Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

West-Kazakhstan innovative-technological University

БҚИТУ Хабаршысы

Вестник ЗКИТУ

Bulletin of WKITU

№2

2018 г.

Орал / Уральск/ Uralsk

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

ВЕСТНИК ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОГО ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Научный журнал

BULLETIN OF WEST KAZAKHSTAN INNOVATIVE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY

Scientific journal

(2) 2018

Орал
Уральск
Uralsk

Қазақстан Республикасының ақпарат және коммуникация министрлігі
07.12.2017 ж. №16782-Ж куәлік
Мекеме: Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялықуниверситеті
Журнал 2018 жылдың сәуір айынан бастап тоқсанға бір рет шығады

Бас редакторы:

Габдуалиева Р.С. – экономика ғылымдарының докторы,профессор

Редакция алқасы:

Бурахта В.А. – химия ғылымдарының докторы, профессор
Сабыр М.Б. – филология ғылымдарының докторы, профессор
Суханова И.Ф. – экономика ғылымдарының докторы,
профессор, Вавилов Н.И. атындағы СМАУ
Ерназаров Ж.Т. – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
Қадырғалиев Н.М. – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор
Жумаев Ж.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор
Джумакаева Б.С. – химия ғылымдарының кандидаты, профессор
Капанов Х.Х. – философия ғылымдарының кандидаты, профессор
Доукариева У.К. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор
Хайрушин Ж.К. – философия ғылымдарының кандидаты, профессор
Мансурова М.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
Уракчинцева Г.В. – биология ғылымдарының кандидаты, доцент
Байтлесова Л.И. – химия ғылымдарының кандидаты, доцент
Ихсанов К.А. – техника ғылымдарының кандидаты, доцент
Осипов Н.И. – тарих ғылымдарының кандидаты, ғылыми қызметкер
Султангужиева А.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты
Машанова С.А. – экономика магистрі
Телагисова Д.Ш. – аға оқытушы
Курманова Ж.Б. – мәдениеттану магистрі

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

ӘОЖ 574:502.132

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ ҮШІН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМНІҢ МАҢЫЗЫ

Бисенова Г. Т., Тулеуова Р. Н.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

Аннотация: *Бұл мақалада еліміздің және қоғамымыздың тұрақты дамуы үшін басты экологиялық мәселелерімен қатар мәдениетіміздің, экологиялық білімінің маңыздылығы жөнінде айтылған. Қазіргі таңда адамзаттың өмірлік мәселелерімен қатар қоршаған ортаға көңіл бөле отырып, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану болып отыр. Ол үшін жастардың экологиялық білімін және қоршаған ортаны қорғау, адамзатты сақтаудың басты бағалы факторы екенін, білім алу барысында түсіндіру болып отыр.*

Негізгі сөздер: *Экологиялық мәселелер, тұрақты даму, табиғи ресурстар, қоршаған орта.*

XX ғасырдың аяғында егемен мемлекетке айналған Қазақстан Семей ядролық сынақ полигонын жабу туралы басым тәртіппен шешім қабылдады. Ядролық қарусыз мемлекет болу болашақ пайдасына стратегиялық таңдау жасау біздің жас мемлекет үшін ғана емес, сонымен бірге бүкіләлемдік қоғамдастық үшін маңызы ерекше зор шешім болды.

Осы шешім Қазақстан үшін қауіпсіздік, орнықты даму қағидаттары мен бастамаларына адалдық саясатының басым екенін көрсетті.

Қазақстан Республикасы Н.Ә. Назарбаевтың 2010 жылғы желтоқсандағы ЕҚЫҰ-ның Астана саммитінде сөйлеген сөзінде айтқан Дүниежүзілік ядролық қарусыз әлем декларациясын қабылдау туралы үндеуі осының айғағы болып табылады [1].

«Тұрақты даму» термині ең алғаш рет 1992 жылы маусым айында Рио-де-Жанейрода (Бразилия) кеңінен қолданылған еді, БҰҰ-ң бүкіл әлемдік қоршаған орта конференциясынан кейінде, енді ол барлық адамзаттың тіршілігі үшін ең үлкен маңызға ие болды.

Кеңес тұрақты даму жолында Қазақстан Республикасында АҚ «Тұрақты даму фонды», «Қазына» Қазақстан халықаралық конвенцияға қосылды. Олар жер бетінің шөлейттенуі мен ауа райының өзгеруін және биоалуантүрлілікті қорғауды қолға алуда.

Қазақстан Республикасы бірлестіктердің мүшесі болып табылады, мысалы: БҰҰ комиссиясы тұрақты даму бойынша, халықаралық форумдарда, қоршаған ортаны қорғау жөнінде тұрақты дамуға белсенді ат салысты. Қазақстанда әлеуметтік және экономикалық тұрақты дамуға ұлттық жоспардың қоршаған ортаны қорғау және XXI ғасырда бекітілген, экологиялық қауіпсіздік концепциясы яғни Қазақстандағы ең маңызды жаһандық мәселеге (Арал, Каспий, Семей ядролық полигоны т.б.) аса мән беру. Концепция бойынша Қазақстан Республикасы тұрақты дамуда 2007-2024 жылдар аралығы экономикалық, саясаттық, экологиялық жағынан Қазақстан Республикасы жоғары дәрежелерге көтерілу керек. Концепцияларда Қазақстан Республикасы үшін тұрақты даму жолы бірнеше сатылардан өтеді. Даярлық сатысы (2007-2009 ж.ж.) тұрақты дамуға жан-жақты даярлық. Бірінші саты бойынша (2010-2012 ж.ж.) Қазақстан Республикасын қамтамасыздандыру сатысы, Қазақстанның 50 елдің қатарынан көріну сатысы болып табылады.

Екінші сатысы (2013-2018 ж.ж.) Дүниежүзілік даму жолында Қазақ елінің өмір сүру сапасын жақсарту, табиғи ресурстарды тиімді пайдаланып, жоғарғы үлгідегі экологиялық тұрақтылықты қамтамасыздандыру сатысы болып табылады.

Үшінші сатысы (2019-2024 ж.ж.) халықаралық критерийлердегі тұрақты дамудағы көрсеткіштер.

Сонымен қабылданған концепцияда көрсетілгендей, ең басты принциптер тұрақты даму жолында Қазақстан Республикасы жоғары сапалы болжамдар, экономикалық даму, жоғарғы технологияны, табиғи ресурстарды жоғары тиімді пайдалану, сапалы білім беруді қамтамасыздандыру, халық денсаулығын жақсарту, халықтың демографиялық жағдайын жақсарту болып табылады.

Концепцияға сәйкес Қазақстан Республикасы тұрақты даму жолы – тұрақты модельдеу, жаңа экологиялық, технологиялық қауіпсіздіктерді пайдалана білу, тұрақты дамудағы көлік жүйесі, жергілікті мәселелер, жоғарғы деңгейдегі халықтың әлеуметтік қамсыздандыру, кедейшілікпен күрес, экологиялық санадан, алдағы ғылым мен білімнің тұрақты дамуы, тарихи және мәдени сақталу, экологиялық қауіпсіздіктерді алдын алу, жоқшылықпен күрес, биоалуантүрлілікті сақтау, соның ішінде парниктік газдар, радиациялық және биохимиялық қауіпсіздік қалдықтарды жүргізу т.б. болып табылады.

Тұрақты дамудың басты мәселесі тұрақты әлеуметтік экономикалық дамуға қол жеткізу, осыған сүйене барлық мәселелер экологиялық фактордың ескеруімен жүзеге асырылуы керек.

Соңғы жүз жылдықта адаммен жердің арасындағы қатынасы түбегейлі өзгерді, бұл жер шарындағы өмірдің құрып кету қауіпі төніп тұрғандығын көрсетеді [2].

Өндіріске байланысты қаншама ресурстар жойылды. Экономикалық өсім мәселесі, табиғат жағдайымен сәйкес келмей, экономиканың өсімі алдымен қоршаған ортаны бұзды. Ол экологияны деградацияға әкеп соқтырады, қайтып келгенде ал экономикалық үрдісті бәсендетті. Адамның қоршаған ортаны бүлдіру жылдамдығын барлық белгілі ғылым салалары заңға бағыну жағдайына келмейтінін көрсетті. Егер осылайша экономикалық өсу сақталса, қоршаған ортаның деградациясына тап боламыз, ол бүкіл экономикалық сонымен бірге бүкіл өмір жүйелерін жоюға әкеп соқтырады.

Қазіргі кезде қалдықтарды азайтуға ерекше назар аударылуда. Қазақстан жинақталған және жаңадан құралатын қалдықтар көлемі бойынша әлемде алдыңғы орындардың бірін алады. Қалдықтардың негізгі массасы техногендік минералдық түзілімдер деп аталатын өндіруші өнеркәсіп салаларының қалдықтары болып табылады. Өндіруші салалардың қалдықтарын кәдеге жарату және қайта өңдеу мәселелері, өкінішке орай, әлі күнге дейін әлемдік деңгейде шешімін таба алмай келеді. Әйтсе де, қазіргі кезде Үкімет қалдықтарды басқарудың қолданыстағы заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізуді көздейтін заң жобасын әзірлеуде.

Табиғат жер беті тұрғындардың қажеттіліктерін өтей отырып, болашақ ұрпақтардың қажеттіліктерін өтеуге мүмкіндік бере алады, егер де адам «Тұрақты дамуға» көпжылдық және тұрақты жоспарын құрса ғана. Ол үшін экологиялық қауіпсіздікке және қолайлы өмір сүру ортасына байланысты дұрыс құқық нормаларын құруымыз керек. Адамзат қоршаған ортадағы қалпына келмейтін ресурстарды тұтынуды тоқтатуымыз керек. Сөйтіп еліміздің экологиялық жағдайды барынша сақтап қалуға болады.

Сондықтан тұрақты дамудың мақсаты әлемдік ресурстарға ұқыптылықпен қарау керектігін дәлелдейді.

Стратегияның негізгі жүйесі биосферадағы антропогендік жүйенің жан-жақты мүмкіндіктерді өндірістегі экологялық қауіпсіздік технологиялар мен экономикалық экологизациялармен демографиялық саясаттар дүниежүзілік орталықтарда біріктіріледі. Тұрақты дамуға көшуге белгілі бір жүйе арқылы өтеді. Оның өзіндік объектісі, субъектісі, қажеттілігі ресурстары толығы мен нәтижелері мен шарттары мен т.б. анықталады.

Тұрақты дамуға өту кезеңіндегі негізгі қиыншылықтардың бірі адамдарды саналы түрде қоғамда жаңа міндеттердің жүзеге асырып, бұрынғылардан бас тарту болып табылады.

Осындай ірі кедергілерге байланысты зерттеулердің қорытындысы бойынша жаһанданудағы тұрақты дамуға көшу мүмкін емес тек оның алғашқы баспалдағына көшу үшін жаңа технологиялар енгізіп, биосфера, атмосфера, литосфера мен гидросфераның экологиясын

тазартып отыру немесе зиянды қалдықтармен тұншықтырмауымыз керектігін адамзатқа түсіндіруіміз керек.Қазіргі жағдайдағы табиғи кризистерге сәйкесті әлеуметтік экологиялық кризис пен биосфера қабатының өзгерістері болмаса, тұрақты дамуы мүмкін, егер, ішкі технологияларда таза және таза энергия ресурстары болса ғана [3].

Қоғаммен табиғат арасындағы экологиялық қарым-қатынас табиғатты қорғау орталығы мен жоғарда көрсетілген қоршаған ортаны қорғау концепциясы арқылы жүзеге асады. Адам мен адамзат өмір сүріп отырған ортада экологиялық қауіпсіздік бұл әрі әлеуметтік субъективтік әрі экожүйе болып табылады. Экологиялық қауіпсіздік – бұл тұрақты дамудың символдық формуласы болып табылады.

Тұрақты дамудың экологиялық аспектісі табиғат пен қоғамдық дамуды қанағаттандыру, адам мен биосфера арасындағы үндестікті қалпына келтіру, ноосфера барлық трансформациясын қалыптастыру (ноосферогеноз); қазіргі және болашақ ұрпақ үшін барлық шынайы мүмкіндіктерді сақтау; пайдалы қазбаларды мүмкіндігінше дұрыс пайдалану; ноосфералық дамудың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету; бірінші аз шығарынды, сосын мүлдем шығарындысыз өндіріске көшу; биотехнологияның кең дамуы; органикалық отынды пайдаланатын энергетикадан біртіндеп альтернативтік энергетикаға көшу (күн, су, жел, биомасса энергиясы, жер асты отыны т.с.с); табиғаттың әкімшілік, экономикалық және құқықтық қауіпсіздігін жаңашылдандыру; түрлік биосфераның алуантүрлілігін сақтау және аялау; халық арасындағы жүйелі экотәрбие жұмыстарын жүргізу, соның ішінде жастарға, себебі солар адамның табиғатқа деген көз қарасын құнды қалыптастырады [4].

Жайық өңірінің маңында өмір сүре отырып, біз өзімізді шынымен бақытты адам деп санаймыз. Біздің өңірімізде 2 түрлі халық түрік әрі славян халықтарының салт дәстүрлері қоныстанған. Жайық өңірінің қайталанбас табиғаты жусанды даласы мен аққайынды еменді қарағайлы ормандарымен ерекшеленеді. Осы табиғаттың әдемі табиғаты нәзік.

Дегенмен де осы табиғаттың көп байлықтарын жоғалттық, Жайық өзенінің су қоймаларында ағашты төсеніштері сиреп, жайылымдары кеміп, дала және шөлейтті жерлерге айналуда. Орманда бұрынғыдай сайраған құстар дауысыда естілмейді. Адамдар неғұрлым әдемі табиғатпен жақындасқан сайын әдемі табиғаттың құндылығы азайып, осы табиғи аймақтың экожүйесінің тепе-теңдігі бұзылғандай.

Сондықтан біздің өлкеміздің таңғажайып табиғатының тепе-теңдігін сақтау үшін Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің экология және биотехнология кафедрасының оқытушылары болашақ табиғат жанашырлары эколог мамандарын даярлауда оларға ғылыми-танымдық, қоршаған ортаны зерттеуге және мониторинг жасауға үйретуде. Экология ғылымының казіргі басты стратегиялық міндеті - биосфераның құрамды бөлігі ретінде адамзат қоғамының табиғатпен өзара карым-қатынасының үйлесімділігін сақтауға негізделген ғылыми теорияларды дамыту екендігін түсіндіруде.

Сонымен бірге экологияның кезек күттірмейтін іргелі міндеттері мыналар екенін ескертуде:

- табиғат байлықтарының қорын азайтпай экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы өндірістерінің экологиялық негіздерін жетілдіре түсу;
- экологиялық мәселелерді шешуде әлеуметтік және экономикалық механизмдердің тиімді жолдарын жасап шығару;
- табиғатты пайдалануды басқарудың ұйымдастыру-құқықтық мәселелерін дұрыс шешу;
- әлеуметтік-экологиялық болжаулардың әдістерін дамыта түсу.

Студенттерге осы стратегиялық міндеттермен бірге, экологиялық мәдениеттілікке тәрбиелеп, творчестволық ойлауға үйретіп, болашақ мамандар жұмыс жасаған кезде туған өлке табиғатының тепе-теңдікте дамуына өздерінің үлестерін қосуға үйретеді.

Осы мақсатта университетімізде жыл сайын экологиялық апталық өткізіліп, студенттердің

жылма жыл өтетін ғылыми конференцияларында «Батыс Қазақстан обылысының атмосферасына автокөліктердің зиянды әсерлері», «Батыс Қазақстан обылысының атмосферасы мен гидросферасына өндіріс орындарының зиянды әсерлері», «Жайық өзеніне бекіре балықтарының тұқым шашпау себептері» және «Туған ел табиғатының тепе-теңдігінің сақталмау себептері» атты ғылыми баяндамалар оқылып талданып отырылады. Мұнда студентер Жайық өзені бұрыннан балық қорына бай болған Каспий теңізінен көктемде тұқымын шашуға белуга, осетра т.б. түрлері келетін, өкінішке орай бүгінде бұл балықтардың біріде қандай жағдайларға байланысты жоқ екенін білді.

Адамның денсаулығының төмендеп, ауруға шалдығуын ағзаның ортаға толық бейімделе алмауымен, қолайсыз әсерлерге берген теріс жауабы ретінде қарастыру керек.

Ғалымдардың есептеулері бойынша адамдардың денсаулық жағдайы 50-52% пайызы өмір сүру салтына, 20-25% пайызы тұқым қуалау факторларына, 18-20% пайызы қоршаған орта жағдайларына, ал 7-12% пайызы ғана денсаулық сақтау саласының деңгейіне байланысты болады. Антропогенді факторлар бұрын болмаған, жаңа техногенді ауруларды туғызуда.

Қазіргі кездегі адамның экологиялық ортасы – қала. Ол ең ірі және табиғи ортадан өзгеше, көптеген параметрлері бойынша экстремалды деуге болатын орта. Қалада техногенді қуаттың орасан зор концентрациясы жиналады.

Сондықтан қазіргі кезде тұратқы дамуға бет бұру біздің еліміз үшін объективті қажеттілік болып отыр және алдағы уақытта ұлттық идеяның негізі, қазақ халқының ғасырлар бойы туған жердің көркеюін, оның табиғатын, мәдениетін, әрбір Қазақстандықтың денсаулығы мен аман-саулығын аңсап келген арманына жеткізуі мүмкін. Тұрақты дамуды жетілдіру үшін экологиялық білімнің маңызы зор екеніне көзіміз жетті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әділов Ж.М. Тұрақты даму және айналадағы орта / Ж.М. Әділов. – А.: Ғылым, 1998. – 262 б.

2. Бейсенова А.С. Экология және табиғатты тиімді пайдалану / А.С. Бейсенова., А. Самақова., Т. Есполов., Ж. Шілдебаев. – А.: Ғылым, 2004. – 432 б.

3. ҚР Парламенті Мәжілісінің баспасөз қызметі хабары, 12 мамыр, 2011 жыл.

4. Суербаев Р.Х. Экологические проблемы Западно-Казахстанской области / Р.Х. Суербаев, С.К. Куспанов, В.Н. Хон. – Уральск: Зап.-Каз. ЦНТИ, 2002. – 76 с.

УДК 574:502.132

ВАЖНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Бисенова Г. Т., Тулеуова Р. Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Статья посвящена концепции устойчивого развития окружающей среды. В настоящее время среди жизненно важных проблем, которые волнуют человечество, уделяется внимание охране окружающей среды и эффективному использованию природных ресурсов. Это в свою очередь, вызывает необходимость развития экологического образования молодежи в процессе обучения в школах, ССУЗах и ВУЗах. Авторы анализируют возможность последовательного перехода страны к устойчивому развитию, обеспечивающему достойное качество жизни населения.*

Ключевые слова: *Экологические проблемы, устойчивое развитие, природные ресурсы, окружающая среда.*

ӘОЖ 372.8

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ

Жубаналиева Л.У.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Ғұламалар мен ағартушылар, қоғам қайраткерлері мұралары мен жаңа заман ғалымдарының еңбектеріндегі жаңа технологияларын жүйелеп, жіктеп мектептің оқу үрдісіне енгізіліп, жаңа технологияларды математика сабақтарында тиімді пайдалану. Оның үстіне оқушылардың қызығушылығын арттыруда жаңа технологияның мәні, шығу тарихы, оның маңыздылығы туралы жан-жақты қарастырылды.*

Негізгі сөздер: *Жаңа технологиялар, математика, оқыту әдістемесі, технологиялардың түрлері, бастауыш білім беру.*

Жаңа ғасыр біздің қоғамымыздың білім беру жүйесін «ашық ақпараттың қоғамның» қадам басуымен байланыстырады. Бүгінгі күні қоғамда ақпарат негіздеуші рөлді атқарып, ақпараттық процестерді алумен, оларды кеңінен пайдаланумен байланыстырады. Ақпараттық дәстүрлі әдістері - ауызша және жазбаша, телефон және радио байланыс-қазіргі заманға компьютерлік құралдарға ығысып орын беруде [1].

Қазірден бастап балаларды кішкентайынан өздерің қоршаған ортамен жан-жақты таныстыру, олардың логикалық ой-өрісін шығармашылық жағынан дамыту, сөйлеу және жүріс-тұрыс мәдениеттілігін арттыру, оларды компьютер әлеміне баулу бүгінгі күннің басты талабына айналып отыр.

Л.В.Занков жүйелі дәстүрлі оқыту жүйесінен басқаша дидактикалық принциптерге негізделеді. Енді ерекше тоқталуды қажет ететін кейбір принциптердің мәнін аша кетейік. Бүгінгі күннің өлшемі мен қарағанда айрықша көкейкестілігімен ерекшеленетін принцип жоғары қиындықта оқыту принципі [1, 2, 3].

Бұл қағида баланың қиындатылған тапсырмаларды орындауға мүмкіндігінің бар екендігіне көз жеткізеді. Шведтік нейробиолог Холгер Хиден өз зерттеулерінде баланың миындағы клеткаларды бір-бірімен байланыстыратын талшықтар нейрондар тек ойлау әрекеті болған жерде ғана молайып, жиілей түсетіндігін, сондықтан өте жас кезде баланың миын жұмыс істеуге ынталандырып отыру керектігіне назар аударады [3, 4].

Ғылымға белгілі әр түрлі себептермен аңдар арасында қалған балалардың қайта адам қалпына келе алмауының басты себебі де осы болар. Қорытындысында бастауыш сынып оқушыларының қарқынды ой еңбегімен айналысуға, табиғи мүмкіндіктерінің бар екенін оқыту процесінде ескеру қажет деген тұжырымға келеміз [5].

Проблемалы оқыту-проблема, проблемалық сұрақ, проблемалық тапсырма, проблемалық жағдаят (ситуация) деген ұғымдарды қамтиды. Бұл ұғымдардың мазмұнын дұрыс түсіндірудің маңызы зор.

Жаңа технология бойынша Жауынбай Қараевтың «Деңгейлеп саралап оқыту» технологиясын математика пәнінде қолданылып келеді. Мұндағы мақсат өз бетімен дами алатын, әртүрлі өмірдің қиындықтарына төзе білетін, белсенді, білімді оқушы тәрбиелеу. Сонымен қатар осы технология дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға, елестету мен есте сақтауын, белсенділігін дамытып, білім сапасының артуына көмектеседі.

Деңгейлеп саралап оқыту технологиясы оқушының да, мұғалімнің де белсенді шығармашылық қызметін дамытуға бағыттайды. Деңгейлік тапсырмалар 4 деңгейде беріледі:

- деңгейдегі тапсырмалар орындау барысында «танып-білу» және үлгі бойынша «қолдану» арқылы орындалады. Яғни, бүгінгі өткен жаңа сабақ бойынша берілген тапсырмамен жұмыс жүргізіледі;

- деңгейдегі тапсырмалар өзгертілген жағдайда немесе өткен сабаққа арналған тапсырмалар бойынша;

- деңгейдегі тапсырмаларына талдау, жинақтау, қорыту барысында есептер беріледі;

- деңгейде тапсырмалар оқушылардың шығармашылықпен жұмыс істей алатындай, ойын дәлелдей алатын қабілетті оқушылар дайындау үшін беруге әр мұғалімнің тәжірибесіне байланысты.

Зерттеу жұмысыЖОББМ жүргізілді. Сыныпта барлығы 30 оқушы. Оның 8-оқу озаты, 17-оқу екпіндісі, 5-қанағаттанарлық. Бақылаушы топ ретінде 2б сынып оқушыларын алдым.

Алдымен, эксперименталдық топқа және бақылаушы топқа алғашқы сабақта бақылау жұмысын өткізіп, төмендегідей қорытындыға келдім (сурет-1):

2в сынып - Эксперименталдық топ
30 - 100%
8 - х
х=26,7 % - оқу озаты
30 - 100%
17 – х
х =56,7% - оқу екпіндісі
30 - 100%
5 – х
х =16,7% - қанағаттанарлық

2б сынып-Бақылаушы топ
30 - 100 %
9 - х
х=30%-оқу озаты
30-100%
14 - х
х=46,7% -оқу екпіндісі
30 - 100%
7 - х
х=23,3%- қанағаттанарлық

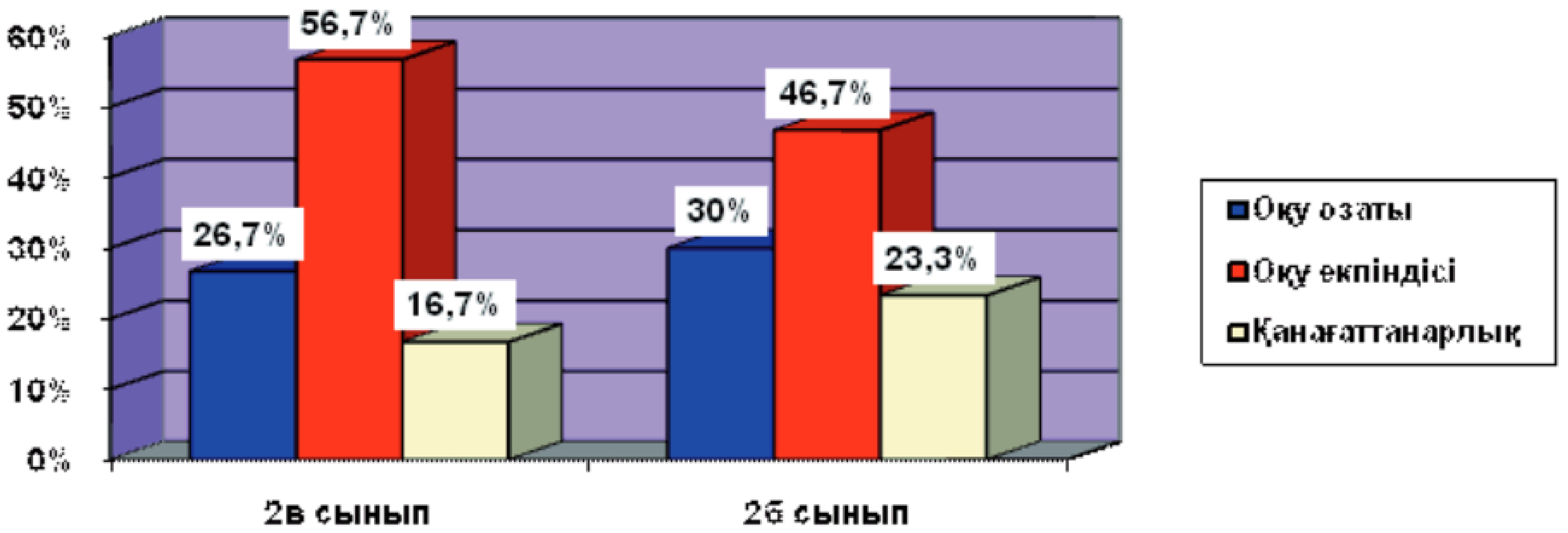

Сурет 1.Эксперименталдық және бақылаушы топқа жүргізілген бақылау жұмысының нәтижесі

Бірінші бақылаудан кейін 2в сынып оқушылары диаграмма-1 көрсетілгендей көрсеткіш берілген. Яғни, оқу озаты - 26,7%, оқу екпіндісі – 56,7%, қанағаттанарлық – 16,7%. Бақылаушы топ 2б сынып оқушылары диаграмма-1 көрсетілгендей көрсеткіш берілген. Яғни, оқу озаты – 30%, оқу екпіндісі- 46,7%, қанағаттанарлық – 23,3%.

Эксперименталдық топқа жаңа технологиялардың бірі «Деңгейлеп-саралап» оқыту технологиясын қолдандым.Осы жаңа технологияны қолданғаннан кейін қайтадан бақылау жұмысын жүргіздім. Оның қорытындысы төмендегі диаграмма-2 көрсетілгендей көрсеткішке ие болды. Екінші бақылау жұмысынна кейін (сурет-2):

2 в сынып - Эксперименталдық топ
30 - 100%
11 - х
х=36,7 % - оқу озаты

2б сынып-Бақылаушы топ
30 - 100 %
9 - х
х=30%-оқу озаты

30 - 100%	30-100%
19 – х	14 - х
х =63,3% - оқу екпіндісі	х=46,7% -оқу екпіндісі
30 - 100%	30 - 100%
0 – х	7 - х
х =0% - қанағаттанарлық	х=23,3%- қанағаттанарлық

Екінші бақылаудан кейін 2в сынып оқушылары диаграмма-2 көрсетілгендей көрсеткіш берілген. Яғни, оқу озаты -36,7%, оқу екпіндісі – 63,3%, қанағаттанарлық – 0%. Бақылаушы топ 2б сынып оқушылары диаграмма-2 көрсетілгендей көрсеткіш берілген. Яғни, оқу озаты – 30%, оқу екпіндісі- 46,7%, қанағаттанарлық – 23,3%.

Бұл көрсеткіштен көретініміз, бірінші бақылаудағы қорытынды мен екінші бақылаудағы қорытындының айырмашылығының бар екендігі. Эксперименталдық топтың алдыңғы көрсеткішке қарағанда оқушылардың сабаққа белсене қатысып, тиісінше қорытындының шығуы.

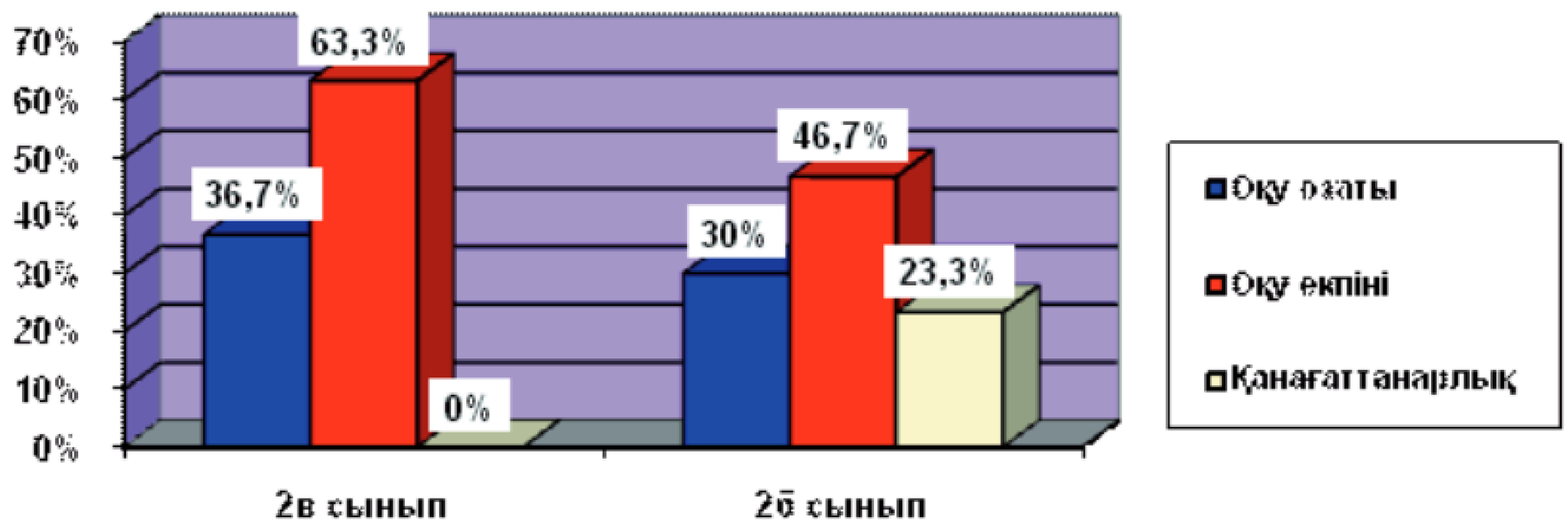

Сурет 2.Деңгейлеп-саралап оқыту технологиясының нәтижесі

Зерттеу нәтижесінде жаңа технологияны қолдана отырып, көргеніміз оқушылардың 100 пайыздық сабаққа белсене қатысуы,үй тапсырмасының азаюы, оқушылардың жүктемесін оңтайландыруға мүмкіндік туады, оқушылардың оқу қызметтерінің нәтижелері әділ бағаланады, дарынды оқушылар дер кезінде анықталып, оларды дамытуға жағдайлар жасалады, танымдық процестерді, оқушылардың таным қабілеттерін зерттеу әдістері жүйеленеді. Эксперименталдық топпен салыстыру барысында бақылаушы топ оқушыларының пайызды көрсеткіші өзгеріссіз калғаны анықталып отыр.

Әртүрлі технологияларда сабақты құру жеңіл емес, алайда, ол-уақыт талабы. Үшінші мыңжылдықтың тұлғасын қалыптастыруға қызмет ететін мұндай түрлі стратегиялар бүгінгі мектептің жұмыс көрсеткішіне айналуда.

Жаңа педагогикалық технологиялармен оқыту жалпы Қазақстандық бастауыш мектептеріндегі білім берудің дамуының негізгі бағыты ретінде қарастырылады. Ол қазіргі тәжірибеге тән деген ұғымнан гөрі даму бағытын анықтайтын түсінікке жақын қабылдануы тиіс. Инновациялық оқыту және жаңа технологиялар республика бастауыш мектептерінде қоғам сұранысымен орын алуда. Ол білім берудің стратегиялық мақсаттарына қызмет етеді: атап айтқанда, проблемаларды сараптай алатын, жүйелі байланыстарды құра білетін, қайшылықтарды ашуға мейілінше жетілген, шешім қабылдауға, оны түрлі өзгерісте дамытуға қабілетті, ойлауға шығармашылық түрде қалыптасқан жеке тұлғаның интеллектуалдық- психалогиялық дамуын қамтамасыз ететін болуға тиіс.

Педагогикалық жаңа технологиялар Қазақстан бастауыш мектебінде мынадай қағидаларды ұстанады: оқуға шығармашылықтың енуі, мұғалім мен оқушы арасында ынтымақтастық, өзара әрекеттестік жаңа әлеуметтік қатынастың пайда болуы, жеке тұлғаның дамуына жағдайдың туғызылуы яғни жеке тұлғаға бағдарланған оқу, тұлға дамуының сыртқы әсермен бірге (оқыту, тәрбиелеу) оқушының ішкі түркілері негізінде жүргізілуі, тұлға дамуының жолын алдынала жобалау [5].

Қазақстан бастауыш мектеп тәжірибесінде жаңа технологияларды оқыту әдістерін белгілі бір топтарға топтап көрсетуге болады:

- жартылай іздендіре оқыту-оқушылар оқытуды мақсат-міндеттерін шешуге зерттеудің жеке сатыларын орындау арқылы үйренеді;

- проблемалық сипаттағы оқу-мақсаттары мен мәселелерді ұйымдастыру мен шешуден тұрып, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға қызмет етеді;

-іскерлік және білімдік ойындар;

-зерттеушілік әдістер-дағдыларды, білімді және біліктерді меңгеру барысында оқушы шығармашылық тәжірибеге (жұмысқа) мейлінше үйренеді, толық меңгереді.

Жаңа технологиялар информациялық оқудың сүйегі бола отырып, оқушының тұрақты жоғары нәтижелерге қарай біртіндеп сатылай жылжуын, жаңа оқу ақпараттары мен біліктіліктерді меңгеру мақсатына жақындау деңгейлерін бағалау және өзін-өзі бағалау мүмкіндіктердің туындауын қамтамасыз етеді.

Алдына қойған мақсаттарға жетуде мектеп кез-келген педагогикалық технологияларды қолдана алады. Білім стандартында белгіленген, білім беру бағдарламаларында айқындалған талаптарды нақты жағдайларда жүзеге асыруға мүмкіндік беретін оқу түрлері мен әдістерін, оқу үрдісін бақылау түрлерін таңдау- мектеп құзырындағы іс.

Мейлінше тиянақты қалыптасқан педагогикалық парадигма бойынша педагогикалық технология ұғымы білім мазмұнын құру, оқу-тәрбиенің әдістерін, құралдарын, түрлерін таңдауды, тиімді нәтижелерге ең қысқа мерзімде біртіндеп сатылап жету кезеңдерін қамтиды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бұзаубақова К. Жаңа педагогикалық технологиялар // Қазақстан мектебі. – 2005. - №4. – Б. 10-11.
2. Билялова Ж., Хадимова З. Модельдеу әдісінің тиімділігі // Бастауыш мектеп. – 2005. - №4. Б. 22-24.
3. Тойбазарова Н. Дамыта оқыту технологиясы-сабақта // Бастауыш мектеп. – 2006. - №4. – Б. 15-17.
4. Ералиева М. Оқытудың қазіргі технологиялары // Бастауыш мектеп. – 2006. - №5. – Б. 25.
5. Төленова Ұ. Жаңа технологияларды сабақта қолдану // Бастауыш мектеп. – 2006. - №5. - Б. 31-33.

УДК 372.8

ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Жубаналиева Л.У.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация:В статьепредставлен анализтрудов ученых, просветителей, общественных деятелей по внедрению новых иновационных технологий в учебный процесс и учебно-методическую работу школы, их рационального использования на уроках математики, с целью повышения заинтересованности учащихся.

Ключевые слова:новые технологии, методика преподавания, виды технологии, начальное образование.

ӘОЖ 633.854.78 (574.1)

ТАРЫ ЖӘНЕ ҚАРАҚҰМЫҚ ДАҚЫЛЫНАН АЛЫНҒАН АРНАЙЫ ҰННЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Жумағалиев И.К., Буланаева М.М.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада тары және қарақұмық дақылынегізгі қасиеттерімен, дақылдардан алынған ұнның органолептикалық, физико-химиялық, тағамдық көрсеткіштері және арнайы ұнның құрамындағы В1 тиамин дәруменінің мөлшері қарастырылған.*

Негізгі сөздер: *Тары, қарақұмық, тары ұны, қарақұмық ұны, ұсақ кебек, ірі кебек.*

Барлық тағам ұн өнімдерін екі топқа бөледі. Бірінші топқа жалпы бағыттағы ұн өнімдері, ал екінші топқа арнайы бағыттағы ұн өнімдері болып табылады. Арнайы бағыттағы ұн өнімдері қолдану мақсаты мен сапасы бойынша құрамындағы белгілі шикізаттар мөлшерін төмендету, алмастыру және жоғарлату нәтижесімен ерекшелінеді. Арнайы бағыттағы ұн өнімдерін үшке бөлуге болады: тағамдық құндылығы бойынша (ақуыз, минералдық заттар, дәрумендер, талшықты тағамдар тағы басқа), тұтынушылық қабілеті бойынша (иісі, дәмі, түсі, беткі жағдайы тағы басқа), физиологиялық қасиеті бойынша (адам ағзасына жақсы әсер беру, кейбір ауруларға қарсы тұру). Арнайы бағыттағы ұн өнімдерін өндіруде негізінен медико-биологиялық талаптарға көп көңіл бөлінеді.

Тары-бидай мен арпамен қатар ертеден келе жатқан ежелгі өсімдік түрі. Тары-жарма алуға болатын маңызды дақылдардың бірі, одан алынған сөк жармасы-тамақтанудағы құнды өнім болып табылады. Ежелде Шыңғыс хан әскерлері күнделікті тамақ рациондарына міндетті түрде тары өнімдерін қосып отырған, себебі теріні бекітеді, күш береді, ағзаға тез сіңеді, ас қорыту жүйелерінде жақсы қызмет атқарады.

Тары - ақуыздың негізгі көзі. Ол бидай, сұлы, күрішке қарағанда құрамында органикалық амин қышқылдары мен лизин көбірек. Тары - В тобындағы дәрумендерінің көптігімен ерекшеленеді: тиамин, пиридоксин, сонымен бірге магний, мырыш, мыс және темір көптеп кездеседі. Тары өнімдерін жиі пайдаланатын адамдар ас қорыту жүйелерінде кездесетін қауіпті ісікпен ауырмайды. Себебі тарының құрамында магнийдің, мырыштың, рибофлавин және никотин қышқылдарының концентрациясы жоғары.

Қарақұмық-гималай тауының батыс бөлігінде, сонымен бірге Шығыста, Славян елдерінде кең етек жайған өсімдік түрі [1].

Қарақұмықтың негізгі қасиеті – радионуклидті кез келген түрде шығара алады, бұлшық еттің күшін, шыдамдылығын жоғарлатады. Зат алмасу бұзылған уақытта, қант диабетімен ауырғанда көмектеседі.

Қарақұмық-қанға жақсы әсер етеді (анемиямен, лейкемеямен ауырғанда қолданады, атеросклероз, гипертониялық ауруға шалдыққан адамдарға пайдалануға кеңес береді), қан тамырларын бекітеді, көп қан жоғалтқан уақытта және салқын тигенде пайдаланылады [2].

Алматы технологиялық университетінің бас оқу ғимаратындағы зертханада орналасқан зертханалық автоматикалық шағын диірмен Бюлер МЛУ-202 көмегімен ұн алдым. Бұл қондырғымен жұмыс жасамастан бұрын әкелген шикізатымыз дәстүрлі емес дәнді-дақылдардың, соның ішінде тары мен қарақұмық дақылының ылғалдылық мөлшерін бүрку әдісі арқылы 15-16 %-ға дейін арттыру мақсатында 1 тәулікке қойдық. Ылғалдылық мөлшері қалыпты жағдайға келгеннен кейін ұн алу мақсатында зертханалық диірменде тартылды. Тарту кезінде тары мен қарақұмық алынған негізгі өнімдер 1 және 2 суреттерде берілген. Тарту нәтижесінде жоғарғы сұрып, бірінші сұрыпты ұн алынды, сонымен қатар ұсақ және ірі фракциялы кебек алынды. Бюлер МЛУ-202 зертханалық диірмені шағын көлемді үлгілерден

ұн алу мақсатында пайдаланылады. Біздің жағдайда 2 кг мөлшерде үлгі пайдаланылды.Осы жүргізілген жұмыстардың нәтижелері, яғни тары және қарақұмық алынған өнімдердің негізгі қасиеттері мен дақылдардан алынған ұнның органолептикалық, физико-химиялық, тағамдық көрсеткіштері және арнайы ұнның құрамындағы В1 тиамин дәруменінің мөлшері төмендегі 1,2 және 3 кестелерде көрсетілген.

1-сурет. Тарту кезінде тарыдан алынған негізгі өнімдер

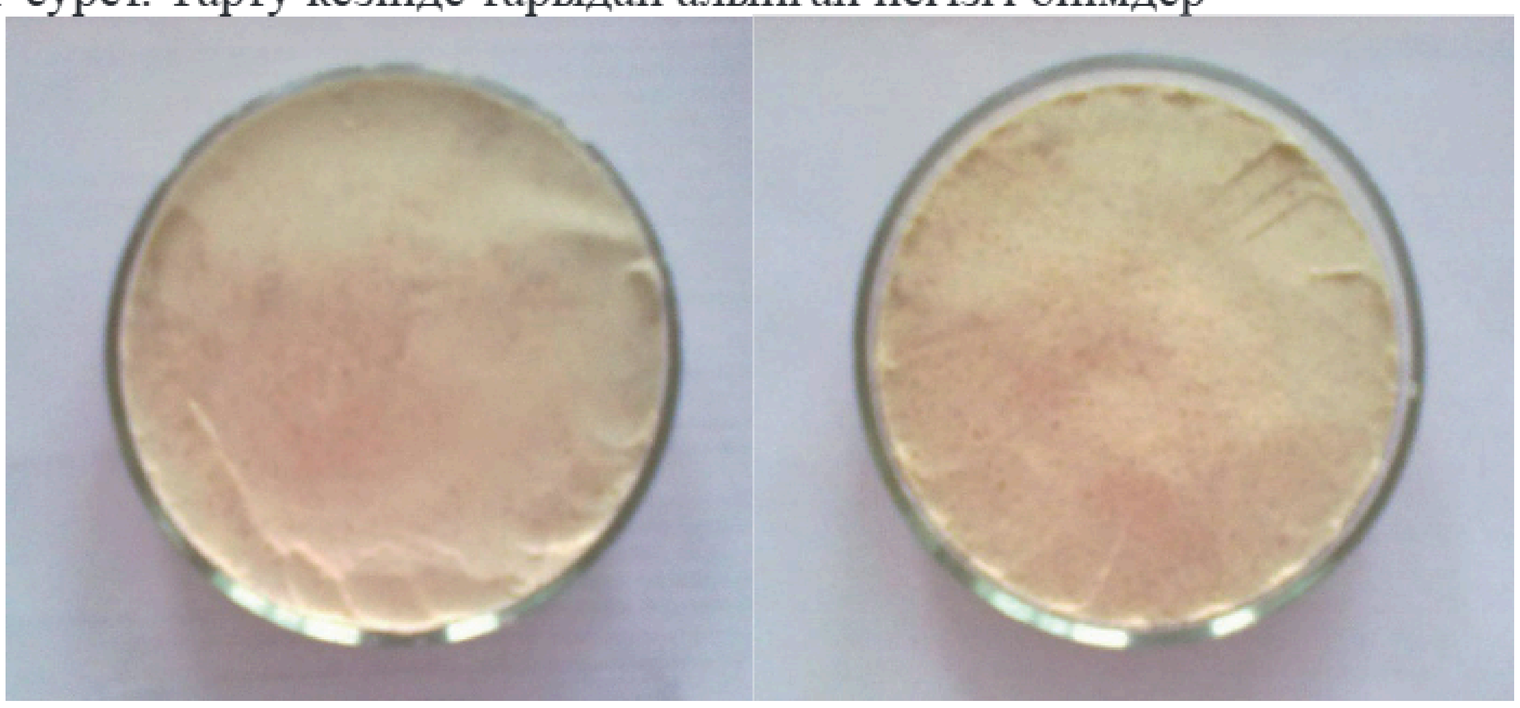

а) тарыдан алынған ұн б) тарыдан ұн алу барысындағы бөлінген кебек

2-сурет. Тарту кезінде қарақұмықтан алынған негізгі өнімдер

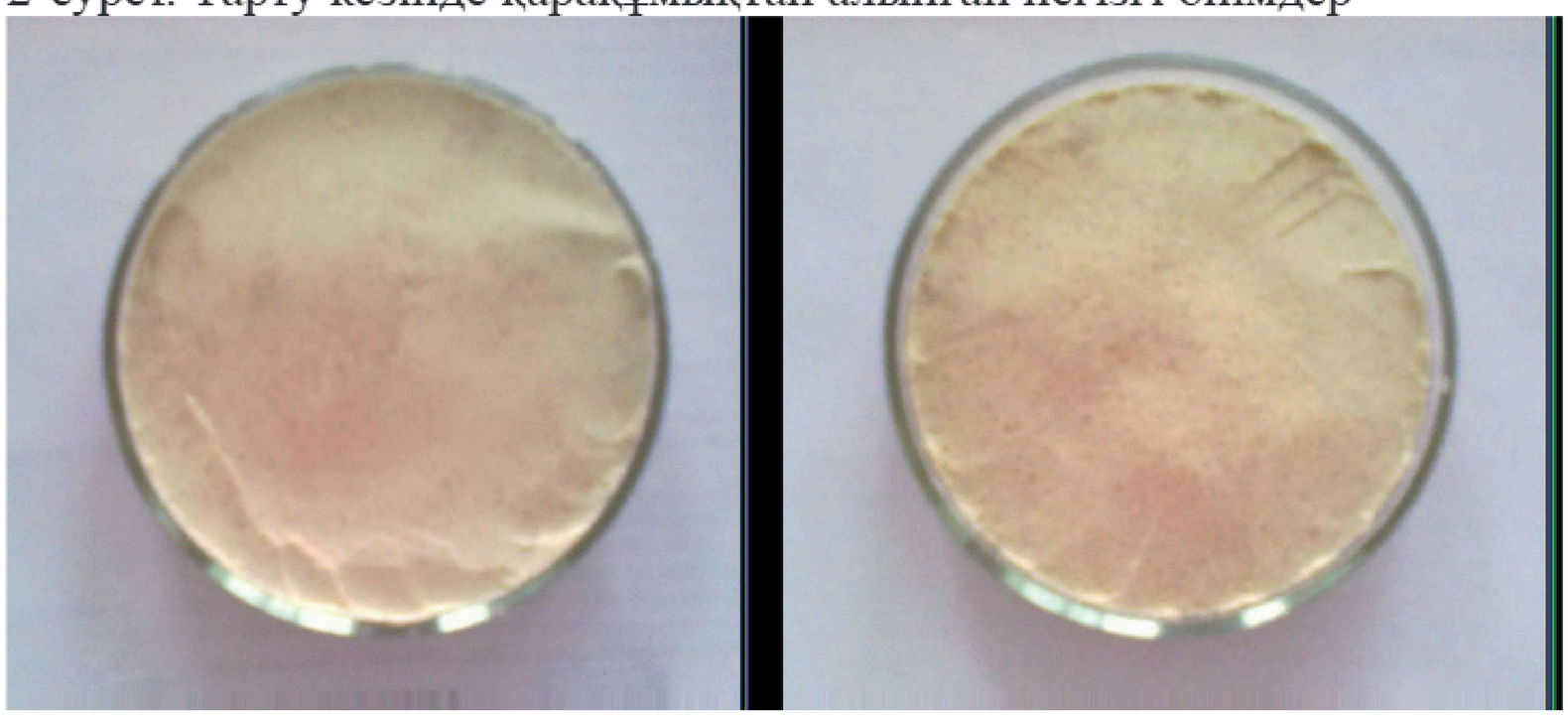

а) қарақұмықтан алынған ұн б) қарақұмықтан ұн алу барысындағы бөлінген кебек

1-кесте. Алынған өнімдердің органолептикалық көрсеткіштері

Алынған өнімдер	Көрсеткіштер		
	Түсі	Дәмі	Иісі
Тары ұны	Крем түсті	Өзіне тиесілі дәм бар	Өнімге тән иісі бар
Қарақұмық ұны	Ақшыл қоңы түсті	Қарақұмық ұнына тән дәм бар	Қарақұмық ұнына байланысты аздап ащылау иісі бар

Жоғарыда көрсетілген 1 – кестеде тары және қарақұмық ұндарының органолептикалық көрсеткіштері визуалды түрде анықталды. Мұнда тары және қарақұмық ұндарының айырмашылығы бар екені белгілі. Түсі, иісі, дәмі стандартқа сай.

2-кесте. Қарақұмық және тары ұндарының физико-химиялық және тағамдық көрсеткіштері

Өнім атауы	Негізгі көрсеткіштер					
	Физико-химиялық көрсеткіштері			Тағамдық, энергетикалық құндылығы		
	Ылғалдылығы, %		Тағамдық, энергетикалық құндылығы	Ақуыз, г	Май, г	Көмірсу, г
	Қарапайым тәсіл	Жеделдетілген тәсіл				
Қарақұмық ұны	9	12	4,5	7,9	1,8	81
Тары ұны	8	6	3,8	13,1	3,9	78

Қарақұмық ұнының орташа ылғалдылығы 9 %, тары ұны 7 %. Тағамдық құндылығы жөнінен қарақұмық ұны жоғары дәрежеде. Арнайы ұндардың қышқылдылығы стандартқа сай 4,5 гр аспайды.

3-кесте. Қарақұмық және тары ұнынан алынған арнайы ұнның құрамындағы B_1 тиамин дәруменінің мөлшері.

Өнім атауы	B_1 тиамин мөлшері, мг
Қарақұмық ұны	0,54
Тары ұны	1,9

Мақаланы қорытындылай келе екі тұжырым жасалды. Біріншіден тары және қарақұмық дақылынан алынған арнайы ұнның емдік қасиеті жоғары болғандықтан, диеталық, профилактикалық ұн ретінде көп қолданылады. Сонымен қатар, қарақұмық ұны өзіндік құрамымен ерекшеленеді. Оның құрамында адам ағзасына қажетті ақуыздың, көмірсудың, май мен ауыстырылмайтын амин қышқылдарының құрамымен, дәрумендер мен минералды заттардың көптігімен бірден-бір азық ретінде қолданылуы қажет. Себебі, тары және қарақұмық дақылынан алынған арнайы ұнның өзіндік қасиеттері, тағамдық құндылығы, энергетикалық құндылығы жоғары.

Екіншіден, дәстүрлі емес дәнді-дақылдар, соның ішінде тары мен қарақұмық, және одан алынған өнімдер, жарма, ұн өнімдерінің қолданылу саласы әр жерде кеңінен жайылуда. Өндірістерде, дәрі-дәрмек саласында, тағам өнімдері саласында, мал азық ретінде, жеңіл өнеркәсіптерде өз орындарын табуда [3].

Әдебиеттер тізімі:

Марьин В.А., Регулирование цветности ядра гречневой крупы / В.А. Марьин, Е.А. Федотов // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2009. – № 5. – Б.41-42.

Марьин В.А., Характерные особенности переработки сырого зерна гречихи / В.А. Марьин, А. Верещагин // Хлебопродукты. – 2010. – № 9. – Б.54-55.

Істаев Ә.І. Астық өнімдерінің технологиясы / Істаев Ә. І. – Алматы. – 2006. – 256 б.

УДК 633.854.78 (574.1)

ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА МУКИ ОТ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР - ПРОСА И ГРЕЧИХИ

Жумағалиев И.К., Буланаева М.М.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье приводятся основные показатели свойств проса и гречихи. Среди этих свойств представлены органолептические, физико-химические, пищевые и содержание витамина В1 тиамина в рассматриваемых культурах.*

Ключевые слова: *просо, гречиха, мука из проса, гречичная мука, мелкие отруби, крупные отруби.*

УДК: 314.117.: 341.221.27: (470): (574.1)

ПРИГРАНИЧНОЕ РАССЕЛЕНИЕ В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Зотова О.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск.

Аннотация: *В статье приводится анализ системы расселения населения приграничной Западно-Казахстанской области Республики Казахстан. Автор выделил факторы, влияющие на систему расселения, а также особенности размещения поселений и их людности. На основании проведенного анализа расселения населения рассч итан индекс относительной населённости Западно-Казахстанской области, на основании которого проведена типология расселения населения по рассчитанному индексу.*

Ключевые слова: *расселение населения, демографические показатели; индекс относительной населенности; приграничье; приграничные регионы.*

Приграничные территории занимают особое место в региональных исследованиях. Современные тенденции высветили важность предварительного прогнозирования развития приграничных территорий, как особых территорий, где происходит природное, культурное, социальное, экономическое и технологическое соприкосновение населения территории с жителями соседствующих с ним государств. Вопрос развития приграничных территорий актуален не только для самих приграничных регионов, но и отвечает межгосударственным интересам, поскольку интенсивное развитие таких территорий и связи приграничных регионов, частью которых они являются, с государствами-соседями создают благоприятные предпосылки для формирования и развития межгосударственных контактов в целом.

Суть экономико-географического подхода к исследованиям приграничных территорий состоит в том, что география помогает понять принципиальную неоднородность приграничья, оценить ее индивидуальные особенности и дать рекомендации по формированию системы региональной политики применительно к приграничным регионам [1].Приграничные территории в условиях глобализации приобретают значение зон экономической и культурной интеграции стран.

Уникальность экономико-географического положения Западно-Казахстанской области (ЗКО) состоит в том, что она граничит с пятью областями Российской Федерации и с двумя областями Казахстана. Протяженность границ с Россией составляет 1532 км. На севере область граничит с Оренбургской областью, на западе — с Волгоградской и Саратовской областями, на северо-западе – с Самарской областью, на юго-западе с Астраханской областью Российской Федерации. На востоке — с Актюбинской, а на юге с Атырауской областью Республики Казахстан [2].

Целью данной статьи является исследование системы сельского расселения, изменения демографической ситуации в приграничных районах ЗКО.

Западно-Казахстанская область относится к числу тех регионов страны, где преобладает сельское население (50,4%). Площадь области составляет 151 339 км². В настоящее время в ЗКО расположено 444 населенных пункта, из которых 2 города и 442 сельских поселений. Сельское население преобладает над городским, хотя из года в год наблюдется тенденция снижения численности сельского и увеличение городского населения, т.е. область становится более урбанизированной. По статистическим данным на 1 января 2015 года, в области проживает 629951 человек, из которых 49,6% - городское население, а 50,4% -сельское. Следует отметить, что по результатам переписи населения 2009 года доля городских жителей составляла 45,1%, а доля сельских – 54,9%. (табл.1) [3].

Таблица 1.

Численность населения и населенные пункты Западно-Казахстанской области и приграничных районов (2015 год)

Численность населения (чел.)				
	Область		Приграничные районы	
	Всего	%	Всего	%
Городское	312305	49,6	33473	26,6
Сельское	317646	50,4	92321	73,4
Всего	629951	100	125794	100
Количество населенных пунктов				
	Всего	%	Всего	%
Городских	2	0,5	1	0,8
Сельских	442	99,5	185	99,2
Всего	444	100	186	100

К приграничным районам ЗКО в нашем исследовании относятся 3 района – Зеленовский, Бурлинский и Чингирлауский. В этих районах расположены 1 город и 125 сельских населенных пунктов, в которых проживает 125794 человека, или 20% жителей области. В сельских поселениях проживает 92321 человек, или 29% всех сельских жителей области. Большая часть всех сельских поселений приграничья (57,6%) относится к мелким поселениям до 500 жителей. Однако, наибольшая доля жителей проживает в поселениях с людностью 1000-2000 человек (31,7%). Наименьшее количество поселений отмечено с численностью более 2000 человек - их зафиксировано 6. Тем не менее, в них проживает 29,4% всех жителей приграничных районов. Картина расселения в приграничных районах в целом поддерживает общую тенденцию расселения в области в целом. В области также 58% всех поселений приходится на мелкие населенные пункты с людностью до 500 человек, а наименьшую долю составляют поселения с числом жителей более 2000 человек – 6,3%. В этих поселениях проживает 37% всех сельских жителей области (табл.2).

Таблица 2.

Современное сельское расселение в Западно-Казахстанской области и приграничных с Оренбургской областью РФ районах.

	Количество сельских населенных пунктов в диапазонах										Всего	
	<100 чел.		100-500 чел.		500-1000 чел.		1000-2000 чел.		2000 и > чел.			
	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%
Область	59	13,3	197	44,6	86	19,5	72	16,3	28	6,3	442	100
Проиграничные районы	21	16,8	51	40,8	27	21,6	20	16,0	6	4,8	125	100
	Численность сельского населения в диапазонах (чел.)										Всего	
	<100		100-500		500-1000		1000-2000		2000 и >			
	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%
Область	3741	1,2	50823	16,0	57176	18,0	88377	27,8	117529	37,0	317646	100
Приграничные районы	1365	1,5	14135	15,3	20420	22,1	29295	31,7	27106	29,4	92321	100

Таким образом, численность населения в области невысокая. Для области характерно большое количеством мелких поселений с людностью до 500 человек. Меньше всего отмечено населенных пунктов с числом жителей более 2000 человек, хотя в этих крупных поселениях проживает большая часть сельского населения областей. Можно предположить, что в будущем эта территория также будет отличаться мелкоселенностью, поскольку она связаны не только с особенностями природы, но и с историей заселения этой территории. Мелкоселенные районы имеют более высокий миграционный отток населения. Это связано с худшим развитием сферы услуг, меньшим выбором мест трудоустройства. Из-за оттока молодежи мелкоселенные районы имеют большую долю населения старших возрастов. В результате там более низкая рождаемость и высокая смертность [4]. Таким образом, ситуация в мелкоселенных районах весьма неутешительна и может привести к постепенному вымиранию сельской местности.

Для анализа степени устойчивости территориальной структуры населения используют индекс относительной населенности (ИОН), рассчитываемый по следующей формуле (1):

$$\rho = \frac{P_i}{S_i} : \frac{\sum_{i=1}^{n} P_i}{\sum_{i=1}^{n} S_i} \quad (1)$$

Где $\frac{P_i}{S_i}$ – плотность населения исследуемой АТЕ, чел/км2

$\frac{\sum_{i=1}^{n} P_i}{\sum_{i=1}^{n} S_i}$ средняя взвешенная плотность населения всех исследуемых АТЕ, чел/км2

Индекс относительной населенности по сравнению со средней плотностью населения является более генерализованным показателем, схематично показывающим изменения территориальной структуры населения и соотношений территории страны по степени их заселенности, абстрагируясь от направленности динамики населения.

Индекс относительной населенности, рассчитанный за 1999-2015 гг. в разрезе районов ЗКО, позволил выявить следующие тенденции - территориальная структура (ТС) населения ЗКО по степени устойчивости пространственно неоднородна и представлена тремя типами регионов:

1) с относительно устойчивой территориальной структурой;
2) с относительно неустойчивой территориальной структурой;
3) с неустойчивой является ТС населения.

При анализе ИОН в разрезе районов ЗКО можно выделить только два типа районов по степени устойчивости, с разделением второго типа районов на два подтипа. Типа с неустойчивой территориальной структурой населения не выявлено.

1 тип – относительно устойчивая территориальная структура. ИОН на протяжении 15 лет остался неизменным. К ним относятся Бокейординский и Жангалинский районы.

2 тип – относительно неустойчивая территориальная структура

Подтип 1 – с относительно неустойчивой территориальной структурой, сопровождающейся усилением неравномерности в характере демографических процессов с менее благоприятными характеристиками режима воспроизводства, миграционных процессов. На протяжении исследуемого периода ИОН снизился. К данному подтипу относятся: Акжаикский, Жанибекский, Зеленовский, Казталовский, Каратобинский, Сырымский, Таскалинский, Теректинский, Чингирлаусский.

Подтип 2 - с относительно неустойчивой территориальной структурой населения, что обусловлено усилением неравномерности в характере демографических процессов и более благоприятными характеристиками режима воспроизводства населения по сравнению с другими районами области. За период 1999-2015 гг. ИОН имеет неуклонную тенденцию роста, особенно ввиду разведки и разработки нефтегазовых месторождений. К данному подтипу относится Бурлинский район ЗКО.

Анализ территориальной дифференциации уровней расселенческой освоенности территории ЗКО показал значительную пространственную неравномерность расселения населения. На процессы расселенческого освоения территории значительное влияние оказывали социально-экономические и природно-географические факторы. Первые проявились в росте городов как центров притяжения населения, численности населения,

росте населённых пунктов, их концентрации и т. п. Вторые имели меньшее влияние, чем социально-экономические. Природно-географические факторы выступили предпосылкой заселения и расселения населения на определённой территории. Поэтому современное состояние расселения населения ЗКО обусловлено теми природными условиями, которые были характерны в период заселения территории региона. Отмечается концентрация населения в пользу центра, что снижает потенциал развития районов и городов, удаленных от административных центров областей. Один из наиболее негативных результатов данной тенденции — пространственное «сжатие», сокращение осваиваемого пространства, и прежде всего на периферийных территориях всех видов. Это говорит о том, что для территории области необходимы, на наш взгляд, дифференцированные меры, направленные на поддержку и развитие территорий. При планировании перспективных проектов развития регионов на анализируемой территории особое внимание необходимо уделять оптимизации региональной системы расселения, обеспечивающей наилучшие условия проживания и всестороннего развития человека и создание условий расселения, активно способствующих наиболее эффективному развитию экономики и размещению производительных сил.

Список литературы:

Вардомский Л.Б., Голицина И.И., СамбуроваЕ.Н. Государственные границы и региональное развитие: полит-географический аспект // Политическая география: современное состояние и пути развития», М.,2002, с. 35–46. http://www.petaref.com/?page=viewref&id=5163

Природа, население и хозяйство Западно-Казахстанской области (Географический аспект). Уральск, 1998. С. 6 - 8.

www.batys.stat.kz. - официальный сайт Департамента статистики Западно-Казахстанской области.

Симагин Ю.А. Территориальная организация населения и хозяйства: Учебное пособие/ Ю.А. Симагин. Под общ. ред. Глушковой В.Г.- 3-е изд.; доп. – М.: КноРус, 2007. – 273 с.

ӘӨЖ: 314.117.: 341.221.27: (470): (574.1)

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ШЕКАРАЛЫҚ ҚОНЫС АУДАРУ

Зотова О.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация:*Аталған мақалада Батыс Қазақстан облысы шекаралас аудандарындағы демографиялық жағдайдың өзгеруіне тәуелді шекаралық аймақ ретінде қарастырылған. Халықтың аумақтық құрылымы тұрақтылығының дәрежесін сараптау үшін автормен шекаралас аймақтардың көрсеткіштері негізінде халықтың тұрақтылық индексі есептелген және аудандардың типологиясы жасақталған.*

Негізгі сөздер:*халықтық қоныс аудару, демографиялық көрсеткіштер, халықтың тұрақтылық индексі, шекаралас аймақтар, шекара шекарасы.*

УДК: 504.54:502.630 (574.1)

ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СТЕПНЫХ СООБЩЕСТВ В ПРЕДЕЛАХ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Кенесарина К.Х.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В настоящее время в результате добычи нефти и газа степные сообщества Западно-Казахстанской области подверглись воздействию антропогенных и техногенных факторов. Нарушаются степные экосистемы, идет обедненение степных сообществ, наблюдается экспансия адвендивных сорных видов. В данной статье приведены результаты полевых исследований экологического состояния степных сообществ в пределах Западно-Казахстанской области.*

Ключевые слова: *степные экосистемы, степные сообщества, флора, эдифкаторы, биоморфологический анализ, географический анализ, фитоценотический анализ.*

Степные насаждения г.Уральска подвержены негативному воздействию развития сельского хозяйства, транспорта, промышленности, энергетики и туризма. Проблемы охраны лесных сообществ в настоящие время является одной из актуальных. В связи с чем необходимо проведении исследований по изучению современного состояния лесных сообществ. Было дано флористическое и геоботаническое описание степных сообществ окрестности Турбазы окрестности г. Уральска.

За последние 10-15 лет степные выпаханные пашни превратились в залежи, в которых произрастают высокие травянистые растения, как донник, полынь горький изеня и т.д. кроме них в них растут американские виды, как циклахена, и т.д. благодрая своим аллергенным свойствам они вытясняют местных видо. В нашей области степи занимают 70-75% территории, актуальным остается вопрос исследования степных экосистем.

Так как г. Уральск и близлежащие территории находится в степной зоне, мы в своей работе уделяем большое внимание на изучение степных экосистем, степных доминантов и субдоминантов.

Район исследования расположена в степной зоне, поэтому степные злаковые (мятликовые) сообщества являются доминантными сообществами. Доминантами наших степей являются Stipa capillata, S. sapertana A. Beck. Festuca valesiaca Gaud. (F. sulcata (Hack.) Nym). Ранной весной в степях произрастают такие виды, как Poa bulbosa L., Eremopyrum orientale (L.) Jaub. et Spach. Agropyron orientale (L.) Roem.et Schult., E. triticeum (Gaertn.) Nevski. (Agropyron triticeum Gaertn.), Carex praecox Schreb.

Субдоминантами степей выступают полыни: Artemísia abrotanum L., A. austriaca Jacq., A. dracúnculus L., A. lerchiana Web.

В травянистом растительном покрове важную роль играют представители семейства маревых (Chenopodiaceae). По обочинам дорог произрастают Ceratocarpus arenarius L., Bassia hirsute (L.) Ashers., B. hyssopifolia (Pall.) O. Kuntze. В пастбищных территориях можно встретить Kochia prostrata (L.) Schrad.

Также следует отметить эфемеров семейства крестоцветных, таких как Alyssum turkertanikum Regel et Schmalh. (Alýssum desertórumStapf.) Descuráinia Sóphia (L.) Webb ex Prantl.

Основу травянистого растительного покрова составляют представители семейства злаковых (мятликовых) (19%). Эдифкаторами являются Stipa capillata и S. lessingiana Trin. et Rupr. Второе место по количеству видов занимают семейства маревых (Рисунок 1). Из кустарников семейства розоцветных произрастает Spiraea hypericifolia L [1].

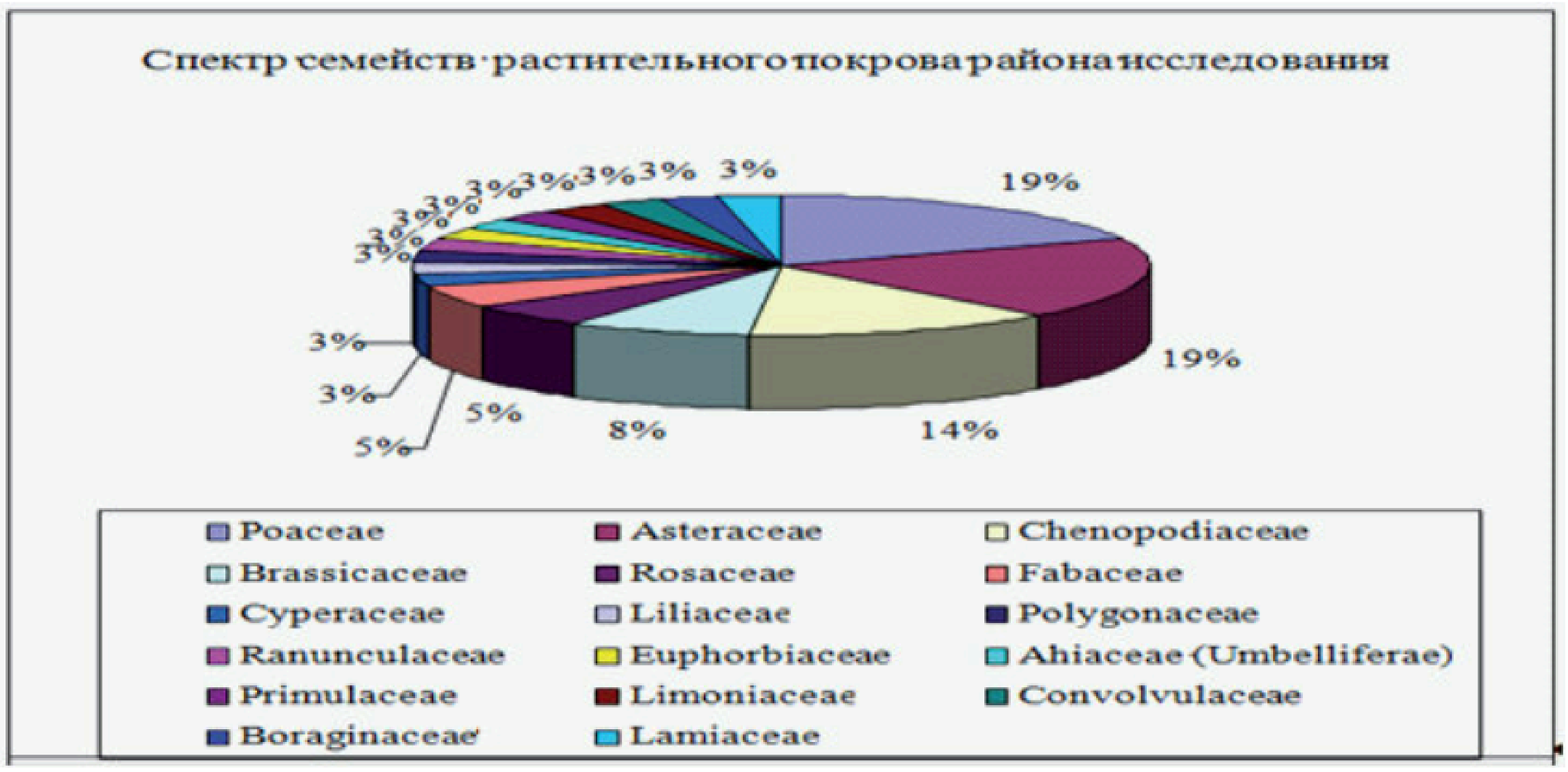

Рисунок 1. Спектр семейств растительного покрова района исследования

Биоморфологический анализ показывает большую долю во флоре однолетних видов (Polygonum arenarium Waldst. et Kit., Chenopodium urbicum L., Androsace elongata L., др.). Это в свою очередь свидетельствует о нарушении степного растительного покрова (Рисунок 2).

Второе место занимает стержекорневые виды (Centaurea scabiosa, Euphorbia seguieriana Neck., Convolvulus arvensis L.) (16%).

Третье место занимают плотнодревесные виды (Stipa capillata L., S. lessingiana Trin. et Rupr., Festuca valesiaca Gaud. (F. sulcata (Hack.) Nym)), которые свойственны к овражно-балочным рельефам, понижениям (11%).

Рисунок 2. Биоморфологический спектр растительного покрова района исследования

Географический анализ показывает, что 41% флоры занимают древнесредиземноморские виды. А.Л. Тахтаджян (1978) выделил древнесредиземноморское подцарство при голарктическом царстве. К таким видам относятся Stipa capillata L., S. lessingiana Trin. et Rupr., Allium lineáre L. и др. (Рисунок 3)

Второе место занимают понтические виды. К ним можно отнести таких видов, как Nónea púlla (L.) DC., Spiraea hypericifolia L., Polygonum arenarium Wildst. et Kit. На третьем месте евросибирские виды. К ним относятся Chenopodium urbicum L., Berteroa incana (L.) DC.и др.

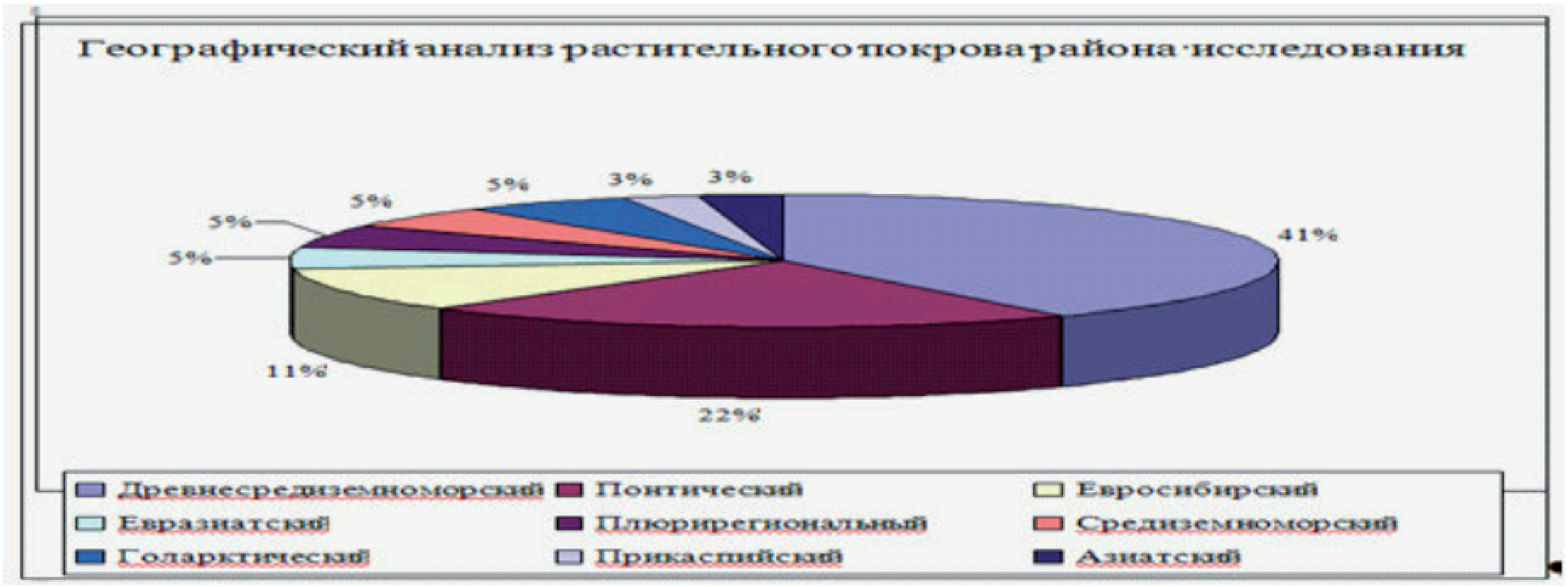

Рисунок 3. Географический анализ растительного покрова района исследования

Фитоценотический анализ показывает, что в районе исследования доминируют степные виды (Рисунок 4).

Следует отметить, что в районе исследовнаия также встречаются луговые (Artemisia abrotanum L., Artemisia dracunculus L.), полупустынно-степные (Taracetum achillefolium (Bieb.) Sch. Bip., Limonium gmelinii (Willd.) O.Kuntze., Kochia prostrate (L.) Schrad.), лесостепные (Medicago falcate L., Falcaria vulgaris Bernh.), и луговостепные (Descurainia Sophia (L.) Webb ex Prantl.,) виды.

Рисунок 4. Фитоценотический анализ растительного покрова района исследования

При анализе растительного покрова видно, что доминируют гемикриптофиты (18 видов, 49%). На втором месте терофиты (11 видов, 30%), за ними хамефиты (4 вида, 11%), геофиты (2 вида, 5%), и фанерофиты (2 вида, 5%) (Рисунок 5) [2,3].

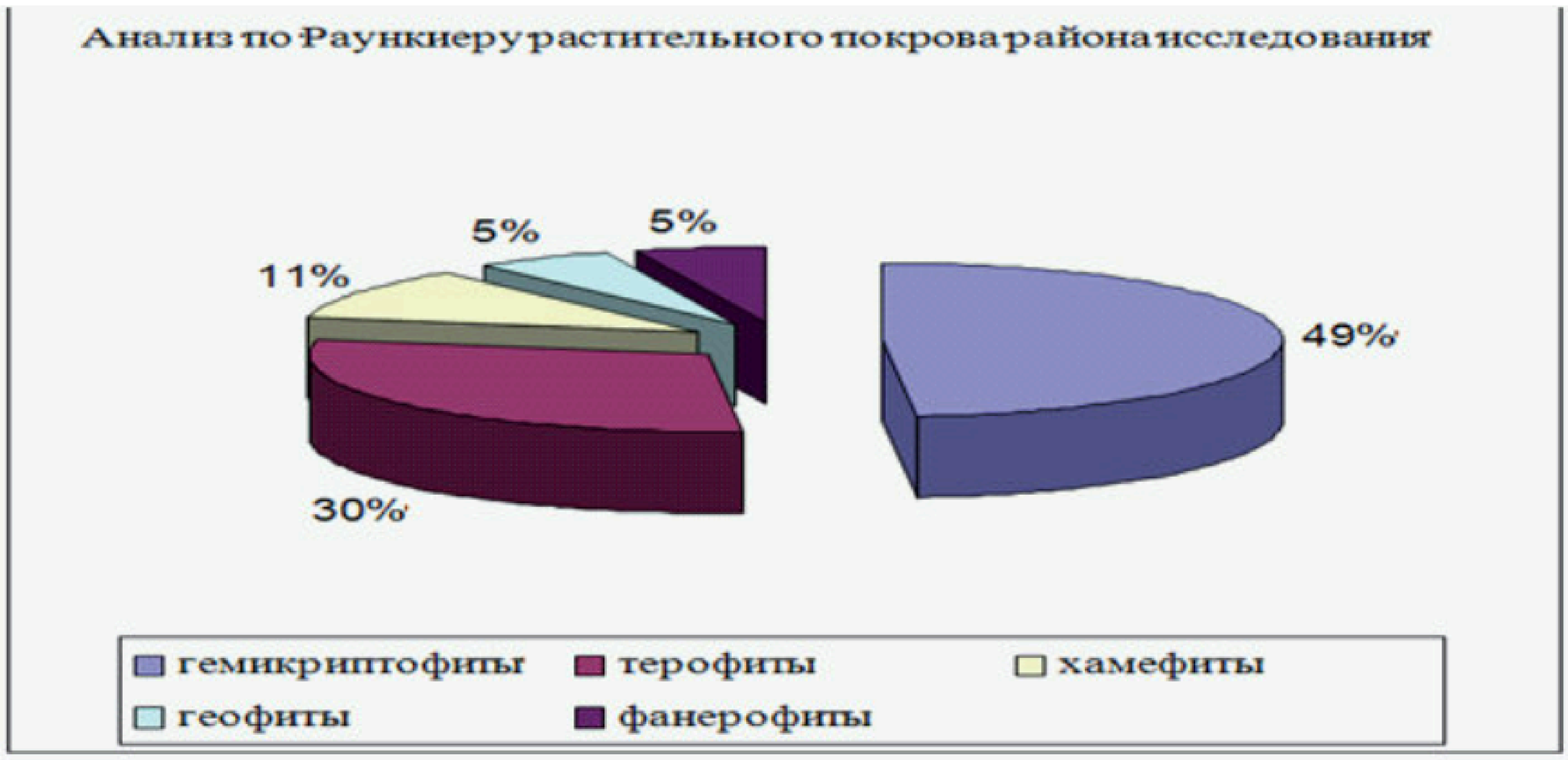

Рисунок 5. Анализ по Раункиеру растительного покрова района исследования

При экологическом анализе выявлено, что в исследуемой зоне распространены в большем количестве ксеромезофитные виды (27%). На втором месте ксерофиты (24%) и мезоксерофиты (19%). Также распространены эвксерофиты (16%) и мезофиты (11%) (Рисунок 6).

К ксеромезофитам можно отнести таких видов, как Eremopyrum orientale (L.) Jaub. et Spach. (Agropyron orientale (L.) Roem.et Schult.), Alyssum turkertanikum Regel et Schmalh. (Alýssum desertórumStapf.), Medicago falcata L..

Также из ксерофитов можно встретить Ceratocarpus arenarius L., Carex praecox Schreb., Limonium gmelinii (Willd.) O.Kuntze.

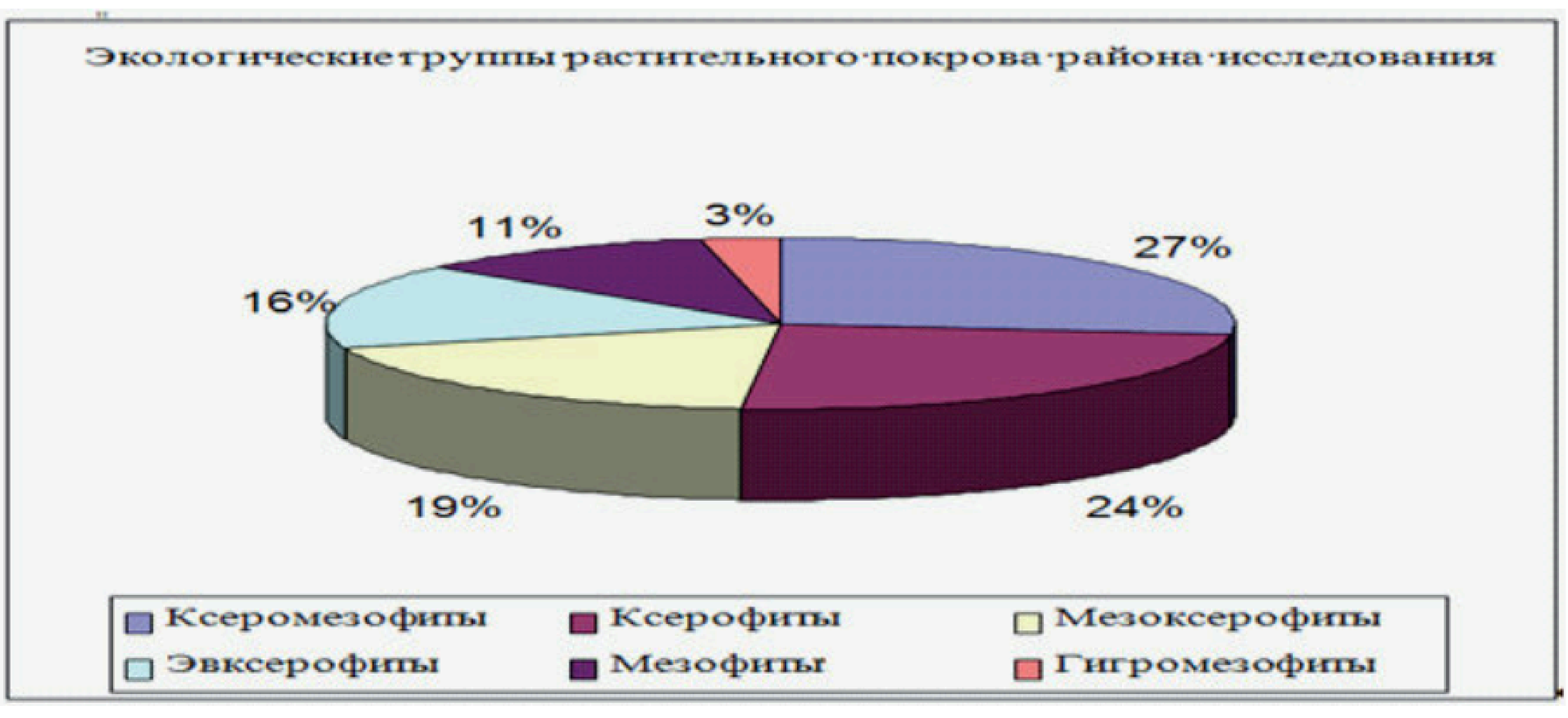

Рисунок 6. Экологические группы растительного покрова района исследования

Таким образом, нами были выявлены и определены 37 видов. Хорошо сохранились степные виды из злаковых, сложноцветных, бобовых и лилейных.

Список литературы:
Иванов В.В. Определитель семейств Северного Прикаспия//Материалы по флоре и растительности Северного Прикаспия / В.В. Иванов., - Л., 1964. -188-215 с.
Дарбаева Т.Е. Растительный мир Западно-Казахстанской области/Т.Е. Дарбаева, А.У. Отаубаева, Т.И. Цыганкова. – Уральск, 2003. - 69 с.
Дарбаева Т.Е. Конспект флоры меловых возвышенностей Северо-Западного Казахстана / Т.Е. Дарбаева. - Уральск, 2002. -134 с.

ӘӨЖ: 504.54:502.630 (574.1)

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ДАЛАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАРДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Кенесарина К.Х.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Қазіргі таңда Батыс Қазақстан облысының далалары газ және мұнай өндіру салдарынан антропогенді және техногенді әсерге ұшырап отыр. Сондықтан далалық экожүйелер бұзылуда, далалық қауымдастықтар кедейленіп, арамшөпті адвендивті келімсек түрлердің экспансиясы байқалуда. Кей жерлерде галофитті түрлермен шөлейттену де байқалып отыр. Батыс Қазақстан облысы аумағындағы тың жерлерді игеру де кері әсерін тигізді, себебі даланың кебірлі, сортаңды, шебінді учаскелері жыртылған болатын. Мақалада Батыс Қазақстан обылысының аумағында кездесетін дала қауымдастықтарының экологиялық жағдайынын зерттеу нәтижелері берілген.*

Негізгі көздер: *далалық экожүйелер, дала қауымдастықтары, флора, эдифкатор, биоморфологиялық талдау, географиялық талдау, фитоценотикалық талдау.*

УДК: 619.616.993

РАЗРАБОТКА РАННИХ МЕТОДОВ ДИАГНОСТИКИ НАРУШЕНИЙ ФЕРМЕНТАТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ В РУБЦЕ У БЫЧКОВ МЯСНЫХ ПОРОД

Кенжегалиева М.Б.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: В данной статье рассматриваются ранние методы диагностики нарушений ферментативных процессов в рубце у бычков мясных пород. Вопрос изучения особенностей рубцового пищеварения и обмена веществ у бычков мясных пород является актуальным. Проведенный анализ позволил предложить способы управления процессами пищеварения и повышения эффективности производства говядины.

Ключевые слова: крупный рогатый скот, рубец, кормовые средства, животноводства, физиология пищеварения, интенсивность, минеральные соли, витамины.

Одной из важнейших задач агропромышленного комплекса Казахстана является обеспечение продовольственной независимости страны. При этом особое значение приобретает увеличение производства продуктов животноводства и, в частности, молока и мяса, как занимающих ведущее место в обеспечении полноценного питания населения.

В свете современных данных о физиологии пищеварения одну из наиболее частых форм патологии рубца у крупного рогатого скота, возникающей от поедания большого количества легко растворимых углеводов. Этот вид корма содержит много крахмала, обладает высоким энергетическим достоинством и широко используется сейчас в рационах животных. Поэтому использование крахмалистого корма при выращивании и откорме мясного скота приводит к нарушению рубцового пищеварения и значительному росту уровня молочной кислоты [1].

Технология ускоренного откорма мясного КРС с использованием кормов-пребиотиков «Бычок-бройлер» предусматривает выращивание бычка мясной породы весом 500-600 килограммов за 12 месяцев. Сокращение откорма на 6 месяцев позволяет иметь дополнительную прибыль, и не только на экономии кормов: освобождаются площадки для содержания животных, минимизируются и накладные расходы. Откорм бычков КРС на мясо можно проводить на открытых площадках с дощатыми навесами, а также при стойловом содержании без выгона бычков на пастбище. На кормах-пребиотиках бычка можно откармливать так же, как свинью, давая только экструдированные корма-пребиотики. Анализ пищеварительных процессов рубцового пищеварения и обмена веществ у молодняка крупного рогатого скота разного направления продуктивности с учётом структуры рационов показал, что интенсивность течения пищеварительных процессов в рубце протекают неодинаково. Полученые данные о влиянии внешних и внутренних факторов на рубцовое пищеварение бычков разных пород позволяют более рационально использовать имеющиеся кормовые средства, повысить продуктивность бычков на откорме, снизить себестоимость 1ц. прироста. В наращивании этих видов продуктов питания большая роль отводится интенсификации животноводства. Несмотря на достаточно высокий потенциал продуктивности районированных пород животных, достичь его полной реализации при сложившихся технологиях их кормления, производства и заготовки кормов невозможно [3].

Непременным условием повышения реализации генетически обусловленного потенциала продуктивности животных и снижения себестоимости производимой продукции является увеличение коэффициента продуктивного действия (КПД) кормов и на этой основе снижение их затрат на единицу продукции. К сожалению КПД корма еще очень низок.

Степень использования кормов на производство продукции связана, в первую очередь, с уровнем их переваривания и усвоения. Усиления переваривающей способности пищеварительного тракта животных можно достичь путем подбора оптимального соотношения в рационах грубых, сочных и концентрированных кормов, то есть оптимизацией типов кормления животных [4].

При этом разработка научно-обоснованных оптимальных типов кормления и типовых рационов для сельскохозяйственных животных должна вестись с учетом природно-климатических, экономических условий и кормовой базы региона [5]. Поэтому изыскание методов повышения энергетической ценности иэффективности использования объемистых кормов остается весьма важной проблемой в течение ближайших десятилетий.

Включение ферментного препарата с целлюлозно-глюканазной активностью в состав рационов с различной степенью измельчения грубых кормов позволяет нивелировать негативное действие измельчения на переваримость сырой клетчатки, раздельное скармливание силосованных и концентрированных кормов позволяет более эффективно использовать азотистую часть корма и обеспечивать увеличение продуктивности молодняка крупного рогатого скота, использование в кормлении молодняка крупного рогатого скота ферментного препарата с целлюлозно-глюканазной активностью предварительно обработанного растительным жиром и дегидратированным цеолитом способствует повышению переваримости корма и увеличению экономических показателей производства говядины; преджелудочное пищеварение у молодняка крупного рогатого скота разного направления продуктивности в течение 12 часового периода после кормления характеризуется различной степенью ферментативной активности микрофлоры рубца; смена состава рациона крупного

рогатого скота сопровождается нарушением рубцового пищеварения, что выражается в снижении продукции летучих жирных кислот и интенсификацией деградации протеина корма до аммиака; уровень кислотно-детергентной клетчатки в рационе оказывает влияние на формирование преджелудочного пищеварения, эффективность использования питательных веществ корма и экономические показатели выращивания молодняка мясного скота.

В отечественной и зарубежной литературе практически нет сравнительных данных о преджелудочном пищеварении крупного рогатого скота мясной и молочной пород. В то же время, некоторыми исследователями обнаружена зависимость уровня течения пищеварительных процессов в преджелудках жвачных от вида и породы (как правило, одного направления продуктивности) животных. Бычки молочной породы в отличие от своих сверстников мясной породы, при одинаковых условиях выращивания обладали более высокой скоростью синтеза мышечного белка на фоне повышенной интенсивности его катаболизма.

Таким образом, вопрос изучения особенностей рубцового пищеварения и обмена веществ умолоднякамясного скота в сравнительном аспекте с животными молочного направления продуктивности является актуальным. Эти данные послужат теоретической и практической основой для разработки способовуправления процессами пищеварения и, соответственно, позволят повысить эффективность производства говядины.

Важным резервом увеличения производства мяса (говядины) является интенсификация откорма крупного рогатого скота. До 40−50% в мясном балансе страны занимает говядина, что дает возможность откармливать скот спреимущественным использованием местных дешевых объемистых кормов и, вчастности, кукурузного силоса, сенажа итаких побочных отходов. Однако, вследствие неполноценности жома и барды, как кормовых средств, для повышения коэффициента продуктивного действия рационов требуется их балансирование по протеину, жиру, минеральным элементам, витаминам посредством использования кормовых добавок, приготовленных изместных кормов, природных минералов (цеолитов) итбиологически активных веществ заводского производства (минеральные соли, витамины) в сочетании с ферментными препаратами.

Увеличение относительных размеров преджелудков телят с возрастом происходит главным образом за счет рубца, так как относительная величина сетки и книжки уменьшается. Особенности роста преджелудков и сычуга у телят находятся в непосредственной зависимости от характера их кормления и, в частности, от количества и продолжительности скармливания им молока, а также от сроков приучения их к поеданию грубых растительных кормов. Раннее приучение телят к поеданию грубых кормов и большие их дачи молодняку способствует более интенсивному росту объема рубца, сетки и книжки; при этом рост сычуга замедляется.

Таким образом, для бычков в возрасте 5 месяцев оптимальным значением расщепляемости сырого протеина в рационе является 68 %, способствующее активизации микробиологичиских процессов в рубце. Использование рационов в соотношением расщепляемого протеина к нерасщепляемому позволяет повысить перевариваемость сухого вещества, органического вещества, сырого протеина, клетчатки, жира.

Список литературы:

1. Аксенова М.Я. О быстроте прохождения кормов через пищеварительный тракт жвачных // В сб.: Физиология пищеварения с.-х. животных. – Л.: Сельхозгиз, 1935. С.101-109.

2. Алиев А.А. Обмен веществ у жвачных животных. – М.: НИЦ «Инженер», 1997 – 420 с.

3. Борисенко Е.Я. Разведение с.-х. животных. – М.: Колос, 1967. – 460 с.

4. Васильев А.В. Гематология с.-х. животных. – М.: Сельхозгиз, 1948. – 440 с.

5. Долгова С.И. Расщепление протеолитическими ферментами протеина бактерий и инфузорий и степень освобождения витамина //Актуальные проблемы биологии в животноводстве. – Боровск, 2000. – С.78-80.

ӘОЖ: 619.616.993

ЕТ ТҰҚЫМДЫ АТАЛЫҚТАРДЫҢ МЕС ҚАРНЫНДАҒЫ ФЕРМЕНТАТИВТІ ҮРДІСТЕРДІҢ БҰЗЫЛУЫН ЕРТЕ ДИАГНОСТИКАЛАУ ӘДІСТЕРІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Кенжегалиева М.Б.
Батыс Қазақстан инноваццияльық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Аталған мақалада етті бағыттағы бұқалардың мес қарын ферменттерінің бұзылуының салдарын алдын-алу әдістерін қолдану. Сонымен қатар шаруашылықта профилактикалық шаралар жүргізу.*

Осылайша, етті бағыттағы бұқалардың өнімділігі бойынша салыстырмалы түрінде жас сиыр етінде асқорытудың және зат алмасудың ерекшеліктерін зерттеу мәселесі маңызды. Бұл деректер асқорыту процестерін басқару әдістерін әзірлеудің теориялық және практикалық негізі болып табылады және, тиісінше, сиыр етін өндірудің тиімділігін арттырады.

Негізгі сөздер: *мүйізді ірі қара, зат алмасу, жем-шөп, мал шаруашылығы, асқорыту физиологиясы, интенсивті, минералды тұздар, витаминдер.*

ӘОЖ: 619:616.995.121

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ КЕЙБІР ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ИТТЕРДІҢ ЭХИНОКОККОЗБЕН ЗАЛАЛДАНУЫ БОЙЫНША ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫ

Тажбаева Д.Т.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада Батыс Қазақстан облысының Орал қаласына қарасты кейбір аудандарындағы иттердің эхинококкозбен залалдануы, олармен күресу шаралары көрсетілген. Инвазиялық аурулардың экономикалық және әлеуметтік зияны қарастырылған.*

Негізгі сөздер: *Эхинококкоз, дегельминтизация, эпизоотология, инвазияның экстенсивтілігі*

Жануарлардың эхинококкозбен зақымдануының алдын-алу мақсатында шаруашылық субъектілері, ветеринариялық мамандар, сондай-ақ мал иелері: жануарларды толық құнды азықпен қамтамасыз ету, азықтандыру мен күтіп-бағу гигиенасын сақтау қажет, мал шаруашылығы фермаларының, қасапханалардың, ет өңдейтін кәсіпорындардың территорияларына және мал азығын сақтайтын жерлерге иттерді жібермеу керек.

Иттерді арнайы белгіленген жерлерде серуендету, малдарды аулада союды жүргізбеу қажет. Өлген малдардың өлекселерін немесе сойылған малдардың қалдықтарын иттерге, терісі бағалы аңдарға және мысықтарға азыққа бермеген жағдайда эхинококкоздың алдын-алуға болады.

Жеке иеліктегі, сондай-ақ кәсіпорындардың, ұйымдардың жасы үш айдан асқан барлық иттерді әр 45-50 күн сайын дегельминтизациялаудан өткізу қажет.

Орал қаласының базарларына зерттеуге түсетін ішкі мүшелерді ашып, тексеру жолымен еттің толық ветеринариялық-санитариялық сараптамасын жүргізілуі тиіс.

Эхинококктар табылған немесе зақымдалған мүшелерді утильдеу немесе жағу арқылы және биотермиялық шұңқырда жою шараларын жүргізу тиіс.

Эхинококкоз Қазақстан территориясындағы ауыл шаруашылығы малдарының арасында кең таралған. Ауруды жұқтыру бейімділігі солтүстіктен оңтүстікке қарай өсе түсетіндігі

байқалады. Мал жасының өсуіне инфекцияның экстенсивтілігіне байланысты екендігі нақты анықталған. Мұндай заңдылық паразиттің физиологиялық дамуына немесе өсуіне қатысты. Семіз мал орташа семіздіктегі малдан гөрі 3-5 есе аз ауыратыны байқалған. Қошқарларға қарағанда саулықтардың эхинококкозбен ауыруы екі есе жоғары. Бұл малдың экологиялық және физиологиялық жағдайына байланысты. Эхинококкоздың экономикалық зияны да едәуір, өйткені мал өнімі көбеймейді, ет, сүт, жүн өнімдері төмендейді және мал басы өспейді. Дегенмен мал өнімі аса байқалмауы мүмкін, өйткені ауру малды сол жерде сояды немесе ет комбинатына өткізеді.

Эхинококкоз адам мен мал денсаулығына едәуір зиян келтіретін елдің экономикасына зиян келтіретін медицина және ветеринарияның маңызды проблемасы болып табылады. Әрбір шаруашылық жыл сайын эхинококкозбен ауыратын 100 қойға байланысты 220 кг ет, 50 бауыр, 30 өкпе, 20 кг жүн және 7-12 қазы ала алмайды. Бұл кезде өмірлік маңызы бар паренхиматоздық мүшелер-өкпе, бауыр, ми және т.б. бүлінеді.

Капрологиялық зерттеу Фюллеборн әдісі. Етқоректілер гельминттер фаунасын жануарлардың ішек-қарын жолдарын толық гельминтологиялық К.И. Скрябиннің зерттеу әдісімен анықтау арқылы қарындағы заттарды реттік шаю әдісімен зерттеледі. Ашы ішекті шажырақайға бекітілген қарама-қарсы жақтайына қарай ұзына бойы жан-жағымен қоса тілік жасап және бинокулярлы лупа көмегімен гельминттердің бар-жоғына зерттеу жүргізілді.

Иттерді бағып күту ұйымының көптеген адамдар мен жануар ауруларымен күресте кейде шешуші маңызы бар, себебі иттер арқылы тек эхинококкоз ғана емес, сонымен қатар токсокароз, дипилидиоз, бруцеллез, құтыру және басқада көптеген аурулар таралады.

Әртүрлі қызметте қолданылатын барлық иттер тіркелінген және паспортталған арнайы нөмірлік белгілермен жарақталған болуы керек. Шаруашылықта эхинококкоз, ценуроз, цистицеркоз, басқа да зиянды аурулардың шығуынан сақтану үшін шаруашылыққа тіркелінбеген, паспортталмаған, дегельминтизация жүргізілмеген жаңа иттерді кіргізуге немесе алмастыруға тиым салынады. Қаңғыбас иттерді және байлаусыз иттерді жойып отыру аурулардың алдын алуда маңызды роль атқарады.

Бұралқы иттер эхинококктің инвазиялық сатыға жетіп дамыған ларвоцисталарымен зақымдалған аралық иелердің ішкі органдарын (өкпе, бауыр және т.б.) ет повилиондарына жақын орналасқан қоқыс контейнерлерінен жеп имагиналдық эхинококкозбен қайтадан залалданады.

Зерттеу жұмыстары Орал қаласына іргелес жатқан елді мекендерден ұсталған бұралқы иттерге жүргізілді. Жұмыстың нәтижесі 1-кестеде келтірілді.

1- кесте

Зерттеу аймағына байланысты иттердің Echinococcus granulosus-пен залалдануы, %

№	Елді мекендер	Зертт., саны	Залалд., саны	ЭИ, %	ИИ, дана	
				$P \pm m_p$, %	min	max
1	Орал қаласы	42	2	4,8±0,5%	185	201
2	Деркул к.	24	1	4,1±2,1%	164	184
3	Круглоозерное к.	22	1	4,5±3,1%	140	198
4	Желаев к.	23	1	4,3±1,7%	94	158
5	Зашаған к.	28	2	7,1±2,2%	128	93
6	Барлығы	139	7	5,0±2,5%	130	260

1 кестеде көрсетілгендей, зерттелген барлық Орал қаласындағы 42 иттің 2-нен эхинококтар анықталды. Деркөл (1), Круглоозерное (1), Желаев (1) кентіндегі иттерден эхинококпен залалдануы сәйкесінше инвазияның экстенсивтілігі 4,1; 4,5; 4,3% құрады. Зашаған кентіндегі барлық зерттелген 28 иттің 2-уінен анықталды.

Аталған аймақтарда мал шаруашылығы фермаларының, қасапханалардың, ет өңдейтін кәсіпорындардың территориялары және мал азығын сақтайтын жерлер бар, осыған байланысты иттер малдарың ішкі мүшелерін жеп залалданған.

Әр дегельминтизациядан кейін иттердің құрамына есеп жүргізіп отырады [1].

Иттерді қойдың басымен және ішкі немесе жартылай піскен қойдың, ешкінің, ірі қараның, түйенің, жылқының ішкі органдарымен азықтандыруға және иттерді қоражайға, фураж сақталатын орындарға жіберуге қатаң тиым салынады [2].

Эхинококкоз адамдар мен жануарлар арасында кең тараған ауру. Ол адамдардың денсаулығына ауыр зардабын тигізіп, ауыл шаруашылығы экономикасына үлкен зиян келтіреді.

Адамдар мен мал арасындағы эхинококкоз ауруын толық құрту үшін олардың алдын алудың үлкен маңызы бар. К.И.Скрябиннің пікірі бойынша эхинококкозға қарсы күрес шаралары паразиттік имаго, жұмыртқа, дернәсіл тәрізді негізгі өсу кезеңдерінде құртып отыру бағытында жүргізіліп отыруы тиіс. Бұдан кейін К.И.Скрябин эхинококкозды толық девастациялаудың төмендегідей шараларын ұсынады:

- паразиттің биологиялық даму циклдерін білу;
- осы географиялық аймақта микроклиматтық факторларды және әртүрлі тұрмыстық кәсіби дағдыларды ескере отырып, гельминтоздың эпидемиологиясы мен эпизоотологиясын терең білу;
- эхинококкоздың диагностикасы мен емдеу тәсілдерін білу;
- бөлініп шыққан жұмыртқалар мен дернәсілдерді девастациялаудың барлық ережелерін сақтау;

Эхинококкоздың алдын алу, оған қарсы күресу шаралары мына бағытта жүргізілуі тиіс:

- паразиттің өсу кезеңдеріне әсер ету;
- эхинококктың дернәсілдейтін кезеңіне әсер ету;
- эхинококк жұмыртқасына әсер ету;
- адамдардың жеке басының сақтану қабілетін жетілдіру.

Жануарлардың арасындағы эхинококкоз ауруын құрту шараларын ветеринар мамандар жүргізеді. Бұл жағдайда әсіресе мына жағдайларға ерекше көңіл бөлуіміз қажет:

- қаңғыбас иттерді құрту;
- шаруашылыққа қажетті иттерді есепке алып, үнемі мал дәрігерінің бақылауында ұстау;
- есепке алынған барлық иттерді дегельминтизациялаудан өткізуіміз қажет. Бірақ дегельминтизациядан өткізілген иттердің аурудан өлген малдың ішек-қарнын жеп, эхинококкпен қайталап ауырып қалатынын тәжірибе көрсетіп жүр. Сондықтан мал сойылатын жерлерге, эхинококкпен зақымдалған мал органдарына иттерді жолатпау керек.

Иттерді дегельминтизациялау. Дегельминтизация – бұл паразиттердің жұмыртқасын шашуын тоқтатып, соның нәтижесінде адамдар мен жануарлардың зақымдалуының алдын-алуға мүмкіндік беретін неғұрлым жауапты шара.

2-кесте

Иттердің асқазан – ішек жолдарының гельминттеріне қарсы дәрілердің тиімділігі

Дәрілер	Әсерлі зат	Мөлшер мг/кг	ИЭ, %	
			Toxocara canis	Echinococcus granulosus
Фенкур гранулят 23,2%	Фенбендазол	50	100	-
Пиперазин адипинат	Пиперазин	200	68	-
Аверсекті сыќпа	Аверсектинс	0,2	80	-

Альбен С	Албендазол+ Празиквантел	10 5	100	100
Авертель	Аверсектинс+ Празиквантел	0,2 5	100	100
Каниквантел плюс	Фенбендазол+ Празиквантел	50 5	100	100
Дронцит	Празиквантел	5	-	100
Азинокс	Празиквантел	5	-	100
Азинокстің липосомальды формасы	Празиквантел	3	-	100
Авертин	Аверсектинс	0,2	100	-

Осының нәтижесінде 5 мг/кг мөлшерде монопрепараттар формасы ретінде (дронцит, азинокс)

Егер шаруашылықта иттердің дегельминтизациясы жүргізілмесе:

- эхинококкозбен зақымданған бір қойдан орташа есеппен 2,3 кг ет, 0,4 кг май, 0,5 кг бауыр, 0,4 кг өкпе және 0,2 кг жүн жетімсіздігі болады.
- сол жылы туылған қозының және өткен жылғы төлдердің зақымдануы төлдердің барлық басына шаққанда минимум 10 %-ды құраса, яғни 100 қозыдан, бір жылда эхинококкозбен зақымданған 10 қозы өледі. Егер бір қозы 3000 тенге тұратын болса шаруашылық эхинококкоздан 30000 тенге жоғалтып отырады.

Эхинококкозбен зақымданған бір адамға операция жасау үшін 113170 тенге қажет болады.

Біздің зерттеуіміз бойынша орташа мөлшерде эхинококкозбен ауырған бір қойдан 9,5% жүн, 7% сүт, 3% салмақ, 8,1% ет, 18,5% ішмай, 84,2% бауыр, 76,1% өкпе жетімсіздігі 5000 тенгеге шығады. Эхинококкозбен зақымданған әр 100 саулықтан 13 қозы жетімсіздігі болады және 8-і алғашқы 2 ай ішінде өледі. Эхинококкозбен зақымданған әр 100 қойдан жылына 262 кг жүн, 210 қозы, 7,8 тонна сүт, 1,7 тонна салмақ, 1,4 тонна ет, 88 кг ішмай, 529 кг бауыр, 354 кг өкпе жетімсіздігі жалпы алғанда 5 млн тенге шығын болады.

Иттерді кестіруді ветеринарлық тәжірибеге енгізу нәтижесінде препаратпен қоректендіру 10 есе қысқарды, антгельминттік заттарды үнемдеу және ветеринар мамандардың жұмыс уақытының шығынының экономикалық үнемділігі 100 басқа шаққанда 11388 тенге, әр шығынға 20 тенге [3].

Қазіргі кезде жүргізіліп жатқан зерттеулер бойынша 12 сағат экспозицияда 3% концентрациядағы терралин, немесе 6 сағатта 5%, немесе 3 сағат экспозицияда 5% концентрациядағы глютексті пайдалану ұсынылады.

Бұл жағдайда паяльды шамның отымен цементті еденді, жануарларды дегельминтизациялау жүргізілген үйшіктер мен торлардың қабырғаларын өртеу қажеттілігі жойылады.

Ол үшін төмендегі талаптардың орындалуын қатаң қадағалау қажет.

Барлық қалалар мен елді мекендерде өлген малдарды соятын арнаулы орын ұйымдастырылуы тиіс. Малды үйде союға рұқсат етілмейді. Барлық шаруашылықтарда эпизоотологиялық және эпидемиологиялық талаптарға сай, эхинококкоздан өлген малдарды көметін орын ұйымдастырылуы керек [4].

Иттерді мал сойылатын жерге жолатпауды қатты қадағалаған жөн. Тек осы аталған талаптар қатаң түрде орындалғанда ғана паразиттің негізгі үш кезеңінің: имагоның, жұмыртқалар мен дернәсілдердің толық құритынын естен шығармау керек.

Екінші бір маңызды мәселе – адамдар арасында кездесетін эхинококкоздың алдын алу және ауырған адамдарды емдеу. Эхинококкоздың адамдар арасында ит арқылы тарайтыны белгілі. Сондықтан итке жанасқанда жеке бастың гигиенасын сақтауға ерекше көңіл бөлген жөн. Итті сүюге, онымен бірге ұйықтауға, ас ішетін ыдыстан тамақтандыруға, оны ас үйде ұстауға болмайды. Балаларды иттің маңына жуытпау керек, сонымен бірге тағамды иттің иіскеп немесе жалап қоюынан сақтаған дұрыс. Бұлардың барлығы сырт қарағанда жай ғана ұсақ-түйек нәрсе болғанымен эхинококкоздан сақтану үшін өте маңызды.

Иттерді бағып күту ұйымының көптеген адамдар мен жануар ауруларымен күресте кейде шешуші маңызы бар, себебі иттер арқылы тек эхинококкоз ғана емес, сонымен қатар токсокароз, дипилидиоз, бруцеллез, құтыру және басқада көптеген аурулар таралады [5].

Әртүрлі қызметте қолданылатын барлық иттер тіркелінген және паспорттalған арнайы нөмірлік белгілермен жарақталған болуы керек. Шаруашылықта эхинококкоз, ценуроз, цистицеркоз, басқа да зиянды аурулардың шығуынан сақтану үшін шаруашылыққа тіркелінбеген, паспорттalмаған, дегельминтизация жүргізілмеген жаңа иттерді кіргізуге немесе алмастыруға тиым салынады. Қаңғыбас иттерді және байлаусыз иттерді жойып отыру керек.

Әр дегельминтизациядан кейін иттердің құрамына есеп жүргізіп отырады. Иттерді қойдың басымен және ішкі немесе жартылай піскен қойдың, ешкінің, ірі қараның, түйенің, жылқының ішкі органдарымен азықтандыруға және иттерді қоражайға, фураж сақталатын орындарға жіберуге қатаң тиым салынады [6].

Екінші бір маңызды мәселе – адамдар арасында кездесетін эхинококкоздың алдын алу және ауырған адамдарды емдеу. Эхинококкоздың адамдар арасында ит арқылы тарайтыны белгілі. Сондықтан итке жанасқанда жеке бастың гигиенасын сақтауға ерекше көңіл бөлген жөн. Итті сүюге, онымен бірге ұйықтауға, ас ішетін ыдыстан тамақтандыруға, оны ас үйде ұстауға болмайды. Балаларды иттің маңына жуытпау керек, сонымен бірге тағамды иттің иіскеп немесе жалап қоюынан сақтаған дұрыс. Бұлардың барлығы сырт қарағанда жай ғана ұсақ-түйек нәрсе болғанымен эхинококкоздан сақтану үшін өте маңызды [7].

Әдебиеттер тізімі:

Ордабеков С.О. Современное состояние и социально-экономические аспекты медицинской паразитологии в Республике Казахстан // Гигиена, эпидемиология и иммунобиология. - Алматы, 2003.- №4.- С.62-65.

Кереев Я.М. Химиопрофилактика ларвальных цестодозов животных: Авторефер. Дис.., докт. вет. наук. - Алматы, 1999.- 46 с.

Шалменов М.Ш. Научные основы борьбы с эхинококкозом в Западном Казахстане: Авторефер. Дис.., докт. вет. наук. - Алматы, 2009. - 54 с.

Куттубаев О.Т. Эхинококкоз в Кыргызской Республике // Эхинококкоз в Центральной Азии: проблемы и решение. – Алматы, 2004.- С.31-43.

Қибасов М., Кереев Я.М. Эхинококкоз аса қауіпті ауру. - Алма-ата: Жаршы «Бастау», 2002. - №1. – С. 17-19.

Сабаншиев М.С. Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 480 с.

Казакбаев К.М. Гельминтозы собак и меры борьбы с ними в Жамбылской области: Авторефер. Дис.., канд.вет.наук. - Алматы, 2009. - 25 с.

УДК: 619:616.995.121

ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭХИНОКОККОЗА СОБАК В НЕКОТОРЫХ ХОЗЯЙСТВАХ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Тажбаева Д.Т.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: В статье приведены данные по распространению основных гельминтозов животных в районах г.Уральск Западно-Казахстанской области. Проведен анализ применения некоторых видов лекарственных препаратов для борьбы с гельминтозами, перспективы борьбы с ними, экономический и социальный ущерб от инвазиозных заболеваний животных.

Ключевые слова: Эхинококкоз, дегельминтизация, эпизоотология, экстенсивность инвазии.

ӘОЖ 639.127.2

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ТЕРРИТОРИЯСЫНДАҒЫ ҚАМЫС - САМАР КӨЛДЕРІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰСТАРДЫҢ АЛУАНТҮРЛІЛІГІ

Тапишев М.С.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Батыс Қазақстан облысы территориясында ерекше қорғалатын аймақтардың бірі Қамыс - Самар көлдері жүйесі. Бұл аймақтың басты байлығы көктем мен күздегі миграция жолына және жазда көбею ортасына айналған су және су маңы құстары болып табылады. Мақалада Қамыс - Самар көліндегі құстардың алуантүрлілігі берілген.*

Негізгі сөздер: *Қамыс – Самар көлдері, құстар миграциясы, құстар мониторингы.*

Батыс Қазақстан облысы территориясында ерекше қорғалатын аймақтардың бірі Қамыс - Самар көлдері жүйесі. Көлдің суы Кіші және Үлкен өзендерден келетін сумен толығады. Бұл аймақтың басты байлығы көктем мен күздегі миграция жолына және жазда көбею ортасына айналған су және су маңы құстары болып табылады. Біздің бақылауларымыз кезінде 8 отрядқа жататын 42 түр тіркелді. Олардың ішінде көп кездесетіні қазтәрізділер мен татрәңтәрізділер, басқаларынан 1-4 түрден ғана кездесті [1].

Қазақстанда татрәңтәрізділер отрядынан 8 тұқымдасқа (балшықшы, татрең, бізтұмсық, қарала балшықшы, тауқұдірет, қарақас, қаратұмсық шағалалар, т.б.) жататын 74 түрі бар. Қысы қатты жерлерде – жыл құсы. Татрәңтәрізділердің жерге не тау беткейлеріне, кейде індер мен тастардың арасына салған ұяларының беті ашық болады. Ұясына 2 – 4 жұмыртқа салады, оларды мекиені мен қоразы кезектесіп басады. Көпшілік түрі моногамды және шоғыр құрып, ұя салады. Татрәңтәрізділер жәндіктер және олардың дернәсілдерімен, ұлулар, шаянтәрізділер, құрттар және ұсақ кемірушілермен қоректенеді.

Татрәңтәрізділердің ішінде балшықшылар, шағалалар мен қарқылдақтар болса, негізгі таралған түрлерге қызғыш, күжіркей, шүрілдек, шөпілдектер жатады. Шағалалардың ішінде кеңінен таралғандары өзен шағалалары мен өзен қарқылдақтары.

Қазтәрізділер отрядының өкілдері жер шарында кең тараған, әсіресе, Оңтүстік Америкада,

Африкада, тропиктік аймақтарда және Аустралияда жиі кездеседі. Қазақстанда 16 туысы, 40 түрі бар. Басқа құстардан айырмашылығы: мойны ұзын, құйрығы қысқа, аяғы 4 башайлы, алдыңғы үшеуі жарғақты келеді. Тұмсығы жалпақ, шеті жұқа, ұшында мүйізді түбіртік «тырнақшасы» болады. Кейбір түрлерінде (мысалы, бейнарықта) жақ жиегін мүйізді тісшелер көмкереді. Қауырсындары қалың, тығыз, денесінің бауыр жағында мамық көп болады. Құйымшақ безі жақсы дамыған. Көбі суда жақсы жүзеді. Қазтәрізділер сүңгуір құстар, көптеген түрі 40 м тереңдікке дейін сүңги алады, тағы бір ерекшелігі - суыққа төзімді. Салқын және қоңыр-жай аймақта кездесетін көп-теген түрі - жыл құсы. Ұя басу үшін наурыз - сәуір айларында ұшып келіп, қазан - қарашада жылы жаққа ұшып кетеді. Каспий теңізінен Жерорта теңізіне дейінгі шалғай аймақтарда қыстайды. Ұясын үй маңындағы жерлерге, таяз су бетіне, ағашқа, інге, кеуекке, жартасқа салады. Ұясына мамық, шөп төсейді. 5 - 20 жұмыртқа салып, оларды 20 - 40 күндей басады. Жыныстық жағынан 2 - 4 жасында жетіледі. Құрақ өркенімен, өсімдік тамырымен, ұсақ балықтармен және омыртқасыз су жәндіктерімен қоректенеді. Қазтәрізділердің 9 түрі (қызылжемсаулы қарашақаз, кутұмсық, сұңқылдақ аққу, кіші аққу, мәрмәр шүрегей, алакөз сүңгуір, дөңтұмсық тұрпан, қара тұрпан, ақбас үйрек) қорғауға алынып, Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген. Су жағасындағы қамыс пен қоғаның арасында қазтәрізділерден сұрүйрек, барылдауық үйрек, даурықпа шүрегей, отүйрек, айдарлы сүңгуір, сұқсырлар, сыбырлақ аққу және үлкен сукұзғын мен бұйра бірқазанда ұя салады. Көл маңындағы құстардың алуантүрлілігі 1-кестеде берілді.

1-кесте

Қамыс-Самар көлдері жүйесінде тіркелген құстардың түрлік құрамы

№	Түрдің атауы	Ұшып өтетін	Ұя салатын
Отряд сұқсыртәрізділер			
1	Сұржақ сұқсыр	+	+
2	Үлкен сұқсыр	+	+ + +
Отряд ескекаяқтылар			
3	Бұйра бірқазан	+	+
4	Үлкен сукұзғыны	+	+ +
Отряд дегелектәрізділер			
5	Үлкен оқпан	+	+
6	Үлкен аққұтан	+	+ + +
7	Көккұтан	+	+ + +
8	Жиран құтан	+	+
Отряд қазтәрізділер			
9	Сыбырлақ аққұу	+	+ + +
10	Отүйрек	+	+ + +
11	Сарыалақаз	+	+ +
12	Барылдауық үйрек	+	+ + +
13	Ысылдақ шүрегей	+	+ +
14	Сұрүйрек	+	+ +
15	Қылқұйрық үйрек	+	+
16	Даурықпа шүрегей	+	+ + +
17	Жалпақтұмсық	+	+
18	Ақбас үйрек	+	+

Отряд сұңқартәрізділер			
19	Саз құладыны	+	+ +
20	Түз құладыны	+	+
Отряд тырнатәрізділер			
21	Қасқалдақ	+	+ + +
Отряд татрептәрізділер			
22	Қарғыбау шүрілдек	+	+
23	Шаушүрілдек	+	+
24	Қызғыш	+	+ + +
25	Қызылсирақ балшықшы	+	+
26	Шөпілдек	+	+
27	Мамыркүс	+	+
28	Күжіркей	+	+ + +
29	Тауқұдірет	+	+
30	Үлкен шалшықшы	+	+
31	Кіші шағала	+	+
32	Көл шағаласы	+	+ +
33	Өгізшағала	+	+ +
34	Көкшағала	+	+
35	Қара қарқылдақ	+	+ +
36	Аққанат қарқылдақ	+	+ + +
37	Үлкен қарқылдақ	+	+ +
38	Өзен қарқылдағы	+	+ + +
39	Кіші қарқылдақ	+	+ +
Отряд торғайтәрізділер			
40	Жар қарлығашы	+	+ +
41	Өзен шырылдағы	+	+
42	Саз айқабағы	+	+

Ескерту: + сирек ; + + орташа ; + + + өте көп

Қамыс-Самар көлдері жүйесінде кездескен құстардың ішінде Бүйра бірқазан – Қазақстан Республикасының қызыл кітабына және Дүниежүзінің табиғат қорғау одағының тізіміне тіркелген [2]. Соңғы жылдары олардың саны аз болғанымен 6-15 жұбы ұя салып, балапандарын өргізеді. Ақбас үйрек саны аз жыл құстарының бірі, осы көлдер жүйесіндегі қалың қамысты-қоғалардың арасында жыл сайын ұя салатыны анықталды.

Бұл құстардың ішіндегі ең «сушылдары» - су құстары, бұларға маймаққаздар, сұқсырлар, бірқазандар, суқұзғындары, тақтатұмсықтылар, қасқалдақтар жатады. Бұлардың барлығы да жақсы жүзеді және сүңгиді, бұл ерекшеліктер олардың дене пішініне де әсерін тигізген: денесі сопақтау, қанаттары салыстырмалы түрде қысқа әрі жіңішке, қауырсынданууы тығыз әрі қатты.

Сумаңы құстарына құтандар, дегелектер, қоқиқаз, шағалалар мен қарқылдақтар, шалшықшылар, майда сутартарлар, кейбір көккарғатәрізділер (зымыран), жыртқыштар (балықшы тұйғын, саз құладыны) және торғайтектес құстар (сушылкаралар, наурызектер, айқабақтар, шырылдақтар және баскалары) жатады. Сумаңы құстарының пішіні алуантүрлі болады, бірақ олардың барлыгы да су жағалауларында немесе суда қоректенеді және ұялайды.

Тұщы су экожүйесінде Қамыс- Самар көлдері су және су маңы құстары үшін өте бағалы

тіршілік орта. Көктем мен күз айларында көлдер маңынан саны азайған, сирек кездесетін құстарды кездестіруге болады. Әсіресе, жалбағай, қарабай, бұйра бірқазан, ақбас үйрек, қоқиқаз, қызыл жемсаулы қараша қаз, сары құтан және аққулар, сүңгуірлер, қалқалдақтар, шағалалар мен қаздардың мекеніне айналып отыр [3]. Сондықтанда осы экожүйені қорғалатын аймақтар тізіміне енгізіп, республикалық деңгейдегі ерекше қорғалатын аймаққа айналдыру, «Бөкейорда» мемлекеттік табиғи резерваты құрамына кластрлік учаске ретінде енгізу бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі. Құстардың миграциясы кезінде мониторинг жүргізу, су режимі мен құстардың таралуына кешенді зерттеулер жүргізу, болашақта құстарға қандай қауіптердің барына, тіршілік ортасына баға беруге көмектеседі деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. ДебелоП.В. Животные Западно-Казахстанской области (Позвоночные. Насекомые) / П.В. Дебело, К.Б. Булатова. - Уральск, 1999. - 212 с.

2. Иркалиева Р.М. Позвоночные животные Западно-Казахстанской области //Природно-ресурсн. потенц. и проектир. объекты заповед. фонда Зап. – Каз. обл. Р.М. Иркалиева. Уральск. 1998.– 144 с.

3. ПетренкоА.З. Зеленая книга Западно-Казахстанской области. Кадастр объектов природного наследия / А.З.Петренко, А.А.Джубанов, М.М.Фартушина, Д.М.Чернышев, Ж.М.Тубетов. Уральск, изд-во РИО ЗКГУ, 2001. 194 с.

УДК 639.127.2

РАЗНОВИДНОСТЬ ПТИЦ В СИСТЕМЕ КАМЫШ-САМАРСКИХ ОЗЕР НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Тапишев М.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: В статье отражаются результаты исследования численности птиц, охраняемых государством, на территории системы Камыш-самарских озер. Приводится распространение водных и окловодных птицна исследуемой территории в период весенней и осенней миграции, в период размножения птиц в летний период. Статья содежит иллюстративный материал.

Ключевые слова: Камыш-Самарские озера,миграция птиц, мониторинг птиц.

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 67.09.35

ҚАБЫРҒА КЕРАМИКАСЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫНДА МЕТАЛЛУРГИЯ ҚАЛДЫҚТАРЫН ҚОЛДАНУ

Беккалиев Н.М., Утебалиева Н.З.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Құрылыс материалдарының көп түрлерінің ішінде керамикалық қабырға өндірудің орны ерекше, себебі ол ғимарат тұрғызу барысында оқшаулағыш, тіреуіш және сәндік функцияларын атқарады.*

Негізгі сөздер: *Керамикалық кірпіш, қабырға материалдары, энергия үнемдеу технологиясы, құрылыс материалдары.*

«Қазақстан 2050» стратегиясы ұлттық экономиканың, өлкеміздегі шикізат көзін өндірумен қатар өңдеуді қатар алып жүретін дамуды көздейді. Ғылыммен техниканың жетістіктерімен құрылыс саласын дамыту Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациалы саясатының негізгі мәселесі болып табылады. Бұл мәселені іске асыру құрылыс материалдарын өндіруде жаңа технологияны пайдалану және жергілікті шикізатты колданумен тікелей байланысты. Құрылыс материалдарының көп түрлерінің ішінде керамикалық қабырға өндірудің орны ерекше, себебі ол ғимарат тұрғызу барысында оқшаулағыш, тіреуіш және сәндік функцияларын атқарады [1].

Бүгінгі таңда қабырға керамикасын өндірудегі негізгі мәселе болып энергияның көп жұмсалуы және беріктілігінің төменділігі болып тұр.Бұған себеп саздың химиялық құрамының тұрақсыздығы. Бұл мәселе түрлі әдістермен зерттеліп қаралуда, соның бірі анағұрлым жоғары температурада күйдіру (Т= 1000...10500С) [2].

Нәтижесінде жұмсалатын барлық жанармай, энергия көздері сапасыз өнім шығаруға кетуде, сол себепті өнімнің де бағасы көтеріледі.

Волластонит құрамды қоспасын қолдану арқылы борпылдақ саз негізіндегі қабырға керамикасы технологиясын жетілдіру.

Қойылған мақсатқа жету үшін келесі мәселелерді шешу қажет:

-шаған кен орнындағы борпылдақ сазды пайдалана отырып, керамикалық қабырға өндіру үшін үшкомпонентті керамикалық қоспасын шығару;

-жасалып отырған бұйымның оптималды құрамын табу және күйдіру температурасын төмендету;

-волластонит құрамды қоспасын қолдану арқылы борпылдақ саз негізіндегі қабырға керамикасын алу технологиясы ғылыми түрде негізделген, құрамындағы негізгі компоненттерінің физикалық, химико-механикалық қасиеттері ескеріліп оптималды құрамы анықталған [3].

-теориялық тұрғыдан композициялық коспаны пайдаланудың тиімділігі тәжірибе жүзінде дәлелденген, ол үшін воллостонит құрамды шлакты ұнтақтап пайдаланамыз, бұл ауалық тығыздалуына жол бермейді және де қалыптау кезінде жарықшаксыз бұйым дайындаға мүмкіндік береді;

-керамикалық композиция құрылымының қалыптасу кезеңіндегі волластониттің кристалдануы мен қатар шлактық әйнектің кеуектенуі, құрамындағы органикалық заттардың жануы, алынатын бұйымның жеңіл, беріктігі жоғары, ауалық отыруы аз, жылуөткізгіштік және оқшаулау қасиеттеріне ерекше әсері болатындығында;

-борпылдақ саз негізіндегі керамикалық композицияны өңдеудің көптеген әдістері ойлап табылған,соның ішінде жартылай құрғақ сығу әдісі.

-көрсетілген техникалық шешімдер күйдіру температурасын 100-150ºС-ка төмендетіп, дайын өнімнің мықтылығын 25-30%-ға жоғарылатып, куйдіру уақытын 1-3 сағ-қа қысқартады.

Қолданылатын шикізат материалдарының мінездемесі:

Қарағанды қ. АҚ «Миттал Стил Темиртау» заводының түйіршіктелген шлагының түсі сұр, дәнді материал болып келеді. Ірілік модулі 3,9-4,1 [4].

1 кесте. Металлургия шлагының түйіршіктік құрамы

Фракциясы, мм	2,5	1,25	0,63	0,315	0,14	0,14-дан кем
Електегі қалдығы, %	14-17	35-37	26-30	14-17	2-5	2-4

2 кесте. Металлургия шлагының химиялық құрамы

Шикізаттың атауы	Құрамындағы оксидтердің мөлшері, мас.%												
	SiO_2	Al_2O_3	TiO_2	CaO	MgO	Fe_2O_3	P_2O_5	F	SO_3	CO_2	Na_2O	K_2O	п.п.п.
Түйіршіктелген металлургия шлагы	41,0	5,70	-	46,02	2,06	0,14	1,76	1,12	0,6	-	0,67	-	0,92

3-кесте. Зерттелетін керамикалық композициялардың құрамы

Құрам нөмірі	Композиция құрамы, мас.%		
	саз	Көмір	Шлак
1	100	0	0
2	70,0	5,0	25,0

3-кестенің жалғасы

3	65,0	10,0	25,0
4	55,0	15,0	30,0
5	45,0	30,0	25,0

4-кесте. Термиялық өңдеуге дейінгі керамикалық үлгілердің физикалық-механикалық қасиеттері

Құрам нөмірі	Кептіруге сезімтаздық коэффициенті	Шикізат Беріктігі, МПа	Атмосфералық шөгу, %	Шикізаттың орташа тығыздығы, г/см^3
1	1,82	3,85	5,82	1,986
2	1,45	4,22	1,72	1,840
3	1,27	4,87	0,91	1,820
4	1,14	5,12	0,86	1,794
5	1,08	4,71	0,72	1,756

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей композициялық құрамының 0-40% және 0-30%-ға өсуі саздың пропорционалды азаюы керамикалық композициялардың физикалық-механикалық қасиеттерінің күрделі өзгеруін байқаймыз.

5-кесте. 950^{0}С температурада термоөңделген керамикалық үлгілердің физикалық-механикалық қасиеттері

Құрамның нөмірі	Отқа шөгу, %	Орташа тығыздық, г/см^3	Төзімділік, МПа		Сусіңіргіштік, %
			сығуға	иілуге	
1	3,32	1,882	5,71	1,14	22,6
2	1,34	1,718	14,82	3,71	21,8
3	0,78	1,707	16,78	4,34	22,4
4	0,56	1,704	15,42	4,45	23,6
5	0,31	1,724	14,31	3,14	24,7

Температураны 950°С жоғарылатқанда оттық шөгу кезінде 1-3 крамды бөліктерінді бірқалыпты төмендеуі байқалады, ал 4-5 құрамдарында оттық шөгу 0,56-0,31% құрайды.

Орташа тығыздығы 1- 4 құрамда айтарлықтай емес төмендейді.

6-кесте. 1000^{0}С температурада жылулықөңдеуден өткен керамикалық үлгілердің физико-механическалық қасиеттері

Құрам нөмірі	Отқа шөгу, %	Орташа тығыздық, г/см^3	Беріктігі, МПа		Сусіңіргіштігі, %
			сығылуға	иілуге	
1	4,46	1,864	7,22	1,82	22,4
2	1,47	1,746	15,36	4,21	22,4
3	0,84	1,710	17,42	5,42	21,8
4	0,62	1,702	17,84	5,44	22,4
5	0,47	1,720	17,61	4,24	23,1

Температураның одан әрі 1000^{0}С-қа дейін артуы 1-2 құрамдардағы оттық отыруының жоғарылайтынын көрсетті, ол 1,47 – 4,46 %-ға тең. Осы құрамдардағы орташа тығыздық нәтижесі жоғары болды, ол 1,746 – 1,864г/см^3-ге тең. Айта кететіні №3 құрамнан №5- ға дейінгі композициялық құрамдарда бірқалыпты орташа тығыздықтың 1,702-дан 1,720 г/см^3-ге дейін төмендеуі байқалды. Ал 1-2 құрамдардың орташа тығыздықтары 1,864 г/см^3 и 1,746 г/см^3 көрсетті.

7-кесте. 1050^{0}С температурада термоөнделген керамикалық үлгілердің физикалық-механикалық қасиеттері

Құрам нөмірі	Отқа шөгу, %	Орташа тығыздық, г/см^3	Төзімділік, МПа		Сусіңіргіштігі, %
			сығылуға	иілуге	
1	5,17	1,897	8,14	1,92	21,2
2	1,38	1,748	17,28	4,41	22,8
3	0,83	1,706	19,36	5,14	23,1
4	0,64	1,704	21,61	5,34	24,2
5	0,48	1,708	23,54	5,67	25,1

1050^{0}С температурада барлық дерлік құрамдардың сығылуға, иілуге беріктігі едәуір жоғарылады.

Сыналған шикізат композицияларында технологиялық шектеулердің басым факторларын ескеретін кешенді сынақтар жасалып, композициялық құрамының келесі кешенді бөлшектерден тұратыны анықталды: борпылдақ саз 45,0-70,0%; көмір 5,0-30,0%; волластонит құрамды шлак 25,0-30,0%.

Арнайы қасиеттерге ие шикізат материалдары және қабырға керамикасының жартылай құрғақ қалыптау өндірісінің ресурс және энергия жинақтау мақсатымен әр түрлі композициялық қатынастарының дайындау, араластыру, кептіру және күйдіру кезеңдерінің тәртібі ескеріліп материалдар таңдалынып алынған.

Сыналған шикізат композицияларында технологиялық шектеулердің басым факторларын ескеретін кешенді сынақтар жасалып, композициялық құрамының келесі кешенді бөлшектерден тұратыны анықталды: борпылдақ саз 45,0-70,0%; көмір 5,0-30,0%; волластонит құрамды шлак 25,0-30,0%.

Тәжірибелік жолмен керамикалық композициялардың кірпіштің беріктігі мен тығыздығының

прессteу қысымына тәуелділігін дәлелденді. Прессteу элементінің құрамы айтарлықтай төмен деформацияның көрсеткішін және бұйымының беріктігі мен тығыздық дәрежесін қамтамасыз етеді, прессteу 15-20 МПа қысыммен жүргізіледі.

Тәжірибе жүзінде оңтайлы қалыптау ылғалдылығы анықталды. Сыналып отарған шикізат композициялық құрамында қалыптау ылғалдылығы 8-10% құрайды, бұл көрсеткіште масса сұйықтықтың артық та емес, кем де емес болатын болатынын көрсетіп, теріс әсеріне ұшырамайтынын дәлелдеді.

Керамикалық композицияларды термоөңдеу кезінде 950-1050°С температура шегінде оттық шөгу, сығуға және иілуге беріктігі сусіңіргіштік қасиеттерінің өзгеруімен анықталады. Сонымен бірге осы қасиеттердің «температура-құрам-қасиет» жүйесінде күрделі тәуелділігі айқындалған.

Әдебиеттер тізімі

1. Ж.Т.Сулейменов, Эффективная строительная керамика с волластонитовой структурой /.Монтаев.С.А., СулейменовЖ.Т., Новости науки Казахстана. Сер. Развитие современной науки. Будущее науки. -Алматы, 1996. - Вып.1. -75-77 б.

2. С.А.Монтаев, Фазовые изменения в двухкомпонентных керамических композициях строительного назначения /Монтаев С.А., Актуальные проблемы в экологии и природопользовании: сборник трудов КПТИ им.И.Жахаева. -Ч.II - 2006. -29-31б.

3. Г.А.Жалмуханов, Влияние интенсификаторов спекания и кристаллизации на свойства керамических масс./ Жалмуханов Г.А.,Деп. в КазГосИИТИ. Алматы, 2009.-№7140. - 96 б.

4. Б.Е.Косаев,Шихта для изготовления строительных изделий /.Косаев Б.Е., опубл. 2009, - № 12 изд. 45-47 б.

УДК 67.09.35

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ОТХОДОВ В ТЕХНОЛОГИИ СТЕНОВОЙ КЕРАМИКИ

Беккалиев Н.М., Утебалиева Н.З.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Среди многообразия строительных материалов особое внимание уделяется производству стеновой керамики, потому что, керамический кирпич является несущим, теплоизоляционным и декоративным элементом при возведении жилых и общественных зданий.*

Негізгі сөздер: *Керамический кирпич, энергосберегающие технологии, строительные материалы.*

УДК 621.436

ПОДДЕРЖАНИЕ РАБОТОСПОСОБНОСТИ АВТОМОБИЛЬНЫХ ФОРСИРОВАННЫХ ДВИГАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЕМ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ СМАЗОЧНОЙ СИСТЕМЫ В ЭКСПЛУАТАЦИИ

Биниязов А. М., Сарсенбаева Л. Х.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация. *Исследованы закономерности влияния объёма масла в картере дизельных двигателей, на интенсивность изменения технического состояния двигателя и старения масла в процессе эксплуатации. Обоснованы аналитические зависимости интенсивности старения моторного масла, изменения технического состояния цилиндропоршневой группы и подшипников коленчатого вала двигателя от объёма масла в картере форсированных двигателей. Совершенствован процесс профилактики смазочной системы путем оптимизации объёма доливаемого масла для компенсации его угара и утечек.*

Ключевые слова: *Форсированные дизели, моторное масло, периодичность замены масла, нормативные показатели масла.*

Одним из путей повышения эффективности эксплуатации автомобилей является совершенствование системы ТО и Р для обеспечения и сохранения в эксплуатации требуемых показателей надежности и снижения затрат на поддержание работоспособности двигателей.

Постоянный рост требований к повышению эффективности эксплуатации автомобилей ведёт к интенсификации форсирования двигателей, что, в свою очередь, является причиной повышения термонапряжённости деталей, ухудшения условий работы моторного масла, увеличения его угара, ускорения срабатывания присадок, повышения интенсивности изнашивания трущихся пар, лако- и нагарообразования, что ведёт к снижению ресурса двигателя[2, 3, 4].

Работоспособность двигателей во многом зависит от правильного функционирования смазочной системы или ее функционального состояния. Под функциональным состоянием понимается состояние системы, при котором она способна выполнять свою основную функцию – минимизировать изнашивание сопряженных деталей за счёт нормализации режимов трения между ними, а такжеисключать термические деформациинаиболее нагруженных элементов путем отводаот них избыточного тепла.

Поддержание требуемого уровня масла в картере двигателя призвано обеспечивать необходимый температурный режим деталей двигателя, вынос продуктов износа из пар трения, а также оптимальные условия смазки за счёт присутствующего в масле пакета присадок. В эксплуатации происходит уменьшение объема масла в картере из-за утечек и угара, а также изменение его свойств вследствие старения. Это приводит к нарушению функционального состояния смазочной системы, повышению температуры масла, нарушению нормального режима смазки и интенсификации изнашивания деталей[5, 6, 7, 8].

Выполнение периодической профилактики смазочной системы (например, долив масла до требуемого уровня)позволяет восстанавливать её функциональное состояние, снизить температуру масла, обновить присадки, что, в целом, повысит ресурс двигателя.

Однако, в настоящее время недостаточно научно обоснованы параметры режима долива (периодичность и объем) моторного масла у форсированных автомобильных дизельных

двигателей, и значительное количество таких двигателей длительно эксплуатируется с не рациональным объемом масла, что приводит к сокращению ресурса[1, 10, 11].

Таким образом, исследования, направленные на повышение эффективности эксплуатации форсированных автомобильных двигателей за счёт поддержания функционального состояния смазочной системы в эксплуатации, являются актуальными.

Для экспериментальной оценки изменения показателей состояния моторного масла в процессе эксплуатации было организовано наблюдение за 28 автомобилями КАМАЗ-ЕВРО в течение трёх лет в Управлении технологического транспорта ОАО «Газпром трансгаз». Анализ проб масла проводили через 2 тыс. км пробега масла. Всего было проанализировано более 180 проб масла объёмом 1,5 л каждая.

Использовалось масло Shell Rimula R3 X SAE 15W40. При анализе проб масла определялись: кинематическая вязкость, сСт, температура вспышки в открытом тигле, °С, загрязнённость, см-1, щелочное число, мг КОН/г масла, плотность при 20 °С, г/дм^3, массовая доля воды, %. Параметры определялись в лаборатории по методикам ГОСТ[17].

Количество нерастворимых продуктов в работавшем масле может быть также определено путем фильтрования его через фильтр Millipore с последующим его взвешиванием.

Щелочное число масел выражается через количество (в мг) гидроокиси калия (КОН), эквивалентное содержанию всех видов щелочей в 1 г масла, то есть размерность (мг КОН /г) [12, 13].

Кинематическая вязкость (сСт) определялась в соответствие с ГОСТ 33-2000 «Нефтепродукты. Прозрачные и непрозрачные жидкости. Определение кинематической вязкости и расчет динамической вязкости»[14].

Температура вспышки в открытом тигле (°С) определялась в соответствие с ГОСТ 4333-87 «Нефтепродукты. Метод определения температур вспышки и воспламенения в открытом тигле»[15, 16].

Для оценки влияния объёма долива весь объём выборки наблюдаемых автомобилей (28 единиц) был разделён на четыре группы в зависимости от среднего объёма долива масла. В первой группе объём доливаемого за один раз масла был от 1,5 до 3,5 л; во второй – от 3,5 до 5,5 л; в третьей – от 5,5 до 7,5 л; в четвёртой – от 7,5 до 10 л. В каждой группе фиксировались средняя за рейс температура масла в картере, расход масла на угар и давление в смазочной системе. Для измерения температуры использовалась термометр, который устанавливался на место маслоизмерительного щупа. Давление масла определялось по штатному манометру автомобиля на щитке приборов автомобиля.Расход масла определялся по объему долива до верхней метки на щупе.

На рисунках 1-4 представлены полученные в исследовании основные зависимости параметров масла от его уровня в картере двигателя.

Установлено, что при увеличении разовых объёмов долива масла, но более редких, температура масла увеличивается на 13-14 °С, что объясняется меньшим объёмом масла в картере двигателя, а, соответственно, и меньшей общей его теплопроводностью.Это вызывает соответствующее возрастание интенсивности изменения технического состояния двигателя (по изменению давления в смазочной системе – на 40-44 %) и интенсивности старения масла – на 75-80 %. В случае, когда разовый объём доливаемого масла меньший, но доливка осуществляется более часто, общий объём масла близок к максимальному требуемому уровню, что и даёт большую теплопроводность и меньшую температуру масла и, как следствие, снижение интенсивности изменения параметров масла и технического состояния двигателя.

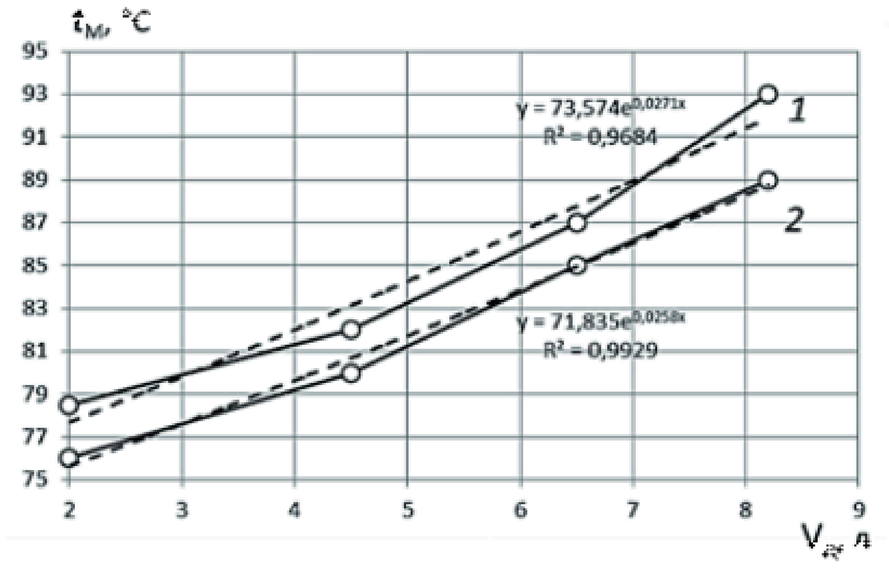

Рис. 1 - Зависимость температуры масла в картере двигателя летом – 1 и зимой – 2 от объёма разового долива

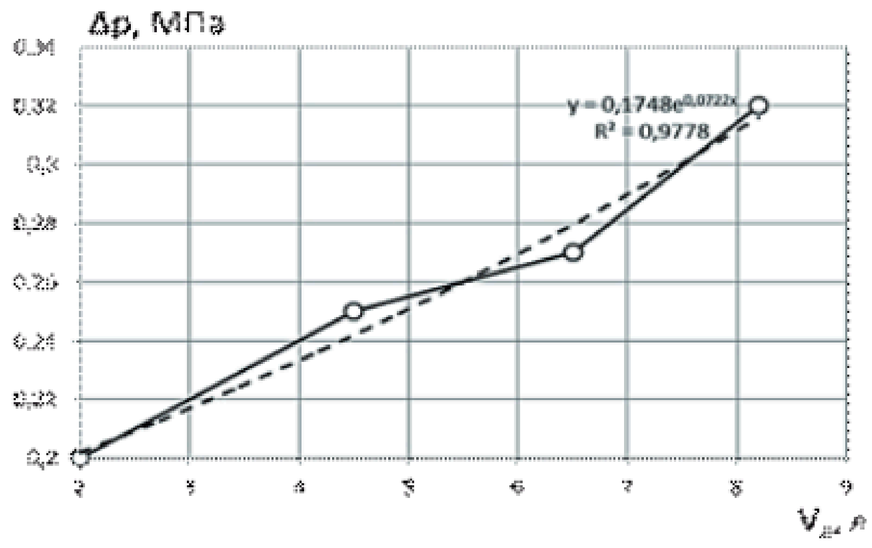

Рис. 2 - Зависимость снижения давления в смазочной системе двигателя за три года эксплуатации от объёма разового долива масла

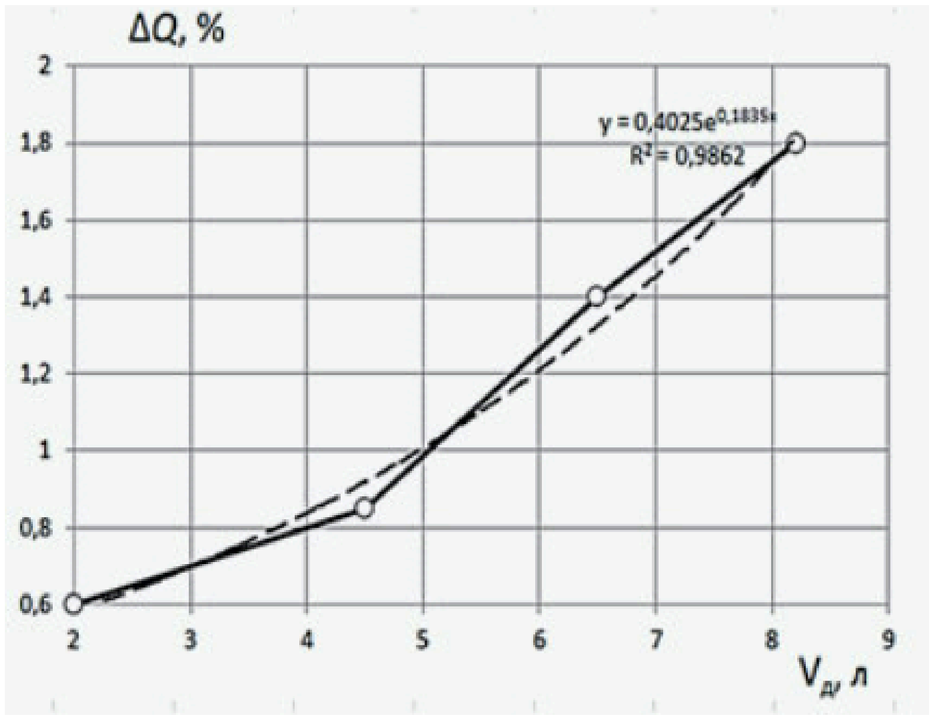

Рис. 3 - Зависимость повышения расхода масла на угар в двигателе за три года эксплуатации от объёма разового долива масла

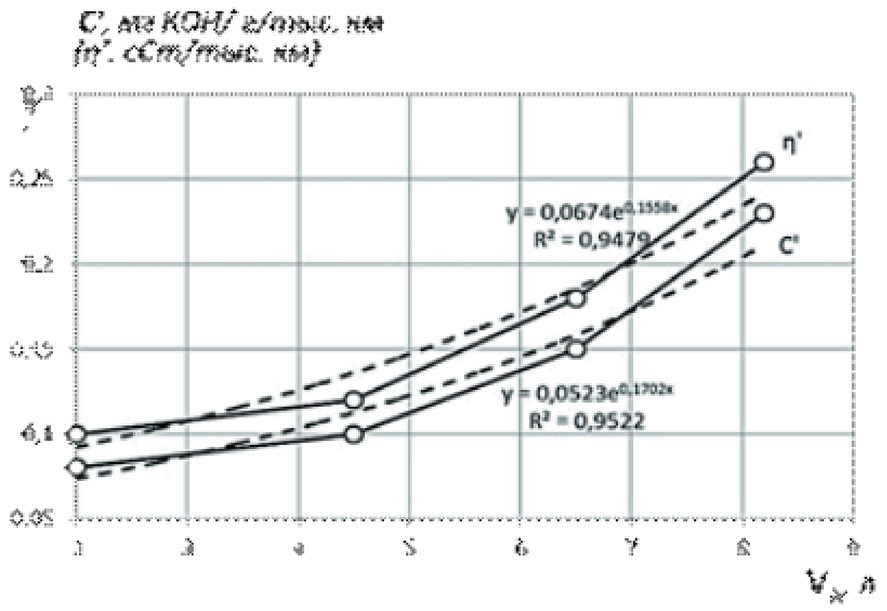

Рис. 4 - Зависимость интенсивности снижения вязкости η и щёлочности С масла от объёма разового долива масла

Основная рекомендация данного исследования – это поддержание функционального состояния смазочной системы за счет оптимальных параметров (объём и периодичность) режима долива масла.

С учётом приведённых факторов при сложившейся доходной ставке по автомобилям КАМАЗ-ЕВРО 20 руб./км были определены удельные эксплуатационные затраты на долив масла и на устранение отказов по причине смазочной системы, которые приведены на рис. 5. Оптимальная наработка до долива масла составляет 1 тыс. км. За срок службы масла целесообразно производить долив масла 17 раз в объёме 1,8 – 2 л.

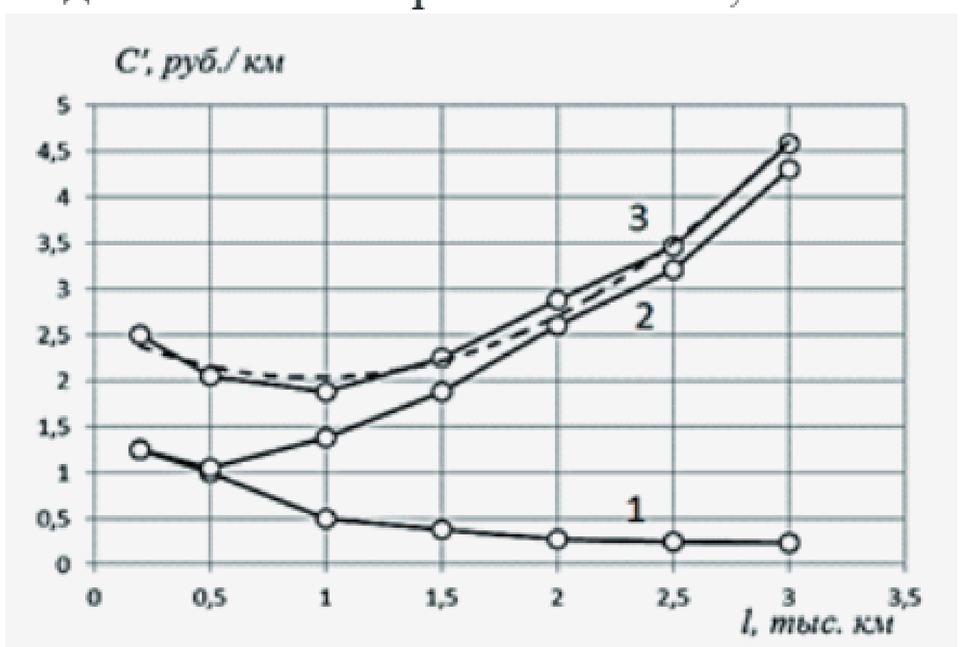

Рисунок 5 - Зависимость удельных эксплуатационных затрат на долив масла –1, на текущий ремонт – 2 и суммарных – 3 от периодичности долива масла

На основании полученных результатов будут обеспечиваться на минимальном уровне: температура масла в картере, интенсивность изменения технического состояния двигателя и интенсивность старения масла. Следовательно, при данных условиях долива будут обеспечиваться максимальный ресурс двигателя и срок службы масла.

Для обеспечения предлагаемого режима долива масла был разработан регулятор уровня масла (РУМ) для двигателей внутреннего сгорания (рис.6).На него получен патент на изобретение № 2641184. РУМ является элементом функционального тюнинга автомобиля, выполняемого по желанию эксплуатирующих данные автомобили лиц. Опытные образцы РУМ установлены на трех автомобилях подконтрольной партии и проходят испытания в опорном хозяйстве.

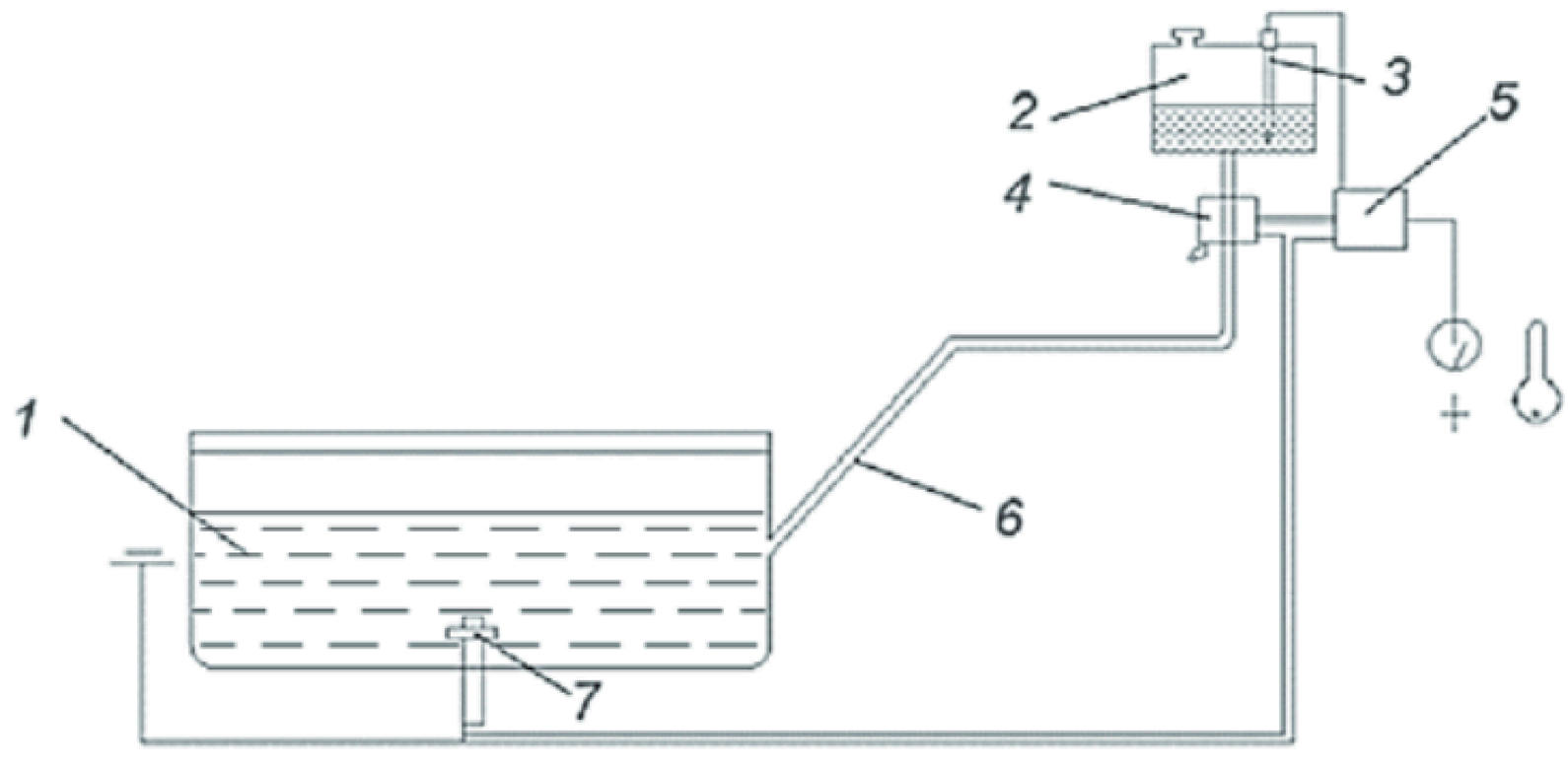

Рисунок 6 - Схема регулятора уровня масла в картере двигателя (по патенту № 2641184): 1 – масляный картер; 2 – бачок; 3 - индикатор уровня масла в бачке; 4 – клапан; 5 – выключатель; 6 – гибкий маслопровод; 7 – датчик уровня масла в картере

Принцип работы РУМа следующий: система регулирования включается водителем выключателем 5 при не работающем двигателе и неподвижном. При снижении уровня масла ниже верхней метки на маслоизмерительном щупе датчик 7 подаёт сигнал на клапан 4, который открывается и масло из бачка 2 поступает в картер двигателя 1. При достижении маслом уровня верхней метки маслоизмерительного щупа по сигналу датчика 7 клапан 4 закрывается и подача масла в картер двигателя прекращается. При окончании масла в бачке индикатор 3 информирует водителя о необходимости долива масла в бачок.

Использование РУМа позволяет избежать работы двигателя при уровне масла в картере за пределами меток на маслоизмерительном щупе, что снижает вероятность аварийных повреждений подшипников коленчатого вала и цилиндропоршневой группы двигателя. Альтернативой РУМ является долив масла через 1000 км пробега автомобиля не выше верхней метки на щупе.

При оценке экономической эффективности применения результатов исследования сравнивались затраты на поддержания функционального состояния смазочной системы при существующем и предлагаемом оптимальном режимом долива масла в картер. Так, в настоящее время долив осуществляется через 2000 км со средними удельными затратами 2,8 руб./км., а при предлагаемой периодичности долива 1000 км удельные затраты составляют 1,9 руб./км. Исходя из этого, при годовом пробеге автомобиля 60000 км экономический эффект составит 54000 руб., а с учётом стоимости РУМ - 49500 рублей на один автомобиль КАМАЗ-ЕВРО.

Список литературы:

Денисов А.С. Совершенствование профилактики смазочной системы форсированных автотракторных дизелей КАМАЗ-ЕВРО / А.М.Биниязов // Новости науки Казахстана: -Алматы. - 2017.-№1.- С 136-152.

Кузьмин Н.А., Борисов Г.В. Научные основы процессов изменения технического состояния автомобилей. / Н.А. Кузьмин, Г.В. Борисов. - Н. Новгород: НГТУ.- 2012. - 270 с.

Остриков В.В. Теоретические предпосылки выбора способа очистки моторных масел от загрязнений / Остриков В.В., Носов А.О. // Научное обозрение. – 2010. - № 2. - С. 33-34.

Федотов А.И. Диагностика автомобиля. Учебник для вузов. Иркутск: Изд-во ИрГТУ. - 2012.- 468 с.

Якунин Н.Н. Методологические основы контроля и управления техническим состоянием автомобилей в эксплуатации / Н.Н.Якунин. - М.: машиностроение-1.- 2003.-178 с.

Johnson G. Failure of components // Automobile Engineers, March, 1996. - P. 108-111.

Krause H.R. Tribomechanical Reaction in the Friction and Wearing Process of Iron // Wear, vol. l8. - № 3. - 1971. - P. 403-412.

Moore D.F. Principles and Applications of Tribology. Pergamon Inter. Library, 1975. - 272 p.

Rabinowicz E. Friction and Wear of Materials. I. Willey, New York, 1965. - 244 p.

Schillinq A. Les huiles pour Motuvs et le qraissage des Moteuvs, т.П., 1962

Wilcock D.F. Bearing Design and Application. Series in Mechanical Engineering. Me Graw Hill Company Inc. - New York, 1957. - 205 p.

ГОСТ 11362 -96 Нефтепродукты и смазочные материалы. Число нейтрализации. Метод потенциометрического титрования.

ГОСТ 33 -2000 Нефтепродукты. Прозрачные и непрозрачные жидкости. Определение кинематической вязкости и расчет динамической вязкости.

ГОСТ 3900 -85 Нефть и нефтепродукты. Методы определения плотности.

ГОСТ 2477 -65 Нефтепродукты. Метод определения содержания воды.

ГОСТ 4333 -87. Нефтепродукты. Метод определения температур вспышки и воспламенения в открытом тигле.

ЦТЧ-28/8 Методика оценки загрязненности работавших смазочных масел фотометрическим методом.

УДК 621.436

ПАЙДАЛАНУ КЕЗІНДЕ МАЙЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ КҮЙІН ҚАМТАМАСЫЗДАНДЫРУ АРҚЫЛЫ АВТОМОБИЛЬДІ ФОРСИРЛЕНГЕН ҚОЗҒАЛТҚЫШТАРДЫҢ ЖҰМЫСҚА ҚАБІЛЕТТІЛІГІН САҚТАУ

Биниязов А. М., Сарсенбаева Л. Х.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Түйіндеме. *Пайдалану процесінде дизельді қозғалтқыштардың картеріндегі май көлемінің, қозғалтқыштың техникалық жай-күйінің өзгеруі мен майдың ескіру қарқындылығына әсерінің заңдылықтарызерттелді. Мотор майының ескіру қарқындылығы, цилиндрлі поршеньді топтың және қозғалтқыштың ішкі білігінің мойынтіректерінің техникалық күйінің өзгеруінің аналитикалық байланысына негізделген. Майдың жанып кетуі мен ағып кетуін өтеу үшін үстемелеу май көлемін оңтайландыру жолымен майлау жүйесінің алдын алу процесін жетілдіру.*

Негізгі сөздер: *Форсирленген дизельдер, мотор майы, май ауыстыру кезеңділігі, майдың нормативті мәндері.*

СОВРЕМЕННЫЕ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ И СПОСОБЫ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ

Жиналиев А.Е.
Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
г. Уральск

Аннотация:В данной статьена основе обзора литературы были изучены энергосберегающие технологии и способы энергосбережения. Основная роль в увеличении эффективности использования энергии принадлежит современным энергосберегающим технологиям. Это снижает расходы энергии. В статье отражены проанализированные полученные результаты.

Ключевые слова: энергосберегающие ресурсы, энергосберегающие технологии, энергоэффективность.

Экономия энергии – это эффективное использование энергоресурсов за счет применения инновационных решений, которые осуществимы технически, обоснованы экономически, приемлемы с экологической и социальной точек зрения, не изменяют привычного образа жизни. Это определение было сформулировано на Международной энергетической конференции (МИРЭК) ООН.

Энергосбережение в различных сферах сводится к уменьшению ненужных потерь энергии. Анализ потерь в сфере производства, распределения и потребления электроэнергии показывает, что большая часть потерь (до 90%) приходится на сферу энергопотребления, тогда как потери при передаче электроэнергии составляют лишь 9–10%. Поэтому основные усилия по энергосбережению сконцентрированы именно в сфере потребления электроэнергии [1].

Основная роль в увеличении эффективности использования энергии принадлежит современным энергосберегающим технологиям. Энергосберегающая технология – новый или усовершенствованный технологический процесс, характеризующийся более высоким коэффициентом полезного использования топливно энергетических ресурсов (ТЭР) [2].

Таблица 1 - Расчет энергоэффективности по основным показателям

№	Показатель	Описание	Пример
1	Экономичность потребления ТЭР	Определяется технологическим совершенством продукции/производства и качеством конструкторской проработки изделий/производственных линий	Расход топлива, приходящийся на 1 км пути при перевозке 1 тонны груза, либо коэффициент полезного действия, определенный как отношение потребляемой энергии к произведенной работе
2	Энергетическая эффективность передачи (хранения) ТЭР	Определяется расходом и/или потерями ТЭР для конкретных условий использования продукции либо реализации технологического процесса	Величина тепловых потерь на 1 км теплотрассы или процент потерь электроэнергии в передающих сетях
3	Энергоемкость производства продукции	Характеризует количество энергии, затраченной на основные и вспомогательные технологические процессы, и выражается в количестве энергии на единицу продукции	При производстве электродвигателя мощностью 15 кВт затрачена энергия 1200 кВт×ч, то энергоемкость производства электродвигателя будет равна 1200/15=80 (кВт×ч/кВт)

Внедрение энергосберегающих технологий в хозяйственную деятельность как предприятий, так и частных лиц на бытовом уровне, является одним из важных шагов в решении многих экологических проблем – изменения климата, загрязнения атмосферы (например, выбросами от ТЭЦ), истощения ископаемых ресурсов и др.

Обычно предприятия внедряют следующие типы технологий, которые дают значительный энергосберегающий эффект [1]:

Общие технологии для многих предприятий, связанные с использованием энергии (двигатели с переменной частотой вращения, теплообменники, сжатый воздух, освещение, пар, охлаждение, сушка и пр.).

Более эффективное производство энергии, включая современные котельные, когенерацию (тепло и электричество), а также тригенерацию (тепло, холод, электричество); замена старого промышленного оборудования на новое, более эффективное.

Альтернативные источники энергии.

Внутренний энергоаудит, составление энергетического паспорта предприятия [3].

Разработка мероприятий энергосбережения и повышения эффективности технологических процессов [2].

Обучение и материальное стимулирование персонала, соблюдающего меры по энергосбережению, мониторинг исполнения принятых мер.

Режим энергосбережения особенно актуален для механизмов, которые часть времени работают с пониженной нагрузкой – конвейеры, насосы, вентиляторы и т.п. Существует немало устройств, которые позволяют добиться уменьшения потерь при работе электрооборудования, основными из которых являются конденсаторные установки и частотно регулируемые приводы [5]. Частотно регулируемые электроприводы со встроенными функциями оптимизации энергопотребления гибко изменяют частоты вращения в зависимости от реальной нагрузки, что позволяет сэкономить до 30 50% потребляемой электроэнергии. При этом зачастую не требуется замена стандартного электродвигателя, что особенно актуально при модернизации производств. Такие энергосберегающие электроприводы и средства автоматизации могут быть внедрены на большинстве промышленных предприятий и в сфере ЖКХ: от лифтов и вентиляционных установок до автоматизации предприятий. Организационные меры в сфере ЖКХ: совершенствование тарифной политики в сфере теплоснабжения, повышение качества теплоснабжения, введение показателей качества тепловой энергии, совершенствование режимов теплопотребления, условий осуществления контроля, повышение качества нормирования и контроля технологических потерь в тепловых сетях.

Энергосберегающие технологии в строительстве носят комплексный характер, сюда входит утепление стен, энергосберегающая кровля, энергосберегающие краски, стеклопакеты, экономичные системы обогрева и охлаждения поверхностей [4].

Одна из наиболее распространенных энергосберегающих технологий с большим потенциалом для улучшений в сфере строительства жилья – это котельные. Современные технологии способны существенно уменьшить потребление энергоносителей, снизить затраты на обслуживание, даже повысить КПД. Кроме того, замена котельной часто позволяет компании перейти с экологически грязного и дорогого угля или мазута на более дешевое и чистое топливо, такое как газ или древесные гранулы.При организации вентиляции в здании применяют системы рекуперации (утилизации для повторного использования) тепла отработанного воздуха и переменной производительности приточно вытяжных агрегатов в зависимости от числа людей в здании [4]. Эти системы позволяют не тратить впустую тепло, вырабатываемое людьми, осветительными приборами, торговым и офисным оборудованием, и снижают тем самым потребление тепла от внешнего источника – теплосети или котельной.

Примером домов, которые в будущем позволят человеку жить в гармонии с природой, в то же время не лишая себя привычного комфорта, являются так называемые жилища нулевой энергии (zero energy house) или пассивные дома (passive house), объединяемые общим термином «энергоэффективные дома». Для этих целей предлагают свои услуги специальные компании, занимающиеся не только заменой устаревшего оборудования, но и строительством экодомов. В этих домах, к примеру, стараются расположить окна так, чтобы жильцы имели естественное освещение как можно дольше, создаются резервуары для сбора дождевой воды, монтируются современные системы отопления, экономного электроосвещения, системы эффективной сортировки мусора. Все начинания поддерживаются государственными субсидиями.

Понятие «пассивный дом» в нашей стране появилось сравнительно недавно. В таком жилище

затраты энергии на отопление сводятся к минимуму за счет применения внутренних источников энергии. Отопление должно осуществляться за счет тепла, выделяемого бытовыми приборами, людьми, альтернативными источниками энергии. Концепция «пассивного дома» сводится к использованию приточно-вытяжной вентиляции (тепловых насосов) с употреблением рекуператоров, применяющих тепло выходящего домашнего воздуха для разогрева воздуха, идущего извне; использование природных источников энергии (солнце, ветер) для отопления и горячей воды. Практическим опытом возведения «пассивных домов» обладают европейские страны, в частности Германия [4].

В настоящее время здесь возведено более 4 тыс. домов, отвечающих требованиям энергоэффективного дома:

Высокоэффективная теплоизоляция дома, не только стен, но и потолка, пола, чердака, подвала. Формируется несколько слоев теплоизоляции (внешняя и внутренняя), не позволяющие выпускать тепло и впускать холодный воздух. Теплопотери составляют 15 КВт на м2, обычном здании — 250-300 КВт на м2.

Инновационные оконные системы используют двух- или трехкамерные конструкции, применяется специальная технология примыкания окон к стенам. Самые большие окна направлены на юг, откуда поступает максимальное солнечное излучение, что будет приносить больше тепла, чем терять.

Система рекуперации тепла выходящего из помещения воздуха. Воздух выходит и поступает в дом через специальный воздухопровод. В рекуператоре (теплообменнике) отработанный домашний теплый воздух нагревает поступающий уличный воздух (согретый уже в воздухопроводе от тепла земли) и затем выбрасывается на улицу.

«Пассивные дома» удобны и комфортны для проживания, их возводят из экологических материалов, с тенденцией использования продуктов рециклизации неорганического мусора. В Германии созданы заводы по переработке бетона, стекла, метала в строительные материалы для «пассивных домов». Известно, что при отоплении жилья в атмосферу выбрасывается до 40% углекислого газа, образующегося при сжигании топлива, от всего объема выбросов. Для обогрева домов нового типа применяются в первую очередь альтернативные источники энергии.

Дополнительным средством экономии тепловой энергии являются автоматизированные системы управления техническими устройствами в здании. Такие системы, к примеру, снижают температуру помещения во время отсутствия людей или в ночное время. «Умное» отопительное оборудование позволит контролировать и автоматически регулировать интенсивность отопления в зависимости от температуры на улице.

Сдерживающим фактором строительства «пассивных домов» в Казахстане является их относительная дороговизна, они примерно на 8-10% выше стоимости обычных домов. Тем не менее, надо принять во внимание не только стоимость жилья, но и стоимость его дальнейшей эксплуатации. Затраты по эксплуатации «пассивного дома» в разы меньше затрат на обычное жилье, также стоит учесть постоянный рост цен на отопление, горячую воду и электроэнергию.

Таким образом чтобы дом можно было назвать энергоэффективным, при его строительстве должно быть сделано следующее [1].:

Применение современной тепловой изоляции трубопроводов отопления и горячего водоснабжения.

Индивидуальный источник теплоэнергоснабжения (индивидуальная котельная или источник когенерации энергии).

Тепловые насосы, использующие тепло земли, тепло вытяжного вентиляционного воздуха и тепло сточных вод.

Солнечные коллекторы в системе горячего водоснабжения и в системе охлаждения помещения.

Поквартирные системы отопления с теплосчетчиками и с индивидуальным регулированием теплового режима помещений.

Система механической вытяжной вентиляции с индивидуальным регулированием и утилизацией тепла вытяжного воздуха.

Поквартирные контроллеры, оптимизирующие потребление тепла на отопление и вентиляцию квартир.

Ограждающие конструкции с повышенной теплозащитой и заданными показателями теплоустойчивости.

Утилизация тепла солнечной радиации в тепловом балансе здания на основе оптимального выбора светопрозрачных ограждающих конструкций.

Устройства, использующие рассеянную солнечную радиацию для повышения освещенности помещений и снижения энергопотребления на освещение.

Выбор конструкций солнцезащитных устройств с учетом ориентации и посезонной облученности фасадов.

Использование тепла обратной воды системы теплоснабжения для напольного отопления в ванных комнатах.

Система управления теплоэнергоснабжением, микроклиматом помещений и инженерным оборудованием здания на основе математической модели здания как единой теплоэнергетической системы.

Есть и другие пути рациональнее использовать электроэнергию, причем не только на производстве, но и в быту. Так, уже давно известны «умные» системы освещения. Энергосберегающий эффект основан на том, что свет включается автоматически, именно когда он нужен. Выключатель имеет оптический датчик и микрофон. Днем, при высоком уровне освещенности, освещение отключено. При наступлении сумерек происходит активация микрофона. Если в радиусе до 5 м возникает шум (например, шаги или звук открываемой двери), свет автоматически включается и горит, пока человек находится в помещении. Такие системы освещения используют энергосберегающие лампы.

Светодиодные светильники позволяют достичь существенной экономии электроэнергии по сравнению с традиционными источниками света лампами накаливания (до 80%) и люминесцентными лампами (свыше 40%). Эти светильники можно использовать в освещении самых разных объектов: подземных пешеходных переходов и автомобильных парковок, садово парковом освещении, уличном освещении, освещении в ЖКХ и аварийном освещении [3].

Существуют и перспективные энергосберегающие проекты в транспортной отрасли. Американские инженеры подошли вплотную к производству легковых автомобилей, оснащенных насадками, преобразующими тепло выхлопных газов в электричество [2]. Теплоэлектрогенератор, установленный на глушителе, преобразовывает часть тепла выхлопных газов в электричество, которое в дальнейшем может обеспечивать работу системы климат контроля, музыкальной системы и т.п.Немецкие ученые разрабатывают высокоэффективные энергосберегающие устройства, необходимые для автомобилей с гибридными двигателями. Устройство работает с помощью нефти на автостраде и на электричестве в городе, таким образом, используя сравнительно меньше энергии.

У себя в доме каждый потребитель может экономить электроэнергию, придерживаясь следующих правил:

Заменить лампы накаливания на современные энергосберегающие лампы.

Выключать неиспользуемые приборы из сети (например, телевизор, видеомагнитофон, музыкальный центр).

На электроплитах применять посуду с дном, которое равно или чуть превосходит диаметр конфорки, не использовать посуду с искривленным дном.

Стирать в стиральной машине при полной загрузке и правильно выбирать режим стирки.

Своевременно удалять из электрочайника накипь.

Не пересушивать белье, это дает экономию при глажке.

Чаще менять мешки для сбора пыли в пылесосе.

Ставить холодильник в самое прохладное место кухни.

Использовать светлые шторы, обои.

Чаще мыть окна, на подоконниках ставить небольшое количество цветов.

Не закрывать плотными шторами батареи отопления.

Результаты внедрения энергосберегающих решений.

Использование вышеописанных методов и способов, особенно целенаправленная работа по энергосбережению — значительно снижает расходную часть бюджета, касающуюся оплаты потребленных ресурсов.Кроме того, во время оптимизации энергопотребления имеется возможность заменить устаревшее оборудование более новым и экономным. Эффективность работы современного оборудования очень высокая — это повышает общую производительность вашего предприятия, понижает себестоимость продукции и улучшает ее качество.Такой кумулятивный эффект крайне положительно сказывается на общей рентабельности производств. Это доказано повсеместным внедрением политики энергосбережения в производствах Западной Европы и США, странах Юго-Восточной Азии.Предприятия, ко¬то-рые стре¬мят¬ся быть кон¬ку¬рен¬то¬с¬по¬соб¬ным и эф¬фек¬тив¬ным, так или ина¬че при¬дет¬ся под-стра¬ивать¬ся под но¬вые ре¬а¬лии. Энер¬го¬с¬бе¬ре¬же¬ние на пред¬при¬я¬тии или в ком¬па¬нии важ-но не толь¬ко с точ¬ки зре¬ния со¬блю¬де¬ния за¬ко¬но¬да¬тельст¬ва, но и в ка¬чест¬ве ме¬роп¬ри¬я¬тия по сни¬же¬нию из¬дер¬жек пред¬при¬я¬тия и, как следст¬вие, — уве¬ли¬че¬ния его при¬бы¬ли.

Список литературы:

1. Аркелов В.Е., Кремер А.И. Методические вопросы экономии энергоресурсов, —Изд-во: Энергоатомиздат, 1990. — 250 с.

2. Афонин А.Г., Методика проведения энергетических обследований предприятий и организаций // Энергосбережение. — 1999. — №1. — С. 6-18 с.

3. Вакулко А.Г. Методические материалы к проведению энергетического аудита // Энергосбережение. —, 2001. — №6— С. 16.

4. EXPO-2017: «Энергия будущего»: Колл. монография / Под общ. ред. Б.К.Султанова. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2014. — 100 с.

5. Бутырина Е. Приближающаяся угроза топливного голода и загрязнения окружающей среды требует увеличения мер по развитию энергосбережения и альтернативных источников энергии // Панорама. — 2009. — № 10. — С. 12.

ЭНЕРГИЯ ҮНЕМДЕУӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ЭНЕРГИЯНЫ ҮНЕМДЕУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Жиналиев А.Е.
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

Аннотация: *Бұл мақалада әдебиет көздеріне шолу негізінде энергия үнемдеу технологиялары анықталды, бұл энергия шығындары мен ысыраптарды айтарлықтай азайтады. Бұл технологиялардың өндіріс процесіне әсері талданады, нәтижелер салыстырылады. Энергия үнемдеу - энергия ресурстарының жетіспеушілігінен, оларды өндірудің өсіп келе жатқан құнын, өндірістің қоршаған ортаға әсері салдарынан бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі.*

Негізгі сөздер: *Энергия үнемдеу, энергия шығындары, энергия ресурстары.*

УДК 621.311.1

АВТОНОМДЫ ЭЛЕКТРМЕН ЖАБДЫҚТАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖҰМЫС АЛГОРИТМІН ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫН ЖАСАУ

Жумашева И.А., Мергенова Б.К.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация*: Электр торабынан шеткері орналасқан елді мекендерді автономды электрмен жабдықтау жүйесінде жел агрегатын қолдану және электр энергиясының құнын төмендету, электрмен жабдықтау параметрлерінің желдің энергетикалық сипаттамасынан және электр тұтынушыларының қуатынан тәуелділігі.*

Негізгі сөздер: *Жел энергетикалық қондырғы, қайта жаңғыртылатын энергия көздері, асинхронды генератор, автономды электрмен жабдықтау жүйесі*

ЖЭҚ-сын құрастырудың әр түрлі қағидалары мен жолдары бар. Көп жағдайда жүйенің аэродинамикалық бөлігі мен электр механикалық бөлігін жасауға ерекше көңіл бөлінеді [1].

Берілген жағдайда қуаты, жүргіштігі және жел ағының қолдану коэффициенті бойынша талаптарды қанағаттандыратын, параметрлері мен сипаттамасы (жел доңғалағын жел бағытымен бағыттас орнату құрылғысы бар горизонталь немесе вертикаль типті және діңгегінің биіктігі 20 метр) белгілі жел доңғалағы (жел қозғалтқышы) қолданылады деген жорамалды қабылдаймыз. Осыған сәйкес, елді мекендерді автономды электрмен жабдықтаудың жүйесіне қойылатын негізгі талаптарды анықтаймыз.

1. ЖЭҚ негізіндегі автономды электрмен жабдықтау жүйесі дәстүрлі электрмен жабдықтау жүйесі сенімділігінен немесе тұтынушы ұсынатын сенімділіктен кем болмайтындай сенімділікпен тұтынушыларды электрмен қамтамасыз ету қажет.

2. Жүйе генератор фазасындағы (тұтынушыдағы) кернеу мен қуатқа автоматты түрде реттеуді жүзеге асыру қажет.

3. Жүйеде жүйе элементтерін және олардың жалпы құнын төмендету мақсатында қарапайым электрлік машиналардың (бір асинхронды өозғалтқыш шегінде) минималды саны қолданылу қажет.

4. Қысқа тұйықтағыш роторлы асинхронды қозғалтқыштың өтпелі білігі болу қажет.

5. Pmin<РВК<РН шартын орындауда жел доңғалағы мен іштен жану қозғалтқышы энергиясының бірлесе қолданылуын қамтамасыз ету шарт.

6. Органикалық отын шығынын төмендету мақсатында қосымша қорек көзін (ДВС) автоматты іске қосу және тоқтату құрылғысының болуы.

7. Апаттық кезеңдерде (жел доңғалағының немесе қосымша қорек көзінің істен шығуы

мезгілдерінде, техникалық қызмет көрсету периодтарында және т.б.) тұтынушыларды электрмен қаматамасыз ету аккумуляторлық батареялар негізінде жүзеге асырылуы шарт.

Аталған талаптарға сәйкес генератор ретінде өтпелі роторы бар МТК сериялы қысқа тұйықтағыш роторлы асинхронды қозғалтқышты таңдаймыз [2]. Қозғалтқыштың параметрлері келесідей: n = 950 айн-1, 2p=6, P=5. Асинхронды қозғалтқыштағы кернеуді тұрақтандыру үшін (жүктеме қуаты өзгергенде генератор роторының айналу жиілігін тұрақтандыру) тұтқыр үйкелісті электр магниттік муфта қолданылады.

Үздіксіз электрмен жабдықтауды қамтамасыз ету үшін тиристор кілттерімен орындалған өндірістік үлгідегі коммутациялық блок пайдаланылады.

Қосымша қорек көзін (іштен жану қозғалтқышы) автоматты түрде іске қосу құрылғысы ретінде өте жоғары айналу моменттегі, 12,24 В номинал кернеудегі тұрақты ток қозғалтқышы қолданылады.

Елді мекендердегі тұтынушыларды автономды электрмен жабдықтаудың құрылымдық сұлбасы 1 суретте көрсетілген. Елді мекен тұтынушыларын автономды электрмен жабдықтау жүйесі іштен жану қозғалтқышынан, екі электр магниттік муфтадан, қысқа тұйықтағыш асинхронды қозғалтқыштан, қосқыш конденсаторлар батареясынан, іштен жану қозғалтқышын автоматты қосу жүйесінен, автоматты басқару жүйесінен, сырғу режимінде жұмыс жасайтын электр магнитті муфтаны басқару жүйесінен, инвертор, аккумуляторлық батареялар және зарядтау құрылғысынан, ток трансформаторынан тұрады.

Бастапқыда, автономды электрмен жабдықтау жүйесінің іске қосылу кезінде, тұтынушыларды электрмен жабдықтау инвертор арқылы аккумуляторлық батареядан жүзеге асырылады. Жүктеме қуаты туралы сигнал ток трансформаторы арқылы басқару жүйесіне түсіп отырады. Егер жүктеме қуаты болмашы және 100 Вт-тан аспайтын болса тұтынушыларды электрмен жабдықтау аккумуляторлық батареядан жүзеге асырылады. Егер жүктеме қуаты берілген мәннен артық болса, онда ІЖҚ-нің іске қосылуы жүзеге асырылады және келесідей жұмыс жасайды.

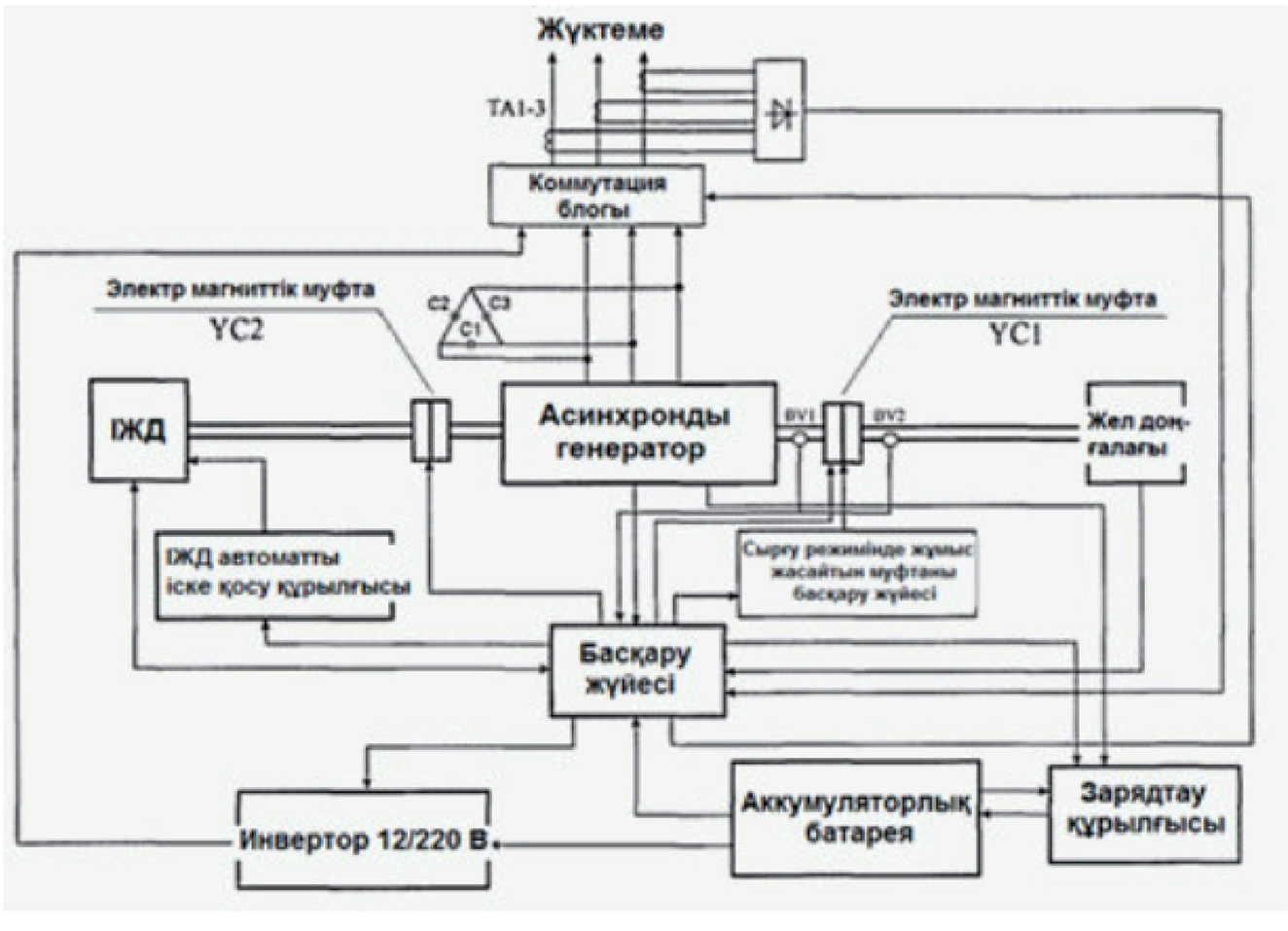

Сурет 1.Елді мекендер тұтынушыларын ЖЭҚ-сын қолданып автономды электрмен жабдықтаудың жүйесі

Бірінші кезеңде ІЖҚ-ның іске қосылады. Бұл жағдайда YC2 электр магниттік муфтаның орамына аккумуляторлық батареядан сигнал беріледі және осылайша ІЖҚ мен асинхронды генераторлардың біліктерін аталған муфта біріктіреді.

ІЖҚ-ның автоматты іске қосылуы 1 суретте көрсетілген сұлба бойынша орындалады.

Сұлба келесідей қызмет етеді. 5…10 секунд ішінде электр магниттік клапан көмегімен ІЖҚ-на май жіберіледі. Одан соң айналып өту муфтасы арқылы кернеу тұрақты тоқ қозғалтқышына беріледі. ІЖҚ-ының жану камерасына май бүрку жүйесін айналдыру іске асырылады (2…4 секунд). Іштен жану камерасына отын түскен соң кернеу жоғары вольтті кернеу генераторынан коммутация жүйесі арқылы свечаға беріледі. Свечада ұшқын пайда болады және отынның тұтануы жүзеге асырылады. Қозғатқыш өзінің жұмысын бастайды. Бұл кезде кернеу коммутация жүйесі арқылы свечаға ІЖҚ-ның айналу бөлігімен механикалық байланыстырылған магнеттадан беріледі. Қозғалтқышты тоқтату үшін отынның түсуін тоқтату жеткілікті.

ІЖҚ-ы қуатын (біліктің айналу жиілігі) автоматты реттеу тұрақты тоқ қозғалтқышының төмендеткіш редукторымен байланысты акселератор тросы негізінде жасалады және оған сигнал автоматты басқару жүйесі арқылы беріледі. Асинхронды генератордың фазаларындағы кернеу минималды мүмкін мәннен кіші болса, онда аз қуатты тұрақты тоқ қозғалтқышы акселератор тросын генератор фазасындағы кернеу минималды мүмкін мәнге тең болмайынша тартады. Керісінше жағдайда ІЖҚ-ның күштік тросының тартылу деңгейі төмендейді.

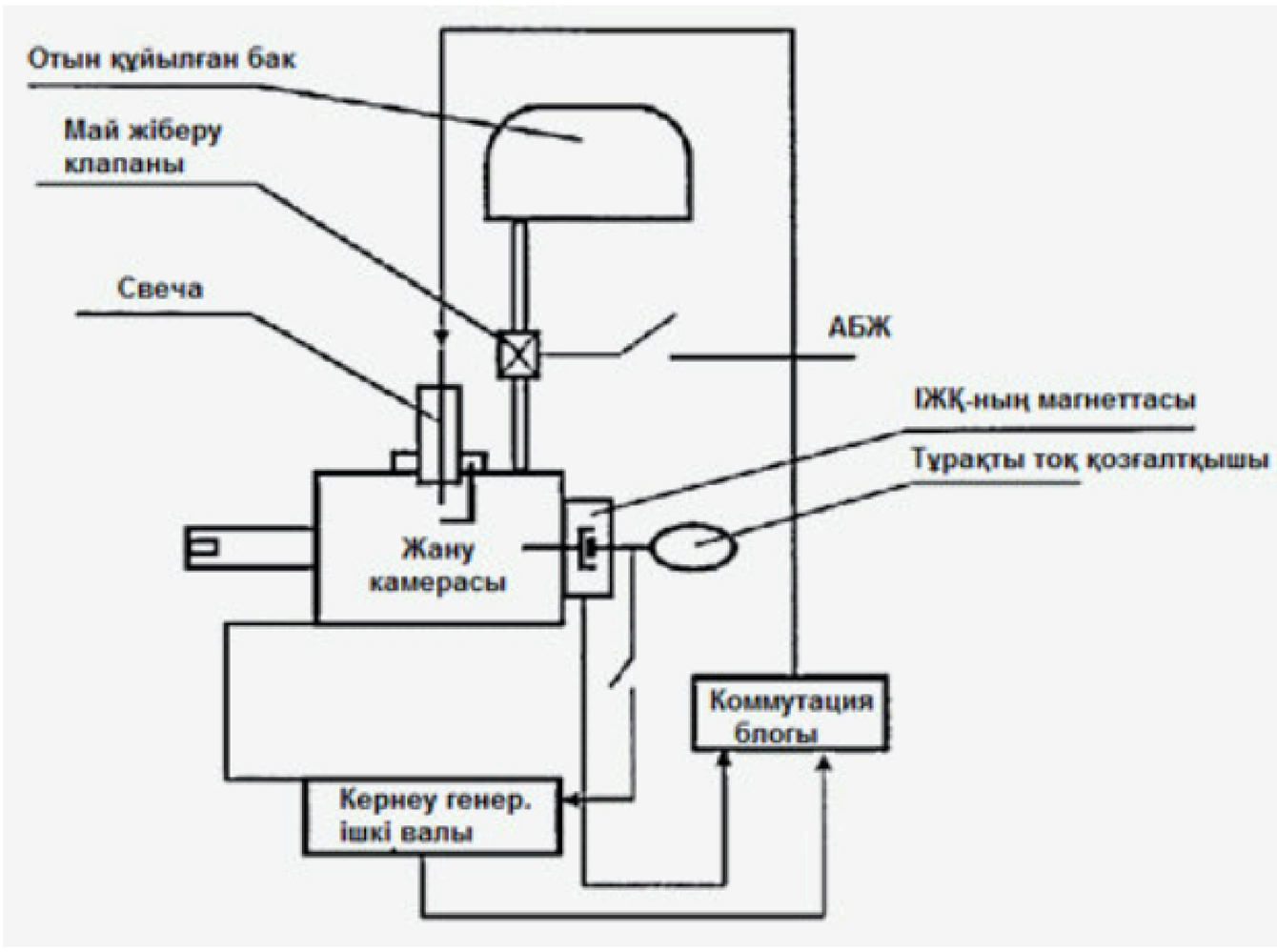

Сурет 2. ІЖҚ-ын автоматты іске қосу жүйесі

Кернеудің номиналды деңгейінде коммутациялар топтамасы асинхронды генератордың фазаларында жүктемені іске қосады, жүктемені іске қосқан кезде АГ фазасындағы кернеу E1-I1z1 шамасына кемиді[3]. Сонымен бірге АГ роторының айналу жиілігі негізгі магнит ағынының есебінен кемиді. Мұндай кернеудің түсу процесін жою үшін ІЖҚ генератордың фазасындағы кернеу функцияларына тәуелділікпен қуаттың (біліктің айналу жиілігі) автоматты реттеу жүйесімен жабдықталған.

Автономды электрмен жабдықтау жүйесінің негізгі жұмыс ережелерін қарастырайық:

1. Желдің жылдамдығы V <Vmin. ІЖҚ АГ-ға YC2 арқылы қосылған. Тұтынушыларды электржабдықтау ІЖҚ-ның энергиясын қолдану арқылы іске асырылады. АГ-дың қуатын реттеу ІЖҚ-ның қуатын реттеу арқылы жүзеге асырылады.

2. Желдің жылдамдығы Vmin< V <Vp1. ІЖҚ АГ-ға YC2 арқылы қосылған. АГ-дың қуатын реттеу ІЖҚ-ның қуатын реттеу арқылы жүзеге асырылады. Жел доңғалағы АГ-ға YC1 арқылы қосылған, алайда бұлай қосылу үшін келесі шарт орындалуы тиіс, жел доңғалағы білігінің жиілігі АГ-дың айналу жиілігінен жоғары болуы. Осы орайда Раг=Ржд+Ріжқ шарты механикалық энергияның электр энергиясына түрленуінің ПӘК-ін есепке алуымен орындалады. Егер ЖД

білігіндегі қуат Ржд>Рн болған жағдайда, АГ-дың қуатын тұрақтандыру АГ фазасындағы кернеу деңгейіне тәуелді сырғу қалыбында жұмыс істейтін YC1 арқылы орындалады. Бұл жағдайда ІЖҚ АГ-дан ажыратылған және бос жүріс ережесімен жұмыс жасайды.

3. Желдің жылдамдығы Vp1<V<Vp2. Желдің жылдамдығы жел қондырғысының жұмыс диапазонына кіреді. Жел доңғалағы білігінің қуаты тұтынушыларды электрмен қамтамасыз етуге жеткілікті. ІЖҚ АГ-дан YC2 арқылы ажыратылған және жел жылдамдығының тұрақсыздығын есепке ала отырып 5-10 бойы бос жүріспен жұмыс жасайды. Егер берілген уақыт ішінде жел доңғалағының білігіндегі қуат тұтынушы қуатынан азаймаса, ІЖҚ тоқтатылады. Жел доңғалағы АГ-ға YC1 арқылы қосылған. АГ-дың қуатын тұрақтандыру АГ фазасындағы кернеу деңгейіне тәуелді сырғу қалыбында жұмыс істейтін YC1 арқылы орындалады.

4. Желдің жылдамдығы V>Vp2. Яғни желдің жылдамдығы максималды мәннен жоғары. Бұл жағдайда ЖД АГ-дан ажыратылған және желдің жүктемесінен шығарылған. ІЖҚ іске қосылады, ол өз кезегінде АГ-ды айналдырады және тұтынушыларды электрмен қамтамасыз ету ІЖҚ-ның энергиясы есебінен орындалады.

АГ-дың генератор режиміне ауысу болғаннан соң және жүктеме қосылғаннан кейін жел доңғалағы датчигінің (тахогенератор 1) және АГ датчигінің (тахогенератор 2) сигналы АБЖ-не келіп түседі.

Егер ЖД білігінің айналу жылдамдығы АГ білігінің айналу жылдамдығынан көп болса, ЖД-ның АГ-ға қосылуы орындалып, ІЖҚ мен ЖД-ның жұмысы бірге атқарылады. Желдің жылдамдығы кеңейтілген диапазонда өзгеріп отыратындығын және оның тұрақсыздығын ескерсек, онда nвк<nаг жағдайында ЖД-ы АГ-дан ажыратылады.

Сонымен,АГ-ға қосылған ЖД мен ІЖҚ-ның бір уақытта атқарылатын жұмысының қуаттар балансын келесі формула арқылы көрсетуге болады.

$$Рсаэ=Ріжқ+Ржд. \quad (1)$$

Егер ЖД білігінің қуаты уақыт өте келе жүктеменің қуатынан артып кетсе, онда ІЖҚ АГ-дан ажыратылады және сырғу режимінде жұмыс жасайтын YC1 электромагнитті жалғастырғыштың (муфта) тоғын реттеу арқылы АГ-дың шығыс параметрлерін тұрақтандыру орындалады. ІЖҚ бос жүріс режимінде жұмыс жасайды және кез келген уақытта АГ-ға жалғануы мүмкін, мысалы тұтынушылардың қуаты артқан кезде немесе ЖД білігіндегі қуат кеміген кезде. АГ фазаларындағы кернеуді тұрақтандыру үшін ротордың айналу жиілігін тұрақтандыру қажет, ал жел доңғалағының айналу моменті кең ауқымда өзгеріп отыратын желдің жылдамдығына тәуелді [4].

Мұндай жағдайда АГ роторының айналу жиілігін тұрақтандыру үшін, сонымен бірге генератор фазаларындағы кернеуді тұрақтандыру үшін сырғу режимінде жұмыс жасайтын электромагнитті жалғастырғышты (муфта) пайдаланған тиімді.

ІЖҚ-ның іске қосылуы үшін 10 секунд қажет, осыған орай бұл аралықтағы ауылшаруашылық тұтынушыларын электрмен қамтамасыз ету инвертор арқылы аккумулятор батареясы есебінен жүзеге асырылады. ІЖҚ қосылғаннан соң және асинхронды машинаны коммутациялар топтамасы арқылы генераторлық режимге көшіргеннен соң, электрмен қамтамасыз ету АГ-дан жүзеге асырылады.

Аккумуляторлық батареяның зарядталуы зарядталу-зарядсыздану деңгейімен анықталатын өндірістік үлгідегі құрылғысымен жүзеге асырылады. Зарядтау құрылғысы ЖД-нан немесе ЖД мен ІЖҚ-нан жұмыс жүйесі кезінде іске қосылады. Бұл шешім ІЖҚ-ның отынын үнемдеу үшін орайластырылған. Қосылудың шарты келесідей:

$$Ріжқ+Ржд\geq Рж+Ракк, \quad (2)$$

мұндағы Рж − берілген уақыт сәтіндегі жүктеме қуаты, кВт;

Ракк - толық зарядталу үшін түрлендіруге тиісті аккумулятор қуаты, кВт.

Сырғу режимінде жұмыс жасайтын YC1 электромагнитті жалғастырғыштың (муфта) басқару жүйесі Ржд > Рж кезінде жұмысқа қосылады. Бұған қоса сырғу деңгейі жалғастырғыш (муфта) бойымен ағатын генератор фазаларындағы кернеу деңгейімен анықталады. С1-С3 сыйымдылықтары АГ-ды қоздыру қызметін атқарады.

Автономды электрмен жабдықтау жүйесінің уақыты ІЖҚ-ның отынға арналған багының көлеміне және белгілі бір мезгілдегі желдің жылдамдығына негізделеді.

Сурет 3. ІЖҚ-ын автоматты іске қосу жүйесінің жұмыс алгоритмі

Берілген автономды электрмен жабдықтау жүйесінде YC2 жұмыс жасаған жағдайда немесе асинхронды генератордың жел доңғалағы мен ІЖҚ-нан біріктірілген жұмысы кезінде YC1-дегі сырғу деңгейінің өзгерісімен немесе ІЖҚ акселератор тросын тарту әсерімен асинхронды генератордың фазаларындағы кернеуге автоматты реттеу қолданылады.

Берілген реттеу процестерін толығырақ талдаймыз, өйткені олар асинхронды генератордың сыртқы параметрлерін тұрақтандыруды қамтамасыз етеді.

Берілген реттеудің міндеті – орнатылған мәндерді белгілі бір деңгейде ұстап тұру. АГ-ды ІЖҚ-нан жұмысы кезінде кернеуді реттеуді сырғу режимінде жұмыс жасайтын YC1 арқылы реттегенде біртектілік (неоднозначность) аймағынсыз реттеуге, ал АГ-ды жел доңғалағы мен ІЖҚ-ның бірліктегі жұмысы кезінде YC2 және YC1 қолданып реттегенде, тұтынушы жүктемесінің қуатына тәуелді a=0,1·Uзад біртектілік аймағын аламыз.

Кез келген күрделіліктегі автономды реттеу жүйесіне талдау жасау кезінде осы жүйеге кіретін элементтер мен буындардың өзара жалғануының үш негізгі тәсілін қарастырамыз: тізбектей, параллель және қарсы-параллель . Кез келген автономды жүйені бір бірімен қандай да бір әрекеттестікте болатын бағытталған әрекетті динамикалық буын ретінде қарастыруға болады [5].

Әдебиеттер тізімі:

Амерханов Р.А. Оптимизация сельскохозяйственных энергетических агрегатов и их систем автоматизации. – М.: Машиностроение, 1970.- 279 б.

Амерханов Р.А., Драганов Б.Х. Проектирование ветроэнергетических установок. – Краснодар, 2001. - 80-87 б.

Андрейков В.А., Емильянов И.А. Надежность дизель-электрических агрегатов и их систем автоматизации.-М .: Машиностроение, 1970.- 225 б.

Безруких П.П. Ветроэнергетика // Справочное и методическое пособие. - М.: ИД «ЭНЕРГИЯ», 2010.- 55-60 б.

Бородин И.Ф., Судник Ю.А. Автоматизация технологических процессов. – М.: Колос, 2003. - 344 б.

УДК 621.311.1

РАБОЧИЙ АЛГОРИТМ И СТРУКТУРА АВТОНОМНОЙ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ

Жумашева И.А., Мергенова Б.К.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В данной статье рассмотрено использование ветряных электростанций и снижение стоимости электроэнергии в автономном электроснабжении населенных пунктов, расположенных на периферии энергосистемы. Изучено зависимость параметров питания от энергоэффективности ветроэнергетических потребителей.*

Ключевые слова: *Ветроэнергетика, возобновляемые источники энергии, асинхронный генератор, автономная система электроснабжения*

УДК 621.643.053

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ТРАНСПОРТИРОВКИ ПО МОРСКИМ ТРУБОПРОВОДАМ ВЫСОКОПАРАФИНИСТОЙ НЕФТИ

Жубаншев Б.У., Аманова Б.Н., Губайдуллин К.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация:*в данной статьерассматривается проблема, связанная с низкими температурами в погруженных трубопроводах на больших морских глубинах, которая осложняет добычу и транспортировку нефти и газа.Данная проблема решалась ранее путем размещения вокруг трубопровода термоизоляции. Однако стоимость термоизоляции для предотвращения охлаждения трубопровода при таких условиях может быть чрезмерно высокой.Для решения данной проблемы разработана система прямого электрического нагрева трубопровода.*

Ключевые слова: *электрообогрев, прямой электрический нагрев (ПЭН), дробемётная очистка труб,индукционный нагрев, термоусадочный манжет.*

Разработка нефтяных месторождений в открытом море выполняется на все большей глубине и все больше отдаляется от берега. Трубопроводы лежат на дне моря на больших глубинах, например глубже 300 метров, где температура морской' воды, окружающей трубопровод, составляет порядка - 2°С.

Вместе с углеводородами добывается вода, и при выпуске из нефтяной скважины углеводороды, добытые вместе с водой, имеют высокую температуру. При транспортировке по морскому дну углеводороды охлаждаются и становятся вязкими, что приводит к осаждению на внутренней стенке трубопровода парафинового воска. Газообразный углеводород, подвергшийся воздействию давления, в соединении с водой при низких температурах образует твердое вещество - гидрат. Гидраты могут забивать трубопровод, и такие пробки часто трудно удалять. Для предупреждения образования газогидратов необходимо, чтобы трубопровод имел температуру не менее 20°С. Чтобы предупредить отложение парафина и асфальтенов нужна еще более высокая температура 40°С.

Проблема, связанная с низкими температурами в погруженных трубопроводах, решалась

ранее путем размещения вокруг трубопровода термоизоляции. Однако стоимость термоизоляции для предотвращения охлаждения трубопровода при таких условиях может быть чрезмерно высокой. Для исключения пробок из гидратов в трубопроводах в поток углеводородов добавляются химикаты, которые влияют на равновесное состояние гидратов. Наиболее часто используемыми химикатами для этого являются метанол и гликоли. Также известно применение сброса давления, поскольку пониженное давление приводит к уменьшению температуры плавления гидратов, так что образовавшиеся гидраты могут плавиться. Однако сброс давления необходимо выполнять осторожно, поскольку вследствие этого сброса давления может легко образовываться лед, так что лед вместо гидратов или дополнительно к гидратам может блокировать поток углеводородов в трубопроводе.

Для решения данной проблемы разработана система прямого электрического нагрева трубопровода (directelectricalheating- DEH). Система создана норвежскими компаниями Nexansи AkerSolutionв США в Хьюстоне в 2003 году [1].

Прямое электрическое нагревание (ПЭН) основано на том, что электрический ток в металлическом проводнике создает тепло за счет омических потерь. Электрические кабели присоединяют к трубопроводу, образуя тем самым электрический контур, включающий трубопровод. Когда ожидается образование гидратов и льда, то включают в работу систему прямого электрического нагревания, что осуществляется путем подачи переменного электрического тока в электрический контур, включающий трубопровод. К настоящему времени успешно эксплуатируются 20 систем. Система очень сложна и материалоемка.

Основные элементы системы (рисунок 1): источник питания, расположенный, например, на буровой платформе. От источника питания подается мощнейшим -х жильным силовым (райзерным) кабелем с сечением жил до 1600 мм2. В точке начала обогрева две жилы силового кабеля соединяются с двумя одножильными линейными кабелями с сечением жил 1000 — 1200 мм2. Райзерный кабель помимо системы обогрева питает насосные агрегаты, установленные на дне моря. Один из линейных кабелей вблизи этой точки напрямую соединяется с самим трубопроводом. Второй линейный кабель укрепляется поверх защитных покрытии трубопровода и на дальнем конце зоны обогрева также соединяется с трубопроводом[2].

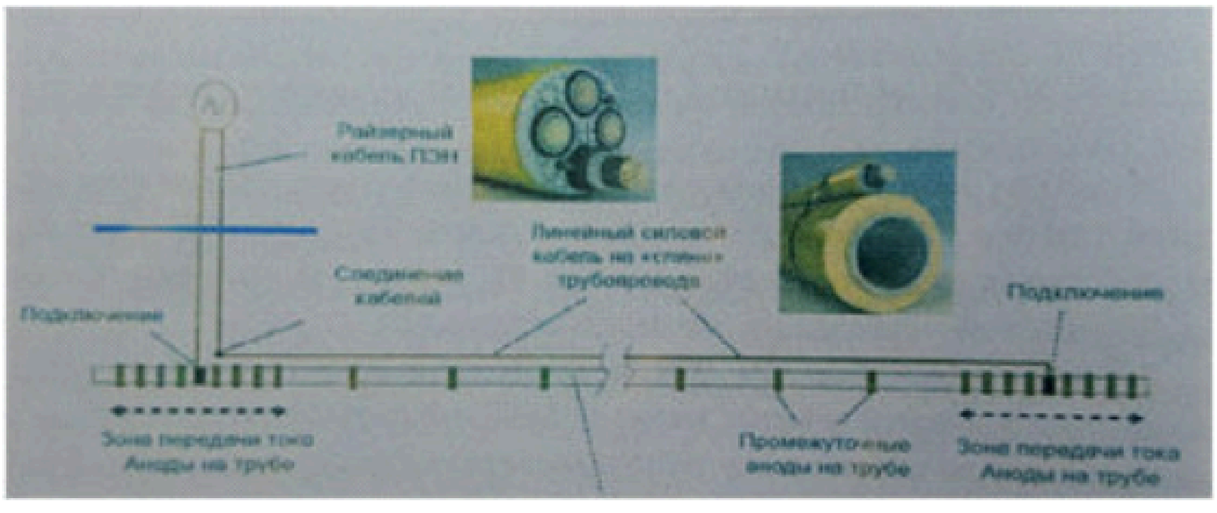

Рисунок 1. Трубопровод с теплоизоляцией

ПЭН имеет ряд преимуществ по сравнению с традиционными способами, основанными на использовании химикатов для предотвращения осаждения гидратов.

ПЭН может быть включен немедленно в случае останова (непредвиденного или планового). Он применим для различных потребностей трубопровода в подводе тепла, т.е. для поддержания температуры содержимого трубы выше точки образования гидратов, разогрева из холодного состояния, растапливания парафина и обогрев во время выбирания остатков, с настраиваемой подачей тепла, приспосабливаемой к темпу добычи и тепловым свойствам/ условиям. Сброс давления может использоваться чтобы избежать формирования гидратов, но это не всегда возможно, особенно для глубоководного месторождения.

Строительство морских трубопроводовначинается на трубном заводе-производителе, где на внешнюю поверхность труб наносится трёхслойное покрытие, состоящее из эпоксидного

состава, адгезива и полиэтилена. Там же для увеличения пропускной способности трубы и дополнительной изоляции на внутреннюю поверхность наносится специальная эпоксидная краска красно-коричневого цвета. Следующие этапы – установка катодной защиты против коррозии и обетонирование путём покрытия трубы слоем бетона, нанесённого на армированный каркас или проволочную сетку, иногда с наполнителем в виде железной руды. При этом масса одной 12-ти метровой трубы может достигать 24 тонн (рисунок 2).

Рисунок 2. Обетонирование путём покрытия трубы слоем бетона

Бетон дополнительно защищает трубу от механических повреждений, а железная руда в качестве наполнителя утяжеляет конструкцию и позволяет ей стабильно лежать на морском дне. Безусловно, самым уязвимым местом морских магистральных трубопроводов являетсяподводный стык. Именно поэтому его изоляции уделяется максимум внимания.

Технология изоляции подводного стыка включает в себя следующие этапы:

- Дробемётная очистка стыка стальных труб путём подачи чугунной дроби, которая с силой выбрасывается на очищаемые поверхности специальной дробемётной установкой. Это наиболее эффективный способ удаления окалин, ржавчины и других загрязнений со стыков труб.
- Индукционный нагрев стыков труб перед изоляцией, обеспечивающий более высокую производительность, быстрый и равномерный нагрев - в сравнении с использованием для этих целей пропановых горелок.
- Установка термоусадочной манжеты ТИАЛ-МГП – на сегодняшний день одно из самых надёжных решений, обеспечивающее надёжную долговечную изоляцию стыков подводных трубопроводов. Производится по классической технологии усадки манжеты ТИАЛ (рисунок 3).

Рисунок 3. Установка термоусадочной манжеты ТИАЛ-МГП

- Установка манжета ТИАЛ-МГП, которая фиксируется в месте нахлёста замковой пластиной ТИАЛ-ЗП:
- Усадка манжеты пропановыми горелками
- Контроль качества с помощью искрового дефектоскопа и адгезиметра.
- Монтаж футеровочного кожуха, внутрь которого заливаются компоненты ППУ.
- Нитка трубопровода опускается в траншею на дне моря и засыпается щебнем.

Списоклитературы:
1. Абрамзон, Л.С. Влияние присадок на реологические свойства нефтей. НТС // Л.С. Абрамзон.Проектирование, строительство и эксплуатация магистральных газонефтепроводов и нефтебаз. Выпуск 15, Уфа, Уфимский нефтяной институт. - 1994.- С. 133-136.
2. Гумеров А.Г., Карамышев В.Г., Тогашева А.Р. Подготовка высокообводненной нефти к трубопроводному транспорту //А.Г. Гумеров, В.Г.Карамышев, А.Р. Тогашева. Тр. ин-та / Институт проблем транспорта энергоресурсов.- 2006.- вып 66.- С.20-26.

УДК 621.643.053

ЖОҒАРЫ ПАРАФИНДІ МҰНАЙДЫ ТЕҢІЗ ҚҰБЫР ЖЕЛІСІМЕН ТАСЫМАЛДАУДЫ ЖҮРГІЗУДЕГІ ҚИЫНДЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ.

Жубаншев Б.У., Аманова Б.Н., Губайдуллин К.Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

Аннотация: *Бұл мақаладамұнайгаз өнеркәсібінде мұнай мен газды теңіз тереңінен тасымалдау бағытының қарқынды дамуы карастырылған, сондықтан температуралық проблема туындайды, мұнай мен газды өндіріп және тасымалдауда батырмалы құбыр желісіндегі температураның төмендігіне байланысты. Бұл проблема ертеректе құбыр желісін айналдыра термооқшаулаумен шешілді. Бірақта құбыр желісінің салқындауының алдын-алу мұндай жағдайда өте қымбатқа шығады. Осы проблеманы шешу жолы құбыр желісін тікелей электрлік қыздыру жүйесі жасалды.*

Негізгі сөздер: *электрқыздыру, электрлік тікелей қыздыру (ЭТҚ), құбырды уақдәлдікте тазарту,индукциялық қыздыру, манжетаны термоотырғызу.*

УДК 004.421.6

ШИНГЛ АЛГОРИТМІ. ШИНГЛ АЛГОРИТМІ АРҚЫЛЫ МӘТІННІҢ ТҮПНҰСҚАСЫН ТАБУ ӘДІСІ

Кадирова Ж.К., Мұхамбетов А.А., Мулдагалиева А.М.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация. *Бұл мақала плагиат құжаттарды табуға арналған. Мақалада шингл алгоритмі арқылы жұп емес көшірме құжаттармен ұйымдастырылған құжаттарды анықтау. Плагиат өнімділігін күшейту мақсатында әр бөлікке бөлу арқылы ұйымдастырып, шингл алгоритмімен салыстырып, жұп санын қысқарту арқылы қол жеткізуге болады.*

Негізгі сөздер: *Хеш-функция, шингл, плагиат, ұйымдастырылған мәтін, көшірме, блок.*

Бүгінде әлемдегі жаңа нәрсе жасау үшін бір нәрсе ойлап табудың қажеті жоқ, себебі ғаламтордан кез-келген дерлік ақпаратқа оңай қол жеткізуге болады. Сондықтан ғаламтор арқылы ақпаратты табу әлдеқайда оңай болғандықтан, кез-келген мақалалардың жазу уақыты да төмендеді, сонымен бірге сол уақытта авторлық құқық деген проблема пайда болды. Авторлық құқық – азаматтық құқық институты, яғни ғалымдардың ғылыми еңбектерін, әдебиет және өнер саласындағы жұмыстарының (жарияланымын, өнімділігін, т.б. ...) қолданылып, таралуының алдын-алу жұмыстарымен айналысады[1]. Көп жағдайда, еркін ақпарат көздері пайдаланушыларға көптеген деректер береді, осыған байланысты олар бұл деректерді өзінің жұмысы ретінде қолданып пайдаланады. Әсіресе бұл студенттер мен магистранттарғақатысты,

себебі олар өздерінің дипломдық жобалары мендиссертациялық жұмыстарында қолданады. Сондықтан оқытушыларға, студенттер мен магистранттардың жұмыстарыныңкөшірілген немесе өзбетімен орындаған мәлімет екенін анықтау қиын.

Статистикаға жүгінсек әр 3 студенттің біреуі ғаламтордан мәлімет көшіріп, өзінің жұмысына пайдаланған. Сауалнамаға 70 жоғарғы оқу орнынан24000 студент қатысқан. Дональд Маккейб 58% студенттің плагиатқа қатысы бар екенін, сонымен бірге 95%-ы үй жұмысын орындау кезінде ғаламтордан көшіретінін мойындаған [2]. Ал 36% студент пен 25% түлек ғаламтордан көшіріп, автордың нұсқауынсыз өзгертіп өзінің жұмысы ретінде қолданылатынын анықтаған. Статистика көңіл қуантарлықтай емес, осыған қатысты плагиаттықты алдын алу үшін, арнайы плагиатқа тексеретін бағдарламалық өнімдерді жасап, одан әрі дамыта беру керек.

Плагиат мәселесін шешудің біраз тәсілдері бар, казіргі уақытта «Программа Плагиата.НЕТ» және «Программа Etxt Антиплагиат» осы екеуі танымал. Себебі екеуі ғаламтор желісінде танымал және тегін таратылғандықтан кез-келген адам қолдана алады. Екі бағдарламалық өнімде шингл алгоритмі және оның әр түрлі варияцияларымен жұмыс жасайды. Шингл – өте қарапайым, бірнеше сөзден тұратын мәтіннің бөлігі. Шингл алгоритмі – мәтіннен түпнұсқа мен көшірмелерді іздеу алгоритмі.

Шингл алгоритмі негізінде жасалған екі бағдарлама кез – келген адамға түсінікті, қарапайым [3]. Артықшылықтарына тоқталсақ олардың баптауларының жеңіл реттелуі болып табылады, сонымен бірге плагиатқа ғаламтор желісінен емес өзінің деректер қорынан да тексере алады. Ең басты кемшілігі жылдамдығы, шағын мәтіннің өзін өте баяу тексереді.Талдау жүргізу барысында екі бағдарлама жылдамдыққа тексерілді. Тексеруге 100 және 1000 сөзден тұратын мәтін алынып, плагиатқа тексерілді, және тексеру уақыты саналды(минутқа тексеру). Тексеру нәтижесі кестеде көрсетілген(кесте 1) [4].

Кесте 1
Салыстырмалы плагиатқа мәтін тексеру көрсеткіші

Сөз саны/уақыт(мин)	100	1000	10000	100000
Плагиата.нет	0,20	3,3	14	46
EtxtАнтиплагиат	0,27	2,9	11	35

Мәтіннің ең басты құрылымы оның - ұзындығы. Мәтіннің ұзындығына байланысты өте қысқа, қысқа және қалыпты етіп қарастырады. Ең басты назар аударатын нәрсе - жинақталған мәтін, себебі әр түрлі құжаттардан ұқсас мәтіндерді қарастырады. Сонымен бірге бәріне белгілі стиль түрлері: ғылыми, публицистикалық, көркем әдебиет, ресми іс қағаздар стилі болады. Бағдарламада мәтін ұзындығының стиліне мән берілмейді [5].

Ең көп қолданылатын ғылыми стильді қарастырамыз. Мақала, дипломдық жоба, реферат, курстық жұмыстарды талдау үшін, плагиатқа тексеру керек. Сондықтан бұл құжаттарда бәрінде ғылыми стиль кездеседі. Ғылыми тілде жазылған мәтін жинақталған, ұйымдастырылған құжат болып келеді. Сондықтан да мәтіннің әр бөлігінде кейбір сөздер бірдей болып қайталанады [6]. Бірінші ерекшелігі – бастапқыда мәтіннің құрылымы белгілі болады. Екінші ерекшелігі – ғылыми тілдегі мәтінде басқа тілден алынған сөздер мен символдар қолданылады. Мәтіндегі кейбір сөздер жане нұсқаулар әсіресе латын символында, ағылшын және орыс тілінде келеді. Плагиатқа тексеріс кезінде осыған көңіл аударған жөн, оларды мәтіннен алып тастау керек. Соңғысы және ең бастысы – дайын сөздер, ғылыми мәтіндерде олар жиі кездеседі. Мысалы: «қорыта айтқанда», «бұдан шығады» және сол сияқты тағы да басқа сөздер [7]. Егерде тексеріс барысында осы сөздерді алып тастамаса алгоритм толықтай өз тексерісін жасай алмайды. Себебі жоғарыда айтылған сөздер плагиатқа саналмайды.

Жасалған алгоритмді бірнеше кезеңге бөлуге болады, 1 суретте көрсетілген. Тапсырманы шешу үшін «Плагиатқа тексеру дәрежесін есептеу» 2 шешімін қарастырады.

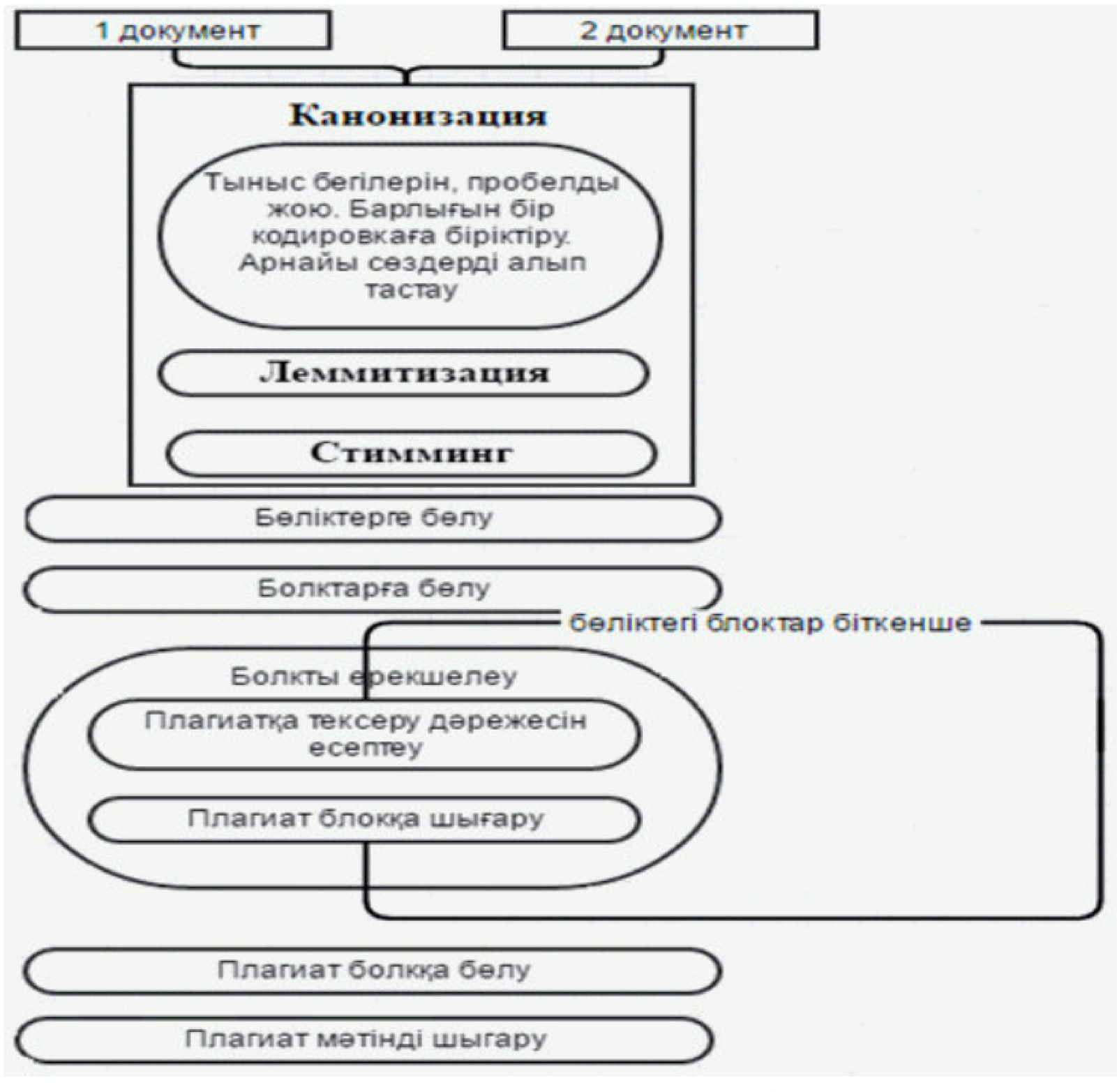

Сұлба 2. Плагиатқа тексеру дәрежесін есептеу

Түрлендірілген алгоритмдегі алғашқы қадам, барлық шингл алгоритмдеріндегі тәрізді, канонизациялау болып табылады. Канонизация - мағыналылықты талап етпейтін мәтіндерді тазартушы әдіс. Мәтіндегі тыныс белгілер мен бос орындар, қосымша бос орындар кетіріліп бір регистрге жинақталады. Қосымшалар, жалғаулар мен жұрнақтар, қосымша сөздер де алынып тасталады. Сонымен қатар, барлық сандарды және «ай», «жыл» сөздерін кетіру керек. Егер бұлар кетірілмесе, күн жады плагиат болып есептеліп кетеді.

Келесі қадам – лемматизация. Бұл сөзжасамды алғашқы мағынасына әкелетін морфологиялық талдау әдісі. Одан кейін стемминг. Бұл келтірілген сөздің түбірін ажырату. Стемминг әдісі арқылы әрбір сөзге талдау жасалып, жұрнағы мен жалғауы анықталып, түбір сөзі ажыратылады.

Егер мәтінді қалыпқа келтіру сәтті орындалса, талдаудың келесі кезеңіне өтуге болады. Келесі кезең мәтінді шинглдарға бөлу. Құжаттың спецификасын ескере отырып, қосымша кезең енгіземіз.

Ғылыми жұмыстардың құрылымы бір-біріне ұқсас болып келеді, әсіресе бөлімдерінің аталуы бірдей. Осыны ескере отырып, шинглдарға түгел мәтінді емес, алдымен мәтіннің бөлімдерін, қиыспайтын бөліктерін бөліп аламыз. Бөліктің ұзындығы бөлімдегі абзацтың ұзындығына сәйкес келеді. Осы кезеңнен кейін ары қарай салыстырудың кем дегенде екі жолы бар.

Бірінші шешім - әрбір бөлік үшін шинглдар мен олардың хэш-функцияларының санын анықтау. Шингл ұзындығы мәтіннің өлшеміне байланысты анықталады (2 сурет). Шингл ұзындығы тұрақсыз параметр. Шинглдар саны бөліктегі сөздер саны азайтылған шингл ұзындығы қосылған біргетең. Аталған мәндер анықталған соң, бақылау мәндерін табу керек(хэш, хэш функция). Бақылау мәні жіберу мен сақтау кезінде деректердің тұтастығын тексеруге арналған анықталған алгоритммен есептелген мән.

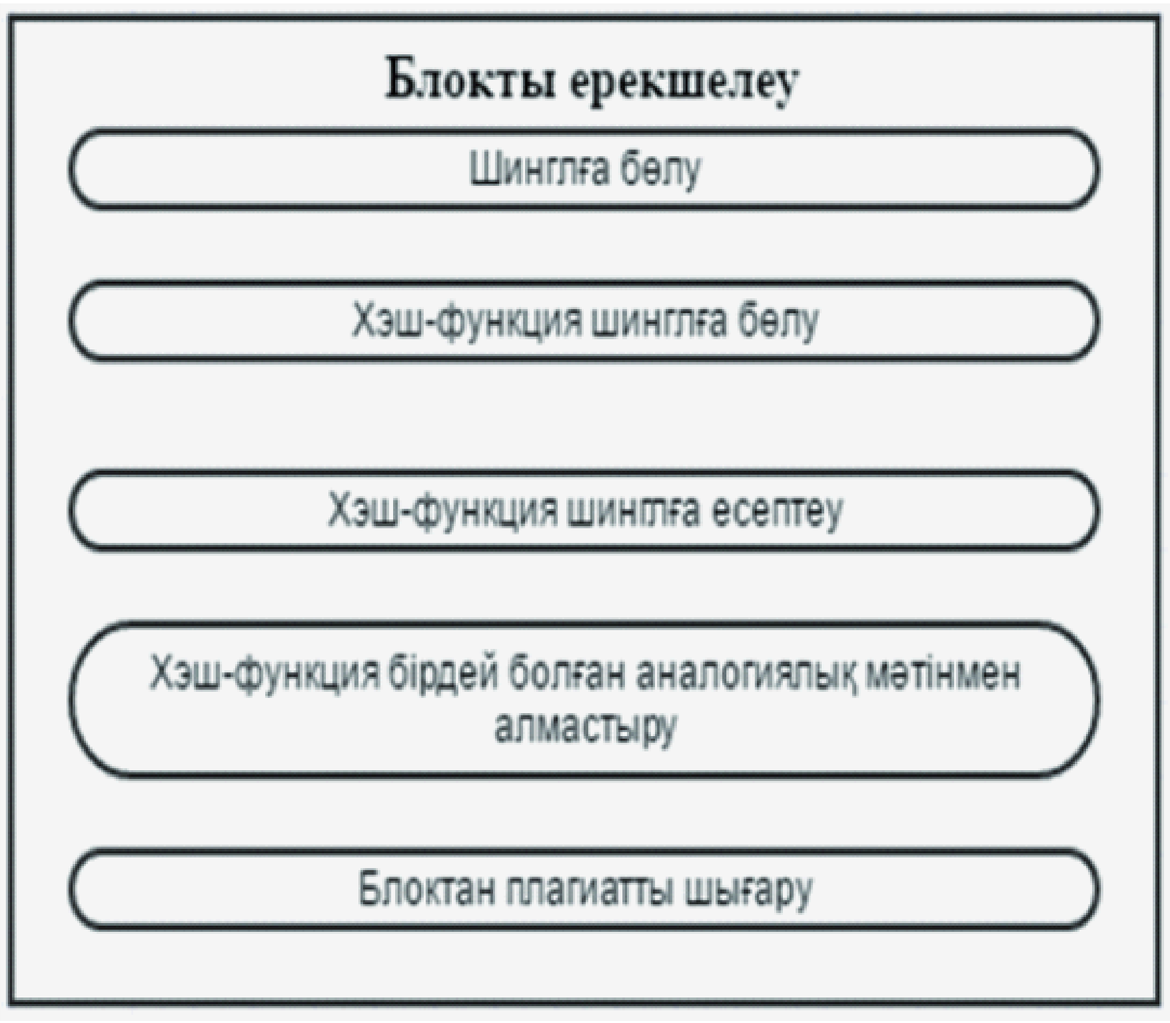

Сұлба 2. Блокты ерекшелеу

Жоғарыда көрсетілген кез келген әдіс түрі плагиатка тексерудің уақытын қысқартады және оқытушыларға жұмысын жеңілдетеді. Сонымен бірге студенттердің өзіне жұмысының қаншалықты маңызды екендігін көрсетеді. Түпнұсқа емес жұмыстарды автоматтандырылған жүйемен анықтап, мұғалімдердің уақытын үнемдейді. Егер студенттер өзінің жқмысын плагиатқа тексерілетін білсе, біреудің жазған мақаласын пайдаланбайды. Пайдаланса да авторға нұсқау көрсетеді. Студенттер біреудің жұмысын пайдалауды қылмысқа санамайды, бірақта бұл ұрлық болып саналады, материалдық зат болып саналмасада. Осының барлығы студенттің мақала жазуға жұмысын баяулатады, бірақ оның сапасын жақсартады. Қорыта айтқанда, жетілдірілген шингл алгоритмі студенттердің жұмысын сапалы тексеруге және мұғалімнің жұмысын жеңілдетуге көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Авторское право [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Авторское право - 21.02.2013 г.- Загл. с экрана.

2. Plagiarism.org [Электронный ресурс] - Режим доступа: http:// plagiarism.org/resources/facts-and-stats - 24.06.2011 г. - Перевод контекста.

3. Шингл [Электронный ресурс] - Режим доступа: http:// www.webeffector.ru/wiki/Шингл - 24.06.2011 г.- Загл. с экрана.

4. Алгоритм Шинглов [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Алгоритм шинглов - 13.03.2013 г. - Загл. с экрана.

5. Шевченко, О. Ю. Сравнительный анализ современных систем управления онтологическими базами знаний / О. Ю. Шевченко, О. Л. Шевченко // Вісник СевНТУ. Збірник наукових праць. Серія Інформатика, електроніка, зв'язок. - 2012. - № 131. - С. 82-86.

6. Дубликат [Электронный ресурс] - Режим доступа: http:// ru.wikipedia.org/wiki/Дубликат - 16.03.2013 г. - Загл. с экрана.

7. Часть 1. Алгоритм шинглов для веб-документов [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.codeisart.ru/ part-1-shingles-algorithm-for-web-documents/ - 16.03.2013 г. - Загл. с экрана.

УДК 004.421.6

АЛГОРИТМ ШИНГЛ. МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОРИГИНАЛ ТЕКСТА С ПОМОЩЬЮ АЛГОРИТМА ШИНГЛА

Кадирова Ж.К., Мұхамбетов А.А., Мулдагалиева А.М.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация. *Эта статья посвящена проблеме поиска плагиатных документов. Идентификация документов, организованных копированием документов, которые неравно связаны с алгоритмом шингл. Плагиатирование может быть достигнуто путем деления каждой части с целью повышения производительности и сравнения ее с алгоритмом шингл для уменьшения количества пар.*

Ключевые слова: *Хеш-функция, шингл, плагиат, организованный текст, копия, блок.*

УДК 681.848.4

ОБЗОР КОНСТРУКЦИЙ ШНЕКОВЫХ ДОЗАТОРОВ С РАЗЛИЧНЫМИ СПОСОБАМИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЫДАЧИ

Кажияхметова А.А., Рамазанова К.М., *Ведищев С.М.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск
*Тамбовский государственный технический университет, г. Тамбов, РФ

Аннотация:В статье приводятся преимущества шнековых дозаторов кормов, их классификация по способу управления нормой выдачи кормов, а также их основной недостаток – значительная неравномерность дозирования. Рассмотрены способы регулирования с изменением частоты вращения шнека, шнековые дозаторы с каналом обратного хода и различные конструкции шнековых дозаторов с регулированием выдачи в зоне загрузки и в зоне выгрузки. В результате анализа различных конструкций выделена конструкция шнековых дозаторов с регулированием выдачи в зоне выгрузки с конструкцией «шнек в шнеке».

Ключевые слова:Шнековые дозаторы, дозатор, частота, вращения шнека.

Шнековые дозаторы получили большое распространение в линиях приготовления и раздачи кормов, это обусловлено надежностью, простотой конструкции, а также универсальностью данного вида дозаторов. Шнековые дозаторы хорошо работают при дозировании как сыпучих, так и связных кормовых смесей (влажностью 50…75%). Данные дозаторы надежны в работе, могут работать в дискретном и непрерывном режимах, в горизонтальном и наклонном положениях.

Недостатком шнековых дозаторов является высокая неравномерность дозирования (± 15%), обусловленная нарушением заполнения межвиткового пространства рабочего органа в зоне загрузочного окна.

Классификацию шнековых дозаторов можно провести по способу управления нормой выдачи (рисунок 1) с регулированием частотой 51 вращения шнека; с регулированием в зоне выгрузки; с регулированием в зоне загрузки.

Шнековые дозаторы с регулированием частотой вращения чаще всего имеют шнек с постоянными конструктивными параметрами, регулирование нормы выдачи осуществляется за счет изменения частоты вращения шнека, что требует сложной и дорогостоящей системы

управления приводом выгрузных шнеков, при работе на малых нормах выдачи наблюдается значительные колебания по неравномерности выдачи корма [1].

Принцип работы шнековых дозаторов с каналом обратного хода заключается в том, что излишки дозируемого материала возвращаются обратно в бункер. Такие дозаторы могут работать только на жидких и полужидких кормах[2].

У шнековых дозаторов с коническими шнеками увеличение диаметра шнека бывает, как в сторону выгрузного окна, так и в сторону загрузочного. В первом случае изменение нормы выдачи происходит за счет изменения межвиткового объема части шнека находящегося в зоне загрузки, а во втором случае происходит уплотнение корма в зоне выгрузки, что приводит к более равномерному заполнению межвиткового пространства и стабилизации потока корма в зоне выгрузки. К дозаторам с изменяющимся межвитковым пространством следует отнести следующие: дозатор с изменяющимся межвитковым пространством, с одним витком шнека в виде пружины, с уменьшающимся в сторону выгрузного окна шагом навивки и с увеличивающимся в сторону выгрузного окна шагом винтовой навивки[3].

Норма выдачи корма у дозатора с изменяющимся межвитковым объемом регулируется за счет продольного перемещения шнека в зоне загрузочного окна. К преимуществу можно отнести наличие механизма по очистке межвиткового пространства, к существенным недостаткам сложность конструкции[4].

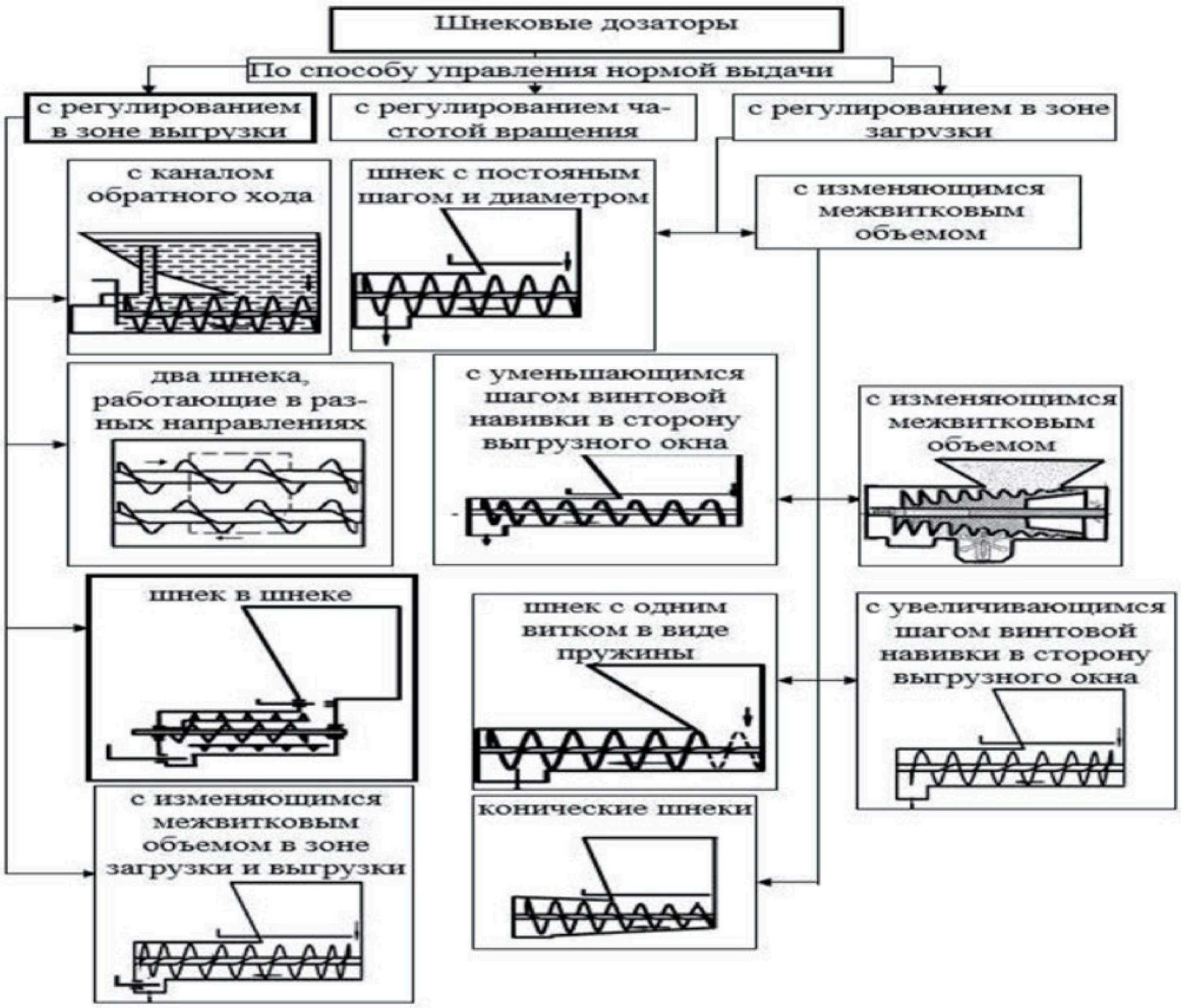

Рисунок 1. Классификация шнековых дозаторов

Также встречаются технические решения в виде шнеков с несколькими витками в форме пружины в зоне выгрузки, недостатком является невозможность перехода на более низкую производительность. К основному достоинству шнековых дозаторов с уменьшающимся шагом винтовой навивки можно отнести стабилизацию пульсации при процессе дозирования в зоне выгрузного окна, к недостаткам относится подпрессовка дозируемого материала[5].

Шнековые дозаторы с регулированием нормы выдачи в зоне загрузки, с изменяющимся межвитковым объемом в зоне загрузки и увеличивающимся шагом винтовой навивки в сторону выгрузного окна, простые по конструкции, позволяют выдавать различные по составу и консистенции корма, оперативно регулировать норму выдачи от минимальной до максимальной, исключить подпрессовку корма в зоне выгрузного окна.

Наиболее перспективными являются шнековые дозаторы с регулированием нормы выдачи в зоне выгрузки, с конструкцией шнек в шнеке. Расположение канала обратного хода внутри раздающего шнека, а внутри канала обратного хода установки дополнительного шнека при закрытой заслонке позволяет обеспечить принудительное циркулирование корма при постоянно работающих шнеках, равномерно заполнять межвитковое пространство раздающего шнека, исключить напрессовку, увеличить точность дозирования [6].

Список литературы:

1. Бостан, И.А. Шнековый дозатор регулируемой производительности дискретного способа действия / И.А. Бостан // РЖ Хим. Нефтеперерабатывающее и полимер. Машиностроение. - 1976. - № 10. С. 95.

2. Ведищев, С.М. Кормораздатчик / С.М. Ведищев // Прогрессивные технологии развития: Сб. материалов международной научно-практической конференции: Сборник научных статей по материалам международной научно-практической конференции 17-18 декабря 2004 года. - Тамбов: ПБОЮЛ Бирюкова М.А.- 2004. – С. 139-142.

3. Ведищев, С.М. Механизация приготовления кормов [Электронное издание]. Часть 2. Учебное пособие для бакалавров и магистров, обучающихся по направлению «Агроинженерия» в 2 ч./ С.М. Ведищев, В.П. Капустин [и др.]. - Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ».- 2015. 2 электрон.опт. диска (CD-ROM). С. 85-93.

4. Кулаковский, И.В. Машины и оборудование для приготовления кормов / И.В. Кулаковский, Ф.С. Кирпичников, Е.И. Резник. Ч.1. Справочник. - М.: Россельхозиздат. 1987. – С. 54

5. Терентьев, В.В. Обоснование размеров выпускных отверстий бункеров /В.В. Терентьев, К. В. Гайдуков, Е.М. Астахова // Материалы науч.- практ. конф. – Рязань.- 2007. – С. 284-286.

6. Латышенок, М.Б. К проблеме истечения сыпучих материалов из бункеров для хранения сельскохозяйственной продукции / М.Б. Латышенок, В.В. Терентьев, К.В. Гайдуков // Материалы науч.- практ. конф. РГАТУ. – Рязань.- 2009. – С. 95-99.

УДК 681.848.4

БЕРУІ ӘР ТҮРЛІ ТӘСІЛМЕН РЕТТЕЛЕТІН ШНЕКТІ МӨЛШЕРЛЕГІШТЕРДІҢ КОНСТРУКЦИЯЛАРЫНА ШОЛУ

Кажияхметова А.А., Рамазанова К.М., *Ведищев С.М.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университет, Орал қаласы
*Тамбов мемлекеттік техникалық университеті, Тамбов қаласы

Аннотация. *Мақалада шнекті мал азығын мөлшерлегіштердің артықшылықтары, олардың азықты беруінің нормасын реттеун басқару әдісі бойынша жіктелуі, сонымен бірге, олардың басты кемшілігі – мөлшерлеудің едәуір әркелкілігіі келтірілген. Штектің айналу жиілігін өзгертіп, кері жүріс каналды шнекті мөлшерлегіштер және тиеу зонасы мен түсіру зонасында беруі реттелетін шнекті мөлшерлегіштердің әр түрлі конструкциялары қарастырылған. Әр түрлі конструкцияларды талдау нәтижесінде беруі түсіру зонасында реттелетін «шнектің ішіндегі шнек» конструкциялы шнекті мөлшерлегіштердің конструкциясы бөліп шығарылған.*

Негізгі сөздері: *Шнекті мөлшерлегіштер, мөлшерлегіш, шнектің айналу жиілігі*

УДК 622.276.34

АНАЛИЗ ТЕХНОЛОГИИ ДОБЫЧИ ВЫСОКОВЯЗКОЙ НЕФТИ НА МЕСТОРОЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Калешева Г.Е., Губайдуллин К. Ж., *Зарипов А.Т.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск
*Альметевский государственный нефтяной институт, г. Альметевск

Аннотация. *В статье представлено современное состояние исследований в области развития и совершенствования скважинных технологий добычи вязких нефтей и природных битумов с использованием растворителей. Рассмотрен опыт применения различных технологических решений на месторождениях Казахстана. На основе лабораторных экспериментов и анализа литературных данных обоснована применимость углеводородных растворителей для добычи высоковязких нефтейи природных битумов в залежах месторождений.*

Ключевые слова *: Тяжелая нефть, нефтеотдача, извлекаемые запасы, вязкость, ванадий, термические методы*

Многие месторождения тяжелых высоковязких нефтей и битумов, как на территории Казахстана, так и за рубежом, содержат промышленные концентрации ванадия, никеля и других металлов. Для повышения эффективности разработки месторождений, содержащих нефти повышенной вязкости, широко применяются термические методы воздействия на пласт. Применение различных их модификаций позволяет значительно увеличить нефтеотдачу пластов и вовлечь в разработку трудноизвлекаемые запасы углеводородов. Вместе с тем при доказанной технологической эффективности применения термических методов остаются нерешенными вопросы комплексного освоения месторождений металлсодержащих тяжелых нефтей и битумов, в том числе попутного извлечения ванадия и никеля. В частности, существовавшими до последнего времени проектами разработки месторождений промышленно ванадиеносных высоковязких нефтей полуострова Бузачи (Каражанбас, Северные Бузачи, Жалгизтюбе, Карсак)

добыча ванадия не предусматривалась. Экономический ущерб от неизвлеченияпятиокиси ванадия, содержащегося в этих нефтях, может превысить более миллиарда тенге.

В целях изучения влияния различных термических методов разработки на степень извлечения металлов были проведены исследования по анализу концентраций ванадия и никеля в нефти из добывающих скважин на опытно-промышленных промыслах Каражанбасского месторождения. При этом исходили из следующей модели изменения концентрации ванадия и никеля в нефти в процессе осуществления технологии внутрипластового горения. При формировании фронта горения металлы должны концентрироваться в коксовом остатке из сгорающего топлива. По мере перемещения фронта горения и формирования зоны пара и вала горячей воды и легких углеводородов должно наблюдаться резкое уменьшение концентрации ванадия и никеля в добываемом продукте по сравнению с нефтью, полученной вне зон реагирования. Далее в зоне, не охваченной тепловым воздействием, наблюдаемое относительное снижение вязкости и плотности нефти должно также отразиться в уменьшении концентрации асфальтово-смолистых компонентов и связанных с ними металлов.Рассмотренная модель достаточно хорошо подтверждается результатами выполненных исследований, которые базируются на анализе 89 проб нефти из добывающих скважин промысла ВГ. Концентрации ванадия и никеля в нефти определялись без озоления проб методом флуоресцентного рентгенорадиометрического анализа с использованием полупроводникового спектрометра и рентгеновской трубки по методике, разработанной во ВНИГРИ (В.С. Пономарев, А.Р. Назаров). На основании полученных аналитических данных были построены карты распределения концентраций ванадия и никеля, и по величине потерь металлов оконтурены зоны, которые должны соответствовать зонам с различной интенсивностью воздействия. При этом направление фронтов горения, вероятно, можно трассировать по минимальным значениям величин концентрации заключенных в нефти металлов. Однако при сетке скважин 200х200 м, как правило, не удается проследить резкого изменения содержания металлов от нагнетательных к добывающим скважинам, поскольку очаги горения и зона конденсации не достигают последних. В целом по промыслу в результате внутрипластового горения происходит безвозвратная потеря металлов в добываемой нефти, которая составляет для ванадия в среднем 36,3% от его извлекаемых запасов, достигая в зонах интенсивного воздействия 70–75%. Среднее содержание (% от исходного) ванадия и никеля в нефти при осуществлении ВГ в зоне сильного воздействия составляет 39,5 и 38,6, среднего – 64,2 и 77,2, слабого – 81,5 и 91,7, без воздействия – 100 и 100 соответственно. Соотношение по площади распространения этих зон следующее: сильное воздействие– 11%, среднее – 61%, слабое – 28% [1].

Таким образом, принятые как у нас, так и зарубежом способы разработки тяжелых высоковязких нефтей, обогащенных ванадием, не обеспечивают комплексной и высокоэффективной их эксплуатации. Поэтому были проведены теоретические и экспериментальные исследования в поисках новых путей разработки ванадиево-нефтяных месторождений. Например, метод термальной добычи вязкой нефти с использованием процесса висбрекирования добытой нефти. Способ основан на территориальном и технологическом совмещении процессов добычи и переработки вязкой нефти. Он включает ее переработку непосредственно на промысле на установке термической переработки нефти (УТП), отбор с установки и закачку в пласт теплоносителя на углеводородной основе. С некоторыми дополнениями и изменениями этот способ позволяет извлекать и полезные попутные компоненты, в частности ванадий. Проведенные исследования и технико-экономические расчеты показывают, что внедрение технологии территориального и технологического совмещения добычи, переработки и попутного извлечения металлов позволяет более комплексно использовать богатства недр на экономически рентабельной основе сщадящим экологическим режимом. Предложенная технология может быть распространена на другие месторождения высоковязких промышленно ванадиеносныхнефтей и битумов [2].

Таким образом, разработка и внедрение в нашу действительность технологий деметаллизации не только может существенно улучшить качество товарных нефтей, но и позволит получить немалое количество остродефицитных металлов. Однако, это нелёгкий процесс, т.к. спектр соединений нефти, содержащих металлы, необычайно широк и включает элементоорганические соединения, соли карбоновых кислот, внутримолекулярные комплексы (например, порфирины), а также смолы и асфальтены. И тем не менее на сегодняшний день разработано немало технологий по извлечению из нефтей металлов, но все они в качестве сырья используют, как правило, лишь наиболее тяжелые компоненты нефти – в основном, смолы и асфальтены – где концентрация металлов наиболее высока. Ниже приведен перечень месторождений Казахстана, где возможно применение предлагаемого метода с учетом характеристики нефтей этих месторождений

Месторождение Аралтобе. Расположено в Жылыойском районе в 70 км. От Кульсары. Открыто в 1926 году. Наличие ванадия 0,0045% и никеля 0,0030%.

Месторождение Колжан. Расположено в Жылыойском районе.Открыто в 1957 году.Наличие ванадия 0,0041% и никеля 0,0041%.

Месторождение Есенжол. Расположено на территории Жылыойского района в 65 км от Кульсары.Открыто в 1957 году. Наличие ванадия 0,0038% и никеля 0,0022%

Месторождение Жубантам.Расположено в Жылыойском районе, в 90 км от Кульсары. Открыто в 1972 году.Введено в разработку в 1980-1981 годах.Содержит большое количество ванадия (15,3*10%), который в значительной степени преобладает над никелем (0,26*10%).

Местрождение Караарна. Расположено в Жылыойском районе, в 180 км к юго-востоку от г.Атырау. Месторождение открыто в 1960 году.Введено в разработку в 1974 году. Содержит в золе нефти ванадия 3,2*10% и никеля 1,2*10%.

Месторождение Каражанбас. Расположено в Прикаспийской нефтегазоностной провинции. Открыто в 1974 году. Технологические обеспечения ванадия на 70%.

Северное Бузачи. Расположено в 175 км к северу от Актау. Открыто в 1974-1975 годах.

Благодаря высокой температуре и давлению, прикладываемым при озолении при высоком давлении, можно добиться полного разложения даже проблемных органических проб. Риск загрязнения минимизируется благодаря использованию закрытых сосудов и малых количеств реактивов. Очень низкое содержание остаточного углерода после озоления позволяет получить растворы проб, которые подходят для анализа даже с использованием высокочувствительных приборных методик. Микроволновое озоление, используемое для сравнения, выполнялось в системе микроволнового озоления при высоком давлении компании AntonPaar с использованием сосудов из кварцевого стекла, рассчитанных на работу при высоком давлении. В микроволновых системах с низкими эксплуатационными показателями разложение проб сырой нефти недостаточно. С точки зрения безопасности и надежности, озоление при высоком давлении является предпочтительным методом, так как колебания веса пробы или хода реакции не оказывают большого влияния на результаты анализа.

Список литературы:

1. Боксерман А.А., Савельев Ю.С., Подкин А.А. Применение влажного внутрипластового горения на месторождениях тяжелых высоковязких нефтей //.: ВНИИОЭНГ.– 1992.- С. 95-98.

2. Гольдберг И.С., Каплан З.Г., Пономарев В.С. Закономерности накопления ванадия в нефтях и природных битумах // Советская геология.– 1996.– № 6.– С. 100–111.

УДК 622.276.34

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕНОРЫНДАРДА ТҰТҚЫРЛЫҒЫ ЖОҒАРЫ МҰНАЙ ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН САРАПТАУ

Калешева Г.Е., Губайдуллин К. Ж., *Зарипов А.Т.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы
*Альметевск мемлекеттік мұнай институты, Альметевск қаласы

Аннотация: *Мақалада тұтқырлығы жоғары мұнайды ұңғымалардан өндіру технологиясын жүтілдіру және табиғи смалаларды еріткіштерді қолданып заманауй зерттеу жағдайын дамыту келтірілген. Қазақстан кенорындарында әр түрлі технологиялық шешімдерді пайдалану тәжірибелері қарастырылған. Лабораториялық эксперементтер мен әдебиеттік сараптауда келтірілген негіздерге сәйкес, кенорындардағы қабаттың табиғи смалаларын және тұтқырлығы жоғары мұнайды өндіруге көмірсутекті еріткішті қолдану негізделген.*

Негізгі сөздер: *Ауыр мұнай, мұнайбергіштік, шығу қоры, тұтқырлық, ванадий, термиялық әдістер.*

УДК 622.276.6

ПОВЫШЕНИЕ НАДЕЖНОСТИ РАБОТЫ ПОГРУЖНЫХ ЭЛЕКТРОЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ ДЛЯ ДОБЫЧИ НЕФТИ

Ким А.В., Ихсанов К.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Установки погружные электроцентробежные насосы (ПЭЦН) предназначены для откачки пластовой жидкости из нефтяных скважин механизированным способом. Характерной особенностью погружных центробежных насосов является простота обслуживания, экономичность, относительно большой межремонтный период их работы. Насосный агрегат, состоящий из погружного центробежного насоса, двигателя и гидрозащиты спущен на колонне НКТ в скважину.*

Однако имеются некоторые трудности при эксплуатации данного типа насосов, а именно из-за вибрации происходят так называемые «полеты», когда происходит разъединение модуль секций из-за обрыва болтов.На основании этого предлагается конструкция противополетного устройства, устанавливаемого на каждое фланцевое соединение насосного агрегата.

Ключевые слова: *скважина,погружной центробежный насос, вибрация, муфта, модуль-секция, экономическая эффективность.*

Большое значение имеют погружные центробежные насосы для нефтедобывающей промышленности. Скважины, оборудованные установками погружных центробежных электронасосов, выгодно отличаются от скважин, оборудованных глубинонасосными установками. Применение такого оборудования позволяет вводить скважины в эксплуатацию сразу же после бурения в любой период года, без больших затрат времени и средств на сооружение фундаментов и монтаж тяжелого оборудования. Спуск электронасоса в скважину отличается от обычного спуска насосно-компрессорной трубы (НКТ) лишь наличием кабеля и

необходимостью его крепления к трубам, сборка же самого электронасоса на устье скважины очень проста и занимает по нормам не более 2-3 часов.

Насосный агрегат откачивает пластовую жидкость из скважины и подает ее на поверхность по колонне НКТ. Кабель в сборе, обеспечивает подвод электроэнергии к электродвигателю, крепится к гидрозащите, насосу и колоне НКТ хомутами. Насос погружной, центробежный, модульный, многоступенчатый, вертикального исполнения [1,2].

На основании проведенных анализа полетов ПЭЦН видно, что влияние вибрации в модульных насосах ЭЦН приводит к обрыву болтов во фланцевых соединениях, не только самого верхнего, но и ниже. На основании этого нами предлагается конструкция противополетного устройства, устанавливаемого на каждое фланцевое соединение насосного агрегата, описанное далее [3].

Страховочные муфты предназначены для предотвращения падения установок в скважину при ее расчленении по фланцевому соединению (рисунок 1).

Устанавливаются страховочные муфты между модуль-секциями насоса (кроме соединения входной модуль – модель-секция) и между модуль-головкой и модуль секцией. Если применяется противополетная головка.

Монтаж-демонтаж установок производится согласно «Инструкции по монтажу- демонтажу на устье скважин погружных электроцентробежных насосов для добычи нефти» со следующими дополнениями[4].

После соединения верхней и нижней секций, приподнять агрегат и установить на фланцевом соединении страховочную муфту в следующей последовательности:

1.Вывинтить стягивающие винты из корпуса муфты для рассоединения двух частей.

2.Установить обе части муфты на фланцевое соединение винтами вниз так, чтобы срезанная плоскими часть муфты находилась под кабелем.

3.Соединить часть муфты винтами при помощи шестигранного ключа, и расклинить винты со стороны разрезанной части, для предотвращения самопроизвольного развинчивания.

Аналогично установить муфту при наличии многосекционного насоса между всеми модулями.

Демонтаж муфты осуществить следующим образом:

1.Сжать плоскогубцами расклиненные концы винтов.

2.Вывинтить винты из корпуса страховочные муфты, разъединить части муфты и снять их.

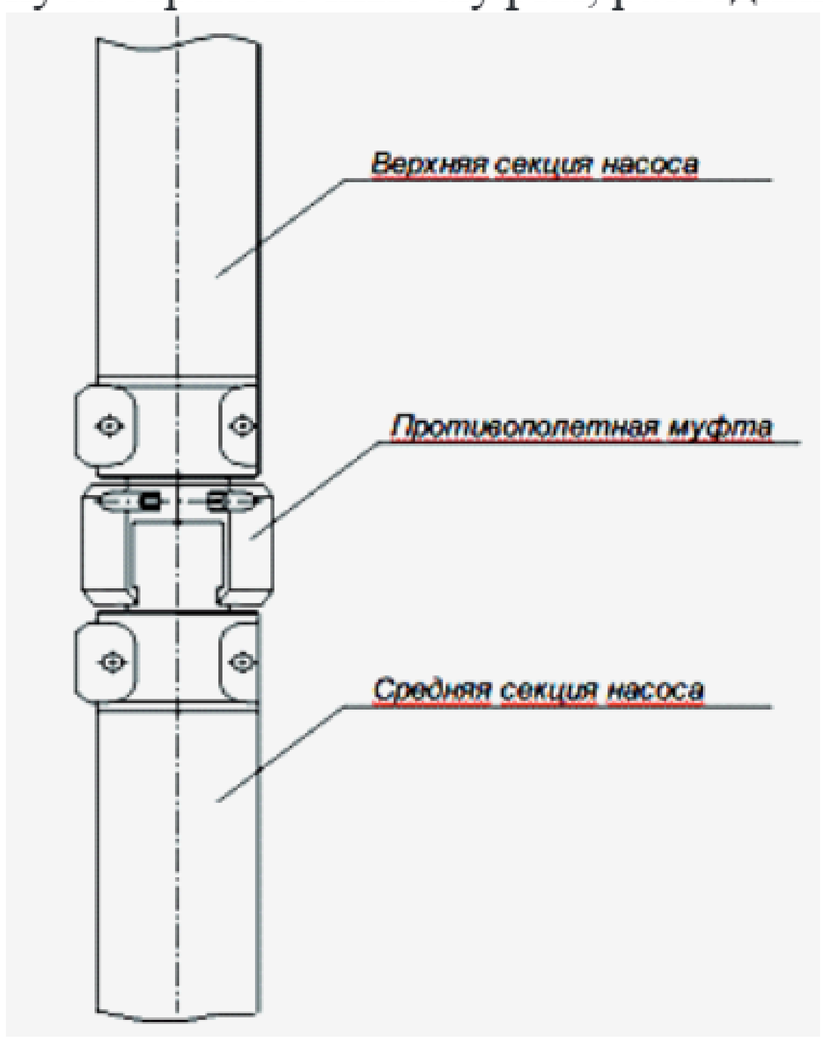

Рисунок 1. Предлагаемая конструкция с противополетной муфтой

Прочностной расчет корпуса полумуфты

Расчет корпуса полумуфты будет рассчитываться на растяжение в опасном сечении. Расчет полумуфты в опасном сечении произведем по формуле [5,6]:

$$\sigma \leq [\sigma] \quad (1)$$

где σ – сопротивление при растяжении действующее в опасном сечении полумуфты;
[σ] – допустимое сопротивление при растяжении.

Допустимое сопротивление при растяжении определяется из выражения:

$$\sigma = 0{,}3\sigma_т \quad (2)$$

где σт – предел текучести материала для материала сталь 30 Л, из которого отлита полумуфта σт=240 МПа, [σ]=0.3х240=72 МПа

Определяем напряжение, получаемое давлением максимальной нагрузки на площадь по формуле:

$$\sigma = S/F \quad (3)$$

где S – максимальная нагрузка действующая на полумуфту.

S=6955,29Н, F – площадь полумуфты в опасном сечении; F=5,68х10-4м2, σ=6955,29/5,68х10-4=12245228Па=12,25МПА

Прочность полумуфты в опасном сечении является допустимой, так как 12,25 МПа<72 МПа.

Коэффициент запаса прочности определяем из выражения

$$П = [\sigma]/\sigma \quad (4)$$

где [σ] – допускаемое сопротивление при растяжении; [σ]=72 МПа;
σ- сопротивление при растяжении действующее в опасном сечении муфты;

σ=12,25 МПа, П=72/12,25=5,87

Полученный коэффициент запаса прочности является допустимым.

Нами произведен расчет экономического эффекта от применения предлагаемой конструкции. Расчет экономического эффекта от возможного применения предложенной конструкции противополетного устройства базируется на вычислении следующих затрат и издержек:

- единовременные затраты – затраты на приобретение, монтаж и наладку оборудования, приборов;
- эксплуатационные затраты – затраты на спускоподъемные операции;
- амортизационные затраты – амортизационные отчисления;
- стоимостный результат - экономия затрат на ремонт основного оборудования ПЭЦН [7].

Результаты расчета приведены в таблице 1.

Таблица 1 - Расчет экономического эффекта

Год, t	Коэф. приведения, *a*	Стоимостной результат $Р_т$, тг.	Текущие издержки V_t, тг.	Едино-временные затраты, $К_t$, тг.	Годовые затраты, $З_t$, тг.	Экономический эффект $Э_т$, тг.	
						Всего	С приведением к рассчетному году, $З_t х \alpha_t$

1	1	—	—	252 240	252 240	-252 240	-252 240
2	0,909	16270702	6257962	—	6257962,4	10012740	9101580
3	0,826	16270702	6257962	—	6257962,4	10012740	8270523
4	0,751	16270702	6257962	—	6257962,4	10012740	7519567
5	0,683	16270702	6257962	—	6257962,4	10012740	6838701
Итого							31730371

На основании проведенного анализа эксплуатации ПЭЦН и информационного материала о перспективах разработки ПЭЦН, можно сделать вывод, что для дальнейшего развития добычи нефти с помощью ПЭЦН необходимо продолжить внедрение в производство передовых технологий направленных на снижение аварийности ПЭЦН. Это достигается путем выполнения следующих мероприятий:

- снижение естественной вибрации путем применения новых материалов;
- конструктивных доработок насосов;
- применение страховочных и противополетных муфт;
- повышение прочности отдельных узлов.

Предложенные мероприятия и полный анализ скважины, перед спуском ПЭЦН позволят:

- повысить эксплуатационные характеристики ПЭЦН;
- повысить наработку ПЭЦН в осложненных скважинах;
- сократить количество «полетов»;
- снизить себестоимость добычи нефти за счет уменьшения «полетов»;
- сократить затраты на текущий ремонт.

Список литературы:

Богданов А.А. Погружные центробежные электронасосы // А.А. Богданов- М.: Готоптехиздат, 1957. – 375 с.

Богданов А.А. Погружные центробежные электронасосы для добычи нефти (расчет и конструкция) // А.А. Богданов - М.: Недра, 1968. - 384 с.

Габдуллин Р.Ф. Эксплуатация скважин, оборудованных УЭЦН, в осложненных условиях// Нефтяное хозяйство.-2002.-№4.-С.62-64.

Бухаленко Е.И. Нефтепромысловое оборудование //Справочник. Под ред. Е.И. Бухаленко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Недра,1990. – 559 с.

Биргер И.А. Резьбовые и фланцевые соединения // И.А. Биргер, Т.Б. Иосилевич - М.: Машиностроение, 1990. - 368 с.

Биргер И.А. и др. Расчёт на прочность деталей машин // Справочник. – М.: Машиностроение, 1993. – 640 с.

Григорян Е.Е. Модернизация и усовершенствование серийного оборудования УЭЦН // Доклады на VI Всероссийской технической конференции «Производство и эксплуатация УЭЦН».- Альметьевск: Изд. з-да «АЛНАС».-2000 -С. 7.

УДК 622.276.6

МҰНАЙ ¬ӨНДІРУГЕ АРНАЛҒАН БАТЫРМАЛЫ ОРТАДАН ТЕПКІШ ЭЛЕКТРОСОРАПТАРДЫҢ (БОТЭС) ЖҰМЫС ІСТЕУ СЕНІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Ким А.В., Ихсанов К.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал к.

Аннотация: *БОТЭС қондырғылары мұнай ұңғымаларынан қабат сұйықтарын механикалық әдіспен өндіруге арналған. Батырмалы ортадан тепкіш электорсораптардың ерекшелігі, оларға қызмет көрсетудің қарапайымдылығы, үнемділігі және олардың жөндеу аралық мерзімінің салыстырмалы ұзақтығы болып табылады. Батырмалы ортадан тепкіш сораптан, қозғалтқыштан және гидроқорғаныстан тұратын сорап агрегаты ұңғымаға СКҚ арқылы түсіріледі.*

Алайда, сораптардың бұл түрін қолдану кезінде вибрация әсерінен, бекіту болттарының үзілуі себепті, модуль-секциялардың ажыратылуына, яғни, «ұшуына» байланысты қиыншылықтар туындайды. Мұндай ақауды жою үшін, сорап агрегатына «ұшуға» қарсы қондырғыны қолдану ұсынылады.

Негізгісөздер: *батырмалы ортадан тепкіш сорап, вибрация, муфта, модуль-секция, экономиялық тиімділік.*

УДК 366.63.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ ЭЛЕКТРИКОВ

Магауов А.Т.
Западно-Казахстанский инженерно-технологический колледж, г.Уральск

Аннотация: *В данной статье говорится о значении коммуникативных компетенций молодых специалистов. Указаны приемы и методы формирования коммуникативных, т.е.речевых качеств, которые соответствуют будущей профессиональной деятельности техника-электрика. Определены основные функциональные цели и структура коммуникативного взаимодействия, в ходе производственной деятельности электрика.*

Ключевые слова: *Компетентность,коммуникабельность,коммуникативные качества, слова-профессионализмы,интерактивная и перцептивная структуры.*

Подготовка будущих техников энергетической отрасли подразумевает их реализацию как руководителей низового и среднего звена.Для деятельности руководителей как низового, так и среднего звена характерно активное деловое общение и проявление профессионально-коммуникативных качеств, являющихся основой для организационно-управленческих компетенций.

Всовременных экономических условиях показателем успешности и конкурентоспособности специалиста является уровень профессионального становления и его адаптации в производственных коллективах.

Профессиональная сфера энергетической отрасли предъявляет свои высокие и специфические требования к уровню организационно-управленческих компетенций персонала среднего звена. Это обусловлено, в первую очередь, одним из важнейших факторов успешности и стабильности любой организации - фактором безопасности труда персонала и безаварийности производства.

В современном энергетическом производстве коммуникативные умения персонала должны обеспечивать адекватное производство и восприятие необходимой информации в технологическом процессе, эффективную организацию работ, безопасные условия деятельности производственного коллектива.

Современному студенту, как будущему специалисту, для полноценного выполнения профессиональных функций необходимо владеть расширенным набором коммуникативных умений. Они включают кроме традиционных также те, которые связаны с применением информационно-коммуникационных технологий в учебной, профессиональной и повседневной деятельности.

В современных исследованиях И.А.Зимней, компетентность и компетенции рассматриваются как взаимоподчиненные компоненты активности субъекта. Исходя из этого, предлагается рассматривать понятие «компетенция» как готовность субъекта успешно действовать на основе имеющихся знаний, умений, навыков и личностных качеств в определённой области деятельности. А понятие «компетентность» соответственно как совокупность имеющихся у субъекта деятельности компетенций[1].

Коммуникативные качества - это система социально-психологических свойств личности, определяющих или обеспечивающих ее участие в общении с другими людьми или ее вхождение в сотрудничество, совместную деятельность, а тем самым и в человеческую общность.

Следовательно, необходимое умение «работать в коллективе, команде» предполагает освоение навыков командной работы:

«Командная ориентация - понимание необходимости совместной деятельности и умение работать во взаимодействии с другими;

Контактность — умение устанавливать деловые и творческие отношения с партнерами;

Коммуникабельность - умение использовать устную и письменную речь, стилистические и иные выразительные средства для воздействия на партнеров и достижения взаимопонимания» [2].

Для формирования необходимых управленческих компетенций необходимо рассмотреть процесс формирования коммуникативных,т.е. речевых качеств, которые соответствуют будущей профессиональной деятельности техника-электрика.

Анализ проблемы общения требует более детального рассмотрения вопроса о том, как формируется образ партнера по общению, от точности которого зависит успех совместной деятельности [3].

Определим основные функциональные цели коммуникативного взаимодействия, возникающего в ходе производственной деятельности техника-электрика. К ним относятся:

1. Организация своей деятельности в совместном взаимодействии бригады: участие в выдаче и получении задания, и соответственно, адекватное восприятие выдаваемой информации и проверка ее адекватного усвоения (проведение инструктажа, мотивация членов бригады, контроль выполнения задания).

2. Сотрудничество как мотивация работника к совместной деятельности, адекватное поведение в непредвиденных ситуациях (проявление ответственности за коллегу, взаимопомощь, ответственность за общее дело).

3. Управление коллективом подчиненных (бригада, как первичный коллектив): контроль процесса деятельности подчиненных или коллег по коллективу (бригаде) и результатов взаимодействия.

Структура коммуникативного взаимодействия содержит как горизонтальные, так и вертикальные направления коммуникаций. Так же в ней существуют различные категории коммуникаций - коммуникативная, перцептивная и интерактивная:

а/.коммуникативная — обмен рабочей информацией (планирование, оформление технической документации, процесс выдачи задания, инструктаж, контроль выполнения задания, анализ итогов работы);

б/.интерактивная — организация взаимодействия (организация действий персонала по монтажу, эксплуатации, наладке электрооборудования);

в/.перцептивная — процесс восприятия и познания друг друга по общению и установлению на этой основе взаимопонимания (процесс стажировки, адаптация в коллективе, сотрудничество, процесс обучения персонала).

Формирование коммуникативных качеств должно осуществляться поэтапно в соответствии с изучением студентом междисциплинарных курсов, где изучается профессиональная деятельность как профессиональная среда, технологические умения, вид взаимодействия членов производственных групп [4].

Далее более детально коммуникативные умения формируется при изучении дисциплин «Техника безопасности», «Эксплуатация электрооборудования промышленных и гражданских зданий», междисциплинарных курсов входящих в профессиональные модули «Организация деятельности производственного подразделения электромонтажной организации», «Управление структурным подразделением организации», где моделируются ситуации профессиональной деятельности. Это позволяет провести имитационные ролевые игры, в которых студенты целенаправленно осваивают различные виды коммуникаций.

Для развития коммуникативных умений и навыков необходимо усвоение студентами профессиональной лексики, другими словами, профессионализмов электрика.

Профессионализмы электрика - это специфические слова (словосочетания) из обихода представителей определённой профессиональной группы, в которую кроме самих электриков могут входить энергетики, строители и прочие специалисты, деятельность которых непосредственно связана с электричеством.

Профессионализмы обязаны своим появлением и существованием естественному желанию упростить терминологию, употребляемую в повседневной речи, привести её в соответствие удобному разговорному языку.

Сами профессиональные электрики редко задумываются о том, что в своей речи они используют какие-то «профессионализмы».Для них употребление этих слов рано или поздно становится совершенно естественным. Возможно, это один из аспектов профессиональной деформации личности.

Приведём несколько примеров профессионализмов электрика в русском языке: Слово «времянка» ассоциируется у большинства людей с временным строением - маленьким домиком хозяйственно-бытового назначения. В лексиконе электрика слово «времянка» имеет иное значение.Времянка- это временная проводка во всём многообразии её воплощений: и переносные лампы, и временные точки освещения (ВТО), и временные розетки, и временный электрощит, устанавливаемый на время проведения ремонтных работ. Ничего общего не имеет с маленьким домиком.

Кстати, ВТО, в понимании многих людей,- это Всемирная торговая организация, мировой экономический жандарм, а у электриков - временная точка освещения.

Другой характерный пример — слово «орех». У большинства людей сразу при произнесении этого слова возникнут ассоциации с миндалём, фундуком, арахисом, фисташкой, кешью, грецким орехом. А у электриков опять всё по-другому. Словом «орех»профессиональные электрики часто называют электротехнический сжим, применяемый для соединения различных проводников, а также для ответвления проводов от магистрали.

«Воровка» или «жулик» в контексте профессионализмов электрика — это вовсе не криминальный элемент, а специальный переходник, позволяющий запитать электроприбор со

шнуром и вилкой от светильника. Этот переходник вкручивается в патрон вместо лампочки (иногда — вместе с лампочкой).

Эффективность обучения, обеспечивающего развитие коммуникативной компетенции, во многом зависит от правильно подобранных методов обучения. К методам обучения, которые целесообразно использовать для развития коммуникативной компетенции, относят традиционные методы, методы активного и интерактивного обучения, методы обучения на рабочем месте, тренинги, методы дистанционного обучения.

На этапе изучения профессионального модуля, направленного на формирование организационноуправленческих умений (компетенций) студенты изучают практическую составляющую междисциплинарного курса в малых группах при использовании интерактивного обучения на основе деловой игры. К этому времени у студентов уже есть определенный сформированный уровень коммуникативных умений, обусловленный естественным процессом адаптации студентов в учебной группе - так называемом коллективном социуме первого типа (неофициальные отношения), и начальный уровень профессионально-коммуникативных качеств, обусловленный процессом профессионального самосознания и практических навыков по решению профессионально-ориентированных задач. На третьем этапе - освоении модуля формируется конкретные модели коммуникативного взаимодействия, направленные на организационно-управленческие функции будущей профессиональной деятельности. Теоретическую подготовку к выполнению и освоению коммуникативного взаимодействия, как процесса осознанного и контролируемого поведения в производственной ситуации обеспечивает прохождение тестов по соответствующей тематике организации производственного процесса в первичном трудовом коллективе.

В процессе формирования коммуникативных умений целесообразно включать студентов разных групп, а в последующем возможно разных курсов и смежных специальностей в освоение общих заданий, с целью усложнения уровня коммуникационных задач. При этом решение этих задач будет направлено на формирование коммуникативных умений как элемента управленческих компетенций.

Практика применения методов интерактивного обучения при изучении электротехнических дисциплин профессионального цикла позволит формировать у студентов не только профессионально-коммуникативные качества, но и осознать ими роль коллектива в будущей профессиональной деятельности - освоить общие компетенции, такие как:

- понимать сущность и социальную значимость своей будущей профессии, проявлять к ней устойчивый интерес;
- работать в коллективе и в команде, эффективно общаться с коллегами, руководством, потребителями.
- брать на себя ответственность за работу членов команды, за результат выполнения заданий».

Список литературы:

Зимняя И.А.Компетентностный подход в образовании (методолого-теоретический аспект) // И.А.Зимняя // Проблемы качества образования: Материалы XIV Всероссийского совещания. Кн.2. - М., Уфа, 2004. - 322 с.

Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. - 5-е изд., испр. и доп. - М.: Аспект Пресс, 2002. - 367 с.

Эрганова Н.Е. Методика профессионального обучения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений // Н.Е. Эрганова. – 2- изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2008. - 420 с.

Сальмина Е.М. Формирование коммуникативных качеств в профессиональной подготовке будущего техника-электрика // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XXVII междунар. науч.-практ. конф.- Новосибирск: СибАК, 2013. – 345 с.

УДК 366.63.

БОЛАШАҚ ЭЛЕКТРИКТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мағауов А.Т.
Батыс Қазақстан инженерлік-технологиялық колледжі, Орал қаласы

Аннотация: *Мақалада болашақ электрик мамандардың кәсіби коммуникативтік құзіреттіліктерінің маңызы туралы айтылады.Техник-электриктердің коммуникативтік құзіреттілік қабілеттерін қалыптастырудың әдіс-тәсілдері берілген. Өндірісте жұмыс барысында электриктерге кезігетін коммуникативтік ықпалдастықтың негізгі мақсаттары мен құрылымы анықталып, кәсіби сөздеріне талдаулар жасалған.*

Негізгі сөздер: *Компетенттілік,тілтабысушылық, коммуникативтік қабілет, профессион ализмдер,интерактивтік және перцептивтік құрылымдар.*

УДК 629.03

К ПРИМЕНЕНИЮ РАСТИТЕЛЬНЫХ МАСЕЛ В КАЧЕСТВЕ МОТОРНОГО ТОПЛИВА ДЛЯ ДИЗЕЛЬНЫХ ДВИГАТЕЛЕЙ

Махметов Б.М., Мулдашев М.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье приводятся состояние вопроса применения биотоплива в двигателях внутреннего сгорания в мире, в частности – использования растительных масел и их смеси с традиционным топливом для работы дизельных двигателей, а также рассматриваются некоторые пути решения проблемм улучшения эффктивных и экологических показателей дизельных двигателей при работе на смесевых топливах.*

Ключевые слова: *Альтернативное топливо, растительное масло, дизельный двигатель, впрыск топлива, смесеобразование, сгорание, угол опережения впрыска.*

В последенее время альтернативным и возобновляемым источникам топлива во всем мире уделяется все большее внимание, особенно в странах, у которых отсутствуют или недостаточны запасы ископаемого природного сырья. Например, в латинской америке в качестве моторного топлива давно используются топлива растительного происхождения, а к 2020 году в некоторых европейских странах планируется перевести около 25% автомобильного парка на альтернативные виды топлива (природный газ, биогаз, водород в виде топливных элементов и др.). На фоне истощения нефтяных ресурсов повышенный интерес к проблеме использования альтернативных топлив в автотракторных и стационарных двигателях внутреннего сгорания обусловлен как повышением цен на нефтепродукты (топливо и смазочные материалы на основе нефти) так и назревшей необходимостью решения экологических проблем, особенно в больших городах, вызванных быстрым ростом количества городских транспортных средств.

Поскольку все тракторы и почти на всех самоходных машинах сельскохозяйственного назначения устанавливаются наиболее экономичные двигатели внутреннего сгорания – дизельные двигатели ннибоее перспективными для сельскохозяйственного производства считаются биотоплива на основе растительного масла (рапсового, подсолнечного, соевого,арахисового, пальмового и др.). Цена этих топлив сои соизмерима с ценой нефтяных

топлив, а иногда - даже ниже. При работе дизельных двигателей на смеси растительного масла с традиционным топливом (в определенных соотношениях для разных режимов) отмечается заметное уменьшение доли токсичных компонентов в отработавших газах (ОГ). По результатам исследований многих ученых уменьшается дымность ОГ, а доля продуктов неполного сгорания снижается в 1,5...2 раза[1,2].

Так как по своим физико-химическим свойствам биотоплива ближе к дизельному топливу, чем к бензинам (плотность у них сравнительно выше, они обладают повышенной вязкостью и плохой испаряемостью) их использование возможно только в дизельных двигателях, которые работают с большой степенью сжатия, повышенными значениями коэффициента избытка воздуха и менее чувствительны к физико-химическим свойствам применяемого топлива. При переводе дизельных двигателей, адаптированных к работе на традиционных сортах топлива, для работы на смесевых топливах возникает ряд проблем, связанных с организецией рабочих процессов: хранения и смешивания компонентов, подачи смесевого топлива, распыливания топлива, смесеобразования в цилиндре двигателя и сгорания. При этом изменяются эксплуатационные и экологические показатели, могут наблюдаться ускоренный износ деталей двигателя и, соответственно уменьшение ресурса их работы.

Практика показывает, что при использовании растительных масел или их смесей с другими видами топлива в дизельных двигателях эффективные показатели двигателей ухудшаются. Снижается номинальная мощность и крутящий момент, увеличивается эффективный удельный расход топлива. Это происходит из-за значительного отличия физико-химических свойств растительных масел (вязкость, цетановое число, тмпература самовоспламенения, теплотворная способность, стехиометрическое соотношение и др.) от свойств традиционного дизельного топлива. Например, вязкость топлива, влияющая на качество распыливания топлива при впрыскивании, и соответственно на последующее процессы происходящие в цилиндре двигателя: испарение, смесеобразование и сгорание. У растительных масел вязкость в несколько раз выше вязкости дизельного топлива. Также, другие свойства растительных масел отличных от свойств дизельного топлива оказывают, в основном, отрицательное влияние на процессы смесеобразования и сгорания в цилиндрах двигателя.

Основными направлениями по снижению загрязнения окружающей среды при работе силовых установок автотракторной теххники являются снижение расхода топлива, улучшение качества рабочего процесса двигателей внутреннего сгорания, развитие конструкции энергетических установок, работающих на альтернативных возобновляемых видах топлива.

Современные требования норм охраны окружающей среды касаются как самих двигателей, так и применяемых в них топлив. Целью совершенствования нефтяных топлив и поиск альтернативных видов топлива состоит в том, чтобы новейшие технологии отвечали ужесточающимся нормам по охране окружающей среды. В качестве энергетической установки автотракторной техники в основном используют дизельные и бензиновые двигатели внутреннего сгорания.

Научный поиск при исследовании растительных видов топлива ведется в различных направлениях в Европе, Азии и США. В процессе сгорания в цилиндре дизельного двигателя выделяют четыре фазы. Изучением первой фазы – периода задержки воспламенения при переходе на растительное масло занимались П. Вальехо [3] и А.В. Шашев [4]. Шашев А.В. также установил снижение максимального давления цикла.Изменение среднего индикаторного давления при переводе дизеля на рапсовое масло бало исследовано Д.Б. Бубновым [5]. Поисками альтернативного возобновляемого топлива в том числе применением рапсового масла для силовых установок сельскохозяйственных тракторов занимались А.Н. Карташевич и В.С. Товстыка БГСХА [6].

Практически все ученые, занимающиеся проблеммами использования растительных масел в качестве топлива для двигателей пришли к выводу, что использование смесевых топлив в двигателях позволяет снизить расход чистого дизельного топлива и улучшить их экологические показатели без значительного ущерба мащностным. Дальнейшее улучшение эксплуатационных показателей дизельных двигателей при использовании данного вида топлива возможно путем регулировании количества растительного масла в смесевом топливе в зависимости от режима работы машины. Это обуславливается различной степенью влияния смесевых топлив на протекание рабочего процесса в цилиндрах двигателя при смене режима его работы.

С развитием автотракторостроения в мире стало ясно, что тракторы и автомобили являются основными загрязнителями атмосферного воздуха вредными и токсичными продуктами выхлопных газов силовых установок этих машин.

По оценкам Стэндфордского университета во всём мире из сельскохозяйственного оборота выведено 385—472 миллиона гектаров земли. Выращивание на этих землях сырья для производства биотоплив позволит увеличить долю биотоплив до 8% в мировом энергетическом балансе. На транспорте доля биотоплив может составить от 10% до 25%.

Применение альтернативных видов топлива в Европе стимулируется государственными и межправительственными законодательными актами. Например, в Европе с 1 января 2010 года действует единый стандарт на биотопливоEN-PLUS.

Работы по исследованию проблемм, использования альтернативных видов топлива в двигателях внутреннего сгорания в Республике Казахстан ведутся недостаточно активно. Причиной этого, возможно то, что в Казахстане развивается добыча природного углеводородного сырья для производства топливо-смазочных материалов, применяемых в двигателях внутреннего сгорания, и, соответственно вопрос использования альтернативных видов топлива для этх целей не стоит так остро.

Решение агротехнологических и технических проблем использования смесевых топлив на основе растительных масел в качестве энергетического топлива для теплосиловых установок стационарных, а также мобильных машин позволит: во-первых, уменьшить расход дизельного топлива и во-вторых – снизить загрязнение окружающей среды и загазованность атмосферного воздуха.

Существующие разработки направлены, в основном, на разработку устройств для приготовления смесевого топлива различной концентрации растительного масла, обеспечивающих наиболее эффективную работу дизеля на различных мощностных режимах.

Так как физико-химические свойства смесевых топлив на основе растительных масел решение проблемы улучшения эффективных, экологических проблемм должна заключается в том, что в зависимости от скоростного и мощностного режима работы дизельного двигателя изменять процентное соотношение компонентов смесевого топлива и одновременно оптимизировать основные регулировки двигателя, влияющие на процессы смесеобразования, воспламенения, сгорания и догорания рабочего заряда в цилиндрах двигателя.

Для оптимизации угла опережения впрыска топлива на различных режимах работы двигателя и различных составах смесевого топлива предлагается схема регулятора для монотонного изменения угла опережения впрыска топлива на работающем двигателе, представляющая собой два редуктора, объединенных в один корпус (Рис 1.).

Регулятор состоит из шестерни 1, который получает вращение от коленчатого вала двигателя. С ней находится в зацеплении паразитная шестерня 2, которая сидит свободно на оси, закрепленной в корпусе.

Шестерни 3 и 4 сидят жестко на валу, который свободно вращается в отверстии водила 7. Шестерня 4 приводит во вращение шестерню 6 через паразитную шестерню 5. Шестерня 6 приводит вал топливного насоса высокого давления (ТНВД) во вращение.

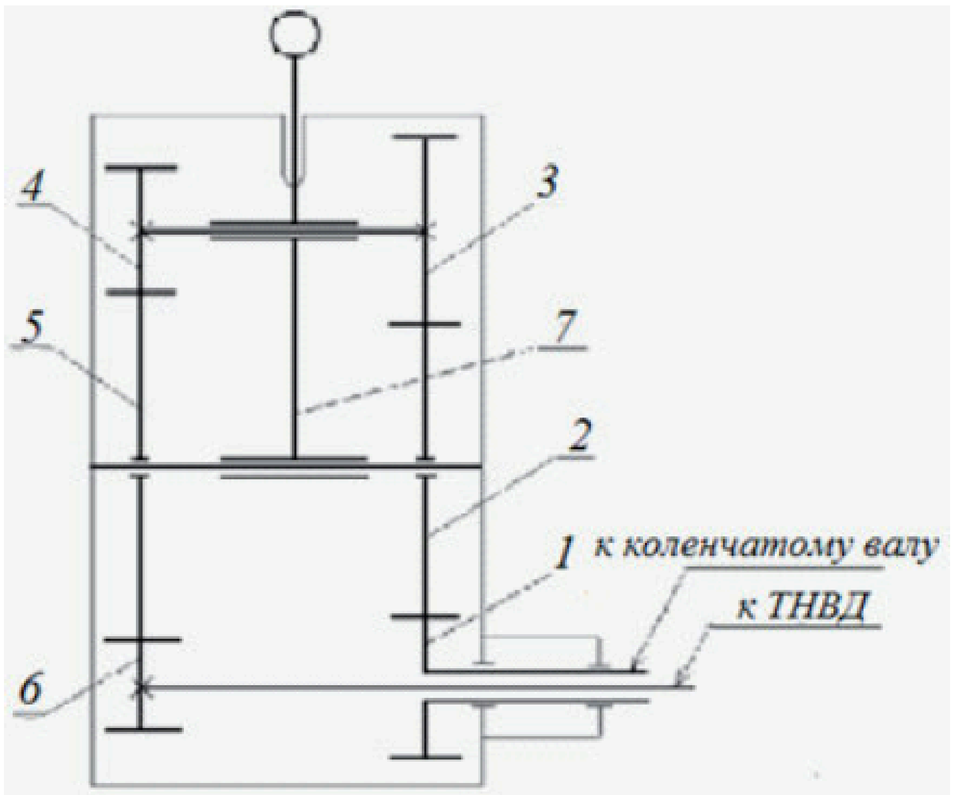

Рис. 1. Схема регулятора угла опережения впрыска топлива:
1,2,3,4,5,6 – шестерни; 7 – водило.

Если у шестерен 1, 3, 5 и шестерен 2, 4, 6 будут одинаковое количество зубьев то при неподвижномводиле 7 частота вращения шестерни 1 и 6 будут одинаковыми.

Поворот водила 7, за счет разности количества зубьев у шестерен 3 и 4, а также у находящихся с ними в зацеплении шестерен 2 и 5, приведет к повороту шестерни 6 относительно шестерни 1, то есть поворачивает вал топливного насоса относительно коленчатого вала двигателя. Путем подбора диаметров и числа зубьев шестерен можно добиться желаемого предела изменения угла опережения впрыска топлива.

Если у шестерен 1, 3 и 5 будут 31 зуб, а шестерен 2,4 и 6 – 19 зубьев то такой регулятор позволит получить относительный поворот вала топливного насоса на 13о относительно коленчатого вала в ту и другую сторону.

Вывод: при решении технических проблемм – изменении состава смесевого топлива и регулировок двигателя в зависимости от режима работы, влияющих на смесеобразование, воспламенения и сгорания рабочей смеси в цилиндре дизельного двигателя появляется возможность синхронизировать и автоматизировать процессы смешивания растительного масла с традиционным топливом, и одновременно изменять регулировочные параметры двигателя с целью максимального использования теплоты сгорания смесевого топлива.

Список литературы:

1. Белов, В.М. Применение в дизелях топлива растительного происхожения / В.М. Белов, С.Н. Девянин, О.Н Слепцов // Вести Моск. гос. агроинженер. ун-та. – 2003. – Вып. 4. – С. 15–21.

2. Биотоплива для дизелей: впрыскивание и распыливание / В.А. Марков [и др.] / Автомобильная промышленность. – 2007. – №7. – С. 9–11.

3. Вальехо, П. Применение раздельной подачи топлива растительного происхождения в малоразмерный дизель с целью улучшения его экологических показателей: дис. …канд. Техн. Наук: 05.04.02 / П. Вальехо. – М., 2000. – 185 с.

4. Шашев, А. В. Совершенствование рабочего процесса дизеля с объемно-пленочным смесеобразованием при использовании в качестве топлива рапсового масла: дис. …канд. техн. наук: 05.04.02 / А. В. Шашев. – Барнаул, 2007. – 135 л.

5. Бубнов, Д. Б. Адаптация дизеля сельскохозяйственного трактора для работы на рапсовом масле: автореф. дис. … канд. техн. наук: 05.20.03. / Д. Б. Бубнов. – М., 1996. – 17 с.

6. Карташевич А. Н. Использование смесевых топлив на основе рапсового масла для сельскохозяйственных тракторов / А. Н. Карташевич, В. С. Товстыка. – Горки: БГСХА, 2012. – 212 с.: ил. – ISBN 978-985-467-360-87

УДК 629. 03

ДИЗЕЛЬДІК ҚОЗҒАЛТҚЫШТАР ҮШІН МОТОР ОТЫНЫ РЕТІНДЕ ӨСІМДІК МАЙЛАРЫН ҚОЛДАНУ ТУРАЛЫ

Махметов Б.М., Мулдашев М.А.
Батыс-Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада әлемде іштен жанатын қозғалтқыштарында биоотынды қолдану, атап айтқанда өсімдік майларын және олардың кәдімгі отынмен қоспаларын дизельдік қозғалтқыштарының жұмысына пайдалану сұрақтарының жағдайы келтірілген, сонымен бірге дизельдік қозғалтқыштарының қоспа отындарымен жұмыс істегенде тиімділік және экологиялық көрсеткіштерін жақсарту проблемаларды шешуінің бір қатар жолдары қарастырылған.*

Негізгі сөздер: *Альтернативті отын, өсімдік майы, дизельдік қозғалтқыш, отынды бүрку, қоспа түзілуі, жану, бүркудің озу бұрышы.*

УДК 004.65(075)

ИССЛЕДОВАНИЕ WAVELET-МЕТОДОВ ОБРАБОТКИ ИЗОБРАЖЕНИЯ

Шамраева Е.О., Клименко К.П.
Белгородский государственный научный исследовательский университет, г.Белгород

Аннотация: *В данной статье представлено одно из направлений информационных технологий – флюорография, как метод рентгенологического исследования. Элементом обработки изображений рентгенограмм является метод Вейвлет-преобразование – это инструмент многомасштабного анализа. Применительно к области шумоподавления оно позволяет удалять шум с изображения, не затрагивая значительно границы и детали.*

Ключевые слова: *Флюорография, рентгенограмма, шумоподавление, Вейвлет-преобразования, дискретное вейвлет-преобразование, изображение, рентгеновское излучение, дискретное вейвлет-преобразование.*

Флюорография – метод рентгенологического исследования, заключающийся в фотографировании изображения с рентгеновского экрана на особо чувствительную флюорографическую пленку малого формата [1]. Фотосъемку производят с помощью зеркально-линзового оптического устройства. Экран, оптическая система и пленка посредством специального тубуса объединены с фотокамерой в общую светонепроницаемую систему, что позволяет осуществлять съемку в незатемненном помещении.

Рентгеновское излучение, генерируемое в рентгеновской трубке, проходя через объект исследования, например, грудную клетку, ослабляется различными частями ее в разной степени [2]. В результате на флюоресцирующем экране получается теневое изображение, которое фотографируется специальной фотокамерой и переносится на пленку (рисунок 1).

Первоначально роль флюорографии сводилась к своевременному выявлению туберкулезных поражений органов грудной клетки. Сегодня, благодаря совершенствованию рентгеновской техники, расширились и возможности использования флюорографии. С ее помощью диагностируются острая и хроническая пневмония, бронхоэктазы, поражения сердечно-сосудистой системы, заболевания желудка, молочной железы у женщин, переломы костей. Если человек действительно болен, это отображается на его флюорограмме (ФЛГ) в виде

участков затемнений, точек или других образований. Вместе с грудной клеткой обследуемого фотографируется его регистрационный номер, что позволяет найти флюорограмму каждого человека, прошедшего обследование [2].

Рисунок 1. Принцип получения флюорограмм

Различают мелкоформатную (размер кадра 24 мм×24 мм или 32 мм×32 мм), средне- и крупноформатную (размер кадра соответственно 70 мм×70 мм, 100 мм×100 мм или 110 мм×110 мм) флюорографию. В Украине подавляющее большинство флюорографических аппаратов работает на пленке с размером кадра 70 мм×70 мм. Некоторые современные рентгенодиагностические аппараты снабжены также специальными камерами для фотографирования изображения с экрана электронно-оптического усилителя (фотофлюорография). Они обеспечивают флюорографическую съемку со скоростью до 6 кадров в 1 секунду, что значительно расширяет возможности изучения изменений в исследуемых органах. Существенно ускоряет и облегчает процесс флюорографии обработка флюорографической пленки с помощью полуавтоматических и автоматических проявочных машин.

Рассматривают флюорограммы с помощью специального прибора – флюороскопа, который обеспечивает увеличение изображения в 1,5 или 3 раза. Кадры форматом 100 мм×100 мм обычно изучают без увеличения. Имеются приборы, позволяющие проецировать изображение на специальный экран. Анализ флюорограмм проводит врач-рентгенолог. Для исключения ошибок флюорограммы анализируют два врача или один врач два раза с интервалом в одни сутки.

Высокая пропускная способность флюорографического кабинета, относительно небольшая по сравнению с рентгенографией лучевая нагрузка, достаточно большое количество флюорографов с пленочным носителем на постсоветском пространстве делают флюорографию наиболее массовым методом обследования, и в первую очередь для выявления скрыто протекающих заболеваний органов грудной полости.

На современных аппаратах предельно допустимая доза облучения может быть получена, если больному за одно обследование произвести 140-180 рентгеновских снимков грудной клетки.

Диагностирование заболеваний с использованием рентгеновского детектора и пленочных технологий хранения информации имеют ряд недостатков: существуют сложности с поиском, извлечением и передачей информации на расстояние, кроме того при длительном хранении происходит старение пленки, что приводит к потере информации. Эти недостатки можно преодолеть, используя аппараты с цифровым способом регистрации, однако современные цифровые флюорографы не обеспечивают требуемых характеристик визуальной диагностики заболеваний [3].

Цифровой способ регистрации рентгеновских изображений имеет существенно меньшую контрастную чувствительность, уступает пленке по разрешающей способности (2-3 раза) и по динамическому диапазону [4], что сказывается на качестве диагностирования. Все цифровые

технологии получения рентгенограмм обеспечивают относительно невысокую разрешающую способность – в диапазоне 0,7-4,5 пар линий/мм (10 пар линий/мм соответствует 508 точек/дюйм или 20 точек/мм). Цифровая флюорография имеет разрешающую способность 4 пар линий/мм. В то же время пленочная рентгенография имеет лучшую разрешающую способность: у системы экран-пленка – 8-10 пар линий/мм, у безэкранной пленки высокого разрешения – 15-20 пар линий/мм.

Оцифровка пленочных флюорограмм производится с помощью специального сканера. Однако качество таких снимков не всегда удовлетворительное. В связи с этим появляется необходимость в создании программных средств обработки оцифрованных пленочных флюорограмм с целью повышения их визуального качества.

Фильтрация и очищение данных являются существенными составляющими медицинской практики. Суть этого этапа работы с информацией состоит в отсеивании лишних данных, которые не нужны в решении конкретной задачи. Также при регистрации биологических сигналов от такого сложного объекта, каким является человек, неизбежно возникает большое количество помех, которые не могут быть полностью исключены даже при самой совершенной фильтрации поступающих сигналов.

Вейвлет-преобразование – это инструмент многомасштабного анализа. Применительно к области шумоподавления оно позволяет удалять шум с изображения, не затрагивая значительно границы и детали. Также оно позволяет эффективно подавлять шумы со спектрами, отличными от белого.

Обычное прямое одномерное дискретное вейвлет-преобразование (ДВП) – это итерационное применение низкочастотного и высокочастотного фильтров с последующим удалением каждого второго элемента (прореживанием) к низкочастотному сигналу, получаемому на выходе. В результате низкочастотной фильтрации получается приближение исходного сигнала, в результате высокочастотной – детализирующая информация об исходном сигнале, а полученные значения высокочастотного сигнала называются вейвлет-коэффициентами. Обратное ДВП состоит из итерационного применения обратных фильтров к высокочастотным и низкочастотным коэффициентам с восстановленными вторыми элементами (их значения принимаются за 0) и их сложения. Прямое преобразование называется анализом, а обратное – синтезом. Пара фильтров, участвующих в преобразовании – вейвлетным базисом. На схематичном изображении (рисунок 2) ДВП (для одного уровня разложения) обозначает высокочастотный фильтр анализа (синтеза), а – низкочастотный фильтр анализа (синтеза).

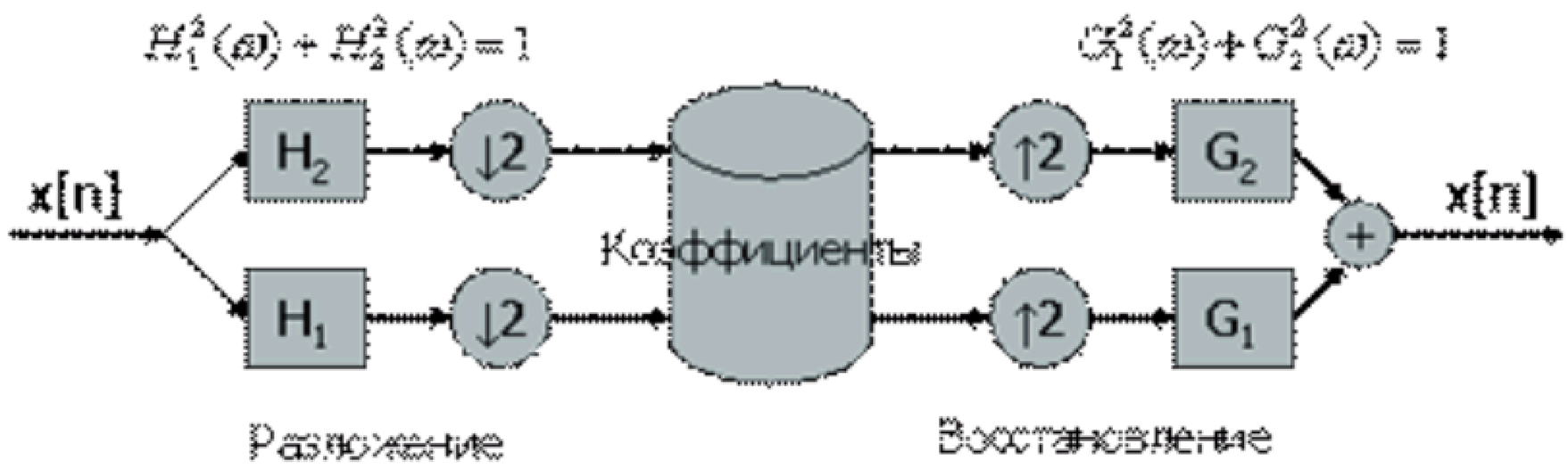

Рисунок 2. Схема одномерного вейвлет-преобразования

Двумерное дискретное вейвлет-преобразование получается в результате применения одномерного преобразования последовательно к строкам и столбцам изображения. В результате мы получаем одну низкочастотную полосу и три высокочастотных, причем ВЧ (высокочастнотная составляющая фильтра)-коэффициенты каждой полосы отвечают за конкретное направление – вертикальное, горизонтальное, либо диагональное (рисунок 3).

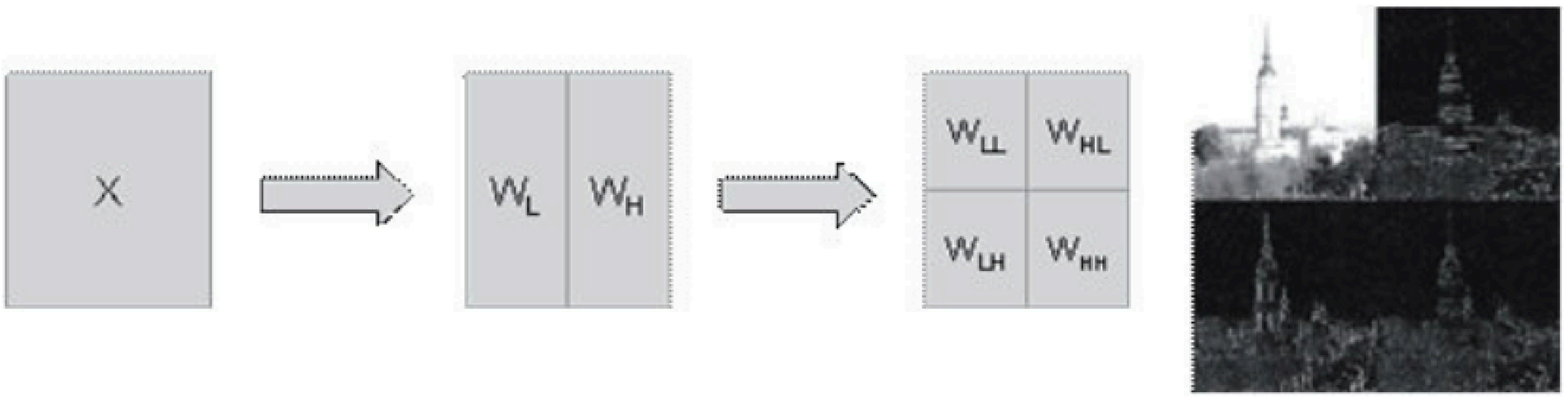

Рисунок 3. Схема двумерного вейвлет-преобразования

После такого преобразования все мелкие детали изображения наряду с шумом будут содержаться в высокочастотных коэффициентах, поэтому шумоподавление производится путем уменьшения значений вейвлет-коэффициентов небольшой амплитуды. Коэффициенты уменьшаются на величину, зависящую от общего уровня шума и от вероятности того, что данный коэффициент представляет собой шум. Эту вероятность можно оценить разными способами. Главное при этом – как можно меньше затронуть коэффициенты, соответствующие деталям изображения, во избежание размытия деталей.

Общую схему шумоподавления с помощью ДВП можно описать как совокупность следующих действий (рисунок 4): применение прямого ДВП к сигналу или изображению; подавление высокочастотных коэффициентов; применение обратного ДВП для восстановления сигнала или изображения.

Обычно оказывается достаточным рассмотреть три уровня разложения. Вейвлет-коэффициенты на первом уровне разложения соответствуют высокочастотнуму шуму и подавляются сильнее, чем вейвлет-коэффициенты на последующих уровнях.

В принципе, вместо ДВП может использоваться любое преобразование, в результате которого исходный сигнал распадается на низкочастотную и высокочастотную составляющие. Естественно, это преобразование должно быть обратимо.

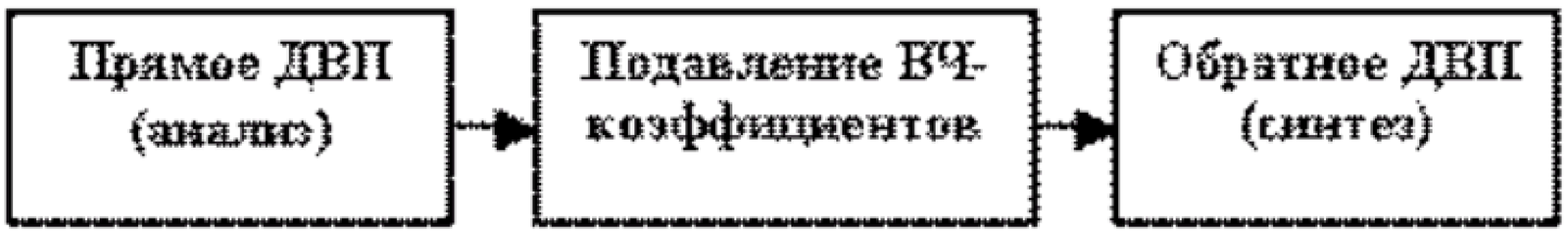

Рисунок 4. Общая схема подавления шума на основе вейвлет-преобразования

Методы шумоподавления с использованием ДВП можно классифицировать по двум параметрам: по типу преобразования и по способу подавления коэффициентов.

По типу преобразования можно выделить следующие типы ДВП: обычное (сепарабельное) ДВП; комплексное ДВП; несепарабельное ДВП; направленные вейвлеты.

Обычное ДВП. Как правило, используется обычное ДВП с базисом Хаара или Добеши, однако при шумоподавлении есть ряд особенностей, которые надо учитывать. Описанное выше ДВП является не избыточным – на каждом следующем шаге общее число коэффициентов сохраняется, т.е. если исходное изображение было размера , то суммарное число коэффициентов на каждом шаге будет равняться . Однако такое ДВП не является инвариантным к сдвигу (если сдвинуть исходное изображение на 1 пиксель, величины вейвлет-коэффициентов будут совсем другие), и изменение высокочастотных вейвлет-коэффициентов приводит к артефактам в восстановленном изображении. Поэтому для шумоподавления обычно используется избыточное ДВП, в котором общее число коэффициентов на каждом шаге больше .

Самый простой способ получения избыточности – не производить прореживание, т.е. использовать следующую схему (рисунок5):

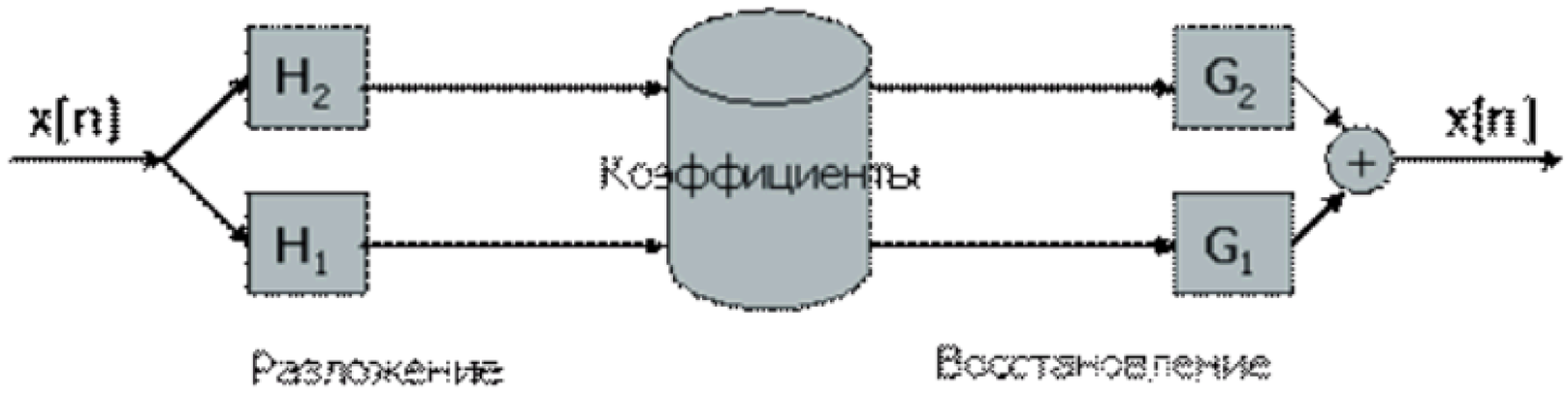

Рисунок 5. Схема одномерного избыточного вейвлет-преобразования

Однако такая избыточность требует много дополнительной памяти для хранения коэффициентов (на каждом уровне разложения).

При использовании избыточного ДВП следует применять фильтры с шагом, увеличивающимся на каждом следующем уровне разложения в два раза. Т.е. если на первом уровне свертка производилась с фильтром (0,5; 1; 0,5), то на втором она должна производиться с фильтром (0,5; 0; 1; 0; 0,5) и т.д. Дело в том, что при прореживании высокочастотные вейвлет-коэффициенты на каждом следующем шаге соответствуют все более крупным деталям изображения. Если прореживания не делать, шум будет подавляться только в высокочастотной области. Применение фильтров ДВП с увеличивающимся шагом решает эту проблему (увеличивающийся шаг как бы компенсирует отсутствие прореживания).

КомплексноеДВП (dual-tree complex DWT). Комплексное ДВП для одномерного случая представляет собой параллельное применение к исходному сигналу двух ДВП (с прореживанием) с разными НЧ/ВЧ-фильтрами (низкочастотными/высокочастотными), подобранными специальным образом. Затем каждая полоса, полученная в результате первого ДВП, интерпретируется как действительная часть комплексного НЧ (ВЧ) сигнала, а каждая полоса второго ДВП – как мнимая.

Направленные вейвлеты(directional wavelets). Обычное ДВП разделяет исходный двумерный сигнал по трем направлениям – горизонтальному, вертикальному и диагональному. Причем оба диагональных направления оказываются смешанными в одной полосе. Т.о., недостатком обычного ДВП является плохое компактирование энерги вдоль наклонных границ. Очевидно, что чем больше будет направлений, тем качественней будут обрабатываться границы деталей изображения. Поэтому для подавления шума часто используют т.н. направленные вейвлеты, которые обеспечивают лучшую направленность.

Байесовский подход(Bayesian approach). Этот метод основан на анализе статистических свойств изображения. Он опирается на предположение, что распределение всех вейвлет-коэффициентов зашумленного изображения представляет собой комбинацию двух нормальных распределений с различными стандартными отклонениями. Распределение вейвлет-коэффициентов для чистых (рисунок 6,а) и зашумленных изображений (рисунок 6,б) можно представить в виде гистограмм (рисунок 6).

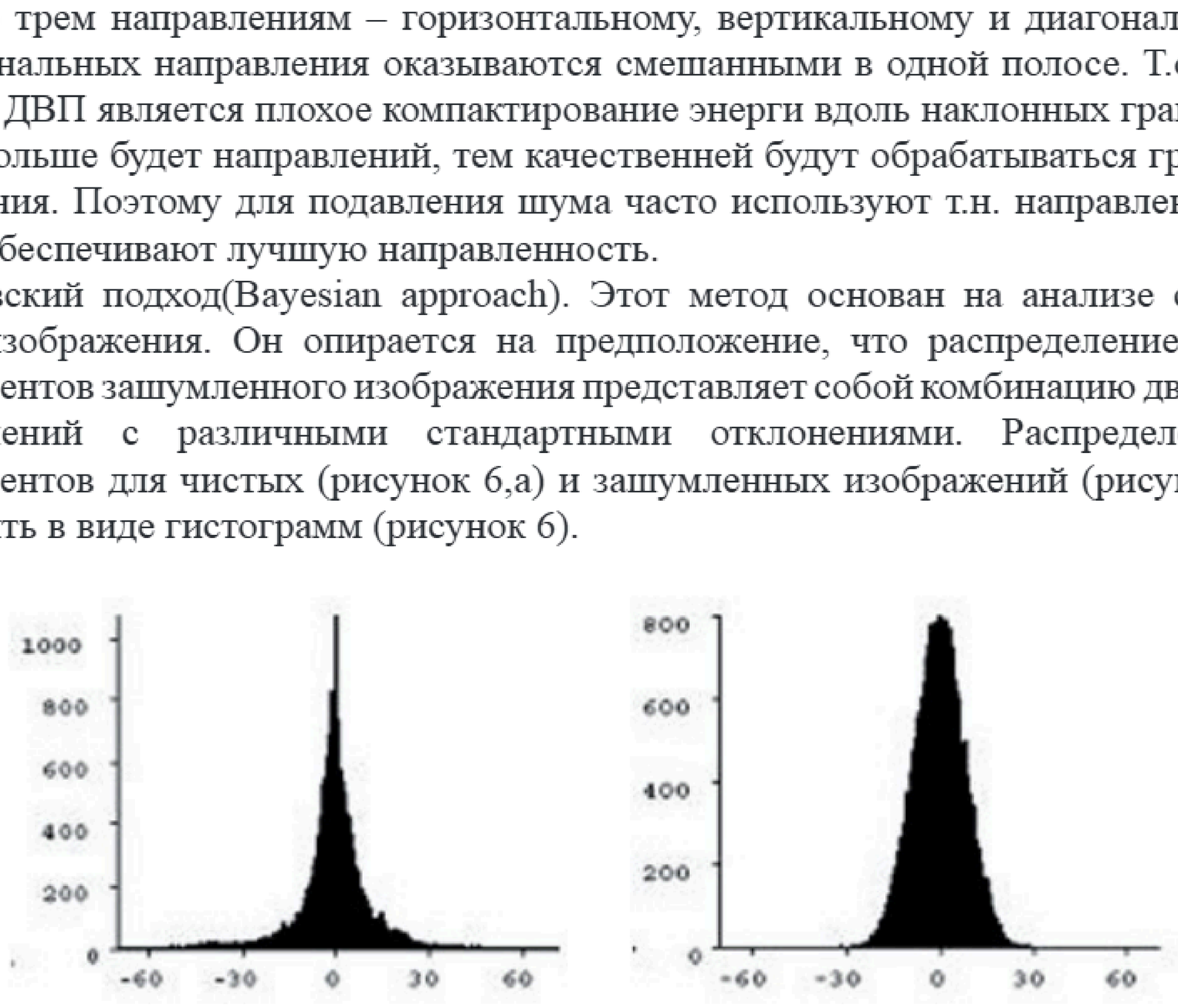

а) б)

Рисунок 6. Типичная гистограмма распределения вейвлет-коэффициентов:
а) для изображения без шума; б) для изображения с шумом

Список литературы:

Фейгин М.И. Флюорография [Текст] / М.И. Фейгин. – Л.: Медицина, 1984. - 208 с.
Флюорограмма и рентген легких [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://zdorovushko.ru/interesnoe/fljuorogramma-rentgen/. – Загл. с экрана
Иванников В.П. Диагностические возможности и качество пленочной и цифровой рентгенографии [Текст] / В.П. Иванников, В.А. Степанов, Н.С. Стрелков // Медицинская физика. – 2006. – № 1. – С. 41-49.
Королюк И.П. Медицинская информатика [Текст] / И.П. Королюк. – Самара: ООО «Офорт»: ГБОУ ВПО «СамГМУ», 2012. – 244с.

ӘОЖ 004.65(075)

WAVELET ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ - СУРЕТТЕРДІ ӨҢДЕУ ӘДІСІ

Шамраева Е.О., Клименко К.П.
Белгород мемлекеттік ғылыми зерттеу университеті, Белгород қ.

Аннотация: *Бұл мақалада рентгендік зерттеу әдісі ретінде флюорографиялық ақпараттық технологиялар салаларының бірі сипатталған. Рентгендік суреттің бейнелеу элементі Wavelet түрлендіру әдісі болып табылады, ол көп қырлы талдау құралы болып табылады. Шуды азайту алаңына қатысты ол шекаралар мен бөлшектерді айтарлықтай әсер етпестен суреттің шуын жоюға мүмкіндік береді.*

Негізгі сөздер: *флюорография, рентгенограмма, шуды бәсеңдету, дискреттік вейвлет түрлендіру, бейнелеу, рентген сәулелері, дискреттік, түрлендіру вейвлет түрлендіру.*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 330.111.6

АНАЛИЗ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ЗАВИСМОСТИ ОТ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Айтуганов Т., Габдуалиева Р.С
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В данной статье рассматриваютсявопросы выработки стратегии предприятия в зависимости от жизненного цикла товара. Авторы исследуют особенности развития рынка жевательной резинки в Республике Казахстан, который представлен различными компания и брендами. Также, учитывая стадию жизненного цикла предприятия выделяют целевые ориентиры, стратегию и методику постановки целей, в которой даны характеристики крайних стратегий в зависимости от стадии жизненного цикла предприятия и возможные целевые установки.*

Ключевые слова: *жизненный цикл, устойчивое состояние, рост, спад, кризис, внедрение, стратегия.*

Фирмы, чтобы восприниматься на рынке как надежные деловые партнеры, должны обладать определенной устойчивостью функционирования и разви¯тия. Одна из основных целей предприятий считается достижение устойчивого состояния, а также сохранение его в процессе дальнейшего развития.

Концепция жизненного цикла организации выявляет существенные особенности и закономерности развития и функционирования социально-экономической системы на каждом этапе жизненного цикла.

Фирма проходит через фазы своего вновь и вновь возникающего цикла, реализуя продукцию на рынке или в большем или меньшем количестве, которая служит для удовлетворения возникающих и исчезающих потребностей и возможностей покупателей под воздействием факторов среды. Рисунок 1, приведенный ниже, дает представление о жизненных циклах предприятия.

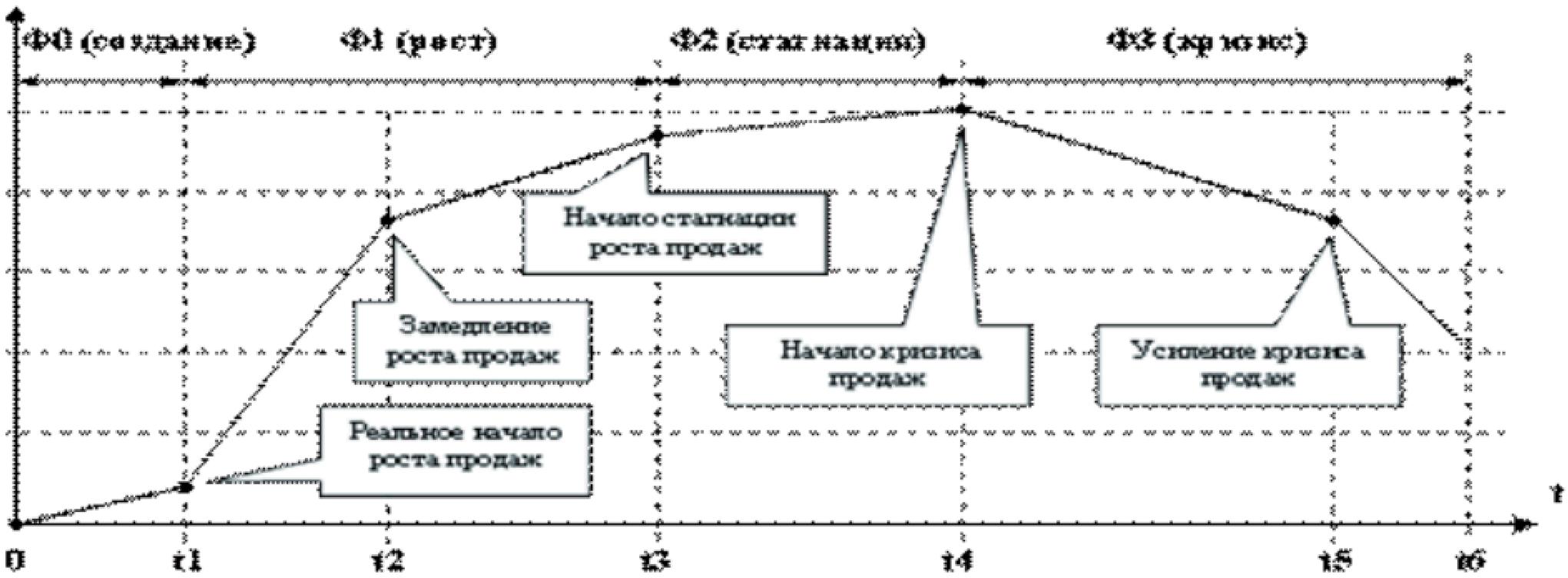

Рисунок 1. Фазы и периоды жизненного цикла фирмы

На текущий момент рынок жевательной резинки в Республике Казахстан представлен различными компания и брендами. Основными игроками являются компании Wrigley с брендом Orbit и Mondelez с брендом Dirol и остальными компаниями. Предположительный объем рынка жевательной резинки в Республике Казахстан в деньгах составляет около 5,5 млрд тг в год. Ниже приведена инфографика по распределению долей между компаниями.

Рынок жевательной резинки принято условно делить на два сегмента: «взрослую» жвачку (chewing gum) и «детскую» жвачку (bubble gum). Во «взрослом» сегменте, на который приходится около 80% продаж, фактически действуют два производителя - американская Wrigley (Wrigley, Orbit) и датская Dandy A/S (Stimorol, Dirol). Если мировой рынок «взрослой» резинки уже поделен между ними - Европа прочно находится в сфере влияния Dandy, а Америка - Wrigley, то в России и в Казахстане они жестко конкурируют. Объемы продаж этих корпораций примерно равны, хотя каждая из компаний заявляет, что ей принадлежит около 60% наших рынков. Так, в настоящий момент на магазинных полках представлены Airwaves (Wrigley) и Dirol Arctic Air (Dandy A/S), Dirol White (Dandy A/S) и Orbit White (Wrigley), Stimorol Pro Z Lemon Breeze (Dandy A/S) и Orbit Fresh Lemon (Wrigley).

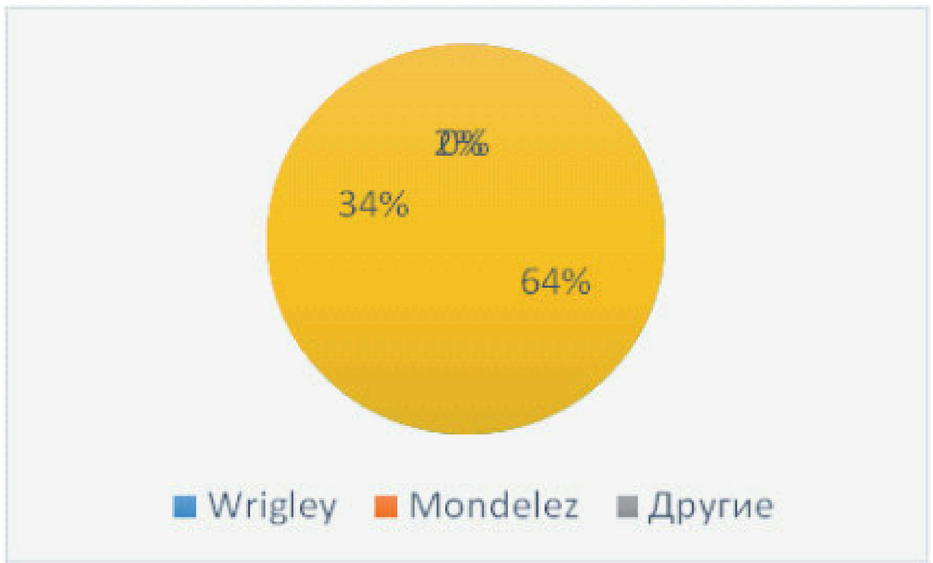

Рисунок 2. Доли компаний в объеме рынка жевательной резинки в Казахстане

В Казахстане же по результатам исследования MMI'2001 - сентябрь, ежегодно проводимого компанией TNS Central Asia в 11 городах Казахстана, почти две трети жителей - 59,7% - потребляют жевательную резинку. Из них 29,9% потребляют данный продукт один раз в день и чаще, 36% потребителей - несколько раз в неделю, а 14,2% - только раз в неделю. Из потребления вытекает покупка какого-либо товара, в данном случае жевательной резинки. Таким образом, большинство потребителей данного продукта совершают покупку несколько раз в неделю, этот показатель составляет 33,1%. Один раз в неделю жевательную резинку покупают 23,2% опрошенных. А тех, кто покупает ее один раз в день и чаще, среди потребителей оказалось 12,1%.

Причем, покупая жевательную резинку, 52,3% потребителей ориентируются на 2-3 определенные марки. 26% респондентов ответили, что покупают «как получится». Приверженцами одного определенного брэнда себя назвали 18,3% казахстанцев. Ориентируясь на качество и цену, потребители данного продукта разделились следующим образом: 74,9% казахстанцев выбирают качество, а 21,8% опрошенных при покупке ориентируются на цену. По данным Business Analytica Europe Limited (BAE), среди покупателей жевательной резинки чуть больше женщин, чем мужчин: соответственно 54,7% и 45,3% соответственно. Что касается возраста казахстанцев - потребителей жевательных резинок, потребляют такой продукт люди молодые - до 40 лет, но их количество, пусть и незначительно, но меньше, чем в России - 72%. Зато среди них выше процент людей до 24 лет - 30%. А вот по семейному положению Казахстан отличается от России довольно сильно. Потребителей жевательной резинки, кто имеет семью, в Казахстане 52,2%.

Анализируя структуру потребления, специалисты отмечают, например, не нравится резинка с сахаром. Поэтому Wrigley полностью перешла на поставку продукции, в которой сахар заменен ксилитом или сорбитом. И сегодня на долю резинки без сахара приходится 75% рынка данного продукта для взрослых. Наиболее популярный вкус жевательной резинки - ментоловый, мятный. Он является безоговорочным лидером. Что касается вкусовых качеств жевательной резинки в Казахстане, то 54,9% опрошенных предпочитают жевательную резинку без сахара и 56,3% - мятную или с ментолом. Фруктовому вкусу отдали свое предпочтение 15,4% потребителей chewing gum. Учитывая стадию жизненного цикла предприятия необходимо обозначить его целевые ориентиры и стратегию и рассмотреть методику постановки целей, в которой даны характеристики крайних стратегий в зависимости от стадии жизненного цикла предприятия и возможные целевые установки (таблица 1).

Таблица 1. Цели, задачи, возможные стратегии и характеристика жизненного цикла товара

Стадии ЖЦП	Цели	Задача фирмы	Возможные стратегии	Характеристика
Внедрение	Информирование потребителей о товаре	Глубокое проникновение на рынок	Предложение основного товара, цена по стоимости плюс наценка, распределение выборочное, рекламная работа по созданию осведомленности о товаре среди первых покупателей и диллеров. Стимулирование сбыта с целью опробовать и оценить товар	Большие издержки, отсутствие прибыли, незначительное количество конкурентов

Рост	Максимизация доли рынка, и защита доли рынка	Укрепление существующего продвижения и расширение и защита доли рынка сбыта	По товару широкий диапазон ассортимента. Цена, соответствующая ценам конкурентов с целью проникновения на рынок. Интенсивное распределение. Реклама с акцентом на особенности марок и их преимущества. Стимулирование сбыта умеренно усиленное	Объем продаж растет быстро, издержки средние, прибыль и конкуренты растут
Спад	Сокращение расходов и поддержание уровня сбыта	Минимизация издержек, увеличение объема продаж других товаров	Сниженная цена, исключение «слабых» товаров, закрытие «убыточных товаров», стимулирование до убыточного уровня	Объем продаж падает, издержки низкие, прибыль уменьшается, потребители инертные потребители

В Казахстане высокое знание среди потребителей жевательной резинки имеет марка Orbit. Ее знают 79,5% опрошенных, и 67,5% ответили, что потребляют именно ее. На втором месте по знанию и потреблению следует Dirol: 73,5% респондентов отметили знание этой марки, и 56,7% назвали себя ее потребителями. На третьем месте находится Stimorol. Марку знают 65,2% любителей жевательной резинки, потребляют - 41,3% опрошенных.

Любая фирма развивается циклично, как и экономика в целом. Однако, малые фирмы имеют преимущество перед крупными:очень сильно реагирует на изменения внешней рыночной среды, циклы эти достаточно короткие: рост сменяется кризисом, а такая фаза как стагнация практически не заметна и является переходным этапом.

По результатам определения стадии жизненного цикла и выбора стратегии фирмы формулируют цель, ее стратегию и мероприятия, которые могут быть дополнены принципиальными решениями смежных специалистов и менеджеров.

Список литературы:

1. Борушко, Н. В. Маркетинговые коммуникации: курс лекций / Н. В. Борушко. - Минск: БГТУ, 2012. - 306 с.

2. Кеннеди, Дэн. Секретное оружие маркетолога: найдите ваше уникальное преимущество, превратите его в мощное рекламное сообщение и донесите до правильных клиентов / Дэн Кеннеди [пер. с англ. А.Яковенко]. - М.: ГИППО, 2012. - 203 с.

3. Котлер, Ф. Основы маркетинга: краткий курс: [перевод с английского] / Филип Котлер. - Москва [и др.]: Вильямс, 2012. - 488 с.

4.www.businessvoc.ru - Бизнес Энциклопедия

5.www.4p.ru-Электронный журнал по маркетингу

6.www.marketing.spb.ru - «Энциклопедия маркетинга»

7.cfin.ru - сайт «Корпоративный менеджмент»

8.www.dis.ru - Интернет-библиотека по маркетингу.

УДК: 330.111.6

КӘСІПОРЫННЫҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛЫНА БАЙЛАНЫСТЫ СТРАТЕГИЯСЫН ЗЕРТТЕУ

Айтуганов Т., Габдуалиева Р.С
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті,Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада кәсіпорынның өмірлік цикліне байланысты стратегияларын қабылдау ерекшіліктері қарастырылған. Авторлар Қазақстанда сағыз нарығының ерекшіліктеріне тоқталып, кәсіпорынға мақсаттық-стратегиялық бағыттарын ұсынады.*

Негізгі сөздер: *тауардың өмірлік циклі,тұрақты жағдай, өсуі, төмендеуі,іске қосылуы, стратегия.*

УДК: 316.334.3

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В СОДЕЙСТВИИ РАЗВИТИЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

Амангали Г., Габдуалиева Р.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрены развитие экономики региона с учетом роли государственного содействие. Выделены функции и методы воздействия государства на экономику региона. Автором исследуется вопросы государств*

Ключевые слова: *реальный сектор, экономика региона, рыночные методы, плановые регуляторы, деловая активность.*

Реальный сектор экономики является основным источником экономического роста Республики Казахстан. От того, насколько рационально организован реальный сектор экономики, насколько эффективно функционируют его субъекты и насколько адекватно они реагируют на регулирующие сигналы государства, в значительной степени зависит возможность общего социально-экономического прогресса. В современных условиях и в свете требований экономической и общественной модернизации вопросы совершенствования механизмов управления реального сектора экономики приобретают особую актуальность и требуют специальных исследовательских усилий.

Реальный сектор охватывает промышленность, сельское хозяйство, строительство, транспорт и связь. В него входят и межотраслевые производственно-хозяйственные комплексы, например, агропромышленный комплекс, военно-промышленный (ВПК), машиностроительный, топливно-энергетический (ТЭК), химико-лесной комплекс и другие [1].

Реальный сектор экономики представляет собой совокупность предприятий и других хозяйствующих субъектов, функционирующих в отраслях материального производства, которые выпускают продукцию, осуществляют работы и оказывают услуг производственно-хозяйственного характера. В результате своей деятельности предприятия получают прибыль из которой выплачиваются налоги и формируется региональный и государственный бюджет.

Вмешательство государства в экономику преследует определенные функции. Как правило, оно корректирует те «несовершенства», которые присущи рыночному механизму и с которыми он сам либо справиться не в состоянии, либо это решение неэффективно. Государство берет

на себя ответственность за создание равных условий для соперничества предпринимателей, для эффективной конкуренции, за ограничение власти монополий. Оно также заботится о производстве достаточного количества общественных товаров и услуг, так как рыночный механизм не в состоянии должным образом удовлетворять коллективные потребности людей. Участие государства в экономической жизни диктуется еще и тем, что рынок не обеспечивает социально справедливое распределение дохода. Государству надлежит заботиться об инвалидах, малоимущих, стариках. Ему также принадлежит сфера фундаментальных научных разработок. Это необходимо потому, что для предпринимателей это очень рискованно, чрезвычайно дорого и, как правило, не приносит быстрых доходов. Поскольку рынок не гарантирует право на труд, государству приходится регулировать рынок труда, принимать меры по сокращению безработицы. В целом государство реализует политические и социально-экономические принципы данного сообщества граждан.

Оно активно участвует в формировании макроэкономических рыночных процессов. Государство оказывает воздействие на рыночный механизм через свои расходы, налогообложение, регулирование и государственное предпринимательство.

создание правовой основы для принятия экономических решений. Государство разрабатывает и принимает законы, регулирующие предпринимательскую деятельность, определяет права и обязанности граждан;	стабилизация экономики. Правительство использует бюджетно-налоговую и кредитно-денежную политику для преодоления спада производства, для сглаживания инфляции, снижения безработицы, поддержания стабильного уровня цен и национальной валюты;

Рисунок 1. Экономические функции государства

Воздействие государства на экономику предполагает синтез рыночного саморегулирования и государственные регулятивные меры. Отсюда вытекают два вида регуляторов: рыночные и плановые.

Плановые регуляторы — это действия человека, направленные на налаживание конкретной экономической деятельности;

рыночные регуляторы — объективно действующие и являющиеся результатом взаимодействия производителей и потребителей определенных товаров и услуг.

Основными инструментами воздействия государства на экономику являются методы и формы государственного регулирования:

Прямые (административные) — не связаны с созданием дополнительных материальных стимулов для их реализации, основаны на авторитете государства, включают меры запрещения, принуждения, разрешения.

Косвенные (экономические) — базируются на инструментах экономического прогнозирования, программирования, бюджетной и налоговой систем, денежно-кредитной, валютной, таможенной политики и др.

По мере развития рыночной экономики сфера применения косвенного регулирован-ия значительно расширяется, сужая при этом возможности прямого вмешательства го-сударства в экономические процессы. В настоящее время большое значение в государственном регулировании отводится на решение социально-экономических задач: «создаются ориентиры по ресурсному обеспечению государственных программ и оценку рисков бюджетной разбалансированности в различных прогнозных сценариях, а также рекомендуемый алгоритм действий при их реализации».

Для обеспечения необходимого качества экономического роста в региональной экономике государство должно обеспечить стабильность и предсказуемость экономической и социальной

политики, эффективное законодательство и благоприятный инвестиционный климат, а также стимулировать развитие, в первую очередь, крупного и среднего бизнеса в обрабатывающей индустрии в регионах. Это позволит постепенно освободиться от нефтяной, сырьевой зависимости экономики и ослабить влияние конъюнктуры на мировых рынках, но требует реализации указанных проблем и решения следующих вопросов.

Все возможные методы воздействия региональной администрации на ход экономического развития можно сформулировать так [2]:

- создание в регионе благоприятных общих условий для развития деловой активности;

-регулирование деловой активности;

-прямая кооперация администрации региона и бизнеса;

-быть демократичной, направленной на достижение желаемых результатов;

обладать достаточной силой воздействия;

-быть эффективной и в то же время не снижать эффективности регулируемых процессов в регионе;

-использовать систему социально-психологических мотиваций;

-быть достаточно простой для понимания как органов власти, так и населения;

-основываться на практическом опыте;

-быть адаптивной;

-учитывать долговременные интересы каждого субъекта экономики;

-стимулировать прогрессивное развитие экономики региона на инновационной основе.

Для достижения базовой цели региональной политики в Казахстане реализация механизма управления экономикой регионов должна быть сконцентрирована на организации согласованных действий республиканских органов государственной власти, органов местного самоуправления по созданию максимально благоприятных условий для развития экономики регионов. Тем не менее, наблюдается несогласованность целей и задач общегосударственного экономического развития и его территорий.

Стратегическая цель «Казахстан - 2050» сформулирована следующим образом: «… мы должны сосредоточиться на решении проблем социальных дисбалансов в развитии регионов [3].

Список литературы:

1. Зуев С. Э., Васецкий А. А. Государственная региональная политика: подходы к оценке эффективности // Управленческое консультирование. – 2009. – № 2– С. 52-70.

2.Саргазин Ж.С., Бекенова Г.Ы. Проблемы государственного управления экономикой региона// Ізденістер, нәтижелер. Исследования, результаты. -2015. - № 3 – С.21-23

3. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»

http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-%E2%80%93-elbasy-n-a-nazarbaevtyn-

УДК: 316.334.3

АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ НАҚТЫ СЕКТОРЫН ДАМЫТУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘСЕР ЕТУ ОРНЫ

Амангали Г., Габдуалиева Р.С.
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті ,Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада кәсіпорынның өмірлік цикліне байланысты стратегияларын қабылдау ерекшіліктері қарастырылған. Авторлар Қазақстанда сағыз нарығының ерекшіліктеріне тоқталып, кәсіпорынға мақсаттық-стратегиялық бағыттарын ұсынады.*

Негізгі сөздер: *нақты сектор, аймақтық экономика, нарықтық әдістер, жоспарлы реттеуші әдістер, іскерлік белсенділік.*

УДК: 330.111.4

КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАКТИКА ОЦЕНКИ ЗЕМЛИ

Ахметжанов А.М., Ким А.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье рассматриваютсявопросы оценки земли, подходы и методы оценки. Авторы исследуют особенности оценки сельскохозяйственных земель, как в Казахстане, так и в России и других странах СНГ, с учетом сложившихся методических подходов, основанных на широком применении результатов качественной и экономической оценки сельскохозяйственных угодий, позволяющих в отсутствие рыночных подходов использовать для оценки земли расчет нормативных цен.*

Ключевые слова: *земля, земельный участок, сельскохозяйственные угодья, оценка земли, зонирование, капитализация, земельная рента, нормативная цена, кадастровая оценка.*

Предметом оценки стоимости земельного участка сельскохозяйственного назначения является не сам себе земельный участок, а стоимость правомочий, вытекающих из различных прав на земельный участок и дающий возможность получать определенные выгоды. При оценке рыночной стоимости земельных участков сельскохозяйственного назначения предметом оценки является рыночная стоимость права собственности на земельный участок. Существует несколько подходов и методов оценки земли. Основные из них – это доходный, затратный и сравнительный и кадастровая и единичная оценки сельскохозяйственных угодий проводятся на основе этих методов.

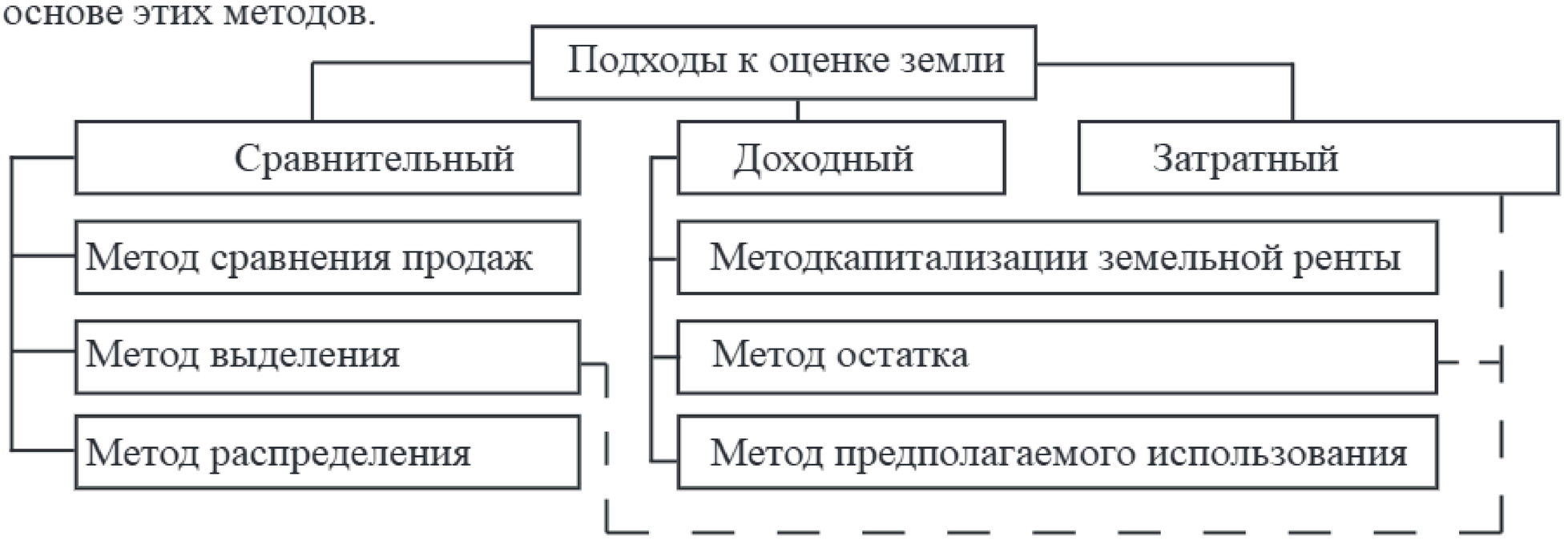

Рисунок 1 – Схема подходов и методов оценки земельных участков

Казахстан располагает крупнейшими земельными ресурсами. Общая площадь земельного фонда составляет 272 млн. гектар. В связи с этим правильное обоснование земельных отношений в Казахстане – представляет огромный интерес. Объектом земельных отношений является вся земля в пределах территории Республики Казахстан, так и отдельные земельные участки независимо от того, что на них расположено и от правовых отношений их закрепленности за отдельными субъектами, а также право на земельные участки и земельные доли. При оценке сельскохозяйственных земель, в отличие от стран с развитым рынком земли, в Казахстане, а также в России и других странах СНГ, сложились свои методические подходы, основанные на широком применении результатов качественной и экономической оценки сельскохозяйственных угодий, позволяющих в отсутствие рыночных подходов использовать для оценки земли рассчитанные нормативные цены.Земля является одним из наиболее сложных объектов экономической оценки в составе недвижимости из-за специфики данного объекта, неразработанности нормативно-правовой базы, неразвитости земельного рынка в стране.

Таблица 1. Сравнительный анализ методических параметров оценки сельскохозяйственных угодий

Параметры кадастровой оценки в РФ	Параметры оценки сельскохозяйственных угодий в РК
средняя оценка по субъектам РФ; оценка по видам с/х угодий по ЗОР и З.У.	оценка по ЗОР; оценка по видам с/х угодий; оценка по З.У.
Основные показатели: - ВП (стоимость валовой продукции.); - цена ВП; - дифференцированный доход ДД= ВП-Цвп; - абсолютный дифференцированный доход Адд= 1% от ВП; -расчетный дифференцированный доход Рдд= ДД-Адд; -минимально необходимая рентабельность=7%; -срок капитализации – 33 года; - кадастровая цена = Кц= Рдд/ Кст.	*Основные показатели:* - валовая продукция (ВП); -стоимость. валовой продукции (ВПст.=ВП*Цмир.); -рентабельность Ррас.= 30%; -расчетная.прибыль (Пр.= ВП*Ррас./1+Ррас.; ВПст. *30%/1,30); -ставка капитализации Сст. = 8%; -нормативная цена Цнор=Прас. /Сст.= Прас/0,08;
Основана на материалах: - 4 тура экономической оценки земли; - 1этап кадастровой оценки	Основана на материалах: - 3 тура экономической оценки земли в РК.

Возникли и развиваются целые системы оценки земли в разных странах на разных этапах развития государств. Отметим, что в советское время в Казахстане, как и в других республиках СССР, проблемы оценки земли разрабатывались в основном в прикладных целях, они охватили выполнение работ по бонитировке почв, природно-сельскохозяйственному и почвенно-климатическому зонированию территории республики, а также разработке методик экономической оценки земель и выполнению земельно-оценочных работ, результаты которых нашли применение при планировании и размещении отраслей сельского хозяйства, дифференциации закупочных цен на сельскохозяйственную продукцию, сравнительного анализа использования земель землепользователями и в других целях. Значительный вклад в развитие методических вопросов и выполнение земельно-оценочных работ в свое время внесли коллективы КазНИИЭОСХ, КазГИПРОЗЕМа, Института почвоведения АН КазССР, также такие ученые как Николенко Г.С., Иванов А.И., Бобров В.А., Давлятшин И.Д., Подольский

Л.И., и др. Проблемы оценки земель и других ресурсов, разработка методов и путей рационального использования земельных ресурсов в Казахстане нашли отражение в научных работах академиков НАН РК Калиева Г.А., Дюсенбекова З.Д., докторов наук Гендельман М.А., Спектор М.Д., Сейфуллина Ж.Т. и других. На базе результатов земельно-оценочных работ, выполненных в ГосНПЦзем РК были предложены базовые ставки платы за землю, продаваемую государством в землепользование, они же положены в основу ставок земельного налога, в настоящее время специалисты ГосНПЦзем под руководством академика Дюсенбекова З.Д. продолжают совершенствование методик оценки земель и разработку предложений по стоимости земли разных категорий в разных зонах республики. Земли сельскохозяйственного назначения являются весьма специфическим объектом оценки, то здесь необходимо учитывать особенности, которые присущи этому объекту оценки. А именно, необходимость поддержания почвенного плодородия сельскохозяйственных угодий посредством применения соответствующей агротехники и соблюдения определенных требований к способам ведения производства. Например, соблюдение норм выпаса, установление систем, соответствующих севообороту сельскохозяйственных культур, внесение определенного количества удобрений. Также существует прямая зависимость структуры сельскохозяйственных угодий от физико-географических характеристик местности, таких как геоморфологические, почвенные, гидрологические, климатические особенности. Оценка земель требует установления единого для всех субъектов порядка проведения территориального оценочного зонирования с целью определения нормативной стоимости, прежде всего сельскохозяйственных земель, совершенствавания методики кадастровой оценки земель различных категорий, уточнения земельно-оценочного районирования по областям республики и ценового кадастрового зонирования внутри каждого ЗОРа, как принято в большинстве развитых стран мира. Необходимым экономическим условием для оборота земли является создание в Казахстане инфраструктуры рынка недвижимости. В Республике Казахстан применяется нормативная оценка земельных участков. Многих специалистов это не устраивает, некоторые из них считают, что в Казахстане методика определения оценочной стоимости несовершенна и требует доработки. Поэтому в настоящее время разрабатываются и другие специфические методы, применимые только для казахстанских условий. Но они пока не получили широкого применения в нашей стране. Определение стоимости осуществляется с учетом всех факторов, существенно влияющих как на рынок недвижимости в целом, так и на стоимость объекта оценки непосредственно.

Список литературы:

Гаркушина В.В., Абельдина Р.К. Теоретические предпосылки, правовые основы и методы оценки земель. // Вестник науки Казахского агротехнического универсиетета им. С.Сейфуллина. - Астана,2008. -№1. - С.190-194.

Абельдина Р.К. Развитие рынка земли в Республике Казахстан. Труды 4 международного форума (8 международной конференции) «Актуальные проблемы современной науки». - Самара, 2008. – С.41-45.

Абельдина Р.К. Развитие инфраструктуры рынка земли. Материалы международной научно-практической конференции «Современные направления теоретических и прикладных исследований, 2009». - Одесса, 2009. - С.88-92.

УДК: 330.111.4

ЖЕРДІ БАҒАЛАУДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИЕБЕСІ

Ахметжанов А.М., Ким А.А.
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада қазақстандағы жерді бағалау бағыттыра мен әдістері қарастырылған. Авторлармен ауылшаруашылық жерлерді бағалау ерекшіліктері зерттелген Қазақстандағы тәжіриебелермен қатар Рессей және басқа ТМД елдеріндегі ерекшіліктер салыстырмалы тұрде берілген.*

Негізгі сөздер: *жер, жер бөлшегі, ауылшаруашылық жерлер, жерді бағалау, аймақтарды бөлу, капиталдандыру, жер рентасы, нормативтік баға, кадастрлік бағалау.*

УДК 06.81.45

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ В АО «ЗАПАДНО – КАЗАХСТАНСКАЯ РЭК»

Бадашева З.Х., Махмудов А.Д.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье анализируются производственные затраты предприятия, которые занимают значительное место в структуре расходов предприятия. Управление затратами рассматривается, как средство снижения себестоимости продукции и услуг.*

Ключевые слова: *Затраты, издержки производства, операционные расходы, методы управления затратами.*

Основным финансовым результатом деятельности АО «Западно - Казахстанская РЭК» является прибыль, которая служит основой и источником средств для его дальнейшего развития. Увеличить прибыль можно увеличивая объемы производства, услуг или цены на продукцию и услуги, но это не всегда возможно и целесообразно. Поэтому важным условием увеличения прибыли предприятия является снижение издержек производства и сбыта продукции в частности снижение себестоимости выпускаемой продукции, поэтому организация управления расходами является приоритетной задачей для предприятия. Возникает потребность для отечественных хозяйствующих субъектов современных методик управления затратами, способных формировать полную и реальную информацию для принятия эффективных управленческих решений и их реализации.

В рыночных условиях предприятия, выступают самостоятельными субъектами экономической жизни. Для предприятий является важной задачей получение прибыли в размере, достаточном для воспроизводственного процесса. Основным условием увеличения прибыли предприятия является снижение издержек производства и сбыта продукции, в частности себестоимости выпускаемой продукции. Отсюда вопросы управления затратами являются актуальными для АО «Западно - Казахстанская РЭК», которое осуществляет планирование затрат и общий их учет через распределение по элементам затрат.

Таким образом, управление затратами рассматривается как средство получения предприятием высокого экономического результата, поскольку в общем виде он определяется разностью дохода от продажи продукции и затрат на ее производство и сбыт. Производственные затраты

занимают основное место в структуре затрат промышленного предприятия, концентрируя в себе результаты всех направлений его деятельности. Понятие «затраты» более емкое, чем понятие «издержки производства и обращения». При характеристике в их состав не включают затраты, связанные с упущениями в хозяйственной деятельности, и расходы будущих периодов. Затраты представляют собой средства, израсходованные с целью обеспечения реализации продукции, получения доходов и прибыли. В себестоимости продукции, как синтетическом показателе, находят отражение различные стороны производственно-хозяйственной деятельности предприятия [1].

Поэтому экономное использование материальных, трудовых, финансовых ресурсов при изготовлении изделий, выполнении работ и оказании услуг является условием повышения эффективности производственных процессов и улучшения прибыли. Предприятие в процессе хозяйственной деятельности осуществляет довольно сложный комплекс денежных затрат. Исходя, из экономического содержания и целевого назначения их можно объединить в несколько самостоятельных групп:

- затраты на воспроизводство производственных фондов;
- операционные расходы;
- затраты на производство и реализацию продукции и услуг;
- расходы на социально-культурные мероприятия.

Затраты на производство и реализацию продукции (работ, услуг) занимают наибольший удельный вес во всех расходах предприятия. Эти затраты группируют по следующим элементам затрат: сырье и основные материалы, топливо, энергия, заработная плата основная и дополнительная, различные, отчисления, амортизация основных фондов, прочие расходы. Подробный перечень затрат на производство и реализацию продукции устанавливается Положением о составе затрат по производству и реализации продукции, включенных, в себестоимость продукции, и о порядке формирования финансовых результатов, учитываемых при налогообложении прибыли. По итогам за 2016 год доход АО «Западно - Казахстанская РЭК» составил 4524 млн. тенге, расходы составили 4283 млн. тенге, прибыль составила 241 млн. тенге, было получено средств на модернизацию сетей-236 млн. тенге, чистая прибыль по результатам финансово- хозяйственной деятельности сложилась в сумме – 4.3 млн. тенге.

Классически проблемы управления производственными затратами затрагивают решение вопросов планирования, учета, анализа, контроля затрат, снижения себестоимости продукции. Вместе с тем, становление рыночных отношений требует изменения взглядов на управление производственными затратами с учетом особенностей переходного к рыночной экономике периода, значительных новаций, происходящих в технологии производства, в потребительских предпочтениях, в конкурентной среде.

В этой связи, важно определить основные принципы, которыми предприятия должны руководствоваться при выборе варианта организации системы управления производственными затратами, выявить назначение и роли данной системы в общем управлении предприятием и соотнести данные роли с текущими и перспективными задачами предприятия, а также его спецификой.

Для эффективного управления затратами предприятия целесообразно ввести на предприятии систему учета затрат по методу «Директ-костинг», так как это позволит точнее разграничить затраты на постоянные и переменные и даст возможность более точно устанавливать при изменении цены, переменных и постоянных издержек [2].

Существуют несколько основных методов управления затратами, которые следует рассмотреть. При использовании директ-костинга постоянные накладные расходы организации не включают в себестоимость производимой предприятием продукции, их относят к прибылям и убыткам в периоде, когда они имели место быть. При этом необходимо, чтобы затраты делились на постоянные и переменные. «Директ-костинг» относится к методам исчисления сокращенной себестоимости, что означает включение в себестоимость произведенной

продукции (работ, услуг) не всех затрат, а только их определенной части (так называемые затраты на продукт). Не включенная часть признается расходом периода и списывается на уменьшение дохода в периоде их возникновения.

Это предполагает необходимость разделения затрат и определения того вида, который целесообразно отнести на себестоимость. Система «директ-костинг» имеет свои преимущества и недостатки. Основное преимущество этой системы состоит в том, что на основе информации, которая в ней получается, можно принимать оперативные управленческие решения. В свою очередь это дает возможность снижения цен. Недостатком являются трудности в отделении постоянных расходов.

Следующий метод – стандарт-кост. Его смысл состоит в том, что по каждой категории затрат существуют определенные и обоснованные нормы расходов ресурсов на каждую единицу продукции. На предприятии, таким образом, должна быть организована система норм и нормативов. В общем и целом, данный метод также может применяться на предприятиях сферы ресторанного бизнеса.

Абзорпшн-костинг предполагает включение в себестоимость производимой продукции всех затрат, то есть, и накладные в том числе. При этом, важно применение предприятием методов распределения накладных расходов затрат, которые позволяют как можно точнее определять величину накладных расходов, которые включаются в себестоимость единицы производимой продукции.

В таргет-костинге устанавливается целевая себестоимость, основываясь на заданной цене реализации изделия и ожидаемой величине прибыли. В процессе деятельности усилия всех подразделений предприятия нацелены на ее обеспечение, таким образом, необходимо достижение слаженной работы между подразделениями организации. Целевая себестоимость закладывается на этапе планирования производства продукции. Кроме того, таргет-костинг относится к стратегическому управлению затратами.

В ABC (Activity-Based Costing) методе деятельность организации разделяют на процессы или рабочие операции. Таким образом, затраты предприятия на производство определенной продукции или затраты в определенном периоде определяют на основе информации о совокупных затратах в результате осуществления соответствующих операций и процессов. Для реализации АВС метода необходимо расширить существующую систему бухгалтерского учета на предприятии и, в связи с этим, для работников организации необходимо дополнительное обучение. При этом должны выделяться направления деятельности и, соответственно, операции по этим направлениям.

В свою очередь, основным направлением кост-киллинга является максимальное уменьшение расходов в минимальные сроки без негативных последствий для текущей деятельности организации и возможного ее развития. Кост-киллинг является одним из инструментов в антикризисном управлении, а также используется в управлении конкурентоспособностью. При этом для данного метода наиболее важна достоверная и наиболее полная информация о расходах на предприятии.

В применении кайзен-костинга главная роль отведена постоянному, непрерывному и всеохватывающему снижению расходов, при этом нет определенной величины расходов, которую необходимо достигнуть. При этом важно для достижения эффективности постоянно применять данный метод, проводить постоянные мероприятия по улучшению процессов производства, относительно незначительных, но дающих в сумме значительные результаты. При этом в кайзен-костинге не последнее место отведено мотивации персонала, нацеленной на перманентное улучшение качества деятельности.

Анализа точки безубыточности или CVP-анализ (от английских слов «costs», «volume», «profit», то есть дословно переводится, как анализ «затраты-объем-прибыль») основан на соизмерении расходов предприятия, доходов от реализации и получаемой в ходе деятельности прибыли, что дает возможность на определение выручки от реализации. В свою очередь, выручка

от реализации, при условии, что величины постоянных и переменных затрат предприятия на каждую единицу продукции известны, является обеспечением безубыточности деятельности. При этом, необходимо соблюсти ряд допущений – отсутствие изменений цены и отклонения фактических значений затрат от плановых, деление затрат на постоянные и переменные. При бенчмаркинге затрат система управления затратами предприятия сравнивается с данными о предприятиях, лидирующих в данной отрасли.

Это влечет за собой принятие соответствующих управленческих решений. Очевидно, что наиболее важным аспектом является правильность выбора эталонного для отрасли предприятия, и достоверная информация о нем. Суть экономики организации составляет определение затрат и результатов производства и их сопоставление. Результаты деятельности предприятия многообразны и включают наряду с производ-ственными и экономическими итогами достижения в области технического и соци-ального развития. Соизмерение затрат и результатов позволяет оценить эффективность работы пред¯приятия.

В условиях разразившегося мирового финансового кризиса многие предприятия поставлены на грань выживания. Поэтому большинство отечественных руководителей и специалистов осознали, наконец, что только грамотное отношение к затратам на всех этапах производственного процесса по¯зволит выправить положение. К этому решению подталкивает и систематический рост цен и тарифов на все виды ресурсов. Практически на каждом предприятии имеются резервы для снижения затрат до рационального уровня, что позволяет добиться роста экономической эффективности деятельности, повышения конкурентоспособности [3].

Итак, управление затратами — средство достижения предприятием высокого экономического результата. Оно не сводится только к снижению затрат, но распространяется на все элементы управления. Менеджмент затрат как основа практической деятельности руководителей и специалистов предприятия опирается на теорию экономики предприятия, технологии и организации производства, планирования, бухгалтерского учета, управления персоналом, управления качеством продукции, технико-экономического анализа деятельности предприятия и другие области знаний. Управление затратами, таким образом, является синтетической областью знаний, где использу¯ются терминология и методы других дисциплин. Здесь соединяются подчас совершенно независимые друг от друга знания о работе предприятия, выявляются их взаимосвязь и влияние на конечный ре¯зультат работы предприятия.

Список литературы:

Александрова С. И. Прогрессивные методы управления затратами и пути их применения в российской практике / С. И. Александрова // Символ науки. - 2015. - № 4. - С. 56-59. - То же [Электронный ресурс]

Даниленко Н. И. Матричный подход к распределению косвенных затрат и формированию полной себестоимости продукции / Н. И. Даниленко, Е. С. Замбржицкая, Я. Д. Балбарин // Международный бухгалтерский учет. - 2015. - № 16. - С. 48-60. [Электронный ресурс].

Федотов С. В. Система учета «директ-костинг» как эффективный инструмент управления затратами на предприятии / С. В. Федотов, В. Е. Илюшин // Ученые записки Тамбовского отделения РоСМУ. - 2015. - № 4. - С. 241-246. - [Электронный ресурс].

УДК 06.81.45

АҚ «ЗАПАДНО – КАЗАХСТАНСКАЯ РЭК» ШЫҒЫНДАРДЫ БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ЖАҚСАРТУ

Бадашева З.Х., Махмудов А.Д.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Осы мақалада компания шығындарының құрылымында маңызды орынға ие болатын өндірістік шығындар талданады. Шығындарды басқару өндіріс пен қызметтің құнын төмендету құралы ретінде қарастырылады.*

Негізгі сөздер: *Шығындар, өндірістік шығындар, операциялық шығындар, шығындарды басқару әдістері.*

УДК 336.11(075.8)

ОСОБЕННОСТИ ЛЬГОТНОГО АВТОКРЕДИТОВАНИЯ В РК

Бисенгалиев С.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье дается характеристика особенностей льготного автокредитования в Республике Казахстан. Автором рассмотрены основные преимущества, недостатки, условия и ставки кредитования населения при покупке в кредит автомобиля под низкую процентную ставку с минимальным первоначальным взносом.*

Ключевые слова: *автокредит, льготные условия, лизинг*

В настоящее время в Казахстане существуют различные государственные программы в области финансирования покупки автомобилей.

Льготное автокредитование – это государственная кредитная программа, которая предоставляет возможность приобрести автомобиль под низкую процентную ставку с минимальным первоначальным взносом. [1]Льготный лизинг – кредитная программа, направленная на финансирование юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, приобретающих в лизинг лёгкую и тяжёлую коммерческую технику с минимальным первым взносом и под низкую процентную ставку. [2]

Программа утилизации авто – возможность сдать в утиль старый автомобиль и получить скидку на покупку нового. Причём компенсация не зависит от возраста автомобиля: хорошую скидку можно получить, сдав в утиль автомобиль и с 30-летним пробегом. Все эти программы действуют только при покупке транспортных средств отечественного производства. Для поддержания отечественных производителей автомобилей в апреле 2015 года была запущена Программа льготного кредитования легковых автомобилей, произведенных в РК. АО «Банк Развития Казахстана» (БРК) является оператором Программы льготного автокредитования.

Банк согласовывает заявки, поступившие в БРК от банков второго уровня (БВУ) на предмет соответствия следующим условиям финансирования конечных заемщиков – покупателей автомобилей отечественного производства, утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан № 271 от 23 апреля 2015 года: марка автомобиля отечественной сборки, максимальная стоимость 1 единицы автомобиля, ставка вознаграждения, срок кредитования.

Рассмотрением, проверкой платежеспособности и одобрением займов физических лиц занимаются банки второго уровня. Условия кредитования физических лиц на покупку легкового автотранспорта отечественного производства, утвержденные Правительством РК, следующие: номинальная ставка вознаграждения – не более 4% годовых, при этом годовая эффективная ставка (включает затраты по страхованию и оформлению в залог автотранспорта) не должна превышать 7,5% годовых.

Срок кредитования – не более 7 лет, валюта займа – тенге, стоимость одной единицы легкового автотранспорта - не более 15 млн. тенге. При досрочном погашении займа допускается повторное кредитование.

Финансирование Программы льготного автокредитования имеет револьверный характер. То есть, платежи от погашения действующих кредитов вновь направляются на автокредитование. Программа рассчитана на 20 лет. По истечении срока программы средства должны быть возвращены государству. [3]

Всего в рамках Программы из Национального фонда выделено 2 транша на сумму 26 млрд. тенге для кредитования физических лиц на приобретение автомобилей, сборка которых осуществляется в Казахстане. Первый транш в размере 15 млрд. тенге был выдан в конце апреля 2015 года 6 банкам – Народный банк (3,30 млрд.тг.), Евразийский банк (3,91 млрд.тг.), Сбербанк (2,91 млрд.тг.), Forte банк (1,65 млрд.тг.), БанкЦентрКредит (1,63 млрд.тг.) и АТФ банк (1,60 млрд.тг.).

Второй транш, в размере 11 млрд. тенге был выдан 4 БВУ в январе 2016 года – Народному банку, Евразийскому банку и Сбербанку - по 3 млрд тенге, БанкЦентрКредит - 2 млрд.тенге.

Лидер по освоению траншей на льготное автокредитование - Евразийский Банк, на 28 декабря 2017 года было выдано займов на сумму 10,91 млрд. тенге. Следом идет Сбербанк - 9,29 млрд. тенге, замыкает тройку лидеров Народный Банк - 8,02 млрд. тенге.

Автомобили льготного кредитования собираются на двух казахстанских заводах – это АО «Азия Авто» и ТОО «СарыаркаАвтоПром». Конечным заемщикам - физическим лицам предлагаются 60 моделей авто таких брендов, как «Kia», «Chevrolet», «Skoda», Hyundai, «SsangYong», «Peugeot», «Toyota», «Lada» и т. д. стоимостью от 2 595 000 тенге. Сумма повторно использованных средств программы льготного кредитования на 28 декабря 2017 составила по сумме согласованных займов 13,7 млрд. тенге, или 52,71%, а по сумме выданных займов - 12,8 млрд. тенге, или 49,42%.

При этом каждый из заводов, которому были выделены средства, израсходовал первоначальный лимит.

В настоящее время заводы выдают займы только по мере поступления в банки оплаченных кредитов от заемщиков.

Разбивка согласованных и фактически освоенных средств по банкам второго уровня представлена в таблице.

Таблица

Разбивка согласованных и фактически освоенных средств по банкам второго уровня*

Наименование банков второго уровня	Размещенная сумма,млн тенге	Согласованные Банком Развития займы			Фактически выданные займы		
		Количество согласованных Банком Развития займов,ед.	Сумма согласованных Банком Развития займов, млн тенге**	Доля согласованных средств от размещенной суммы,%	Количество фактически выданных займов,ед.	Сумма фактичес-ки выданных займов, млн тенге **	Доля выданных средств от размещенной суммы,%
АО «Евразийский Банк»	7 310	2 854	11 007,2	150,58	2 834	10 910,2	149,25
АО «АТФБанк»	1 600	694	2 695,9	168,50	677	2 630,6	164,41

АО «Банк ЦентрКредит»	3 830	1 344	5 674,8	148,17	1 254	5 508,8	143,83
ДБ АО «Сбербанк России»	6 318,5	2 312	9 592,7	151,82	2 244	9 290,0	147,03
АО «Народный банк Казахстана»	5 300	2 199	8 127,7	153,35	2 173	8 026,5	151,44
АО «Forte Bank»	1 641,5	712	2 606,0	158,76	688	2 482,3	151,22
Итого	26 000	10 115	39 704,3	152,71	9 870	38 848,3	149,42

*по состоянию на 01.01.2018г.
**с учетом первичного и вторичного размещения средств

Как видно из данных таблицы, автокредитованием активно занимаются шесть ведущих коммерческих банков. По величине размещенных сумм лидируют АО «Евразийский Банк», ДБ АО «Сбербанк России», АО «Народный Банк Казахстана».

Рассмотрим процесс кредитования подробнее. Если брать автомобиль по льготному автокредиту, то можно столкнуться с некоторыми особенностями, о которых речь пойдет ниже.

Прежде всего, покупателю желательно сразу определиться с маркой автомобиля, потому что такого автомобиля может не оказаться ни на складе, ни в стране.

Продавцы, как правило, предлагают то, что есть в наличие, а это довольно ограниченный выбор моделей и комплектаций либо неликвид, который продается в салоне второй, а то и третий год.

Актуальным фактором является резервирование автомобиля. Выбрав автомобиль, необходимо подать заявку, ждать ее одобрения и внести предоплату. После подбора соответствующего автомобиля менеджер автосалона сообщает об этом покупателю. Следующий шаг - покупатель должен согласовать с банком окончательную стоимость автомобиля. Для удобства покупателей все учреждения, аккредитованные по программе льготного кредитования, имеют своих представителей непосредственно в автосалонах.

Базовый список документов для получения кредита: - удостоверение личности, - наличие пенсионных отчислений за минимальный период 6 месяцев, - адресная справка.

Необходимо учесть, что если ежемесячный заработок покупателя составляет, к примеру, 200 000 тенге, то есть шанс, что банк одобрит кредит только под ежемесячный платёж, близкий к 50% зарплаты. Если покупатель индивидуальный предприниматель, то для рассмотрения кредита необходимо предоставить свидетельство индивидуального предпринимателя.

Если покупатель состоит в браке, то также необходимо предоставить нотариально заверенный документ, в котором супруг/супруга даёт согласие на внесудебную реализацию. На деле это означает, что он/она не будет претендовать на приобретаемый автомобиль до полного погашения кредита на него, т.е. банк не потеряет свои деньги, если супруги разведутся и поделят имущество.

Отличительной особенростью Программы является отсутствие различного рода комиссии за рассмотрение, ведение, выдачу займа. Однако, дополнительные расходы покупатель все-таки понесет. Это расходы на: полис страхования КАСКО за первый год, полис обязательного страхования гражданско-правовой ответственности, нотариальные и прочие услуги, налог на транспорт, первичную постановку на учет (пошлина для владельцев легковых автомобилей до двух лет составляет 0,25 МРП, или 568 тенге, а если до трёх лет, 50 МРП, или 113 450 тенге).

При этом, расходы на КАСКО будут сопровождать покупателя, пока кредит не закрыт. Со второго года затраты на КАСКО могут уменьшиться при условии безаварийной езды и отсутствия штрафов. Также ежегодно снижаются сумма выплаченного кредита и рыночная стоимость автомобиля. Все эти факторы влияют на снижение стоимости КАСКО. В каждом банке процент КАСКО может разниться. В одном это 3 %, в другом ниже, на уровне одного с лишним процента ежегодно на весь срок займа. Также в некоторых банках внедрена новая практика — страховать не автомобиль через КАСКО, а непосредственно деньги — сумму займа. Последняя формула более логична, так как в случае непогашения подвергается риску только банковский займ, а не автомобиль [4].

Подытоживая вышеперечисленное, необходимо отметить:

- от подачи заявки до получения автомобиля проходит срок от двух месяцев и более месяцев;
- есть вероятность не дождаться/не получить автомобиль, который был выбран;
- 4 % годовых — это не все расходы, которые возникнут по данному кредиту. В зависимости от стоимости машины они могут достигать 1 миллиона тенге;
- при одобрении заявки банки учитывают не только доходы и документы покупателя, но и его возраст.

Однако при реализации Программы имеются и другие проблемы. Выделяемые на льготное кредитование лимиты (26 млрд. тенге), являются сдерживающим фактором, как считают в Ассоциации казахстанского автобизнеса – лишь 8 487 автомобилей из 89 408 (9,5%) проданы по программе льготного кредитования с мая 2015 по декабрь 2016, тогда как в Российской Федерации этот показатель составляет 50,5%.

Процент льготного кредитования в структуре продаж автомобилей локального производства в РК за период действия Программы составил 36 %, в то время как процент продаж автомобилей казахстанского производства в структуре официального рынка поднялся в среднем за весь период на 5% по сравнению с аналогичным периодом 2014-2015 гг. до начала реализации Программы льготного кредитования. При этом доля импорта из Российской Федерации в среднем снизилась на 14%.

Перечисленные ниже факты подтверждают рост популярности автомашин казахстанского производства.

Во-первых, производство в Казахстане ничем не отличается от производства в стране изготовителя – более того, процессы производства в РК находятся под более строгим контролем.

Во-вторых, существуют программы, по которым государство предлагает наиболее выгодные условия приобретения (ежемесячный взнос и переплата гораздо ниже).

В-третьих, доступная цена (отечественные автомобили на порядок дешевле ввозимых иномарок).

В-четвертых, бонусы и программы лояльности (сервисные центры Allur Auto работают с 8 утра, а для именинников действует 15-процентная скидка на сервисное обслуживание, в подарок – бесплатная технологическая мойка автомобиля; карта лояльности также даёт возможность получить скидку до 15% на всех СТО компании).

В-пятых, всегда есть комплектующие детали.

Таким образом, Программа льготного автокредитования в РК позволяет рядовым казахстанцам получить автомобиль в кредит по доступнорй цене.

Список литературы:

Закон РК «О банках и банковской деятельности», Алматы, 1995 (с доп. и изм. по сост. на 01.03.2018г.)

Мирошников Д. С. Современный банк как центр розничных технологий // Банковские технологии. – 2017. - № 10. – С.10-17.

Батищева Т. Банковский маркетинг шагает по стране // Эксперт Казахстан. – 2017. - № 6. – С.11-15.

www.prodengi. kz

ӘОЖ 336.11(075.8)

ҚР-ДАҒЫ ЖЕҢІЛДІКТІ АВТОНЕСИЕЛЕНДІРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бисенгалиев С.С.
Батыс Қазақстан инновациялық¯технологиялық университеті, Орал

Аннотация: *Осы ситаттамада жеңілдікпен автокредит беру ерекшеліктері беріледі. Автормен негізгі артықшылықтары, кемшіліктері, талаптары мен кредит беру мөлшерлемесі тұрғындардың сатып алу кезінде алуға астында төмен пайыздық мөлшерлемені ең төменгі бастапқы жарна көрсетілген.*

Негізгі сөздер: *автокредит жеңілдетілген шарттары, лизинг*

УДК: 330.11

FEATURES OF IMPLEMENTATION AND DEVELOPMENT OF TECHNOLOGIES OF RENEWABLE ENERGY SOURCES

Gabdualiev A., Gabdualieva R.
West Kazakhstan Innovative and Technology University, Uralsk

Abstract:This article examines the relationship between human capital and electricity generation from renewable sources of energy.

Key words: human capital, green technology, innovation, knowledge, experiences, skills, generation, power, renewable energy sources.

Many scholars consider human capital one of the most significant components of the growth and productivity of nations; arguing that the production and diffusion of technology would be difficult, or even impossible, without the accumulation of human capital (Nelson and Phelps, 1966; Romer, 1990). Hence, a country's ability to develop technological innovation can be enhanced by a large stock of human capital (World Development Report, 1998). The theoretical suggestion that individuals with higher quality human capital responsible for intensifying technological innovation and adoption is set out in general human capital theory (Becker, 1964). This theory explains the importance of human capital in the production process, considering different forms of investment in skills, such as schooling and training. Schultz (1961) stated that new production techniques and inputs can be implemented through the chief ingredients of human capital; namely knowledge, experiences, and skills. Benhabib and Spiegel (1994) argued that the effect of human capital accumulation should be taken into account when considering total factor productivity; thereby clarifying the influence of human capital in two ways, namely the internal rate of innovation explored by Romer (1990), and the level of technological dissemination, as evidenced by Nelson and Phelps (1966). Funke and Strulik (2000) further supported this theoretical position, arguing that the human capital stock of countries has a significant influence over their ability to keep pace with the process of innovations and technology adoption. Similarly, Sachs (2004) emphasised that technology infrastructure, and access to it, allows people to create new technologies and innovations, but that this can be ineffective when combined with poor education and the skill capabilities of individuals. Therefore, it can be suggested that people who are better educated will have more opportunity to use their knowledge, skills, and experience in more effective ways and therefore to make a significant contribution to enhancing the innovation and adoption of technology.

Empirical literature largely supports the argument that human capital improves a country's capacity to create its own technological novelty, alongside its upgrading capacity to adopt existing innovations and know-how, which leads to enhancements in productivity and economic development (Ang et al., 2011; Benhabib and Spiegel, 2005; Danquah and Ouattara, 2014). In their study, Banerjee and

Roy (2014) used the autoregressive distributed lag-based cointegration technique in the case of India, and argued that human capital is one of the major elements stimulating domestic and foreign technological spill-over, which in turn drives long term productivity growth. In their analysis of the significance of human capital stock relative to the process of economic development, Blundell et al. (1999) suggested that the rate of economic growth relies on technological innovation through raising the level of human capital.

This link between human capital and technology operates and enhances in a bidirectional way. For example, the rapid development of the technology sector requires a large educated and trained labour force, which stimulates governments to further improve human capital potential (Mincer, 1996). Moreover, Benhabib and Spiegel (2005) proposed that a specific threshold level of human capital is required to stimulate the creation of new technologies. The authors also indicated that nations with low levels of educational potential might experience a relatively stagnant pace of technological progress, compared to so-called innovation-leader countries.

Research focusing on companies to date has indicated that high quality human capital can promote the capacity of enterprises to support high levels of competitiveness, develop innovation, and enhance technology adoption (Youndt et al., 2004; Ployhart and Moliterno, 2011). Bianchi (2001) suggested that industry-specific human capital and high quality knowledge exchange can be a driver of the generation of innovation activity in a country's industrial sector. For instance, the ongoing process of knowledge flow and intensive knowhow in the region led to the success of Silicon Valley (Saxenian, 1999

In recent decades, environmental problems and climate change have been considered colossal challenges for society around the world. Thus, sustainable development has attracted attention from worldwide governments, and has led them to undertake decisive measures towards increasing renewable energy growth. The main purpose of this article was to explore the relationship between human capital accumulation, and the development of renewable energy technology, in which human capital can be used as a substantial determinant in the facilitation of this process. The investigation found that an increase in human capital led to an enhancement of the renewable energy sector, excluding hydropower, in low income countries, whereas the same was not true for high income countries. In the case of the full sample, human capital positively impacted on non-hydropower renewables development. The results supported the two hypotheses of the research, regarding the differing effect of human capital on the adoption of renewable energy from hydropower and non-hydropower sources, and the differing effect in the adoption for high and low/lower middle income countries.

It can be stated that investment in human capital is more effective in terms of renewable growth in low income countries than high income countries, and it also leads to intensive promotion of energy production from non-hydropower sources. These core results can be explained by the fact that when people become more educated, knowledgeable, and proactive, they can productively create and adopt new green technologies and innovations. May also start to change shared behaviour in energy market usage, with a preference for applying renewables, because of a high awareness of the benefits of eco-friendly, renewable sources of energy. However, this approach with the enhancement of human capital may not be useful in high income countries because its human capital level is already high, and may have no effect on increasing renewable energy deployment.A further crucial aspect investigated in this study was associated with the types of renewable energy generation. The econometric results in this research revealed a shift in tendency from hydropower to new renewables. Specifically, the growth of new green alternatives, such as solar, wind, and biomass tended to increase with the rising level of human capital. Meanwhile, the human capital was insignificantly, or negatively, correlated with hydropower energy production. This can be explained by the fact that more educated people recognise that using mainly old renewable sources, such as hydropower, in energy production is neither effective nor pragmatic, and new green alternatives should be extensively developed. From a political viewpoint, it is not necessary for governments to focus on one specific technology in the process of renewables deployment.

It would be better to diversify their energy sector by using new green energy technologies, without relying on traditional renewables such as hydropower. Therefore, countries can promote renewables

development through supportive measures in designing new green technologies, which in turn will expand the spectrum throughout their electricity market. It can consequently be concluded that human capital can be an essential driver in the process of energy sector transformation, and policymakers should employ this instrument effectively.

Kazakhstan is the first of the Central Asian states developed a strategy for transition to low- carbon the economy picture 1

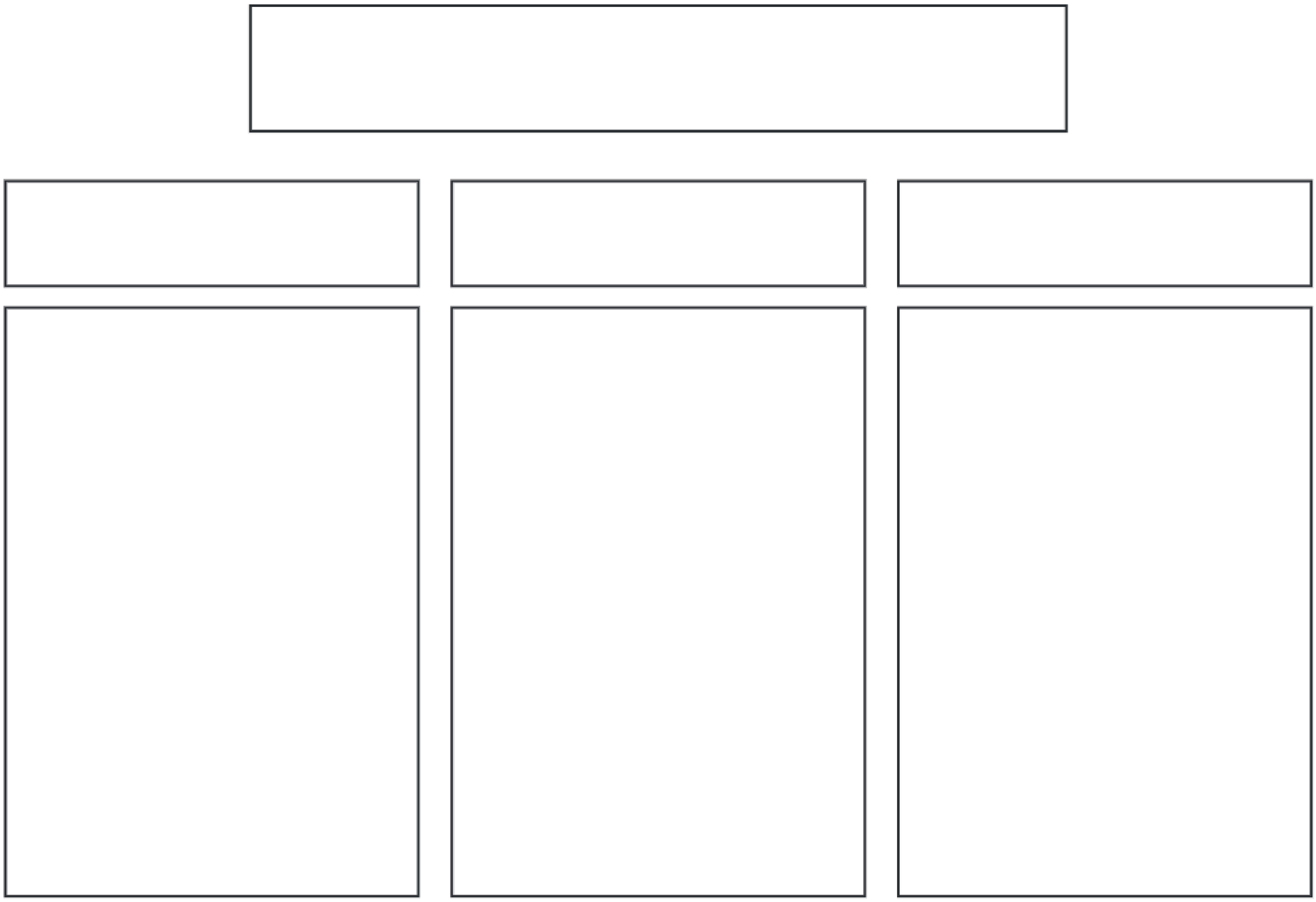

Picture 1 Periods of realization of energy-ecological strategies in Kazakhstan

Bibliography:

1. Kamov MK Development of Renewable Energy Sources: Economic Aspect // Young Scientist. - 2016. - №4. - P. 392-394. - URL https://moluch.ru/archive/108/26174/

2. Nazarbayev Nursultan N 20 Global Energy-Ecological Strategy for Sustainable Development in the 21st Century / Nursultan Nazarbayev. - Moscow: Economy, 2011. - 194 p.

3. Johnstone, N., Haščič, I. and Popp, D., 2010. Renewable energy policies and technological innovation: evidence based on patent counts. Environmental and resource economics, 45(1), pp.133-155.

УДК: 330.11

ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯСЫН ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ІСКЕ АСЫРУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ

Габдуалиев А., Габдуалиева Р.С.
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті ,Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада адам капиталы мен жаңартылатын энергия көздерінен электр энергиясын өндіру арасындағы байланыс қарастырылады.*

Негізгі сөздер: *адами капитал, «жасыл технологиялар», инновациялар, білім, тәжірибе, дағды, генерация, энергия, жаңартылатын энергия көздері.*

УДК: 316.453

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЕ СПОРТИВНОЙ ШКОЛОЙ КАК УЧРЕЖДЕНИЕМ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ

ГабдулинД., Габдуалиева Р.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрены основные проблемы организации спортивного менеджмента, раскрыты особенности функционирования спортивных школ, определены направления и педагогические критерии эффективности их деятельности.*

Ключевые слова: *спортивный менеджмент, здоровая нация. спортивная школа, управление, дополнительное образование.*

В Стратегии «Казахстан-2050» Президент Нурсултан Абишевич Назарбаев подчеркнул, что «здоровье нации - основа нашего успешного будущего». Отмечено, что физкультура и спорт должны стать особой заботой государства, что здоровый образ жизни является ключом к здоровью нации [1].

Глава государства Казахстана не раз отмечал важность популяризации среди молодежи здорового образа жизни, а также создания всех необходимых условий, как для развития спорта высоких достижений, так и для активного занятия населением физической культурой и спортом.В целях исполнения Плана действий Главы государства по реализации «100 шагов» разработана Концепция развития физической культуры и спорта до 2025 года. Приоритетными задачами концепции являются создание новой национальной системы физкультурно-спортивного воспитания населения, и модернизация системы физического воспитания различных категорий и групп населения. Также большое внимание будет уделено совершенствованию подготовки спортсменов высокого класса и спортивного резерва путем открытия Академии спорта и научно-исследовательского института. Только духовно, и физически здоровая нация может достичь экономического процветания, высокого социального уровня, именно тех задач, которые указаны в Стратегии «Казахстан-2050 и Плане нации «100 конкретных шагов» [2].

Образовательные учреждения спортивной направленности призваны формировать целостный педагогический процесс, главными действующими лицами которого являются руководители школ, тренеры-преподаватели и спортсмены, организовывать их взаимодействие, совместную деятельность на всех уровнях и этапах развития. Спортивные школы представляют открытую социально-педагогическую систему, являющуюся подструктурой относительно всей сферы физической культуры и спорта. Как педагогическая система - это сложная системообразующая структура, включающая ряд собственных подсистем, главными из которых являются

дидактическая, воспитательная и управленческая [3].

Спортивная школа, являясь учреждением дополнительного образования, призва¬на способствовать:

- самосовершенствованию;
- формированию здорового образа жизни;
- профессиональному самоопределению;
- развитию физических, интеллектуальных и нравственных способностей;
- достижению уровня спортивных успехов соответственно способностям.

Спортивная школа любого вида и наименования создается учредителем по собственной инициативе и регистрируется уполномоченным органом местного самоуправления в заявительном порядке.Компоненты управления как система подготовки юных спортсменов включают: - целостную организацию спортивной школы; - учебно-тренировочный процесс и систему комплексного контроля; - вспомогательную деятельность, обеспечивающую образовательный процесс; - адаптацию научно-методических разработок и их интеграцию в учебно-тренировочный процесс [4].

Таблица 1 Педагогические критерии эффективности работы спортивных школ

Спортивно-оздоровительный этап	-стабильность состава занимающихся, посещаемость ими тренировочных занятий; -динамика индивидуальных показателей развития физических качеств занимающихся; - уровень освоения основ гигиены и самоконтроля.
Этап начальной подготовки:	-стабильность состава занимающихся; - динамика прироста индивидуальных показателей физической подготовленности занимающихся; - уровень освоения основ техники видов спорта, навыков гигиены и самоконтроля.
Учебно-тренировочный этап:	-состояние здоровья, уровень физического развития занимающихся; - динамика уровня подготовленности в соответствии с индивидуальными особенностями занимающихся; - освоение объемов тренировочных нагрузок, предусмотренных программами по видам спорта; - освоение теоретического раздела программы.
Этап спортивного совершенствования:	-уровень физического развития и функционального состояния занимающихся; -выполнение спортсменом объемов тренировочных и соревновательных нагрузок, предусмотренных индивидуальных планом подготовки; - динамика спортивно-технических показателей; - результаты выступлений на всероссийских соревнованиях.
Этап высшего спортивного мастерства	стабильность результатов выступления на республиканских и международных соревнованиях; - количество спортсменов, подготовленных в составы сборных команд Казахстана

Спортивный менеджмент в РК представляет собой совокупность традиционной управленческой культуры без поддержки государства, и рыночных методов в данной сфере, которые не распространяют выявленные закономерностей развития изучаемого предмета на будущее и используются «как есть». Это привело к тому что в сфере спортивного менеджмента присутствуют в основном минусы от этих двух видов, либо методики применяются настолько неэффективно что результаты от их применения довольно отрицательны.Спортивный менеджмент - один из видов отраслевого специального менеджмента, который имеет дело с управлением организации физкультурно-спортивной направленности. С позиций менеджмента

физическая культура и спорт - это не только «целесообразная двигательная деятельность человека», не только совокупность специальных средств и методов направленного развития физической дееспособности людей, как утверждается в теории физической культуры-это еще возможность получения дополнительного образования детей.Управление спортивной школой как учреждением дополнительного образования детей имеет следующие проблемы.

Во-первых, проблемы организации и маркетинговой стратегии спортивных школ на рынке Казахстана, материально-технического обеспечения и стоимости аренды недвижимости, влияющих на общую подготовки молодых и повышения уровня действующих спортсменов для населения со средним уровнем доходов. Исследованиям подвергаются рынок, конкуренты, потребители, цены, внутренний потенциал предприятия. Исследование рынка предполагает выяснение его состояния, тенденций развития, что может помочь выявить недостатки сегодняшнего положения на рынке и подсказать возможности и пути его улучшения, но это только часть проблем, определяющих содержание маркетинговых исследований в целом.

Вторая проблема, касающаяся создания правового поля для сферы спортивного менеджмента в Казахстане, в том числе включения этих понятий в соответствующие законодательные и нормативно-правовые акты, что укрепило бы роль и пути воздействия государственных и общественных органов управления сферой спортивного менеджмента как средства эффективного решения по формированию здорового общества.

Вышеперечисленные проблемы можно решить следующими направлениями:

-внедрение коллегиального управления;

-развитие конкуренции по предоставлению услуг;

- выделение роли человека как клиента, потребителя услуг;

-четко определить цели и миссию спортивных школ;

-своевременные предотвращение проблем;

-измерение результатов;

-общественный контроль за эффективностью деятельности спортивных школ;

-изучение и применение зарубежного опыта в сфере спортивного менеджмента;

-создание государственных программ подготовки специалистов в сфере спортивного менеджмента.

Спортивная школа в своем современном виде является сложным крупномасштабным динамическим объектом, для оптимального управления которым необходимы специальные подходы, в своей основе направленные на сокращение времени обработки больших объемов информации [5].

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»
http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-%E2%80%93-elbasy-n-a-nazarbaevtyn

2. Спортивный менеджмент http://kak-bog.ru/sportivnyy-menedzhment

3. Шерин В.С. Менеджмент физической культуры и спорта: Учебное пособие. - Томск: Томский государственный университет, 2010. - 124 с.

4. Крылова А.П. Физическая культура и спорт как объект управления. М.: Смарт, 2006. – 74 с.

5. Явленин И. Спортивный маркетинг: принципы позиционирования профессионального спортивного клуба. // Спорт- бизнес. -2005- №8.Режим доступа: http://www.marketing.spb.ru/lib-special/branch/sport.htm.

УДК: 316.453

СПОРТ МЕКТЕБІН БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ БАЛАЛАРҒА ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕ РЕТІНДЕ

ГабдулинД., Габдуалиева Р.С.
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті ,Орал қ.

Аннотация: Бұл мақалада спорттық менеджментті ұйымдастыру туралы негізгі мәселелер көтерілген, педагогикалық тиімділігінің анықтайтын критерийлер қарастырылып ашылған спорт мектептердің жұмыстарын айқындайтын ерекшеліктер зерттелген.

Негізгі сөздер: спорт менеджмент, дені сау ұлт, спорт мектебі, басқару, қосымша білім беру.

УДК 06.77.64

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Губайдуллина С.С., Султангужиева А.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *в данной статье освещены экономические и социальные проблемы занятости в Республике Казахстан.Также уделено внимание категории самозанятых граждан и их проблемам. Авторами особое внимание уделяется молодежной политике в целях снижения уровня безработицы.*

Ключевые слова: *занятость, безработица, социально-экономическая политика, самозанятые, безработные, малоимущие, улучшение благосостояния.*

Со времени обретения независимости Казахстан твердо встал на путь развития рыночных отношений в экономике. Достижения Казахстана за годы независимости стали возможными благодаря правильной и четкой политике, проводимой с первых дней Президентом Республики Казахстан - Лидером нации Н.А. Назарбаевым. В Послании Президента Н.Назарбаева народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» особое внимание уделяется политике занятости – «самой действенной политикой была и остается политика мотивации к производительному труду и создание новых рабочих мест» [1].

Специфической особенностью казахстанского рынка труда являются резкие территориальные различия в уровне безработицы вследствие ограниченной территориальной мобильности населения. Огромная разбросанность населенных пунктов по территории республики, значительные разнообразия в экономическом и социальном развитии регионов привели к значительным различиям в уровне занятости и безработицы.

Одним из ключевых вопросов для достижения процветания, безопасности и благополучия всех казахстанцев является обеспечение социальной стабильности в стране. Социальная политика, направленная на нее, рассматривается Президентом в Обращении к Нации как одна из трех основных внутренних систем, а именно: политика в отношении доходов, политика социальной защиты, политика в области занятости. Что касается политики в области занятости, то это набор государственных мер, связанных с распределением и развитием людских ресурсов в соответствии с требованиями экономической ситуации. Одним из основных путей улучшения

экономики и социального благосостояния страны является повышение экономической инициативы людей трудоспособного возраста, создание условий для самообеспечения бизнеса и ликвидация безработицы. Стратегия занятости в основном сосредоточена на профессиональной подготовке и переподготовке кадров. В этой связи основным направлением в адрес является стратегия занятости, открывающая новые возможности для каждой казахстанской семьи, обеспечивающая эффективное развитие экономики в посткризисный период [2].

Следует отметить, что в Послании определены пути и методы борьбы с безработицей. Прежде всего, это переоборудование и модернизация коммунальных предприятий. Во-вторых, это строительство, реконструкция и ремонт местных дорог, а также модернизация социальной инфраструктуры, особенно школ и больниц. В-третьих, объекты местного значения в каждой конкретной популяции. В-четвертых, это расширение социальных рабочих мест и организация молодежной практики. Эти меры, в свою очередь, По мнению Н.А. Назарбаева, это не только решит проблему занятости, но и будет стимулировать создание новых отраслей в стране.

Основным этапом становления было принятие Конституции Республики Казахстан в августе 1995 года, которое закрепило положение государства о социальном характере и эволюционном развитии. Главными принципами, лежащими в основе формирования отношений занятости населения, являются принципы добровольности свободы выбора в реализации каждым своей способности к труду в той или иной сфере трудовой деятельности в рамках форм собственности, закрепленных в Конституции Республики Казахстан. Обеспечение занятости является одним из основных приоритетов социально-экономической политики любого государства. В нашей республике выбор народа в развитии сферы занятости, лежит в основе Стратегии развития «Казахстан - 2030» и Посланий Президента страны, направленных на создание прочных предпосылок стабильного и динамичного развития государства.

В июле 2011 г. в Казахстане по поручению Главы государства Н.А. Назарбаева была начата реализация Программы «Занятость-2020». Программа содержит четыре ключевых направления: «Обу¬чение и содействие в трудоустройстве самозанятого, безработного и малообеспеченного населения», «Содействие развитию предпринимательства на селе», «Повышение мобильности трудовых ресурсов», «Развитие сельских населенных пунктов». Основными задачами программы Дорожной карты занятости 2020 являются: обеспечение экономической отрасли квалифицированными кадрами; создание рабочих мест (постоянных, временных); снижение глобального кризиса в РК и обеспечение экономического роста; развитие предпринимательской активности; повышение профессиональной и территориальной мобильности трудовых ресурсов за счет планирования внутриобластной и внутрирайонной миграции; создание условий для адаптации и проживания мобильной части занятой молодежи; повышение продуктивной занятости самостоятельно занятого населения, формализация их статуса; усиление адресности мер социальной поддержки, снижение иждивенчества и стимулирование трудовой активности.

В настоящее время в республике работают около 10,5 миллионов человек. Уровень безработицы по итогам первого квартала 2018 года составил 6,2%. В странах Европы уровень безработицы в 2017 году составлял около 9%, а в США в марте 2018 года он был равен 7,2%. Данная ситуация является следствием кризиса современной экономической системы и системы обеспечения занятости. В связи с этим при проведении модернизации системы занятости в Казахстане необходимо учесть ошибки из опыта других стран.

Из этого следует, социальная политика Казахстана должна перейти на новый уровень. Используя накопленный мировой опыт, необходимо не допустить острых социальных проблем, с которыми столкнулись страны Европы. Поэтому успех в выполнении поставленных задач в области обеспечения занятости зависит не только от политики государства, но и от самих людей, от их активной позиции, мобильности, желания работать, учиться, заниматься самообразованием, брать на себя ответственность, учиться принимать решения.За последнее десятилетие Президент страны придает большое значение стандарту качества жизни –

совершенствование социального уровня в стране, направлена на повышение качества жизни всех казахстанцев, сокращение числа безработных и улучшения благосостояния в целом.

Реальным подтверждением вышесказанного являются то, что начиная с 2010 года, в Казахстане введено около 440 новых индустриальных объектов, на которых трудятся почти 50 тыс. высококвалифицированных рабочих. Увеличено финансирование образования и науки, здравоохранения, сферы социального обеспечения. Построено 370 новых школ, в 7,5 раза выросло число детских дошкольных учреждений. Построены десятки крупных медицинских центров с самым передовым оборудованием [3].

Экономическая составляющая данного вопроса, актуальна вдвойне. Переход Казахстана на новые экономические условия ведения хозяйства, привел к возникновению принципиально новых явлений в сфере занятости населения республики. Рабочая сила приобрела форму товара, что сформировало свой рынок труда. Опыт показывает, что в Казахстане начали выделять группы населения, которые по своему положению на рынке труда имеют обособленный характер. Прежде всего - это слабо защищенные категории, молодежь. Кроме того, невысока конкурентоспособность значительной части женской рабочей силы, инвалидов, пенсионеров, желающих работать, несмотря на получение пенсии.

Также существует категория самозанятых граждан, которая несет в себе следующие проблемы:

не участвуют в системе социального страхования и не имеют пенсионных накоплений;

большинство из них не имеет постоянных источников дохода;

они, как правило, не рассчитывают на карьерный рост, поэтому не заинтересованы в повышении квалификации и производительности труда;

уровень образования самозанятого населения, во многом, не отвечает современным требованиям рынка, что сдерживает их продуктивную занятость

Основная доля рабочего класса приходится в секторе сельского и рыболовного хозяйства. Образование частного сектора, привело к увеличению доли малого бизнеса, но к сожалению, освоено не в полной мере. При этом отношение работников к занятости на предприятиях различных гражданско-правовых форм неоднозначно.

Определение основ занятости, выявление причин обострения проблем занятости в обществе, понимание основных социально-экономических и региональных особенностей занятости, установление взаимосвязи занятости с демографической ситуацией, анализ формирования занятости с учетом изучения предпринимательского климата, определение возможных направлений государственного регулирования занятости на национальном и региональном уровнях все эти задачи которые необходимо решить.

Некоторые экономисты предлагают свои пути решения: Студенты после окончания вуза остаются без работы в большинстве случаев. Они выбирают специальности, на которые потом не могут найти соответствующую работу. Государство должно помочь студентам, правительство должно управлять балансом профессий в Казахстане, представитель государства должен прибыть в школу. Его миссией является убедить учеников выбрать профессии, в которых государство нуждается. Но все равно выбор стоит за учеником. Колледжи и вузы должны быть тесно связаны с производством, со школами, потому что уже получивший знания студент может быстро устроиться на подходящую ему работу благодаря этому тесному взаимодействию.

Нужно открыть центры переквалификации рабочих и это снизит уровень безработицы в Казахстане, а если люди проявят заинтересованность, то в дальнейшем они могут получить постоянную работу, поэтому Центры занятости играют большую роль в решении проблем занятости. Сейчас в Казахстане активно развиваются такие формы поддержки занятых, как бесплатные курсы переподготовки и повышения квалификации. Специалисты отмечают, что в Казахстане широко идет процесс урбанизации. При этом, люди, уезжающие из сел в города, не имеют достаточных навыков для трудоустройства в больших мегаполисах, а отток людей из сельской местности показывает, что программы поддержки села не всегда коррелируются с

успехами в области занятости. Поэтому разработали новую программу «С дипломом в село», где нужно предусмотреть меры льгот не только учителям и врачам, но также и агрономам, инженерам, технологам.

Такие экономические показатели как безработица, инфляция и объем розничной торговли являются основными. Наиболее точным и главным является показатель безработицы, так как во многих странах отчет по показателю безработицы формируется на еженедельной основе. При этом существующая структура рынка труда позволяет точно измерить динамику занятости и безработицы, поскольку регистрация и учет безработных осуществляется поименно [4].

Для достижения устойчивой и продуктивной занятости, сокращения безработицы и поддержания ее на социально приемлемом уровне, создания организационных, правовых и экономических условий функционирования и регулирования рынка труда необходимо решить следующие задачи:

- Создать эффективно функционирующие институты рынка труда страны, отвечающие требованиям современной рыночной экономики, способствующие повышению эффективности реализации государственной политики занятости и создающие лучшие условия для трудоустройства безработных граждан с учетом их способностей и квалификации.
- Обновить систему правового регулирования занятости путем изменения и дополнения трудового и социального законодательства, ориентированного на поддержку граждан, ищущих работу, а также обеспечить социальную защиту в сфере занятости

Все происходящие в сфере занятости населения страны процессы требуют систематизации, осмысления и разработки мер, направленных на развитие занятости в рыночных условиях. Эти меры должны обеспечивать поступательное развитие экономики, с одной стороны, и необходимую адекватную социальную защиту населения, с другой.

Такая система мер, должна предусматривать внесение изменений в государственное регулирования занятости населения страны и в действующие законодательные нормативные акты. Ключевым условием эффективного осуществления стратегии занятости является ответственность правительства и местных исполнительных органов и способность обеспечить развитие экономики Казахстана. В этой связи членам правительства и различным уровням руководителей поручено осознавать адекватность рабочих мест, количество рабочих мест, открывающихся на местах, выявление необходимых затрат для этой цели, а не только финансирование работы, но и строгий контроль за использованием бюджетных средств. В качестве элементов стратегии занятости Казахстана в контексте глобального финансового кризиса, системы регионального развития рынка труда и профессиональной подготовки и переподготовки специалистов; расширение социальных рабочих мест и молодежной практики. Эти меры не только обеспечивают эффективный механизм борьбы с безработицей, но и обеспечивают дальнейшее устойчивое развитие рынка труда. Среди вышеупомянутых мер особое внимание должно уделяться профессиональному обучению и переподготовке специалистов, активному обучению новых профессий. Как показывает мировая практика, переподготовка и переподготовка работников по дополнительным специальностям значительно снизит риск безработицы и социальной нестабильности в обществе. Необходимо организовать переподготовку на базе существующих учебных заведений и финансировать обучение людей в других крупных строительных компаниях.

Систематическая работа по переподготовке и переподготовке должна включать следующие задачи:

- Каждый, кто хочет работать по новой специальности, должен иметь возможность учиться.
- Обеспечение будущих потребностей в ресурсах экономики в первую очередь в сельском хозяйстве.
- Постепенная замена иностранных рабочих местным персоналом.

Особое внимание уделяется также молодежной политике в целях снижения уровня безработицы. Так как молодые люди являются наиболее уязвимыми категориями граждан,

поддерживая их, государство будет обеспечивать социальную стабильность молодежи и развивать ресурсы своего будущего.

В инициированной Президентом Казахстана Н.А. Назарбаевым Стратегии «Казахстан - 2050», программной статье «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» и других стратегических документах рельефно отражены основные приоритеты молодежной политики, возлагается огромная надежда и ответственность на молодежь, как базовый ресурс модернизирующегося Казахстана. Поддержка и развитие конкурентоспособности молодежи является актуальным и стратегическим приоритетом государственной политики Республики Казахстан.

В настоящее время основной проблемой для молодежи является занятость. В мировой практике программы поддержки молодежного предпринимательства признаны эффективным инструментом безработицы среди молодежи. Государство выделяет льготные кредиты, оборудование для молодежных кооперативов, оплачивает вступительный взнос для безработных молодых людей, частично погашает кредиты и помогает обучению персонала.

В Казахстане этот опыт можно также использовать для демонстрации первых социальных выгод за счет использования молодых специалистов в сельской местности и предоставления доступного жилья.

Забота государства о достижении в стране наиболее полной и эффективной

занятости как важной социальной гарантии для экономически активного населения является важнейшим аспектом государственного регулирования рынка труда, механизм формирования которого будет постоянно совершенствоваться применительно к новым условиям развития рыночной экономики, структурной перестройки производства, формирования эффективной социальной политики.

Список литературы:

Послание Президента – Лидера нации Нурсултана Абишевича Назарбаева народу Казахстана. «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» // Казахстанская правда. – 2012. №4. - 28 января

Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года(с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)

Алашбаева А., Абдрахманова Р. Модернизация экономического развития территорий регионов Республики Казахстан // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2013. — № 3(71). — С. 37–45.

Рыночная экономика Казахстана: проблемы становления и развития: в 2 т. / М-во образования и науки РК, Институт экономики; [под ред. М. Б. Кенжегузина]. - Алматы: Институт экономики МОН РК, 2001.

УДК06.77.64

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТ ЖҰМЫС ІСТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Губайдуллина С.С., Султангужиева А.Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада Қазақстан Республикасында жұмыспен қамтудың экономикалық және әлеуметтік мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың санатына және олардың проблемаларына назар аударды. Автор жұмыссыздықты азайту мақсатында жастар саясатына ерекше назар аударады.*

Негізгі сөздер: *Жұмыспен қамту, жұмыссыздық, әлеуметтік-экономикалық саясат, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, жұмыссыздар, кедейлер, әл-ауқатты жақсарту.*

УДК 06.56.25

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Демешева А.,Султангужиева А.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье рассматривается развитие малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан, проблемы и перспективы развития, а также государственная поддержка предпринимательства.*

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, предпринимательство, государственная поддержка, экономика, государственное регулирование.*

Малый и средний бизнес является основным элементом современной рыночной системы хозяйствования. Как показывает опыт стран с развитой рыночной экономикой, развитие малого бизнеса способствует решению ряда важных социально-экономического развития страны задач, таких, как демонополизация, формирование рыночной структуры экономики и конкурентной среды; насыщение рынка товарами и услугами; занятость и самозанятость; экономический рост и увеличение налоговых поступлений (при стабильной налоговой системе); формирование среднего класса; укрепление деловой этики, в том числе и налоговой дисциплины. Развитие и поддержка малого бизнеса является одним из средств решения проблемы безработицы - в странах с развитой рыночной экономикой от 50 до 90% граждан заняты именно в этой сфере.

Казахстанский бизнес - это тот сектор экономики, который в буквальном смысле порожден реформами. Периодом зарождения в стране цивилизованного бизнеса можно смело назвать 1997 год, когда был принят Указ Президента страны от 07.07.1997 г. №3589 «О приоритетных и региональных программах поддержки и развития малого предпринимательства в Республике Казахстан» [1]. С тех пор в Республике Казахстан развитие малого и среднего бизнеса является одной из приоритетных задач государственной политики. Ее успешная реализация определяет дальнейшее экономическое и политическое развитие страны.

Сегодня назрела ситуация, когда малое предпринимательство должно использовать свою гибкость, мобильность, рыночную объективность для ускоренного поиска своего места в

инновационной экономике. Государство, в свою очередь, должно создать благоприятные условия для реализации инициатив предпринимательской среды и нацелить свою помощь на те предприятия малого предпринимательства, которые имеют наибольший потенциал с точки зрения своей конкурентоспособности и повышения научно-технологического потенциала страны. Глава нашего государства в своем послании народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» относит развитие малого и среднего бизнеса к одним из приоритетных направлений экономической политики государства. Развитие малого и среднего бизнеса – вот главный инструмент индустриальной и социальной модернизации Казахстана в XXI веке [2].

С 2010 года в целях поддержки и развития малого и среднего предпринимательства реализуется Программа «Дорожная карта бизнеса 2020», оператором которой является АО «Фонд развития предпринимательства “Даму”», целью которой является обеспечение устойчивого и сбалансированного роста регионального предпринимательства в несырьевых секторах экономики, а также сохранение действующих и создание новых постоянных рабочих мест [3].

Стратегическими задачами экономики Казахстана являются развитие отечественного наукоемкого производства, разработка и освоение новых информационных технологий, ориентированных на получение конкурентоспособной продукции и обеспечение интересов национальной экономической безопасности за счет сохранения и развития промышленного и научно-технического потенциала республики.

Одной из наших стратегических целей является обеспечение к 2050 году вклада малого и среднего бизнеса в ВВП страны не менее 50%. В настоящее время малый бизнес активно расширяется в РК, однако качество развития значительно отстает от общемировых показателей. МСБ формирует 25,6% ВВП РК (среднемировой уровень - 63%), а доля занятых в МСБ составляет 36% республиканского рынка труда.

В масштабах национальной экономики популярность предпринимательства в РК увеличивается, однако темпы активности достаточно малы - уровни предпринимательской активности в РК в два раза ниже средней мировой величины (63% в ВВП и 47% от числа занятых) [4].

Среди регионов наибольшее влияние МСБ в формировании валового регионального продукта наблюдается в Астане - 46% ВРП, ЗКО (40%) и в Алматы (29%).

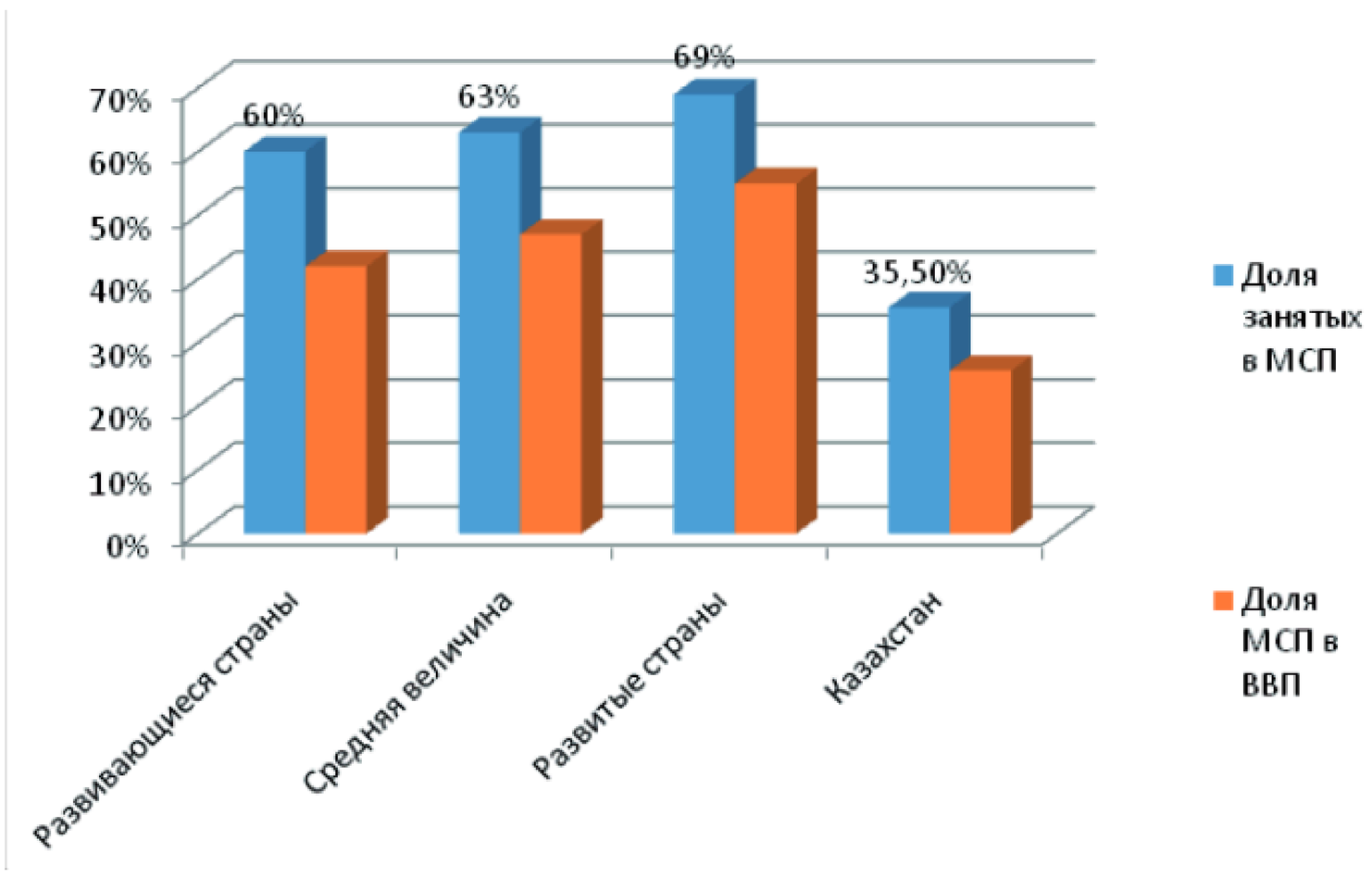

Рисунок 1.Доля малых и средних предприятий в ВВП Казахстана

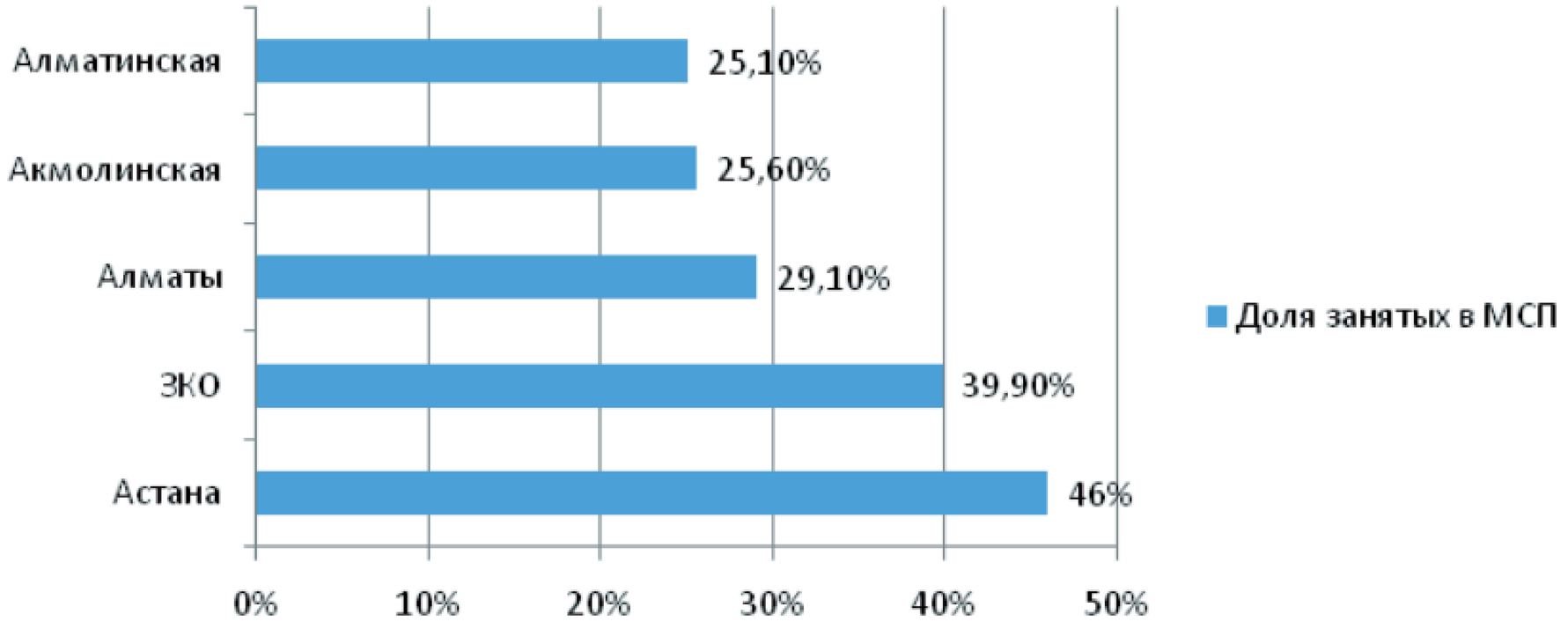

Рисунок 2. Доля занятых в малых и средних предприятиях

В структуре МСБ наблюдается традиционное доминирование субъектов индивидуального предпринимательства, занятых в торговой деятельности и сферах, не требующих высокой квалификации. В то же время мировым трендом считается переход к производству продукции с высокой добавленной стоимостью, внедрению механизмов инновационного, эффективного производства («Казахстан 2050»).

Как отмечает Азиатский Банк Развития, индивидуальное предпринимательство в РК демонстрирует низкую продуктивность. Годовой объем производства на одного работника в ИП составляет $3 тыс., в то время как в малых и средних предприятиях - $27 тыс.

Количество малых предприятий (юрлиц) за год увеличилось на 8% и составило 191 тыс. ед. Большая часть малого предпринимательства сконцентрирована в секторах торговли - 30% и строительстве - 16%.

Малые и средние предприятия жизненно необходимы экономической системе. Кооперация с крупным бизнесом через систему подрядов и поставок, решение социальных проблем и противоречий на местном и региональном уровне, решающая роль в формировании среднего класса собственников – все это определяет место и роль представителей малого и среднего бизнеса в экономической системе.

В регионах Казахстана малый бизнес более чем на 80% ориентирован на внутрирегиональные рынки (а в торговле и строительстве более чем на 90% — на местные. Наибольшее число активных предприятий в региональном разрезе приходится на Мангистаускую область (96,2%), г.Астану (95,9%), а также на Кызылординскую (95,5%), Атыраускую (95%) и Западно-Казахстанскую (94,4%) области

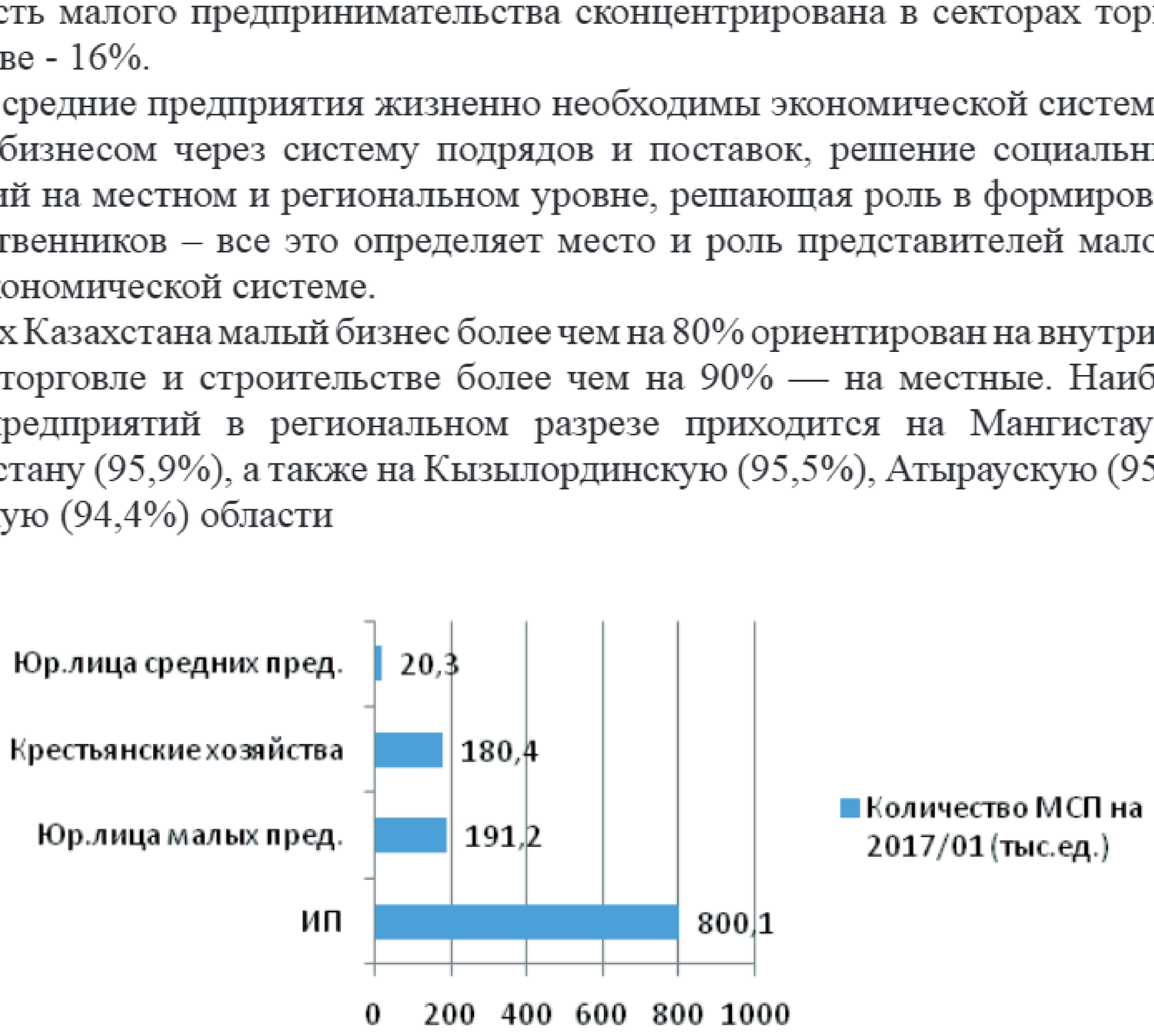

Рисунок 3. Количество субъектов МСБ на 2017/01 (тыс.ед.)

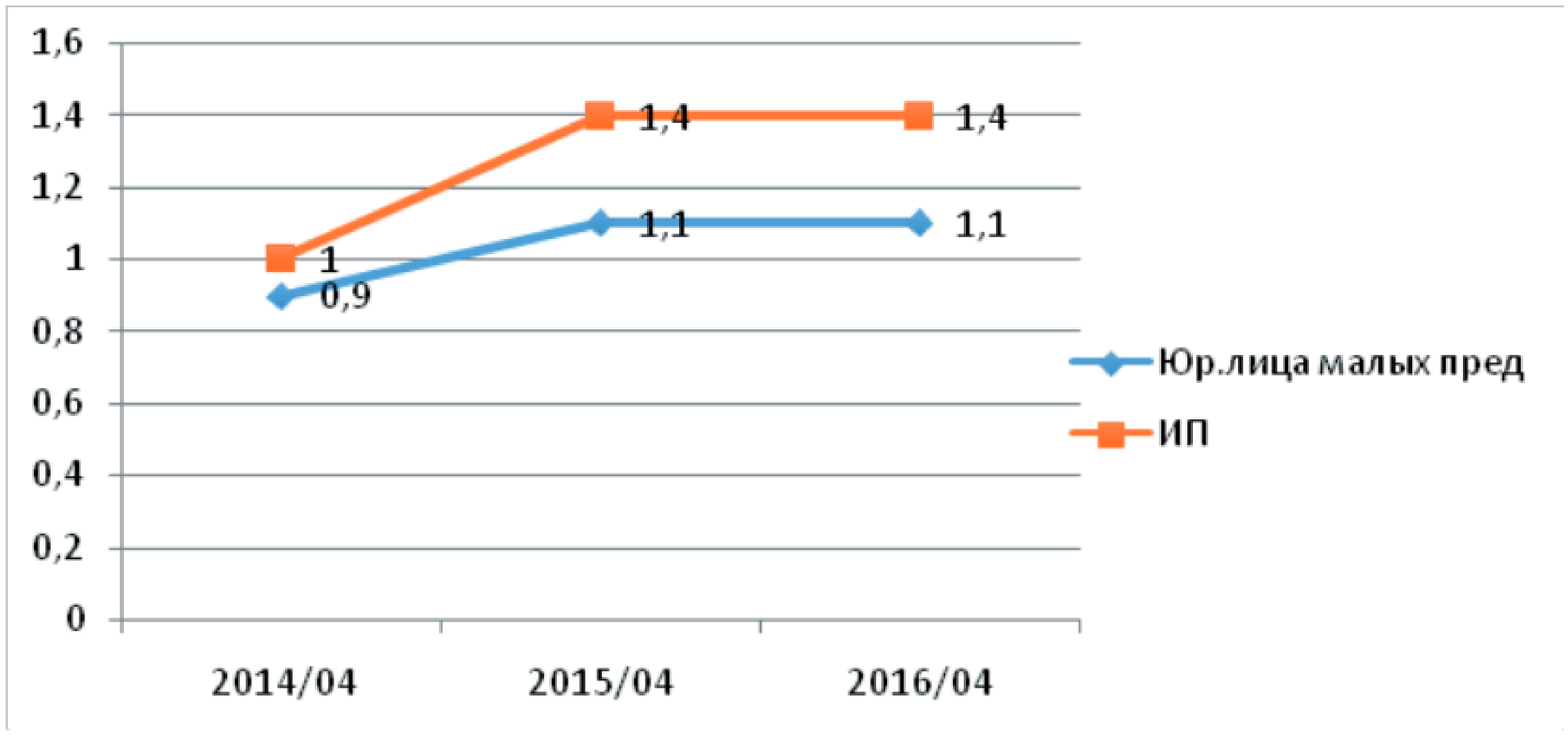

Рисунок 4. Численность занятых (млн.чел.)

С 2015 года наблюдается активный рост кредитования МСБ. Однако, по данным АБР, только 19% МСП получают кредиты, в то время как остальные рефинансируют доход или берут займы из других источников. Это связано с тем, что большинство предприятий имеют плохую кредитную историю или не имеют нужных документов.

Направление кредитов отражает основные виды деятельности предприятий: торговля (37%), строительство (13%), промышленность (13%) и другие отрасли, не связанные с основными секторами экономики (24%).

Несмотря на положительную динамику развития, существует ряд факторов, препятствующих развитию предпринимательства, среди которых можно отметить: дороговизна материально-технических средств; низкий уровень доступа малого бизнеса к кредитным ресурсам, в связи с отсутствием залоговой базы; низкая инновационная активность субъектов МСП; рост арендной платы и оборудования; низкая квалификация предпринимателей и наемных работников; низкий уровень проектов, реализуемых в сельских населенных пунктах по государственным целевым программам, направленных на развитие малого и среднего бизнеса; нецелевое использование выданных грантовых средств из республиканского бюджета в рамках «Дорожная карта бизнеса 2020».

Развитие малого и среднего предпринимательства, являющегося основным источником занятости, привлечения инвестиций, фундаментом построения конкурентоспособной экономики является одним из основных приоритетов работы Министерства национальной экономики. Работа в данном направлении осуществляется по трем системным блокам. Это:

1. совершенствование государственного регулирования и улучшение бизнес климата;
2. повышение доступности финансирования и совершенствование мер поддержки;
3. снятие отраслевых барьеров.

К мерам государственной поддержки, проявлен интерес у предпринимателей, занятых в промышленности, торговле, сельском хозяйстве, транспорте и оказывающих услуги по предоставлению проживания и питания.

В целях повышения доступности мер поддержки для населения в программу внесены изменения по сокращению сроков освоения бюджетных средств банками и микрофинансовыми организациями до 6 месяцев (ранее срок освоения составлял 12 месяцев). Это позволит ускорить доведение бюджетных средств до конечных заемщиков.

При этом, меры государственной поддержки зачастую чрезмерно зарегулированы. Это связано с необходимостью предоставления большого количества требуемых документов, многоэтапностью принятия решений на различных комиссиях и коллегиальных органах, длительными сроками подписания итоговых документов и договоров.

Для решения выявленных проблем предлагается:

- перевести требуемые документы на декларативный вид, то есть отказаться от запрашивания документов в пользу заполнения установленных бланков. (При этом, ответственность за достоверность предоставленной информации остается за субъектами МСБ);

- заменить работу различных экспертных групп и комиссий на автоматизированные процессы, которые позволят исключить практику принятия решений на основании субъективных мнений их членов.

Создание благоприятных условий для развития малого и среднего предпринимательства – забота органов государственной власти. Без сильной и целенаправленной государственной политики в области поддержки бизнеса добиться коренного перелома в повышении доли конкурентоспособных отечественных товаров, работ и услуг невозможно. Законодательное обеспечение по охране прав производителя должно мотивировать последнего на трудоемкое, но эффективное достижение коммерческого успеха.

Малый и средний бизнес – это прочная экономическая основа нашего Общества Всеобщего Труда. Для его развития нужны комплексные решения по законодательному укреплению института частной собственности. Надо отменить все инертные правовые нормы, мешающие развитию бизнеса. Малый бизнес должен стать семейной традицией, передаваемой из поколения в поколение.

Список литературы:

1. «О приоритетах и региональных программах поддержки и развития малого предпринимательства в Республике Казахстан» Указ Президента Республики Казахстан от 7 июля 1997 г. N 3589.

2. Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана, 14 декабря 2012 г.

3. Программа «Дорожная карта бизнеса - 2020», 64 с.

4. Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан / Статистический сборник. – Астана, Комитет по статистике МНЭ РК, 2015, 72 с.

5. Воевутко А. Ю. Государственная поддержка малого и среднего бизнеса в Казахстане // Финансы Казахстана. - 2011. - № 5.- С. 37-40

6.Фонд развития предпринимательства «Даму» // http://www.fund-damu.kz/1135.

УДК 06.56.25

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Демешева А.,Султангужиева А.Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті ,Орал қ.

Аннотация: *Осы мақалада Қазақстандағы шағын және орта бизнестің дамуы, оның мәселелері және болашағы және кәсіпкерліктің мемлекеттік қолдауы қарастырылады.*

Негізгі сөздер: *шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдауы, экономика, мемлекеттік реттеу.*

УДК 06.56.25

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА - ОСНОВА ЭКОНОМИКИ ЛЮБОЙ СТРАНЫ

Әжіғалиев М.А., Изимкулов К.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье рассматривается развитие малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан, проблемы и перспективы развития, а также государственная поддержка предпринимательства.*

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, предпринимательство, государственная поддержка, экономика, государственное регулирование.*

Развитие предпринимательства является стратегическим вопросом и приоритетным направлением в экономике Республики Казахстан. Его успешное развитие возможно лишь при наличии политической воли государства сформировать необходимые для этого социальные, экономические, правовые, политические и другие условия.

Малый и средний бизнес находится в центре интересов казахстанского общества, затрагивает жизнь всего населения страны. Немногие сектора экономики могли бы функционировать без его нескончаемого потока продукции и услуг. И что особенно важно, его деятельность инициирует изобретательскую и инновационную деятельность, основные идеи и изобретения чаще поступают от малых, нежели от крупных предприятий.

Без развитого малого и среднего предпринимательства сложно говорить о стабильности макроэкономи¯ческой ситуации государств. Вследствие этого, еще на заре независимости малый и средний бизнес был определен в Казахстане как важнейший сектор экономики. Всесторонняя поддержка малого и среднего бизнеса всегда была приоритетом государственной политики. Именно благодаря этому, несмотря на сложную экономическую ситуацию в стране в 1990-е годы, число субъектов малого и среднего предпринимательства постоянно росло.

В современном мире все больше возрастает значение малого и среднего бизнеса в структуре национальных экономик большинства государств. В первую очередь это связано, с тем, что предприятия МСБ, обладают наибольшей гибкостью, чем крупные компании, а

также оперативно реорганизуют себя в условиях быстро меняющихся тенденций, являются фундаментом и залогом ускоренного социально-экономического роста.

Становление и развитие сектора малого бизнеса является одним из приоритетных направлений социально-экономической политики любого государства. Статистические данные по структуре ВВП зарубежных стран говорят о том, что в рыночной экономике малый бизнес представляет собой ведущий сектор, определяющий темпы экономического роста, структуру и качество валового внутреннего продукта

Малые и средние предприятия выполняют очень важную роль в финансовой системе страны: они способствуют борьбе с безработицей за счет создания новых рабочих мест, формированию нормальной конкурентной среды, малые предприятия в большей степени способны реагировать на колебания потребительского спроса, на изменение конъюнктуры рынка, тем самым придавая экономике дополнительную стабильность. В большинстве развитых стран вклад сектора МСП в ВВП колеблется в промежутке от 50% до 60%.

На сегодняшний день Казахстан признан более чем 120 государствами, почти со всеми установлены дипломатические отношения. Казахстан вступил в июле 1992 г. в Международный валютный фонд и во Всемирный банк, Казахстан участвует в деятельности ОБСЕ, ООН, ЮНЕСКО и др. Становлению современного Казахстана способствовало интенсивной развитие сферы малого и среднего предпринимательства, которое является базой экономической и социально-экономической стабильности общества и по оценкам различных аналитических агентств должно занимать в экономике страны не менее 40-50%, так, например, в Великобритании доля среднего и малого бизнеса в экономике объединенного королевства занимает не менее 64%, в Германии – 58%, а в Голландии – около 51,5% [1].

Глава государства 11 ноября 2014 года в своем послании «Нұрлы Жол – путь в будущее» отметил, что «Малый бизнес должен стать семейной традицией». Ставил приоритетным задачи по увеличению доли МСБ до 50 процентов ВВП к 2050 году и необходимости эффективно использовать кредитные линии для малого и среднего бизнеса за счет АБР, ЕБРР, Всемирного банка [2].

Мировой опыт свидетельствует, что без государственной поддержки субъекты малого бизнеса обречены на банкротство, т.к. в среднем из каждых 10 остаются функционировать только 2-3, поэтому малый бизнес относится к сфере наиболее рискованного бизнеса. Субъекты малого предпринимательства весьма уязвимы ко всем рыночным изменениям и потрясениям, поскольку обладают гораздо меньшими возможностями и ресурсами по сравнению с субъектами среднего, а тем более крупного предпринимательства. Но именно малый бизнес выполняет стабилизирующую функцию в сфере экономики, позволяет создать и поддерживать конкурентную среду, обеспечивает равный доступ к осуществлению предпринимательской деятельности для всех ее участников. Поэтому экономическая политика развитых государств направлена на то, чтобы компенсировать эти способности малых предприятий и помочь им действовать на рынке как полноправным субъектам конкуренции. По данным ООН, в мировой хозяйственной системе малые и средние предприятия являются работодателями почти для 50% трудового населения всего мира, а объем производства в этой сфере в различных странах составляет от 33 до 67% ВНП [3].

Поэтому, малый и средний бизнес в Казахстане активно вовлекается в реализацию государственных программ. С целью создания благоприятных условий для формирования и развития новых предприятий малого предпринимательства в различных регионах Казахстана создаются и развиваются специализированные институты поддержки и развития предпринимательства. Ожидается, что эти меры обязательно приведут к созданию новых предприятий. При этом речь идет не о сотнях, а о тысячах субъектов малого и среднего бизнеса, которые в свою очередь создадут десятки тысяч новых рабочих мест. Но что еще более важно, будет создана такая предпринимательская среда, которая будет обеспечивать беспрерывное воспроизводство новых предприятий малого и среднего бизнеса.

Для поддержки малого и среднего бизнеса правительством была создана программа «Дорожная карата бизнеса 2020». Программа разработана для реализации послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Новое десятилетие – Новый экономический подъем – Новые возможности Казахстана» и Стратегического плана развития Казахстана до 2020 года [4]. Также на развитие малого и среднего бизнеса с 2015 по 2017 год активно привлекались займы у МФО сроком до 2020 года. В 2017году начата реализация третьего транша в $200 млн по проекту АБР, который нацелен на увеличение доступности финансирования МСБ, более чем на 20% увеличить количество заемщиков и число выданных кредитов к 2020 году.

Всемирный Банк в 2017 году выделил еще $9,24 млн по проекту конкурентоспособности малого и среднего предпринимательства. Цель проекта - укрепить правительственные программы и повысить компетентность субъектов малого и среднего бизнеса.

Таким образом, следует признать, что развитие среднего и малого бизнеса не отстает от общих темпов роста казахстанской экономики. Безусловно, в первую очередь это связано с тем, что развитие этого сектора экономики органично входит в общую систему целей и приоритетов развития государства. «Казахстан поставил перед собой масштабную цель – войти в тридцатку наиболее развитых экономик мира. Сильная экономика – это сильное предпринимательство, высокая конкурентоспособность отечественных предприятий. Поддержка отечественного бизнеса обозначена мной как второе по важности направление нового политического курса», – сказал Президент Казахстана.

Когда у предпринимателей спрашивают, что им мешает развивать бизнес, очень часто звучит ответ «Слишком высокие банковские ставки». Государство не может потребовать от Банков снижения ставок, потому что Банки – это рыночные институты, работающие в конкурентной среде и самостоятельно устанавливающие цены на свои услуги. В частности, банковская ставка складывается из таких составляющих, как уровень инфляции, стоимость привлечения денег самим Банком, а также плата за риск, который несет Банк при кредитовании. Зато государство может взять на себя выплату части вознаграждения (процентной ставки) по кредитам, выдаваемым на реализацию важных для государства проектов. Этот механизм называется субсидирование процентной ставки и широко используется во многих странах мира для поддержки производителей в приоритетных секторах экономики.

Малый бизнес активно расширяется в РК, однако качество развития значительно отстает от общемировых показателей. МСБ формирует 25,6% ВВП РК (среднемировой уровень - 63%), а доля занятых в МСБ составляет 36% республиканского рынка труда.

В масштабах национальной экономики популярность предпринимательства в РК увеличивается, однако темпы активности достаточно малы - уровни предпринимательской активности в РК в два раза ниже средней мировой величины (63% в ВВП и 47% от числа занятых).

В структуре МСБ наблюдается традиционное доминирование субъектов индивидуального предпринимательства, занятых в торговой деятельности и сферах, не требующих высокой квалификации. В то же время мировым трендом считается переход к производству продукции с высокой добавленной стоимостью, внедрению механизмов инновационного, эффективного производства («Казахстан 2050»).

Подводя итоги можно сказать, что количество предприятий малого бизнеса растёт из месяца в месяц, причём рост поступательный, не имеющий каких-либо скачков и спадов, это обстоятельство характеризует предпринимательство в стране как стабильно развивающееся. Но наряду с определенными наработками в Казахстане имеются серьезные проблемы, требующие проведения коренной реорганизации деятельности в осуществлении политики качества, являющиеся наиболее актуальными для малого и среднего бизнеса:

- Проверки контролирующими и налоговыми органами;
- Снижение покупательской способности и сложности в поиске рынков сбыта;
- Высокая конкуренция;

- Проблема финансирования бизнеса;
- Проблема поиска и подбора кадров;
- Отсутствие необходимой техники и оборудования.

Проблемы, препятствующие развитию малого бизнеса в Казахстане, отличаются своей комплексностью и не могут быть решены в короткие сроки. Современное состояние развития сектора малого бизнеса диктует необходимость пересмотра стратегии его государственной поддержки. Новая стратегия должна строиться с учетом отраслевых и региональных особенностей развития малого бизнеса [4].

Государственная поддержка малого предпринимательства в РК реализуется по таким направлениям, как: 1) создание условий для использования субъектами малого предпринимательства государственных финансовых, статистических, материально-технических и информационных ресурсов, а также научно-технических разработок и технологий; 2) разработка государственных, отраслевых (секторальных) и региональных программ развития малого предпринимательства; 3) установление упрощенного порядка государственной регистрации и ликвидации субъектов малого предпринимательства; 4) установление оптимального режима налогообложения; 5) принятие программ кредитования малого предпринимательства; 6) создание системы привлечения и использования инвестиций, в том числе иностранных, для поддержки и развития малого предпринимательства; 7) обеспечение гарантированного объема закупа товаров (работ, услуг) для государственных нужд; 8) организация подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров путем развития существующих и создания новых учебных и исследовательских центров, консалтинговых организаций и информационных систем поддержки и развития малого предпринимательства; 9) создание национальных институтов развития.

Государственная поддержка и развитие малого предпринимательства осуществляется путем: 1) оказания финансовой поддержки; 2) организации сети центров поддержки малого предпринимательства; 3) организации деятельности бизнес-инкубаторов; 4) передачи субъектам малого предпринимательства в доверительное управление или аренду не используемых более одного года объектов государственной собственности; 5) безвозмездной передачи субъектам малого предпринимательства в собственность объектов, переданных в аренду или доверительное управление для организации промышленного производства и развития сферы услуг населению по истечении года с момента заключения договора в случае выполнения предусмотренных им условий в порядке, установленном Правительством РК.Но если частный предприниматель стремится к тому, чтобы улучшить свое финансовое положение и повысить ликвидность своих активов, то у государства задачи должны быть другими, поскольку постоянное субсидирование субъектов малого и среднего предпринимательства только отсрочивает проблему снижения их ликвидности, но не решает ее в принципе. Необходимо использовать весь комплекс мер как экономического, так и административного характера, с тем, чтобы создать наиболее оптимальные условия для развития малого и среднего предпринимательства в нашей стране. Государственные программы по поддержке и развитию малого и среднего предпринимательства не должны быть ориентированы только на оказание финансовой поддержки, упрощение процедуры регистрации и снижение налогового бремени, а должны быть направлены на расширение их самостоятельности и повышение инвестиционной привлекательности, только таким путем можно будет добиться реального экономического роста.

Список литературы:

Мамыров Н.К. Экономика Казахстана на пороге XXI века. - Алматы. Экономика. 1999, 412 с.

Нұрлы жол – путь в будущее.Послание Президента РК Назарбаева Н.А. от 11.11.2014г.

Программа «Дорожная карта бизнеса - 2020», 64 с.

Воевутко А. Ю. Государственная поддержка малого и среднего бизнеса в Казахстане // Финансы Казахстана. - 2011. - № 5.- С. 37-40

Фонд развития предпринимательства «Даму» // http://www.fund-damu.kz/1135.

УДК 06.56.25

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС ДАМУЫ КЕЗ-КЕЛГЕН ЕЛ КОНОМИКАСЫНЫҢ НЕГІЗІ

Әжіғалиев М.А., Изимкулов К.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестің дамуы, даму мәселелері мен келешегі, сондай-ақ кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауы қарастырылады.*

Негізгі сөздер: *шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, экономика, мемлекеттік реттеу.*

УДК 06.77.02

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ МОТИВАЦИИ ТРУДА РАБОТНИКОВ

Жалмагамбетова Д.К., Султангужиева А.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск.

Аннотация: *встатье рассматриваются основные методы мотивации труда работников, система стимулирования, принятые в разных организациях.*

Ключевые слова: *мотивация, стимулирование, персонал, сотрудник, методы мотивации.*

Одним из важнейших факторов развития и успеха организации является мотивация. Мотивация необходима не только для работников, но также и для самого предприятия, для повышения производительности труда, то есть стимулирование физической активности, мотивация постепенно стала ориентироваться на повышение качества труда, стимулирование творческой активности, инициативы и на закрепление работников на предприятии. Под мотивом человека или сотрудника можно взять его привычное, сдержанное и направленное на достижение целей и задач действия, под его же побуждениями. У каждого сотрудника свои виды, на понимание границ его окружающей среды, т.е. атмосферы на рабочем месте, если все его принципы соблюдены, то он будет хорошо выполнять условия работы. Мотивация является одним из самых важных структур в стимулировании труда персонала, потому что только благодаря мотивации сотрудники будут активно достигать поставленной цели [1].

Мотивация труда работников позволяет не только покрыть издержки работодателя, но также и получить сверху определенную прибыль, при помощи мотивации улучшается качество и эффективность труда, благодаря чему предприятие или организация расширяет сферу своей производительности, тем самым расширяя экономику страны.

Система стимулирования не только плюс, но и минус в некоторых предприятиях. Иногда на предприятии или организации возникают проблемы, и тогда стоит задуматься о правильной мотивации труда работников, так как правильная мотивация дает человеку не только стать эффективным специалистом, но и стать личностью.

Стимулирование как способ управления трудовым поведением работника состоит в целенаправленном воздействии на поведение персонала посредством влияния на условия его жизнедеятельности, используя мотивы, движущие его деятельностью. Стимулирование персонала – в большей степени денежное вознаграждение, за определенный выполненный труд работника. Мотивация, в свою очередь более обширный термин, отвечающий за

побуждение сотрудников не только путем денежных поощрений, но и психологически, духовно удовлетворяющий.

Управление персоналом имеет свои принципы, которые используются в каждой конкурентоспособной организации:

Постановка определенных задач и целей.

Каждый начальник должен поставить в известность своих сотрудников о том, какие задачи и в какие сроки он должен выполнить, а также озвучить цели, к которым должен стремиться сотрудник. Ли Якокка делится своими убеждениями, связанными с мотивацией труда. «Я должен разъяснять своим подчиненным, какие задачи ставлю перед самим собой, точно так же как другие менеджеры должны собственные цели формулировать вместе со своим персоналом. Если они этих целей достигают, им следует воздать должное не одними лишь добрыми словами. Наиболее осязаемый способ, каким компания может признать ценность сотрудника, - это денежное вознаграждение и продвижение по службе. Когда же работника повышают в должности, самое время увеличить круг его обязанностей и предъявить ему более высокие требования. Когда он на подъеме, вы вознаграждаете его за уже сделанное и в то же время побуждаете сделать даже еще больше. Всегда следует толкать его вперед, когда он на подъеме, но ни в коем случае не следует слишком жестко с ним обходиться, когда дела у него не ладятся. Если он расстроен собственной неудачей, вы рискуете таким обращением вовсе выбить его из колеи и лишить всякого желания поправить дело» [2].

Вознаграждения, которые будут выплачены, за достижение определённой поставленной цели. Каждый работник должен знать, что он получит за выполнение работы, в каком размере и в какие сроки.

Уютная и благоприятная атмосфера на рабочем месте. Сотрудники должны чувствовать себя комфортно на своем рабочем месте, не сжато, для более быстрой и удобной работы, потому что результат зависит не только от самого работника.

Гласность и поощрения. Чтобы рабочий процесс не казался слишком утомительным и длинным, для того, чтобы работник чувствовал себя ценным звеном компании, начальник должен периодически поощрять свой персонал, контактировать с ним, замечать их небольшие «победы», так как это важно для сотрудника.

Целостность мотивации материальной и нематериальной.В современном мире все упирается в основном в материальную ценность, потому что благодаря деньгам человек может позволить себе осуществить свои потребности. Но не менее важно придавать значение и моральной поддержки, порой это самое «то», в чем как раз-таки нуждается работник. Поэтому стоит и нужно уметь воплощать в единое целое два этих дополняющих фактора.

Забота о своем персонале. Любой человек хочет быть уверен в завтрашнем дне, в том, что без него не было бы единства в коллективе. Поэтому начальник должен дать возможность подняться по карьерной лестнице своим работникам, в их специальностях; сделать скидки в определенных развлекательных, торговых местах; медицинскую страховку, а также различные коллективные празднования в честь праздников, спортивные соревнования.

Для правильной подготовки структуры мотивации следует периодически придумывать различные опросы, в виде тестов, мероприятий. Необходимо помнить, как про внешние, так и про внутренние факторы мотивации, а также понимать, что факторы постоянно меняются. Поэтому руководство должно уметь правильно разработать целую структуру мотивации.

Для человека очень важно различное количество факторов системы мотивации, в том числе и справедливость, расценивая качества работника, т.е заработная плата, хороший и дружный коллектив, коммуникабельность, т.е умение работать в команде, отпуск, времяпровождение с семьей, т.е. своевременный отпуск.

Любая фирма ждет от своей компании процветания и наиболее высокой прибыли, для того,

чтобы это все осуществилось необходимо, чтобы фирма была конкурентоспособный, а это значит, что нужны лучшие специалисты в своем деле, целая команда, которая профессионально и сплоченно умеет работать, понимать друг друга и вместе достигать желаемых и поставленных результатов.

Чтобы сотрудник был лучшим в своем деле – нужен особый подход, а для того, чтобы собрать целую команду умелых сотрудников – это целая работа, поэтому так важна правильно и четко разработанная система мотивации. Так как любого человека побуждает определенная мотивация, не стоит забывать, что так же легко потребности человека могут возрасти, даже измениться совсем в другую сторону. Необходимо изучить каждый путь, не только материальный, но и психологический. Каждая мелочь, даже простые теплые слова похвалы и благодарности могут подбодрить сотрудника на какой-то новый шаг, для достижения цели, ведь работа должна быть сама хорошим стимулом [3].

Для более эффективного результата мотивации нужно периодически вводить новшества, например, для матерей можно создавать kidsrooms, для детей, когда рабочий график у матерей(работниц) дольше графика работы детских садов и школ. Это комната, где дети могут провести время своего ожидания. Так же, необходима комфортабельная обстановка на рабочем месте, уют. Для работников которые живут далеко от дома, которые физически не успевают поехать на обед, для них можно включить бесплатное питание в организации, а также транспорт для развозки персонала. Для того, чтобы планы осуществились - нужно действительно хорошо потрудиться и постараться проанализировать каждый момент. Сплоченная, сильная команда – это большая часть проделанной работы, на пути к достижению цели, ведь уменьшение текучести кадров – это в первую очередь неквалифицированный персонал.В свою очередь сотрудник должен своевременно реализовать поставленные ему цели и задачи, понимая, что это его обязанность, за выплаты, которые он получит [4].

Абсолютно каждый работник имеет свое четкое понимание в его потребностях и предполагает на сколько и как эффективно он может потрудиться, для улучшения его работоспособности. Самое главное поддерживать своих сотрудников на столько хорошо, чтобы его желание сделать работу максимально лучше – не пропало.

Список литературы:

Теория управления. Издание второе, дополненное, М.: Финансы и кредит, 2005. -608 с.

Якокка Ли. Карьера менеджера: Nonfiction (Деловой бестселлер) /Пер. с англ. Р.И. Столпер. - Мн.: Парадокс, 1996. - 432 с.

Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. - М.: Дело, 1992. - 702 с.

Платонов Ю.П. Психологические феномены поведения персонала в группах и организациях. В 2-х т.: Т.2. – СПб.: Речь, 2007. – 488 с.

УДК 06.77.02

ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ЖҰМЫСЫ ЖҮЙЕСІНЖЕТІЛДІРУ

Жалмагамбетова Д.К., Султангужиева А.Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақалада қызметкерлердің еңбегін ынталандырудың негізгі әдістері, түрлі ұйымдарда қабылданған ынталандыру жүйесі қарастырылады.*

Негізгі сөздері: *ынталандыру, персонал, қызметкерлер, ынталандыру әдістері.*

УДК 06.81.12

КОРПОРАТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ ОРГАНИЗАЦИЙ

Журумухамедов Б.Б., Габдуалиева Р.С.
Западно - Казахстанский инновационно - технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрены основные понятия в области корпоративной политики организаций, ее структурные элементы. Определены намерения, возможности и основные направления корпоративного управления организацией, а также основания для выбора этих направлений и возможные риски при их реализации.*

Ключевые слова: *стратегия,корпоративная стратегия, корпоративное управление, организация, микро-макросреда организации*

Современный этап развития бизнес-сообщества характеризуется повышенной нестабильностью, что обусловлено кризисными явлениями во многих странах мира, в том числе и в Казахстане. В казахстанской практике почти нет примеров стратегий, созданных для групп независимых компаний. Наличие функциональных стратегий также еще не стало нормой для большинства отечественных предприятий. Детально разрабатывать функциональные стратегии и стратегии бизнес-единиц имеет смысл только для приоритетных направлений бизнеса. Наиболее важным уровнем стратегического планирования, на наш взгляд, является корпоративная стратегия, с которой к тому же целесообразно начинать процесс планирования.

Одним из путей стабилизации рыночной экономики является внедрение инновационных подходов к совершенствованию макро- и микросреды организаций, обеспечивающих повышение эффективности их финансово- хозяйственной деятельности. К числу таких подходов в области совершенствования микросреды организации относится создание и поддержание систем корпоративного управления [1].

Система корпоративного управления представляет совокупность взаимосвязанных элементов, предназначенных для эффективного регулирования деятельности организации и формирования ее внутренней среды. Одним из элементов такой системы является корпоративная стратегия организации, предназначенная для оптимизации внутрифирменных процессов. Разработка такой стратегии осуществляется на первом этапе становления системы корпоративного управления.

Необходимо отметить, что разработка стратегии в определенной области является ведущим трендом на современном этапе развития нашей страны. Корпоративная стратегия – это

внутрифирменная деятельность организации, которая может быть оформлена в виде стандарта организации (фирменного стандарта) или иного документа. Прообразом такого документа являются имеющиеся у многих организаций Правила внутреннего распорядка. Однако они не охватывают всей полноты функций, которые должна выполнять корпоративная стратегия, определяющая не только правила поведения, обязанности, но и направления различных видов профессиональной деятельности, выполняемых сотрудниками [2].

При разработке корпоративной стратегии необходимо дать определение этого термина, так как в доступной нам литературе оно отсутствует. Корпоративная стратегия — намерения, возможности и основные направления организации, сформулированные ее руководством в области корпоративного управления. При разработке корпоративной стратегии необходимо вначале определить намерения руководства организации, и в первую очередь сформулировать цели этой стратегии, исходя из миссии и целей самой организации. Обобщенной миссией организаций является удовлетворение запросов потребителей с учетом специфики ее профессиональной деятельности.

Цель любой коммерческой организации — получение запланированной прибыли.

Цель корпоративной стратегии — обеспечение оптимального взаимодействия структурных подразделений организации между собой, а также с внешними контактными аудиториями для выполнения миссии и для достижения целей организации. При постановке цели предполагается конечный результат деятельности, предназначенной для ее достижения. Таким результатом может служить эффективность профессиональной деятельности организации в целом и ее персонала, определяемая отношением полезного эффекта к затратам. Конечным результатом может служить рентабельность организации [3].

Для достижения цели корпоративной стратегии должны быть решены следующие задачи:

-выявлены индивидуальные запросы реальных или потенциальных внешних потребителей организации;

-установлены индивидуальные запросы персонала как внутренних потребителей, удовлетворяемые организацией;

-определены фирменные потребности организации и средства их удовлетворения;

-спрогнозированы возможные риски от выбора и реализации определенных направлений политик, и предусмотрены меры по их предупреждению или смягчению.

При осуществлении профессиональной деятельности у организации возникают социально-экономические (трудовые, технологические, финансовые, правовые и т.п.) и интеллектуальные (информационные, образовательные, научные, творческие и инновационные) потребности. Выявление этих потребностей и средств их удовлетворения является важнейшей задачей корпоративной стратегии, а также позволяет более четко осознать возможности организации при разработке стратегии — составных частей корпоративной стратегии. При этом важно не просто осознать, но и проанализировать возможности организации, служащие обоснованием для выбора необходимых основных направлений корпоративной стратегии и ее составных элементов. Вместе с тем, целесообразно установить возможные внешние воздействия, определяемые макросредой организации, их влияние на эффективность ее профессиональной деятельности, оцениваемой экономическими показателями (прибылью, рентабельностью), а также интегральным показателем — конкурентоспособностью товаров организации. Эффективный процесс разработки стратегии предполагает приверженность компании следующим принципам [4].

Вовлечение в разработку ключевых сотрудников. Тактика выработки стратегии «за закрытыми дверями» с ограниченным числом руководящего состава приводит к снижению эффективности, так как каждый не участвующий в процессе руководитель по-своему интерпретирует стратегию. Помимо снижения эффективности — это также может привести

к внутренним конфликтам. Наиболее значимых критериев оценки конкурентоспособности товаров и организаций является потребительские предпочтения, формирование и поддержание которых служит одним из важнейших направлений корпоративной стратегии в целом и конкурентной политики как составного элемента маркетинговой политики [5].

При этом важно не только выявить риски, но и предусмотреть меры по их предупреждению или смягчению.

Основными направлениями корпоративной стратегии являются:

- интенсификация средств и методов управления корпоративной деятельностью организации для выполнения ее миссии и достижения цели;
- стабилизация средств и методов управления корпоративной деятельности;
- снижение интенсивности управления корпоративной деятельности;
- полный отказ от корпоративного управления.

Разработанная стратегия предоставляет финансовому директору следующие возможности:

-позволяет определять потребность компании в привлечении долгосрочного финансирования;

-дает возможность установить долгосрочные отношения с кредитными учреждениями и претендовать на более низкую процентную ставку;

-помогает искать кандидатов и вести конструктивный диалог при заключении партнерств (альянсов) и привлечении инвестиций.

Полный отказ от корпоративного управления является следствием низкой профессиональной компетентности руководства организации и/или недостаточной ответственности, а также непонимания значимости разработки и реализации корпоративной политики [6].

В заключении необходимо отметить, что разработка и реализация корпоративной стратегии организации позволяет повысить эффективность ее финансово-хозяйственной деятельности и конкурентоспособность, обеспечить достижение целей организации.

Список литературы:

Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности: учеб. пособие / Под ред. Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. – СПб.: Речь, 2007.- 448 с.

Платонов Ю.П. Психологические феномены поведения персонала в группах и организациях. В 2-х т.: Т.1. – СПб.: Речь, 2007. – 416 с.

Платонов Ю.П. Психологические феномены поведения персонала в группах и организациях. В 2-х т.: Т.2. – СПб.: Речь, 2007. – 488 с.

Маллинз Л Менеджмент и организационное поведение / Л. Маллинз. Пер. с англ. Т. Цеханович и др. -- Мн.: Новое знание. 2003. - 1039 с.

Машков В.Н. Практика психологического обеспечения руководства, управления, менеджмента. – СПб.: речь, 2005. – 304 с.

Соколова М. И. Управление процессом мотивации. Практическое использование теорий мотивации / М. И. Соколова // Мотивация и оплата труда. - 2007. - № 3. - С. 198-206.

УДК 06.81.12

ҰЙЫМДАРДЫҢ КОРПОРАТИВТІК СТРАТЕГИЯСЫ

Журумухамедов Б.Б., Габдуалиева Р.С.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада ұйымның ұжымдық стратегиясы саласындағы негізгі ұғымдары мен оның құрылымдық элементтері қарастырылды. Ұйымды ұжымдық басқарудың басты мақсаты, бағыттары және мүмкіндіктері , сондай-ақ, аталмыш бағыттарды таңдаудағы басты себептер мен оларды іске асырудағы мүмкін болатын қауіп-қатерлер анықталды.*

Негізгі сөздер: *стратегия, корпоративтік стратегия, корпоративтік басқару, ұйым, ұйымның микро макро ортасы*

УДК 06.51.01

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Зиналиева М.З., Калиева Ж.А.
Западно-Казахстанскийинновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *в статье рассматривается роль экологической составляющей концепции устойчивого развития. Данная концепция устойчивого развития мирового сообщества, включает удовлетворение жизненных потребностей нынешнего поколения людей с учетом права будущих поколений на достойную жизнь.*

Ключевые слова: *устойчивое развитие, экологический кризис, окружающая среда, природные ресурсы, экологические проблемы, атмосфера, планетарное, рациональное использование, потребность, люди.*

В современном международном сообществе одной из наиболее важных, требующих незамедлительного решения проблем, несомненно и безусловно, является исследование и актуализация экологической составляющей концепции устойчивого развития. Поскольку без использования природных ресурсов ни одно государство и ни один человек на Земле не могут жить, а достойная жизнь определяется уровнем их потребления и распределения, возникает множество проблем и конфликтных ситуаций, ведущих к войнам и нарушению устойчивого развития. Темпы роста населения Земли усиливают антропогенную нагрузку на окружающую среду. Нужно иметь в виду, что природа служит не только материальной основой для экономического развития, но и эстетической средой для удовлетворения духовных потребностей человека. Общеизвестно, что поворотным этапом в экологической политике международного сообщества стала Стокгольмская Конференция по окружающей среде (05.07.1972г.), которая, впервые на представительном форуме, посвященном лишь экологическим проблемам планеты Земля, выработала основные принципы охраны окружающей среды. В плане мероприятий по охране окружающей среды (ООС), основное внимание было уделено решению организационных и политических вопросов ООС и взаимоотношений государств, а также роли международных организаций. Согласно решениям Стокгольмской конференции был создан постоянно действующий орган ООН по ООС – ЮНЕП. День открытия конференции - 5 июня - ежегодно в мире отмечается как ООС. В Совещании по безопасности и сотрудничеству

в Европе, прошедшем в г. Хельсинки в августе 1975г. с участием 35 европейских стран, США и Канады был принят «Заключительный акт». В этом документе указывалось необходимость обеспечения экологической безопасности, как в национальном, так и в глобальном масштабе для достижения общей безопасности стран и всего мира [1]. Таким образом, только в 70-е годы XX в. человечество осознало, что гонка вооружений и имперские амбиции сверхдержав усугубляют терроризм, шовинизм и религиозный экстремизм, создают отрицательный баланс в демографической, социально-экономической и особенно экологической политике. Так осознавалась необходимость нового подхода к решению острых вопросов существования человечества, перехода к устойчивому развитию мирового сообщества. Поэтому, в «Итоговом документе» Венской встречи (1986г.) представителей государств – участников ОБСЕ была подчеркнута тесная взаимосвязь обязательств по хельсинским договоренностям и стабильного развития государств. В развитии концепции устойчивого развития огромную роль сыграла специальная Конференция ООН по окружающей среде и развитию (3-14 июня 1992г. в Рио-де-Жанейро). Следующая конференция в Йоханнесбурге 2002 г., посвященная к 10-летию встречи в «Рио», проходила под лозунгом «Устойчивое развитие». Она доказала, что решение экологических проблем служит стабилизирующим фактором устойчивого развития всего мирового сообщества. Мир хрупок как в экономически развитых, так и в отсталых странах, пока есть бедность и нищета. Новаяконцепция устойчивого развития мирового сообщества впервые была сформирована в 1987г. Всемирной комиссией ООН по окружающей среде и развитию. В докладе этой комиссии «Наше общее будущее», широко известном как доклад Гро Харлем Брундтланда, была выдвинута концепция (или модель) устойчивого развития мирового сообщества, включающая удовлетворение жизненных потребностей нынешнего поколения людей с учетом права будущих поколений на достойную жизнь. В резолюции Генеральной Ассамблеи ООН №44/428 от декабря 1989г. указывалось на необходимость созыва конференции с участием всех субъектов ООН для выработки стратегии устойчивого развития. Именно эта Декларация ООН послужила основой созыва в 1992г. в Рио-де-Жанейро Всемирного саммита по окружающей среде и развитию. Таким образом, международная конференция в Рио определила новую концепцию устойчивого развития. Выработанная мировым сообществом концепция устойчивого развития – это система взглядов на характер, сущность и содержание стабильного развития государств и всего мирового сообщества. Концепция устойчивого развития предусматривает баланс производства и потребления, роста населения и социальной защищенности и в промышленно развитых, и в неразвитых государствах [2].

Итак, самым знаменательным событием в области ООС стало проведение в Рио-де-Жанейро конференции ООН по окружающей среде и развитию (КОСР,1992г.). Цель КОСР - сокращение нагрузок на экосистему для обеспечения устойчивого развития государств и мирного их сосуществования. Комитет по проведению конференции работал в трех рабочих группах: первая - прорабатывала вопросы защиты атмосферы, ресурсов суши и биологического разнообразия; вторая - занималась проблемой океанов, морей, прибрежных зон и ресурсов пресной воды; третья - изучала правовые, институциональные и организационные аспекты. Результатом деятельности КОСР явилось три основных документа: «Декларация Рио по ОС и развитию»; «Заявление о принципах рационального использования, сохранения и освоения лесов»; «Повестка дня на XXI век». Параллельно в Рио шла работа специального Межправительственного переговорного комитета ООН по подготовке Рамочной конвенции об изменении климата и в рамках ЮНЕП над текстом Конвенции о биологическом разнообразии [3].

Специфическая особенность решения экологических проблем - необходимость тесного сотрудничества всех слоёв населения, органов управления, органов власти, международных организаций в разработке мер по ООС, их совместная реализация. В окружающей природной среде всё взаимосвязано и взаимообусловлено, отрицательные процессы или явления в местной экосистеме отражаются в региональной экосистеме, а те, скапливаясь, могут перерастать в

катастрофу глобальной экосистемы. Известный эколог-ученый Н.Ф.Реймерс, утверждал, что «нельзя сохранить свой дом в безопасности, пока не обезопасишь окружающих». Исходя из вышеизложенного, по итогам деятельности участников конференций и Всемирных саммитов в Стокгольме, Рио-де-Жанейро, Йоханнесбурге было определено, что единственно верный путь к экологической безопасности всего человечества – это активное международное сотрудничество в области охраны окружающей среды, рационального использования природных ресурсов. В докладе Комиссии ООН по окружающей среде (Лондон, май 2002г.) указано, что человечество на планете Земля находится на большом «перекрестке экологических дорог», и эти дороги могут привести в следующие назначения:

преобладание рыночной экономики над всеми остальными ценностями;

достижение необходимых решений политическими средствами;

мир больших различий;

приоритет устойчивого развития.

В первом пункте главной целью каждого индивида, общества и государства провозглашается максимальное обогащение при использовании своих и особенно чужих природных ресурсов при острой конкуренции.

Во втором пункте утверждается, что каждое государство само по себе решает свои экологические проблемы, а это означает отрицание природных законов и закономерностей.

В третьем пункте отмечается, что разно общность и разно направленность целей при разном государственном строе не даёт возможности урегулировать общеэкологические, общеполитические, общесоциальные, общеэкономические вопросы.

В четвертом пункте подчёркивается, что решение всех экологических и других проблем должно подчиняться концепции устойчивого развития всех государств. Это единственный путь развития человечества, обеспечивающий экологическую безопасность индивида, общества и сообщества. Таким образом, стали поставлены цели и задачи, которые могут быть реализованы путем создания институциональной базы устойчивого развития в области экологии на международном, региональном и национальном уровнях. В цели и задачи институциональной базы устойчивого развития входят укрепление приверженности задачам Всемирной Стратегии Устойчивого Развития (ВСУР), сбалансированность экономических, социальных и экологических аспектов, осуществление «Повестки дня на XXI век». В частности, это:

укрепление согласованности, координации и контроля;

поощрение верховенства закона и укрепление государственных институтов;

повышение эффективности и результативности путем ограничения параллелизма и дублирования деятельности международных организации как внутри системы ООН, так и за её пределами;

расширение участия всех групп населения в осуществлении «Повестки дня на XXI век» путём актуализации экологического образования и воспитания, а также поощрение широкого участия общественности;

укрепление потенциала в области устойчивого развития на всех уровнях.

Исходя из изложенного, стало понятным, что без решения экологических проблем невозможно вести речь об устойчивом развитии мирового сообщества. В частности, определились основные пути и способы рационального использования природных ресурсов:

Рекультивация промышленных территорий – восстановление пространств с нарушенной средой в целях повторного использования.

Использование новых источников природной энергии - ветровой, солнечной, приливов и отливов.

Обработка сточных вод. В основе данной технологии лежит использование естественных процессов жизнедеятельности бактерий, разлагающих отходы.

Использование вторичного сырья, регенерация (переработка) отходов производства и потребления.

Совершенствование технологий. Использование безотходных, экологически чистых технологий, минимизирующих негативное воздействие на природную среду.

Предлагаемые способы рациональной экономики могут способствовать предотвращению нанесения природе ущерба, но это создает ряд экономических микро и макро проблем.

В новой концепции устойчивого развития выделяются следующие возможности реализации рациональной экономики:

установление взаимосвязей между результатами хозяйственной деятельности и показателями экологичности выпускаемой продукции, технологией ее производства;

разработка безотходных технологий, эффективных систем очистки, а также методов, позволяющих наладить переработку продукции из побочных компонентов и отходов отраслей;

учёт различий между регионами по остроте экологической ситуации и, следовательно, неодинаковые требования к специализации предприятий;

производство одного вида продукции для сокращения ущерба, наносимого окружающей среде;

разграничение затрат на оборудование, связанное с производством продукции и с доведением ее до определенного уровня экологического качества, а замена его другим, более экологичным [4].

Таким образом, в стратегии устойчивого развития государств с рыночной экономикой, стремящихся войти в мировую экономическую систему, основными целями должны стать уменьшение техногенной нагрузки на окружающую среду, поддержание природного потенциала и режима естественных процессов в природе, сокращение потерь, комплексность извлечения полезных компонентов, использование отходов в качестве вторичного ресурса. Поэтому, основным условием устойчивого развития мирового сообщества и решения экологических проблем является сохранение и рациональное использование природных ресурсов [5].

На основании вышеизложенного, следует отметить, что устойчивое развитие мирового сообщества базируется, прежде всего, на условиях сохранения, восстановления и укрепления всех взаимосвязей, взаимоотношений между объектами окружающей природной среды. Человечество должно, наконец, понять, что именно экологическая составляющая устойчивого развития всех стран мира, всего мирового сообщества, находящегося на планете Земля, является экстра приоритетной в решении всех проблем и стратегий различного плана: экономического, политического, социального, геополитического, транснационального и т.д. Ведь на современном этапе развития науки общеизвестным фактом является то, что в природе всё взаимосвязано, все природные процессы и явления не только взаимосвязаны, но и взаимно обусловлены и взаимозависимы. Любое вторжение в механизмы развития природных процессов чревато разрушительными последствиями для объектов живой и неживой природы, что приводит к нарушению равновесия между биотическими и абиотическими составляющими природной среды. Известно, что каждый живой организм обладает средообразующими свойствами, меняет качественное состояние окружающей природной среды. В свою очередь среда обитания корректирует качественные и количественные характеристики условий жизнедеятельности живых объектов природы. Поэтому для гармоничного роста и развития всех популяций, включая популяцию людей, необходимо сохранить, а в нашем случае, восстановить равновесие между живой и неживой природы. Ведь в настоящее время доказано, что именно нарушения этого равновесия и является причиной экологического кризиса [6]. Антропогенная нагрузка на биосферу в целом (её биотической и абиотической части) привела к нарушению всех взаимосвязей в природе. Снизилось биоразнообразие, что привело к нарушению связей в трофической (пищевой) пирамиде. Это, в свою очередь, сказалось на окружающей среде, привело к изменению климатических условий, различны катаклизмам, нарушениям механизмов развития природных процессов и явлений, изменению

качественных и количественных характеристик природных ресурсов. Всё это, конечно же, сказалось на экономике, политике, социальном благополучии, здоровье, жизнедеятельности, продолжительности жизни, репродуктивных возможностях населения. В конечном итоге современный мир раздирают экономические, политические кризисы, войны, нищета, снижение социального благополучия населения. Поэтому, исходя из выше изложенного, следует, что, на современном этапе, несомненно, и, безусловно, именно экологическая составляющая устойчивого развития мирового сообщества является наиболее важной и приоритетной в его структуре. Именно решение экологических проблем с восстановлением всех взаимосвязей между частями живой и неживой природы, приводящим к их равновесию и гармонии, является основным выходом в сложившейся ситуации на современном этапе развития человеческого общества. Человечеству просто необходимо помнить о своей биологической сущности и о том, что в биосоциуме, частью которого он является, действуют, прежде всего, законы природы, и природные механизмы развития, справедливые для всех живых объектов, которые никто не отменял. Человек не должен игнорировать законы природы и закономерности её развития. Он должен их познавать и жить в гармонии с природой, если ставит своей целью удовлетворять потребности нынешнего поколения с учётом права будущих поколений на достойную жизнь.

Список литературы:

Лепешков Ю. Экологический аспект устойчивого развития: понятие и содержание // Труды факультета международных отношений. – Минск: Изд-во БГУ, 2011. – Вып. II. – С. 60–64.

Иерархический анализ социально-экономических систем: подходы, модели, приложения: монография: в 2 ч. / под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Ю.К. Перского. – Пермь: Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2011. – Ч. 1. – 319 с.

Повестка дня на XXI век: Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 г. [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций. – URL: http://www.un.org/ru/documents/ decl_conv/conventions/agenda21.shtml (дата обращения: 20.01.2014).

Современные проблемы науки в области защиты окружающей среды: учеб. пособие / Э.М. Соколов, В.М. Панарин, А.А. Зуйкова, Т.А. Сысоева. – Тула: Изд-во ТулГУ, 2010. – 400 с.

Данные Единой межведомственной информационно-статистической системы [Электронный ресурс]. – URL: http://www.fedstat.ru/indicator/data.do (дата обращения: 20.01.2014).

К.А. Ужегова Пермский национальный исследовательский политехнический университет Экологическая составляющая как элемент устойчивого развития [Электронный ресурс]. – e-mail: kris091@rambler.ru.-2014

УДК 06.51.01

ТҰРАҚТЫ ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ

Зиналиева М.З., Калиева Ж.А.
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті ,Орал қ.

Аннотация: *Мақалада тұрақты дамудың экологиялық аспектілері туралы материал талданған. Бізге белгілісі, жер бетінде бір де бір мемлекет, адамдар табиғи ресурстарды пайдаланбай өмір сүре алмайды, ал жақсы өмір тұтыныс пен бөлініс деңгейі арқылы анықталады. Осыған орай, тұрақты дамуды бұзатын соғыстарға әкелетін қақтығысты жағдайлар мен мәселелердің туындауына әкеледі. Сондай-ақ, Жердің халқының табиғи өсімінің қарқынының өсуі, қоршаған ортаның антропогендік ластануын күшейтуде.*

Негізгі сөздер: *тұрақты даму,экологиялық дағдарыс, қоршаған орта, табиғи ресурстар, экологиялық мәселелер, атмосфера, планета, рациональды пайдалану, қажеттілік, халық.*

УДК 06.71.07

СОСТОЯНИЕ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СИСТЕМЫЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Камалова А.М.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Проведенное исследование позволяет охарактеризовать агропродовольственную систему Западно-Казахстанской области как совокупность организационно, экономически и технологически связанных предприятий, объектов рыночной инфраструктуры, сложившихся под влиянием экономических, природно-климатических, исторических, национальных традиций, территориального размещения с целью удовлетворения потребностей населения высококачественной агропромышленной продукцией.*

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс региона, территориальное разделение труда, производственно- территориальная система*

Современный агропромышленный комплекс региона представляет собой сложную развивающуюся систему, обладающую определенными признаками, структурой, закономерностями развития, проходящего различные этапы. Исходя из этого, можно выделить агропродовольственную систему (АПС), которая отвечает всем характеристикам социально- экономических систем и представляет собой совокупность объектов и процессов, взаимосвязанных и взаимодействующих между собой, которые образуют единое целое. Основной целью существования такой системы является обеспечение продовольственной безопасности региона. Необходимостью системного подхода к проблемам обеспечения населения продовольствием объясняется актуальность темы данного исследования.

Специфичность развития АПС в условиях территориального разделения труда обусловлена сосредоточением в территориальных границах Западно-Казахстанской области определенных агропромышленных отраслей, для развития которых в данной местности имеются благоприятные условия. АПС Западно-Казахстанской области как приграничной территории имеет ряд особенностей, влияющих на ее развитие. Большое влияние оказывают природные

условия, которые обусловили размещение агропромышленного производства в трех природных зонах. Сочетание благоприятных климатических условий с наличием достаточных площадей сельскохозяйственных угодий способствует развитию зернового хозяйства, скотоводства, овцеводства, которые занимают 80% в структуре товарной продукции [1].

Макроэкономическое положение АПС Западно-Казахстанской области характеризуется исключительной удаленностью его от ведущих центров мировой экономики. Мезоположение отличается тем, что область является территориальной единицей Республики Казахстан и в ее составе граничит с рядом стран СНГ, КНР и характеризуется относительной близостью со странами Среднего Востока. Мезоположение определяет пропорции и масштабы развития всей областной АПС, в частности и ее место в территориальном разделении труда. Микроэкономическое положение является основой межрегионального сотрудничества с приграничными территориями Оренбургской, Саратовской, Волгоградской и Астраханской областей.

Отличительной особенностью развития агропромышленных предприятий Западно-Казахстанской области является мелкотоварное производство. Наибольший удельный вес в структуре сельскохозяйственного производства имеют личные подсобные хозяйства – 95,7%, доля крестьянских (фермерских) хозяйств составляет 3,9%, и сельскохозяйственных предприятий всех форм собственности – 0,3%. В структуре перерабатывающих предприятий также преобладают мелкие цеха – 66,6%, доля крупных и средних предприятий составляет 3,7% .

Проведенное исследование позволяет охарактеризовать агропродовольственную систему Западно-Казахстанской области как совокупность организационно, экономически и технологически связанных предприятий, объектов рыночной инфраструктуры, сложившихся под влиянием экономических, природно-климатических, исторических, национальных традиций, территориального размещения с целью удовлетворения потребностей населения высококачественной агропромышленной продукцией.

АПС выполняет важную социально-экономическую функцию в народном хозяйстве Западно-Казахстанской области, в которой в настоящее время занято более 45% работающих и приходится свыше 40% основных производственных фондов. Суммарная валовая продукция промышленности и сельского хозяйства составляет 25% и создается 20% валового регионального продукта. Отрасли сельского хозяйства (растениеводство, животноводство), а также переработка зерна имеют республиканское значение.

АПС Западно-Казахстанской области представляет собой сложную производственно-территориальную систему, которая функционирует в пределах областной территориальной общности и обладает многоаспектной структурой. Основными звеньями структуры областной АПС являются состав элементов и совокупность производственных связей и экономических отношений между ними. При проведении исследования нами выделена интегральная структура, в состав которой входят частные структуры: отраслевая, функциональная, территориальная и организационно-управленческая. В пределах областной АПС наблюдается территориальная дифференциация природных и экономических условий агропромышленного производства. Отдельные части территории области, расположенные в разных природно- экономических зонах, обычно имеют заметные различия в развитии сельского хозяйства, в частности, его специализации и уровне концентрации отдельных производств, в составе продуктовых подкомплексов.

Отраслевую структуру АПС можно представить в виде функции отдельных компонентов, и их развитость меняется в зависимости от специфики комплекса как на региональном, так и на республиканском уровнях, которая в настоящее время характеризуется недостаточной степенью диверсификации. Комплексообразующим ядром АПС является сельское хозяйство, на долю которого приходится 6,5% всей продукции валового регионального продукта и 74,9% всей произведенной продукции АПС [2].

В сфере переработки сельскохозяйственного сырья в области действует 9 крупных и средних предприятий, 73 малых предприятия, на селе имеются 164 мини цеха, в том числе 38 хлебопекарен, 33 мельницы, 11 макаронных цехов, 15 колбасных цехов. Современный уровень развития предприятий агропромышленной сферы нельзя считать достаточным в связи с сокращением производства, ухудшением качества сельскохозяйственного сырья, устаревшим промышленным оборудованием (физический износ основных средств достигает 40–50%) и недостатком производственных мощностей, осложненным перебоями в поставках из-за неустойчивости сырьевых зон.

Производство средств производства представлено ремонтными предприятиями и небольшими заводами по выпуску сельскохозяйственных машин и запасных частей к ним и составляет 11% в структуре АПС. Узким звеном является инфраструктура из-за неразвитости дорожной сети, элеваторов, хранилищ, складов, холодильников. Вследствие этого возникают большие потери сельскохозяйственной продукции при хранении, транспортировке до 10–15% валовой продукции. Поэтому возникает необходимость совершенствования отраслевой структуры с учетом формирования механизма рыночных экономических отношений, что предполагает использование целевого подхода, при котором исходным моментом является конечная цель – увеличение объемов, улучшение качества и ассортимента готовой продукции, посредством совершенствования экономических отношений участников агропромышленного производства. Все звенья агропромышленной системы должны быть ориентированы на обеспечение оптимальной сбалансированности и пропорциональности между стадиями агропромышленного производства по производственным ресурсам, объемам производства, темпам их развития [3].

Особенности территориального развития АПС раскрывает территориальная структура – пространственная дифференциация природных, трудовых, финансовых, материальных и других ресурсов, определяющих объективную необходимость территориального разделения труда и его интеграции в определенных районах. Взаимообусловленное развитие элементов территориальной структуры АПС разных рангов в пределах объекта исследования предопределило формирование в Западно-Казахстанской области интегральной АПС. На территории области выделено три интегральных агропромышленных подрайона: Уральский степной, Акжаикский сухостепной, Узенский полупустынный и семь микрорайонов. В основу выделения элементов территориальной структуры АПС области положены зональная специализация сельского хозяйства и размещение сети перерабатывающих предприятий. Наибольшее развитие получил Уральский степной подрайон. По уровню развития агропромышленного производства он является ведущим среди других интегральных подрайонов. На его долю приходится 66,8% овощей, 62,3% зерна, 43,9% молока, 30,8% мяса, производимых в области [4].

Список литературы:

1.Алибекова А.Сельскохозяйственное производство: формы государственной поддержки // Саясат.-2005.- № 3.-. С. 49-54

2.Воробьев, А.Н. Маркетинг на сельскохозяйственном предприятии путь к лидерству // Агробизнес- России.- 2005. -№4.- С. 35-36

3.Калиев,Д.АктуальныепроблемыразвитияАПККазахстана//Вестниксельскохозяйственной науки Казахстана.-2003.-№3 .-с.7-9

4.Калиев, Д.Ж. Уверенный шаг информационных систем в АПК // АгроИнформ.-2005.-№ с.30-31

4. Коваленко, Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков/ Н.Я. Коваленко// Курс лекций. -М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем». Изд-во ЭКМОС.-2000.С.176

УДК 06.71.07

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ АГРОӨНЕРКӘСІПТІКЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҒДАЙЫ

Камалова А.М.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Аймақтың қазіргі заманғы агроөнеркәсіптік кешені әр түрлі кезеңдерден өтетін дамудың белгілері бір белгілері, құрылымы, заңдылықтарына ие күрделі дамушы жүйе болып табылады. ААЖ Батыс Қазақстан облысының халық шаруашылығында маңызды әлеуметтік- экономикалық қызметті атқарады. Аймақтың кешендігі агро азық жүйесінің рөлін анықтау үшін облыс экономикасына бірқатар факторлардың әсерін бағалауға мумкіндік беретін корреляциялық-регрессиялы үлгі құрылды. Облыстың ААӘК-нің құрылымының негізгі бөлімдері салалық, қызметтік және территориялық болып табылады. Аймақтың ААӘК жағдайын бағалау агроөнеркәсіптік өндірістегі өзгерістерге ғылыми негіздемелік қатынастардың қатынасының қажеттілігін растайды.*

Негізгі сөздер: *аймақтың агроөнеркәсіп кешені, еңбек бөлінісінің аумақтық бөлімі, өнеркәсіптік-аумақтық жүйе*

УДК 06.71.07

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНІМДЕРІ НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ (КАЗТАЛОВ АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА)

Негметуллин А.Қ., Ерниязов Р.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақалада ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып корсетіледы. Ауыл шаруашылығы халықты азық-түлікпен және өнеркәсіпті шикізаттың кейбір түрлерімен қамтамасыз етумен айналысады. БҚО Казталов ауданының ауыл шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық дамуы қарастырылады.*

Негізгі сөздер: *ауыл шаруашылығы нарығы, ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, ірі қара мал, мал шаруашылығын құқықтық реттеу, асыл тұқымды мал шаруашылығы.*

Қазақстан Республикасының әлемдегі алдыңғы қатарлы 30 бәсекелі елдердің қатарына [1] енуін қамтамасыз ету үшін агроөнеркәсіп кешенін дамудың мүмкіндіктері зор. Өйткені, ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі және қоғамның экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып табылады. Сондықтан да, аграрлық сектордың дамуы мемлекет үшін экономикалық және ең бастысы әлеуметтік негізде стратегиялық жағынан маңызды. Нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын нығайту үдерісі өндірістің, әсіресе ауыл шаруашылығының тиімділігін тұрақты әрі бекем арттыру үшін шаруашылық жүйенің түбегейлі қайта құрылуын талап етеді. Қазіргі таңда отандық экономиканы қайта құру кезінде бірқатар мәселелер туындады. Әсіресе Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін анықтайтын аса маңызды стратегиялық қызмет саласы ретінде агроөнеркәсіп өндірісінің тиімділігін арттыруға елеулі назар аударылды. Мәселен, БҚО Казталов ауданының ауыл шаруашылығының [2] негізгі бағыты мал шаруашылығы болып табылады. Бүгінде аудан

бойынша ауыл шаруашылығы саласында 27 заңды тұлға, 594 шаруа қожалықтары тіркелген, 13 ауылдық округте мал тұқымын асылдандыру және бордақылау бағытында ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтері құрылып, жұмыс жасауда. 2018 жылдың 1 қаңтарына дейінгі жағдайға аудан бойынша шаруашылықтардың барлық санаттарындағы малдың санының өсімі байқалады. (Ірі қара малы 75940 басты құрайды, яғни өткен кезеңмен салыстырғанда 109,6%, қой мен ешкі – 227008 басқа жетіп, тиісінше 103,5%, жылқы – 22525 бас (113,0%), түйе – 184 бас (93,9%) және құс 14815 бас (103,7%) өсті). 2017 жылы 11966 тонна ет (тірілей салмақта), 25264 тонна сүт, 2717 мың дана жұмыртқа, 336,5 тонна жүн өндіріліп 2016 жылғы деңгеймен салыстырғанда ауылшаруашылық өнімдерінің барлық түрлері бойынша өсімді (ет – 102,0%, сүт – 103,4%, жұмыртқа – 101,1%, жүн – 107,4%) құрап отыр. Төрт түлік малдан төл алу көрсеткіштері бойынша да өсім бар, атап айтқанда 27406 бас бұзау, 134363 бас қозы-лақ, 6620 құлын, 19 бас бота алынып, өсім тиісінше бұзау – 107,3%, қозы-лақ – 105,2%, құлын – 112,8%, бота – 105,6% құрады. Тауар өндірушілері соңғы 5 жылдың ішінде бағдарламаның 11 бағыты бойынша 2 млрд 385 млн теңге мөлшеріндегі мемлекеттік қолдау қаражатқа ие болды, тек өткен жылдың өзінде ғана ауданның 290 ауылшаруашылық құрылымдары 611 млн 988 мың теңгеге субсидияланды. 2017 жылы «Сыбаға» бағдарламасы бойынша 9 шаруашылық 102,0 млн теңге 16 бас өндіргіш бұқа, 492 бас мүйізді ірі қара аналығын, «Алтын асық» бағдарламасы бойынша 1 шаруашылық 10,0 млн теңгеге 400 бас саулық, «Құлан» бағдарламасы бойынша 3 шаруа қожалығы 37,1 млн теңге несиелік қаражатқа 3 бас айғыр, 93 бас байтал сатып алды. Қолдан ұрықтандыру жұмыстары. Есепті мерзімде 7 ірі қара малын қолдан ұрықтандыру қосындары жұмыс істеді, 888 бас аналық мал қолдан ұрықтандырылып, 2827 мың теңге демеуқаржы төленді. Қоғамдық табындарда 48 бас асыл тұқымды өндіргіш бұқалар пайдаланылып, жеке тұрғындардың 1440 бас мүйізді ірі қара малын асылдандыру жқмыстары жүргізілді. Сондай-ақ жеке тұрғындардың малын асылдандыру мақсатында жаңадан 9 ауылшаруашылық өндірістік кооперативтері құрылды. Бұл жаңа құрылым өзінің тиімділігін көрсетіп, мал бағымының өз деңгейінде ұйымдастырылуына, мал ұрлығының шектелуіне және мал өнімдері сапасының артуына септігін тигізуде. Есепті мерзім ішінде осы ауылшаруашылық құрылымдары 133218 мың теңге мемлекеттік қолдау қаражаттарына ие болды. Асыл тұқымды мал шаруашылығы. Ауданда қазақтың ақбас тұқымын 9 шаруашылық 1569 бас өсіреді. Жылқы өсіретін 3 асыл тұқымды шаруашылықта 1240 бас және қой өсіретін 4 шаруашылықта 4319 бас асыл тұқымды қой бар. Аудан бойынша барлық шаруашылық санаттарында 2012 бас асыл тұқымды ІҚМ мал ұсталып, жалпы мал басына шаққандағы үлесі 2,6%, асыл тұқымды қой 6183 бас немесе 3,2%, ал асыл тұқымды жылқы 1262 бас немесе 5,6% құрап отыр. 2017 жылы аудан тауарөндірушілеріне асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуға мал шаруашылығы өнімділігін және өнім сапасын арттыруға 606 млн. 112 мың теңге субсидия төленді. Инвестициялық субсидия бойынша. 2017 жылы 78 шаруашылыққа шығындарын өтеу үшін 167 млн 127 мың теңге субсидия төленді.

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылықты дамыту үшін келесі шаралар кешенін қарастыру және қалыптастыру қажет:

аграрлы сектор экономикасын ұйымдық-құқықтық объект ретінде қалпына келтіру керек, сонымен қатар ауыл шаруашылығы министрлігінің құзыретін ұйымдастырушы және координаторлық ролін жоғарылату;

аграрлық секторды қаржыландыру кезінде республикалық бюджеттен бөлінген қаражаттарды мемлекеттік бағдарламалар аясында қажетті түрде тиімді қолдану жұмыстарын орындау, сонымен қатар бюджеттің мүмкіншілігіне қарай реттеу;

ауыл шаруашылықты мемлекеттік қолдау жүйесін жетілдіру жұмыстарын әрі қарай жалғастыру, яғни, қайтару қорларын қалыптасыру арқылы қаржыландыру;

лизингтік қор құру, жеңілдетілген несие беру қоры, республикалық және аймақтық жерлерде азық-түлік қорларын құру.

Ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар, оның ішінде «Агробизнес-2020» бағдарламасы [3] отандық ауыл шаруашылығы өнімінің бәсекеге қабілеттілігін және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар жиынтығын

қамтиды.

ауданда 2018 жылы іске асатын барлық егіс алқабы 410 га құрайды. Соның ішінде 310 га алқапқа мал азығын қамтамасыз ету мақсатында көпжылдық шөптер егілсе,10 га алқапқа картоп, 60 га алқапқа көкөніс және 35 га алқапқа бақша дақылдарын егу жоспарланып отыр;

агроөнеркәсіптік кешенді дамыту бағытында қабылданған мемлекеттік бағдарламаларды кеңінен насихаттап, жүзеге асыру үшін семинар-кеңестер ұйымдастыру;

ҚР агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде инвестициялық субсидияны ауданның тауар өндірушілерімен бірлесіп, көбірек игеруге жұмыстану, жаңа бағдарламалар әзірлеп, инвестициялық субсидиялардың тартымдылығын қамтамасыз ету;

асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды, мал шаруашылығының өнімділігін және өнім сапасын арттыруды субсидиялау қағидаларын насихаттау мақсатында түсінік-кеңес жұмыстарын жүргізу;

ірі қара, кой малдарының аналығын көбейтіп, оларды ақпараттық талдау жүйесіне (АТЖ) тіркетіп, селекциялық жұмыстарға қатысатын тауар өндірушілердің санын көбейту арқылы Үкімет тарапынан берілетін көмекқаржыны (субсидия) аудан көлемінде көбірек тарту;

мал шаруашылығын дамыту мақсатында Үлкен Өзен және Кіші Өзен арқылы келетін суды мүмкіндігіне қарай молырақ алу;

мал азығының берік қорын жасақтау мақсатында көлтабандарға су шығаруды өз дәрежесінде ұйымдастыру және ауылшаруашылық құрылымдары арқылы жыл сайын су тапшылығына байланысты көпжылдық шөп егу жұмыстарын жүргізу;

ауыл шаруашылық өндірістік кооперативін (АӨК) Қайынды, Бостандық, Жаңажол ауылдық округтерінде құрып, мүшелер санын көбейту арқылы тауарлы аналық мал басын асылдандыру жұмыстарын жүргізу, сапалы төл алу, отбасылық мал бордақылау алаңдарын ұйымдастыру және мемлекеттік бағдарламаларға қатыстыру;

“КазАгро” ұйымдары арқылы берілетін несиені ауданға көбірек тарту;

әртүрлі қаржылық институттарынан лизинг арқылы немесе өз қаржысына алынатын ауыл шаруашылық техникаларының санын көбейту.

Сонымен, ауыл шаруашылық секторын мемлекеттік реттеу экономикалық құралдар мен ынталардың жүйесінен тұрады, олардың көмегі арқылы мемлекет еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін экономиканың ауыл шаруашылық секторының дамуына әсер ете алады. Қазақстанда шағын кәсіпкерліктің дамуына, қоғамның тұрақтылығының негізіне және мемлекеттің экономикасына әрқашан тұрақты түрде көп көңіл бөлінуде. Бұл негізінен көптеген мәселелерді шешудегі мемлекеттің нақты қызметтерінің нәтижелерімен байланысты. Олардың қатарына, біріншіден, мемлекет шағын кәсіпкерліктің дамуы арқасында қоғамдық тұрақтылықтың негізін салатын орта буынды қалыптастыру мәселесін шешеді, екіншіден, халықты жұмыспен қамту мәселесін реттейді, үшіншіден, жалпы ішкі өнімнің өсуіне септігін тигізеді. Шағын кәсіпкерліктің дамуының негізін ауылдық жерлерден байқауға болады. Ауыл шаруашылықпен айналысатын кез келген аймақтарда шаруа қожалықтарының құрылуын және қалыптасуын байқауға болады, сонымен қатар осы шаруашылықтардағы, яғни жылдан жылға өсімдік және мал шаруашылықтарындағы материалдық-техникалық базаның нығаюын байқауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

«Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар.

2018 жылдың 1 қаңтарына Казталов ауданының ауыл шаруашылығы саласының даму паспорты.

Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013–2020 жылдарға арналған «Агробизнес — 2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 18 ақпандағы № 151 қаулысы

УДК 06.71.07

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ (НА ПРИМЕРЕ КАЗТАЛОВСКОГО РАЙОНА)

Негметуллин А.Қ., Ерниязов Р.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация:*В статье рассматривается роль сельского хозяйствакак одного из ключевых секторов экономики Казахстана. Сельское хозяйство снабжает население продовольственным и промышленным сырьем. В статье рассмотрено социально-экономическое развитие сельского хозяйства Казталовского района.*

Ключевые слова: *рынок сельскохозяйственной продукции, животноводство, крупный рогатый скот, правовое регулирование животноводства, племенное животноводство.*

УДК 06.71.07

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАЦИЯСЫН ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (КАЗТАЛОВ АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА)

Негметуллин А. Қ., Ерниязов Р.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақалада халықаралық тәжірибеге сай ауыл шаруашылығындағы көлеңкелі экономиканың мәселелерін шешу ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту болып табылады. Бұл жеке қосалқы, шаруа және фермерлік шаруашылықтарды және заңды тұлғаларды аграрлық кооперативке біріктіріп, кооперативтер арқылы сауда жүйелерін ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерінің ынтамақтастығын құруға негіз болмақ.*

Негізгі сөздер: *ауылшаруашылық кооперативтері, ауыл шаруашылығы, агроөнеркәсіптік кешені, аграрлық сала.*

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің алдында экспортқа бағдарланған, әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті, сапалы азық-түлік өндірісін ұлғайту арқылы елдің азық-түлік қауіпсіздігі мен экономикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету міндеті тұр.

Бүгінде отандық ауылшаруашылық тауарын өндірушілерге нақты қолдау көрсету мақсатында елімізде «Ауылшаруашылық кооперативтері туралы» Заңы қабылданып, «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының» жобасы әзірленді[1].

Аталған жобада ауылшаруашылық өндірісін заман талаптарына сай дамытуға бағытталған жаңа даму басымдықтары тұжырымдалған.Мемлекеттік бағдарламаның басты міндеттері – жем-шөп базасын кеңейту негізінде мал шаруашылығының және басымдыққа ие дақылдар өндірісін ұлғайту арқылы өсімдік шаруашылығының тиімділігін арттыру. Ірі кооперативтер құру үшін 670 мың ұсақ тауар өндірушілерді өндіріске тарту жоспарланған. Өнім өндіру мен өткізудің ауқымды жүйесін құру арқылы ауылшаруашылық кооперацияларын дамыту негізінде ішкі нарықты отандық өнімдермен толықтыру, ауыл шаруашылығын субсидиялаудың нәтижелілікке бағытталған әдістері негізінде мемлекеттік қаржылық қолдаудың тиімділігі мен

оның қолжетімділігін арттыру қарастырылған. Бұл бағытта 2021 жылға қарай 25 мың несие алушыға тең дәрежеде 300 млрд теңге қаражат бөлінбек. Техникалық жабдықталу деңгейін арттыру, тиімді шетелдік технологиялар трансфертін ұйымдастыру, ақпаратпен қамтамасыз ету, жер ресурстарын тиімді пайдалану мәселелері де жолға қойылмақ.Аталған шаралар жаңа технологияларды енгізу арқылы бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығын өркендетіп, жаңа аграрлық саясатты дамытудың тетіктері болып табылады. Бұл үшін мемлекеттік бюджеттен 2374,2 млрд теңге бөлу қарастырылған.Ауыл шаруашылығын дамытудың жаңа бағдарламасы шеңберінде ұсақ шаруашылықтарды ірілендіре отырып, ғылым, білім және өндірістің байланысын күшейту арқылы ел экономикасын өркендету басты қағидаға айналуы тиіс. Себебі, бүгінгі күні ауылшаруашылық құрылымдарының ұсақтығы ең өзекті мәселе екендігі баршамызға аян.

Еліміздің барлық өңірлері сияқты осындай жағдай біздің Казталов ауданына да тән. Қазіргі уақытта ауданның ауыл шаруашылығы саласында 597 субъект тіркелген, агроқұрылымдардың 576-ы немесе 96,5 пайызын шаруа қожалықтары, 21-і немесе 3,5 пайызын заңды тұлғалар (жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер және кооперативтер) құрайды. Осы кезге дейін бір ғана «Жаңа тұрмыс» өндірістік ауылшаруашылық кооперативі жұмыс жасап келсе, қоғамдық мал тұқымын асылдандыру бағытында 2015 жылы 3 ауылшаруашылық кооперативі, 2016 жылы 12 ауылшаруашылық кооперативі жаңадан құрылды. Осы жаңа кооперативтер құрамында 95 адам болса, олардың меншігіндегі мүйізді ірі қара малы 5254 басты құрап отыр. Бұл жаңа құрылым өзінің тиімділігін көрсетіп, мал бағымының өз деңгейінде ұйымдастырылуына, мал ұрлығының шектелуіне және мал өнімдері сапасының артуына септігін тигізуде. Өткен жылы осы ауылшаруашылық құрылымдары 112 млн 520 мың теңге мемлекеттік қолдау қаражаттарына ие болды. Сондай-ақ, ауданда ауылшаруашылық өнімдерін өндірумен ауыл тұрғындарының 4566 қосалқы шаруашылықтары айналысады. Аудандағы мал басының мүйізді ірі қара бойынша 36,6 пайызы, қой – 42,8 пайызы, жылқы – 30,4 пайызы үй шаруашылығында шоғырланған.

Ауданның негізгі бағыты мал шаруашылығы өнімдерін өндіру болғанымен де, саладағы өнімділік пен бәсекеге қабілеттілік деңгейінің төмендігі байқалады. Себебі, ұсақ шаруашылықтардың адам денсаулығына қауіпсіз азық-түлік өнімдерін өндіретін өңдеу кәсіпорындарын қажетті ауылшаруашылық шикізатымен қамтамасыз етуге, тиімді технологияларды өндіріске енгізе алатын жоғары білікті мамандарды жұмысқа тартуға мүмкіндіктері шектеулі. Көптеген шаруалардың техника сатып алуға қаржылары жетіспейді. Жасыратыны жоқ, шаруашылықтар мен ауыл тұрғындары өз өнімдерін негізінен ортадағы делдалдар арқылы өткізгендіктен, сатылған әрбір тауар бірлігінен алынатын пайда мардымсыз.

Аграрлық саладағы мұндай жағдайдың қалыптасуына бірқатар себептер әсер етуде: отандық ауылшаруашылық өндірісінің жеткілікті дамымауы; материалдық-техникалық әлеуеттің жеткіліксіздігі; азық-түлік нарығындағы бірігуге мүдделі емес монополист кәсіпорындардың үстемдігі; мақсатты мемлекеттік қолдаудың аздығы; инвестициялық ахуалдың тұрақсыздығы; интеграциялық үрдіске оң ықпал жасайтын заңдық базаның жоқтығы, т.б.

Республикада 1995 жылдан бері кооперация туралы 2 жалпы салалық, 3 арнайы заң қолданыста болған. Бірақ бұл заңдар жоспарланған нақты нәтижелерді емес, ауылдық тауарөндірушілер арасында көптеген түсінбеушіліктерді туындатты. Елімізде ұсақ тауарлы шаруашылықтардың басын біріктіру бойынша жұмыс бірнеше жылдар бойы жүргізілгенімен, олар өз еріктерімен кооперативке бірігуге құлықты болмады. Қажетті құқықтық механизмдердің болмауы шаруа иелерінің кооперативке біріккен жағдайда, өздерінің жерлерінен және жылжымайтын мүліктерінен айрылып қалу қорқынышын туғызды. Осындай түйткілдер елдегі шаруалардың кооперацияға бірігуін тежеп келді.

Жаңа қабылданған Қазақстан Республикасының «Ауылшаруашылық кооперативтері туралы» Заңында осы кемшіліктерді жою үшін нақты нәтиже беретін экономикалық механизмдер қарастырылған. Өндірістік және қызмет көрсету кооперативтері арасындағы құқықтық

айырмашылық, пай үлестері мен кооператив жарғысының болуы міндеттелген. Осы заңның принциптерінің бірі – кооперативке қатысушылар экономикалық тұрғыдан дербес болуы. Олар өзінің өндірістік құралдарының иесі болып, өзі өндірген өнімге иелік етуі және әрбір кооператив мүшесінің мүліктік жер пайымен қосқан үлесіне сай түскен пайданы өзара келісіп шешуге мүмкіндік алады. Кооперативтік шаруашылық құрудың негізгі шарты – біріктірілген кәсіпорындардың мүдделерін сақтау. Қызметтің мақсаты мен сипатына байланысты әр шаруа бірнеше кооперативке мүше бола алады. Жаңа технологиялар мен бизнес-модельдерді енгізу, агроөнеркәсіп кешенінің ғылымға негізделуін арттыру шаруашылықтарды кооперациялау қажеттігін күшейтеді [2].

«Ауылшаруашылық кооперативтері» туралы заңды [3] жүзеге асыру арқылы ұсақ үй шаруашылықтарының қолдарындағы ресурстарды тиімді пайдалануға болады. Ауылшаруашылық кооперативтерін құру – тауар өндірушілердің еңбегін ынталандыруға, табысты әділетті бөлуге, өндірістік даулардың азаюына ықпал етеді. Бұған қоса ұйымдастыру үрдісінің құрамына ауылшаруашылық өнімдерді тасымалдау, сақтау, өткізу және қызмет көрсетумен айналысатын шаруашылықтар да енеді. Шаруалар экономикалық тиімділік үшін бірігіп, өндірістік циклдің барлық кезеңдерін – шикізаттан бастап тұтынушыға дейін дайын өнімді өткізу жолдарын толық қамтитын болады. Жаңа заң кооперация мүшелерінің өзара ықпалдастығы нәтижесінде тауар бағасының үстемесін төмендетуге жағдай туғызады. Осының нәтижесінде ауыл тұрғындарының табысын арттыруға мүмкіндік туады.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту бағытында қабылдауға дайындалған жаңа бағдарлама саладағы серпіліске алып келері хақ. Аграрлық сектордың сыртқа өнім шығару мүмкіндігін жіберіп алмау қажеттігін әрбір ауылдық жердегі тауарөндіруші дұрыс түсінуі тиіс. Қорыта айтқанда, аудан аумағында «Ауылшаруашылық кооперативтері» туралы заңды жүзеге асыру арқылы ұсақ үй шаруашылықтарының қолдарындағы ресурстарды тиімді пайдалануға болады. Ауылшаруашылық кооперативтерін құру – тауар өндірушілердің еңбегін ынталандыруға, табысты әділетті бөлуге, өндірістік даулардың азаюына ықпал етеді. Бұған қоса, ұйымдастыру үрдісінің құрамына ауылшаруашылық өнімдерді тасымалдау, сақтау, өткізу және қызмет көрсетумен айналысатын шаруашылықтарды енгізу қажеттігін өмірдің өзі алға тартып отыр. Шаруалар экономикалық тиімділік үшін бірігіп, өндірістік циклдің барлық кезеңдерін – шикізаттан бастап тұтынушыға дейін дайын өнімді өткізу жолдарын толық қамтыған жағдайда, өндіріс тиімділігіне қол жеткізе алады. Бұл ретте кооперация мүшелерінің өзара ықпалдастығы нәтижесінде тауар бағасының үстемесін төмендетуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

«Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту және «Мемлекеттік бағдарламалар тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы № 957 Жарлығына өзгеріс пен толықтыру енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 894 қаулысы

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері»

Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ.

УДК 06.71.07

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КООПЕРАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА (НА ПРИМЕРЕ КАЗТАЛОВСКОГО РАЙОНА)

Негметуллин А.Қ., Ерниязов Р.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *в статье раскрываются проблемы теневой экономики в сельском хозяйстве. Развитие сельскохозяйственного сотрудничества согласно международной практике один из путей решения проблемы теневой экономики в сельском хозяйстве. Основой для налаживания сотрудничества между сельскохозяйственными производителями и торговыми системами служат кооперативы.*

Ключевые слова: *сельскохозяйственные кооперативы, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс.*

УДК 336.7 (075.8)

КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Нургалиев Н.К.
Западно Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрены понятия кредитной политики коммерческих банков, процессы ее формирования, отражены цели и элементы кредитной политики, а также показан ряд факторов, которые влияют на выбор кредитной политики банка. В статье дана характеристика разработки кредитной политики и стратегии коммерческих банков Казахстана.*

Ключевые слова: *Банковская система, кредитная политика, кредитная стратегия, кредитный портфель, правило пяти си, кредитные операции.*

На современном этапе банковская система Казахстана - это один из наиболее динамично развивающихся секторов экономики. В нашей Республике действует двухуровневая банковская система, верхним уровнем которой является Национальный банк Республики Казахстан как центральный банк государства; второй уровень - коммерческие банки.Кредитная политика создает основу организации кредитной деятельности банка в рамках общей стратегии его развития, определяет принципы и порядок осуществления кредитного процесса, средства и методы его реализации, а также необходимые условие разработки соответствующей документации.

Каждый банк разрабатывает свои правила кредитования в соответствии с законодательством нашей страны по вопросам кредитной деятельности, в том числе нормативными правовыми актами Национального банка Республики Казахстан. Правила определяют общие приоритеты, стандарты и параметры решений в области кредитной деятельности, основные принципы

управления кредитными рисками и ориентируют кредитную деятельность банка на решение следующих задач:

- формирование качественного ссудного портфеля за счет кредитования устойчиво функционирующих субъектов хозяйственной деятельности и финансирования перспективных проектов;
- обеспечение оптимальной структуры и размера ссудного портфеля, вне балансовых обязательств;
- обеспечение высокого уровня безопасности и доходности размещения активов банка [1].

Банк осуществляет кредитную деятельность во всех секторах экономики и регионах страны в соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан, уставом и внутренними положениями. Кредиты предоставляются предприятиям, организациям и т.д., являющимся клиентами банка, имеющими устойчивое финансовое положение, стабильный спрос на производимые ими товары или предлагаемые услуги и предоставившим банку в обеспечение кредиты высоколиквидный залог.

С учетом принятой стратегии развития банка и складывающейся в стране экономической ситуации основными приоритетами кредитной политики являются:

1) в области коммерческого краткосрочного кредитования:
- развитие малого и среднего бизнеса в сферах торговли, производства;
- торговля;
- промышленность, энергетика, связь, транспорт;
- здравоохранение;
- производство и переработка сельскохозяйственной продукции;
- предоставление краткосрочных межбалансовых кредитов;

2) в области документарных кредитных операций:
- предоставление гарантий и принятие гарантий банков - контрагентов;
- открытие аккредитивов и подтверждение выпущенных аккредитивов банками-партнерами;
- авалирование векселей клиентов;
- принятие векселей клиентов в учет;

3) в области инвестиционного кредитования:
- финансирование краткосрочных и среднесрочных проектов развития производства товаров повседневного спроса;
- финансирование средне и долгосрочных межотраслевых проектов развития производства продукции, соответствующих мировым стандартам.

Банки обычно не устанавливают региональные приоритеты в кредитной политике.

Кредитная стратегия банка предусматривает:
- принятие банком рисков только после их тщательного анализа;
- неприемлемость рисков, которые бы ставили банк в зависимость от одного или нескольких крупных клиентов;
- проведение активной работы по улучшению качество кредита, структуры активов и пассивов и сокращению инвестиций в основные средства;
- принятие решения о выдаче кредита не только на основе оценки залога, но и расчета будущих денежных потоков и потенциальной прибыльности заемщика, а также тщательного анализа правовой стороны предложенного проекта;
- дифференциацию кредитного портфеля по размеру кредитов, отраслям и видам деятельности заемщиков в целях сокращения рисков;
- предотвращение опасности подвергнуть банк большим утерям из-за принимаемых рисков. Получаемые доходы должны покрывать общую сумму риска;
- установление Кредитным комитетом лимитов кредитных рисков и осуществления постоянного контроля за ними;
- получения банком международного кредитного рейтинга [2].

Банковский кредит юридическим и физическим лицам осуществляется при строгом соблюдении определенных принципов, которые являются главным элементом системы кредитования, поскольку отражают сущность и содержание кредита. Совокупное применение на практике всех условий банковского кредита позволяет соблюсти как общегосударственные интересы, так и интересы обеих сторон кредитной сделки (кредитора и заемщика) [3].

Процесс кредитования связан с действием многочисленных факторов риска, способных повлечь за собой несвоевременность погашения ссуды, что ухудшит положение банка. Поэтому банк уделяет особое внимание изучению кредитоспособности заемщика и оценки рисков, сопровождающих данный кредит. Основной целью изучения кредитоспособности является определение способности и готовности заемщика вернуть ссуду в соответствии с условиями договора. Банк не только оценивает кредитоспособность клиента на определенную дату, но и прогнозирует его финансовую устойчивость на перспективу. Анализ кредитоспособности заемщика начинается с анализа источников погашения кредита [3].

Также используется «правило пяти си», где критерии отбора клиентов обозначены словами, начинающимися на букву «си»:

- character (характер заемщика);
- capital (капитал);
- capacity (финансовые возможности);
- collateral (обеспечение);
- conditions (общие экономические условия).

При анализе «характера» заемщика банк стремится установить, является ли заявитель серьезной компанией, предпринимающей все усилия для выполнения своих обязательств, и имеет ли заемщик достаточный опыт в своем бизнесе, какие суждения о заемщике в деловых кругах, уровень менеджмента. Анализ «капитала» показывает, сколько и какой капитал имеется у заемщика (собственный капитал, привлеченный капитал, оборотный капитал и внеоборотный капитал). Исходя из отечественного и мирового опыта, требований оптимизации кредитной политики в методологическом плане на сегодняшний момент используют следующую схему формирования кредитной политики коммерческого банка:

- общие положения и цели кредитной политики;
- аппарат управления кредитными операциями и полномочия сотрудников банка;
- организация кредитного процесса на различных этапах реализации кредитного договора;
- банковский контроль и управление кредитным процессом.

Каждое направление теоретической модели формирования кредитной политики тесно связано с остальными и является обязательным для организации кредитного процесса [4].

В построении теоретической модели оптимальной кредитной политики коммерческого банка, необходимо учитывать современное состояние рынка банковских услуг, что позволит выделить приоритетные направления кредитной политики банка на определенных этапах его развития. Можно сказать, что для казахстанских банков в настоящее время наиболее актуальные вопросы контроля качества кредитного портфеля, что предопределяет необходимость уделить в модели особое внимание следующим вопросам:

- анализ кредитного рынка и разработка мер по привлечению и отбору наиболее выгодных для банка кредитных заявок;
- анализ финансового состояния заемщиков;
- анализ залогов и иного обеспечения возвратности ссуд;
- соблюдение принципов кредитования (целевой направленности, обеспеченности, срочности, платности);
- периодичное тестирование выданного кредита на предмет его возвратности: мониторинг состояния заемщика, экономической ситуации и так далее;
- анализ структуры кредитного портфеля, расчет показателей, разработка и выполнение мер по реструктуризации кредитного портфеля;

- выявление проблемных кредитов и разработка мероприятий по ликвидации задолженности.

Разработка кредитной политики Казахстана предоставляется особенно важной, когда банку предстоит адаптироваться к сложным и постоянно меняющимся условиям экономики и когда перед ним стоит задача, ранее никогда не возникавшая или возникавшая, но не получившего должного внимания. И что наиболее важно, разработка политики вызывает необходимость у совета директоров или со стороны руководителей высшего звена комитета по кредитам банка определить уровень приемлемости риска в свете прибыльности и эффективности работы банка, учитывая при этом потребности рынка, на котором действует банк [4].

Кредитные операции связаны с риском, степень которого в условиях спада производства, нестабильности экономически растет. Это определяет необходимость формирования качественного кредитного портфеля банка, в котором должна быть меньше доля более рискованных операций, несмотря на то, что в ряде случаев такие операции могут быть более прибыльными для банка. При определении кредитной политики следует ориентировать кредитную стратегию на диверсификацию как состава клиентов, так и спектра предоставляемых им ссуд, то есть услуг, что крайне необходимо в условиях конкуренции [5].

В числе важнейших мероприятий, способствующих совершенствованию кредитных отношений, необходимо выделить следующее:

- прозрачность кредитного рынка и его участников, развитие гарантийных услуг;
- создание взаимоприемлемых условий для сближения банковского капитала с предприятиями реального сектора экономики. В том числе и со стороны государства;
- правильная и точная оценка экономического потенциала региона, позволяющая банкам совершенствовать и строить свою кредитную политику на основании индивидуального подхода к каждому заемщику.

В заключение еще раз хотелось бы подчеркнуть что кредитная политика коммерческого банка несет в себе объективное начало и одновременно с этим она определяется собственной стратегией и тактикой коммерческого банка то есть несет в себе также субъективное начало что позволяет определить в сущности дуалистическую природу кредитной политики как выражение общегосударственной и индивидуальной политики.

Многие Казахстанские банки осваивают прогрессивные технологии кредитного дела в частности при дальнейшей работе с предоставленными ссудами. Этапы контроля охватывают все важнейшие условия по каждому кредиту в том числе, соответствие плановых и фактических платежей по кредиту оценка изменений финансового положения заемщика; прогнозы относительно сокращения или увеличения потребности клиента в кредитных ресурсах; качество и состояние обеспечение кредита; анализ возможности получения юридических прав на принятие в необходимых случаях судебных действий в отношении обеспечения и выполнения заемщиком обязательств.

Список литературы:

Дарунов А.Е. Особенности кредитного процесса в РК// Журнал «Банки Казахстана». - №1, 2016.- С.10-14.

http://www.nationalbank.kz

https://kapital.kz

Сейткасимов Г., Бекболатулы Ж., Каримжанов С. Банковская система Казахстана: Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2008. – 185 с.

Аканаева Т.А. Денежно-кредитная политика Казахстана в условиях мирового финансового кризиса // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 1-3. – С. 365-368.

ӘОЖ 336.7 (075.8)

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДЕГІ НЕСИЕ САЯСАТЫ

Нургалиев Н.К.
Батыс Қазақстан инновациалық-техникалық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада коммерциялық банктердегі несие саясатының түсінігі, оны қалыптастырудағы процесстері, несие саясатының мақсаты мен элементтері, сондай-ақ банктің несие саясатын таңдаудағы ықпал ететін факторлар қарастырылған. Мақалада Қазақстанның коммерциялық банктерінің стратегиясы және несие саясатян өндеу баяндалады.*

Негізгі сөздер: *банктік жүйе, несиелік саясат, несие стратегиясы, несие қоржыны, 5 си ережесі, несие операциялары.*

УДК 06.77.59

ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИЕ И ОБУЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА

Салаватова Д.А., Мансурова М.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *в статье рассматриваются развитие персонала предприятия через инвестиции на обучение*

Ключевые слова: *инвестиции, виды инвестирования, подготовка и переподготовка кадров, обучение, потенциал персонала*

Инвестирование в интеллектуальный капитал - главный способ получения новых знаний, навыков и способностей человека.

Западные эксперты выделяют следующие виды инвестирования в человеческий капитал:

- расходы на обучение - специальное и общее обучение, переподготовка кадров и обучение на рабочих местах, неформальное и формальное обучение;
- расходы на мобильность-средства на миграцию работников из областей с низкой оплатой труда в области с относительно высокой оплатой труда;
- расходы на здравоохранение - профилактика заболеваний, улучшение жилищных условий, создание безопасных условий труда на рабочих местах, медицинское обслуживание, правильное питание.

Организации, которые инвестируют деньги в обучение своих сотрудников получают работников, которые быстрее и легче решают сложные задачи, будут активнее искать и чаще находить лучшие ответы на производственные вопросы, эффективнее преодолевают трудности в работе, становятся более преданны своей работе и предприятию. Постоянная переподготовка работников уже не вызывает сомнений, т.к. переподготовить работника выгоднее, чем заменить. Так, в США, найти и принять на работу инженера обойдется в три раза дороже, чем его переподготовить. Обучить квалифицированного рабочего в США обходится в 12,5 тыс. долл. в год, а переподготовка оценивается лишь в 10 тыс. долл. в год. К тому же, часто бывает, что «купленный» работник плохо вписывается в коллектив и может не отвечать требованиям руководства.

Опыт отечественных и зарубежных компаний показывает, что повышение профессионального

потенциала работников, их карьерный рост приносят отдачу в 2 - 3 раза больше, чем средства, направленные на решение задач производства.

В настоящее время западные корпорации тратят от 2 до 5 % своего годового бюджета на обучение сотрудников. Например, в промышленности США затраты на обучение составили больше 200 млрд. долл.в год, а в Канаде на развитие одного работника тратиться больше 500 долларов в год.

Обучение - важный элемент системы управления персонала и должен быть связан с процессами организационного развития, достижением стратегических целей организации, обеспечивая максимальную готовность персонала организации к решению их задач.

Обучение необходимо тесно связать со всеми другими направлениями деятельности и осуществлять их поддержку. Кроме того, обучение создает предпосылки для решения более сложных задач, т.к. персонал уже владеет необходимыми компетенции. Способность усваивать новые знания и навыки один из важнейших критериев поиска и отбора новых специалистов. Способность к обучению, к усвоению новых знаний и овладению новыми навыками является одним из важнейших критериев при поиске и отборе новых работников. В последнее время все больше организаций придают значение. Не случайно, в последнее время многие организации придают большое значение поиску людей, которые стремятся к новым знаниям. Очень часто, после процедуры отбора сразу следует обучение. Входное обучение сильно связано с процессом адаптации работника в организации. Для оценки компетенции кадровых работников часто предшествует аттестация рабочих показателей. С её помощью уточняется потребность работников в обучении для соответствия их навыков требованиям организации. При этом, выявляются работники с недостаточной профессиональной подготовкой, которые могут восполнить пробелы в знаниях после соответствующей подготовки, а также работники, у которых высокий потенциал и которых можно зачислить в резерв на продвижение, которое тоже требует специальных программ обучения.

Для повышения эффективности труда, работники предприятия должны знать свои перспективы на работе, а предприятие должно быть заинтересовано в развитии и повышении человеческого капитала работников. Планирование обучения для перспективных работников - это отдельное направление обучения персонала на фирме. Виды и содержание программ обучения для разных категорий персонала определяется целями и стратегией фирмы, а также анализом трудовой деятельности работников, в ходе которого выявляются умения и навыки, необходимые для решения профессиональных задач. Сегодня в современных организациях считают подбор подходящих людей лишь начальным этапом. Ведь руководству организации необходимо постоянно работать над всесторонним повышением потенциала персонала, так как ценность людских ресурсов с течением времени может и должна возрастать, в отличие отматериальных объектов, стоимость которых со временем снижается посредством амортизации.

Программы обучения и развития КПО б.в предусматривают возможности повышения уровня знаний и опыта работников, учитывая стратегические планы материнских компаний и профессиональные навыки, недостающие самому персоналу. Они включают в себя подготовку, переподготовку и повышение квалификации. Кроме того, используется метод развития персонала, известный как программа стажировок.

Программа стажировок для местного персонала – это одна из форм производственной практики, направленная на развитие технических и управленческих навыков казахстанских работников. Программа дает возможность сотрудникам получить международный опыт, повысить личную эффективность и обогатить тем самым межкультурный обмен. Программа стажировок предусматривает временное откомандирование работника КПОб.в. в одну из компаний-операторов, материнских компаний или их филиалов для работы на должности в нефтегазовых операциях, за исключением высших уровней руководства. .....

Реализация программы стажировок признана эффективной для карьерного роста, личного

развития и улучшения базы навыков КПО как работниками, так и самой организацией.

КПОб.в. ежегодно проводит различные программы обучения и развития:

- сертифицированные международные квалификации, включая:

CIPS- международный диплом института CIPS в области закупок и поставок по базовому курсу;

IWCF-управление скважиной/ контроль давления в скважине при ГНВП;

MEMIR-курс по аварийному реагированию на чрезвычайные ситуации (стандарт OPITO);

IDT-стандарт по неразрушающему контролю;

-профессиональное обучение;

- обязательное обучение ОТ, ТБ и ООС;

- программа стажировок для местного персонала.

С 2002 года КПО предоставляет образовательные гранты для своих сотрудников и их детей. С момента начала данной программы в 2002 г. 132 сотрудника и 305 детей получили образование на общую сумму 1 296 976 долларов США. В 2012 г. образовательные гранты КПО б.в получили 19 сотрудников и 49 детей сотрудников на общую сумму 238 000 долларов США. По сертифицированной программе управления, проведенной специалистами из Института лидерства и управления (Великобритания) прошли обучение: 9 чел. получили дипломы, 29 чел. - международные сертификаты по управлению. 32 молодых выпускника, успешно прошедших программу обучения для инженеров в сфере производства и технического обслуживания в соответствии со стандартами Организации OPITO, были трудоустроены в КПОб.в на различные инженерные должности. Кроме того, в том же 2012 г. КПО б.в запустила программу обучения в режиме реального времени «Спасатели жизни». 11 137 сотрудников, включая персонал компаний-подрядчиков, прошли обучение, как часть обязательной обучающей программы в режиме реального времени. В целом в 2012 г. было проведено 45 594 курса; из них 21 454 проводились для сотрудников компаний-подрядчиков. В 2012 г. было проведено 346 873 час. обучения, из которых 66.8 % было предоставлено сотрудникам компании. В среднем количество часов обучения на сотрудника по сертифицированным программам составляло 42,1 час. по профессиональному развитию - 27,9 час. по обучению навыкам работы на компьютере и деловым навыкам – 14,9 час. на сотрудника, техническая подготовка и обучение, связанное с ОТ, ТБ и ООС – 6,6 час. и языковое обучение – 41,6 час. [1].

Таблица 1.Динамика численности обучающихся сотрудников по категориям, чел

Категории	2012г.	2013г.	2014г.	2015г.	2016г.
Руководители высшего и среднего звена	251	310	251	219	293
Квалифицированные специалисты/ руководители групп	1873	1988	1873	1682	1019
Технический персонал	1283	956	1283	1045	1233
Офисно- административный персонал	259	599	259	421	265

В 2013 г. было проведено 430 051 часов обучения, 282 568 часов из которых были предоставлены работникам компании. Из общего количества часов обучения, проведенного в 2013 г., 146 017 часов обязательного обучения в сфере ОТ, ТБ и ООС были проведены для работников подрядных организаций, работающих на Карачаганакском проекте. В 2014 г. было проведено 444 448,5 часов обучения, из которых 275 175,5 часов были предоставлены работникам компании. Остальные 169 273 часов были предоставлены работникам подрядных организаций для обязательного обучения в сфере ОТ, ТБ и ООС. В течение 2014 года около

4 тысяч казахстанских сотрудников КПО прошли профессиональное обучение в сфере промышленной безопасности, технической компетентности, а также по программам развития управленческих, личностных и языковых навыков. В 2015г. было проведено 325 339 чел.-часов обучения, из которых 168 799 чел.- часов были предоставлены работникам компании, остальные 156 540 чел-часов были предоставлены работникам подрядных организаций для обязательного обучения в сфере ОТ, ТБ и ООС.

В 2016г. было проведено 406 402чел.- часов обучения, из которых 220 706 чел.- часов были предоставлены работникам компании, остальные 185 696 чел.- часов были предоставлены работникам подрядных организаций для обязательного обучения в сфере ОТ, ТБ и ООС.

В среднем на обучение одного работника было потрачено : в 2012г.-618 долл.США, в 2013г. -603 долл., в 2014г.- 274 долл., в 2015 г.- 162 долл.США и в 2016г.- 115 долл. США [1].

В период с 2015-2016 гг. 7 местных сотрудников КПО б.в приняли участие в программе стажировок в разных странах. После прохождения стажировки они были назначены на более ответственные должности, включая руководящие позиции.

Подготовка собственных сотрудников представляет особую важность для успешного продолжения будущей деятельности компании. Привлечение и сохранение квалифицированного и компетентного персонала также является очень важной задачей. КПО реализует долгосрочные программы развития и продолжает успешно внедрять план национализации кадров [1].

Для сотрудников компании, проработавших в КПО б.в. определённое количество времени и получивших богатый опыт хорошим стимулом для плодотворной и креативной работы является перспектива занять руководящий пост одной из национализированных позиций. Таким образом, анализируя всю систему стимулирования компании можно сделать вывод о том, что руководство КПО б.в. сделало очень много в сфере мотивации сотрудников с целью повышения производительности труда. Многообразие форм и областей стимулирования охватывают не только профессиональную сферу деятельности, но и способствуют проведению досуга, занятиям спортом и ведению здорового образа жизни. Еще один инструмент обучения и развития в КПО б.в – это расширение возможностей для участия в международных сертифицированных программах. Общая стратегия КПО б.в зависит от внедрения международных практик и технологий.

Основную концепцию профессионального обучения персонала при подготовке квалифицированных кадров каждое предприятие выбирает самостоятельно. Вариантами здесь могут быть различными:

1. Ориентированность на краткосрочную перспективу, узкая специализация и привязанность подготовки кадров к конкретным рабочим местам. персонал обучение инвестирование

2. Ориентированность на повышение мобильности работника широкого профиля внутри производства и степени его готовности к смене профессиональной деятельности.

3.Ориентированностьнастимулированиеразвитиячеловеческихкачествквалифицированного работника, таких каккоммуникабельность, уверенность в себе и т.д.

На мой взгляд, положительный эффект от первого вариантанаиболее непродолжителен, так как способствует лишь сохранению работником его рабочего места. Второй - эффективен с экономической точки зрения, но рост производственной мобильности работника для самого предприятия представляет определенный риск.

Системы подготовки кадров внутри организации обычно носят долгосрочный характер, являются широкомасштабными, и комплексными.

Список литературы:

Отчет об устойчивом развитии на Карачаганаке за 2012-2016г.г.

УДК 06.77.59

ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ДАМЫТУ ЖӘНЕ ОҚЫТУҒА ИНВЕСТИЦИЯЛАР

Салаватова Д.А., Мансурова М.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақалада КПО б.в-да кадрларды даярлау мен оқытуға инвестиция салу бағыттары қарастырылған.*

Негізгі сөздер: *инвестициялар, инвестициялардың түрлері, кадрларды даярлау және қайта даярлау, оқыту, персонал әлеуеті*

УДК 06.71.07

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МЕН ОНЫ НЕСИЕЛЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Салыкова Н.Е., Айдаралиева А.А.
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық- техникалық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің негізгі бағыттары, нысандары қарастырылған. Ауыл шаруашылығы өндірісінің жалпы шығарылымы шаруашылықтардың санаттары мен түрлері бойынша талданған. Қазіргі заманғы экономикалық құралдарын пайдалана отырып, Қазақстан Республикасының аграрлық секторын мемлекеттік реттеудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін жетілдірудің негізгі бағыттары анықталған.*

Негізгі сөздер: *ауыл шаруашылығы, өнімнің жалпы шығарылымы, аймақ, фермерлік қожалық, мемлекеттік реттеу.*

Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі және қоғамның экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып табылады. Сондықтан да аграрлық сектордың дамуы мемлекет үшін экономикалық және ең бастысы әлеуметтік негізде стратегиялық жағынан маңызды. Нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын нығайту үдерісі өндірістің, әсіресе ауыл шаруашылығының тиімділігін тұрақты әрі бекем арттыру үшін шаруашылық жүйенің түбегейлі қайта құрылуын талап етеді. Қазіргі таңда отандық экономиканы қайта құру кезінде бірқатар мәселелер туындады. Әсіресе Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін анықтайтын аса маңызды стратегиялық қызмет саласы ретінде агроөнеркәсіп өндірісінің тиімділігін арттыруға елеулі назар аударылды.

Республикамыздың агроөнеркәсіп кешені экономиканың аса маңызды саласы және экономикалық дағдарысты жою, тамақ және жеңіл өнеркәсіптерін дамыту, саяси-әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету жолында шешуші рөл атқарады. Ауыл шаруашылығы – бұл еліміздің экономикасын биікке асқақтататын маңызды салалардың бірі.

Ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар, оның ішінде «Агробизнес — 2020» бағдарламасы [1] отандық ауыл шаруашылығы өнімінің бәсекеге қабілеттілігін және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар жиынтығын қамтиды.

Ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қолдаудың несие желісі кеңінен орын алып отыр. Несие жүйесі ауыл шаруашылық өндірісін тұрақты дамытуды қамтамасыз етудің маңызды

тұтқасы болып табылады, соның арқасында мемлекет пен аграрлық сектор субъектілері арасында өзара қарым-қатынас орнату эквиваленті жүзеге асырылады, мүдделерінің ортақтығы байқалады.

Ауыл шаруашылық өндірісі алынған ресурстарды жанар-жағармай материалдарын, тыңайтқыш, қосалқы бөлшектер және айналым құралдарының басқа түрлерін сатып алу үшін мақсатты пайдалана отырып, маусымдық несиелеуге шұғыл мұқтаж. Өсімдік шаруашылығында егіс және егін жинау жұмыстарын өткізу үшін айналым құралдарын толықтыруға арналған несие ресурстарына деген жалпы қажеттілік, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша, жыл сайын 25-30 млрд теңге құрайды.

кесте Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) 2013–2017 жж. аралығындағы аймақтар бойынша жалпы шығарылымы

Облыстары	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Қазақстан Республикасы	2 949 485	2 987 731,9	3 139 571,8	3 701415,4	4 114477,4
Ақмола	259 184,7	260 027,8	282 088,3	349 984,2	384 762,4
Ақтөбе	151 026,5	142 978,6	150 104,3	184 436,9	201 313,3
Алматы	482 595,4	510 001,9	522 212,0	599 408,1	649 653,9
Атырау	51 292,0	52 350,6	54 490,8	62 986,3	64 034,1
Батыс Қазақстан	99 095,6	97 458,9	99 342,4	131 190,3	143 312,2
Жамбыл	171 821,5	206 438,7	206 806,8	237 820,3	256 334,6
Қарағанды	171 806,7	165 008,5	180 898,1	229 748,3	246 871,5
Қостанай	261 057,1	260 558,7	287 845,2	319 490,8	362 695,9
Қызылорда	72 276,1	66 827,3	75 288,7	81 581,2	87 018,6
Маңғыстау	8 331,8	8 118,2	10 635,9	13 042,9	14 266,3
Оңтүстік Қазақстан	375 478,3	400 631,1	407 139,3	481 965,2	523 963,3
Павлодар	143 813,2	127 081,2	143 476,6	172 047,5	196 862,5
Солтүстік Қазақстан	330 696,5	342 546,0	373 520,7	413 164,7	512 273,9
Шығыс Қазақстан	363 302,6	340 080,0	340 062,6	417 104,4	462 054,8
Астана қаласы	3 154,8	2 841,0	2 389,0	3 005,2	2 934,6
Алматы қаласы	4 552,3	4 782,9	3 271,1	4 439,0	6 125,6

Кесте мәліметтері көрсетіп отырғандай, егер де 2013 ж. ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) шығарылымы бойынша бастапқы үштігіне Алматы (482595,4 млн тг), Оңтүстік Қазақстан (375478,3 млн тг) және Шығыс Қазақстан (363302,6 млн тг) облыстары жатса, ал 2017 ж. ауыл шаруашылығы өнімдерін шығаратын аймақтардың үштігіне Алматы (649653,9млн тг), Оңтүстік Қазақстан (523963,3 млн тг) және Солтүстік Қазақстан (512273,9 млн тг) облыстарын жатқызуға болады. Әрбір аймақтың ауыл шаруашылығын дамытуда өздерінің мамандандырылған ерекшеліктері бар. Мәселен, еліміздің солтүстік аймақтарында көбінесе астық дақылдарын өсірумен және мал шаруашылығын дамытумен айналысса, ал оңтүстік аймақтарда суармалы дақылдарды (астық, майлы, жеміс-жидек дақылдары, көкөніс, мақта) өсірумен маманданған [2].

2 к е с т е Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы өнімдерінің шаруашылық түрлері бойынша жалпы шығарылымы, млн тг

Шаруашылық түрлері	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Барлығы	2 949 485	3 143 678	3 307 010	3 684 393	4 097 455
Өсімдік шаруашылығы	1 683 851	1 739 436	1 825 237	2 047 581	2 278 341
Мал шаруашылығы	1 256 872	1 393 762	1 469 923	1 621 541	1 807 143
Қосымша қызметтер	8 762	10 480	11 850	15 271	11 971

2013–2017 жж. аралығындағы нақты мәліметтер көрсеткендей, ауыл шаруашылығында өндірілген өнімдердің 50 % жоғары өсімдік шаруашылығына тиесілі. Бұл мәліметті есептеу үшін өсімдік шаруашылығының өндірілген өнімінің құнына ауыл шаруашылығы дақылдарынан — дәнді, техникалық дақылдардың (майлы дақылдардың, қант қызылшасының, темекінің және басқалардың тұқымдары), картоптың, көкөністер мен бақша дақылдарының, жемістер мен жидектердің, өсімдік шаруашылығы өнімдерінің өзге де түрлерінің (азықтық түйнек жемістерден, шөптен, сабаннан, пішендеме, сүрлем, шөп, гүлдер және т.б.) алынған жылдық түсім құны кірген. Соңғы жылдары мал шаруашылығының өнімдері 1 256,8 млрд тг-ден 2013 ж. 1 807,1 млрд тг-ге 2017 ж. өскен. Мал шаруашылығының өндірілген өнімінің құны ауыл шаруашылығы малдарынан алынған өнімдердің (сүт, жұмыртқа, жүн, тері және т.б.) құнын, союға өткізілген мал мен құстың құнын, ара өсірушілік пен бағалы жүнді аңдарды өсіру шаруашылығы өнімнің құнын қамтиды [3].

Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылады. Аграрлық сектордың даму деңгейі қашан да қазақстандық қоғамның экономикалық және қоғамдық- саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып келді және әлі де солай. Республика экономикасы дамуының басым бағыттарының бірі бола отырып, ауыл шаруашылығы аса зор әлеует пен үлкен қорға ие. Қазақстанның әр түрлі климаттық жағдайлары қоңыржай жылы белдікте барлық дерлік дақылдарды өсіруге және мал шаруашылығын дамытуға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында аграрлы өндірісті дамыту үшін келесі шаралар кешенін қарастыру:

ауыл шаруашылығын дамыту барысында қаржылық тұтқаларды іс-тәжірибеде қолдану шараларын жетілдіру, олардың қатарына ауыл шаруашылық саласында несиелік серіктестіктерді құру және ауыл шараушылық тауарлар өндірушілерін мемлекеттік несиелендіру жұмыстарыжатқызылады;

ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қызметін жақсартуда көмек көрсету жұмыстарын ұйымдастыру және солардың маңайында басқа да кәсіпорындарды ашу жұмыстарынқарастыру;

аграрлы секторды мемлекеттік қолдау жүйесін жетілдіру жұмыстарын әрі қарай жалғастыру, яғни, қайтару қорларын қалыптасыру арқылықаржыландыру.

Әдебиеттер тізімі:

Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013–2020 жылдарға арналған«Агробизнес— 2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 18 ақпандағы № 151 қаулысы. — [ЭР].

Ауыл шаруашылығы аймақтар бойынша жалпы шығарылымы. — [ЭР]. Қолжетімділіктәртібі:stat.gov.kz

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы. — [ЭР]. Қолжетімділіктәртібі:stat.gov.kz

УДК 06.71.07

ПРОБЛЕМЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ЕГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Салыкова Н.Е., Айдаралиева А.А.
Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск

Аннотация: *в статье рассмотрены основные направления, формы государственного регулирования сельского хозяйства Республики Казахстан. Проанализирован валовый выпуск сельскохозяйственной продукции по категориям и видам хозяйств. Определены основные направления совершенствования организационно-экономическогомеханизма государственного регулирования аграрного сектора Республики Казахстан с использованием современных экономическихинструментов.*

Ключевые слова: *сельское хозяйство, валовый выпуск продукции, область, фермерское хозяйство, государственное регулирование.*

УДК 06.73.15

НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сулейменова А.Б., Изимкулов К.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *создание стабильного высокоразвитого общества с рыночной экономикой требует от государства создания адекватной и эффективной системы налогообложения, которая должна отвечать общественным интересам, формировать благоприятные условия для хозяйственной деятельности. Управление налогами и налогообложение являются составной и самостоятельной части общей системы государственного финансового управления. Возможность использования налогов в качестве инструмента государственного финансового регулирования вытекает из самой природы налогов, их внутренней сущности и функций.*

Ключевые слова: *налоги, налоговое регулирование,государственное регулирование экономики, методы налогового регулирования.*

В условиях рыночных отношений налоговая система является одним из важнейших экономических регуляторов, основой финансово-кредитного механизма государственного регулирования экономики. Государство широко использует налоговую политику в качестве определенного регулятора воздействия на негативные явления рынка. Налоги, как и вся налоговая система, являются мощным инструментом управления экономикой в условиях рынка. Государственное регулирование экономики опирается на соответствующие рычаги управления. Одним из таких рычагов выступают налоги. Это объясняется тем, что вмешательство в экономическую жизнь предполагает не только издания государственных нормативных актов, определяющих правила ведения предпринимательской деятельности, но и непосредственное изъятие у хозяйствующих субъектов части имеющихся у них имущества и средств, с целью возврата его в хозяйство, правда, со смещением отраслей и социальных групп населения. Таким образом, налоги играют важную роль в процессе перераспределения валового внутреннего продукта и национального дохода.

Создание стабильного высокоразвитого общества с рыночной экономикой требует от

государства создания адекватной и эффективной системы налогообложения, которая должна отвечать общественным интересам, формировать благоприятные условия для хозяйственной деятельности, обеспечивать развитие и безопасность государства, учитывать интересы отдельных групп населения. Налоги как экономическая категория, как общественное явление обусловливают многофакторность процесса на¬логообложения и определяют ряд его характерных особенностей, к которым можно отнести всеобщность и обязательность на¬логообложения, необходимость выполнения сложных и трудоемких административных, планово-регулирующих и учетно-контрольных функций, принудительный характер налоговых платежей, жесткая система санкций и ответственность за невыполнение налого¬вых обязательств. Все это объективно выделяет управление налогами и налогообложением в качестве составной и самостоятельной части общей системы государственного финансового управления. Возможность использования налогов в качестве инструмента государственного финансового регулирования вытекает из самой природы налогов, их внутренней сущности и функций. Мобилизация части национального дохода вызывает постоянное соприкосновение государства и участников процесса производства, что обеспечивает ему реальные возможности влияния на экономику страны в нужном направлении. В связи с этим можно утверждать, что налоги выполняют и регулирующую функцию, в процессе которой осуществляются стимулирование, ограничение, санкционирование. Регулирующее воздействие налогов на хозяйственную жизнь имеет многосторонний характер. Налоговое регулирование является одним из элементов налогового механизма, основная деятель¬ность которого заключается в том, что любое вмешательство в ход воспроизводственных процессов должно быть экономически целесообразным и обоснованным. Государственное налоговое регулирование представляет собой систему особых мероприятий в области налогообложения, направленных на вмешательство государства в рыночную экономику в соответст¬вии с принятой им концепцией экономического роста [1].

Налоговое регулирование — совокупность мер косвенного воздействия государства на развитие производства путем изменения нормы изъятия в бюджет за счет повышения или понижения общего уровня налогообложения. Это ставки прямого индивидуального подоходного налога, налога на при¬быль, косвенных налогов, налоговых скидок на инвестиции («налоговый кредит»), разнообразных специальных налоговых льгот, поощряющих деловую активность. Основу налогового регулирования составляет система экономических мер оперативного вмеша¬тельства в ход выполнения налоговых обязательств. Методы налогового регулирования являются со¬ставными элементами научно обоснованной налоговой концепции, принимающей при утверждении парламентом страны характер законодательной нормы, обязательной для исполнения. К особенностям налогового регулирования относится наличие четкой макроэкономической стра¬тегии и осознанное воздействие на экономику, непрерывное в своем развитии и относительно посто¬янное во времени. Оно охватывает не отдельные предприятия или сферы воздействия, а всю эконо¬мику в целом, во всем многообразии ее форм. С помощью налогового регулирования государство влияет на структуру общественного воспро¬изводства, создавая необходимые условия для ускоренного накопления капитала в наиболее приори¬тетных отраслях, определяющих научно-технический прогресс (предоставление налоговых префе¬ренций преимущественно тем фирмам, которые действуют в рамках принятых государственных эко¬номических программ).

Регулирующая функция системы налогообложения определяет содержание и цели налогового регулирования. Поэтому этот процесс объективно необходим, и его результат зависит от соответ¬ствия применяемых методов состоянию реальной экономики. В Республике Казахстан налоговое регулирование доходов бюджета осуществляется различными методами. Различия методов налогового регулирования предопределены свойствами конкретного налога, а также задачами, стоя¬щими перед бюджетной системой. В зависимости от целей и сферы приложения методов налогового регулирования они могут быть подразделены на три

взаимодействующие сферы: систему налоговых льгот (преференций), меры санкционного действия и методы бюджетно-налогового балансирования. Отведение особого места в системе налогового регулирования методам бюджетно-налогового балан¬сирования объясняется их методическими свойствами.

Конечной целью государственного налогового регулирования является создание условий для роста налоговых поступлений в бюджетную систему страны на базе роста производства, продаж и доходов экономики путем воздействия на различные стороны хозяйственной жизни и экономику в целом [2].

Налоговое регулирование государства влияет на структуру общественного воспро-изводства, создает необходимые условия для ускоренного накопления капитала, повышает эффек¬тивность производства в наиболее приоритетных отраслях. К особенностям налогового регулирования можно отнести определяющее развитие научно-технического про¬гресса (предоставление налоговых преференций преимущественно тем фирмам, которые действуют в рамках принятых государственных экономических программ).

Мировая практика налогообложения выделяет следующие методы налогового регулирования:

изменение состава и структуры системы налогов;

замена одного способа налогообложения другим;

изменения и дифференциация ставок налогов;

изменение налоговых льгот и скидок;

переориентация налоговых льгот и скидок по направлениям, объектам и плательщикам;

полное или частичное освобождение от налогов;

отсрочка платежа;

аннулирование налоговой задолженности;

изменение сферы распространения налогов [3].

Наиболее перспективным методом налогового регулирования является инвестиционный налого¬вый кредит, который представляет собой изменение срока уплаты налога при наличии соответст¬вующих оснований. К ним относятся: проведение организацией научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, осуществление инновационной деятельности, выполнение организацией важного заказа по социально-экономическому развитию региона. Выбор и установление ставки налога — отдельный метод налогового регулирования, требующий особого внимания. Именно ставка налога определяет сумму налога, который должен быть уплачен в бюджет. Понижение ставки любого налога должно быть настолько максимально, что¬бы позволить хозяйствующим субъектам осуществлять свою финансово-хозяйственную деятельность без значительных потерь и получать прибыль, но при этом соблюдать и фискальные интересы госу¬дарства в целом В сфере налогового регулирования экономики особое значение имеет оп¬тимизация налоговых ставок — достижение относительного равновесия между налоговыми функ¬циями: фискальной и регулирующей. Построение рациональной налоговой системы зависит от экономически обоснованной ее. Очень сложно рассчитать оптималь¬ный уровень налоговых ставок. В их основе должна лежать основная цель — оптимизация государст¬венных расходов, приведение их в соответствие с возможностями реальной экономики.

Список литературы:

Ерсикбаева Б.Ж. Современные инструменты налогового регулирования в свете нового налогового кодекса. — Вестник КазНУ. — Серия Экономическая. — 2010. — № 1. — С. 53-57.

Статистический бюллетень Министерства финансов РК за 2015 г. — [ЭР]. Режим доступа: respublika-kz

Серикбаева К.А. Налоговое регулирование — как один из элементов налогового механизма и сферы государственно¬го налогового менеджмента // Банки Казахстана. — 2010 — № 6. — С. 20-24.

УДК 06.73.15

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ РЕТТЕУІ

Сулейменова А.Б., Изимкулов К.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Нарық экономикасы бар тұрақты, жоғары дамыған қоғамды құру мемлекеттің қоғам мүддесін қанағаттандыруға және экономикалық қызметтің қолайлы жағдайларын жасауға тиіс тиісті және тиімді салық салу жүйесін құруды талап етеді. Салықтық әкімшілендіру және салық салу мемлекеттік қаржылық басқарудың жалпы жүйесінің ажырамас және тәуелсіз бөлігі болып табылады.Салықты мемлекеттік қаржылық реттеу құралы ретінде қолдану мүмкіндігі салықтардың сипатына, олардың ішкі мәні мен функцияларына байланысты.*

Негізгі сөздер: *салық, салықтық реттеу, экономиканы мемлекеттік реттеу, салықтық реттеу әдістері.*

УДК 06.73.15

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Сулейменова А.Б., Изимкулов К.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье рассматривается опыт налогового регулирования субъектов малого и среднего бизнеса в развитых странах. Среди инструментов государственной поддержки особое место занимает налоговое регулирование субъектов МСБ. Разнообразие и масштабность использования инструментов налогового регулирования, целесообразность их применения обусловлена различным уровнем социально-экономического развития стран.*

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, товары и услуги, налоги, налоговое регулирование, система налогообложения, налоговые льготы*

Во многих странах мира малый и средний бизнес занимает значительное место в общей сумме валового национального продукта, производстве товаров и услуг. Предприятия малого и среднего бизнеса обеспечивают занятость населения и устойчивость экономики в целом. Развитие МСБ возможно лишь в условиях обеспечения здоровой конкуренции, создания благоприятного климата, поддержки со стороны государства, эффективного действия рыночных механизмов. Особенностью функционирования субъектов МСБ является необходимость формирования благоприятной среды для их успешного развития. Как показывает мировой опыт, основные направления государственной поддержки МСБ содержат законодательную, финансовую, консультационную, информационную, образовательную поддержку предпринимателей. Среди инструментов государственной поддержки особое место занимает налоговое регулирование субъектов МСБ [1].

Исторический опыт свидетельствует, что система налогообложения является основным рычагом воздействия государства на деятельность экономических субъектов. Правительства многих стран целенаправленно используют инструменты налогового регулирования на

различных стадиях экономического цикла. В связи с развитием МСБ в Республике Казахстан необходимо рассмотреть перспективы использования действенного инструментария налогового регулирования с учетом опыта зарубежных стран, в особенности стран ЕС. Европейский опыт налогового регулирования свидетельствует о широком разнообразии средств. К ним в частности относятся: налоговые каникулы, уменьшение налоговой ставки, специальный порядок начисления налоговой амортизации, использование более приемлемого для плательщиков методов налогового учета, увеличение продолжительности налогового периода, специальные налоговые скидки и налоговый кредит, упрощенный порядок администрирования, учета и отчетности. Рассмотрим особенности некоторых методов. Например, налоговые каникулы были одним из популярных инструментов налогового регулирования МСБ в 80-90 годы XX века. Эта льгота вводилась для малых предприятий с момента их регистраций. Но такой метод был не всегда эффективным, т.к. при относительно недорогой и несложной системе регистрации, он использовался некоторыми субъектами малого бизнеса как средство ухода от налогов. Период функционирования некоторых малых предприятий странным образом совпадал с продолжительностью налоговых каникул, а после этого те же учредители регистрировали новое малое предприятие. Многие европейские страны отказались от такого метода, единственное исключение составляет Франция. Налоговые каникулы разрешены тем малым предприятиям, которые занимаются инновационным предпринимательством [2].

Снижение ставок налога на прибыль получило наибольшее распространение в государствах, которые не применяют альтернативные (упрощенные) системы налогообложения. Ограничением для этой льготы, является установленный законодательством предельный размер налоговой базы по этому налогу, превышение которого автоматически увеличивает налоговую ставку или для всей налогооблагаемой прибыли, или для той ее части, которая превышает предельный уровень. Ставки налога на прибыль достигли своего максимума к середине 90-х годов XX века, что на фоне экономического спада и одновременно обострения налоговой конкуренции между странами повлекло постепенное уменьшение налога на прибыль. Эти процессы получили наибольшее распространение в ЕС, что было обусловлено глобализацией экономических процессов. Так, в Испании малые предприятия платят налог на прибыль по ставке 30% (при базовой 35%), во Франции – 19% (33,33%). В Бельгии в начале XXI века снижение общей ставки проходило в два этапа: первый с 39% до 33%, второй – до 30%. Для малых и средних предприятий ставка налога была понижена с 28,84% до 24,25%. В мировой практике налогообложения специальный порядок начисления налоговой амортизации не имеет массового применения, но его использование важно для предприятия, т.к. амортизационные отчисления наиболее дешевый, и в то же время наиболее привлекательный источник финансирования инвестиций. Амортизационные отчисления служат дополнительным источником дохода предприятий и обеспечивают их рост в последующих периодах, стимулируют предприятия к воспроизведению капитала. Весомым аргументом в пользу использования метода ускоренной амортизации является возможность частичной нейтрализации инфляции через обесценивание амортизационных отчислений. Финляндия при начисления амортизации использует специальный порядок, предусматривающий применение повышающего коэффициента 1,5 к общим нормам ее начисления для инвестиций в уставные фонды малых и средних предприятий. Ускоренные методы амортизации применяются малыми и средними предприятиями в Германии и Великобритании [3].

В некоторых европейских странах налогообложение прибыли, которых базируется на применении «метода первого события» используются льготы, связанные с методом налогового учета. Налоговая поддержка малых предприятий заключается в использовании кассового метода. Данный метод позволяет предотвратить отвлечение собственных средств предприятий в случае поставки товаров с последующей оплатой. Увеличенная продолжительность налоговых периодов как метод налогового регулирования субъектов МСБ заключается в установлении годового налогового периода по НДС. Такой метод применяется, например, в Швеции по

решению плательщика вместо месячного налогового периода. Использование налоговых скидок и налоговых кредитов имеет свои специфические особенности по отношению к малому бизнесу, в зависимости от страны применения [4]. Так для субъектов МСБ в Бельгии предусмотрена базовая налоговая скидка в размере 3% от общего объема инвестиций. Дополнительно к базовой скидке малые предприятия имеют право использовать специальную скидку в размере 10,5% от суммы амортизации, которая начисляется на активы, в которые вложены любые инвестиций на сумму 37 500 евро, но не более 50% прибыли до налогообложения. В Великобритании малым предприятиям даются налоговые скидки в размере 15% от затрат на исследования и разработки (при минимальной сумме инвестиций 10 тыс.ф.ст.). Малые предприятия Испании, наряду со стандартными вариантами налогового кредита имею право на применение специального 10% налогового кредита от суммы расходов, направленных на развитие электронной коммерции, интернет-технологий, создание компьютерной техники и программного обеспечения. В Норвегии для малых и средних предприятий предусмотрен налоговый кредит в сумме 18-20% от объема затрат на исследования и разработки при условий, что объем соответствующих расходов не превышает 4 млн. норвежских крон. Конкретный размер льготы зависит от оборота компании, валюты баланса и количества наемных работников. В условиях экономического кризиса, заслуживает внимание опыт Венгрии, где субъекты МСБ наряду со 100% налоговым кредитом от суммы инвестиций, имею право на дополнительное уменьшение суммы налога на 40% суммы процентов по задолженности перед финансовыми организациями по кредитам на производство материальных активов. При этом действует ограничение максимальной суммы специального налогового кредита. Подобный специальный налоговый кредит для малых предприятий также предусмотрен законодательством в Нидерландах [5].

Регулируя экономические процессы, государство использует при воздействии на экономические интересы производителей прямые налоги, в частности налоги на доходы. Немаловажное значение имеет выбор субъекта, или плательщика, налога. Плательщик является существенным и, ели можно так выразиться, основным элементом налога, который учитывается при построении налогового механизма. Последующие функциональные элементы налога используется уже в рамках конкретного плательщика. Субъект налогообложения не всегда совпадает с носителем налога, т.е. лицом, которое реально несет на себе тяжесть налогового бремени.

Согласно казахстанскому налоговому законодательству плательщиками являются все юридические и физические лица, резиденты и нерезиденты РК. Отдельные категории освобождаются от конкретных налогов только в порядке предоставления налоговых льгот, а не путем зафиксированного в законе исключения из числа плательщиков.

Как налоговая система в целом, так и отдельные её агрегаты должны быть сориентированы на стимулирование производственной и деловой активности, а также максимальное высвобождение рыночных регуляторов и предоставление возможности производителям принимать те или иные хозяйственные решения. Одним из важнейших условий преодоления кризиса является стимулирование производственной деятельности. Опыт промышленно развитых государств мира, показывает, что самым убедительным свидетельством экономических успехов страны является развитие малого и среднего бизнеса.Субъекты малого и среднего бизнеса - структуры наиболее гибкие для перепрофилирования деятельности и обладают свободой экономического маневра, быстрой оборачиваемостью оборотных средств. МСБ ориентирован на конкретного потребителя, может быстро заполнить товарные ниши, активно перемещаться на рынке товаров и услуг, тем самым, успешно конкурировать с монополистами. Во всем мире государственная поддержка малого бизнеса осуществляется посредством предоставления налоговых льгот. Спектр льгот по налогообложению может быть различным в зависимости от того, какие задачи необходимо решать в первую очередь.

Метод упрощения порядка администрирования и отчетности имеет особое значение для снижения административных расходов малого бизнеса, поэтому используется большинством

стран. Например, упрощенные формы применяются в Великобритании, Швеции, Франции. Причем сфера их применения ограничена предельным годовым оборотом капитала предприятия, а в некоторых случаях – численностью приемных работников. Упрощенный порядок администрирования в первую очередь касается проблемы обязательности регистрации субъектов малого бизнеса в качестве плательщиков НДС как налога, наиболее трудоемкого и сложного с точки зрения ведения налогового учета. Общим правилом практически для всех государств, которые используют НДС, является установление порога обязательной регистрации. Но вместе с тем, фактическая величина налогооблагаемого дохода, превышение которой является основанием для регистрации плательщиком НДС, не унифицирована и каждым государством устанавливается самостоятельно. Альтернативным подходом налоговой поддержки субъектов МСБ является применение упрощенных систем (специальных режимов). Именно таким путем пошли почти все страны бывшего СССР. Анализ параметров альтернативного налогообложения в этих странах свидетельствует о существенных различиях в условиях применения. Принципиальное значение имеет и то, что объект налогообложения разный: в Литве – валовый доход; в Республике Беларусь – валовая выручка; в Украине – выручка от реализации продукции (товаров, работ и услуг); в Республике Казахстан – доход за квартал, в России – доходы, либо доходы, уменьшенные на величину расходов. Но следует признать, что упрощенные системы, так же, как и налоговые льготы, которые применяются в общей системе налогообложения, имеют значительные различия по всем своим основным элементам [6].

Субъекты малого и среднего предпринимательства работающие в приоритетных направлениях, таких как, производство и переработка сельхозпродукции, производство продовольственных товаров, стройматериалов, медицинской техники, лекарственных средств и изделий медицинского назначения, строительство объектов жилищного, производственного социального, природоохранного назначения, ремонтно-строительных работ и др., должны освобождаться от уплаты подоходного налога в первые два года работы. С целью стимулирования создания рабочих мест в сельской местности, назрела необходимость адресного льготирования субъектов малого и среднего бизнеса, занимающихся инновационной деятельностью.

Таким образом, можно сделать вывод, что в мировой практике используются различные инструменты налогового регулирования. Выбор инструментов зависит от условий деятельности и приоритетов экономической политики соответствующих стран. Разнообразие и масштабность использования инструментов налогового регулирования, целесообразность их применения обусловлена различным уровнем социально-экономического развития стран.

Список литературы:

Грицунова С.В., Лотарева К.М. Развитие малого предпринимательства в России // Мир науки. 2015.вып.2. URL: http://mir-nauki. com./PDF/07 KMN215.pdf

European Tax Handbook / ed. by L.L.Juhani Kesti. Amsterdam: International Bureau of Fiscal Documentation, 2014.754 p.

Tax Law Design and Drafting. Vol. 1, Chapter 12. Presumtive Taxation / ed. by. V.Thuronyi. Washington: International Monetary Fund, 1996.

Ahmad E., Stern N. The Theory and Practice of Tax Reform in Developing Countries. Cambridge, 1991.

Designing a Tax System for Micro and Small Businesses: Guide for Practitioners. The World Bank Group. 2007.

Мильчакова Н. Налоговые механизмы стимулирования инноваций. Международный опыт. URL: http:// files.marchmont.ru / presentations / 26 / milchakova_natalya_-nalogovyiemehanizmy_ stimulirovaniya_innovatzij._mejdunarodnyij_opyit.pdf

УДК 06.73.15

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ САЛЫҚТЫ РЕТТЕУ ТУРАЛЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Сулейменова А.Б., Изимкулов К.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада дамыған елдердегі шағын және орта бизнестің салықтық реттеу тәжірибесі қарастырылады. Мемлекеттік қолдау құралдарының ішінде ШОБ субъектілерінің салықтық реттеуі ерекше орын алады. Салықтық реттеу құралдарын пайдаланудың әртүрлілігі мен ауқымы, оларды қолданудың орындылығы елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуының әр түрлі деңгейлерімен анықталады.*

Негізгі сөздер: *Шағын және орта бизнес, тауарлар мен қызметтер, салық, салықтық реттеу, салық салу жүйесі, салық салу артықшылықтар*

УДК 06.77.64

ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сұлтан Л. Е., Толебаева Б.Т., Хеммон Р.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Жұмыссыздық әлемдегі ең үлкен проблеммалардың бірі болып табылады. Оны бірнеше түрге бөліп, қарауға болады. Жұмыссыздық қоғамға және экономикаға әсер етеді. Жұмыссыздар санының көбеюі халықтың өмір сүру деңгейңн төмендетеді, тауар мен қызметке сұранысты азайтады.*

Негізгі сөздер: *жұмыссыздық деңгейі, экономикалық дағдарыс, мемлекет, еңбек нарығы, фрикциондық, циклдік жұмыссыздық, жұмыспен қамтылған халық.*

Жұмыссыздық – елдегі еңбекке қабілетті тұрғындардың бір бөлігі өзіне пайдалы еңбекпен айналысатын кәсіп таба алмай дағдаратын әлеуметтік-экономикалық құбылыс. Экономикалық әдебиетте кез келген қоғамдағы жұмыссыздық құбылыстары сипатына байланысты фрикциондық жұмыссыздық, құрылымдық жұмыссыздық, циклдік жұмыссыздық болып ажыратылады. Фрикциондық жұмыссыздық – қызметкерлердің жұмыс орнын ерікті түрде ауыстыруымен және жұмыстан уақытша босау кезеңдерімен байланысты (қызметкерлердің бір жұмыстан екінші жұмысқа ауысқан кездегі уақытша жұмыспен қамтылмауы) құбылыс. Құрылымдық жұмыссыздық – елдегі тұтыну тауарларына сұраныстың құрылымында және өндіріс технологиясында болатын өзгерістер салдарынан пайда болатын құбылыс. Бұл жағдайда қызметкер не өзінің кәсібіне (мамандығына) сұраныстың жоқтығы салдарынан, не жұмыс алу үшін жеткілікті біліктілігінің жоқтығы салдарынан жұмыссыз қалады[1].

Кез келген қоғамдағы экономикалық даму барысында тұтыну тауарларының сұранысы құрылымында және өндіріс технологиясында маңызды өзгерістер болады. Бұл өзгерістер өз кезегінде жұмыс күшіне жалпы сұраныстың құрылымын да өзгертеді. Осындай өзгерістерге байланысты кәсіптердің кейбір түрлері азаяды не қысқарады, ал басқа бір түрлері көбейеді. Қоғамдағы жұмыссыздықтың пайда болу себебі жұмыс күшінің осы өзгерістерге баяу ыңғайланатындығына және оның құрылымының нақты жұмыс орнына сай келмейтіндігіне байланысты болады.

Фрикциондық жұмыссыздық пен құрылымдық жұмыссыздық арасындағы елеулі ерекшелік мынада: бірінші жағдайда жұмыссыздарда еңбек нарығында ұсынуына болатын дағды, машық бар, ал екінші жағдайда олар қайта даярланбайынша, қосымша оқып біліктілігін арттырмайынша, тіпті тұрғылықты жерін ауыстырмайынша жұмыс таба алмайды. Фрикциондық жұмыссыздық неғұрлым қысқа мерзімді сипатта болады, ал құрылымдық жұмыссыздық неғұрлым ұзақ мерзімді сипатта болады, сондықтан ол қоғамдағы неғұрлым елеулі жұмыссыздық болып табылады.

Циклдік жұмыссыздық – елдегі тауарлар мен көрсетілетін қызметтерге жиынтық сұраныстың күрт азаюы салдарынан болатын құбылыс. Осы себептен оны кейде сұраныстың тапшылығына байланысты жұмыссыздық деп те атайды. Циклдік жұмыссыздық – кез келген қоғам үшін экономикалық және әлеуметтік дағдарыс болып саналады.

Экономикалық дағдарыс (экономикалық дамудың құлдырауы, тоқырау) елдегі еңбекке қабілетті тұрғындардың елеулі бөлігінің бостан босқа уақыт өткізуіне әкеліп соғады, ал мұндай жағдай олардың біліктілігінің жоғалуына, адамгершілік қадір-қасиеттің азғындауына, әлеуметтік және саяси жанжалдарға апарып соқтырады.

Жұмыссыздық – барлық қоғамда болып тұратын құбылыс. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде, мысалы, АҚШ-та, еңбекке қабілетті тұрғындардың жұмыспен толық қамтылуы жұмыссыздық мүлдем жоқ дегенді білдірмейді. Фрикциондық және құрылымдық жұмыссыздық болмай қоймайды деп есептеледі. Демек, елдегі тұрғындардың жұмыспен толық қамтылуы – ол елде циклдік жұмыссыздықтың жоқтығын білдіреді.

Жұмыспен толық қамтылу кезіндегі жұмыссыздық деңгейі оның табиғи деңгейі болып саналады. Мұндай жағдай елдегі жұмыс күшінің рыноктары теңдестірілгенде, яғни жұмыс іздеушілердің саны бос жұмыс орындарының санына тең болғанда пайда болады. Жұмыссыздықтың табиғи деңгейі қоғамдағы оң құбылыс болып есептеледі. Өйткені "фрикциондық" жұмыссыздарға бос жұмыс орнын табу үшін әрқашан уақыт керек, "құрылымдық" жұмыссыздарға да біліктілігін жетілдіру, жаңа мамандық алу үшін немесе жұмыс табу мақсатымен басқа жерге көшу үшін уақыт керек.

Егер жұмыс іздеушілердің саны бос жұмыс орнынан асып түссе, онда жұмыс күші рыногінің тең болмағаны. Екінші жағынан, жиынтық сұраныс молайған жағдайда жұмыс күшінің "жетіспеушілігі" сезіледі, яғни бос жұмыс орындарының саны жұмысқа мұқтаждардың санынан асып түседі. Қазақстанда нарықтық экономикаға өту кезеңінде бұрынғы тиімсіз кәсіпорындар мен ауыл шаруашылық мекемелерінің жұмысын уақытша тоқтатып, жабылуына, банкротқа ұшырауына, жекешелендіріліп, қайта құрылуына байланысты құрылымдық жұмыссыздық құбылысы байқалды.

Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздық деңгейі сурет 1 де келтірілген.

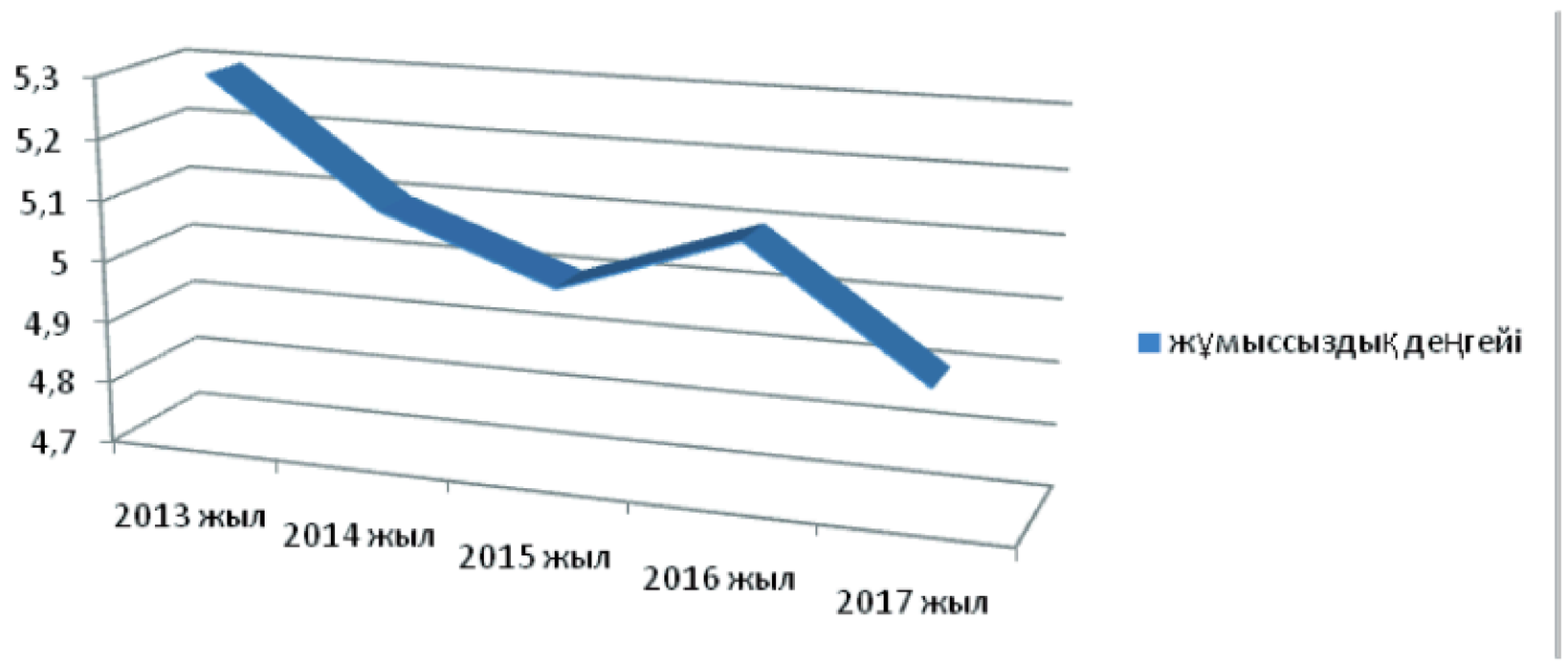

Сурет 1. Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздық деңгейі

Сурет 1 дің деректеріне сүйенетін болсақ, соңғы 5 жылда жұмыссыздық деңгейі әлде қайда төмендеген. Жұмыссыздық деңгейі 2013 жылы 5,3 пайыз болса, 2014 жылы 0,2 пайызға, яғни 5,1 пайызға дейін төмендеген. 2014-2015 жылдары жұмыссыздық деңгейі 5,0-5,1 пайыз болса, 2017 жылы 4,9 пайызға дейін төмендеген.

Елордаға келетін болсақ, жұмыссыздықтың ең төменгі деңгейімен көш бастап келеді. Аталмыш көрсеткіш республикалық көрсеткіштен 0,4%-ға төмен. Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (15-28 жас аралығындағылар) 4,5%-ды (болжанған деңгей – 4,7%) және әйелдер арасындағы жұмыссыздық 4,6%-ды (болжанған деңгей 4,9%) құрады. 2017 жылдың 8 айында мемлекеттік қолдау шараларымен 20 219 адам қамтылды. Бұл өз кезегінде 93%-ды құрайды. 11536 адам жұмыс іздеп келсе, олардың 6725-і жұмысқа орналастырылды (3882-сі – тұрақты жұмысқа, 223-і – уақытша жұмысқа, 695-і – жастар практикасы бойынша, 186-сы – әлеуметтік жұмыс орындарына және 1739-ы – қоғамдық жұмыс орындарына). Астаналық еңбек, жұмыспен қамту және әлеуметтік қорғау басқармасының ақпараты бойынша, бос жұмыс орындары туралы мәліметтер базасы күн сайын жаңарып отырады. Сонымен қатар бос жұмыс орындары туралы мәліметтер базасын толықтыру мақсатында жаңа жұмыс берушілерді тарту жөнінде белсенді жұмыс жүргізілуде.

Қазіргі таңда Қазақстанда жұмыспен қамтамасыз ету жағдайы қандай? Біздің елде еңбек ресурсы 2017 жылы 9,4 млн адамға жетті немесе халықтың жалпы санының (18 млн адам) 55 % - ін құрады. Халық шаруашылығы қызметінің барлық салаларында 8,6 млн адам жұмыспен қамтылған. Қазақстан Республикасының еңбек нарығының көрсеткіштері Кесте 1 де келтірілген.

Кесте 1 Қазақстан Республикасының еңбек нарығының көрсеткіштері

Еңбек нарығы	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2017 ж. 2013 ж. салыстырғанда ауытқуы «+» «-»
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	8570,6	8510,1	8433,3	8553,4	8585,2	14,6
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	5949,7	6109,7	6294,9	6342,8	6485,9	536,2
Өз бетінше жұмыспен қамтылған қызметкерлер, мың адам	2621,0	2400,4	2138,4	2210,5	2099,2	-521,8
Жұмыссыздар, мың адам	470,7	451,9	454,2	445,5	442,3	-28,4
Жұмыссыздық деңгейі, %	5,3	5,1	5,0	5,1	4,9	-0,4
Жастар жұмыссыздығының деңгейі (15-28 жас), %	5,5	4,2	4,4	4,1	3,9	-1,6
Жұмыс күші құрамына кірмейтін адамдар (экономикалық тұрғыдан енжар (әрекетсіз) халық), мың адам	3569,4	3715,9	3867,4	3855,0	3927,3	357,9

Кесте 1 дің деректері бойынша Қазақстан Республикасынаң 2017 жылы 8585,2 мың халқы жұмыспен қамтылған, оның ішінде 6485,9 мың адам жалдамалы қызметкерлер, ал өз бетінше жұмыспен қамтылған қызметкерлер 2099,2 мың адам. Жұмыссыздар соны 2013 жылы 470,7 мың адам болса, 2017 жылы бұл көрсеткіш 442,3 мың адамға дейін азайды, демек ауытқуы – 28,4 мың адам болды.

Жұмыс күші құрамына кірмейтін адамдар (экономикалық тұрғыдан енжар (әрекетсіз) халық) 2013 жылы 3569,4 мың адам болса, 2017 жылы бұл көрсеткіш 3927,3 мың адамға дейін көбейді, демек ауытқуы – 357,9 мың адам болды[2].

Сонымен қатар мемлекет жұмыс күшінің ұсынысын азайту үшін иммиграцияны (шетел азаматтарының келуі) шектеу, шетел жұмысшыларының репартациясын (отанына қайту) ынталандыру, жұмыс күнінің, аптасының ұзақтығын қысқарту, жұмыс орнына жастарды алуға көңіл бөлу және зейнеткерлік жасына жеткен мемлекеттік қызметкерлерді құрметті демалысқа шығару сияқты жұмыспен қамту саясатын жүргізеді. Мемлекет қосымша жұмыс орындарын жасау үшін қаржы бөлу арқылы жұмыс бағдарламасын жүзеге асырады, сөйтіп жұмыссыздықтан мейлінше жапа шеккен, бірінші кезекте жастар мен үнемі жұмыссыз болатындарға жәрдем көрсетеді.

Шет елдерден заңсыз кірген мигранттар Қазақстан Республикасының еңбек нарығының тұрақсыздануына әсер етеді, сондықтан мемлекет осы мәселеге көңіл аударуға тиісті. Бірінші кезекте елімізде жұмыс жасайтын фирмалар Қазақстан Республикасының азаматтарын жұмысқа тарту жөнінде қамқорлық жасап және олардың еңбек ақысын шет ел компаниялары шет елдік қызметкерлермен тең ұстауын үкімет ұдайы қадағалау керек.

Қазақстанда еңбектің көленкелі нарығы бар екені де белгілі. Кәсіпкерлердің ішінде салықтарын азайтып, пайдаларын көбейту ниетімен жұмысшыларды жалдағанда еңбек келісім-шартын жасамай, олардан табыс салығын ұстамай, зейнеткерлік қорға төлемдер аудармай, еңбек ақысын толық төлемейтіндері бар.

Нарықтық қатынастары дамыған көп елдерде еңбек нарығы әр түрлі топтардағы адамдарды, әсіресе жастарды жұмыспен қамтудың жеке шараларын жүзеге асырады. Ол үшін арнайы бағдарламалар қабылданып іске асырылады. Осы мақсатта кәсіпкерлердің қатысуымен жастар үшін жалақы шығындары бөлінеді және олардың кәсіптік мамандыққа дайындайтын шығындарды мемлекет толық өз мойнына алады.

Жұмыссыздықтың салдары қандай болады және ол қоғамға несімен қауіпті:

Адам еңбегі дегеніміз капитал сияқты жинап қоюға келмейтін айрықша ресурс. Жоғалған жұмыс уақытын орынына келтіру мүмкін емес, сондықтан жұмыссыздық салдарынан шығарылмаған тауар мен көрсетілмеген қызметтің орыны өтелмейді.

Егер адам жұмысынан айырылса, сөйтіп жалақысыз қалса, ол қалайда күнкөріс көзін іздейді. Бұл жағдайда мемлекет жұмыссызға жағдай жасауды өз мойнына алады. Алайда жұмыссыз адам ешнәрсе шығармайды, демек елдің әл-ауқаты да жоғарыламайды.

Жұмыссыздар санының көбеюі тауар мен қызметке сұранысты азайтады. Халықтың табысының азаюы сұраныстың азаюының бір себебі екендігін ілгеріде көрдік. Тауарға сұраныстың азаюы өз кезегінде өндірістің кемуіне және жұмыссыздықтың одан әрі өршуіне жол ашады, себебі өндірістің кемуі жұмыс орындарының қысқарып, жалақының кемуіне әкелетін жолдың басы. Сөйтіп қоғам өзі құрған тұзаққа өзі түседі.

Елдегі жұмыссыздық саяси жағдайдың шиленісуін өршітіп жібере алады, себебі әбден ашынған халық, жұмыстың, ақшаның жоқтығы діңкелеткен адамдар үкімет өзгерсе жағдайымыз жақсара ма деген үмітпен қандай да бір ереуілге, шеруге, төңкеріске қатысуға даяр тұрады.

Жұмыссыздық, әсіресе жастар арасында, қылмыс тамырланатын ұя, себебі күнкөріс көзін таба алмаған кісі оның басқа жолдарын, көбінесе қылмыспен пайда табу жолдарын іздестіруге көшеді.

Қазір еңбек биржасында, жұмыс күшіне сұраныс мен ұсыныс туралы мағлұматтар банкісі болуы қажет. Осы бағытта өнеркәсібі дамыған Батыс елдерінің тәжірибесін қолдануға болады. АҚШ – та, мысалы, аймақтық және жергілікті деңгейде жұмыс күшінің электронды банкілері құрылған. Онда жұмысқа орналасқан кезде жоғары сапалы консультациялық көмек көрсетіледі. Нәтижесінде барлық мамандық топтарындағы жұмыссыздардың 40 пайызы бір айдың ішінде жұмысқа орналасады. Сондай – ақ жұмыссыздарды қаржыландырудың жаңа бағдарламасы енгізілген. Әсіресе, Вашингтон штатында федералдық үкімет тиісті білім, жұмыс тәжірибесі бар және өз ісінің маманы болғысы келген 400 жұмыссызға белгілі бір уақытқа дейін мүмкіндік беріп, алдын ала жәрдемақы төлейді. Мұның өзі, олардың жұмыс жобасының экономикалық дәлелі бар, әдейі курстарды өткен, сондай – ақ жаңа істі консультант көмегімен бастаған жұмыссыздарға беріледі.

Қазақстан Республикасының «Жұмыспен қамту- 2020» бағдарламасына сәйкес, жұмыстан босап қалып, жұмыссыз деп тіркелген азаматтарға, бұрынғы жұмыс орнындағы негізгі жалақысының 50 % - дан кем емес мөлшердегі, бірақ республикада қалыптасқан орташа жалақы мөлшерінен жоғары және өмір сүру минимумінен төмен болмайтын жәрдем ақша беруге кепілдік береді [3].

Ол төлем республикадағы қалыптасқан жағдайға байланысты және күн көру деңгейімен төмен болмауы қажет. Салыстыру үшін жұмыссыздық бойынша ақы мөлшерін келтірейік: АҚШ – да жалақының 50 % - ын құрайды, Жапонияда жұмыссыздардың жас ерекшелігі мен басқада көрсеткіштеріне байланысты 3 – 12 айдың жалақысының - 60 – 80 % құрады, Францияда – 1 – 2,5 жылдағы жалақының 42 % - ын құрап, қосымша күніне 40 франк төленеді, ал 3 жыл бойы ерекше ақы төленеді. Ұлыбританияда 52 апта бойы 28,5 фунт стерлинг төлейді. Жұмыс істейтіндердің жалақысынан шегеріліп, сол жиналған сомалардан арнайы қорлар құрылады.

Нарықтық экономикасы дамыған көптеген елдерде еңбек нарығындағы әр түрлі категориядағы адамдарға дифференциялды түрде қарау көзделген. Әсіресе жастарға. Осы мақсатта жастар арасындағы жұмыссыздықпен күресу үшін арнайы бағдарлама жасалып, ол өмірге ендірілді. Бұл бағдарламада кәсіпкерлердің қатысуымен жастар үшін жұмыс орнын құру шараларына ерекше орын берілген, кәсіпер жалақыны төлеу шығындарын қаржыландырса, мемлекет кәсіби дайындықта жұмсалатын шығындарды өз мойнына алады.

Еңбек нарығы және халықты жұмыспен қамту саласындағы үрдістер әрқашан әлеуметтік – экономикалық даму аспектісінің орталық мәселелері болып табылады. Өйткені елдің тұрақты дамуы тікелей тұрақты жұмыспен қамтылу және еңбек нарығы саласындағы әртүрлі қолайсыз жағдайлардың алдын алумен байланысты.

Еліміздегі нарықтық экономикаға әсер ететін қаржылық және экономикалық тұтқалардың, нарықтық инфрақұрылымның жетілдірілуі көптеген әлеуметтік мәселелерді, әсіресе еңбек және жұмыспен қамтылу саласындағы мәселелерді өте маңызды ете түсті.

Жаңадан қалыптасып келе жатқан Қазақстандық еңбек нарығы аймақтық еңбек нарықтарының қарама – қайшылықтарын бойына жинақтаған. Сондықтан да жұмыс күші мен еңбек нарығын саралау үшін және сол негізде макроденгейде біртұтас стратегия құру үшін облыстардағы жұмыспен қамту мәселесіне толық талдау жасау қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Шәденов Ө.Қ, Байжомартов Ү.С, Жүнісов Б.А, және өзгелер ″ Жаппы экономикалық теория″ Алматы – Ақтөбе 2017 ж.

2. Қазақстан Республикасының Статистика жөніндегі Агенттігі.www.stat.gov.kz

3. Қазақстан Республикасының «Жұмыспен қамту- 2020» бағдарламасы // www.zakon.kz.

УДК 06.77.64

ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И БЕЗРАБОТИЦЫ

Сұлтан Л. Е., Толебаева Б.Т., Хеммон Р.Б.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Безработица является одной из самых больших проблем в мире. Её можно разделить на несколько типов. Безработица оказывает воздействие на социальную сферу и экономику. Увеличение числа безработных снижает жизненный уровень населения и спрос на товары и услуги.*

Ключевые слова: *безработица, экономический кризис, состояние, рынок труда, фрикцион, циклическая безработица, занятое население.*

УДК 06.52.13

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫ ДЕҢГЕЙІНІҢ СЕРПІНІ

Толебаева Б.Т., Байдешева Г.М., Хеммон Р.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: Халықтың өмір сүру деңгейі – бұл халықтың әл-ауқатының, игіліктер мен қызметтерді тұтыну деңгейі, адамдардың негізгі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру шамасын сипаттайтын жағдайлар мен көрсеткіштер жиынтығы. Қазақстан Республикасында халықтың өмір сүру сапасы деңгейінің серпіні талданған.

Негізгі сөздер:Халықтың өмір сүру деңгейі, атаулы табыстар, нақты ақшалай табыс, табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың үлесі, халықтың өмір сүру сапасы.

Елбасымыздың биылғы халыққа жолдауында бүгінде әлем Төртінші өнеркәсіптікреволюция дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы тереңжәне қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келетінін және ұлттың әлеуетін арттыру үшін мәдениетіміз бен идеологиямызды одан әрі дамытуымыз керек екендігіне баса назар аударып отыр. Сондықтан мемлекетіміз үшін халықтың өмір сүру деңгейін одан әрі жоғарылату маңызды болып саналады [1].

Халықтың өмір сүру деңгейі – бұл халықтың әл-ауқатының, игіліктер мен қызметтерді тұтыну деңгейі, адамдардың негізгі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру шамасын сипаттайтын жағдайлар мен көрсеткіштер жиынтығы.

Басқа сөзбен айтқанда, өмір сүру деңгейі қоғамда тұратын адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру мен даму дәрежесі, ол әр түрлі игіліктерді тұтынумен немесе тұтыну жиынтығының пайда деңгейімен анықталады.

Өмір сүру сапасы адамның қажеттіліктерінің құрылымын және оларды қанағаттандыру мүмкіндігін сипаттайтын ең маңызды әлеуметтік санат.

Кейбір зерттеушілер «өмір сапасы» тұжырымдамасын анықтауда экономикалық жағынан, халық өмірінің материалдық қауіпсіздігіне баса назар аударады.

Өмір сүру сапасы ең интеграцияланған әлеуметтік көрсеткіш болып табылатын қарсы көзқарас бар.

Халықтың өмір сүру сапасы - адамның материалдық, рухани және әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі.

Өмір сүру деңгейі түсінігін анықтауда кең таралған көзқарас бұл халықтың табысы. Ресми статистикалық материалдарда, әсіресе статистика агенттігінің жинақтарында, өмір сүру деңгейіне табыстарды, жалақыны, зейнетақыны, әлеуметтік жәрдемақыны және трансферттерді қосатын барлық рубрикалар жатады.

Қазақстан Республикасының статистикасында пайдаланылатын көрсеткіштердің бірі - халықтың ақшалай табысы (сыйақы, зейнетақы, жәрдемақы, шәкіртақы және басқа да әлеуметтік трансферттер қолма-қол ақшамен, ауылшаруашылық өнімдерін сатудан, депозиттер бойынша, бағалы қағаздар, дивидендтер түрінде, жеке кәсіпкерлік қызметтен шетел валютасын сатудан түскен табыс, сондай-ақ сақтандыру төлемдері, несиелер және басқа түсімдер) болып табылады.

Қазақстандықтардың табысы 2017 жылы өмір сүру бағасының өсу қарқынынан баяу болды. 2017 жылдың аяғында қазақстандықтардың нақты ақшалай табыстары өткен жылғы деңгейден 2,5 пайызға төмендеді.Сонымен қатар ағымдағы жылдың ақпан айымен салыстырғанда наурыз айында халық табысының сатып алу қабілеті дереу 4,8% -ға жақсарды.

2017 жылы атаулы табыстарға қатысты жағдай өткен жылдарағыдан әлдеқайда жақсы және оны төмендегі кестеден көруге болады[2].

Кесте 1 Қазақстан Республикасының тұрмыс деңгейінің көрсеткіштері

Негізгі көрсеткіштер	2013	2014	2015	2016	2017	Ауытқу деңгейі 2017-2013
Халықтың орта есеппен жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстары, тг.	56 453	62 271	67 321	76 575	80226	+23 773
Атаулы ақшалай табыстар индексі, өткен жылға пайызбен	112,9	108,9	110,3	108,1	113,7	0,8
Нақты ақшалай табыстар индексі, өткен жылға пайызбен	102,9	103,4	101,4	99,3	97,5	-5,4
Күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы, тг.	17 789	19 068	19 647	21 612	23 783	+5 994
Ең төменгі жалақы, теңге	18660	19966	21364	22859	28 284	+9 624

Қазақстандағы өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштері ресми статистика мәліметінше орташа деңгейде. Адамның өмір сапасы үнемі жоғарылауы қажет. Адам өзі өмір сүру сапасын жақсартуға ұмтылады - ол білім алады, жұмысқа орналасады, мансап сатысын көтеруге ұмтылады және қоғамда танылу үшін бар күш-жігерін салады.

Күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы да соңғы бес жылдың ішінде 5 994 теңгеге артқан.

Қазақстан Республикасында өмір сүру деңгейі елдегі тұтынушылық белсенділіктің өсуі және экономикадағы іскерлік ахуалдың қолайлы болғаны байқалады.

2017 жылдың соңында қазақстандықтардың атаулы табысы 2016 жылдың қорытындысында көрсеткіштен қарағанда 13,7 пайызға көп.

2017 жылы атаулы табыс мөлшері біршама өсті және ол соңғы 5 жылдың қорытындысымен салыстырығанда 23 773 теңгеге артып отыр.

Ресми статистика бойынша Қазақстан Республикасында өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштері өзгеріп келеді.

Сонымен, халықтың нақты табыстары көбінесе халықтың өмір сүру деңгейінің, оның материалдық және рухани қажеттілігін қанағаттандырудың қорытынды көрсеткіші ретінде қарастырылады. Халықтың нақты ақшалай табысының индексі кесте 2 де қарастырылған [2].

Халықтың нақты ақшалай табысының деңгейі - өмір сүру деңгейінің басты көрсеткіштерінің бірі. Кесте 2 деректері көрсеткендей Қазақстанда халықтың нақты ақшалай табысының деңгейі 2015 -2016 жылда күрт төмендеген.

Кесте 2 Халықтың нақты ақшалай табысының индексі, өткен жылға % бен

	2012	2013	2014	2015	2016
Қазақстан Республикасы	107,5	102,9	103,4	101,4	99,3
Ақмола	108,8	100,0	104,4	100,8	101,8
Ақтөбе	112,6	102,2	103,5	95,7	94,5
Алматы	109,8	105,0	103,2	106,7	98,3
Атырау	102,7	96,4	106,4	92,3	101,4
Батыс Қазақстан	108,0	99,6	103,3	97,5	105,9
Жамбыл	106,3	99,4	101,7	101,9	98,2
Қарағанды	106,0	101,9	99,3	98,2	95,3
Қостанай	116,9	103,2	101,9	100,7	105,3
Қызылорда	99,9	100,4	100,8	92,3	99,6
Маңғыстау	109,0	103,1	112,3	91,6	95,3
Оңтүстік Қазақстан	111,9	101,5	96,3	96,8	104,8
Павлодар	109,3	103,6	101,3	98,0	103,4
Солтүстік Қазақстан	105,4	102,5	100,5	100,7	102,0
Шығыс Қазақстан	109,0	104,6	100,6	96,8	102,4
Астана қ.	104,9	103,7	110,3	108,6	84,6
Алматы қ.	107,5	103,5	103,8	100,0	96,6

Ақтөбе облысында халықтың нақты ақшалай табысының деңгейі 2015 жылы алдағы жылмен салыстырғанда 95,7 %, 2016 жылы 94,5 болған, Атырау облысында тиісінше 92,3 % және 101,4 %, Маңғыстау облысында тиісінше 91,6 % және 95,3 %, Батыс Қазақстан облысында тиісінше 97,5 % және 105,7 %, Қарағанды облысында тиісінше 98,2 % және 95,3 %, Қызылорда облысында тиісінше 92,3 % және 99,6 %, Оңтүстік Қазақстан облысында тиісінше 96,8% және 104,8 %, Павлодар облысында тиісінше 98,0 % және 103,4 %, Шығыс Қазақстан облысында тиісінше 96,8% және 102,4 % болған.

Астана қаласында халықтың нақты ақшалай табысының деңгейі 2016 жылы алдағы жылмен салыстырғанда 84,6 %, ал Адматы қаласында халықтың нақты ақшалай табысының деңгейі 2016 жылы алдағы жылмен салыстырғанда 96,6 % болған.

Осы деректер Қазақстан Республикасында өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштері, соның ішінде халықтың нақты ақшалай табысының деңгейі 2016 жылы алдағы жылмен салыстырғанда өспегенін, керісінше төмендегенін көрсетеді.

Қазақстан Республикасында халықтың нақты ақшалай табысының индексі сурет 1 де келтірілген.

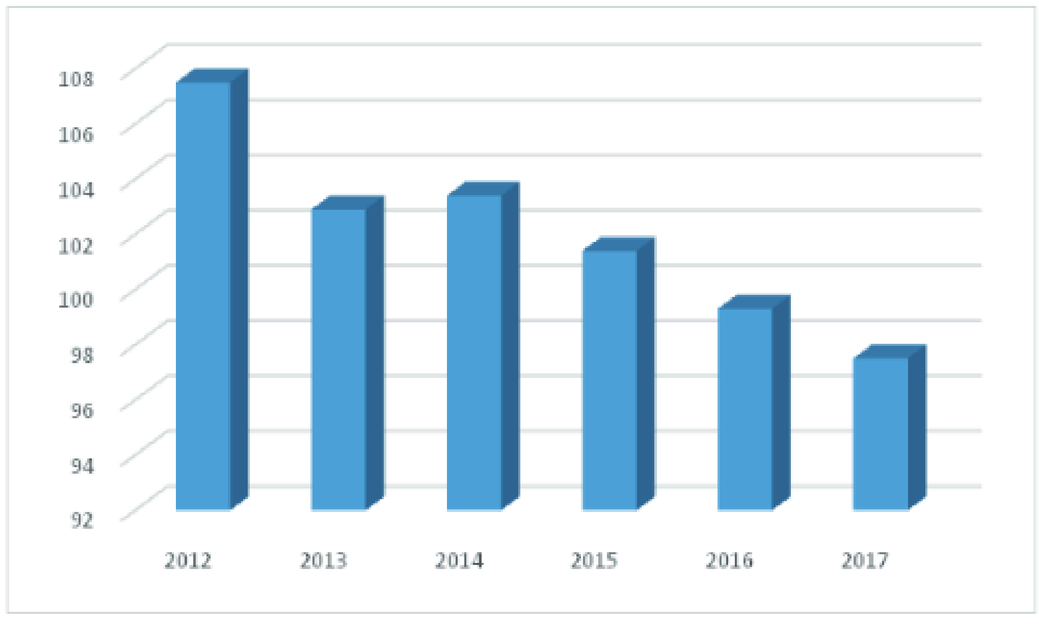

Сурет 1 Қазақстан Республикасында халықтың нақты ақшалай табысының индексі, өткен жылға % бен [2]

Қазақстан Республикасында халықтың нақты ақшалай табысының индексі жылдан жылға азайып келе жатқанын сурет 1 ден айқын көруге болады. Табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың үлесі сурет 2 де келтірілген.

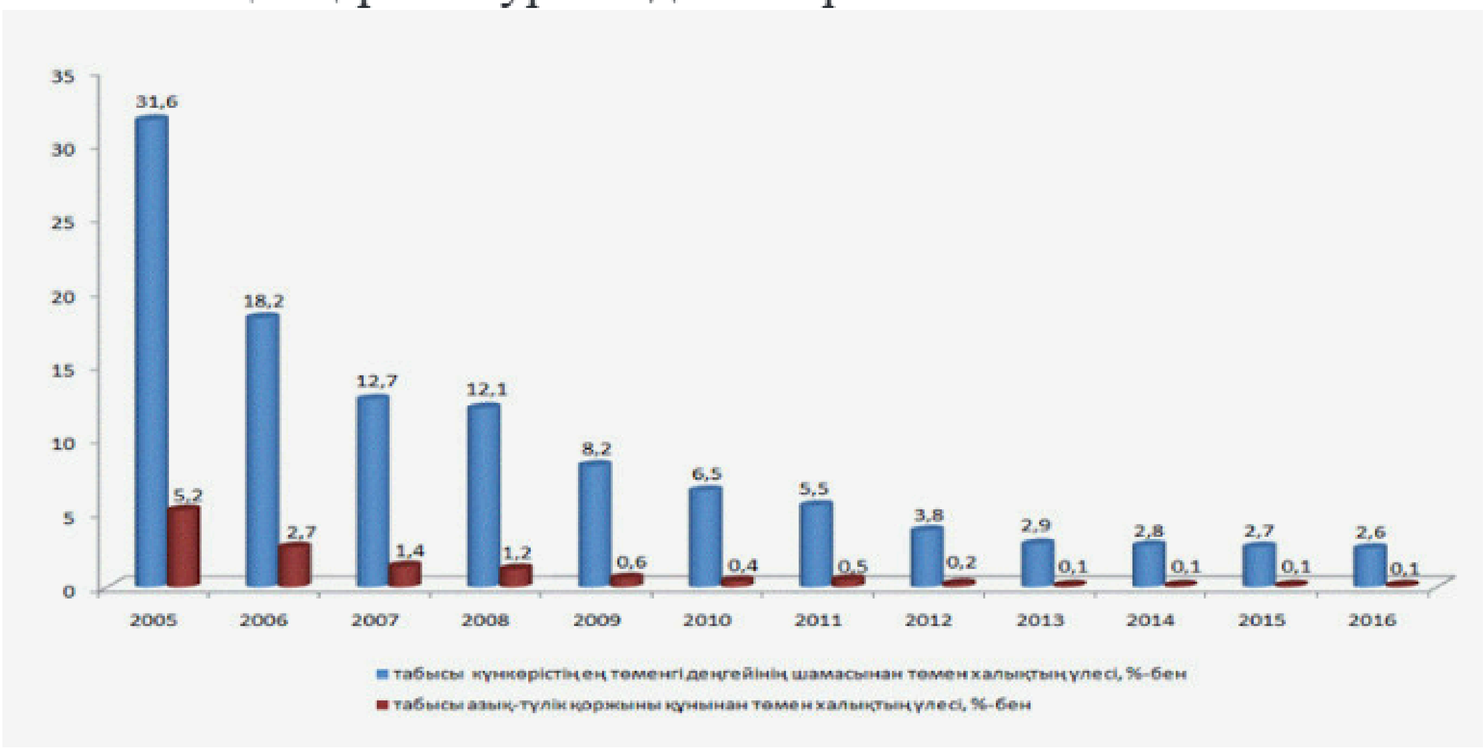

Сурет 2 Табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың үлесі [2]

Табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың үлесі жылдан жылға төмендеп келе жатқанын сурет 2 деректері анық көрсетуде. 2017 жылдың 4 тоқсанында үй шаруашылықтарын зерттеу деректері бойынша табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың үлесі 2,6% құрады, бұл өткен жылғы тиісті кезеңінен 0,1 п.т. жоғары. Кедейліктің тереңдігі мен өткірлігі көрсеткіштерінің мәні – сәйкесінше 0,4 және 0,1 пайызды құрады. Статистикалық ақпараттардың деректері бойынша 2017 жылдың қорытындысы көрсеткендей табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың ең көп үлесі Онтүстік Қазақстан (4,8%), Жамбыл облыстарында (3,8%) байқалады, ең төмен үлесі - Астана (0,8%), және Алматы қалаларында (0,9%).

Кедейлік деңгейінің серпіні сурет 3 те келтірілген.

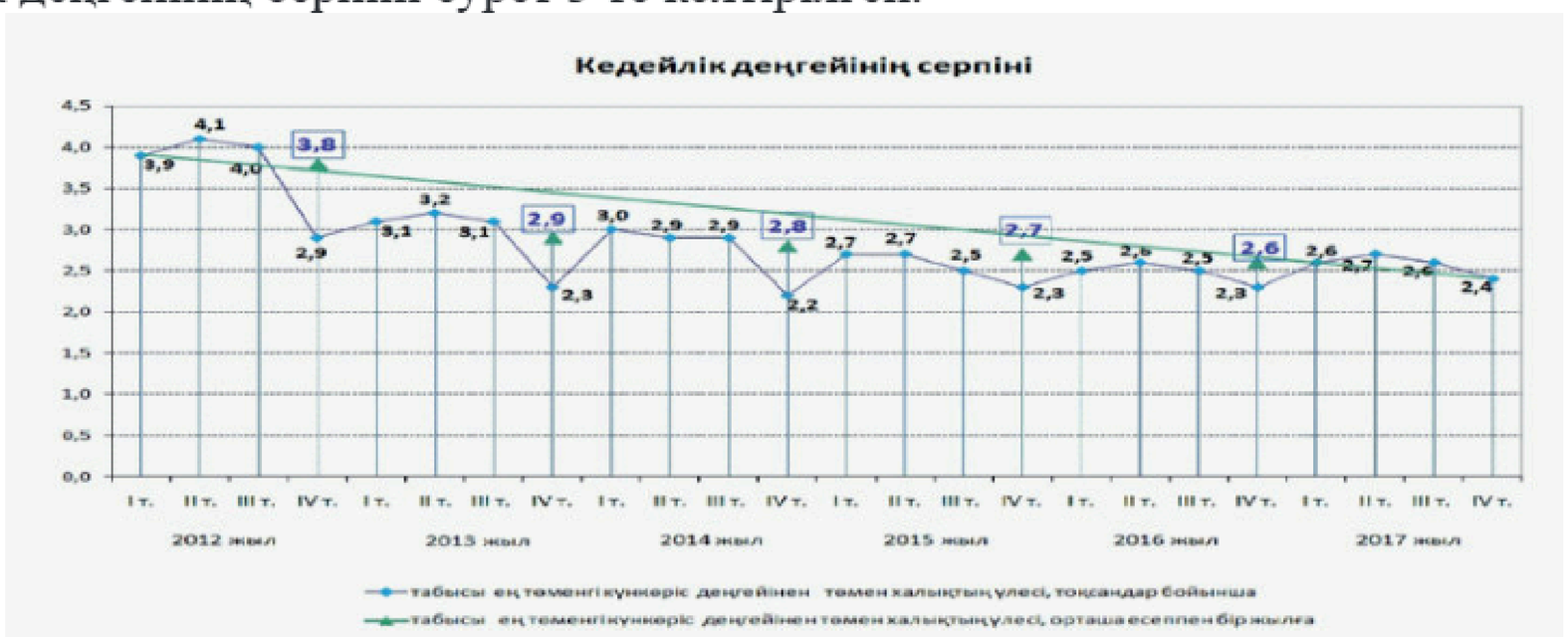

Сурет 3 Кедейлік деңгейінің серпіні [2]

Ауылдық және қалалық жерлердегі табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың үлесінің айтарлықтай сарапануы бұрынғыдай сақталады. Есепті кезеңде ауылдық жердегі көрсеткіштің мәні қалалық жердегі көрсеткішке қарағанда 3,2 п.т. артты және 4,4% құрады. Кедейлік деңгейі төмендеп келеді. Қазақстандағы өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштерін талдау оның соңғы жылдарда елеулі жоғарыламағанын айқындады. Адамның өмір сапасы үнемі жоғарылауы қажет. Адам өзі өмір сүру сапасын жақсартуға ұмтылады - ол

білім алады, жұмысқа орналасады, мансап сатысын көтеруге ұмтылады және қоғамда танылу үшін бар күш-жігерін салады.

Әдебиеттер тізімі:

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2018 жыл, 10 қаңтар.

http: // www.stat.gov.kz.

УДК 06.52.13

ДИНАМИКА УРОВНЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Толебаева Б.Т., Байдешева Г.М., Хеммон Р.Б.
Западно Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Уровень жизни населения представляет собой уровень благосостояния, степень удовлетворения основных материальных и духовных потребностей людей в товарах и услугах, он базируется на объеме раеальных доходов на душу населения и соответствующем объеме потребления. Проведен анализ динамики уровня качества жизни населения в Республике Казахстан.*

Ключевые слова: *уровень жизни населения, номинальный доход, реальный денежный доход, доля населения с доходами ниже прожиточного минимума, качество жизни населения.*

УДК 06.71.05

ТҰРҒЫН ҮЙ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ ТАБИҒИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫ

Толебаева Б.Т.,Усманова Р.К., Хеммон Р.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Тұрғын үй нарығының дамуының табиғи экономикалық жағдайлары, құрылыс индустриясының дамуы, тұрғын үй салуды және сатып алуды қаржыландыру көздері талданған.*

Негізгі сөздер: *тұрғын үй нарығы, тұрғын үйге сұраныс, тұрғын үй ұсынысы, жылжымайтын мүлік нарығы, қол жетімдітұрғын үй, құрылыс индустриясының дамуы.*

Қазақстан Республикасының табиғи-экономикалық жағдайларының ерекшелігі орталық, шығыс, сол түстік, батыс Қазақстанда климат қатал континентальды, мұнда ауа температурасы қыста 40 градус аяздан, жазда 40 градус ыстыққа дейін ауытқиды. Тек оң түстік Қазақстанда ғана салыстырмалы жұмсақ климат орын алған. Осы жағдай тұрғын үй құрылысын салудың және қыста үйлерді жылытудың қымбаттығына соқтырады. Қазақстанның аумағының кеңдігі товарларды тасымалдауда және біртұтас нарық қалыптастыруды қиындатады.

Тұрғын үй нарығының қазіргі жағдайын және оның инфрақұрылымын талдау тұрғын үй нарығының тиімді қызмет істеуі тұрғын үй ұсынысы жеткілікті болса және тұрғын халықтың төлемге қабілетті сұранысы болса қамтамасыздандырылатынын көрсетті.

Урбанизацияның өсуіне, демографиялық жағдайдың жақсаруына және тұрғын халықтың миграциясының күшеюіне байланысты тұрғын үйге деген сұраныстың көбеюі байқалады.

Кесте 1 Қазақстан Республикасының әлеуметтік- демографиялық көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Кезең басына халық саны, мың адам	16673,9	16910,2	17160,9	17415,7	17669,9	18137,3
Орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі, млрд. теңге	2266,8	2 439, 4	2 667, 2	2 896, 9	3 258, 0	3 480,9
Құрылыс жұмыстарының нақты көлем индексі	103,1	103,5	104,6	105,8	107,4	101,9
Пайдалануға берілген тұрғын ғимараттардың жалпы алаңы, мың шаршы метрі	6742	6 844	7 516	8 940	10 513	11 168

Ақпарат көзі: ҚР ҰЭМ СК [1]

ҚР статистика жөніндегі Агентствосының деректері бойынша Қазақстан халқының саны 2017 жылда 2012 жылмен салыстырғанда 8,8 % өсіп 18137,3 мың адамға жеткен, оның ішінде қала тұрғын халқының саны 10392,7 мың адам (57,3%), ауыл тұрғын халқының саны 7 744,6,5 мың адам (42,7%).

Қазақстан тұрғын үй жылжымайтын мүлігінің нарығында да өзге елдердің тұрғын үй нарығындағыдайұдайыөсіпкележатқансұраныстәнжәнеолтезарадақанағаттандырылмайтыны анық. Өз азаматтарын тұрғын үймен толық мөлшерде қанағаттандырған мемлекеттер аз.

Қазақстанда адамның тұрғын үймен қамтамасыздандырылу көрсеткіші дамыған елдермен салыстырғанда екі еседен артық төмен. Тұрғын халықтың тұрғын үймен қамтамасыздандырылу деңгейі бойынша елдің тұрақтылығы деңгейі жөнінде қортынды жасауға болады. Тұрғын үй қорының жағдайы, тұрғын үй-коммунальдық қызмет көрсету сапасы және тұрғын үй нарығының дамығандығы елдің инвестициялық климатына елеулі әсер етеді. Тұрғын үй нарығының қазіргі жағдайын және оның инфрақұрылымын талдау тұрғын үй нарығының тиімді қызмет істеуі тұрғын үй ұсынысы жеткілікті болса және тұрғын халықтың төлемге қабілетті сұранысы болса қамтамасыздандырылатынын көрсетті.

Тұрғын үй ұсынысы жаңа құрлыс немесе тұрғын үйді екінші нарықта сату есебінен ғана өсе алады. Тұрғын үйдің бастапқы нарығы жаңа салынған тұрғын үй ғимараттарын сатуға ұсынады.

Қазақстан Республикасында 2012-2016 жылдарда тұрғын ғимараттарды іске қосу сурет 1 де келтірілген.

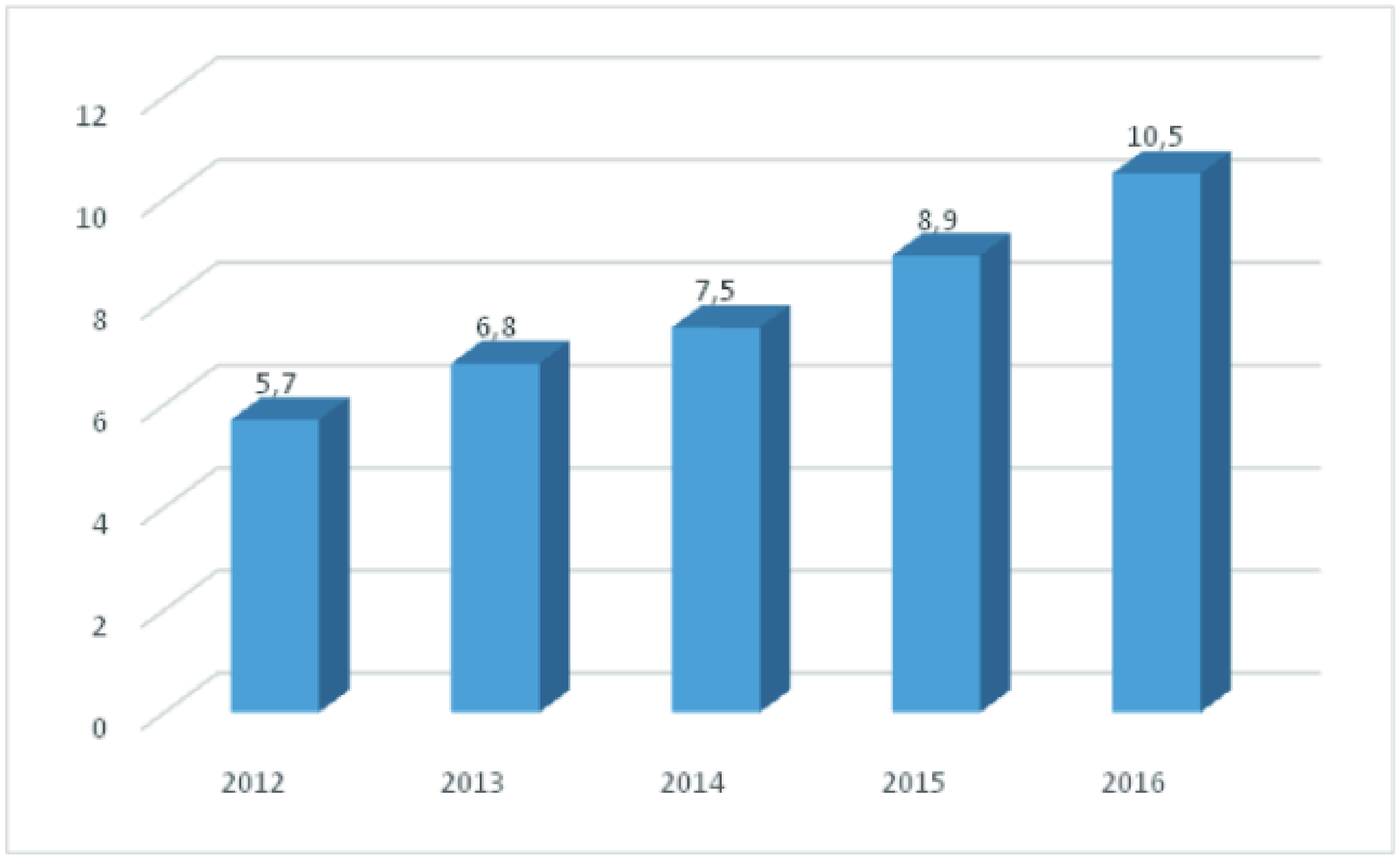

Сурет 1 Қазақстанда тұрғын ғимараттарды іске қосу көлемі

Ақпарат көзі: ҚР ҰЭМ СК [1]

Қазақстан Республикасында 1991 жылы тұрғын ғимараттарды іске қосу 6,1 млн. шаршы метр көлемінде болған. Жоспарлы экономика кезінде ҚР тұрғын үй құрылысы негізінен мемлекет қаржылары және мемлекеттік кәсіпорындардың қаржылары есебінен салынып және тұрғын халыққа ақысыз, совет үкіметінің атқарушы органдарында тұрған кезегіне сәйкес немесе кәсіпорын өзінің қызметкерлері үшін үй салатын болса, кәсіпорында тұрған кезегіне сәйкес берілетін.

Бірақ жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өту жылдарында ҚР тұрғын ғимараттарды іске қосу 1991 жылғы 6,1 млн. шаршы метрден 1999 жылы 1,1 млн. шаршы метрге дейін құлдырады және осындай түпке жетіп қайта көтеріле бастады 2000 жылы ол 1,2 млн. шаршы метрге жетті. 2005 жылы ҚР тұрғын ғимараттарды іске қосу 4,9 млн. шаршы метр құрады, 2010 жылы тұрғын ғимараттарды іске қосу 6,4 млн. шаршы метр құрады.

Сурет 2 деректері айғақ болғандай2012 жылы тұрғын ғимараттарды іске қосу 5,7 млн. шаршы метр, 2013 жылы тұрғын ғимараттарды іске қосу 6,8 млн. шаршы метр, 2014 жылы тұрғын ғимараттарды іске қосу 7,5 млн. шаршы метр, 2015 жылы тұрғын ғимараттарды іске қосу 8,9 млн. шаршы метр құрады, ал 2016 жылы тұрғын ғимараттарды іске қосу 10,5 млн. шаршы метрге жетті.

ҚР тұрғын ғимараттарды іске қосудың бұрынғы деңгейіне Совет одағының тарағаннан кейін 22 жылдан кейін ғана жетіп жығылды және өсе бастады. Соңғы жылдарда тұрғын үй ұсынысы көбейді.

ҚР пайдалануға берілген тұрғын үй ғимараттардың жалпы алаңының накты көлем индексі сурет 2 де келтірілген.

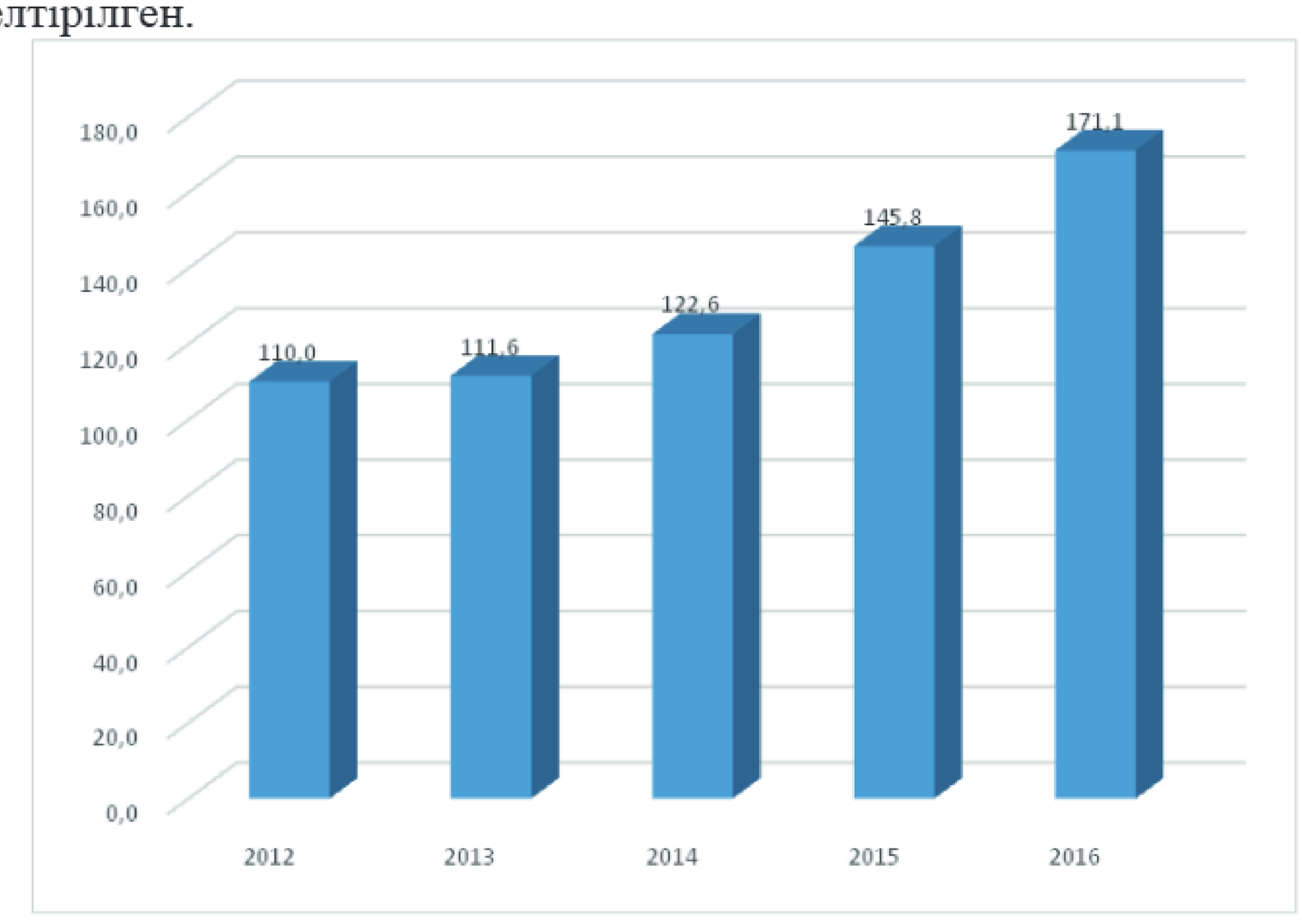

Сурет 2 ҚР пайдалануға берілген тұрғын үй ғимараттардың жалпы алаңының накты көлем индексі

Ақпарат көзі: ҚР ҰЭМ СК [1]

Сурет 2 де көрсетілгендей 2012 жылы ҚР тұрғын ғимараттарды іске қосу өсе бастады және ол 1991 жылмен салыстырғанда 2013 жылы 111,5 %, 2014 жылы 122,9 % , 2015 жылы 145,9 %, ал 2016 жылы 172,1 % құрады.Соңғы бес жылда Қазақстанда тұрғын үй құрлыс индустриясының потенциалының өсуі басталды.

Қазақстанда тұрғын үй құрлыс индустриясының потенциалының өсуінде елдің аймақтары бойынша жіктелуі байқалады. Қазіргі кезде тұрғын үйдің бастапқы нарығы елдің барлық аймақтарында қалыптастырылған жоқ.

Қазақстан Республикасында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері 2012 жылы Жамбыл облысында (168,4%), Қостанай облысында (128,6%), Павлодар облысында (124,5%), Ақтөбе облысында (124,0%) ең жоғары болған.

2013 жылы бұл көрсеткіш Қарағанды облысында (155,2%), Ақтөбе облысында (142,7%) жоғары блолған.

Астана қаласында бұл көрсеткіш 2014 жылы 136,4% ға жеткен.

Атырау облысында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері 2015 жылы (153,9%), 2016 жылы (142,2%) болған.

Батыс Қазақстан облысында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері 2012 жылы 81,7%, 2013 жылы 108,2 %, 2014 жылы 124,9 %, 2015 жылы 114,3%, 2016 жылы 107,4% болды.

Қазақстан Республикасында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері сурет 3 те келтірілген.

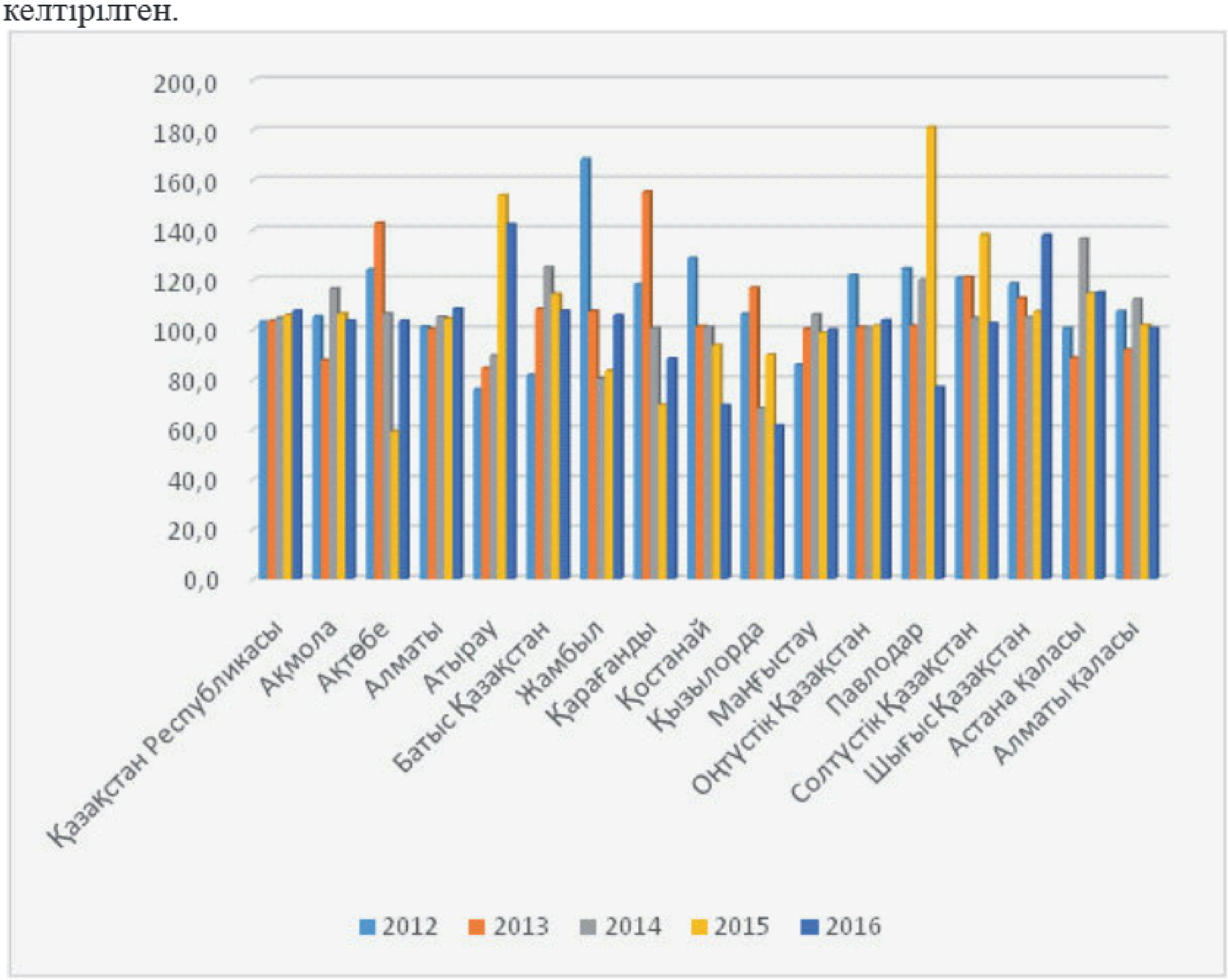

Сурет 3 Қазақстан Республикасында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері
Ақпарат көзі: ҚР ҰЭМ СК [1]

Оңтүстік Қазақстан облысында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері 2012 жылы 121,8 %, 2013 жылы 100,9 %, 2014 жылы 100,7 %, 2015 жылы 101,5%, 2016 жылы 103,8% болды.

Солтүстік Қазақстан облысында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері 2012 жылы 120,9 %, 2013 жылы 121,1 %, 2014 жылы 104,7 %, 2015 жылы 138,1%, 2016 жылы 102,6 % болды.

Шығыс Қазақстан облысында құрылыс жұмыстарының нақты көлемдерінің индекстері 2012 жылы 118,4 %, 2013 жылы 112,6 %, 2014 жылы 104,9 %, 2015 жылы 107,2%, 2016 жылы 137,9% болды.

Қазақстан Республикасында орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі, млн. теңге сурет 4 те келтірілген.

ҚР Премьер-Министрі Бақытжан Сағынтаевтың Қазақстан Республикасы Үкіметінің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзінде: «Тәуелсіздік жылдары ішінде 130 миллион шаршы метр тұрғын үй салынып, миллион екі жүз мың отбасы қамтамасыз етілді. 2017 жылы рекордтық 11,2 млн шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді. 100 мыңнан астам отбасы жаңа пәтер алды.

Қазір тұрғын үй құрылысында мемлекеттік емес қорлардың қаржылары басым олардың үлесі 84% -ы құрайды. 1 бюджеттік теңгеге қоса 5,4 теңге жеке инвестиция тартылды. Үлкен тұрғын үй құрылысы құрылыс индустриясының дамуына мультипликативтік әсерін тигізді. Құрылыс материалдарының өндіріс көлемі 440 миллиард теңгеден асты.», - деді. [2]

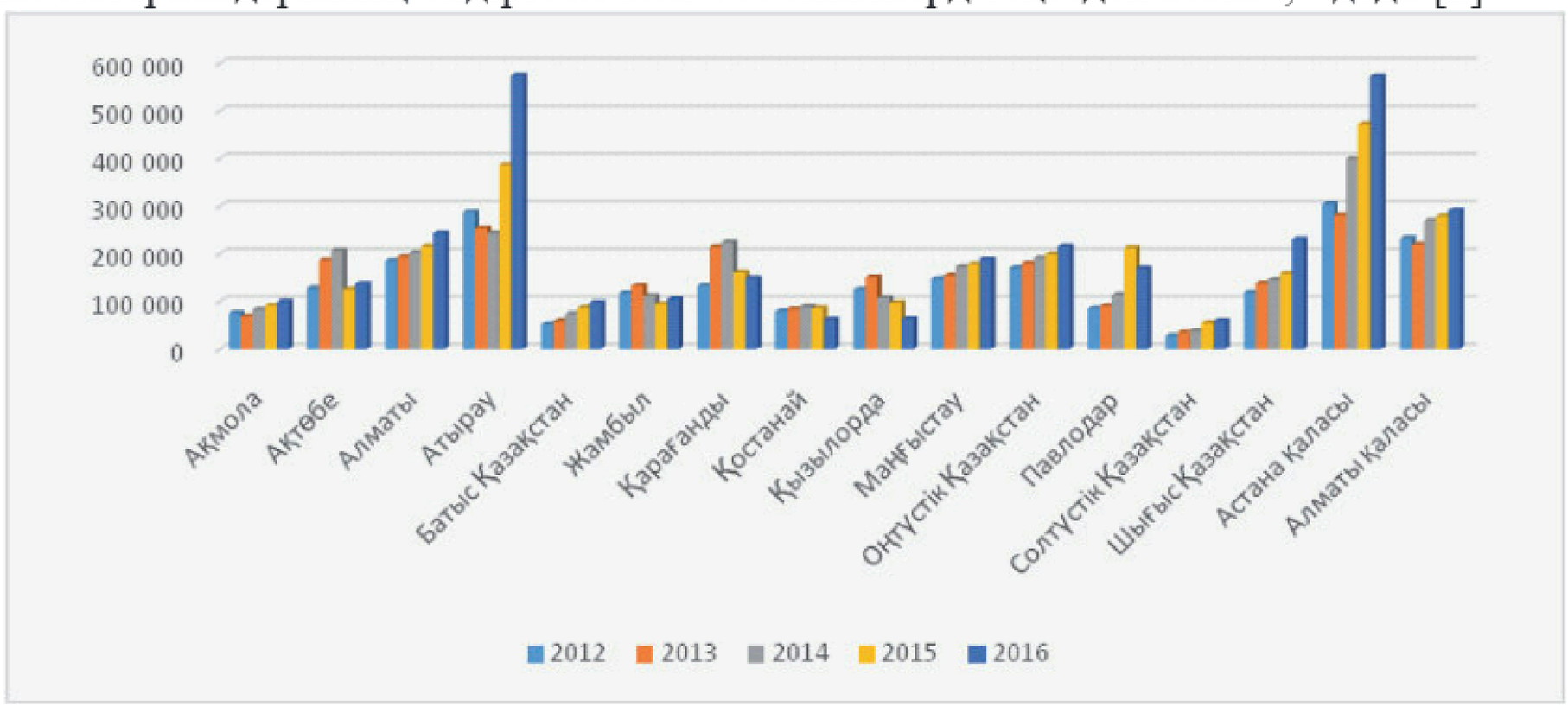

Сурет 4 ҚР орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі
Ақпарат көзі: ҚР ҰЭМ СК [1]

Қазақстан Республикасында орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі, млн. теңге сурет 5 те келтірілгендей ең кең көлемде Астана қаласында (573 млрд, теңге – 2016 жылы) және Атырау облысында (575 млрд, теңге), Алматы қаласында (291 млрд. теңге) және Шығыс Қазақстан облысында (230 млрд. теңге) болған. Қазақстан Республикасында орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі ең аз болған Солтүстік Қазақстан облысы (58 млрд теңге) болып тұр.

Тұрғын үй тұрғын халықтың басым көпшілігіне қол жетімді болу үшін тұрғын халықты жұмыспен қамтып, табыстарын көбейтуге, жинақ жинауға, халықтың әл- ауқатын көтеруге жағдай жасау қажет. Сонда адамдар өздеріне ылайық баспананы сатып алып, немесе жалға алып, қауіп-қатерсіз өмір сүреді.

Әдебиеттер тізімі:

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы. www.stat.gov.kz
Сағынтаев Б. Қазақстан Республикасы Үкіметінің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі 09.02.2018 https://primeminister.kz

УДК 06.71.05

ПРИРОДНО -ЭКОНОМИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНОГО РЫНКА

Толебаева Б.Т.,Усманова Р.К., Хеммон Р.Б.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Проведен анализ природно - экономических условий развития рынка жилья, развития строительной отрасли, источников финансирования жилищного строительства.*

Ключевые слова: *рынок жилья, спрос на жилье, предложение жилья, рынок недвижимости, доступное жилье, развитие строительной отрасли.*

УДК 35.073.52

НАВЫКИ ЭФФЕКТИВНОЙ ПРЕЗЕНТАЦИИ ПРИ АНАЛИЗЕ ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Тулеугалиева Ж. К., Джумашева Г. Г.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Актуальность проблемы обучения навыкам и умениям эффективной презентации финансовых показателей, рассматриваются технологии подготовки и проведения презентации, основные этапы и правила организации и структурирования материала, корректное использование визуализации, выбор коммуникационных каналов, методы устранения типичных ошибок и формы эффективной самооценки.*

Ключевые слова: *эффективная презентация, макро - и микроорганизация финансовые показатели, публичное выступление, анкетирование, профессиональная коммуникация.*

Современные подходы к предоставлению финансовой информации ориентируют не только на развитие у будущих специалистов компетенций в понимание специфических текстов, но и формирование профессиональных компетенций, а именно:

- активные коммуникации и информационно-аналитическую деятельность,

-активное информирование профессионального сообщества о результатах собственной научной и финансово-аналитической деятельности,

- публичную речь, ведение дискуссий и полемики.

Решать данные задачи невозможно без обучения навыкам устной коммуникации.

Презентации (лат. praesentatio) это «публичное представление чего-либо нового, недавно появившегося, опубликованного, созданного, как способ наглядного представления информации с использованием аудиовизуальных средств».

В соответствии с требованием времени проведение презентаций стало неотъемлемой частью профессиональной деятельности.

Р. Дилтс в книге «НЛП: навыки эффективной презентации» выделяет четыре основные цели презентации в отношении других людей:

1. сообщить информацию,
2. развлечь,
3. научить,
4. создать мотивацию.

Сообщить информацию – это значит дать людям ключевую информацию в виде когнитивной карты.

Научная действительности, большинство презентаций преследуют одновременно несколько целей. В вузе особое внимание должно уделяться презентациям, проводимым в целях обучения и представления информации. ить – означает связать знания или информацию с релевантным, референтным опытом и поведением [1].

В настоящее время существует много данных о том, как подготовить и провести презентацию, в частности, в интернет-ресурсах, однако, как показывает практика, студенты и специалисты не всегда способны самостоятельно изучить и освоить этот материал.

Формированию компетенций по эффективной презентации необходимо уделять особое внимание. Прежде чем приступить к обучению презентации учебного/научного материала, есть необходимость в проведении анкетирования по следующим вопросам:

Что Вы знаете о презентации? С какой целью она проводится? Для кого?

2) Какие особенности имеет текст презентации по сравнению с письменным текстом (учебник, научная статья)?

3) Каким образом следует предъявлять материал?

4) Каковы основные этапы, временные рамки презентации?

5) Какую роль играет визуализация?

6) Расскажите о вашем личном опыте проведения презентации.

7) В чём, на ваш взгляд, состоит наибольшая трудность в проведении презентации (отбор информации, составление текста сообщения, структурирование выступления, выступление, использование визуальных средств)?

Результаты анкетирования позволяют выявить уровень компетентности в соответствии с этим выстроить курс обучения.

Первым шагом является обучение так называемой «макроорганизации», в рамках которой происходит осознание и постановка цели, задачи, разработка плана, составление введения и заключения. Вторым шагом является обучение «микроорганизации», к которой относится обучение языковой культуре презентации, а именно: структурам – сигналам, связкам, переходам от одной части текста к другой [2].

Микро - и макроорганизация презентации относятся к этапу подготовки презентации. На этом этапе важно обучить основным правилам организации и структурирования материала и регламентации времени каждой её стадии. Например, если презентация продолжается 30 минут, то оптимальный регламент следующий: введение занимает 3 минуты, основная часть – 15 минут, заключение – 2/3 минуты, вопросы/ответы - 8/10 минут.

Ведущий презентации должен уметь отбирать и организовывать представляемый материал и использовать оптимальные средства, помогающие донести его до слушателя, учитывать особенности аудитории. Известный представитель мирового бизнеса сэр Ричард Брэнсон говорил: «Успех в делах всецело зависит от того, можете ли вы эффективно донести свои мысли и планы до других».

Управление проблемным пространством презентации предполагает оценку уровня подготовленности аудитории, отбор информации и выбор «коммуникационных каналов», позволяющих её эффективно представить. Если презентации проводятся на научных семинарах и конференциях перед подготовленной аудиторией, то материал общего вводного характера должен быть сведён к минимуму (20%), а основное внимание должно быть сконцентрировано на актуальных темах. На публичных лекциях, учитывая неподготовленность аудитории, 80% материала должно быть обще описательного характера.

Не менее важным, представляется выбор стиля языка презентации. Типичной ошибкой неопытного выступающего является использование при устной презентации формального книжного стиля. Поскольку слушатель при подготовке к презентации часто используют в качестве источников опубликованные статьи, учебники, научные труды, то, как правило, они

формально переносят книжный стиль в устную речь. Устная речь, как известно, отличается от письменной, в первую очередь, обращённостью к слушателям.

Поэтому в публичной речи уместно использовать некоторые риторические приёмы, такие как повторение, для выделения главной мыли, риторические вопросы, создающие ощущение диалога, примеры из жизни, известные слушателям и вызывающие ассоциации, контраст – самый эффективный приём.

Все эти стратегии вызывают интерес и удерживают внимание аудитории. Этой цели служат также и различные визуальные средства. Разумеется, форма презентации не может быть самоцелью, но визуализация не является просто красивой, ничего не значащей оболочкой. Удачная визуализация значительно улучшает информационный поток, помогает усвоить воспринимаемый материал, делая его более обозримым, информация воспринимается разными органами чувств и лучше сохраняется в памяти. Сейчас все устные презентации сопровождаются слайдами, но при этом важно помнить, что слайды не должны повторять и заменять устную презентацию, а только поддерживать её.

Задачей является научить корректно представлять информацию на слайдах в соответствии с психологическими и методическими требованиями.

Студенты получают рекомендации об оптимальном количестве используемых слайдов (один слайд в 2-3 минуты), рациональном использовании иллюстраций, их цветовых сочетаний, размере и типе шрифтов, о корректном представлении цифровых данных и всего текста информации. За подготовительным этапом следует демонстрация реальной презентации, во время которой приобретается опыт публичного выступления. К типичным ошибкам относится использование

- перегруженных информацией слайдов,
- слишком большого количества деталей,
- длинных фраз и сложноподчинённых предложений,
- формального стиля в общении с коллегами,

а также чтение доклада вместо свободного изложения и лексико-грамматические ошибки.

Клише и лексические единства, используемые на различных стадиях презентации, усваиваются студентами через банк упражнений на трансформацию, множественный выбор, заполнение пропущенных промежутков, утверждения верно/неверно, а также на базе коммуникативных заданий: «кейс-метод», метод проектов, ролевые и деловые игры.

Темп речи выступающего может помочь слушателям понять детали содержательной часть презентации.

Необходимым условием эффективной презентации является обратная связь с аудиторией. Профессиональное общение со слушателями, умение отвечать на вопросы и задавать их, ведение дискуссии и полемики требует особой подготовки.

Список литературы:

Дилтс Р. НЛП: навыки эффективной презентации: Учебник. -СПб.: Питер, 2013. – 208 с.

Ладатко, Л.В. Этика и культура управления: Учебник / Л.В. Ладатко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 320 с.

Cheung – Teaching Effective Presentation Skills to ESL/EFL Students (TESL/TEFL) [Электронныйресурс]: Режимдоступа: http://iteslj.org/Techniques/Cheung-PresentationSkills.html (датаобращения: 03.12.16)

ӘЖО: 35.073.52

ҚАРЖЫЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІ ТАЛДАУДА ТИІМДІ ПРЕЗЕНТАЦИЯНЫҢ ДАҒДЫЛАРЫ

Тулеугалиева Ж. К., Джумашева Г. Г.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада қаржылық көрсеткіштердің және дағдылар туралы тиімді презентациялардың өзектілігін негіздейді, презентацияларды дайындау және өткізу технологиясын, материалды ұйымдастыру мен құрылымдаудың негізгі қадамдары мен ережелерін, визуализацияны дұрыс пайдалануды, байланыс каналдарын таңдауды, өзіндік қателіктерді жою әдістерін және тиімді өзін-өзі бағалау әдістерін талқылайды.*

Негізгі сөздер: *тиімді презентация, макро - микроұйымдар қаржылық көрсеткіштері.*

УДК 06.81.12

РЕОРГАНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Успанова А.М., Мансурова М.А.
Западно-Казахастанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *в статье рассматриваются обстоятельства объективно побуждающие организации к переоценке роли управления персоналом и причины, порождающие потребность в реорганизации системы управления персоналом.*

Ключевые слова: *система управления персоналом, структура персонала, реорганизация системы управления персоналом, квалификация, стабилизация*

Потребность в реорганизации системы управления персоналом по своей природе может быть объективной (проявляться в невозможности организации эффективно функционировать и развиваться без соответствующих изменений в применяемой системе управления персоналом) и субъективной - как переоценка руководства или других лидеров значения управления персоналом, как характеристика желаний руководства построить более совершенную систему. Наиболее действенным является создание объективной ситуации, способствующей преобразованиям [1].

В настоящее время для большинства предприятий, характерно усиление воздействия объективных условий, способствующих осознанию необходимости создания в организациях более совершенных систем управления персоналом, среди которых можно выделить следующие:

диспропорции на региональном рынке труда, появление дефицита квалифицированных специалистов, способных в условиях относительной стабилизации выполнить заключенные организациями долгосрочные заказы на производство продукции. Это обстоятельство обусловленовозросшейзапоследние5летмежрегиональноймобильностьюквалифицированных рабочих и конкурентоспособных на рынке труда специалистов.

на промышдленных предприятиях вместе с процессом стабилизации финансово-

экономического состояния обострились проблемы структуры персонала. Средний возраст работников на большинстве из них превышает 50 лет, а возраст линейных руководителей - более 55 лет. Поэтому нерешенность проблем управления персоналом ставят под угрозу срыва заключенные договора на производство продукции и научно-технические разработки;

с появлением самостоятельности и относительной стабилизацией социально-экономического положения возникает потребность в разработке новых методов стимулирования труда. Вследствие низкой квалификации и прошедшего ранее сокращения специалистов по труду предприятия не способны самостоятельно разработать современные механизмы оплаты труда, даже располагая достаточными для этого финансовыми ресурсами.

Системообразующие элементы (организация труда, оценка персонала, мотивация труда) действуют на примитивном уровне, что тормозит развитие систем управления персоналом в целом; обостряются проблемы с персоналом и вследствие проводимого в настоящее время на ряде предприятий технического перевооружения; заключение договоров на выполнение государственных и региональных заказов в настоящее время предполагает проведение сертификации технологий и систем управления, в том числе и персоналом. Поэтому выполнение этих требований побуждает предприятия обратить внимание на состояние управления персоналом и его совершенствование.

Все обозначенные выше обстоятельства объективно побуждают организации к переоценке роли управления персоналом.

Кроме того, потребность в реорганизации системы управления персоналом может порождаться и субъективными причинами. К ним можно отнести субъективные представления высших руководителей о современных системах управления персоналом. В силу своего положения они должны заниматься стратегическими вопросами, имеют большие контакты с другими организациями и обладают более широким кругозором. Поэтому появление в стране положительных примеров реорганизации систем управления персоналом, зарубежные контакты и обучение постепенно изменяют представления руководителей о роли персонала.

Как показывают исследования, причинами побудивших руководство предприятий к инновации - реорганизации систем управления персоналом являются:

экономические проблемы предприятия, вытекающие из недостаточной квалификации персонала - 18 %;

результат обучения проблемам управления - 12 %;

пример других организаций - 21 %;

нарастание проблем с управлением персоналом в организации - 78 %;

реорганизация как условие получения заказов - 8 %;

необходимый элемент стратегии предприятия - 23 %;

реорганизация как форма выражения современности организации - 8 %;

появились средства - 46 %;

рекомендации консультантов - 4 %.

Реорганизация системы управления персоналом осуществляется в три этапа:

оценка существующей системы и предложение альтернатив по ее реорганизации;

разработка детального проекта изменений, включая комплект нормативных и организационных документов;

внедрение изменений, включая обучение сотрудников системы управления персоналом новым методам работы.

На первом этапе выясняются ответы на вопросы: все ли из необходимых задач решаются в настоящее время; как распределены функции и обязанности; как организовано информационное взаимодействие; какова квалификация и потенциал специалистов, отвечающих за работу с персоналом.

В результате сопоставления полученной картины с эталонными требованиями и спецификой банка, а также с имеющимися ресурсами предлагается несколько моделей усовершенствованной

системы и шаги по переходу к ней. Утверждение одной из моделей осуществляется руководством банка на основе видения стратегии развития банка и возможных ресурсов.

На втором этапе осуществляется проектирование новой системы управления персоналом. Проектирование осуществляется в тесном контакте со специалистами по кадровой работе, банковским технологиям и менеджерами ключевых отделов.

В ходе проектирования разрабатывается комплект нормативных и организационных документов, которые детально описывают новую систему управления, распределение ответственности, функциональные обязанности, информационное взаимодействие. Например, кроме документов разрабатываются различные справочные и методические материалы, которые впоследствии служат для обучения сотрудников новым правилам работы системы управления [2].

Третий этап внедрения изменений начинается, как правило, еще до полного окончания проектирования - нередко сразу же после утверждения программы реорганизации и издания соответствующего приказа.

В ходе внедрения изменений осуществляется обучение сотрудников новым принципам и правилам работы, собирается обратная связь об ошибках и проводится оперативная коррекция принципов и правил новой системы. Вносятся изменения в положения, регламенты и должностные инструкции.

Когда реорганизация носит глобальный характер (меняется собственник, грядут юридические изменения), центральный офис или управляющая компания предлагает определенные рекомендации для служб персонала филиалов. В таком случае анализировать ситуацию на местах времени нет. Работа строится по другому принципу: ставятся конкретные задачи, определяются сроки, и система контроля их исполнения

Такими задачами при глобальной реорганизации могут стать: введение новой системы оплаты труда, трансформация организационной структуры, упразднение некоторых функций на местах, вызванное масштабной централизацией, и др. Далее с ответственными сотрудниками детально обсуждается ход выполнения поставленных задач: что получается, что нет и почему. Глубина проработки рекомендаций зависит от многих факторов: значимость самой задачи, ее материальная емкость, профессиональный опыт и подготовленность исполнителей. Чем подробнее будут рекомендации, тем более качественного результата можно ожидать [3].

При разработке рекомендаций управляющая компания обязательно должна объяснить службам персонала очередность действий. Например, сначала издается приказ о создании нового подразделения, далее назначается его руководитель, затем утверждаются организационная структура и штатное расписание. Эти задачи необходимо сопровождать соответствующими типовыми распорядительными документами. Также определяется порядок их согласований и утверждений. Обычно право их утверждения управляющая компания оставляет за собой.Главная задача специалистов по персоналу на местах - обеспечить своевременное и законодательное оформление процесса реорганизации с максимальным сохранением защищенности персонала. Прежде всего - определение даты открытия нового подразделения, т. к. все увольнения сотрудников производятся днем, предшествующим этой дате, а все назначения - именно этой датой. Весь пакет документов готовится заранее для своевременного выявления возможных конфликтных ситуаций и планирования организационных решений.

Список литературы:

Ивановская, Л.В. Управление персоналом: теория и практика. Кадровая политика и стратегия управления персоналом: Учебно-практическое пособие / Л.В. Ивановская. - М.: Проспект, 2013. - 64 с.

Кибанов, А.Я. Управление персоналом: конкурентоспособность выпускников вузов на рынке труда: Монография / А.Я. Кибанов, Ю.А. Дмитриева. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 229 с.

Базаров, Т.Ю. Управление персоналом. Практикум: Учебное пособие для студентов вузов / Т.Ю. Базаров. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 239 с.

УДК 06.81.12

КӘСІПОРЫНЫН ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЙТА ҰЙЫМДАСТЫРУ

Успанова А.М., Мансурова М.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *бапта персоналды басқарудың рөлін қайта бағалау және персоналды басқару жүйесін қайта ұйымдастыру қажеттілігін тудыратын себептерді объективті ынталандыру жағдайлары қарастырылады.*

Негізгі сөздері: *персоналды басқару жүйесі, кадрлар құрылымы, персоналды басқару жүйесін қайта құру, біліктілігі, тұрақтандыру.*

УДК 06.77.77

ОРГАНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ОПЛАТЫ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИХ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Утегенов К.У., Мансурова М.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *в статье рассматривается процесс подготовки и внедрения Единой системы оплаты труда для предприятий нефтегазовой отрасли.*

Ключевые слова: *система оплаты труда, тарифная ставка, должностные оклады, грейдированная система оценки*

Экономическое развитие ряда регионов нашей республики напрямую зависит от уровня развития нефтегазового сектора. В свою очередь социальное самочувствие нефтяников предопределяет стабильность этого развития.В последние годы диспропорции в величине зарплат работников отрасли породили серьезные кризисные явления и трудовые конфликты. Для их устранения и предотвращения в будущем, в соответствии с задачами Послания Президента РК «Стратегия «Казахстан-2050» и по поручению Правительства, акционерное общество «Национальная компания КазМунайГаз» разработал Кадровую политику АО НК «КазМунайГаз» на 2017-2021г.г. являющийся основополагающим документом, определяющим основные подходы, принципы, требования и направления функции управления человеческим ресурсами в группе КМГ до 20121 года [1]. В нем по всей группе АО НК «Казмунайгаз» проведена унификация описании и оценки должностей, а также распределение по грейдам (для руководящих работников и административно- управленческого персонала) и разрядам (для инженерно-технических работников и рабочих).

Ежегодно проводится пересмотр совокупного размера вознаграждений работников (включая заработную плату, премии и социальные льготы) на основании сравнения с группой сопоставимых организаций (так называемый референтный рынок). В качестве референтного рынка определен нефтегазовый рынок Казахстана приступил к разработке единых принципов оплаты труда для работников предприятий группы компаний.

Для устранения диспропорции в величине заработной платы работников отрасли КМГ приступил к разработке единых принципов оплаты труда для работников предприятий группы компаний.На первом этапе реформирования системы оплаты труда был проведен анализ действующих систем оплаты труда по предприятиям, который показал значительные различия в тарифных ставках рабочих, должностных окладах служащих, и премиях обоих категорий

работников. Было принято решение относительно подготовки и внедрения Единой системы оплаты труда для предприятий (ЕСОТ) на основе единой методики в установлении размеров тарифных ставок и должностных окладов, а также в условиях и размерах премирования работников.

Созданной «КазМунайГазом» рабочей группе в составе представителей корпоративного центра и дочерних организаций предстояло привести ряд наименований профессий и должностей, согласно их функциональным обязанностям, в соответствие с действующими правовыми нормативными актами. Требовался учет сложности труда работников, участвующих в одном или разных производственных процессах. Также необходимо было дифференцировать оплату труда на основе грейдированной системы оценки по сложности выполняемых работ, как для рабочих, так и для служащих.

Другие два актуальных вопроса для экспертов:

определение единых условий назначения и размеров премиальных выплат;

установление единой методики по начислению заработной платы.

В рамках Единой системы оплаты труда для предприятий «КазМунайГаз» все предприятия были разделены на четыре группы, последующим бизнес- направлениями: разведка, добыча нефти и газа; транспортировка нефти и газа; переработка и маркетинг нефти и газа; сервисные услуги [2].

На следующем этапе были определены параметры разрабатываемой системы оплаты и стимулирования труда. С этой целью первоначально рассчитывался объем денежных средств, которые могут быть израсходованы предприятием на оплату труда без ущерба для основных показателей финансово-экономической деятельности и стратегическим ориентирам. Здесь все зависело от сложившегося уровня рентабельности компании, от доли средств, выделяемых на оплату и стимулирование труда персонала, влияния затратных средств на доходность.В этой связи следующим основным показателем для ЕСОТ стала базовая тарифная ставка (БТС), послужившая основой Единой тарифной сетки (ЕТС) для оплаты профессий рабочих. Причем показатель установлен не ниже уровня минимального стандарта оплаты труда для нефтегазовой отрасли.

При разработке системы оплаты и стимулирования труда персонала особое значение имеет соотношение между постоянной и переменной частями заработной платы. В соответствии с трудовым законодательством, система оплаты труда должна обеспечить долю основной заработной платы (относительно постоянной части зарплаты) в размере не менее 75 процентов в среднемесячной зарплате работников без учета единовременных стимулирующих выплат. В связи с этим, при определении переменной части в новой системе оплаты труда, четко установлены размеры, условия и показатели, от которых будет зависеть уровень выплат работникам предприятий. Что касается размера дополнительных стимулирующих выплат в виде праздничных премий, то он лимитирован и одинаков для всех работников предприятий, входящих в группу «КазМунайГаз».

На завершающем этапе разработки ЕСОТ установлена единая методика начисления заработной платы, приведен в расчетный алгоритм механизм начисления зарплаты с учетом доплат, надбавок и премиальных выплат. Таким образом, предложенная методика систематизирует оплату труда в рамках одного бизнес-направления, являясь понятной для работников и отвечающей структуре и целевым стратегическим ориентирам предприятий.

Остается добавить, что ЕСОТ в качестве пилотного проекта разработана для компаний, занимающихся непосредственно разведкой и добычей нефти и газа, предприятия которых в основном находятся на западе Казахстана. В настоящее время готовятся справочники рабочих профессий и должностей для остальных бизнес-направлений.Для устранения существенной разницы в оплате компания разработала Единую систему оплаты труда для предприятий (ЕСОТ), основываясь на единой методике в установлении размеров тарифных ставок и должностных окладов, а также в условиях и размерах премирования работников.Эксперты

рабочей группы компании, состоящей из представителей корпоративного центра и дочерних организаций КМГ, провели работу по определению единых условий назначения и размеров премий и выработали единую методику по начислению заработной платы.Рабочей группой был приведен в соответствие с действующими правовыми нормативными актами целый ряд наименований профессий и должностей согласно их функциональным обязанностям. Был полностью пересмотрен учет сложности труда работников, участвующих в одном или разных производственных процессах. Также подверглась дифференцированию оплата труда в зависимости от сложности выполняемых работ, как для рабочих, так и для служащих.

В рамках ЕСОТ КМГ все предприятия были разделены на четыре группы по следующим бизнес-направлениям:

разведка, добыча нефти и газа;

транспортировка нефти и газа;

переработка и маркетинг нефти и газа;

сервисные услуги.

Для определения параметров новой системы оплаты и стимулирования труда первоначально рассчитывался объем денежных средств, которые могут быть израсходованы предприятием на оплату труда без ущерба для основных показателей финансово-экономической деятельности. В этой связи следующим основным показателем для ЕСОТ стала базовая тарифная ставка (БТС), послужившая основой Единой тарифной сетки (ЕТС) для оплаты профессий рабочих. Эти показатели были установлены не ниже уровня минимального стандарта оплаты труда для нефтегазовой отрасли.Одним из существенных для работников сферы моментов стал новый механизм «сохраняемой части» ЕСОТ, согласно которому ни одному работнику не может быть понижена заработная плата по сравнению с действующей. В случае если возникнет необходимость уменьшения зарплаты, то работнику, пока он трудится на данном месте, будет выплачиваться компенсация в виде сохраняемой части как разница между действующей зарплатой (прежняя схема) и оплатой в соответствии с ЕСОТ (внедряемая схема).Как уточняют эксперты рабочей группы, при разработке новой системы оплаты и стимулирования труда персонала особое значение имеет соотношение между постоянной и переменной частями заработной платы. В соответствии с трудовым законодательством, система оплаты труда должна обеспечить долю основной заработной платы (относительно постоянной части зарплаты) в размере не менее 75 процентов в среднемесячной зарплате работников без учета единовременных стимулирующих выплат. В связи с этим, при определении переменной части в новой системе оплаты труда, четко установлены размеры, условия и показатели, от которых будет зависеть уровень выплат работникам предприятий», - комментируют эксперты рабочей группы компании [2].

Что касается размера дополнительных стимулирующих выплат в виде праздничных премий, то он лимитирован и одинаков для всех работников предприятий, входящих в группу «КазМунайГаз».Результатом проведенной работы по разработке ЕСОТ установлена единая методика начисления заработной платы, приведен в расчетный алгоритм механизм начисления зарплаты с учетом доплат, надбавок и премиальных выплат. «Таким образом, предложенная методика систематизирует оплату труда в рамках одного бизнес-направления, являясь понятной для работников и отвечающей структуре и целевым стратегическим ориентирам предприятий», - комментируют эксперты.ЕСОТ в качестве пилотного проекта может стать моделью для компаний, занимающихся непосредственно разведкой и добычей нефти и газа, предприятия которых в основном находятся на западе Казахстана.

Список литературы:

Кадровая политика АО НК «КазМунайГаз» на 2017-2021г.г.// http://www.kmg.kz

Мынбаев С. «КазМунайГаз» верен принципам социальной стабильности.// Казахстанская правда. – 2015.- № 237. - 17 марта

УДК 06.77.77

МҰНАЙ ЖӘНЕ ГАЗ ӨНДІРІСІНІҢ КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ЕҢБЕКТІҢ ТӨЛЕУ ЖҮЙЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Утегенов К.У., Мансурова М.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ еңбек ақы төлеуді ұйымдастырудың жақсарту бағыттары қарастырылған.*

Негізгі сөздері: *жалақы жүйесі, тарифтік мөлшерлеме, лауазымдық жалақы, рейтингтік жүйе*

УДК 06.61.01

ПОВЫШЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНА ДЛЯ ЗАРУБЕЖНЫХ КОМПАНИЙ

Утралеев Р., Махмудов А.Д.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Повышение инвестиционной привлекательности региона является одной из ключевых проблем экономики, решение которой возможно при активной поддержке государственных и местных органов власти.*

Ключевые слова: *инвестиционные возможности, сопровождение инвестиционных проектов, стратегия развития, преференции, риски, источники инвестиций.*

Инвестиционная привлекательность региона – это интегральный показатель, который определяется по совокупности ее экономических и финансовых показателей, показателей государственного, общественного, законодательного, политического и социального развития. При оценке инвестиционной привлекательности необходимо использовать как внутренние, так и внешние источники инвестиции, что позволит обеспечить поддержку перспективных отраслей и видов производств, осуществляющих модернизацию производственной базы, стимулирование миграции капитала и рабочей силы, развитие инфраструктуры, создание благоприятных условий для научно-исследовательской деятельности. Основным аргументом преимущественной ориентации стратегии развития региона на внешние источники инвестиций (в том числе иностранные) является то, что иностранный капитал способствует внедрению инноваций, является носителем новых производственных технологий и инновационного менеджмента.

Практика свидетельствует, что универсального метода определения инвестиционной привлекательности предприятия не существует. Для каждого проекта требуется индивидуальный способ с последующим анализом индивидуальной привлекательности. Чаще всего на практике используется сравнительный анализ различных типов оценивания: метод дисконтирования денежных потоков, нормативно-правовой подход, метод анализа на основе внешних и внутренних факторов. Если предприятие, регион нуждается в дополнительных денежных средствах, то руководство должно предпринять меры, чтобы произошло повышение инвестиционной привлекательности предприятия или региона.

В Западно-Казахстанской области с января 2016 года создан Региональный совет по привлечению инвестиций и улучшению инвестиционного климата. Было проведено 4

заседания Совета, на котором обсуждались вопросы привлечения инвестиций и улучшения инвестиционного климата области. В регионе при действующих Центрах обслуживания населения открыты секторы обслуживания инвесторов, которые работают по принципу «одного окна». По итогам 2017 года проконсультировано 388 инвесторов, было оказано 409 государственных услуг. В целях улучшения взаимодействия и организации работы по привлечению инвестиций в области с июля 2017 года в области открыто региональное представительство АО «НК «KAZAKH INVEST». АО «Национальная компания «KAZAKH INVEST» уполномочена реализовывать меры государственной поддержки индустриально-инновационной деятельности в области привлечения инвестиций в экономику Республики Казахстан и имеет широкую сеть своих представительств за рубежом. Оказывает услуги по сопровождению инвестиционных проектов от идеи до реализации, по принципу «одного окна» и является единым координационным центом по специальным экономическим зонам Республики Казахстан.

Компании KAZAKH INVEST отводится определяющая роль в налаживании связей между местными компаниями и иностранными инвесторами, выполняет функции после проектного обслуживания и координации. На KAZAKH INVEST и его региональные представительства возложена ответственная роль:

Единого переговорщика, представляющего интересы правительства Республики Казахстан при обсуждении перспектив и условий реализации инвестиционных проектов;

Обеспечения централизованной точки доступа к системе оказания государственных услуг, включающей как государственную поддержку инвесторов в виде инвестиционных преференций, так и выдачу различных разрешений и согласований, необходимых для реализации и дальнейшей эксплуатации инвестиционных проектов.

Тем самым, KAZAKH INVEST возложена задача, исключающая или минимизирующая необходимость для инвесторов взаимодействия с представителями государственных органов Республики Казахстан. Принятые меры заинтересовали, например, компанию из Объединенных Арабских Эмиратов, она планирует организацию предприятия по глубокой переработке нефти в Теректинском районе ЗКО. Подписан Меморандум о создании нового совместного предприятия по производству электротехнического оборудования между представителями уральского завода и частными инвесторами из Турции.

В настоящее время зарегистрировано совместное предприятие, которое должно быть введено в эксплуатацию. Во время визита в Западно-Казахстанскую область представителей другой турецкой компании между акиматом области и гостями был подписан Меморандум о сотрудничестве и создании казахстанско-турецкой индустриальной зоны близ Уральска. После проведения переговоров с турецкой стороной был определен земельный участок в районе станции Пойма, Теректинского района площадью 300 га. Выбор данного участка обусловлен его расположением вблизи от областного центра (18 км от города) и наличием транспортной инфраструктуры. Разработано технико-экономическое обоснование проекта. В настоящее время проводятся мероприятия по поиску инвесторов, заинтересованных в размещении своих производственных объектов на территории индустриальной зоны. С турецкой стороны проявили свою заинтересованность в реализации проекта несколько компаний по производству строительных материалов, ПВХ и строительного оборудования, силовых и высоковольтных кабелей, линий коммуникаций, текстиля и кожаной продукции, бытовой химии, минеральной воды, текстиля и одежды. Инвестиции в основной капитал по итогам 2017 года в Западно-Казахстанскую область составили 414,3 млрд. тенге, абсолютный рост - 12,7 млрд. тенге по сравнению с 2016 годом 401,6 млрд. тенге.

С целью привлечения инвестиций, продвижения отечественной продукции ежегодно проводятся форумы, выставки, организовываются встречи с заинтересованными сторонами. В частности, в апреле 2017 года состоялся инновационный Форум «SMART CITY-2017» с участием представителей области, зарубежных экспертов из Финляндии, Российской Федерации,

Франции, Австрии, национальных компаний, институтов развития, государственных органов и предпринимателей. В работе форума приняли участие около 150 человек.

По итогам Форума с целью определения перспектив развития области было подписано 4 Меморандума о сотрудничестве между акиматом области, акиматом города Уральска, зарубежными, отечественными компаниями и институтами развития:

Компания «Бизнес Оулу» (Финляндия) – Акимат г. Уральска; ТОО «QAZAQSMARTSYSTEM» - Акимат ЗКО; Самарский аэрокосмический кластер – ТОО «AdvantageKazakhstan» – АО «НИИ «Гидроприбор» - ТОО «Технопарк «Алгоритм»» - Акимат ЗКО; Двигателестроительная компания «PowAero» (Франция) - ТОО «AdvantageKazakhstan» - Акимат ЗКО.

Для развития инвестирования любой компании, региона необходим капитал из внешних источников финансирования. Инвесторы всегда заинтересованы в получении прибыли и в ее приумножении. При этом учитывают факторы риска и всевозможными путями стремятся избежать потерь. Для этого они оценивают эффективность вложения инвестиций в существующий проект, так же наличие преференций, которые предоставляются иностранным инвесторам.

Степень инвестиционной привлекательности является определяющим условием активной инвестиционной деятельности, а, следовательно, и эффективного социально- экономического развития экономики региона и государства. Одна из задач, современной экономики, заключается в создании необходимых и благоприятных условий для интенсификации экономического роста, повышения качества жизни населения. Достижение поставленной задачи возможно путем привлечения инвестиций в реальный сектор экономики. Объем и темп роста инвестиций в основной капитал являются индикаторами инвестиционной привлекательности региона. Повышение инвестиционной привлекательности способствует дополнительному притоку капитала, экономическому подъему. Инвестор, выбирая регион для вложения своих средств, руководствуется определенными характеристиками: инвестиционным потенциалом и уровнем инвестиционного риска, взаимосвязь которых и определяет инвестиционную привлекательность региона.

Высокая экономическая активность регионов и существенное увеличение притока инвестиций в экономику, характерные для последних лет, в значительной степени обусловлены результатом многолетней успешной работы региональных властей по повышению инвестиционной привлекательности своих территорий. Создание максимально благоприятных условий для начала и развития бизнеса и инвестирования, повышения конкурентоспособности региона является одной из главных задач региональной экономической политики.

Инвестиционная привлекательность региона определяется потенциалом, который представляет собой способность территории привлечь инвестиции из различных источников, максимально используя имеющиеся ресурсы и конкурентные преимущества.

В целом под термином «потенциал» (от лат. potentia) понимаются источники, возможности, средства, запасы, которые могут быть использованы для решения какой-либо задачи, достижения определенной цели; возможности отдельного лица, общества, государства в определенной области.

Инвестиционный потенциал характеризует возможности региона в привлечении и использовании средств отечественных и зарубежных инвесторов, предпринимателей, населения для решения региональных проблем. Инвестиции играют наиболее важную роль в становлении и развитии экономики Казахстана. С помощи инвестиций можно стимулировать рост производства, разработка новых технологий, повышение развития отсталых регионов государства. Привлечение внешних инвесторов обусловлена необходимостью разработки научных подходов и методологических положений для формирования инвестиционной привлекательности регионов РК как фактора повышения их конкурентных позиций и национальной экономики в целом. Это связано в первую очередь с тем, что повышение устойчивости и темпов экономического роста, а также улучшения структуры привлекаемых

инвестиций будет невозможно без осуществления активной государственной инвестиционной политики не только на республиканском, но и на региональном уровне.

Исследование возможностей повышения инвестиционной привлекательности региона представляет теоретический и практический интерес, как для государства, так и региональной экономики, заинтересованных в привлечении инвестиций. Инвестиционный потенциал Западно-Казахстанской области был продемонстрирован участникам Всемирной выставки EXPO - 2017 в Астане.

Глава государства поставил конкретную задачу перед руководством областей и представителями дипломатического корпуса об использовании площадки EXPO-2017 для привлечения внешних инвестиций в регионы. В августе 2017 года в корпоративном павильоне прошла презентация на тему «Инвестиционный потенциал Западно-Казахстанской области».

В презентации приняли участие представители Министерства иностранных дел РК, акимата Западно-Казахстанской области, комиссар EXPO-2017 от Казахстана, руководители национальных компаний, международных финансовых институтов развития, также более 30 участников иностранных посольств и руководители местных компаний. Участникам форума были представлены инновационные проекты ЗКО и презентованы инвестиционные возможности региона. Выступили руководители КПО б.в. с инвестиционными проектами расширения. Также были обсуждены перспективы развития группы компании Nostrum Oil and Gas и ТОО «Жайкмунай» и другие.

Презентация инвестиционных возможностей позволила местным фирмам установить деловые отношения со многими зарубежными компаниями и привлечь инвестиции. В настоящее время в ЗКО реализуются несколько совместных проектов с иностранными компаниями. Например, уральское ТОО «Стеклосервис» вместе с компанией «Дженерал Финланд» выпускает строительные материалы. Также планируется реализовать проекты по переработке отходов и 3D-проектирование в сфере строительства. Представителей зарубежных государств, участвовавших в форуме заинтересовал инвестиционный потенциал региона. Например, Иран, Китай и Израиль выступили с идеями по сотрудничеству в области сельского хозяйства. По итогам встречи были подписаны Меморандумы о сотрудничестве и Договор, о привлечении транснациональных компаний и размещении заказов на предприятиях ЗКО. Таким образом, можно отметить, что существующие инвестиционные возможности Западно-Казахстанской области представляет большой интерес для зарубежных партнеров, которые могут прийти в наш регион со своими инвестициями и способствовать росту экономического потенциала местных предприятий.

Список литературы:

Басовский Л. Е., Басовская Е. Н. Экономическая оценка инвестиций. Учебное пособие. — М.: ИНФРА-М, 2008 г. — 241 с.

Ример М. И. Экономическая оценка инвестиций: Учебник для вузов. 3-е изд., переработанное и дополненное. — СПб. Питер, 2010 г. — 416 с.

Николенко, Е. Б. Организационно-экономический механизм инвестиционного обеспечения НИОКР: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Е. Б. Николенко. – Уфа, 2012. – 26 с.

Лахметкина, Н. И. Инвестиционная стратегия предприятия: учеб. пособие / Н. И. Лахметкина. – 6-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2012. – 230 с.

УДК 06.61.01

ШЕТЕЛ КОМПАНИЯЛАРЫНА АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫН КӨТЕРІЛУ

Утралеев Р., Махмудов А.Д.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Аймақтың инвестициялық тартымдылығын арттыру - бұл экономиканың негізгі проблемаларының бірі, оның шешілуі мемлекеттік және жергілікті биліктің белсенді қолдауымен мүмкін.*

Негізгі сөздері: *инвестициялық мүмкіндіктер, инвестициялық жобаларды қолдау, даму стратегиясы, жеңілдіктер, тәуекелдер, инвестициялардың көздері.*

УДК 06.77.01

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ РЫНКА ТРУДА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Хайржан Ж. А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *в статье раскрываются основные понятия рынка труда как элемента экономической системы. От эффективности его функционирования зависят национальное благополучие, стабильность общества и эффективность социально-экономических преобразований. Труд является важным производственным ресурсом, без участия которого осуществление производственной деятельности невозможно.*

Ключевые слова: *рынок труда, факторы производства, социальные и экономические функции рынка труда, функционирование рынка труда, субъекты рынка труда.*

Рынок труда является фундаментом рыночных отношений, поскольку управление экономикой предполагает, прежде всего, управление трудовой деятельностью. Рынок труда является органической составляющей любой рыночной экономики, выполняющей функции механизма распределения и перераспределения общественного труда по сферам и отраслям хозяйства, видам и формам занятости, по критериям эффективности труда и производства в соответствии со структурой общественных потребностей и форм собственности.Самой важной особенностью рынка труда состоит в том, что в качестве собственников рабочей силы и её потенциальных продавцов выступает значительная часть населения страны. Проблемы рынка труда и занятости населения в Казахстане сложны и противоречивы.В современном мире рациональное функционирование рыночной экономики возможно в том обществе, где созданы все необходимые условия для существования цивилизованного рынка факторов производства. Среди факторов производства особое положение занимают труд и рынок труда, являющиеся органической составляющей любой рыночной экономики, которые выполняют особые функции по рациональному распределению и перераспределению самых важных, ценных факторов любого общества по сферам и отраслям экономики. В странах с рыночной экономикой большое значение уделяется нормальному функционированию рынка труда, поскольку он является не только фундаментом рыночных отношений, но и формирует непосредственно значение наиболее важных социально-экономических индикаторов, позволяющих оперативно отслеживать тенденции происходящих в экономике сложных процессов. Известно, что такие показатели, как занятость и безработица, инфляция и объем розничной торговли позволяют с высокой надежностью отслеживать динамику экономических и социальных процессов.

Поэтому их называют индикаторами раннего диагностирования проблем развития любого общества. Следовательно, если указанные индикаторы окажутся надежными, то политики смогут оперативно и своевременно реагировать на отдельные негативные тенденции развития экономики, принимая превентивные меры [1].

Среди отмеченных выше индикаторов наиболее надежным и оперативным является показатель безработицы, поскольку во многих странах значение данного показателя формируется на еженедельной основе путем поименной регистрации каждого безработного. С другой стороны, известно, что управление социально-экономическими процессами общества сводится, прежде всего, к управлению трудовой деятельностью. Понимая важность указанных обстоятельств, политики развитых государств акцентируют особое внимание на совершенствовании инфраструктуры рынка труда, т. е. на создании необходимых условий для полноценной деятельности институтов, учреждений и организаций, обеспечивающих оптимальное функционирование рынка труда.

Функционирование рынка труда имеет ряд следующих особенностей, связанных с характером и спецификой воспроизводства рабочей силы:

1. Неотделимость прав собственности на товар — рабочую силу от владельца. На рынке труда продается и покупается не сам труд, а услуги труда, поэтому покупатель (работодатель) приобретает только право использования и частичного распоряжения способностью к труду (рабочей силой), функционирующей в течение определенного времени.

2. Значительная продолжительность по времени контакта продавца и покупателя рабочей силы, что накладывает свой отпечаток на их взаимоотношения и играет немаловажную роль в обеспечении жизнеспособности организации.

3. Наличие большого числа институциональных структур особого рода (разветвленной системы законодательства, социально-экономических программ, служб занятости и т.д.).

4. Высокая степень индивидуализации сделок, связанная с различным профессионально-квалификационным уровнем рабочей силы, разнообразием технологий и организации труда и т.д.

5. Своеобразие в обмене рабочей силы по сравнению с обменом любого другого, вещного товара. Первый обмен начинается в сфере обращения товара — рабочей силы, т.е. на рынке труда, продолжается в сфере производства и заканчивается в сфере обращения жизненных благ, т.е. на рынке товаров и услуг. Второй — начинается и заканчивается в сфере обращения вещного товара.

6. Значимость для работника не денежных аспектов сделки: содержания и условий труда, микроклимата в коллективе, возможности продвижения по службе и т.д.

Рынок труда как система включает следующие элементы: субъекты рынка труда: правовые акты и документы, регламентирующие отношения субъектов рынка труда; конъюнктура рынка труда; инфраструктура рынка труда. Основными субъектами рынка труда являются наемные работники и их объединения — профсоюзы, работодатели (предприниматели) и их союзы, государство.

Для нормального функционирования рынка труда необходимы законодательные акты, нормы, правила, регулирующие взаимоотношения между субъектами рынка, четко определяющие их права, создающие равные возможности для реализации способностей к труду всех участников рыночных отношений, предусматривающие социальное страхование на случай потери работы и т.д.

В простом определении под рынком понимаем место, где встречаются покупатели с продавцами товаров и услуг. В данном контексте рынок труда можно определить, как место, где встречаются работодатели и работники с целью соглашения об условиях найма и труда, заработной плате, социальных выплатах и льготах и т. п. С другой стороны, рынок труда отличается от рынка других факторов производства тем, что здесь выстраивается система сложных социально-трудовых отношений, отражающих интересы участвующих в этом

процессе сторон – работодателей, работников, государства, профсоюзов и иных общественных организаций. Поэтому не всегда равновесное состояние рынка труда определяется только воздействием спроса и предложения, но также и тем, что многие политические факторы оказывают существенное влияние на процесс распределения рабочей силы по отраслям экономики. В отдельных случаях доминирование политических составляющих над рыночными силами сдерживает высвобождение избыточных занятых в различных отраслях, тем самым создавая условия для торможения перераспределения рабочей силы в пользу других отраслей. Безусловно, такие факты отрицательно воздействуют на повышение эффективности производства в рамках национальной экономики, однако наличие политических слагаемых рынка труда обусловлено важностью и особой чувствительностью данного рынка для устойчивого развития общества, иногда невозможностью сглаживания существующих диспропорций рынка труда в течение короткого времени [2].

В современном мире рынки труда выполняют различные функции в зависимости от роли труда в обществе. Как известно, труд является важным производственным ресурсом, без участия которого осуществление производственной деятельности невозможно. Поэтому труд становится основным источником дохода (богатства) любого общества, следовательно, создание условий для достойного труда является важнейшей заботой каждого государства. Кроме того, благосостояние граждан, вопросы воспроизводства их производительных способностей также зависят от их трудового участия в создании и распределении доходов общества. Указанные обстоятельства подчеркивают наличие как минимум социальных и экономических функций рынка труда. В экономической литературе, кроме отмеченных выше, принято выделять стимулирующие функции рынка труда. Приведем краткое описание основных функций рынка труда: социальная функция заключается в обеспечении уровня доходов, необходимого для достойного благополучия людей и нормального уровня воспроизводства производительных способностей работников; экономическая функция рынка труда состоит в рациональном размещении, распределении и использовании труда; стимулирующая функция способствует развитию конкуренции между его участниками, т. е. конкуренции между работниками за лучшие рабочие места и между работодателями – за самых лучших работников, что в конечном счете приводит к повышению эффективности функционирования национальной экономики[3].

Интернационализация национальной экономики дает определенные преимущества стране, но и вместе с тем может усугубить ее положение, если ее экономическая и социальная политика не будут соответствовать строгим требованиям рыночной системы. Говоря об интеграции национальной экономики, специалисты отмечают следующие ее преимущества: расширение границ рынка; создание лучших условий для свободной торговли; возрастание конкуренции между странами; устранение барьеров для внедрения новейших технологий; расширение инфраструктурного потенциала общего рынка.

Список литературы:

Кулекеев Ж. А. Проблемы рынка труда и занятости в Казахстане / Ж. А. Кулекеев. – Частное учреждение «Центр исследований прикладной экономики». - Алматы, 2015. – 120 с.: 18 ил.

Карпухин Д. Н. Достижение достойного труда при создании и модернизации рабочих мест. – М.: ИЭ РАН, 2014. – 100 с.

Вукович, Г. Г. Рынок труда / Г.Г. Вукович, И.В. Гелета. - М.: Феникс, 2017. - 240 с.

УДК 06.77.01

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Хайржан Ж. А.
Батыс-Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақала еңбек нарығының негізгі ұғымдарын экономикалық жүйенің элементті ретінде көрсетеді. Еңбек нарығы жұмысының тиімділігі ұлттық әл-ауқатқа байланысты, қоғамның тұрақтылығы және әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің тиімділігі. Еңбек - маңызды өндірістік ресурс, онсыз өндірістік қызметке қатысу мүмкін емес.*

Негізгі сөздер: *еңбек нарығы, өндіріс факторлары, еңбек нарығының әлеуметтік және экономикалық функциялары, еңбек нарығының функциялары, еңбек нарығының субъектілері.*

УДК 06.77.01

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ

Шукуров Н.С., Мансурова М.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск.

Аннотация: *в статье рассматриваются американский,европейский и японский системы управления персоналом на примере известных зарубежных фирм*

Ключевые слова: *менеджмент, управление персоналом, система обучения, квалификация работников*

Рассмотрим конкретные примеры систем управления персоналом зарубежных компаний. Фирма (IBM) США занимается выпуском электронно-вычислительной техники. В основе системы управления персоналом этой компании лежит принцип уважения к личности, проводится политика гарантированной занятости в период экономического спада, демократическая форма общения, проводится профессиональное обучение.

Политика гарантированной занятости не мешает использовать временных работников, с которыми заключаются контракты на твёрдо установленный срок. В основном это работники предпенсионного возраста или сотрудники, специальные знания и опыт которых особенно ценен.

Компания разработала программу «сокращения персонала без увольнения» во время экономического спада. Она избегала принудительного увольнения. «IBM» использовала различные компенсационные выплаты и оказывала помощь при подборе нового места работы, в том числе и на других предприятиях фирмы. Применялось также материальное стимулирование добровольного увольнения и досрочного выхода на пенсию. Программа проводилась в 37 странах. Стоимость этих программ не превышала затрат, связанных с увольнение работников на фирмах сравнимых с «IBM». В результате проведения этой программы численность персонала уменьшилась, но нежелательной атмосферы общего страха удалось избежать.

Создание загородного клуба, политика открытых дверей, обязательность проведения собраний и ежемесячный опрос персонала, быстрое продвижение по службе, выдвижение на руководящие должности своих сотрудников, ротация на одном месте не более 2-3 лет (правило трёхгодичной ротации линейных менеджеров в штаб-квартиру) всё это привело к тому, что компания является лидером на мировом рынке компьютеров, благодаря эффективной работе персонала [1].

Введена в эксплуатацию внутрифирменная электронная сеть связи, включающая телестудию. Действует система непрерывного обучения. Примерно 5% годового рабочего времени уходит на обучение. Результаты обучения могут привести к служебному росту и повышению зарплаты или премии. Разработана система премирования в зависимости от результатов производственной деятельности. Раз в 2 года проводится доверительный опрос персонала об их отношении к фирме и руководителю.

Для руководителей кадровой службы организован двух недельный курс занятий по управлению персоналом. Его прохождению предшествует опрос каждого руководителя и его подчинённых о стиле его руководства. Кадровая политика направлена на сохранение целостности фирмы. Распространён дистанционный метод работы (аналог гибкого времени), означающий предоставление персоналу возможности работать вне помещения фирмы. А также предоставляется работникам право работать на дому, используя гибкий график работы. Работают программы социальной помощи работникам и членам их семей, финансовой поддержки работников, участвующих в различных общественных и культурных программах. Социальная политика способствует росту производительности труда.

Понимание того, что квалификация работников и их желание работать становится главной производительной силой и движущим началом производства, повлекло за собой переориентацию стратегии управления крупнейших фирм на мотивацию труда, получению больших знаний, умения, трудовых навыков, предприимчивости персонала.

Обязательным условием выживания фирмы в условиях стремительного роста научно-технического прогресса, считают в транснациональной корпорации «Моторола», является повышение квалификации сотрудников. В связи с этим фирма с 1991г. взяла на себя обязательство предоставлять каждому сотруднику не менее 5 учебных дней в году и к 2001г. сотрудники будут заняты на рабочих местах только 10 месяцев в году. Один месяц будет посвящён получению новых знаний и навыков, а другой - отдыху.

Классическим примером применения американской школы управления и мотивации персонала является известная американская компания «Макдональдс». В ней используются следующие принципы управления:

формирование жесткой иерархической структуры кадров - никакого двоевластия, у каждого подчиненного один начальник;

четкие должностные инструкции, в которых до мелочей описано, каковы обязанности каждого работника и как он должен их правильно выполнять;

хорошо организованная система контроля качества изготавливаемой продукции, принцип сдачи с первого раза;

строго почасовая система оплаты труда, наказание за опоздание и выговоры за приход раньше времени (в этом случае придется заплатить больше - согласно отработанному времени). Действует принцип «точно и вовремя», системы работы персонала отлажена и не предусматривает никаких вольностей;

формирование атмосферы равенства и единства (совместные обеды, равные ставки для работников одинаковых должностей, отсутствие дискриминации);

возможности карьерного роста, открытые перспективы;

высокая степень ответственности начальства за подчиненных.

Основной секрет успеха «Макдоналдс» – это способ, при помощи которого достигается однородность рабочей системы и преданность этой системе, без принесения в жертву американского индивидуализма и разнообразия [2].

Особенностями американского менеджмента являются:

во-первых, американская деловитость, то есть умение вести дело, предприимчивость в работе, поэтому закономерно, что именно в американском менеджменте была сформулирована и реализована в самых различных проявлениях концепция управления по целям. Пожалуй, американцы одни из немногих, кто действительно ценят время и деньги. Они не тратят рабочее

время напрасно и умеют экономить деньги. Еще одним важным признаком американской деловитости выступает единство слова и дела;

во-вторых, компетентность персонала, которой уделяется значительное внимание. Все фирмы стремятся сделать теоретические знания их сотрудников производительными, то есть наиболее эффективнее реализовать на практике. Американские компании практикуют различные системы подготовки и повышения квалификации персонала, создают консультативные фирмы, открывают школы управления, факультеты при высших учебных заведениях. Такие школы занимаются подготовкой специалистов различных направлений, но основное место в данной индустрии отводится консультативным фирмам. Эти заведения занимаются диагностикой протекания процессов управления на разных уровнях, систематизируют и популяризируют практику совершенствования управления.

Кроме того, в американских компаниях практикуется повышение квалификации как с отрывом от производства, так и в рамках данной компании. Наконец, важным принципом, который обеспечивает лидирующее положение американских фирм в мировой экономике, - комплексный контроль качества.

Развитие менеджмента в Европе − заслуга сразу нескольких государств. Лучшие принципы управления людьми, разработанные в каждой стране, положены в основу современной европейской модели менеджмента. Такие имена, как Макс Вебер, Андре и Эдуард Мишлен, Ричард Фэлк, Мюрдаль заняли свои законные места в истории науки об управлении людьми.

Рассмотрим европейский опыт менеджмента на примере Германии. Значительные результаты, достигнутые экономикой страны, свидетельствуют об эффективности системы организации и управления.

Главными целями менеджмента в Германии является получение максимальной прибыли и обеспечение выплаты акционерам дивидендов.

Управление предприятиями организовано таким образом, что наряду с четкими экономическими отношениями всех уровней существует, и жесткая административная подчиненность нижних уровней управления верхним, строгий спрос за выполнение плана. Усилия менеджеров направлены на обеспечение выживаемости компаний на рынке за счет создания условий по производству конкурентоспособной продукции. Стилем работы аппарата управления является метод убеждения подчиненных вышестоящим руководством. Такой стиль сформировался исходя из соображений, что при этом обеспечивается наибольшая отдача в работе.

В практике работы широко используется проведение регулярных дискуссий по различным проблемам (плану, итогам работы, рынку, перспективам развития, инвестиционным программам и др.). Как правило, не практикуется издание приказов и других директивных документов. Чаще указания носят форму совета, рекомендации. Однако если рекомендации подчиненными не выполняются, то решается вопрос о соответствии подчиненного занимаемой должности. На предприятиях создаются производственные советы, которые избираются представителями трудового коллектива. Производственные советы представляют интересы трудящихся перед администрацией предприятия. Без разрешения производственного совета не допускаются сверхурочные работы.

Решение о закрытии малорентабельных производств принимаются руководством предприятия только после консультации с производственным советом.

Менеджеры несут ответственность за получение прибыли и имеют надбавки в зависимости от нее. Если на участке работы, руководимым менеджером, не получена прибыль, то надбавка не выплачивается. При этом критически анализируется деятельность соответствующих структурных подразделений, намечаются меры по выправлению положения. Если эти меры не приводят к увеличению прибыли, то менеджер, ответственный за данный участок работы, заменяется.

Работа с кадрами является одной из главных функций менеджмента в Германии. Задачи

кадровых служб предприятий кроме подбора кадров включают: обучение персонала, повышение его квалификации, охрану труда, организацию оплаты труда, обеспечение старости и другие вопросы социальной политики.

Фирма«Siemans AG» (Германия) является одной из старейших промышленных компаний мира (основана в 1847 г. изобретателями Дж. Халске и В. фон Сименс) и относится к числу лидеров по производству радиоэлектронной и радиотехнической техники.

Матричная структура управления, применяемая на фирме, обеспечивает определённый контроль над деятельностью каждого департамента (их всего 17), как со стороны продуктовых, так и со стороны региональных управляющих, отчитывающихся пред центральным управлением.

Создана система моральных и материальных стимулов качественной работы в противовес администрированию.

Развита система обучения и повышения квалификации. Ежегодно из расходов на обучение 81% тратится на профессиональную подготовку промышленно производственного персонала. Действующая система повышения квалификации является бесплатной и доступной, не только для всего персонала, но и для лучших студентов отраслевых учебных заведений.

В Европейских странах также большое внимание уделяется повышению квалификации сотрудников, но в отличие от американского менеджмента, где лидерами в этой области являются крупные компании, наилучшие предпосылки для повышения квалификации имеются на малых и средних предприятиях. Акцент делается в основном на самообразование, а не на семинары и курсы во внешних учебных заведениях.

Во Франции применяется программа обучения «Challenge +», имеющая целью развитие и создание в стране новых предприятий инновационного направления. Программа поддерживается государством.

В понятие европейской модели включают совокупность общих черт менеджмента Германии, Франции, Испании, Швеции, Швейцарии, Финляндии, Нидерландов и других стран Европы. Вопрос поведения людей в коллективе сыграл немалую роль в развитии менеджмента в Европе. Человек социальный интересовал европейских менеджеров гораздо больше, чем человек индивидуальный. Денежное вознаграждение, по мнению основоположников менеджмента в Европе, не единственный фактор, мотивирующий человека к работе. Усилия во многих случаях определяются психологическими мотивами человека, от которых зависит его поведение[3].

Япония является крупнейшим в мире производителем легковых автомобилей, доминирует в производстве почти всех категорий массовых полупроводниковых микросхем, признана самой конкурентоспособной страной в мире. Эти и другие успехи во многом обусловлены высоким уровнем менеджмента, основателем которого были Мацусита, Исизака, Хонда, Морита, Ибука и другие. Японский менеджмент ориентируется на коллективную форму организации труда. Практикуется групповая ответственность, при которой все члены коллектива участвуют в принятии управленческих решений и несут равную ответственность за их реализацию. Из всего выше сказанного можно сделать вывод, что серьезный прогресс на всех японских предприятиях во многом обеспечен кадровой политикой.

Список литературы:

Маслова, В. М. Управление персоналом. Учебник и практикум / В.М. Маслова. - М.: Юрайт, 2015. - 508 с.

Коноваленко, В. А. Психология управления персоналом. Учебник / В.А. Коноваленко, М.Ю. Коноваленко, А.А. Соломатин. - М.: Юрайт, 2014. - 478 с.

Исаева, О. М. Управление человеческими ресурсами. Учебник и практикум / О.М. Исаева, Е.А. Припорова. - М.: Юрайт, 2016. - 246 с.

УДК 06.77.01

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ САЛАСЫНДА ШЕТЕЛ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІН ПАЙДАЛАНУ

Шукуров Н.С., Мансурова М.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақалада американдық, еуропалық және жапондық персоналды басқару жүйесі танымал шетелдік фирмалардың мысалында қарастырылады.*

Негізгі сөздер: *менеджмент, персоналды басқару, оқыту жүйесі, қызметкерлердің біліктілігі.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ӘОЖ 159.928.235

СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘДЕБИЕТТЕРДЕГІ КӨРІНІСІ

Аймағанбетова А.Б., Кинжекова Р.С.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада студенттердің шығармашылық қабілеттерін зерттеген психологиялық әдебиеттерге талдау жасалған. Шығармашылық қабілет ұғымына кіретін түсініктерге теориялық тұрғыдан анықтама берілген. Шығармашылық қабілеттің құрылымы, даму шарты, заңдылықтары тұжырымдалған.*

Негізгі сөздер: *Шығармашылық, қабілет,даралық, дарындылық,таным, ақиқат, жеке тұлға, психологиялық критерилер.*

Шығармашылық – студенттің өз даралығын түсінгенде орын алады. Өзінің осы бір ерекшелігі арқылы ол қайталанбайтын сонылықтың, ізденудің қуанышына бөленеді, жаңалыққа ұмтылыс жасау арқылы өзінің ішкі дүниесін жаңғыртуға қадамдар жасайды. Жан-жүйесіне жаңалық енген студентте білімдегі үздіксіздікті, толассыздықты қажетсіну жоғарылайды. Бұл білім көтеру арқылы жүзеге асады десек, маманның білім көтеру әрекеті – ол үшін арнайы ұйымдастырылған, кәсіби ізденіске ынталандыратын, соның нәтижесінде өзін басқаларға танытып ісінен қанағат табуына көмектесетін үрдіс. Тек сонда ғана студенттің ішкі мүмкіндіктері ашыла түсіп, шығармашылық қабілет жаңа сапалық деңгейге көтеріледі.

Шығармашылық қабілет жайлы жалпы түсінік П.К.Энгельмейрдің еңбектерінде беріледі. Бұл сапаны автор адамның өміріндегі даму фазаларының бірі, табиғаттың шығармашылығы ретінде қарастырады. Оның еңбектеріндегі негізгі идея адамның дарындылығы, шығармашылық үрдістің кезеңдері, шығармашылық қабілеттің жүзеге асуының құштарлық, ерік, дағды сияқты құрамдастарынан түзелетіндігіне арналады. П.К.Энгельмейр шығармашылықтың жалпы теориясы ретінде «эврилогия» ұғымын енгізді [1].

Біз зерттеп отырған шығармашылық қабілет Д.Б.Богоявленская, А.В.Брушлинский, А.Я.Пономарев, т.б. ғалымдар еңбектерінде шығармашылық қабілеттердің дамуы, тұлғаның интеллектуалдық әрекеті аясында қарастырылады. Олар шығармашылықтың заңдылықтары, шарттары, даму барысы жайлы мәселе көтеріп, бұл сапаның құрылысы танымдық қабілеттердің процессуалдық сипаттамаларының түзелетіндігіне тоқталады.

Жоғарыдағы авторлар зерттеулерінде шығармашылықтың қабілеттің құрылымы мына төмендегі құрамалардың жиынтығы түрінде көрсетеді:

а) жеке психикалық үрдістер, нышандар, қабілеттерден тұратын өзіндік қабілет;

ә) сенімдер, тұлғаның ішкі күштерін қозғайтын қажеттіліктері, құндылық бағдарлары, мотивтерінен құралатын әлеуметтік-психологиялық қондырғы;

б) оқу барысында, шығармашылық әрекеттерге қатысу және әлеуметтену арқылы алынған білім, білік, дағды түрінде көрінетін когнивтивті құрамасы;

Шығармашылық психология ғылым ретінде XIX-XX ғасырлар тоғысуында пайда болып, «жаңалық ашу» деген мәнге ие болды. Бұл мағынаны бізді қоршаған органикалық және органикалық емес өмірдің барлық саласында қолдануға болады. Өйткені өмірдегі кез-келген өзгерістер, жаңарулар-шығармашылық күштердің өнімі. Психологиялық әдебиеттерде олардың төмендегідей негізгі белгілермен сипатталатындығы көрсетіледі:

кез-келген жаңа өнім кездейсоқ немесе әртүрлі варианттар сынап көру нәтижесінде алынатындықтан, өнімнің жаңалығы оны жасаудағы үрдістің (жаңа әдіс, тәсіл, қимыл-әрекет) жаңашылдығынан тұрады;

шығармашылық үрдіс мәселені қарапайым логикалық алгоритм негізінде шешу мүмкін болмаған жағдайда орын алады, нағыз шығармашылық акт жағдайында мәселенің шарты мен оны шешу аралығындағы логикалық «қамал» алынады, ал оған интуиция мен иррационалдық бастау қатысады;

шығармашылық – үрдіс ретінде үнемі соны, өйткені жаңа құралдар, жаңа тәсілдер, әрекеттің жаңа бағдарламалары қолданылады; шығармашылықта әртүрлі жүйелердің элементтерінен жаңа пайдалы өнім алу жүзеге асады;

шығармашылық – танымммен, ақиқаттың сәулеленуі, оның дамуы мен қызмет ету заңдарымен тікелей байланысты, өйткені сәулелену шығармашылықтың базасы мен негізі; шығармашылық кезінде адам өзінің білімін кеңейтеді, тереңдетеді сондықтан ақиқат дүниені тану формасы ретінде танылады;

шығармашылық – мәселені, қалыптан тыс жағдайларды көру мен шешу үрдісі, ал кез-келген мәселе негізінде қарама-қайшылықтың шешімін табу жатыр сондықтан шығармашылықтың мәні ретінде осы ерекшелігіне көңіл бөлінуі керек;

шығармашылық – адам әрекетінің ең жоғарғы түрі, оның тұрмысының тәсілі, өзіндік әрекетінің, өзін-өзі дамытуының, өзін-өзі танытуының формасы;

шығармашылық – рухани және материалдық құндылықтардың бірлігі. Бұған студенттің күнділікті әрекеті тұрғысынан қарасақ, рухани шығармашылық бағдарлама, жоспар, жоба, модель ойлау үрдісінде туады, ал оны практикаға айналдыру – материалдық шығармашылыққа жатады;

шығармашылық – ойлаудың маңызды психологиялық критерийі, шығармашылықтың шешімі – эмоционалдық көтеріңкі көңіл-күйдің не күйзелістің айқын байқалуы.

Адамның шығармашыл болуы мәселесі барлық уақыттарда гуманитарлық ғылымдардың, әсіресе психологияның өзекті мәселесі болып келеді. Дегенмен қазіргідей әр адамның өз тағдыры мен кәсіби және жеке бағыттағы жетістіктері үшін өз жауапкершілігі артып отырған уақытта ішкі резервтерді көздеу, тәжірибе мен білімді тиімді қолдана білу үшін бұл мәселені зерттеу, талдау ғана емес дамытудың маңыздылығы арта түседі.

Тұлғаның шығармашылық сияқты аса маңызды сапасы сонымен қатар көптеген шетелдік психолог-зерттеушілердің назарын аударған олардың қатарына Дж.Гильфорд, А.Маслоу, К.Роджерс, Т.Торенс, Э.Фромм, т.б. енеді. Аталған авторлардың еңбектерін саралай отырып, мәселені зерттеушілерді негізінен екі топқа бөлуге болады: алғашқылардың пікірлері романтикалық көзқарасқа негізделсе, екіншілері шығармашылық феноменнің тұлғалық даралық деңгейде қарастырады. Біздің ойымызша қазіргі білімдік практика үшін соңғы топтағы зерттеулердің маңызы зор. Сондықтан жұмысымызды осы аталған ғалымдар еңбектерінде келтірілетін ой-пікірлерді сабақтау арқылы жалғастырамыз.

Қабілеттер мәселесін зерттеген Б.М.Теплов шығармашылықты тұлғаның белгілі бір әрекетті (немесе бірнеше әрекетті) табысты орындаудың шарты болып табылатын жеке психологиялық ерекшеліктері ретінде қарастырады. Автор жалпы және арнайы қабілеттердің болатындығын атап өте отырып, олардың жоғары деңгейлеріндегі көріністерінде қарай «бір биіктегі тұлға» (бір салада қабілетті), «екі биіктіктегі тұлға» (екі немесе бірнеше салада қабілеті бар адамдар) деген атаулар береді. Қабілеттерін пайда болуы, типтері, даму заңдылықтары мен диагностикалау мәселесін көтереді [2].

Осы тұрғыда Н.С.Лейтес, Б.М.Тепловтың жүргізген зерттеулеріндегі қабілеттер деген білімнің, біліктің өзі емес, оны тез меңгерудің ішкі шарттары деген көзқарасы мен келісе отырып, оған өзінің дені сау баланың оқи алмауы, оқу әрекетімен айналасуға қабілетсіз болуы мүмкін емес деген пікірін қосады. Қабілеттіліктің жоғарғы деңгейі дарындылық жайлы мәселесін қозғай отырып Н.С.Лейтес оны белгілі бір әрекетте табысты болуға мүмкіндік беретін адам қасиеттерінің интеграциясы деген көзқарас білдіреді [3].

Шығармашылықты жалпытұлғалық қасиет деп қарастыру көптеген психологиялық зерттеулерде көрініс тапқан. Солардың бірінің авторы Ю.З.Гильбух шығармашыл тұлғаның қасиеттерін құрамына саналылықтың әртүрлі деңгейінде қалыптасатын шығармашылыққа бағыт алу, шығармашылық ойлаудың дамығандығы, одан өзге белсенді танымдық әрекет, елес, тұрақты зейін, дамыған оперативті жад, оқи алудың негізгі біліктерін меңгеруді жатқызады [4].

Шығармашылық мәселесімен ғылыми тұрғыда айналысқан ғалымдар шығармашыл тұлғаның ерекшеліктерін айқындауға көп мән берген. Солардың бірі – Я.А.Пономарев шығармашыл тұлғаның мына төмендегідей ерекшеліктеріне баса назар аударады: перцептикалық ерекшеліктер – зейіннің ширауы, сезімталдық, интуиция, зор қиял, ойлап таба білушілік, болжай алушылық, жан-жақты білімділік, шаблонды қабылдамау, сонылық, бастамашылдық, табандылық, өзін-өзі ұйымдастыра алу, еңбекке қабілет. Ғалым шығармашыл тұлға шығармашылықта мақсатқа жеткеннен гөрі, шығармашылық әрекеттің жүру барысынан қанағат алады деп есептейді [5].

Шығармашыл тұлға А.Н.Луктың айтуынша – тәуекелшіл адам. Онда идея көп болады және оны жария етуден жасқанбайды. Оның – өзінің, кейде тіпті негізсіз болып көрінетін, батыл ойларынан да қорытынды жасауға әзір кісі деген пікірімен келіспеуге болмайды [6].

Шығармашылықты дамыту үшін белгілі бір жағдайлар мен шарттардың қажеттілігі жайлы ойды В.Э.Чудновский жалғастыра отырып, шығармашылық қабілеттің дамуы үшін ашық пікір білдіру болатын, еркін атмосфераның болуы, сондай-ақ тұлғаның өзіндік бағасын арнайы педагогикалық әдістермен толықтырып отыру қажеттілігіне тоқталады [7]. Ғалым тұлғаның шығармашылық қабілеттері интеллектуалдық әлеуметтік, практикалық сияқты әртүрлі салада болуы мүмкіндігін айтады.

Психологиялық зерттеулерде «шығармашылық» және «креативтілік» ұғымдары синоним ретінде қолданылған кездер болды. «Креативтілік» ұғымының латын тілінен аудармасы «жасап шығару» дегенді білдіреді. Былайша түсіндіру шығармашылықпен сәйкес келеді. Дегенмен соңғы уақыттарда «креативтілік» ұғымының мазмұны белгілі бір дәрежеде өзгерістерге ұшырады деуге болады. Оған өткен ғасырдың 30-40 жылдарында бұл ұғымның «жасырын күш», «жасап шығаруға қабілеттілік» ретінде қарастырылуы себеп болды. Ал 50-60 жылдары шығармашылық ойлауға байланысты зерттеулер аясында «креативтілікке» шығармашылық әрекетке қажетті идеяларды таба алу, ойлаудың икемділігі сияқты интеллектуалдық қабілеттің ерекше типі деген мән берілді.

Тұлғалық бағдарлы психология өкілі К.Роджерс шығармашылықты «креативтілік» ұғымымен бірлікте білдірген. Оның пікірінше креативтілік адамның қоршаған әлеммен байланысындағы шектеулерді жеңіп шығу үшін өзінің ішкі психологиялық әлемін зерттеу [8]. Оның осы пікірін әрі қарай тарқата отырып, қызы Н.Роджерс «шығармашылық әрекет біздің өмірлік қуатымыз, оны бір рет сезінген адам онсыз өмір сүре алмайтындай болады. Креативтілік – біздің мәніміз, біздің өміршеңдігіміз»,- деген [9].

Солардың көшбасшысы жеке тұлғаның дамуы мәселесінде байыпты пікір айтып, теория

тұжырымдаған Л.С.Выготский. Ол даму үрдісін адамның психикалық функцияларының жетілуімен жоғары деңгейге көтерілуімен байланыстырады. Оқыту мен дамудың арасындағы тығыз байланыс барын уағыздай отырып ғалым, дамуды қамтамасыз ететін оқыту теориясын алғаш ұсынды. Автор дамуды оқумен тең немесе оқу мен даму екі бөлек үрдіс деген пікірлерді сынға ала отырып, ең алғаш тұлғаның дамуының «аймақтары» жөнінде теория жасады.

ЖОО-дағы студенттердің шығармашылық қабілетін дамыту мәселесін психологиялық тұрғыдан талдау аясында адам дамуының интеллектуалдық,тұлғалық, әрекеттік сияқты негізгі бағыттарын бөліп қарастыруды жөн деп есептейміз. Талдау жұмыстары олардың өзара байланысты екенін, бірақ ұқсас, бірдей еместігін көрсетеді. Бұл жайлы А.В.Петровский тұлға мен психиканың дамуымен ұқсас емес тек бірлесе алатындығы жайлы пікір айтады.

«Тұлға» – ертеден келе жатқан ұғым. Тұлға дербес әрекет ететін субъект, адамның қоғамдық өмірінің дара нысанасы. Ол әлеуметтік тіршілік ету әдісі жағынан дара болады, оның мәні индивидтің өзіндік ерекшелігінде, оның өзіндік дүниесі ерекше өмір жолын белгілейді. Тұлға – қоғамдағы адамның даму дәрежесіне байланысты оның психикасында болатын жаңа сапа екендігіне А.Н.Леонтьев тоқталады [10].

Тұлға – әлеуметтік қатынастармен саналы іс-әрекетті жүзеге асырушы, нақты қоғам мүшесі, өзін басқалардан ажырата білетін, өзінкім екендігін түсінетін, есі кірген ересек кісі деген сипаттамаға лайық деп есептейді академик Т.Тәжібаев [11].

Тұлға – өзінің ұстанымы, өмірге деген өз көзқарасы, саналы еңбек нәтижесінде қалыптасқан дүниетанымы бар адам. Мұндай адам өз ортасынан оқ бойы озық отырады. Оның өзіндік ойлауы, сезімдері, ерік-жігері, жинақылық пен ішкі құмарлығы жоғары болады. Тұлғаның терендігі оның басқа адамдармен, ортамен байланысының терендігін қамтамасыз етеді. Сонымен тұлға – жай ғана адам емес, даралық сапалары, нышандары, қабілеттері дамыған, ізденгіш, ойлап табу үшін белсенді ізденуші адам. Тек ұзақ уақытқа созылған өзін-өзі дамыту арқылы қалыптасқан жеке адам ғана осылайша аталуға құқық алатындығын С.Л.Рубинштейн атап өтеді.

Әдебиеттер тізімі:

Энгельмейер П.К. Теория творчества. СП. 1971. – 178 с.
Теплов Б.М. Способности и одаренность. - М.: Просвещение, 1958. – 215 с.
Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. М.: Знание,1971. – 101 с.
Гильбух Ю.З. Внимание: одаренные дети. -М.: 1991. – 80 с.
Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
Лук А.Н. Мышление и творчество. М.: Изд. Политической литературы, 1976. – 128 с.
Чудновский В.З. Одаренность: дар или испытание? -М.: Знание, 1990. – 80 с.
Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Прогресс, 1994. – 94 с.
Роджерс Н. Творчество как усиление себя. // Вопросы психологии. – 1990. - №1. – С. 164-168.
Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. -М.: Наука, 1997. – 325 с.
Тәжібаев Т. Жалпы психология. Алматы: Қазақ университеті., 1989. – 225 с.

УДК 159.928.235

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аймағанбетова А.Б., Кинжекова Р.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается проблема исследования творческих способностей студентов в психологической литературе. Проведен теоретический анализ понятия творческих способностей. Рассмотрены закономерности и условия развития и структура творческих способностей.*

Ключевые слова: *творческие способности, индивидуальность, одаренность, познание, личность.*

ӘОЖ 373. 2.01

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бегимгужина Л.С.,Ахметов М.Г.
Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада мектеп жасына дейінгі балаларды салауатты тәрбиеге баулу, дене тәрбиесінің мақсаты мен міндеттері, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасының мазмұны қарастырылған.*

Негізгі сөздер: *Дене тәрбиесі, денсаулық, салауатты өмір салты, мектепке дейінгі кезең, оқыту және тәрбиелеу, рухани және физикалық даму, шынықтыру.*

Өскелең ұрпақтың бүгінгі таңдағы жағдайы еліміздің тұрғындарының денсаулығы мен жарқын болашақтағы олардың еңбек әлеуетін дамытуда басты роль атқарады.

Дені сау адам - табиғаттың ең қымбат жемісі. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан бастап осы ұстанымды басшылыққа алып келеді. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев дәстүрлі халыққа арналған Жолдауында Қазақстан азаматтарының денсаулығын нығайту, салауатты өмір салтын ынталандыру егемендіктің кілтін ұстар жастардың болашағына апаратын, алтын сүрлеу десе болады. «Саулық байлық негізі» - деп айтқандай, әрбір адам салауатты өмір салты мен өмір сүру үшін аурудың алдың алу және болдырмау.

Дұрыс тамақтану, қоршаған ортаны жақсарту туралы, сонымен дене тәрбиесімен айналысуы керек. Денсаулық әлеуметтік байлықтың негізі, сондықтан оны сақтап, нығайтуға барлық жағдайлар жасалуы қажет [1].

Бүгінде білім беру мекемелерінің алдында тұрған міндеттердің бірі – жас ұрпақтың салауатты өмір сүругекөзқарасын қалыптастыру, олардың денсаулығын сақтауға, қоршаған ортаны тазаұстауға және жоғары, сапалы білім алып, сол білімді келешектегі өміріндепайдалана білуге тәрбиелеу.

Адамның ақыл-ой интелектісін оның білімділікдеңгейінен байқауға болады. Білім – ақыл-ойдың бастапқы түрткісі және негізгіқұралы, әрі көрсеткіші болғандықтан, әрбір адам салауатты өмір сүру үшінбіріншіден ақыл-ойын жетілдіру керек; екіншіден материалдық

жағдайын түзеуітиіс, ол үшін адал еңбек етуі қажет. Балаларды жеке және қоғамдық гигиеналық дағдыларына тәрбиелеу - олардың денсаулықтарынқорғауда тұрмыстық, қоғамдық мінез-құлықтарының дұрыс қалыптасуында маңызды орыналады.

Салауатты өмір салтын жастардың бойында қалыптастыру мемлекетіміздің «Білім туралы» заңында білім беру жүйесінің негізі ретінде атап көрсетілген. Онда ұлттық және адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамдарды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау жолдары белгіленген.

Жалпы білім берудің мақсаты – терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін - өзі дамытуға адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, яғни жеке тұлғаны қалыптастыруға негізделген, ақпаратты технологияны терең меңгерген, жылдам өзгеріп жататын бүгінгі заманға лайықты, жаңашыл, рухани байлығы мол тұлғаны қалыптастыру [2].

Сондай-ақ салауатты өмір салтын қалыптастыру мен ел тұрғындарының ауруын ескерту және денсаулығын нығайтуға байланысты «Қазақстанның-2030 жылға дейінгі даму стратегиясымен» анықталған басты міндеттерді жүзеге асыру үшін ҚР Үкіметінің «Салауатты өмір салты мен дұрыс тамақтану концепциясы», «Салауатты өмір салты кешенді бағдарламасы», «ҚР медициналық профилактика мен салауатты өмір салтын қалыптастыруды жетілдіру бойынша іс-шаралар туралы» бұйрығы, «Республикада денсаулықты нығайтудың аудандық (қалалық) орталықтарын құру туралы», «Салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша мамандар дайындау туралы» құжаттар қабылданған болатын.

Демек қазір еліміздегі әлемдік жаһандану жағдайында, жалпы қоғам, отбасы, мектепке дейінгі ұйымдар мен мектептердің алдында балалардың салауатты өмір сүру дағдысына бейімдеу шараларын жетілдіру жұмыстары мен талаптары жүзеге асырылуда.

БҰҰ-ның Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасы бойынша денсаулық дегеніміз – адамның дене бітімінің кемістігінің жоқтығы мен аурулардың болмауы ғана емес, оның физикалық, рухани және әлеуметтік жағдайының сәтті болуы.

Салауатты өмір салты (СӨС) – бұл ең әуелі денсаулықты сақтауға және нығайтуға бағытталған сауықтыру жолындағы белсенді іс-әрекет. Өмірде адамның өмір салты өздігінен қалыптаспайды, ал салауатты өмір салты өмір сүру барысында мақсатты түрде қалыптасады. Қазіргі мәліметтер бойынша денсаулық 53-55%- ға салауатты өмір салтына тәуелді болады екен. Бұдан салауатты өмір салтын ұстанудың қаншалықты маңызды екендігі айқын.....

Мектеп жасына дейінгі балаларды дене тәрбиесіне тәрбиелу міндеттеріне – денсаулықты сақтау және нығайту, дамып келе жатқан организмді жетілдіру, қозғаушы біліктері мен дағдыларын, денелік сапаларын, мәдени-гигиеналық дағдыларын, дене тәрбиесі мен саналы өмір салтына тұрақты оң эмоционалды көзқарас қалыптастыру енеді [3].

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығымен бекітілген Мектепкедейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарлама «Білім туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 5 және 14 баптарына, Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес әзірленіп қазіргі таңда жүзеге асырылуда.

Аталған бағдарламаның мақсаты: мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктері мен жеке мүмкіндіктеріне сәйкес білім, білік, дағдыларын, рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру, «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясына негізделген жалпыадамзаттық құндылықтарға, ұлтжандылыққа және толеранттылыққа тәрбиелеу, сондай-ақ баланың мектепте оқуға әлеуметтік-психологиялық, тұлғалық, ерік-жігерлік, физикалық және зияткерлік даярлығы.

Бағдарламаның міндеттері: баланың өмірін қорғауды және денсаулығын нығайтуды қамтамасыз ететін заттық-кеңістіктік дамытушы орта құру, мектепке дейінгі білім берудің сабақтастығы мен үздіксіздігі ұстанымдарын қамтамасыз ету, балалардың дене, зияткерлік,

коммуникативтік, адамгершілік, эстетикалық дамуына бағытталған білім беру салаларын кіріктіру, әр жас тобында бағдарлама материалының мазмұнын игеруде балалардың дамуы мониторингін ұйымдастыру, мектепке дейінгі ұйым мен отбасының бірлескен ынтымақтастығы, мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуде ата-аналар қауымдастығының қажеттілігін қанағаттандыру.

Бағдарламада баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуына, танымдық және әлеуметтік мотивтерінің көрінуіне, қызығушылығы мен білім алуға деген құштарлығының дамуына ықпал етеді.Әр саладағы («Денсаулық», «Коммуникация», «Таным», «Шығармашылық», «Әлеумет»)күтілетін нәтижелер сабақтардағы оқу мақсаттарының жүйесі арқылы беріледі.Бағдарламаның мазмұны балалардың дене және психологиялық дамуының белілі бір жас кезеңдерін қамтиды [4].

Мәселен «Денсаулық» білім беру саласының мазмұнында дене шынықтыру ұйымдастырылған оқу қызметінде балалардың денсаулығын нығайту; мәдени-гигиеналық ережелерді орындау біліміне үйрету, жеке бас гигиенасының бастапқы дағдыларын игерту, салауатты өмір салты туралы бастапқы түсініктерін қалыптастыру жүзеге асырылады.Мектепке дейінгі кезең – бала ағзасының өте қарқынды дамитын кезеңі екенін білеміз. Яғни осы жас шамадағы баланың ағзасының барлық жүйке жүйелері мен дене мүшелерінің, жүйкелік - психикалық дамуы қалыптаса түскен кезі болып саналады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың салауатты өмір салтын қалыптастыру ең алдымен, мақсатты ұйымдастырылған оқыту және тәрбие үдерістері арқылы жүзеге асырылады. Заманауи педагогикада оқыту үдерісі баланы білуге ынталандыру және өзара бірлестікке сәйкес ептілік пен дағдыға үйрету, тәрбиелеу ретінде қарастырылады.

Ғылыми мәліметтерге сүйенсек, қазіргі балалардың денсаулық жағдайына орай, білім берудің денсаулық сақтау парадигмасын жүзеге асыру қажеттігін көрсетеді. Денсаулық сақтау мен білім беру жүйесі білім беру мекемелерінде баланың денсаулығын сақтау, қорғау және нығайтуды қамтамасыз ететін қолайлы денсаулық сақтау ортасын құруды талап етеді.

Ал баланың оқу мен тәрбиесін денсаулық сақтау тұрғысынан ұйымдастыру дегеніміз - баланың рухани және физикалық сәтті жағдайын қорғауға бағытталған психологиялық-педагогикалық және санитарлық-гигиеналық негіздеріне сүйенген салауатты өмір салтының принциптерін жүзеге асыру.

Әсіресе баланың өмірін қорғау мен оның денсаулығын нығайту, бала организмінің қызметін жетілдіру, оның денені дұрыс жетілдірудегі ықпалы, жұмыс қабілетін арттыру дене жағынан тәрбиелеудегі ең басты міндеттер мектепке дейінгі ұйымдар мен отбасының бірлескен іс-әрекеті болып табылады.

Мектепке дейінгі ұйымдардың оқыту және тәрбиелеу қызметінде мектеп жасына дейінгі балаларға салауатты өмір салтын қалыптастырудың мақсаты – балалардың денсаулығын сақтау және нығайту, денесінің дұрыс дамуын қамтамасыз ету, баланың дамуына қолайлы жағдай жасау, себебі бала денесі тез жетіліп өседі. Мектепке дейінгі шақта бала ағзасы әлсіз, әр түрлі жұқпалы ауруларға қарсы тұра алмайды, сондықтан оны аурудан сақтап, денсаулығын нығайтуда, қимыл-қозғалыс әрекетін дамытуда, мәдени-гигеналық дағдылар мен әдеттерді қалыптастыру болып табылады.

Баланың денесін шынықтыруды зерттеген белгілі ғалымдардың бірі Т.И. Осокина «...дене шынықтыруды педагогикалық ықпалмен мақсатты жүргізгенде нақты нәтижеге жетіп, бала денсаулығы нығайып, жалпы шыдамдылығы, жұмыс жасау қабілеті артып, жеке тұлға болып қалыптасып, жан-жақты дамуына әсерін тигізеді деп көрсетеді [5].

Әсіресе мектеп жасына дейінгі балаларға салауатты тәрбиеге баулу дене тәрбиесі негізінде жүзеге асырылады. Оларға мыналар жатады: балалар күтімі және өсуіне қолайлы мәдени-гигеналық жағдай жасау, дұрыс жасалған күн тәртібі, тамақтандыру, дененің тазалығы, баланың жасына, ауа-райына ыңғайлы киінуі, гимнастика және қимылды ойындар ойнату, ұйқысын ұйымдастыру, серуенге шығару, күнді, ауаны, суды тиімді пайдалану.

Ата - аналар өз тараптарынан мектепке дейінгі ұйыммен бірлестікте балаларының қалыпты дамуына психологиялық тұрғыдан қолдау жасағаны абзал. Мәселен 6 жастан мектепке келгендердің 39%-да құжаттағы жастан биологиялық жасының кешігуі байқалады.

Баланың 6-7 жасқа келгені, оның мектепке психологиялық жетілгендігі мен дайындығын көрсетпейді. Керісінше бұл кезеңде балалардың дамуының ауытқулары мен денсаулық жағдайлары бақылау жасауды талап етеді. Балалардың 90%-ның жұмыс қабілеттілігі төмен болуы себепті оқу сабақтарында енжарлық танытады. Олардың оқуға деген ынта, қызығушылығы төмен, ақыл-ойды жұмсауды қажет ететін тапсырмаларға селқос болып келеді.

Мектепке дейінгіұйымдардың негізгі міндеттерінің бірі – балаға қимыл негіздерін үйрету. Балаларды жүру, жүгіру, секіру, лақтыру, өрмелеу сияқты қимылдарды, сондай ақоларды мақсатқа бағытталған қимыл жасауға, қажет кезінде қимылды тежеуәрекеттеріне де үйрету көзделеді. Қимылдың тәрбиелік әсері де зор: ойын, гимнастикалық жаттығулар мен еңбек үстінде балалардың кеңістікті бағдарлау, шапшаңдық,дәлдік,ептілік қасиеттері, ұжымдық қарым-қатынастары тәрбиеленеді.

Әсіресе мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті ойын болып табылады. Ойында баланың дене күші артады, қолы қатайып, денесі шындала түседі, көзіқырағыланады, зеректілігі, тапқырлығы, ынтасы артып жетіле түседі. Сондықтан да алдыңғы кезекте мектепке дейінгі ұйымдардың педагог-тәрбиешілері мен ата-аналар баланың табиғи мүмкіндігі мен қызығушылығын және жас ерекшеліктерін ескеріп, оның рухани және физикалық тұрғыдан еркін дамуына жағдай жасау және оларды қорғау қажет

Мектепке дейінгі ұйымдарда денсаулық сақтау іс - шаралары кешенді де, жүйелі жүргізілуі қажет. Сонда ғана жаңа өсіп келе жатқан өскелең ағза сыртқы факторлар әсеріне төтеп бере алатын болады.

Бұл өз кезегінде келесідей мақсатты ұйымдастырылған іс-әрекеттер арқылы жүзеге асырылады: оқу сабақтарының бағдарламалық міндеттерге сай жүргізілуі, ертеңгілік жаттығулардың, қимылдық және сюжетік рольдік ойындардың дұрыс таңдалуы және өткізілуі, дене шынықтыруға арналған ойын-сауық шараларына ата-аналарды тарту және олармен бірлестікте жүргізу, ата-аналармен бірге балалар дәрігерінің қатысуымен дөңгелек үстел өткізу, «Денсаулық» бұрышын жасақтау, пайдалы ақыл- кеңестермен балалар мен ата - аналарды ақпараттандыруболып саналады.

Қорыта айтқанда қазіргі өмір сүру шартында тұлғаның денсаулық жағдайын сақтау мен қорғау және нығайту, әсіресе мектепке дейінгі жас кезеңінен бастап назарда болғаны абзал.

Әдебиеттер тізімі:

Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030 стратегиясы - ел дамуының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналғанстратегиялық бағдарламасы. – 1997. - https: //kk.m.wikipedia.ord.

Білім туралы Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. - Әділет АҚЖ. - http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487.

Аралбаева Р.К. Мектепке дейінгі педагогика. Алматы: Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2012.-220 б.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы.http://engime.org/mektepke-dejingi-terbie-men-oitudi-lgilik-ou-bafdarlamasin-bek.html

Осокина Т.И. Физическая культура в детском саду 3-е изд., перераб.— М.: Просвещение, 1986. — 304 с.

УДК 373. 2.01

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Бегимгужина Л.С., Ахметов М.Г.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В данной статье проанализировано влияние здорового образа жизни и физического воспитания детей дошкольного возраста на обучающую деятельность учащихся, утомляемость и дан анализ содержания учебной программы дошкольного обучения и воспитания.*

Ключевые слова: *физическое воспитание, здоровье, здоровый образ жизни, дошкольный период, обучение и воспитание, духовное и физическое развитие, закаливание.*

ӘОЖ 378.1(075.8)

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ АРНАЙЫ БІЛІМДІ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ

Жакенова Г., Джонисова Г.Қ.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақаладамектеп жасына дейінгі балаларға инклюзивті білім беру мәселесі қарастырылады. Мектепке дейінгі мекемедегі инклюзивті білім берудің мақсаты мен міндеттері көрсетілген. Мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық-педагогикалық түзелуіне, әлеуметтену процесіне тиімді әсер ету жолдары ұсынылған.*

Негізгі сөздер: *Инклюзивтік білім беру, арнайы білім, әлеуметтендіру, мінез-құлық, психолог, дефектолог, ата-ана.*

Инклюзивтік білім беру – мектеп жасына дейінгі әр түрлі мұқтаждықтағы даму мүмкіндіктері шектеулі балаларды дамытуды, мектепке дейінгі білім алуға және дамытуға қол жеткізуді көздейтін кіріктірілген білім беру процесі. Инклюзивтік оқыту негізінде балалар құқығын кемсітпеу, адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, оларға арнайы жағдай қалыптастыру негізі жатыр. Бала – біздің болашағымыз. Балаларға бәріміз жауаптымыз. Ата-аналардың басым бөлігі балаларының оқу-тәрбие мәселесіне келгенде жайбарақаттығы, салғырттығы басым. Көптеген ата-аналар балаларының тілі жай шыққанына, есте сақтау қабілетінің нашарлығына дер кезінде мән бермейді, білікті маманға апарып көрсетпейді. Тіпті баласының болашағына аландайды дегеннің өзінде қаражат жоқтығын сылтауратып қозғала қоймайды. Олардың көбі психологиялық-медициналық-педагогикалық көмектің қызметі тегін екенін логопедтен, дефектологтан, психологтан тегін кеңес алуға болатынын білмейді. Соның кесірінен баланың ақыл-ой дамуы нашар деңгейде екенін мектепке барғанда белгілі болады[1].

Мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу құқықтары «Қазақстан Республикасының балалардың құқықтары туралы», «Білім беру туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетуге ықпал ету туралы», «Қазақстан

Республикасында кемтарларды әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызмет туралы» ҚР заңдарында бекітілген. Осы құжаттардың негізінде мектепке дейінгі мекемеде инклюзивті білім беруді жүзеге асырудың масаты мен міндеттері айқындалды. Мектепке дейінгі кезеңде инклюзивті білім берудің мақсаты: мүмкіндігі шектеулі балаларды психологтық-дәрігерлік-педагогикалық қолдауды іске асыру және инклюзивті білім беруді орындау арқылы тең құқылы тұлға болуға мүмкіндік жасау.

Міндеті:

әлеуметтік бейімделу, тәрбиелеу, білім беру үрдісіне барлық қатысушылармен ерекше сұранысқа ие балалардың жағымды, өзара қарым- қатынасын қалыптастыру;

олардың сұраныстары мен мүмкіндіктерін ескере отырып, жан-жақты дамуына жағдай туғызу керек және әлеуметтік тұрғыда дұрыс мінез- құлық қалыптастыру;

мүмкіндігі шектеулі балаларға бөбекжайда қажетті құралдармен қамтамасыз ету;

балалардың денсаулықтарына, жүйке жүйесінің дамуына жүйелік бақылау ұйымдастыру;

баланың даму деңгейіне таңдап алынған бағдарламаның жеткен жетістіктеріне үнемі бақылау жүргізіп отыру;

көңіл – күйі және тұлғалық дамуының кемшіліктеріне, жоғары деңгейдегі түзетулер жасау.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпыға бірдей білім беру орталықтарына қарай бейімдеу 2002 жылдан басталды. Сол жылы Қазақстан ТМД елдерінің арасында алғашқы рет «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медико-педагогикалық тұрғыдан қолдау» туралы заңды қабылдады. Осы заң аясында мүмкіндігі шектеулі балаларға ерте бастан білім беру мәселесіне мән берілген. Оларды білім беру, әлеуметтік, медициналық тұрғыда қамтамасыз ету қарастырылған. Ең бастысы, аталмыш заңда инклюзивті білім берудің негізгі принциптері айқындалды.

Қазақстан 2008 жылы БҰҰ-ның «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенциясына қол қойып, барлық мүмкіндігі шектеулі жандарға жағдай жасауға міндеттенген. Елімізде инклюзивті білімнің нашар дамуы ҚР-да білім беруді дамытудың 2011-2020 жылға арналған мемлекттік білім бағдарламасында сипатталып, оның жоспарлы дамуына әсер ететін қауіп-қатер ретінде елімізде мүмкіндігі шектеулі балалар мен мүгедек балалардың көбеюі атап көрсетілді және екі кезеңге белгіленген инклюзивті білімді жүзеге асыруға мақсаттары мен міндеттері айқындалды. Бағдарламаны іске асыру нәтижесінде ҚР-да 2015 жылға қарай инклюзивті білім беру мен мүмкіндігі шектеулі балалардың 25% қамту көзделсе, инклюзивтік білім беруге жағдай жасау 30%, 2020 жылға қарай 70% ұлғаяды. Инклюзивті біліммен қамтылған балалар үлесі даму мүмкіндігі шектеулі балалардың 50% құрайтын болады.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық-педагогикалық түзелуіне, медициналық оңалтуға бала тағдырына жауапты ұстаздар, дәрігерлер, әлеуметтік қызметкерлер бірлесіп ата-анамен тығыз байланыста жұмыс атқарғанда ғана, олар өзін қоғамның толыққанды мүшесі ретінде сезінуіне жол ашылады.

Ең бастысы мүгедек балаларды сәби кезінен бастап анықтап, олардың ортаға бейімделуіне жағдай жасауымыз керек. Сондықтан арнайы жұмыс тобын құрып, әр баланың қабілет-қарымын анықтап, дұрыс бағыт-бағдар беріп, жарымжан балалардың жастайынан жасық болып өсуіне жол бермеуіміз керек.

Мүмкіншілігі шектеулі балалардың дамытуда тұлғалық қалыптасу мүмкіндіктері айқындалды, мысалы:

- баланың өздігінен күн тәртібін орындауға бейімдеу;
- өз ара жекелеген достық қарым қатынас;
- әр түрлі бағытта қабілеттілікті қалыптастыруға бейімдеу;
- психологиялық, медициналық, педагогикалық бірлестікте жүйелі қадағалау [3].

Ауытқушылығы бар баланың отбасында алғашқы күннен бастап ата-анасының ұнжырғасы түсіп, күйзеліске тап болады. Ата-аналарының қоршаған ортамен қарым-қатынасы үзіледі, қатынас аясы тек туыстары, дәрігер, мұғалімдермен ғана шектеледі. Баланың мінез-құлқы,

тәртібіндегі өзгерістер ата-ананың күткеніндей, ойындағындай болмай, ата-анаға қайғы мен мазасыздық жағдайын әкеледі. Сол себепті отбасындағы өзара қарым-қатынастар бұзылады, әрі қиындыққа тіреледі. Тіпті кей жағдайда отбасының бұзылуына (ажырасуға дейін) әкеледі. Сондықтан мұндай балаларды тәрбиелеуде ата-аналарға тек педагогтардың ғана емес, арнайы мамандардың да көмегі қажет. Арнайы педагогиканың дамуының қазіргі кезеңінде дамуында ауытқуы бар балаларға білім беруге ықпал ету мәселесі өте өзекті орынды алуда. Бұл мәселені шешуде әлеуметтік қызметкерлердің орны ерекше.

Әлеуметтік педагог – арнайы (түзету) білім беру мекемесінің қызметкері, ол барлық институттардың өкілдері (педагог, психолог, дәрігер, әлеуметтік қызметкерлер, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, еңбек ұжымы және ата-аналар) және басқа да қызығушылық танытқан тұлғалармен тығыз қарым-қатынаста болады.

Инклюзивті категорияға жататын балабақша – дені сау балалар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды бірге тәрбиелеу мен оқытуды, ол мектепке дейінгі білім берудің құрамды бөлігі болып саналады.

Педагогикалық ұжым келесі міндеттерді шешеді:

- әр баланың мүдделері мен мұқтаждықтарн анықтау;
- тәрбиелеу мен білім беруді дифференциациялау және жекелендіру ;
- тәрбиелеу мен білім берудің арнайы әдістемелерін, шараларын қолдану;
- тәрбиелеу мен білім беру ортасын ерекше ұйымдастыру;
- баланы тәрбиелеу, білім беру және түзету процестеріне міндетті түрде ата-аналарды қатыстыру;
- барлық мамандар жігерін біріктіріп ерекше мұқтаждықтары бар баланың әр қайсысына арналған біртұтас түзету-білім беру бағдарламасын дайындау;
- қоғамда ерекше мұқтаждықтары бар адамдарға деген толеранттық қатынас орнауына ат салысу;
- білім берудің әртүрлі формаларының коррекциялау бағытталғандығы:
- «біртіндеп» бөлінген білім беру қамтамасыз етіледі;
- ерекше білім алу мұқтаждығы бар бала жұмысының тұрақты ағымдағы бақылау элементтері енгізілген;
- балалардың қажеттіліктеріне сәйкес жеке-дамытушы бағдарламалары мен маршруттары бірінен соң бірі жүзеге асырылады;
- білім берудің сапалы жекелендірілуі қамтамасыз етілген;
- білім беру ортасының ерекше уақыт және кеңістіктегі ұйымдастырылуы қарастырылған;
- ата-аналарды түзету-дамыту жұысына қатыстыру;
- ата-аналарға және отбасы мүшелеріне олардың балаларының ерекшеліктері және оның тиімді даму шарттары жайында жекеленген кеңес беріледі;
- біріккен ата-аналар және балалар сабақтары;
- белсенділік орталықтары жұмыстарында, экскурсияларда, топ мерекелерінде ата-аналардың қатысуы;
- баламен әріптестік технологияларына, оны тәрбиелеу мен жанұя жағдайында оқыту әдістемелеріне ата- аналарды оқыту;
- консультация пункты және Лекотека мамандары ата-аналарға психологиялық көмек көрсетеді [4].

Әлеуметтік қызметкер мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарына оларды дұрыс дамыту және тәрбиелеу мақсатында төмендегідей ұсыныстар бере:

Баланың ерекшелігін дұрыс түсініп, қабылдаңыз.

Балаңызға үнемі шыдамдылық пен сүйіспнешілік танытыңыз.

Әрқашан өз-өзіңізге сенімді болып, балаңызға ішкі жағымсыз қобалжуларыңызды көрсете бермеңіз.

Үй тұрмысына байланысты жұмыстарды балаңызбен бірге атқаруға тырысыңыз.

Баланың өз құрдастарымен жиі қарым-қатынаста болуына ықпал жасаңыз.

Мектеп жасына дейінгі балаларды инклюзивті оқыту идеясының қандай артықшылығы бар?

Артықшылықтың сипаттамасы дамуында ауытқуы бар балалар сегрегация (қалыпты балалардан бөлек ұстау) салдарынан құтылады, оның ішінде «ақыл – есі аз» деген «мөр» тағылудан және қалыпты балалармен шектеулі байланыс әсерінен жағымсыз қарым – қатынастың қалыптасуынан құтылады. Олар басқа балаларға еліктеу арқылы бейімделудің жаңа дағдыларын, сәйкес үлгілерді меңгереді. Олар өз қатарластарының қалыпты ортасына түседі, олармен қарым – қатынас жасайды, жаңа әлеуметтік дағдылар және әлеуметтік қолдау шеңберін игереді [5].

Шынайы өмір тәжірибесіне ие бола отырып, олар ересек өмір сүру жағдайны қажетті дағдыларды алу мүмкіндігіне ие болады. Оларға дамуы қалыпты балалармен достасу мүмкіндігі беріледі.

Дамуында ауытқуы бар балалар отбасы

1. Олар қалыпты даму үстіндегі балалар өмірімен таныс болады.

2. Олар өздерін қоғамның басқа мүшелерінен тым көп оқшауланбағанын сезінуі мүмкін.

3. Олар дамуы қалыпты балалар отбасымен достық қарым – қатынас қалыптасып, ол отбасы қажетті көмек көрсету мүмкін.

Дамуы қалыпты балалар отбасы

1. Олар дамуы мүмкіндігі шектеулі балалар отбасымен достық қарым – қатынас қалыптасуы мүмкін.Отбасына қажетті көмек көрсетуі мүмкін.

2. Өз балаларына олардан ерекшеленетін балаларды сол қалпында өз қатарына қабылдауды үйрету мүмкіндігі туады.

Инклюзивті білім беруді ұйымдастыру 4 кезеңде жүргізіледі:

Мамандар бөбекжайға қабылданған мүмкіндігі шектеулі балаларға 2 апта мерзімінде жеке бақылау жүргізеді.

Жұмыстың түзетушілік-дамытушылық кезеңі. Мүмкіндігі шектеулі баламен жеке дамыту, түзету жұмыстарын жүргізу.

Жұмыстың мектепке дейінгі білім берушілік кезеңі. Баланың жеке басының мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін ескере отырып, топ тәрбиешілері мектепке оқуға даярлауды қарастырады.

Әлеуметтік тәрбие жұмысы. Әлеуметтік педагог мүмкіндігі шектеулі балалардың үйіне барып, ата-анасымен пікірлесіп отбасының әлеуметтік жағдайын анықтайды[6].

Әдебиеттер тізімі:

Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы. ҚР 2002ж №343 заңы.

Бгажнокова И.М. «Школа для детей с нарушениями интеллекта: тенденции перспективы развития» //Дефектология 2004ж № 5.- 41-43 б.

2011 – 2020 жылға арналған Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан, 2010, 18 – маусым.

Кряжева Н.Л. Кот и пес спешит на помощь. Анималотерапия для детей. Ярославль: Академия развития, 2000.- 86с.

Сүлейменова Р.А. Әлеуметтік түзету-педагогикалық қолдау мүмкіндігі шектеулі балаларды интеграциялау жолы ретінде. - «Арнаулы білім алуға қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беру процесіне енгізу мәселелері» республикалық семинарының материалдары. - Алматы, 22 ақпан, 2002.

УДК 378.1(075.8)

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ТРЕБУЮЩИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Жакенова Г.,Джонисова Г.Қ.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается проблемы инклюзивного образования детей дошкольного возраста. Определены цель и задачи инклюзивного образования в дошкольном учреждении. Предложены эффективные пути психолого-педагогической коррекции и социализации детей с ограниченными возможностями.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, специальное образование, социализация, характер, психолог, дефектолог, родители.*

УДК 159.928.235

ЭМПАТИЯ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ КАЧЕСТВО ПСИХОЛОГА.

Қадырғалиева Г.Р., Сапашева К.Х.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается эмпатия как профессиональное качество психолога. Проведен анализ трудов ученых, в которых говорится о путях управления эмпатией. Исследуются пути развития эмпатии.*

Ключевые слова: *Эмпатия, психолог, качество, сочувствие, профессия, свойство, интеллект.*

Профессия психолога относится к категории «человек-человек». Именно поэтому особое место в ряду необходимых качеств психолога, занимает эмпатия. В ряде исследований, перечислены и качества, не приемлемые для профессии психолога-практика. Это: неумение понять позицию другого человека; ригидность мышления; низкий интеллектуальный уровень[1].

Рассмотрим определения эмпатии в смежных для нас профессиях «человек-человек»:

1.Эмпатия - способность человека понимать мысли и чувства других людей. Эмпатия психотерапевта часто считается одним из основных качеств, которое способствует успешному лечению больных[2].

2. Эмпатия - способность идентифицироваться с другим человеком, почувствовать то, что он ощущает [3].

3. Эмпатия - (empathy) ощущение способности испытывать за другого его чувства. Сопереживание является определяющим во многих межличностных отношениях и социальных установках [4].

Эмпатия – это сопереживание другому человеку так, как если бы на его месте был ты сам. Она может быть сенсорной (мы видим, как гимнаст прыгает на батуте и у нас непроизвольно сокращаются мышцы живота) и эмоциональной (человеку грустно, и нам тоже становится

печально). Когда речь идет об эмпатии, в основном, подразумевается именно сопереживание чужим эмоциям [5]. Тут надо отметить, что это совершенно не логический феномен: я подумал, отчего другому плохо/хорошо, поставил себя на его место и сам расстроился/обрадовался. Такой подход очень неплох как техника для развития эмпатии, но это не эмпатия непосредственно. Здесь речь идет о почти бессознательном сочувствии. У некоторых оно развито настолько сильно, что они переживают чужое состояние вопреки своей воле, даже когда столь глубокое погружение в жизнь другого им самим мешает и раскоординирует их дела. Как ни странно, такие люди встречаются очень и очень часто, и это не имеет отношения к сверхспособностям – это просто развитая психическая функция, отчасти связанная с «шестым чувством». Вообще проявлять эмпатию характерно для всех людей в рамках психической нормы. Эмпатии лишены разве что психопаты, что позволяет им совершать жестокие, ужасные вещи без угрызений совести: они не чувствуют чужую боль. Но люди стремятся к крайностям, как уже говорилось. Поэтому одни руководствуются сопереживанием и во многом строят отношения с религией на базе эмпатии, а другие, если такое сочувствие у них выражено неярко, вычеркивают вообще из своих лекал внимание к чувствам окружающих.

Людей с сильно развитой эмпатией можно условно разделить на два вида: тех, кто ей руководствуется, и тех, кому она слегка мешает жить, потому что они стараются не руководствоваться ей, но от нее никуда не деться. Последних не так мало, как можно подумать. Так некоторых людей захлестывают чужие чувства: они считывают их и не знают, что с ними делать, зачастую даже не осознавая, в чем их причина. И хорошо, если это радость или волнение. А если это боль или паническая атака?От эмпатии, конечно, избавляться не нужно. Это одна из высших психических функций и большой дар: сопереживание в числе других феноменов делает нас людьми. Но нередко можно наблюдать, как вот такие чуткие высокоорганизованные люди не анализируют ничего, кроме своих ощущений. В конфликте, даже религиозном, они встанут на сторону того, кому больнее, а не того, кто прав. Из ученых они будут слушать того, кто гуманнее и тактичнее. Они отдают на благотворительность последнюю рубашку, не проверяя номеров чужого счета, не допуская мысли о мошенничестве. И все эти качества невероятно ценны, но столь слепо идти на поводу у эмпатии не стоит. А что, если прав не тот, кто искренне оскорблен и кто мучается, а тот, чьи доводы весомее? Ведь жертвы тоже могут ошибаться. И, может быть, именно поэтому стали жертвами.Никакого рецепта от эмпатии нет и не надо. Если она действительно сильная и мешает сосредоточиться, попробуйте абстрагироваться, представьте, что перед вами аквариум. Представьте то, что вас трогает, максимально абстрактно, как некую схему, а не живых людей. Однако это очень и очень сложно и, как правило, не нужно. Отдельного разговора требует разве что работа врачей и сходные профессии, где высокая эмоциональная вовлеченность мешает сосредоточенности, поэтому и считается, что все врачи – циники. Это жесткая профессиональная необходимость: ты не сделаешь операцию на сердце, если будешь размышлять, как будут страдать родственники, если больной умрет. Но в целом, конечно, не следует выключать это ценное свойство души. А вот разум включать надо. Другая крайность – исключение эмпатических переживаний из приоритетов вообще. Таких людей можно назвать черствыми, они минимально реагируют на чужие огорчения и жизненные трудности. В принципе, это не так плохо: бережет кучу нервов и позволяет хорошо анализировать факты. Им обычно дан острый ум, искупающий отсутствие сильной эмпатии. И как раз его можно направить на то, чтобы развить в себе гуманность и способность к сопереживанию. Хорошему аналитику развитая эмпатия даст возможность объемнее смотреть на реальность. Но как это сделать?

Во-первых, есть логический суррогат эмпатии: надо представить себя на месте другого человека и попробовать осознать, что бы вы чувствовали в такой ситуации. Смоделируйте это не машинально – вообразите себе весь иной жизненный путь, иные установки и ценности. Это поможет вам понять внутренний мир другого и станет шагом на пути к полноценному сопереживанию.

Во-вторых, больше рефлексируйте. Погруженность в себя, как ни странно, помогает сопереживать другим. Например, интроверты более склонны к эмпатии, так как не транслируют свои чувства вовне и вообще имеют привычку к глубокому самоанализу.

В-третьих, развивайте спонтанность в решениях и умение импровизировать. Эмпатия напрямую связана с тем, что в соционике называют иррациональностью, то есть, если вкратце, построением жизни по волнам, а не в соответствии с жестким графиком.Крайности несимпатичны, они делают нас уязвимыми и слепыми. Если каждый из нас попробует отмагнититься от своего полюса в эмпатии, то, может быть, мы встретимся посередине – там, где разум и гуманность идут рука об руку.

Многие путают эмпатию с сочувствием и сопереживание. Посмотрим характеристики описанных категорий:

Сопереживание – это когнитивная сфера осмысливания «чужого несчастья» - на уровне понимания проблемы другого человека (например, попавшего в трудную ситуацию)[6]. На когнитивном уровне, лучшее, что готов сделать психолог – это проанализировать, включить мозги, вытащить свои знания, использовать личный умственных опыт, но не затрагивая (не используя, не подключая) свои собственные эмоции.

Сочувствие - категория порядком выше сопереживания. Здесь задействованы эмоции и чувства психолога, как личный опыт.

Эмпатия (помним, что сочувствие и сопереживание «входят в ее структуру») – только при наличии эмпатии, психолог чувствует чувства клиента «как свои собственные»!

Он находится в ситуации и в чувствах клиента «как у себя дома», не путая свои «похожие» чувства и свою «похожую историю» с чувствами и историей клиента. Поэтому, психолог и клиент работают совместно, быстро (насколько это возможно), качественно. Более того – у них образуется психолого-клиентский альянс на долгие годы. Согласно исследованиям, эмпатия формируется:

- только до трех лет (до момента осознания ребенка своей идентичности с окружающим его миром)
- после трех лет уже поздно – ребенок бессознательно сфотографировал способы взаимодействия с миром на примере своих родителей (или людей, заменяющих их)
- эмпатия формируется при условии, когда в семье нет лицемерия (либо ребенок посчастливилось не присутствовать при поступках лицемерия людей, значимых для него) [7].

Однако, не все так просто. Эмпатия может быть ниже среднего (ниже нормы), средней (не достаточной до развитой), достаточно развитой (в норме) и излишней (сверх нормы). Поэтому, говоря о развитой эмпатии, мы имеем ввиду именно «достаточно развитую эмпатию. Выходит, что потенциальные удачливые психологи-практики (психотерапевты, врачи, психиатры, психологи-педагоги и другие категории психологов) – это люди с развитой эмпатией. Тут не поспоришь, потому что «эмпатийные психологи» счастливы в выборе своей профессии, потому что, они – точно «на своем месте».

Список литературы:

Алтухова Е.В. Психолого-акмеологический механизм формирования эмпатии в отношениях преподаватель-студент // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2007. - № 1. – 270 с.

Краткая медицинская энциклопедия: в 2-х т./под ред. В.И. Покровского. - 3-е изд. - М.: НПО «Медицинская энциклопедия»- Крон-Пресс. 1994. – 584 с.

Блейхер В.М., Крук И.В. Толковый словарь психиатрических терминов // Ред. к.м.н. С.Н. Боков - Воронеж: Изд. НПО «МО ДЭК», 1995. - 640 с.

Джери Дэвид, Джери Джулия; Пер. с англ. Н.Н. Марчук: Большой толковый социологический словарь. - М.: Вече: АСТ, 2001. – 630 с.

Ванершот Г. Эмпатия как совокупность микропроцессов // К. Роджерс и его последователи: психотерапия на пороге XXI века (под ред. Д. Брэзиера). М., «Когито-центр», 2005. – 125 с.

Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. – М.: АСТ, Астрель, 2008. – 235 с.
Гаврилова Т.П. Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста. М., 1977. – 186 с.

ӘОЖ 159.928.235

ЭМПАТИЯ ПСИХОЛОГТЫҢ КӘСІБИ САПАСЫ РЕТІНДЕ

Қадырғалиева Г.Р., Сапашева К.Х.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада эмпатия психологтың кәсіби сапасы ретінде қарастырылады. Эмпатияның анықтамасы, құрылымы, оның басқарудың жолдары жөнінде айтылған ғалымдардың еңбектері талданған. Сонымен қатар эмпатияның даму жолдары да сөз болады.*

Негізгі сөздер: *эмпатия, психолог, сапа, жанашырлық, мамандық, қасиет*

ӘОК 371.213.(075.8)

СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР ЖҮЙЕСІНІҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МҮМКІНДІКТЕРІ

Камиева А.Г., Сапашева К.Х.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада мектепте бастауыш сынып оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда және дамытуда тәрбиенің формалары мен әдістерін пайдаланудың маңызы зор. Ол үшін сыныптан тыс өткізілетін тәрбие жұмыстарында рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мүмкіндігі қандай екенін анықтауды қажет етеді.*

Негізгі сөздер: *тәрбие, педагогикалық үрдіс, сынып жетекші,тәрбиелік шаралар, білім сапасы, рухани-құндылық.*

Рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру мәселесінің көкейкестілігі бастауыш мектеп жасында арта түседі. Білім беру аясында балалардың ішкі әлемін рухани байыту міндеттері туындайды. Бұның шешімін іздестіруде сыныптан тыс жұмыстар жүйесі ерекше роль атқарады.

Осыған орай бастауыш мектеп оқушыларына сыныптан тыс жұмыстар барысында рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мәселесін зерттеу қажеттілігі туындап отыр. Сыныптан тыс жұмыс дегеніміз – оқушылардың сыныптан бос уақыттарында жүргізілетін тәрбие жұмыстарының жүйесі. Бұл біртұтас педагогикалық процестің құрамдас бөлігі болып табылады. Оның негізгі мақсаты – оқушылардың бос уақытын дұрыс ұйымдастыру, олардың сабақта алған білім, іскерлік, дағдыларын дамыту. Сыныптан тыс және мектептен тыс тәрбие жұмыстарын ұйымдастырып өткізу жолдары, әдістемесі, түрлері мен формаларын Н.И.Болдырев, В.И.Фурсов және т.б. өз еңбектерінде атап көрсеткен. Егер сыныптан тыс тәрбие жұмысы оқу процесімен ұштастыру, бүкіл тәрбие жұмысының жүйесін дұрыс ұйымдастыруға көмектеседі.

Бағдарламаларды талдауға байланысты рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру терендеп берілмейтініне көзіміз жетті.

Мектепте бастауыш сынып оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда және дамытуда тәрбиенің формалары мен әдістерін пайдаланудың маңызы зор. Ол үшін сыныптан тыс өткізілетін тәрбие жұмыстарында рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мүмкіндігі қандай екенін анықтауды қажет етеді [1].

Жеке тұлғаның қалыптасып дамуы үздіксіз сипатта болатыны бізге мәлім. Оның жүзеге асуы тек сабақ жүйесінде ғана емес, сабақтан тыс жүргізілетін әртүрлі тәрбиелік әрекеттермен ұштасады. Ол әдетте сыныптан тыс және мектептен жұмыс болып бөлінеді. Оның бірі тәрбие сағаты сыныптан тыс жұмыстардың бір формасы болып табылады.

Сыныптан тыс тәрбие жұмысы – тұлғаның әлеуметтік қалыптасуын қамтамасыз етуде оған жағдай туғызатын, мұғалімдердің басшылығымен ұйымдастырылған және сабақтың мақсатымен өзара байланысты болып келетін тәрбие жұмысының дербес түрі. Ол әр түрлі тәрбие әрекеттерінің жиынтығы ретінде балаға кең көлемде тәрбиелік ықпал ете алады. Сыныптан тыс ұйымдастырылатын тәрбие жұмыстары мынадай мүмкіндіктер береді:

Біріншіден, оқудан тыс әртарапты әрекет баланың сабақта мүмкін болмайтын жан-жақты дара қабілетін ашуға ықпал етеді.

Екіншіден, сыныптан тыс әр түрлі тәрбие жұмысының түрімен айналысу баланың жеке әлеуметтік тәжірибесін жандандырып, жетілдіреді, оның адамзат құндылықтарына негізделген білімдерін байытып, қажетті практикалық іскерлігі мен дағдысын қалыптастырады.

Үшіншіден, сыныптан тыс түрлі тәрбие жұмысы оқушыларда әрекеттің әртүріне қатысты қызығушылығының дамуына, оған белсенді қатысуға деген құлшынысын тәрбиелеуге нәтижелі ықпал етеді. Егерде балада еңбекке деген тұрақты қызығушылық және белгілі бір практикалық дағды қалыптасқан болса, онда ол өз бетінше тапсырманы нәтижелі орындауды қамтамасыз ете алады. Бүгінде бала өзінің бос уақытын қандай іске арнауды білмей жатса, соның негізінде жастар арасында қылмыстың көбеюіне әкеледі. Сондықтан бұл өте өзекті мәселеге айналуда.

Төртіншіден, сыныптан тыс әртүрлі тәрбие жұмысының формасы тек қана баланың өзіндік дара қабілетін ашуға ықпал етпейді, сонымен бірге оқушылар ұжымында өмір сүруге үйретеді. Яғни, оқу, еңбек әрекеттерінде және қоғамдық пайдалы істерді атқаруда өзара ынтымақтастыққа, бір-біріне қамқор болуға, өзін басқа жолдастарының орнына қоя білуге тәрбиелейді. Тіпті оқудан тыс әрекеттің қандай да бір түрі болмасын, танымдық, спорттық, еңбек, қоғамдық пайдалы, оқушылардың өзара ынтымақтастық тәжірибесін белгілі бір салада байытады, қорытындысында үлкен тәрбиелік нәтижеге қол жеткізуге ықпал етеді. Мысалы, балалар бірігіп спектакль қойды делік, онда өзара қарым-қатынас тәжірибесін меңгереді. Сыныптың тазалығын ұжым болып атқарса, онда өзара міндеттерін бөлісу тәжірибесін меңгереді. Спорттың әрекетте балалар «Бірі бәрі үшін, бәрі бірі үшін» деген қағиданың маңызын жете түсінеді т.с.с.

Бесіншіден, сыныптан тыс тәрбие жұмысын ұйымдастыру мен өткізуде уақытқа қатысты қатаң шектеу болмайды. Сынып жетекшісі оның формалары мен әдістерін, құралдары мен мазмұнын және бағытын таңдауда ерікті болады. Бұл, бір жағдайда оған өзінің көзқарасы және сенімі тұрғысында әрекет етуге мүмкіндік берсе, екінші жағдайда, оның жауапкершілігін арттырады. Бұған қосымша, одан шығармашылық белсенділікті талап етеді.

Алтыншыдан, сыныптан тыс тәрбие жұмысының нәтижесінде күнделікті бақылау мүмкіндігінің болмауы. Себебі, онда тек жалпы жетістік пен оқушылардың жеке дара даму деңгейін бақылауға ғана мүмкіндік береді. Соған сәйкес қандай да бір форма немесе әдістің нәтижесін бірден анықтау өте қиындықты туғызады. Мұндай ерекшелік сынып жетекшісін табиғи жағдайда жұмыс жасауды, балалармен қарым-қатынаста немқұрайдылыққа жол бермеуді және оның нәтижесін бағалауда оларды шиеленіскен жағдайдың болмауын қажет етеді.

Жетіншіден, сыныптан тыс тәрбие жұмысы оқушылардың мүмкіндіктеріне сай қолдары бос

уақытта (үзілісте, сабақтан кейін, мейрам немесе сенбі және жексенбі күндері, демалыстарында) ұйымдастырылады. Сонымен қатар оған кең көлемде ата-аналар мен жұртшылықтың өкілдері қатыстырылады [2].

Қазіргі тәрбиені ізгілендіру, мектепті демократияландыру, тұлғаға бағытталған көзқарас жағдайында тәрбие процесінің тек мақсаттылығы, мәні және мазмұны ғана өзгермейді, сонымен бірге тәрбиенің ұйымдастыру формасына тікелей қатысты оның әдістемесі де өзгереді. Ол өзімен бірге дәстүрлі формаларды қайта қарау және қайта құруға, дәстүрлі емес формаларды шығармашылықпен іздестіруге ықпал етеді. Сондықтан оқушылардың оқудан тыс әрекеттері нақты мақсатты көздейді – белгілі бір нәрсеге қатысты нақтылы қарым-қатынасты дамыту: музыкаға, қылқалам (живопись), табиғат, кітап оқуға т.б. Осыған байланысты ұйымдастыру формасы таңдалады. Олар: тәрбие сағаты, пікірталас, оқырмандар конференциясы, лектория, саяхат, мектеп балы т.с.с. Содан кейін барып оқушылардың жас және дара ерекшеліктеріне сай, сынып жағдайына байланысты нақтылы тақырып атауы анықталады.

Рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру процесін жетілдірудің ең маңызды бағыты, оқытуды қоршаған өмір болмысымен, әлеуметтік жағдайлармен, өндірістік немесе шаруашылық еңбекпен байланыстыра отырып, мектеп оқушыларының өзін-өзі тәрбиелеуге деген мұқтаждықтарын өз-өзіне қызмет көрсету және өздеріне лайық қоғамдық пайдалы еңбекке араласуға деген ықыластығын оятуға ықпал етуге бейімдеп құру [3].

Мектептен және сыныптан тыс тәрбие жұмыстарының мазмұндық жүйесін, мектептік оқу-тәрбие процестерінің тиімділігін арттыруға бағыттап қайта құру, жас ұрпаққа саналы тәрбие берудің алдағы міндеттерін шешуге бағытталған негізгі бағыттары, әдістері, бүгінгі мектеп өмірінде жүргізіліп жатқан реформаның стратегиялық бағдарламасының негізгі мазмұны болуы да сондықтан.

Мектеп оқушыларының мінез-құлықтық тәртібін, рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған педагогикалық міндеттерді қамтитын тәрбиелік іс-шаралардың мектептен, сыныптан тыс формалары мен әдіс-тәсілдері сан алуан. Әр жастағы мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарының қалыптасуына ықпал ететін педагогикалық құралдары мен тәсілдерін мақсатты түрде анықтап, оның оқу, білім беру мазмұны мен тікелей байланысын, әсер ету деңгейін айқындап отыру тәрбиеші ұстаз үшін маңызды іс.

Рухани-адамгершілік тәрбие мазмұнын қоғамды, әлеуметтік деңгейде жандандыру, оның зандылықтары мен қайшылықтарын ашатын рухани-адамгершілік құндылықтар жөніндегі педагогикалық жұмыстардың әдістемесін жетілдірумен тығыз байланысты. Қазіргі кезде жалпы тәрбие жұмысы әдістемесін рухани-адамгершілік тәрбие теориясы мен практикасына сүйенетін, дербес педагогикалық пән ретінде бөліп қарастыру тенденциясы пайда болуда.

Аталған тәрбие процесін ұйымдастырудың формаларына жеке-жеке тоқталатын болсақ, оның негізгі түрі – сынып сағаты [4].

Сынып сағаты – бұл жаппай тәрбие жұмыстарын ұйымдастырудың ең көп таралған түрлерінің бірі. Кейде оны тәрбиелік сағат, тәрбие сағаты немесе сынып жетекшінің сағаты деп атайды.

Жаппай және жекетәрбие жұмысын жүргізе отырып, сынып жетекшісі сонымен бірге оқушылардың жеке топтарына педагогикалық ықпалжасайды. Ол сыныптың белсенді тобын іріктейді және біртіндеп қалыптастырады, белсенділерді жинайды және солармен ақылдасады. Мәселен, мектеп жанындағы учаскедегі жаппай жұмысқа немесе экскурсияға, туған өлке бойынша жорыққа дайындалғанда, ол алдын ала белсенділермен әңгімелеседі, жұмыс немесе экскурсия, өлке тану жорығы кезінде оқушыларды ұйымдастыруға байланысты жеке тапсырмалар береді.

Кейде сыныпта шағын ұжымдар болады. Әдетте олар ортақ мүдде және ортақ іс негізінде құрылады (марка жинау, көгершіндер өсіру, модельдер жасау және т.б.). Сынып жетекшісі мұндай ұжымдардың жұмысымен танысып, оларға дұрыс бағыт беріп отыру керек. Әсіресе, пәндік үйірмелер (әдебиет, тарих, жас физиктер, математиктер, химиктер және т.б.) кең тараған.

Бұлар қызықтыратын оқу пәні бойынша білімдерін тереңдетуге және кеңейтуге, практикалық дағдыларымен және шеберліктерімен қаруландыруына, шығармашылық қабілетті дамытуға көмектеседі.

Сонымен қатар, сынып жетекшілері оқушылардың көркемөнерпаздар үйірмелеріне (драмалық, музыкалық, хор, хореография, және басқалары) қатысуын да қуаттайды. Шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін, өнердің алуан түрлеріне тарту үшін мұнда кең мүмкіндіктер жасалады. Көркемөнерпаздар үйірмелеріне қатысу таланттардың табылуына және олардың өнерін ұштай түсуіне жәрдемдеседі, мектеп оқушыларын өнер саласында кәсіби мамандық алуға даярлауға көмектеседі [5].

Ертеңгі күні қоғам дамуының бар тетігін қолына алатын ақыл-ойымен, парасат-білігімен ұшталған жеткіншек ұрпақ тәрбиесін тасада қалдырмау көпшілік бұқараның міндеті екенін есте ұстауымыз керек. Бұл мәселе жөнінде «Бөбек» балалар қорының президенті С.Назарбаеваның қолға алған идеясы, «Өзін өзі тану» пәнінің қосып отырған үлесі мол. Баланың жеке басын қалыптастырудың жаңашыл әдістеріне негізделген жаңа жобаның мақсаты – жеке тұлғаның рухани-адамгершілік дамуы жөніндегі отандық бағдарлама жасап, оны балабақшадан бастап жоғары оқу орындарына дейінгі аралықтағы үздіксіз білім беру үрдісімен үйлестіру болып табылады.

Оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселелерін қарастыратын ресейлік ғалымдар И.А.Колесникова мен Н.И.Элиасбергтің «Бастауыш мектептегі этикалық білім беру» бағдарламасының моральдық-рухани-адамгершілік білім мазмұнының тәрбиелік аспектілеріне тоқталып өтуді жөн санадық.

Еліміз егемендік алуына байланысты мектепте оқу-тәрбие жұмыстарын ұлттық тәрбиеге лайықтап құру міндеті тұрды. Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің негізгі бағыттары мен идеялары Президенттің «Қазақстан – 2030» халыққа жолдауында, «Қазақстан Республикасының Тіл туралы Заңында», «Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында», сол сияқты Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің «Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы» т.б. құжаттар мазмұнында айрықша атап көрсетілген.

Осыған орай, балаларды адамгершілікке тәрбиелеу мәселелері қазақстандық ғалымдардың «Атамекен» (П.Р.Құрсабаев), «Елім-ай» (М.Х.Балтабаев), «Кәусар бұлақ» (З.Ахметова) және «Маңғыстау облысының білім беру ұйымдарындағы кешенді тәрбие бағдарламаларында» т.б.ерекше орын алады [6].

Мұнда көріп отырғанымыздай, адамгершілік тәрбиесі патриоттық (намыс) және жауынгерлік қасиеттерін дамыту жағынан берілген, ал рухани-адамгершілік құндылықтарының мазмұны жеткілікті қарастырылмаған, тек имандылық, парасаттылық, ізгіліктік, қайырымдылық тұрғысынан ғана ескерілген.

Бағдарламада көрсетілген мәселелерді жүзеге асыру білім беру ұйымдарында тәрбие жүйесін әрі қарай жетілдіру жөнінде жеке тұлғаның шығармашылық, рухани және табиғи мүмкіндіктерінің дамуына, рухани-адамгершілік құндылықтардың және салауатты өмір салтын қалыптастыруына кең жол ашады.

Қазақстан Республикасында еркін елдің ертеңін баянды ету бағытында, бастауыш мектеп оқушысының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда сынып жетекшісінің білімі мен іскерлігінің маңызы зор. Өйткені, сынып жетекшісінің білім деңгейі мен іскерлігі оған мектеп тәжірибесінде кез-келген әлеуметтік жағдайларда дұрыс бағыт тауып, шығармашылық тапқырлыққа ұмтылуға, балалармен әртүрлі іс-әрекеттерді дұрыс ұйымдастыра алатындай дәрежеде кәсіби біліммен қаруландыруға жетелейді.

Жалпы орта білім беретін мекемелердегі тәрбиелеу және білім беру мазмұнына жаңалықтар енгізуде, Қазақстан Республикасының Білім министрлігінің тәлім-тәрбие тұжырымдамасында «Тәрбиеші-ұстаз қазіргі кезде өте маңызды роль атқарады, себебі жалпы адамзат мәдениетін, ой-пікірдің дамуын жас ұрпаққа жеткізуші тұлға», - делінген. Сонымен қатар, ... бүгінгі ұстаз тәрбиешінің мәдениеті мен білімі жоғары, ата-бабаларымыздың мәдени мұрасымен бірге

дүниежүзілік озық тәжірибелерді және педагогикалық ой-пікірлерді меңгерген, жаңаша ойлап, шешім қабылдауға қабілетті маман болу жөнінде айтылады. Осы мәселеге байланысты көптеген ғалымдардың еңбектерімен таныстық. Атап айтқанда: болашақ ұстаздардың кәсіби білімдері мен тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға В.А.Сластенин, Н.Д.Хмель, В.А.Кан-Калик, мәдениеті мен педагогикалық іскерліктерін жетілдіруге Т.В.Шуртакова, Л.Н.Акимова, Ұ.Ш.Ибрагимов, мамандарды кәсіби даярлау мәселелеріне О.А.Абдуллина, Н.Ф.Талызина, Ш.А.Амонашвили сияқты педагог ғалымдар өздерінің ғылыми еңбектерін арнаса, А.Калюжный, Л.И.Илларионова, Н.Н.Тригубова, А.Р.Қалыбеков т.б. ғалымдар өз еңбектерін оқушылардың адамгершілік тәрбиесі мен эстетикалық іс-әрекеттерін ұйымдастыруға арнаған [7].

Қазіргі кезде қоғам алға қойып отырған рухани-адамгершілік міндеттерін шешуде сыныптан тыс жұмыстар тәжірибесін педагогика ғылымының әдістемелік-теориялық қағидаларымен біріктіру көкейкесті мәселеге айналып отыр. Халықтың ізгілік және демократиялық мұраттары негізге алынған рухани-адамгершілік тәрбиесін қайта өркендету негізінде білім беру мен тәрбиелеу мазмұнын жаңғырту процесі ерекше мәнге ие болады. Бұл мұраттар оларды орынды және мақсатты пайдаланған кезде жеткіншек ұрпақты туған жерге, еңбекке сүйіспеншілік, үлкендерді сыйлау, түрлі ұлыс өкілдерін құрметтеу және олармен шын пейілді адамгершілік қарым-қатынас жасау, жоғары адамгершілік рухта тәрбиелеуге жәрдемдесе алады [8].

Отбасы – ең жақын әлеуметтендіру ортасы қатарында өмірдің мақсаты, оның құндылықтары не біліп, өзін қалай ұстау керектігі туралы алғашқы мағлұматтарды береді және онда басқалармен қарым-қатынас орнатуына іс жүзінде дағдыланады. Бала тәрбиесіндегі басты тұлғаның бірі – ата-ана екені баршамызға мәлім. Отбасында бала тәрбиелеу ешқандай дайындықты керек етпейтін қарапайым әрекет секілді болып көрінеді. Көпшілік қауымның осындай көзқараста екені оларға қойылған сұрақтар мен өткізілген сауалнамалар, әңгімелерден белгілі болды. Мұндай көзқарасты кезінде К.Д.Ушинский «педагогикадағы надандық» деп санаған [9].

Рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда ата-ананың орны туралы Абай Құнанбаев, адамның адамдық қасиеттерге ие болмағы, әуелі, ақыл ғылыммен болса, ол қызығу, денсаулыққа байланысты, қалғаны «жақсы ата, жақсы ана» үлгі, өнегесі деген.

Әдебиеттер тізімі:

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Егемен Қазақстан, шілде, 2007.

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы, Білім-Образование, №1, 2004.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Жалпы орта білім. Негізгі ережелер. – Астана, 2006.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы //Егемен Қазақстан, 16 қазан, 2004 жыл.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы // Егемен Қазақстан, шілде, 2007ж.

Мұхамеджанов Б.Қ. Студент: әлеуметтік бітімі, жай-күйі, құндылықтарының көзқарастық бағдарлары: социология ғыл.канд.дисс... ҚР, Түркістан, 1999. – 92 б.

Джуринский А.Н. История образования и педагогической мысли. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений.М., 2003 – 97 с.

Педагогика: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / Под ред. В.А. Сластенина – М.: Академия, 2002. – 368 с.

Мұханбетжанова Ә.М., Мұқанбетова Ш.Т. Педагогиканың жалпы негіздері. Орал, 2013. – 80 б.

УДК 371.213.(075.8)

ВОЗМОЖНОСТИ СИСТЕМЫ ВНЕКЛАСНОЙ РАБОТЫ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Камиева А.Г., Сапашева К.Х.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье освещены вопросы воспитаниякак важной части педагогического процесса, сложности эффективной организации внеурочного времени учащихся. Отмечено, что в случае школы ответственность за воспитание учащихся возлагается на классных руководителей. Показано как эффективная организация воспитательных мероприятий зависит от качества знаний и педагогического мастерства классных руководителей.*

Ключевые слова: *воспитание, педагогический процесс, качество знаний, классные руководители, семья.*

ӘОЖ 37.015.(075.8)

ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІ БАРЫСЫНДА АҚЫЛ – ОЙЫ БАЯУ ДАМЫҒАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚАБЫЛДАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КәрімбаеваЖ.А.,Ахметов М.Г.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада қабылдаудың биологиялық тұрғыдан тұрақтылығы мен өзгергіштігінің зияны бірдей деуге болады. Егер дүниедегі заттар үнемі өзгеріп тұратын болса, онда біз өмір сүрген ортаға бейімделе алмай, алыс-жақынды ажырата алмас едік. Марбург мектебінің зерттеушілері мұндай тәжірибелерді одан әрі іздестіре отырып, қабылдау бейнелерінің өзгеріштігі эйдетикалык (айқындық) сипатга болады деді. Эйдетикалық бейне Эмарт заңына бағынбайды. Өйткені заттар көзден қашықтаған сайьш шамасынын кішіреюі бірден өзгермей, баяулап барып өзгереді.*

Негізгі сөздер: *Ойлау, интеллект,қабылдау, ақыл-ой, психика, қабілет, таным, мінез-құлық, кезең,психология.*

Соңғы жылдары арнайы білімнің жаңа парадигмасын құру және оны жандандыру жөнінде жиі сөз қозғалып жүр. Ақыл-ой кем балалардың қабылдау ерекшеліктерін кеңес психологтары жүйелі зерттеген. Осыған байланысты ғылыми-педагогикалық қоғамның алдына қойған мақсаты ақыл-ойында ауытқушылығы бар балалардың тәрбиесі мен білімдерін жетілдіру және олардың әлеуметтік психологиялық-педагогикалық маңызды мәселе болып табылады.

Ақыл – ойы кем баланың психикалық құрылымы аса күрделі болып келеді. Алғашқы кемістік, басқа туынды кемістіктердің пайда болуына жағдай жасайды. Баланың психикалық жетілмеуі мен танымдық қабілеттерінің бұзылуы, тұлғалық бұзылу алуан түрлі күйде көрінеді. Таным мен мінез – құлық кемістіктері, айнала қоршаған ортадағы адамдардың назарын еріксіз өзіне аударады. Бірақ, өзге қабілеттері мен жағымды қасиеттері, бұлардың орнын толтырады және даму үдерісін қамтамасыз етеді [1].

Олигофрен балалар жалпы алғанда, дамуға қабілетті, бірақ бұл үдеріс өте баяу, қалыпты

дамудан әлдеқайда ауытқу арқылы жүзеге асады. Сөйте тұра, мұндай даму балалардың психикалық әрекетіне сапалық өзгерістер енгізе алады.

Қабылдау - адами қатынастың маңызды функциясын атқаратын өте күрделі, адам психиасының көп жүйелі процессі.

Егер қабылдау нәрестелік кезеңнен бастап нәрселердің тұтас бейнесі ретінде қальштасатын болса, онда балалар мен ересек адамдардың қабылдауы арасында кандай айырмашылык бар?

Бұл мәселені шешуде құылым психологиясының өкілдері өздерінің осалдығын байқатты және өздері іздестірген фактілер мен теориялық тұжырымдарын дәйектей алмады. Құрылым психологиясының қабылдау процесі жайындағы дәрменсіздігі бір жағынан, бұл ағымның зерттеу жүргізудегі методологиялық саяздығын көрсетсе, екінші жағынан, тұтастық деген ұғымның мәнісін түсіндіруде метафизикалық көзқарасқа ұрынғанын байқатты. Нәтижесінде құрылым психологиясы ағымындағы бірімен-бірі сабақтас екі пікірмен ұштастық тааныtады. Оның бірі – К.Гельшат пен К.Коффка зерттеулері болып табылады. Бұл екеуі де қабылдаудың адамның даму кезеңдеріне орай қалайша даму сипаттарын ажыратып көрсете алмады. Ал екіншісі – Фолькельттің өз зерттеулерінде қабылдау адамның барлық даму сатыларында нәрестелік кезеңде қалыптасқан біртұтас құрылымды сипатта болады деп анықталады. Ол барлық нәрсе өзгеріссіз өз күйін сақтайды деген пікірге сүйенді [2].

Қабылдаудың биологиялық тұрғыдан тұрақтылығы мен өзгергіштігінің зияны бірдей деуге болады. Егер дүниедегі заттар үнемі өзгеріп тұратын болса, онда біз өмір сүрген ортаға бейімделе алмай, алыс-жақынды ажырата алмас едік. Марбург мектебінің зерттеушілері мұндай тәжірибелерді одан әрі іздестіре отырып, қабылдау бейнелерінің өзгеріштігі эйдетикалык (айқындық) сипатта болады деді. Эйдетикалық бейне Эмарт заңына бағынбайды. Өйткені заттар көзден қашықтаған сайьш шамасынын кішіреюі бірден өзгермей, баяулап барып өзгереді.

Осы әдіспен жүргізілген тәжірибелер (нәрселердің түсінің өзгеріп қабылдауы мен эйдетикалық бейнемен қабысуы) шындықты дұрыс бейнелей алатындығын көрсетті. Осы зерттеудегі шындықтан ауытқу 1/10 бөлікке тең болса, ал теориялық есептеу мен нақты тәжірибе арасындағы алшақтық 1/5 бөліктей болып шықты.

Бұл мәселені жүйелеп теориялық жағынан қорытындылаудын мынадай өзара ұштасты екі түрлі мәселенің мәніне тоқталып өтуді қажет деп санаймын.Оның бірі – мағыналы қабылдау, бұл ерекшелік бір-қалыпты дамып, ой-өрісі жетілген адамға тән қасиет.

Қабылдаудағы екінші ерекшелік – ересек адамдардағы тұрақтылық пен мағыналық Мысалы, менің қолымдағы жазу дәптерім төрт бұрышты, ақ қағаздан жасалып, жазуға арналған. Ассоциация психологиясының түсінігінше де бұл жазу дәптерінің аты мен мәнін бейнелейді. Оның үстіне жазу дәптерін пай-даланушы өз пікірін қосып қабылданған заттың мәнін толықтырады.

Үшінші мәселе – қабылдаудың мағыналығы өзіндік тиянағы бар мәселе. Бұл мәселені зерттеу әуел бастан-ақ белгілі болып, суреттерді қабылдау тәжірибесімен анықталған-ды. Бұл жәйт балалардың мағаналы қабылдауының сырын ашты. Балалардың жас даму ерекшелігіне ыңғайланып жүргізілген мың сан тәжірибелер статистикалық әдістер арқылы қорытылады. Осы тәжірибелерге балалардың жасына қарай сан алуан сурет көріністерін түрлі мағынада қабылдау деңгейін көрсетті. Бала қабылдауының дамуы төрт сатыға - заттылық, әрекет, сапа және қатынастарға бөлінеді. Осы көзқарасқа сәйкес, 3 жастағы бала әлемді және заттардың жиынтығы ретінде қабылдаған болса, кейінірек ақиқатты әрекет етуші заттар мен адамдардың жиынтығы ретінде қабылдап, одан кейінірек, ара қатынастарды жүзеге асыратын ойлауға алмасып, ақиқатты байланысқан бүтек ретінде қабылдай бастайды. Қазіргі уақытта психологтар бала қабылдауының даму барысын осылайша бейнелейді [3].

Ж.Пиаженің пікірінше, зейіннің құрылымы мен ұйымдасуы ең алдымен оның эгоцентрлік ойлауымен байланысында сипатталады. Бала ойлауының тәсілдері оның зейінінің сипатын анықтайды. Сондықтан бала үшін оның өзіне тән, тікелей, нақты қабылдауы мен дерексіз ойлауының арасында айырмашылық орын алады. Ол заттарды олардың бір-біріне қатысты

ішкі қатынастарында емес, үнемі тікелей қабылдауда көрінетін қатынастарында қарастырады. Бастауыш сыныптың ақыл – ойы баяу дамыған оқушылар өмірде заттың әртүрлі пішінін, түсін көріп, өнер туындыларымен танысып жатады. Алайда үлкендердің педагогикалық басшылығынсыз, оқушылардың өз бетінше меңгеру деңгейінің толыққанды да тың болуы екіталай [4].

Сенсорлық эталондарды меңгеру – бұл кіші сыныптың ақыл – ойы баяу дамыған оқушыларының жас шамасы деңгейімен шектелмейтін ұзақ та күрделі процесс. Ол – әрбір қасиет-белгінің түрлері туралы түсінігінің болуы және, ең бастысы, әртүрлі жағдайда сан алуан заттардың қасиеттерін анықтап, талдау үшін сол білім-түсінікті іс жүзінде қолдана білу. Басқаша айтқанда, сенсорлық эталондарды меңгеру дегеніміз – бұл заттың қасиеттерін бағалау барысында оларды «өлшем бірлігі» ретінде пайдалана білу.

Заттың пішінін, шамасын, түсін тану аспектісінде жүзеге асатын кіші сынып оқушыларының сенсорлық мәдениетінің тәрбиесі қабылдау қабілетін дамыту ісінің негізгі мазмұнын құрайды. Бұл заңды да, өйткені заттың пішіні, шамасы, түсі туралы мағлұмат ақиқат шындықтың құбылыстары мен заттары жөніндегі түсініктің қалыптасуы барысында маңызды рөл атқарады. Пішін, шама, түсті дұрыс қабылдау – мектептегі оқу пәндерін жақсы меңгерумен қатар, шығармашылық қабілеттің қалыптасуы үшін де өте қажетті.

Қазіргімәліметтердінегізгеалаотырып,кемістіктіңбастыанықтаушыларынтабудааныктаушы немесе синдром екеу: Олар С.Я.Рубинштейн белгіленген танымдық қызығушылықтың жаңа әсерлерге деген қажеттіліктің аздығы, бағыт бағдарлаушы іс – әрекеттердің әлсіздігі, екіншіден, жаңаны қабылдауға, білім алудағы қиындық болып саналады. Жылдар өткен сайын зият (ақыл-ой) зақымдалуына түсініктердің аздығы, ойлаудың үстіртіндігімен нақтылығы, яғни жалпылап қорытудың әлсіздігі, эмоциялық ерік сферасының дамымай қалуы қосылады. Зияты зақымдалған балалардың психикасы қалыпты дамыған балалардың психикасына ұқсас емес. Анықталған мәліметтер бойынша зият зақымдалуының пайда болуына себепші болатын патогенді факторларды 3 түрге бөлуге болады. Ата–анасының генеративті жасушалардың жетілмегендігі, жатыр ішінде даму кезінде ұрыққа жағымсыз немесе зиянды әсер ететін жарақаттар және 3 жасқа дейінгі баланың жүйке жүйесінің постнаталдық зақымдануы (инфекция, травма, жарақат, күйіктер) [5].

Сонымен, қабылдаудың маңыздылығы дене және ақыл-ой еңбегінің кез келген түрінен аңғарылады. Әрбір жас кезеңіндегі кіші сынып оқушысының әлеуетті мүмкіндігінің заңдылығын ескеру – бұл қабылдаудың теориясын танытады. Ол – қабылдаудың тәрбие-білім беру кешенінің (әрекет ету білімі мен дағдылары, қоршаған орта түсін, пішінін және басқа да қасиет-белгілерін дұрыс және дәл қабылдау т.б.) ғылыми тұрғыдан дәйектелген бағдарламасының болуын талап етеді. Сондай-ақ кіші сынып оқушысы өмірінің әрбір кезеңіндегі мүмкіндігі мен жас ерекшелігін ескеру қажеттілігін есте сақтаған жөн.

Әдебиеттер тізімі:

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Жарты орта білім. Негізгі ережелер. – Астана: - 2006.

«Инклюзивное образование в России». Rian.ru сайты. 20.08.2011.

Л.П. Григорьева, Н.Н. Зислина, В.А. Толстова. Физиология человека. – М.: Просвещение, 2002. – 178 с.

Тихомирова Л.Ф., Развитие познавательных способностей у младших школьников М.: Просвещение, 2002. – 134 с.

Фонарев А. М., Развитие ориентировочных реакций у младших школьников М.: Просвещение, 2004. – 153 с.

УДК 37.015.(075.8)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ВОСПРИЯТИЯ УЧАЩИХСЯ С ЗАДЕРЖКОЙ В РАЗВИТИИ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

КәрімбаеваЖ.А.,Ахметов М.Г.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статьерассматриваются процессы мышления и восприятия, которые объединившись, воспринимаются интеллектом как иллюстративное мышление. Отмечено, что объекты восприятия регулируются посредством мышления и врезультате этого приобретают причинно-следственные значения. Вследствие этого речь приводит к осмысленному восприятию, анализу истины и построению высших функций.*

Ключевые слова: *педагогика, психология, мышления, процессы восприятия, формирования, развития в процесс.*

УДК 373 (072)

РОЛЬ НАЧАЛЬНОГО ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТАНОВЛЕНИИ ПОЛИЯЗЫЧНОЙ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Кусаинова Д.Ж., Букаткина М.Н.
ЗападноКазахстанский инновационнотехнологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Статья посвящена проблеме становления и развития полиязычного образования в казахстанских школах, начиная с 1го класса. Выявлены роль и значение начальной школы в обучении английскому языку младших школьников с целью формирования полиязычной личности. В этой связи отмечается важность разработки методической системы обучения английскому языку, которая сможет обеспечить качественное усвоение английского языка младшими школьниками.*

Ключевые слова: *полиязычное образование, английский язык, полиязычная личность, методическая система, младший школьник.*

Казахстан является многонациональной республикой, на территории которой проживают свыше 100 национальностей. Согласно статистическим данным в казахстанских школах обучение ведется на казахском, русском, узбекском, уйгурском, таджикском, турецком, немецком и английском языках. Поэтому совершенно естественно, что в нашей стране уделяется большое внимание изучению языков народов Казахстана. «В республике созданы условия для развития языков народов Казахстана. ...в школах республики, в рамках образовательной программы, а также факультативно и как самостоятельный предмет организовано изучение: дунганского (4853 учащихся), турецкого (4291), уйгурского (4076), английского (2054), польского (728), курдского (463), азербайджанского (385), корейского (228), татарского (109) и других национальных языков» [1]. В Казахстане преобладают школы с казахским языком обучения, затем следуют школы с русским языком обучения. Нужно отметить, что практически все казахстанцы владеют русским языком, как языком межнационального общения. Казахский язык является государственным языком Республики Казахстан, поэтому казахский язык является обязательной дисциплиной в школах с неказахским языком обучения,

в то время как русский язык является обязательной дисциплиной во всех школах с неказахским языком обучения. Из этого следует, что в Казахстане уже давно сформировалась двуязычная ситуация и на сегодняшний день, в условиях глобализации и вхождения Казахстана в мировое образовательное пространство, имеется тенденция развития в республике полиязычного образования. Иностранные языки изучаются во всех школах, т.е. в учебных планах всех учебных заведений предусмотрено обязательное изучение, кроме казахского и русского языков, как минимум, одного иностранного языка То есть объективные реалии в сфере казахстанского образования на сегодня складываются таким образом, что свойственный для казахстанского общества билингвизм постепенно сменился полиязычием. В современных условиях дети активно пользуются интернетом, регистрируются в различных социальных, образовательных и других сайтах, которые стирают всевозможные пространственные границы. А это в свою очередь требует знание иностранных языков и в особенности английского языка. Поэтому было очень своевременным поэтапное внедрение культурного проекта «Триединство языков», который направлен на развитие полиязычия в многонациональном казахстанском обществе.

Что же такое полиязычие и какова его роль в современном мире? Почему на сегодняшний день приоритетным направлением в сфере начального образование стало формирование и воспитание полиязычной личности младшего школьника? Полиязычие является синонимом понятия многоязычие. В словаре социолингвистических терминов дается следующее определение данному термину: «Многоязычие(мультилингвизм, полилингвизм) – употребление нескольких языков в пределах определённой социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей) нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией [□].

Полиязычие – это основа формирования поликультурной личности. Полиязычным называют человека, который умеет говорить, понимать и в конкретной коммуникативной ситуации на практике применять тот или иной иностранный язык. Но необходимо знать, что усвоение иностранного языка еще не говорит о приобретении образования. Под полиязычным образованием подразумевается, на сегодняшний день, прежде всегообучение на иностранном языке учебных дисциплин, кроме самого иностранного языка.

«Полилингвальное (многоязычное) образование создает условия для подготовки к межкультурному общению в сфере образования, для обеспечения социальной и академической мобильности молодежи, в сфере народной дипломатии – для использования иностранного языка как средства самообразования в интересующих областях человеческого знания. Помимо практической значимости чрезвычайно важным является влияние полилингвального образования на формирование и развитие личности, ее интеллектуального потенциала. Полиязычная модель образования, основанная на параллельном обучении трем и более языкам (родном/государственном (казахском), родном/официальном (русском) и иностранном (иностранных), открываетдоступ носителя национальных ценностей к диалогу мировоззрений и культур» [3]. Поэтому, в целях формирования поликультурной личности, в документах,которые относятся к реализации языковой политики Республики Казахстан,приоритетной задачей ставят необходимость овладения несколькими иностранными языками.

Для реализации концепции полиязычного образования в Казахстане, начиная с 2013 годаво всех общеобразовательных школах Казахстана с 1го класса ввели изучение английского языка. При этом нужно отметить, что введение обучения английского языка в начальных классах неоднократно вызывала споры среди ученых и общественности. Научно обосновано, что интеллект человека наиболее быстро прогрессирует в детском возрасте. Именно в младшем школьном возрасте учащиеся гораздо легче усваивают иностранный язык, чем в последующие годы.

У младших школьников хорошо развита долговременная память. Ученый Сафоева Садокат утверждает следующее: «Лучше всего начинать обучение с 6-7 лет, когда система родного языка ребенком уже достаточно хорошо освоена, а к новому языку он относится сознательно.

Именно в этом возрасте еще мало штампов речевого поведения, легко по-новому «кодировать» свои мысли, нет больших трудностей при вступлении в контакт на иностранном языке» [4]. Важность и объективная нобходимость раннего изучения иностранного языка учащимися начальных классов официально признана государством. Важность языковой подготовки учащихся младших классов заключается в том, что от уровня их языковой подготовленности зависит их дальнейшее усвоение дисциплин, которые будут обучаться на английском языке.

Так с 2019-2020 годы в старших классах на английском языке по выбору школы начнут изучать такие предметы как «Информатика», «Химия», «Биология», «Физика». Естественно, что этот процесс будет нелегким, поэтому обучение английском языке в старших классах на будет осуществляться поэтапно с 2017 до 2023 года [5]. Реализация данной программы тем самым возлагает большую ответственность на качественную подготовку учащихся начальных классов по английскому языку.

В этих условиях актуализируется проблема становления и развития полиязычного образования в казахстанских школах, начиная с 1го класса. в этой связи требуется разработка методической системы обучения английскому языку, которая сможет обеспечить качественное усвоение английского языка младшими школьниками. Изучение английского языка готовит младших школьников к адаптации к новым социально-политическим и социально-культурным реалиям современности, что в настоящее время является актуальной научно-теоретической и научно-практической задачей системы начального образования. Роль начальной школы заключается не только в обучении английскому языку младших школьников, но наряду с этим и сформировать полиязычную личность.

Ученый Жетписбаева Б.А. дает следующее данному понятию: «Полиязычная личность – это активный носитель нескольких языков, представляющий собой: личность речевую – комплекс психофизиологических свойств, позволяющих индивиду осуществлять речевую деятельность одновременно на нескольких языках; личность коммуникативную – совокупность способностей к вербальному поведению и использованию нескольких языков как средства общения с представителями разных лингвосоциумов» [6].

На сегодняшний день учеными проводятся всесторонние исследования, посвященные полиязычному образованию. Результаты исследований, представленные в научных трудах свидетельствуют о необходимости поэтапного внедрения полиязычного образования на всех ступенях в сфере образования, начиная с дошкольных учреждений.

Чан Динь Лам выделяет следующие критерии, кот орые свидетельствуют о готовностной модели полиязычной личности: «Готовность к произношению, восприятию и различению звуков, звукосочетаний; готовность к номинациям, используя знаковую систему трех языков (способность индивида к ассоциации с предметами и явлениями звуковых комплексов трех языков); готовность к рецепции грамматических структур языков; качество чтения и пересказа» [7]. При этом ученый отмечает, что уровни сформированности полиязычной личности относительно условны.

В пользу полиязычного образования свидетельствуют также результаты опроса, которые были проведены среди учащихся учеными Недельчева Е. П., Деркач Т. П. Анализ полученных данных выявил пользуизучения второго (и более) языка. Она заключается в следующем: 1. Высокие показатели IQ убилингвальных детей. 2.Способность фокусировать внимание. 3.Креативность. 4.Математические способности. 5.Раннее развитие навыков чтения иписьма. 6.Знакомство сдругими культурами. 7.Способность зарабатывать [8].

Вышеуказанные данные лишний раз подтверждают необходимости раннего формирования полиязычной личности младшего школьника.

Следовательно, приоритетной задачей обучения иностранным языкам, а именно английскому языкуявляется«формирование поликультурной многоязычной личности, обладающей информационными, коммуникативными и интеллектуальными потребностями, способностями и компетенциями, которые позволят ей успешно действовать в условиях межкультурного

общения и профессионально-языковой деятельности в роли субъекта иноязычного познания, иноязычного общения и иноязычного творчества» [7].

Для реализации задачэффективного внедрения полиязычия в систему казахстанского образования необходимо привести в единую систему наработанную практику полиязычного образования в отдельных вузах и общеобразовательных школах Республики Казахстан и обеспечить преемственность данных образовательных программ на всех ступенях обучения.

Для решения задач, поставленных в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы: «С целью создания инновационной, полиязычной модели образования, количество школ, предоставляющих образование на трех языках, увеличится с 33 до 700. В том числе, количество школ сети «Назарбаев интеллектуальные школы» расширится с 6 до 20. Эти школы станут базовыми площадками для апробации полиязычной модели образования, инноваций в образовании» [9].

Таким образом, перспективы развития практики полиязычного образованияво многом обусловлены характером языковой политики государства. И на сегодняшний день полиязычное образование является мощным фактором и действенным механизмом, которые заключаются в следующем:1) повышения конкурентоспособности казахского языка как государственного; □) укрепление статуса русского языка как языка межнационального общения и языка взаимоотношений со странами СНГ; 3) внедрение английского языка во все сферы общения казахстанского обществая (реализация идеи триязычия).

Список литературы:

В Казахстане преобладают школы с государственным языком обучения. //http://www.zakon.kz

Лингвистический энциклопедический словарь. //www.вокабула.рф

Gulnara T. Smagulova Polylingual Education Realization, Based on Ethnolingual Didactic Approach. //European Researcher, 2013, Vol.(52), № 6.

Сафоева Садокат.Влияние психологических и возрастных особенностей младших школьников на овладение иностранного языка. // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. //jurnal.org/articles/2015/ped39.html

С 2018 года историю Казахстана в школах будут преподавать на английском и казахском языках. //www.zakon.kz

Жетписбаева Б.А. Теоретико-методологические основы полиязычного образования. // Авторефератдиссертации на соискание ученой степенидоктора пед. наукРеспублика Казахстан. – Караганды, 2009. //http://avtoreferats.com

Чан Динь Лам.Полиязычное образование – важнейшая стратегия развития Казахстана // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 7. – С. 130-132;URL: http://natural-sciences.ru

Недельчева Е. П., Деркач Т. П. Некоторые аспекты мультилингвизма как социального феномена, возникшего вследствие появления и развития мультикультурализма // Юный ученый. – 2015, №2. – С. 29-30. //yun.moluch.ru/archive.

Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы //http://adilet.zan.kz

УДК 373 (072)

КІШІ ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫНЫ КӨПТІЛДІ ТҰЛҒА РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БАСТАУЫШ КӨПТІЛДІЛІК БІЛІМНІҢ РӨЛІ

Кусаинова Д.Ж., Букаткина М.Н.
Батыс Қазақстан инновациялықтехнологиялық университеті
БҚО, Орал қ.

Аннотация: *Мақала қазақстандық мектептерде ғысыныптан бастап, көптілділік білімнің қалыптасуы мен дамуы мәселесіне арналады. Көптілді тұлға ретінде қалыптастыру мақсатында кіші жастағы оқушыларды ағылшын тілін оқытудағы бастауыш мектептің рөлі мен маңызы анықталды. Осыған орай кіші жастағы оқушыларды ағылшын тілін сапалы меңгерту қамтамасыз ете алатын ағылшын тілін оқытудың әдістемелік жүйесін құрастыру екендігіне ерекше назар аударылды.*

Негізгі сөздер: *көптілділік білім, ағылшын тілі, көптілді тұлға, әдістемелік тұлға, кіші жастағы оқушы.*

УДК 796 (075.8)

ПРОЦЕСС ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ВУЗА СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ» К ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ В ДЮСШ

Клименко Т.И., Жетимеков Е.Т.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье раскрывается вопрос о подготовке студентов вуза специальности «Физическая культура и спорт» к воспитательной деятельности в ДЮСШ, основанной на исследовании заинтересованности будущих специалистов методом анкетирования в её содержании в различных видах спорта.*

Ключевые слова. *Физическая культура, спорт, воспитательная работа, ДЮСШ, педагогическая деятельность, студенты, специалисты в области спорта, тренеры, педагогика физической культуры, психология физической культуры.*

В связи с кардинальными переменами в политической, экономической и других сферах жизни общества возникает проблема повышения качества профессиональной подготовки педагога, что отражено в ряде директивных и нормативных документов. Вследствие этого появляется необходимость совершенствования теоретической и практической подготовки специалистов по физической культуре к воспитательной работе с юными спортсменами детско-юношеских спортивных школ.

Одним из важнейших направлений высшего и специального образования является формирование творческих, самостоятельно мыслящих специалистов, умеющих анализировать сложные явления общественной жизни. Перед высшими учебными заведениями встает сложная

и многогранная проблема, решение которой предполагает, с одной стороны, формирование у студентов прочных творческих умений, являющихся основой для их самостоятельной работы, а, с другой, – направленность всего процесса подготовки на решение актуальных задач, стоящих перед современной высшей школой. Задача педагогических, включая физкультурные высшие учебные заведения, – подготовить студентов к работе с детьми, подростками, юношами и девушками.

Работа учителя, тренера предполагает и образование, и развитие, и воспитание. Хотя в этих понятиях много общего, однако каждый из них имеет свою специфику. Понятие «воспитание» связано с формированием личности, с акцентом на эмоциональные стороны. В то же время в процессе воспитания реализуются не только воспитательные, но и образовательные задачи. Решение этих задач имеет место и на занятиях во внешкольных учреждениях, в частности, детско-юношеских спортивных школах (ДЮСШ), которые ведут среди подростков большую воспитательную работу.

Воспитательная работа в системе ДЮСШ имеет свои специфические особенности, заключающиеся в том, что у юных спортсменов в процессе спортивной деятельности формируется жизненно важные качества личности, которые необходимы не только для успеха в спорте, но важны и в жизни. Для обеспечения профессиональной подготовки студентов в педагогических институтах к воспитательной работе в ДЮСШ следует опираться как на уже сложившуюся систему подготовки, так и на современные научные достижения педагогики физической культуры и психологии физической культуры.

Педагогические институты, являясь одним из звеньев системы высшего образования, призваны готовить специалистов в области физической культуры и спорта, в том числе и тренеров ДЮСШ. Однако, вопросы подготовки студентов к воспитательной работе в ДЮСШ изучены недостаточно. Это позволило нам сформулировать тему диссертации: «Подготовка студентов к педагогической деятельности в ДЮСШ».

Научная новизна работы состоит в том, что в ней впервые выявлены специальные знания, умения, особенности творческой деятельности и эмоционально-ценностных отношений, необходимые специалистам по физической культуре и спорту (тренерам) для воспитательной работы в ДЮСШ; определено состояние студентов педагогического института факультета специальности «физической культуры» к воспитательной работе с юными спортсменами ДЮСШ в процессе учебно-тренировочных занятий по различным видам спорта (легкая атлетика, баскетбол, волейбол, футбол, хоккей, бадминтон, гимнастика). Разработаны и экспериментально обоснованы эффективные пути, средства и методы подготовки студентов педагогического института факультета специальности «физической культуры» к воспитательной деятельности в ДЮСШ. Разработаны методы диагностики уровня воспитанности юных спортсменов. Определены качества их личности, которые преимущественно необходимо воспитывать у них, учитывая особенности выше указанных видов спорта.

Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций к лекционному курсу по вопросам воспитания для студентов спортивных специализаций, семинарских занятий по педагогике физической культуры, а также заданий к программе организационно-педагогической практики по профилю будущей специальности. Разработаны предложения по улучшению воспитательной работы в ДЮСШ и внедрению их в практику деятельности тренеров, методы оперативной диагностики уровня воспитанности юных спортсменов ДЮСШ. Это способствует совершенствованию учебно-воспитательного процесса со студентами педагогического вуза специальности «физической культуры», а также спортсменов ДЮСШ.

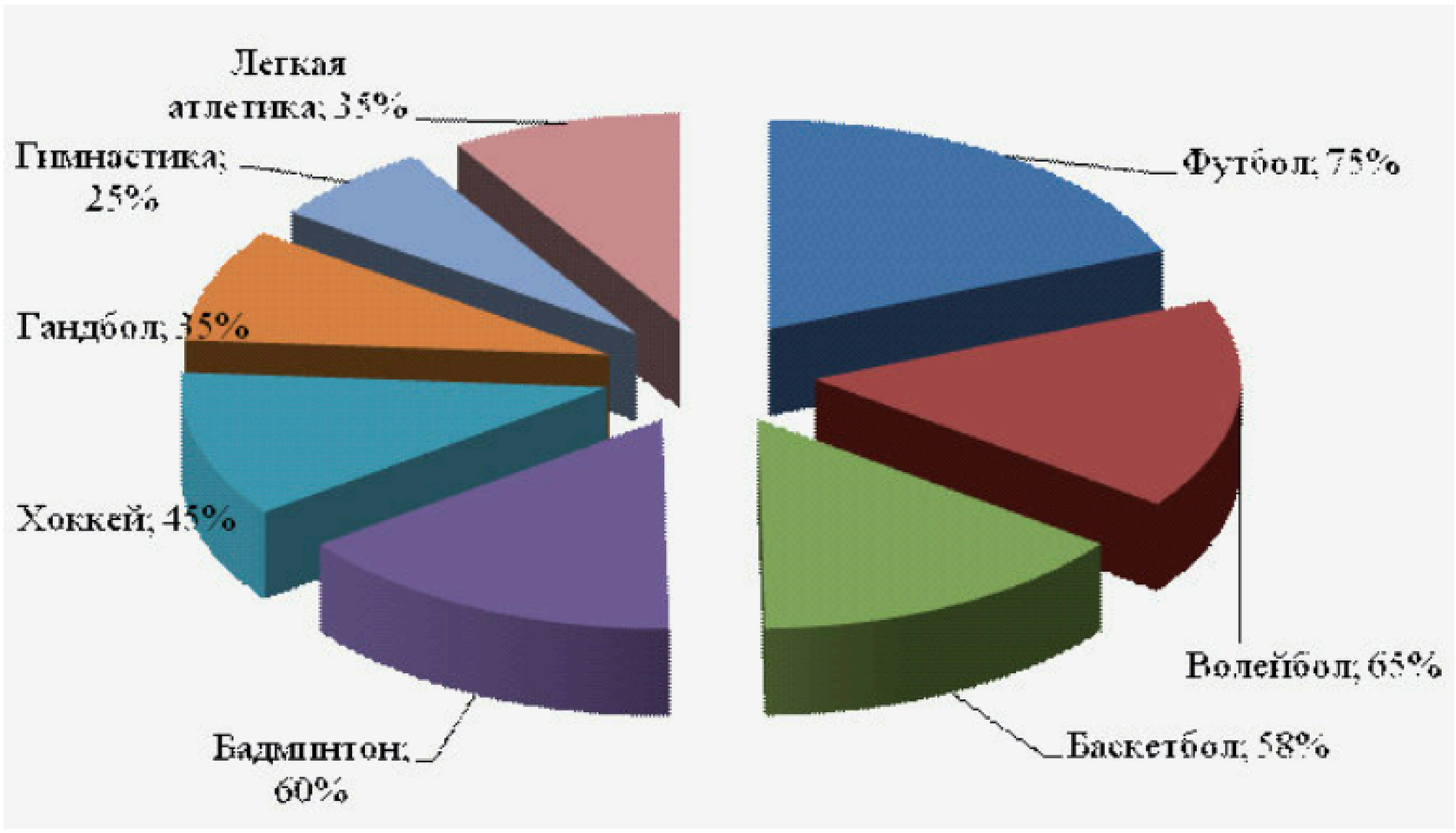

Рисунок 1. Исследование заинтересованности студентов в необходимости получения знаний воспитательной деятельности в раличных видах спорта (юноши)

Было проведено анкетирование студентов 1-4 курсов с целью выявления их знаний о воспитательной деятельности тренера и её особенностей. По вопросу анкеты о значении физической культуры для здоровья человека студенты ответили: 95 студентов знают, что физическая культура и занятия ею являются фактором укрепляющим здоровье, 85 студентов знают, что физической культурой заниматься необходимо. На рисунке 1 представленая диаграмма по вопросам анкеты о значении видов спорта для развития организма студенты ответили и выбрали наиболее знакомые им виды спорта: 75 студентов (юноши) хотели бы заниматься футболом, 65 студентов хотели бы заниматься волейболом, 58 студентов хотели бы заниматься баскетболом. На рисунке 2 представленная диаграмма при опросе девушки, на вопрос «Какой вид спорта вам нравится и вы хотели бы заниматься?» 65 студенток ответили, что им нравится гимнастика, акробатика; 65 студенток хотели бы заниматься волейболом, 60% хотели бы заниматься баскетболом, 35% хотели бы играть в футбол.

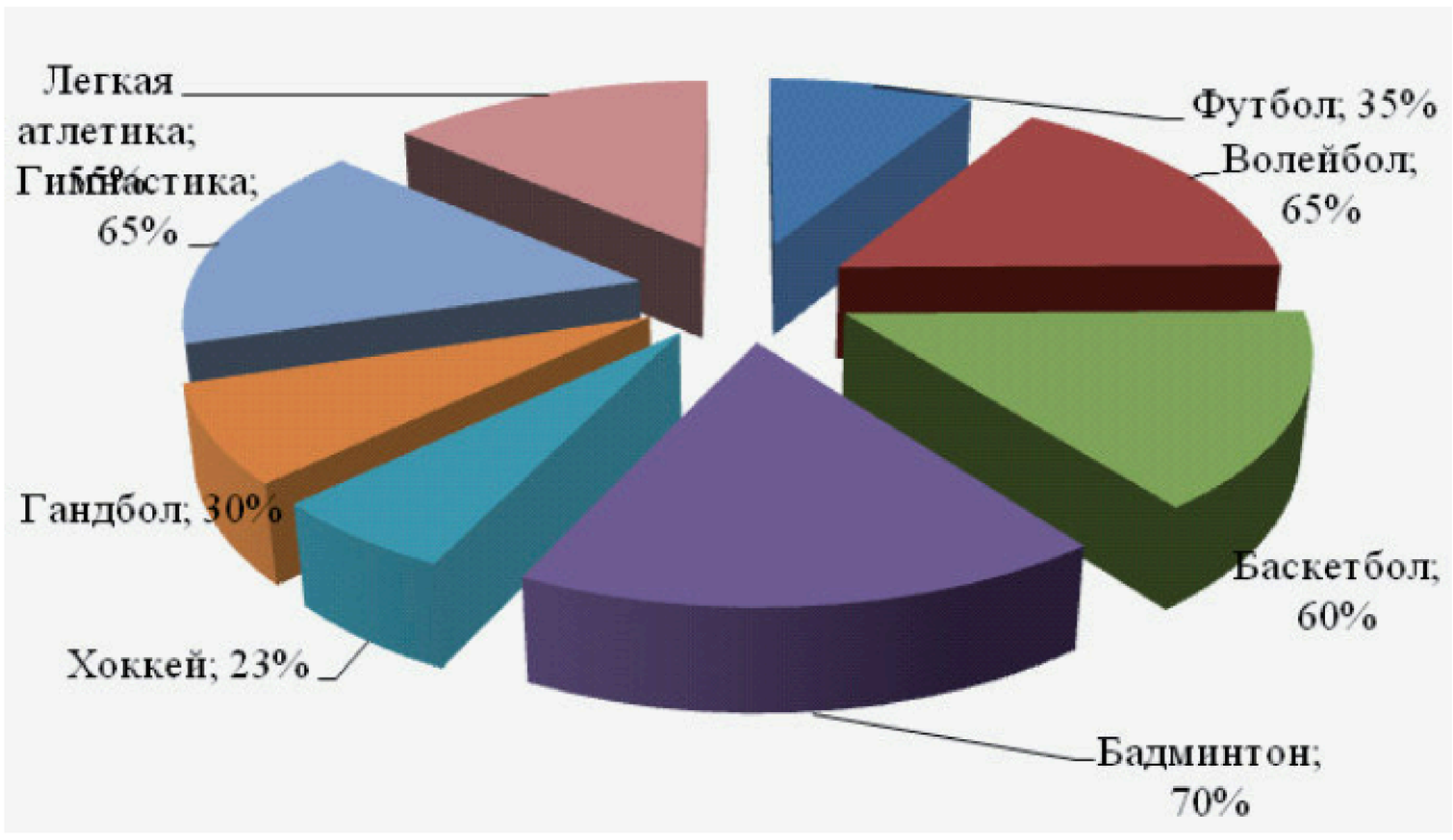

Рисунок 2. Исследование заинтересованности студентов в необходимости получения знаний воспитательной деятельности в раличных видах спорта (девушки)

Анкетный опрос студентов показал, что они с интересом относятся к занятиям различными видами спорта и хотели бы получить качественные знания по воспитательной работе в процессе обучения в вузе для дальнейшей педагогической деятельности в условиях ДЮСШ.

Список литературы:

Ашмарин Б. А. Теория и методика педагогических исследований в фи¬зическом воспитании.— М.: Физкультура и спорт, 1978. – с. 45-47.

Дьячков В.М. Совершенствование технического мастерства спортсменов. - М.: Физкультура и спорт, 2002 г. – 258 с.

Каражанов Б.К. Основные понятия теории и методики физической культуры и спорта.- Алма-Ата КазИФК, 1991. – с. 67-69.

УДК 796 (075.8)

ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ МАМАНДЫҚ ДАЯРЛАУ ПРОЦЕСІН «ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТ» БАЛАЛАР ТӘРБИЕ ЖҰМЫСТАРЫ

Клименко Т.И., Жетимеков Е.Т.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы бойынша жоғары оқу орындарының студенттерін ДЮСШ-да білім беру қызметіне дайындау, болашақ мамандардың спорттың әр түрлі түрлеріне деген қызығушылығына негізделгендігі туралы мақалада баяндалады.*

Негізгі сөздер: *дене шынықтыру, спорт, дене шынықтыру, психология, педагогика тәрбие жұмысы, балалар спорт саласының мамандары, жаттықтырушылар, педагогикалық қызмет, студенттер, дене шынықтыру.*

УДК 796.011

РОЛЬ КРАЕВЕДЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Пересветов Н.Н., Макашев Ш.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Цель данного исследования - показать и еще раз подчеркнуть роль краеведения в профессиональной подготовке будущих специалистов по физической культуре, а на этой основе внести обоснованные предложения по совершенствованию качества выпускаемых учителей, спортивных тренеров, пропагандистов и организаторов физической культуры и спорта.*

Ключевые слова: *краеведческое исследование, профессиональная подготовка специалиста, просветительская, пропагандистская и воспитательная работа.*

В практической деятельности специалистов по физической культуре и спорту – физическая культура и спорт большую роль выполняет просветительская, пропагандистская

и воспитательная работе с учащихся, их родителями. Замечено, что результаты воспитания становятся более успешными, когда в качестве примеров звучат факты из жизни атлетов проживающих или ранее проживавщих в данной местности. Эти факты, как показала практика, становятся более убедительными, более действенными, зовущими к подражанию и систематическому самосовершенствования.

Цель данного исследования-показать и еще раз подчеркнуть роль краеведения в профессиональной подготовке будущих специалистов по физической культуре, а на этой основе внести обоснованные предложения по совершенствованию качества выпускаемых учителей, спортивных тренеров, пропагандистов и организаторов физическая культура и спорт.

В основу нашего научного предвидения-гипотезы, положено мнение уже нашедшее место в специальных педагогических изданиях , смысл которого сводится к тому, что освоив методы научно-педагогического, физкультурно-спортивного краеведческого поиска, специалисты получат возможность более результативно вести воспитательно-образовательную работу с учащимися. А вся это целенаправленная работа, несомненно, расширит профессиональной кругозор, профессиональную компетентность учителей и спортивных тренеров.

Говоря о научных гипотезах, заметим, что они, по мнению авторов могут быть нескольких разновидностей а) гипотезы-первичные, вторичные и т.д; б) гипотезы-подтвержденные и отвергнутые; в) гипотезы-начальные и конечные; в) гипотезы-основные и вспомогательные [1].

В своей работе мы надеялись обратить внимание руководителей вузов и колледжей на все нарастающую необходимость новых знаний и умений, обусловленных гуманизацией всего процесса профессиональной подготовленности специалистов, а через это еще раз подтвердить актуальность данной научной проблемы, тематики исследований на перспективу. Парадоксально, но факт, когда студенты вузов и учащиеся колледжей, знают имена зарубежных атлетов, таких как: Дьего Марадонна, Брюс Ли, Арнольд Шварценеггер, Жан-Клод Ван Дамм, К.Роналдо и др., но с трудом вспоминают спортивные заслуги Чокана Валиханова, Алиби Джангельдина, Балуана Шолака, Рашида Омаровых, Жаксылыка Ушкемпирова, Нэлли Ким, Серика Кунакбаева, Евгения Кадяйкина, Анатолия Колесова, Абдысалан Нурмаханова, Бориса Сариева, Увайса Ахтаева Идриса Жангирова и др. Эти факты несомненно, удручали, это с одной стороны, а с другой –звали к серьезным краеведческим исследованиям, перестройке воспитательно-образовательной деятельности по подготовке специалистов, действенной воспитательной работе с молодежью.

Проводя исследования по названной проблематике, мы широко использовали общенаучные методы (анализ литературных источников, различные виды опросов, педагогические наблюдения, интервью, статистику и т.п.). А также, вещественные доказательства физкультурно-спортивных успехов прошлых лет: кубки, медали, жетоны, значки, грамоты, благодарственные листы, фотографии, звукозаписи, вырезки из газет и журналов, личные архивы, воспоминания современников.

В процессе работы мы встречались с ветеранами и действующими спортсменами, участниками крупных внутренних и международных соревнований, руководителями предприятий и учебных заведений, анализировали видео и аудио продукцию и многое другое. Краеведение, в пединститутах, гуманитарных академиях и университетах, как показывают литературные данные, имеет следующую предметную направленность (В.Н. Ашурков, Д.В. Кацюба, Г.Н. Матюшина и др.). Краеведение делится, по их мнению, на естественно-научное, историческое, географическое, экономическое, литературное, педагогическое и т.д. И мы эту точку зрения полностью поддерживаем. Думается, что вполне уместным для будущих учителей физической культуры, детских спортивных тренеров станет и физкультурно-спортивное, туристическое краеведение, которое знакомит молодых специалистов с научными методами краеведческих исследований, краеведческим научным поиском и изучением истории родного края, роли отдельных личностей в развитии физической культуры и спорта. Воспитывает

стремление преумножать богатства Родного края, Казахстана в целом и т.п. В казахстанском Приуралье, ряд авторов провели фундаметальные исследования по различным краеведческим направлениям: Историческому, Литературному, Физкультурно-спортивному, Туристическому и др. (Ж. Акбай, А.И. Белый, А.М. Войлоков, Ж.Т. Ерназаров, Е.И. Коротин, Г.А. Кушаев, Г.Г. Невзоров, Н.Н. Пересветов, Т.З. Рысбеков, В.П. Фомин, Н.М. Щербанов, А.М. Ягнинский и др.). Все сказанное выше дает возможность заключить, что физкультурно-спортивное краеведение имеет право на законное существование, а его методами обязаны уверенно владеть все специалисты, работающие на ниве физической культуры, спорта и туризма, особенно в школах. К этому заметим, что понятие «краеведение» имеет неоднозначное толкования в различных литературных источниках и это нам известно [2].

Ашурков В., Бурков А., Кацюба Д., Матюшин Г., Ж. Ерназаров, Т. Рысбеков, М. Таникеев, А. Белый и др. считают, что краеведение есть комплекс научных дисциплин, различных по содержанию и частным методикам исследования, но ведущих в своей совокупности к научному и всестороннему познанию мира, своего Родного Края, своей «Малой Родины» и не только.

Для нашего региона богатую информацию о физкультурно- спортивном прошлом мы почеркнули в беседах с супругами А.Я. и Л.Г. Дырдиными, Валерием и Маргаритой Шлыковыми, Сергеем Абрамичевым, Даржаном Тлешевичем и Сонией Шаймардановной Имангалиевыми, Александром Келазевым, Николаем Акимовичем Антоновым и др.

Нами выявлено, что молодому поколению учителей, практически не известны имена целой плеяды спортивных педагогов, тренеров и организаторов, которые, по непонятным причинам, остались в забытьи: Буткевич С.П., Лисеев В.П., Лобугин Н.И., Жангиров И.Ж., Кубланов А.А., Шлыков В. А., Павельчук Е.И., Ельсуков В.Г., Кандрашов Ю.С., Абуов С, Лукпанов Р., Карпова А.И., Мауталиев Р.М.,Фролов С.А., Альжанов Т.М. и многие другие. Педагогов, накопивших и успешно передававших молодежи практический опыт, профессиональные умения и сциальные знания. Подаривших, своим воспитанникам гармонию физическую и духовную, пути и методы систематического профессионального самосовершенствования. В процессе исследования нами широко использовались научные методы (опроса, наблюдений, бесед, интервью, педагогического эксперимента, статистические методы и др.). Методы, позволяющие накапливать и обобщать фактический материал экспедиций и другого рода туристско-краеведческой деятельности (походы выходного дня, соревнования по ориентированию на местности, выполнение требований различных тестов и нормативов), а в итоге постоянно совершенствовать учебно-воспитательный процесс в образовательных учреждениях средствами туризма и краеведения [3].

Научными публикациями в сборниках научно-практических конференций, специальных изданиях, например, «Правдухинские путешествия по Уралу (20 – 30 годы XX века», «Историко-культурные экспедиции по р. Урал: возможности и перспективы развития туризма Западного Казахстана. Продолжить работу по пропаганде культурного наследия региона, К числу крупных публикаций участников экспедиции можно отнести исследования Жайсана Акбая, Мурата Сдыкова, Геннадия Доронина, Александра Жищенко, Сауле Загидулиной, Елены Тарасенко. Другие добрые дела коллектива экспедиции. Например, обучение детей прибрежных сел подвижным играм на местности. Игры, которые успешно развивали бы не только необходимые двигательные, но и формировали личностные качества занимающихся: целеустремленность, сильную волю, решительность, стремление к победе, коллективизм. Другие добрые дела коллектива экспедиции.

Все сказанное выше позволяет заключить:

Краеведческая подготовка, а вместе с нею и освоение методов современных краеведческих исследований становятся необходимым компонентом профессиональной подготовки специалиста - мастера педагогического труда, учителя школы, спортивного тренера.

Полученные результаты педагогического поиска могут быть удачно использованы в воспитательно- образовательной работе с учащимися, особенно из числа тех кто намерен

освоить физическую культуру, как будущую профессиональную деятельность.

Предполагается включить «Физкультурно-спортивное краеведение», как необходимый компонент профессиональной компетенции, профессиональных знаний, умений навыков по добыванию знаний о специалистах ранее отличившихся в методике преподавания и воспитания. Прославших свой регион (республику, область, город, села) успехами в области спорта высоких достижений, массовой физической культуры и спорта.

Список литературы:

Алиева С.К. Всеобщая история – М.: Лист., 1999. -198 с.

Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании.-М.: ФиС. – 1978. – 243 с.

Ашурков В.Н. и др. Историческое краеведение. Учебное пособие для студентов.-М.: Просвещение., - 1980. – 189 с.

ӘОЖ 796.011

БОЛАШАҚ МАМАНДАРЛЫ КӘСІБИ ДАЯРЛАУДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ ТАРАХТЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Пересветов Н.Н., Макашев Ш.А.
Батыс Қазақстан инновациялық¯технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Осызерттеудіңмақсаты–болашақмамандардыденетәрбиесісаласындакәсіби даярлауда жергілікті тарихтың ролін тағы бір рет көрсету, осы негізде насихаттаушылар мен ұйымдастырушылардың, спорттық жаттықтырушылардың сапасын жақсарту үшін тиімді ұсыныстар енгізу.*

Негізгі сөздер: *жергілікті зерттеу, маманның кәсіби дайындығы,білім беруді насихаттау және тәрбие жұмысын жүргізу.*

ӘОЖ:342.41: (574)

ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ САНАСЫН ЖАҢҒЫРТУ АСПЕКТІЛЕРІ

Разахова Ф.Ж
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті. Орал қ.

Аннотация: *Мақалада жастарға өз халқының рухани құндылықтары, оның ұлттық мәдениеті, салты мен дәстүрлерімен кеңінен танысуға қажетті ұлттық өзіндік таным, мәдени және рухани дәстүрлер, тілдің даму жағдайлары қарастырылған. Мақалада жастардың ұлттық танымын жаңғырту аспектілері айқындалған.*

Негізгісөздер: *жаңғыру, мәдениет, сана, жастар, рухани, қоғам*

Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу жеке тұлғаның жан-жақты дамуымен және олардың кәсіптік жағынан қалыптасуымен тығыз байланысты.

Нарық экономикасын дамыту, азаматтық қоғам құруды қамтамасыз ету білім беру жүйесіне өзгерістер енгізуді қажет етіп отыр. Мұндай маңызды да күрделі мәселені шешу үшін адамзат мәдениеті мен тәрбие тәжірибесіне сүйенудің қажеттілігі анықталды.

Қазіргі уақытта бүкіл тарихи, мәдени адамгершілік, рухани құндылықтарымыз жаңа заман тұрғысынан қайта бағаланып отыр. Сонымен қатар төл мәдениет, салт, дәстүр, тіл, ұлттық намыс, табиғи орта, ұлттық мәдениет бекіп, жаңғырып, дамып келе жатыр. Уақыт талабымен өмірге қайта оралған халықтық педагогика мен психологияның озық дәстүрлері бұл күнде отбасы, білім беру тәжірибесінен лайықты орын алып отыр. Осы тұрғыдан алсақ, елдегі білім беру жүйесі тарихы жағынан ғана емес, мазмұны жағынан да, іске асырылуы жағынан да жаңа дәуірді бастап отыр.

Елбасмыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Ұлттық бірегейлікті сақтау» бағытты бойыншаҰлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді.Оның екі қыры бар:

Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту.

Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Қазір салтанат құрып тұрған жаңғыру үлгіле¬рі¬нің қандай қатері болуы мүмкін?

Қатер жаңғыруды әркімнің ұлттық даму үлгі¬сін бәріне ортақ, әмбебап үлгіге алмастыру ре¬тінде қарастыруда болып отыр. Алайда, өмірдің өзі бұл пайымның түбірімен қате екенін көрсетіп берді. Іс жүзінде әрбір өңір мен әрбір мемлекет өзінің дербес даму үлгісін қалыптастыруда.

Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс.

Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана.Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді.Мысалы, жершілдікті алайық. Әрине, туған жердің тарихын білген және оны мақтан еткен дұрыс. Бірақ, одан да маңыздырақ мәселені – өзіңнің біртұтас ұлы ұлттың перзенті екеніңді ұмытуға әсте болмайды. Біз әркім жеке басының қандай да бір іске қос-қан үлесі мен кәсіби біліктілігіне қарап бағаланатын меритократиялық қоғам құрып жатырмыз.Бұл жүйе жең ұшынан жалғасқан тамыр-таныстықты көтермейді.Осының бәрін егжей-тегжейлі айтып отырғандағы мақсатым бойымыздағы жақсы мен жаманды санамалап, теру емес. Мен қазақстандықтардың ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсініп, байыбына барғанын қалаймын[1].

Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды.

Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек.

Ұлттық жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып, ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу. «Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді» , -дейді Н.Ә.Назарбаев. Сондықтан рухани жаңғыру үдерісін дер кезінде қабылданған оң шешім деп танимыз. Осы рухани жаңғырудың жүзеге асырылуын біз және сіз болып, «Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» бірлікте орындауымыз аса қажет. Бәсекеге қабілетті, әлемдік деңгейде танылған әрі дамыған рухани кемел ел болу Елбасының асыл арманы. Ендеше, мемлекет басшысының жастарға соны серпін, тың бастама ұсынуы келешекке қамданудың әрекеті деп түсінеміз.

Ел Президенті аталмыш тұғырнамасында білім, ғылымға ерекше басымдық беріп отыр. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – деген Н.Ә.Назарбаев «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына

сіңірген ақыл-ойы кемел тұлға болуына маңыз береді. Осы бағдарда ол бабалар ұлағатымен астасып жатқан зерделі ойы мен парасатты пайымын білдіреді: «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Тәуелсіздік жылдарында қыруар жұмыс жасалды. Біз он мыңдаған жасты әлемнің мандайалды университеттерінде оқытып, дайындадық. Бұл жұмыс өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қолға алынған «Болашақ» бағдарламасынан басталды. Елімізде өте жоғары деңгейдегі бірқатар университеттер ашылды, зияткерлік мектептер жүйесі қалыптасты. Басқа да көптеген іс тындырылды. Дегенмен, білімнің салтанаты жалпыға ортақ болуға тиіс. Оның айқын да, бұлтартпас себептері бар». Осылайша мақалада айтылған әрбір ойдың астарында терең мазмұн мен зерделі пікір жатыр [2].

Өскелең ұрпақты патриоттық тәрбиелеуге, азаматтық бірегейлікті дамытуға байланысты мәселелер көбіне елдің дамуы мен оның жастар саясатын жүргізуіне байланысты. Қазіргі кезде жас ұрпақты патриоттық сезімде тәрбиелеу, оларды отансүйгіш-азамат ретінде қалыптастыру проблемасы ерекше өзекті мәселеге айналды. Дәстүр мен инновация арасында, соның ішінде әлеуметтік-мәдени ортада тепе-теңдікті сақтау ауадай қажет болып тұрған бүгінгі заманда осы мәселе аса маңыздыбұл мәселені қозғаудағы негізгі мақсат осы ата бабадан келе жаткан, атаның қанымен ананың сүтімен бойымызға дарыған барлық құндылықтарды мынау техникасы дамыған заманда бойымыздан алшақтап кетпеу үшін мынадай іс әрекеттер жасасақ деймін. Жалпы адамгершілік құндылықтар ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейін аса маңызды мәнге ие өзекті тақырыптардың бірі. Жалпы адамгершілік құндылықтар жайлы гуманитарлық бағыттағы барлық салалар, яғни философия, психология, мәдениеттану, әлеуметтану, эстетика, этика және педагогика ғылымдары кеңінен қарастырады. Құндылықтарға бейімделу, оны бойына сіңіру жеке тұлғаны қалыптастырушы негізгі факторлардың бірі болып табылады. Әлем сахнасындағы кез келген ұлт пен ұлыстың руханияты, мәдениеті басқа халықтармен салыстырғанда өзіндік ерекшелік пен айырмашылыққа толы құндылықтарға ие. Құндылық, соның ішінде әсіресе рухани құндылық ұғымы үлкен мән мен маңызға ие.Құндылық – мәдениеттің құрамдас бөлігі. Мәдениеттің құрамдас бөлігі болуы себепті құндылық адамдардың жеке тұлғасына қатысты тәрбиені жүзеге асырумен қатар, жалпы қоғамның дүниетанымдық көзқарасы мен ұстанымын, ертеңгі күн бағдарын айқындайды.Рухани құндылық ғасырлар бойына дүниетаным мен дәстүр негізінде үздіксіз қалыптаса отырып атадан балаға, яғни ұрпақтан ұрпаққа мұра ретінде берілетін баға жетпес асыл қазыналардың бірі [3].

Рухани жаңғыру жайы –көптен бері ойда жүрген мәселе. Ғалымдар да, зиялы қауым өкілдері де әр сөзінде, мақалаларында, басқа да жерлерде айтып жүретін. Бұл жайында өзім де талай рет айттым. Жалпы, бізге қазір керегі – XXI ғасырда рухани дамудың жаңа парадигмасын жасау. Сол үшін нақты-нақты іс-шаралар керек. Шынын айтқанда, әлемдік дағдарыс болып, нарық экономикасына өтеміз, барлығын базар реттейді деп әуреленіп, біз руханиятты ұмытып бара жатырмыз. Руханият екінші сатыда қалып қойды.

Абай «Дүниенің көрінген сырын да, көрінбеген сырын да қатар игерген адам толық адам болады» дейді. Капиталистік мемлекеттер дүниенің көрінген сырын тезірек игеріп, байып, үстемдік жасап, руханиятты ұмытып кетті. Соның «жемісі» – дүниежүзілік дағдарыс. Соған қарағанда біз рухани дүниені қайта жаңғыртуымыз керек. Ол үшін сана психологиясы өзгеруі тиіс. Жай, күнделікті айтып жүрген мәселеден аулақ болу керек. Ол үшін еліміздің барлық азаматтары психологиясын өзгертуі тиіс. Егер руханиятқа дендеп еніп, осыны жасағымыз келсе, онда Абайдың толық адамын игеруіміз керек. Абай бәрін айтып кеткен. Құндылық – мәдениеттің құрамдас бөлігі. Мәдениеттің құрамдас бөлігі болуы себепті құндылық адамдардың жеке тұлғасына қатысты тәрбиені жүзеге асырумен қатар, жалпы қоғамның дүниетанымдық көзқарасы мен ұстанымын, ертеңгі күн бағдарын айқындайды.Рухани құндылық ғасырлар бойына дүниетаным мен дәстүр негізінде үздіксіз қалыптаса отырып атадан балаға, яғни ұрпақтан ұрпаққа мұра ретінде берілетін баға жетпес асыл қазыналардың бірі.Әр халық, әр мемлекет ғасырлар бедерінде рухани жаңғырып, жаңарып отырады. Ал

рухани жаңғыру мен жаңаруда білім берудің рөлі зор. Біз өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді сақтай, ескере отырып, әлемде болып жатқан жаңалықтарды қабылдай білуіміз керек. Бірнеше тілді білген адам ештеңеден ұтылмайды. «Ел болам десең, бесігіңді түзе» дейді ұлы Мұхтар Әуезов. Әрбір білімгер өз жері мен оның байлығының иесі болу үшін жаңа технологияларды меңгеріп, жаңаша өмір сүруге үйренудің жолдарын білуге тиіс. Егер қоғамның даму кілті білімді адамдардың жаңаша қызмет атқаруын керек ететін болса, сол жаңашыл адамдарды, болашақ қоғам мүшелеріне білім мен тәрбие беруді жүзеге асыратын мамандар дайындайтын біздің білім беру ұйымдары Елбасы көздеген бағыттарға лайықты болуы тиіс. Ең бастысы, білім беруге қойылып отырған жаңа талаптарды орындауда көптеген жұмыстар жүргізіліп, жастардың үш тілде білім алуына, жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізуде өңірімізде келелі жұмыстар атқарылуда. Ұлт жоспарын орындауда әр саланың өзіндік үлесі болса, ұзтаздар қауымы қосатын үлес –жас ұрпақты жаңа қоғам мүшесі етіп білім мен тәрбие беруді жаңаша құру, оны осы Елбасымыз көрсетіп отырған талаптарға сай орындау деп білемін [4].

Әдебиеттер тізімі:

Көбесов А. Абайтану дәрістері: Оқу құралы. – Алматы, 2000. – 235 б.
Назарбаев Н.Ә Тарих толқынында.- Алматы, 1999.- 425 б.
Құнантаева К.Қ. Қазақстанда халыққа білім беру ісінің дамуы (1917-1990 жж.).- Алматы, 1998.-325 б.
Сейталив Қ. Педагогика тарихы. – Алматы, 2007. – 330 б.

УДК 342.41: (574)

АСПЕКТЫ ОБНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ XXI ВЕКА

Разахова Ф.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрены условия роста национального самосознания, возрождения культурных и духовных традиций, языка, которые необходимы для более глубокого знакомства молодежи с духовными ценностями своего народа, с его национальной культурой, обычаями и традициями. В статье определены аспекты обновления национального сознания молодежи.*

Ключевые слова: *обновление, культура,сознание, молодежь, духовность, социум*

УДК 37.01(075.8)

ВНЕДРЕНИЕ ФОРМАТИВНОГО ОЦЕНИВАНИЯ, КАК ФАКТОР АКТИВИЗАЦИИ РАЗВИВАЮЩЕГО ПОТЕНЦИАЛА ОБУЧЕНИЯ

Юсупова А.С., Обыденкина Л.В.
Западно-Казахстанскийинновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Статья раскрывает значимость формативного оценивания в школе и проблемы современного состояния системы оценивания образовательных достижений школьников.*

Основные компоненты данной технологии – эффективная обратная связь учителя с учеником, активное участие ученика в процессе собственного обучения, возможность корректировать процесс обучения по результатам оценивания, возможность разделить ответственность за результат обучения между всеми участниками обучения.

Ключевые слова: *Формативное оценивание, мотивация, критерии, обучение, оценивание,качество образования.*

Объективной потребностью современного общества, особенно в условиях перестройки всех его звеньев, в том числе и образования, является поиск оптимальных путей организации учебно-воспитательного процесса рациональных вариантов содержания обучения и его структуры.

Одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан – 2030» признано образование. Адаптация системы образования к новой социально – экономической среде является целью образовательных реформ в Казахстане. Президент в своем послании говорит: «Чтобы стать развитым конкурентно способным государством, мы должны стать высокообразованной нацией. Необходимо уделять большое внимание функциональной грамотности наших детей. Это важно, чтобы наши дети были адаптированы к современной жизни»[1].

В последнее время мы очень часто употребляем термин «функциональная грамотность». Как же оценивать грамотность ученика? По каким критериям? Оценивание - это сравнение полученных результатов с нормой или эталоном?

Существующая у нас единая бальная оценка (отметка), предназначенная изначально для выражения объективной оценки знаний, умений и навыков, поддающихся количественному измерению, не должна приобретать субъективного характера, беря на себя функцию оценки личностных качеств.

Очень верно говорил В.А. Сухомлинский: «Если учитель усматривает в «двойке» и «единице» кнут, которым можно подстегивать ленивую лошадь, а в «четверке» и «пятерка» пряник, то вскоре дети возненавидят и кнут и пряник»[2].

В настоящее время в современной школе по-прежнему достаточно остро стоит задача повышения эффективности обучения. Это связано в первую очередь с тем, что год от года растет объем информации, которую ученики должны усвоить.

Отсюда следует, что проблема заключается в поиске таких средств и способов, которые бы способствовали прочному, осмысленному усвоению знаний учащимися.

Применение формативного оценивания становится одним из важнейших критериев новой системы оценки работы учителя. Использование методов формативного оценивания на уроках показало, что у учащихся появился интерес к учебе и ответственность, вырабатываются навыки самостоятельной работы, работы в группе, воспитываются чувства толерантности, коллективизма, взаимопомощи[3].

Все мы привыкли оценивать деятельность учащихся традиционно, используя пятибалльную систему оценивания, но при этом не всегда можно объективно оценить работу ученика. Разные учащиеся воспринимают и усваивают одни и те же объяснения учителя по-разному, что приводит к неодинаковым успехам в учебе. Поэтому индивидуальный подход к преподаванию, основанный на личностно-центрированном принципе и инновационные методы оценивания учащихся помогут решению этой проблемы. Этот инновационный подход к системе оценивания называется - формативным оцениванием[4].

Чем формативное оценивание отличается от традиционного оценивания?

Направляется учителем.

Относится ко всем видам деятельности, которые осуществляют преподаватель и обучающийся.

Обеспечивает обратную связь, позволяющую регулировать обучение и учение в интересах обучающегося

Делает акцент на улучшение результатов обучения и совершенствование преподавания.

Разносторонне результативно.

Формирует учебный процесс.

Непрерывно.

Формативное оценивание направлено на обеспечение дальнейшего совершствования учебных достижений[5].

Формативное (формирующее) оценивание применяется в целях измерения образовательного прогресса обучающихся, и имеет следующие способы: наблюдение, устные ответы, письменные работы, тестовые задания, портфолио, эссе, самооценивание, оценивание одним учеником другого.

Формативное оценивание позволяет ученику иметь непосредственный доступ к оцениванию. То есть, учитель всегда являющийся контролёром, должен поделится с учеником инструментами оценивания, раскрыть ему критерии, по которым производится оценивание, и дать возможность воспользоваться результатами оценивания в своих интересах. Это разнообразный, подтвердивший свою эффективность метод оценивания, является формативным оцениванием или Оцениванием для Обучения.

Целью формативного оценивания является:

- Определение сложности обучения.
- Обратная связь, свидетельствует о достижениях учащихся.
- Мотивация. Становится для учеников стимулом для изучения материала.

Применение формативного оценивания позволяет сделать так, чтобы ученики могливболее успешно учиться, а учителя более эффективно преподавать. При данном виде оценивания обязательно должна осуществляться обратная связь, обеспечивающая прогресс в обучении.

Формативное оценивание помогает учителю отслеживать успеваемость учащегося. Таким образом, оно несет в себе формирующую, стимулирующую и мотивирующую функции[6].

Главная идея формативного оценивания – совместное понимание ученика и преподавателя цели обучения в определенной части проделанной работы.

Формативное оценивание - непрерывный процесс, который образует обратную связь. Используя всевозможные технологии, которые ученик легко и быстро освоит, учитель получает от учеников обратную связь относительно того, как они учатся. Ученик ориентируется на поэтапный контроль успеваемости, что дает ему возможность определить уровень знаний на каждом этапе учебного процесса.

Формативное оценивание – это ежедневное оценивание. Для достижения навыков оценивания учеником, учитель совместно с ними должен составить критерии для правильной организации работы[7].

Использование критериев дает ученику уверенность в том, что он правильно оценил себя на данном этапе урока. Оценка, поставленная учеником себе или однокласснику, становится объективной и понятной для ученика. При формативномоценивании учитель всегда рядом с учеником, учитель контролирует, чтобы ученик хорошо понимал цели, задачи обучения и согласно составленным критериям мог оценитьсвое участие на уроке. Совместная разработка критериев (учитель – учащийся) позволяет сформировать у учащихся позитивное отношение к оцениванию и повысить их ответственность за достижение результата[8].

Таким образом, мы считаем, что формативное оценивание положительно влияет на мотивацию учащихся к обучению. Ученик из объекта обучения переходит в субъект, который делает рефлексию своей деятельности через самооценивание. Ученик не боится сделать или сказать, что–то не так, поэтому исчезает напряжение, а на смену ему приходит творчество, самовыражение. Формативное оценивание важно и для учителя: он уже не выносит свой приговор в виде оценки, а, наоборот, выясняет слабые стороны учащихся и помогает исправить ситуацию. Активизация внутренних потребностей - задача современного учителя. Началом этой работы может служить изменения оценочной деятельности, что приведет к успеху в учебной деятельности каждого ученика.

Список литературы:

Зимняя И. А. Педагогическая психология. – М, 1999. – С. 224.

Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан. – Лидера нации народу Казахстана «Стратегия Казахстана – 2050» – новый политический курс состоявшегося государства // Казахстанская правда. – 2012. – 15 декабря.

https://urokinachalki.ru/statya-formativnoe-ocenivanie-v-nachalnih-klassah-kak-sredstvo-povisheniya-motivacii-mladshego-shkolnika-1855.html.

Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев, 1973. –18 с.

Руководство для учителя АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы». – 2012.– 18 с.

Группа Реформы Оценивания. Оценивание для обучения: 10 принципов, Кембриджский университет, факультет образования.–2002. – 15 с.

Методическое руководство «Оценивание учебных достижений учащихся». – Бишкек, 2010.– 21 с.

Блэк П., Уильям Д. «Черный ящик: что там внутри? Оценка знаний учащихся как способ повышения эффективности учебно-воспитательного процесса. – 2003. – 45 с.

ӘОЖ 37.01(075.8)

ФОРМАТИВТІ БАҒАЛАУДЫ ЕНГІЗУ - ОҚЫТУДЫҢ ДАМЫТУ ӘЛЕУЕТІН БЕЛСЕНДЕНДІРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Юсупова А.С., Обыденкина Л.В.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада формативті бағалау мектепте және проблеманың қазіргі жай-күйін бағалау жүйесі оқушылардың білім жетістіктерінің маңыздылығын ашады. Осы технологияныңнегізгі компоненттері – мұғалімнің оқушымен тиімді кері байланысы, оқушының өзінің оқыту процесінде белсенді қатысу,бағалау нәтижелері бойынша оқу үдерісі түзетуге мүмкіндігі, барлық қатысушылары арасында оқытудың нәтижелері үшін жауапкершілікті бөлуге мүмкіндігі.*

Негізгі сөздер: *формативті бағалау, ынталандыру, критерийлер, оқыту, бағалау, білім сапасы.*

ӘОЖ 94 (574)

М.ВЯТКИННІҢ СЫРЫМ ДАТҰЛЫ ҚОЗҒАЛЫСЫН ЗЕРТТЕУІ

Габулова Д.Н., Құрманалин С.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *XVIII ғасырдағы қазақ тарихынан елеулі орын алатын оқиғалардың бірегейі жиырма жылға жуық уақытты қамтыған, империялық күштің назарын өзіне ерекше аударған Сырым Датұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалысы. Атақты батыр, даңқты бидің қоғамдық қызметі өз заманында да, кейінгі дәуірде де зерттеушілердің қызығушылығын туғызды. Осыған сәйкес белгілі кеңес тарихшысы, сырымтанушы В.П.Вяткиннің танымал монографиясының Сырым батыр бастаған қозғалыс тарихындағы орны тарихнамалық тұрғыдан талданады.*

Негізгі сөздер: *М.П.Вяткин, «Батыр Сырым» деген монографиясы, Сырым Датұлы көтерілісінің тарихы, Ор, Елек қорғаны, «Қырғыз-қайсақтардың Ресейді құлатуы».*

Кіші жүз қазақтарының Сырым Датов басшылық еткен көтерілістеріне М.П.Вяткиннің «Батыр Сырым» деген монографиясы [1]арналды. «Сырым батыр» монографиясы тақырыптың одан әрі зерттелуіне жол ашты, А. Рязановтың еңбегінен кейін М. Вяткин дереккөздер базасын кеңейтіп, бұл өз кезегінде көтеріліс барысын рет-ретімен суреттеуге, хронологиясын нақтылауға, батыр туралы өмірбаяндық мәліметтер жинақтауға мүмкіндік берді. 1783-1797 ж.ж. Кіші жүздегі көтеріліс тақырыбына оны бірнеше жыл қатарынан зерттеп, қызығушылық танытып жүрген М. П. Вяткин де ден қойды. Ол «XVIII ғ. соңы-XIX ғ. басында Кіші ордадағы саяси дағдарыс және шаруашылықтың құлдырауы» («Политический кризис и хозяйственный упадок в Малой орде в конце XYIII – начале XIX вв.») (1940), «Датұлы Сырым батыр көтерілісі» («Движение батыра Срыма Датова») (1941) мақалаларын жазды. «Сырым батыр» монографиясы жарық көрген соң (1947) оның бұл тақырыпты зерттеуі аяқталды, аталмыш монография 1948 ж. 2-дәрежелі Мемлекеттік сыйлыққа лайық деп танылып, марапатталды.

М. Вяткиннің материалдары ЕАОМА (ЦГАДА), «Қырғыз-қайсақтардың Ресейді құлатуы» («Сношения России с киргиз-кайсаками») қорының; ОМӘТА (ЦГВИА), Бас штабтың Жалпы архив қорының; ЛОМТА (ЦГИАЛ), ІІМ қорының, Жер бөлімінің деректеріне сүйеніп жазылды.

Жұмыстардың талдауы зерттеушінің 1783-1797 ж.ж. көтерілістердің негізгі жағдайларын таптық тәсілмен талқылауға мүмкіндік береді. Тарихшыға бастапқы қадам ретінде жәрдем еткен тезис мынадай: «отарлауға қарсы күрес мазмұнын таптық күреспен байланыстырмай түсіну мүмкін емес... бұл азаттық күресі атты тұтас процестің ажырамас екі бөлігі». М. Вяткин отарлық тәуелділік артып отырған жағдайда Қазақстандағы таптық күрестің сипаттамаларын көрсетуді өз алдына мақсат етіп қойды [1]. Осылайша, көтерілістің негізгі мазмұны – отарлық езгіден құтқару екінші орынғы ысырылып қалды. М. П. Вяткин еңбегіндегі Сырым Датұлы көтерілісінің тарихын зерттеудегі негізгі кемшілік – КСРО құрамына енгін кеңес мемлекеттері арасында кең етек алған идеологиялық үстемдік. Идеологиялық нұсқаулар Сырым батыр бастаған көтерілісті хандық билікке қарсы күрес ретінде көрсетуді талап етті. Сырым Датұлы бастаған көтерілістен бөлек М. П. Вяткин өз еңбектерінде XIX ғасырда Қазақстанда Исатай Тайманұлының, Кенесары Қасымовтың, Есет Көтібаровтың жетекшілігімен өткен «халықтық қозғалыстардың» сипаттамасын ұсынды, өз көзқарасын және Қазақстанда болып жатқан жайттарға қатысты өзіндік ой-пікірін білдірді [1]. Тарихшы қазақтардың азаттық қозғалыстары

бастау алған ерекше жағдайлар – көшпелі шаруашылық және сонымен байланысты әлеуметтік және мүліктік қарым-қатынастарға бас назар аударды. «Мазмұны бойынша феодалдық, формасы бойынша патриархалдық» бұл қатынастар, оның ойынша, «таптық қарым-қатынастарға айрықша форма береді» деп санады. Айырықшылығы сол, халықтық қозғалысы кезінде «патриархалды-рулық тұрмыс дәурен құрып тұрғанда өз қоғамының өкілдері ретінде бой көтерген» рулық көшбасшылардың жетекшілік жасауы. Ол старшындардың бір бөлігі көтеріліске тек еңбекші көшпенділерге билік етуден айырылып қалудан қорыққандықтан ғана қатысқандығын жазды, старшындардың жетекшілік етуі қозғалысты тежеді, оның шаруа соғыстарының айқын әрі нақты формасына өтуіне кедергі келтіріп, жолын бөгеді. Көтерілістің шектеулілігі, оның ойынша, феодалдық топтың барлық өкілдеріне ғана емес, тек, Нұралы ханның сұлтандық тобына ғана қарсы күрестен көрініс тапты.

Қазақтардың көтерілісі туралы, оның сипаты туралы тарихи мәліметтердің толықтығына көтерілісшілердің қарулы және саяси әрекеттерін талдау негізінде қол жеткізуге болады.

Зерттеуші пайдаланған архив материалдарында қозғалысқа Табын, Байбақты, Тама, Таз, Серкеш руларының белсенді қатысқандығы туралы айтылған. Күрестің бел ортасында Орал өзені бойына желілер мен бекіністер құрылысы жүргізілуінің салдарынан жайылымдық жерлерінен айрылып, қысқа қыстайтын жер таппай қиналып отырған рулар жүрді. Бұл жөнінде автордың өзі мәлімдеген. Зерттеу еңбегінде көтерілісші халықтың іс-әрекеті жазылған. 1783 ж. жазынан бастап 1784 ж. бойына шабуылдар Жоғары Орал бекінісі мен Елек қаласының арасында жүрді, осы оқиғаларға 1783 ж. күзінде Сырым батыр 1 мың адамнан тұратын отрядымен қатысты. 1785 ж. көптеген адам қатысқан қызу шайқас Төменгі Орал желісінде орын алды. 1792 ж. қыркүйегінде С. Датұлы Ресейге қарсы соғыс жарияланғаннан кейін әскери әрекеттер қайта жанданып, ұйымдасқан шабуылдар Ор, Елек қорғаны, Гирьял, Қызылжар (Краснояр), Жоғарғы Қызыл бекіністерінде де болды. Қазақтар мал айдап әкетті, адамдарды да тұтқынға алды. Осылайша, көтерілістің қарулы қақтығыстары орыс желісінде өтіп жатты. Автор көтерілісшілер лагерінен бірқатар құжаттарды мысалға келтіреді. Старшындардың 1792 ж. күзінде Орынбор генерал-губернаторы А. Пеутлингтің атына жолдаған хатында азаттықты қалаған талаптар көрініс тапты: «Сіздердің өтіріктерің мен алдап-сулауларыңыз анық көрініп тұр, ноғайлар мен башқұрттарға қандай азап көрсетсеңдер, бізге де соны жасамақсыңдар, боданға салып, өз қызметтеріңе салуды мақсат тұтасыңдар, ал біздің балаларымызды солдат қатарына алып, жорықтарға пайдалануды мақсат етіп, арқамызға талай қиындықты артуға тырысудасыңдар». Хаттың мазмұны отарлауға қарсы сипатты суреттейді және онда қозғалыстың өз бойында феодалдыққа қарсы үрдістің бой көрсетуіне байланысты рубасыларының аландауы байқалмайды.

Қозғалысқа қазақ рулары қатысуының себептері, көтерілісшілердің қарулы әрекеттерінің бағытталуы, старшындардың қолқасы қозғалыстың айқын көрінетін сипатын – бұқаралық отарлауға қарсы күресті көрсетті. Дегенмен контекстіден екі критерий – бұқаралық және Қазақстан халқының сол кездегі тұрғындарының көпшілік бөлігін құраған қатардағы көшпенділердің қатысуын негізге ала отырып, М. Вяткин қозғалыстың шаруашылық сипаты туралы қорытынды жасайды [2].

Тарихшы көзқарасында қалыптасқан отарлауға қарсы бағыт пен қатал парадигма арасындағы өзара қарама-қайшылықты шешу үшін тақырыптың талдауына қозғалыс кезеңдері енгізілді. Ол оны былайша анықтады: 1785 жылдың көктеміне дейін көтерілістер желіге топтасып шабуылдау шеңберінен әрі аспады. 1785 ж. көктемінен бастап олар феодалдық-отарлық бұғауға қарсы ішкі күрес сипатын иеленеді. 1791 ж. бастап жаңа кезең басталады. Тарихшының ойынша, бұл кезеңде С. Датұлы екі майданда шайқасуға мәжбүр болды, өз елінің зиялыларына және патша үкіметіне қарсы. Кезеңдерге бөлу талаптары анық қалыптастырылмаған, дегенмен автор қозғалыстың даму бағытын апаттық бас көтерулерден бастап өз феодалдарына және оларға қолдау көрсететін патша үкіметіне қарсы таптық күреске дейінгі кезеңін толық әрі нақты көрсетуге тырысқан.

Кіші жүздегі көтеріліс, шын мәнінде, қарама-қайшылыққа толы әрі өте күрделі оқиға болды, өйткені мұндай нақтылаушы фактор таптық қақтығыс емес, қазақтардың өміріне патшалық үкіметтің араласып, қол сұғуы болатын.

XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ тарихын зерттеумен ұлттық интеллигенция өкілдері белсенді айналысты. Қазақ интелигенция өкілдерінің аса толғандырған мәселелердің бірі – Қазақстандағы Ресей отарлауына қарсы ұлт–азаттық қозғалысы. XX ғасырдың алғашқы ширегінде жазылған еңбектер бұл мәселені шынайы да объективті тұрғыдан көрсету бағытын ұстанса, ал 30-шы жылдарға қарай тарихта таптық көзқарастың белең алуына байланысты тарихи ақиқатты сталиндік концепцияға сәйкес баяндауға тырысушылық байқала бастады. Ал енді мәселеге тарихнамалық талдау тұрғысынан қарар болсақ, қазақ интеллигенциясының еңбектері ұлт-азаттық қозғалысының төмендегідей мәселелерін зерттеуге наза аударғанын аңғарамыз:

ұлт-азаттық көтерілістің себептері және ерекшеліктері;

Сырым ұйымдастырған ұлт-азаттық қозғалысының ерекшеліктері;

Исатай мен Махамбет басқарған көтерілістің себептері, сипаты, қорытындылары;

Кенесары бастаған халық қозғалысының тарихтағы орны [3].

Қорыта келгенде, XX ғасырдың басындағы оқиғаларды бағалау кеңестік дәуір авторларын қазақ еңбекшілеріне екіжақты – хан билігі тарапынан және патшалық тарапынан қанау көрсетілгенін нақтылады.

Қазақстандағы тәуелсіз мемлекеттің азат ету қозғалысының тарихын зерттеу кезінде әр түрлі әлеуметтік-саяси жүйелердің өзара қарым-қатынасы басты назарға алынады.

Әдебиеттер тізімі:

Вяткин М. Батыр Срым. - Алматы: Санат, 1998. - 344 б.

Омарбеков Т, Омарбеков Ш. Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас. - Алматы: «Қазақ университеті», 2004. – 388 б.

Досмұхамедұлы Х. Таймануұлы Исатайдың қозғалысы турасында қысқаша мағлұмат. – Кітапта: Таңдамалы (Избранное). – Алматы: Ана тілі, 1998.- 384 б.

УДК:94(574)

ИССЛЕДОВАНИЕ ДВИЖЕНИЙ СРЫМА ДАТОВА М.ВЯТКИНОМ

Габулова Д.Н., Құрманалин С.Б.
Западно-Казахстанский инновацино-технологический университет. г.Уральск.

Аннотация: *В статье М.П.Вяткиным пронанализировано основное содержание восстаний – освобождение от колониального ига. Выевлены недостатки идеологической установки в движении Срыма Датова в борьбе против ханской власти в советской период*

Ключевые слова: *М.П.Вяткин, монография «Батыр Сырым», история восстания Сырыма Датова, Ор, Курган Елек, «падение России киргиз-кайсаками».*

ӘОЖ 94 (574)

ИСАТАЙ ТАЙМАНҰЛЫ КӨТЕРІЛІСІНІҢ СОВЕТТІК ТАРИХНАМАДА ЗЕРТТЕЛУІ

Жайлы А.Х.,Құрманалин С.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада 1836-1838 жылдары патша үкіметінің отаршылдық саясатына қарсы Бөкей Ордасында орын алған азаттық көтерілісінің зерттелуі қарастырылған. Көтерілісітің басты жетекшісі Исатай Тайманұлы тұлғасы мен күрескер ақын Махамбет Өтемісұлының тарихи орны да тарихнамалық талдаудан өткен. Бұл көтеріліс барлық уақытта тарихшылардың назарынан тыс қалған жоқ, ал мақалада дәл советтік кезеңдегі зерттеушілердің еңбектері ғана қамтылды..*

Негізгі сөздер: *Исатай Тайманұлы, Халел Досмұхамедұлы еңбектері, отаршылдық бұғауына шыдамай толқыған халықтық, ұлттық көтеріліс.*

XX ғ. 20-шы жылдарынан бастап Ресей империясы тарихының кеңестік концепциясы құрылды, мұнда Ресейдің отарлау аймағындағы халықтардың азаттық көтерілістерінің орны мен мән-маңызы революциялық дәуірдің саяси басымдылықтарымен анықталды. Осы кезден бастап тарихи ғылым марксистік теория мен әдістемеге негізделді. Марксизм тарихи білімдердің дамуы жолындағы бастаушы ғана емес, жалғыз жетекші бағыт болып қалыптасты. Кеңестік ғылым қалыптаса бастаған кезеңнің басында алғашқылардың бірі болып М. Н. Покровский өз концепциясын ұсынды, оның мәні «орыс емес халықтардың Ресей империясына кез келген қосылуы «абсолютті зұлымдық» деген формулаға сай келеді, өйткені «Ресей артта қалған монархиялық мемлекет болды және ішкі саясатты агрессивті түрде жүргізді» [1]. Формуланың саяси себебін сол кезде әлі де болса сақталып қалған, революция салдарынан құлауға бет алған ресейлік самодержавиенің көкейкестілігімен оңай түсіндіруге болады.

Исатай Тайманұлы бастаған Кіші жүз қазақтарының ұлт-азаттық қозғалыс тарихына қалам тартқан белгілі зерттеушілердің ішінде Алаш қайраткері профессор Халел Досмұхамедұлы еңбектерін де көрсетуге тиістіміз. Мәселен, Х.Досмұхамедұлы құрастырып 1925 жылы Ташкентте бастырып шығарған «Исатай-Махамбет» атты кітапта халық намысының алаулай тұтанған отты жылдары, Кіші жүз өлкесі ғана емес, бүкіл қазақ тарихында елеулі із қалдырған ұлттық бас көтеруге қатысты мол дерек алғаш рет топтастырылған болатын. Х.Досмұхамедұлының көлемді алғысөзімен жарық көрген бұл еңбектің күні бүгінге дейін мәнін жоймаған екі тұсы бар: біріншіден, дауылпаз ақын Махамбет Өтемісұлының өлең-жырлары осы кітапта тұңғыш рет толық топтастырылып, тасқа басылды, сол арқылы бүгінгі хұрпаққа жетті. Екіншіден, Исатай-Махамбет бастаған бас көтерудің ащы шындығы, яки оның отаршылдық бұғауына шыдамай толқыған халықтық, ұлттық көтеріліс екендігі ашық айтылды [2].

Бұл топтамадағы алғысөз орнына Халел жазған «Тайманұлы Исатайдың қозғалысы турасында қысқаша мағлұмат» деп аталған мақаланың ғылыми құндылығы сонда, Исатай мен Махамбет бастаған ұлт-азаттық көтеріліске қатысты тұңғыш рет сол кездің өзінде берілген баға мен айтылған ой-байламдары, пікір-тұжырымдары, деректік мол мағлұматтары күні бүгін де өз маңызын жойған жоқ. Автор Қазақстанның батыс бөлігіндегі Кіші жүз қазақтарының XYIII-XIX ғғ. аралығында Ресей патшалығының бодандығына қарсы тәуелсіздік пен бостандық жолындағы жанқиярлық ерлік күрестерінің басты-бастыларына шолу жасай келіп, Исатай мен Махамбет бастаған ұлт-азаттық көтерілістің шығуы һәм жеңіліске ұшырауының тарихи себеп-салдарына терең талдау жасаған. Мақалада сонымен бірге қос арысты дүниеге әкелген туған-өскен ортасы, тұқым зәузаты, елдің саяси-әлеуметтік тыныс-тіршілігі жан-жақты баяндалған.

Өкінішке орай, көп жылдар бойы Халел Досмұхамедұлының есімі мен шығармашылық

қызметін «ататпауға» мәжбүр еткен саяи ағымға байланысты жоғарыда аталған еңбектері ғылыми айналысқа түспей келді.

Қазақ ұлтын алдаусыратып, арбау сөз молынан айтылған кешегі кеңестік-тоталитарлық дәуірде большевиктік-таптық идеология тек Халел сынды арыстардың ел үшін еңіреп өткен еңбектерін ғана тұмшалап, халық жадынан өшіруге ұмтылады, сонымен бірге Махамбеттің отты жырларын да қолдан «жуасытып», қиянатқа барып, ұлы ақынның біртуар өлеңдерін қырнап-жөндеп, құбылмалы саяси ағымның ығына бағыттады.

Қазақстан тәуелсіздік алған және Исатай батырдың туғанына 200 жыл толған 1991 жылы Халелдің бұл кітабымен оқырман қауым қайта қауышты. Еліміз тәуелсіздік алғанға дейін сол тәуелсіздік жолындағы ұлы күрестердің бірегейі Исатай-Махамбет бастаған көтеріліс те бар-жоғы хандық құрылысқа (Жәңгір ханға) бас көтерген «шаруалар қозғалысы» деп түсіндіріліп, насихатталып келгендіктен де бұл бұрмалаушылықтың шындық-ақиқатына көз жеткізуде, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында және күні бүгінге ұлттық сана-сезім мен ұлттық тарихты қалыптастыруда атақты ғалым Х.Досмұхамедұлының аталмыш зерттеуінің ерекше маңызы бар деп білеміз.

Бөкей ордасындағы ауылдық-қауымдық жерлерді ірі орыс помещиктері, хан туыстары мен басқа да ақсүйек топтардың иемденіп алуы, феодардың озбырлығы, патшаның және Астрахань губернаторының қолдауына арқа сүйеген Жәңгір билігінің бұқара мүддесіне қайшы келуі Х.Досмұхамедұлы еңбегінде көтерілістің себептері ретінде сипатталады. Қазақтың жерін «Жәңгір өзімнің жерім деп түсінді. Қара халықтың жері ханның мүлкі деген пікірді жүргізді... өзіне жақпаған ауылдың, рудың жерін тартып алатын болды... Жәңгірдің заманында Бөкейдің елі көшуді кемітіп, отырықшы бола бастады. Жазы қолайсыз, не қысы қатты жылдары көршілес нудағы елдермен қазақтың арасына күшті жанжалдар пайда болады. Жұт көбейді. Ел жарлы бола бастады. Жәңгір қазақты қорғамады, қорғауға да әлі келмеді. Еділ-Жайық бойындағы казак-орыстар, Теңіз бойындағы байлар қазақтың меншікті жеріне ауыз салды. Қазақтың мойны потрав (мал егінді, шабындықты таптағаны үшін шығынын төлеу), штраф дегеннен босамады. Айналасындағы жерге бай көршілеріне түк (тұяқ) ақы төлеп, қазақ жан сақтайтын болды» - деп автор жер мәселесіндегі ушыққан қайшылықтарды, келеңсіз алым-салық саясаты мен әлеуметтік өмірдегі қолдан жасалған ауыртпалықтарды ашып көрсетеді.

Халел Досмұхамедұлы ой-пікірінің құндылығы сонда, ол – көтеріліс қарсаңындағы Бөкейлік халқының ішкі өмірінің қатпарларына терең үңіледі. Қазақ халқының психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, ұлттық менталитеттің моральдық ауыр соққы алған жайын, өлкедегі саяси-әлеуметтік қайшылықтармен байланыстыра келе, халық көтерілісінің шығу себептерін айшықты баяндап береді.

Х.Досмұхамедұлы тұжырымдары Бөкей ордасындағы басқару жүйесін өзгерту, хандық билеп-төстеу саясатының күшеюі, алым-салықтар көлемінің жылдан-жылға ұлғаюы қазақтар өмірінде дәстүрлі құқықтың әлсіреуіне, шонжар-феодал топтардың билеп-төстеуінің күшеюіне, халықты езіп-жаншудың тереңдей түсуіне алып келгендігін дәлелдей түседі.

Қарауылқожаның бассыздығы, Жәңгір және оны қоршаған феодалдық күштердің халық мүддесімен санаспауы еңбекте әлеуметтік тартысты жылдан-жылға шиеленістерген жәйттер ретінде көрінеді. Халел Досмұхамедұлы көтерілістің барысын, жеңілуін кеңес тарихшысы Г.Сербариновтың еңбектері негізінде жазған. Автордың неғұрлым көңіл аудартатын пікір-талдауларының ішінде, әсіресе, оның көтеріліс көсемі – Исатай Тайманұлының тарихи тұлғасын сипаттаудағы тұжырымдары өте дәйекті де, бағалы, Исатай-Махамбет бастаған көтерілістің тұтас тарихын жазуда аса ескеретін көзқарастар болып табылады.

Халел Досмұхамедұлының «Исатайдың көтерілісі қазаққа қандай пайда, зиян берді, патша өкіметіне қандай ой түсірді» деген сұрауларға берген жауап-пікірлері де көтерілістің тарихи маңызы мен тарихи тағылымдарын танып білуде үлкен көмек екендігі хақ.

Тақырыптың бұдан кейінгі кезеңде зерттелуі С. Д. Асфендияровтың есімімен тығыз байланысты. Ол алғаш рет ежелгі уақыттан бастап 1917 жылға дейінгі қазақ халқының тарихы бойынша толық ғылыми еңбек құрап, бұның ішіне азаттық көтерілістері тақырыбын рет-

ретімен және көтерген мәселесіне қарай енгізді. «Қазақстан тарихы» 1935 жылы жарыққа шықты. Оның жариялануына дереккөздерін негізге ала отырып жасалған тынымсыз еңбек себепкер болды. С. Асфендияров патшалықтың Қазақстандағы отарлау саясатының негізгі бағыттары мен жолдарын қарастырды. Ол далада отарлау билігін орнықтырудың әскери, саяси және экономикалық жолдарын атап көрсетті. Оның ойынша, қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымына терең өзгерістер алып келген орыс сауда-өнеркәсіптік капиталдың енуіне баса назар аударылды. Патшалық таптық қақтығыстарды күшейтті, оларды бұрынғыдан да кең базаға, атап айтар болсақ, билік етуші тап тарапынан өзіне жақтас адамдарды тартып, отарлық тонау мен қанау базасына дейін жеткізді [3]. Асфендияров отарлауға ұшыраған қоғамның топқа жіктелуін және қазақ қоғамының билік етуші жоғары табымен отарлаушылар мүддесінің бір жерден шығуын көрсетті. Мүдделер ортақтығын ол қазақ еңбекшілерінің қанаудан көрді, осылайша «екіжақты феодалдық қанау» туралы тезис пайда болды. Осылайша, «Қазақстан тарихы» еңбегінде әлеуметтік әркелкіліктің ұлт-азаттық көтерілістер дамуы мен барысына әсер етуі туралы ереженің ресімделуі логикалық түрде аяқталды. Дәл осы тұрғыдан жұмыста 1836-1838 жылдары Бөкей ордасында белең алған көтеріліске сипаттама берілді. Тарихшының ойынша, бұл патшалыққа қарсы бұқаралық бас көтерулер болатын.

Осы көтерілістің тарихын алғаш зерттеген кеңес тарихшыларының бірі А.Ф.Рязанов Исатай ерлігін жоғары бағалап. «Исатай батырдың есімі – халықты азат етуші күрескер ретінде, революционер ретінде қазақ халқының ұлттық ерлерінің қатарына қойылуы керек» [4] – деп жазды.

А. Рязанов Бөкей Ордасындағы Исатай батыр бастаған халық көтерілісінің негізгі экономикалық, әлеуметтік және саяси себептерін Орынбор архивінің құнды деректеріне сүйене отырып, шынайы ашып көрсеткен.

Жәңгір хан жүргізген саяси-экономикалық бағыттағы реформалардың қоғамдық өмірдегі оң әсерлерімен бірге, халықты қайыршылыққа ұшыратқан ауыр зардаптарын да саралай келе автор, «сайып келгенде, сұлтандар аристократиясының саяси және экономикалық жағынан күшеюі, тархандармен старшындардан жаңа ақсүйектер тобының құрылуы және оларға жеке меншік жер бөлініп берілуі, сондай-ақ салық қыспағының өрістей түсуі, хандық әкімшіліктің бассыздығы және бұқараны сауда әрі өсімқор капиталдың күшімен қанауы – міне, ен басты себептер, қарапайым халықты көтеріліске шығарған және Ордаға қарай аттануға мәжбүр еткен жайлар осы болды», - деп барынша объективті түрде тұжырымдайды.

А. Рязанов көтерілістегі бұқаралық қимылдардың отаршылдыққа қарсы сипатынан гөрі, феодалдыққа қарсы бағытын көбірек негізге алған. Осы тұрғыда автор Исатай көтерілісін онын алдындағы және одан кейінгі Қаратай, Кенесары қозғалыстарымен салыстыра отырып, 1836-1838 жылдардағы көтеріліс неғұрлым халықшыл, прогресстік формада болды деген тоқтамға келеді.

Ұлт-азаттық көтерілістің себептері түптеп келгенде Ресей империясының отаршылдық саясатынан туындап жатқандығына автор онша назар аудармайды, керісінше ол Исатай мен Махамбет батырдың қозғалысын шаруалар көтерілісі сипатындағы Жәңгір ханмен оның сыбайластарының бұқара халықты аяусыз қанаған әрекеттеріне қарсы қарулы қимылы ретінде сипаттайды.

«XIX ғасырдың 30 жылдарында Ордада шиеленіскен «ақсүйек» сұлтандармен «қарасүйек» қарапайым халық арасындағы әлеуметтік және экономикалық қарама-қайшылық жаңа көтерілістің бірден-бір себепшісі болды», - дей отырып, А.Рязанов қазақ даласында болған көтерілістер, мейлі сұлтандар басқарсын, әлде халық батырлары басқарсын, түптеп келгенде ол – ұлттық тәуелсіздік жолындағы қарулы қозғалыстар екендігіне мән бермейді. Осыған орай ол, көтерілістердің сипатын айқындауда кейде қателесетін де секілді. Мысалы, автор Исатай көтерілісі туралы «бұл өзінің сипаты жағынан бұрынғы хандық өкімет үшін өзара жауласқан, сұлтандар басқарған көтерілістен мүлдем өзгеше еді», - [4] деп үстірт тұжырымдайды.

Исатай-Махамбет көтерілісіндегі таптық күрес бағытынл А.Рязанов көтерілістің ерекшелігі, оның жаңашылдығы деп бағалайды.

Көтеріліс тарихынан бізге белгілі халық мүддесін қорғаған Исатай батырдың Жәңгір ханмен және Қарауылқожамен әуелгі өзара келіспеушіліктері, алғашқы қақтығыстары болмай қоймайтын жәйт екендігіне А.Рязанов та назар аударған [4].

1836-1838 жылдардағы көтерілістің тарихын бұдан кейін В.Ф.Шахматов арнайы зерттеп, 1946 жылы «Ішкі орда және Исатай Тайманов көтерілісі» деген кітап шығарды. Көтеріліс бұл еңбекте феодализмге қарсы қозғалыс деген сипаттама алды, сондай-ақ отаршылдыққа қарсы ұлт-азаттық мәні де баса айтылды. Бұл кітап 1000 дана болып шығып, қазір қолға түспейтін өте сирек дүниеге айналды. Автор туралы біркелкі қысқаша тарихи мәліметтер береді. Дегенмен В.Шахматов бұл кітабында кейбір субъективтік пікірлер, жаңылыс мағлұматтар да жіберген [5].

Исатай батыр қозғалысы туралы жазған А.Ф.Рязановтың еңбегін белгілі тарихшы Ж.Қасымбаев өзінің 1836-1838 жылдардағы қазақтар көтерілісі тарихының мәселелерін царизмнің отаршылдық саясатының сипаты контекстінде қарастырған мақаласында сын көзбен талдайды [6].

Бөкей ордасындағы көтеріліс, еңбекші көшпенділердің бас көтеруі ретінде бағаланды. 1867-1868 жылдары I Мемлекеттік Дума депутаты Г. Сидельников «қырғыз отырықшылығы тарихындағы шешуші, бетбұрысты сәт» деп атаған реформаны жүргізу кезеңдерінде бірқатар зерттеулер жарияланды [7]. Қазақстандағы үкіметтің өктемпаздық саясатының икемділігіне мүдделі болған авторлар оның жүргізілуі туралы өз сипаттамаларын ұсынды. Солардың арасынан М. И. Иваниннің (1801-1874 ж.ж.) жазғанын ерекше атап өту керек. «Ішкі немесе Бөкейлік Қырғыз ордасы» («Внутренняя или Букеевская Киргизская орда») (1872), «1839-1840 жылдардағы Хиуаға қысқы жорықты сипаттау» («Описание Зимнего похода в Хиву в 1839-1840 гг.») (1874). Ол 1839 жылы, 1853-1856 жылдары Перовскийдің жорығына қатысты, Ішкі орданың Уақытша кеңесінде кеңесші болып қызмет етті. М. Иванин Бөкей ордасында И. Тайманұлытың басшылығымен болған көтерілістің себептерін ашып жазды. Оның ойынша, көшпенділер бойын билеген ең негізгі наразылық Жәңгір ханның ордаға тиесілі жерге өзінің жеке меншігі ретінде қарап, орынсыз таратуымен және 20 мың, 80 мың, 150 мың және одан да көп десятина жерге жарлық таратуы салдарынан орын алды. Нәтижесінде тұрғындардың негізгі бөлігі 2 млн. дес. көлеміндегі мардымсыз жайылымдар шегінде көшіп-қонуға мәжбүр болды [7]. Автор И. Тайманұлы бастаған қазақ старшындарының ген.-ад. Перовскийге үндеуі қанағаттандырылмағандығын, «ханның жақтаушылары табыла кеткендігін» атап өтеді. Көтеріліске қатысушылар саны жұмыста көрсетілмеген, М. Иванин тек наразы топ қатарындағы халық санының тым көптігі туралы жазған.

Сонымен, 1836-1838 жылдардағы батыр Исатай Тайманұлы бастаған көтеріліс өзінің нақты антифеодалдық және антитотаритарлық сипатымен ерекшеленеді. Ол Қазақстанның Ресейге қосылуының аяқталу кезеңінде болған болатын, соған сәйкес бұл мерзімде царизмнің отарлық саясаты, әсіресе аграрлық мәселе бойынша күшейе түскен еді. Жергілікті феодалдық үстем тап өкілдерінің – Жәңгір хан мен оның айналасындағылар, сұлтандық топ тарапынан болып отырған тұрғын халықты қыспаққа алу қазақ шаруаларының Ресей өкіметінің отарлық саясатына, сондай-ақ жергілікті феодалдық аристократияның зорлық-зомбылығына қарсы көтерілісін тездетті. Жалпы алғанда 1836-1838 жылдардағы қозғалыстың негізгі себептерін туғызған Қазақстандағы патша үкіметінің жер саясатының отарлық мәні мәселесі терең зерттеуді талап етеді.

Кеңестік тарихнамада Исатай көтерілісінің негізінен антифеодалдық бағытын зерттеу орын алды, ал царизмнің әскери отарлық саясаты және кең өлкедегі әкімшілік-сот саласындағы өзгерістер әрдайым бүркемеленіп отырды. Бұған себеп – тарихи зерттеулердің негізгі бағыттарының шектен тыс идеологияландырылуы еді, соның нәтижесінде патша үкіметінің өлкедегі халыққа қарсы саясатын сынға алу – қазақ-орыс қатынастарының формасы мен мәніне кесел келтіреді деп есептеледі.

XYIII-XIX ғасырлардағы, соның ішінде 1836-1838 жылдардағы көтерілістің халық-азаттық сипатын терең зерттеу Қазақстанның империя отары ретіндегі тарихының айқын көрінісін

беруге септігін тигізген болар еді. Айналысқа жаңа мәліметтер енгізу, Кеңес тарихнамадағы еңбектердің объективтілігін айқындау Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы қазақ халқының тәуелсіздік жолындағы күрес тарихындағы, соның ішінде Исатай Тайманұлы бастаған ұлттық қозғалыстағы «ақтандақтарды» жоюды тездеткен болар еді.

Әдебиеттер тізімі:

Покровский М.Н. Дипломатия и войны царской России в XIX столетии. – М.: Красная новь. – 1923. – 392 с.

Досмұхамедұлы Х. Исатай-Махамбет. - Алматы: Қазақстан, 1991. – 256 б.

Асфендияров С. Д. История Казахстана (с древнейших времен). – Алма-Ата, Казахстан, 1993. – 167 с.

Рязанов А.Ф. Исатай Тайманов көтерілісі (1836-1838) - Алматы: Қазақстан, 1996 – 176 б.

Шахматов В.Ф. Внутренняя орда и восстания Исатая Тайманова. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1946. – 254 б.

Рязанов А. Ф. На стыке борьбы за степь (Очерк по исто- рии колонизации Новолинейного района 1835–1845 гг.) // Труды Оренбургского отдела Географического общества. Вып. 26. Оренбург: Гос. типо-лит. ГСНХ, 1928. 64 с.

Седельников Т.И. Борьба за землю в киргизской степи (Киргизский земельный вопрос и колонизационная политика правительства). СПб.: Изд. С. Дороватовского и А. Чарушникова, 1907. 79 с.

УДК 94(574)

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОССТАНИЯ ИСАТАЯ ТАЙМАНОВА В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Жайлы А.Х.,Құрманалин С.Б.
Западно-Казахстанский инновацино-технологический университет. г.Уральск.

Аннотация: *В статье исследуется восстание, имевшее место в Букеевской Орде 1836-1838 годы, направленное против колониальной политики царизма. Анализируется историография и историческая роль в истории личностей руководителей восстания Исатая Тайманова и поэта-борца Махамбета Утемисова. Инетерес к этому восстанию во все времени не угасал у историков, а в статье рассматриваются труды исследователей советского периода. ...*

Ключевые слова: *Исатай Тайманов, труды Халела Досмұхамедова, тревожные люди, которые не терпели колониального правления, национальное восстание.*

ӘОЖ 908(571.1)

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНА ЖЕР АУДАРЫЛҒАН ХАЛЫҚТАРДЫҢ ЕҢБЕККЕ АРАЛАСУЫ (1937-1945 ж.ж)

Қайралы Қ.Қ., Рысбеков Т.З.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада 1937-1945 жылдар аралығында Батыс Қазақстан аймағына жер аударылған кәріс, неміс, шешен, ингуш т.б халықтардың шаруашылыққа орналасып еңбекке араласуы жөнінде және халық шаруашылығының дамуына үлес қосқандығы жайлы айтылады.*

Негізгі сөздер: *Жер аудару, шаруашылық, құрылыс, қоныс аудару*

Депортациялау шарасы негізінен үш бағытта жүрген болатын. Біріншісі - жоспарлы түрде, Қазақстанның ауыл шаруашылығы мен өнеркәсібін дамыту үшін, яғни, ел экономикасын көтеруге бағытталып көшірілген жұмыс күші. Екіншісі - әлеуметтік топтарды кудаланып депортациялау. Үшіншісі- ең сорақысы, ұлттық белгіге қарап, күштеп көшіру. Оған Батыспен Шығыстан да, Орталық пен Таулы аймақтардан да көптеген ұлттар кірді. Олардың салт-дәстүрі де, тілдері де, тұрмыс-тіршіліктері де күтпеген жерден өзгерді.

КСРО Халық комиссарлар кеңесінің 1937 жылы 28 қыркүйектегі №1647-377 сс «Корей халықтарын Қиыр Шығыстан қоныс аудару» туралы құпия қаулысында 1937 жылы қазанға дейін бірінші кезекте кәріс халықтарын қоныстану керектігі жөнінде айтылады. Негізінен осы Батыс Қазақстан бойынша - 12000 шаруашылық орналастырған. Ал, 1937 жылы 8 қазанда Гурьев округтік комитетінің бюросы және округтік атқару комитетінің президумы округ бойынша корей жанұяларын қабылдауға шешім қабылдады. Мысалы: Теңіз ауданына-500 жанұя, Жылқосыға - 270, Есболға - 100, Гурьевке - 660, қалған 340 жанұяны аудандардың ауылдары мен селоларына шаруашылыққа орналастырылу көзделді деп жазады. Корейлерді кәсіпорындарға және мекемелерге - 240 отбасы орналастырылғандықтан олар тұрғылықты тұру үшін уақытша пәтерлерді жалға берушілер арқылы келісім жасап ақы төлеген [1].

1937 жылы желтоқсан айында Қазақстан Компартиясы Гурьев округтік комитетінің бюросы және Гурьев округтік атқару комитеті президиумының қаулысында Гурьев округіне кейін 1266 жанұя балық зауыттарына және Теңіз, Гурьев аудандарының колхоздарына орналасқаны және келгендерден 654 адам Гурьев қаласында қолөнер, өнеркәсіп кооперациясы жүйесіндегі мекемелерге жұмысқа орналасқан [2].

1937 жылдан бастап №1571-356 сс Халық Комиссарлар комитетінің қаулысында шаруашылыққа қажетті 21000 құрылыс материалдары жіберілген. Қоныс аударушы шаруашылықтары үшін республикасы бойынша жүк көлігі - 60, жеңіл көлік - М1-3, трактор - 45 , 60 - эшелон жіберуді Халық комиссарларына міндеттелген [3].

Тарихи деректерге қарағанда, 1937 жылы қаңтар айынан бастап, батыстан депортацияланған халықтар арнайы дайындалған жерлерге орналастырылды. Мәселен, Батыс Қазақстан облыстық атқару комитетінің шешімімен 28 наурыз - 2 сәуір аралығында 115 колхоз кәрістер шаруашылығы орналастырылды. Батыс Қазақстан Облисполком төрағасының мәлімдемесінде Батыс Қазақстан облысы бойынша шаруашылықтар Приуралье ауданы бойынша бұл ауданда облыстың жоспары бойынша 30 корейлік шаруашылық ұйымдастыру жоспарланған болатын, нақты орналасқаны Завет Ильча-27, Режим-9, Факел-7, Им.Луначарского-7, Новая деревня-5, Им.Ленина-3, Красный Октябрь-2, День урожая-1, Спартак-1, Красный Урал-2, Красный Октябрь-1 жалпы 65 шаруашылықтары орналасқан. Теректі ауданы бойынша жоспарланған корейлік шаруашылық жоспар бойынша қолданыстағы 115 корейлік колхоз жоспарланған болатын, олар: Чапаев № 1 - 22, Хлебороб - 20, Им.Калинина - 15, Буденный - 11, Завет Ильича

- 11, Им. Шевченко - 7, Им.Мирзояна - 10, 13 лет Октября - 6, Трудовик - 6, Путь Ленина - 8, Запорожье - 4, Жаңа Таң - 1, нақты 121 шаруашылық, жер телімдеріне 1201 шаруашылық бөлінген. Бөрлі ауданы ұйымдастырылып жоспарланған 26 шаруашылық. Олар: На страж - 9, Им. Кирова - 5, Им. Крупской - 8, Победа - 4, Труд Крестьянина - 4 нақты ұйымдастырылғаны 30 шаруашылық. Ал Ілбішін ауданы бойынша ұйымдастырылып жоспарланған 90 шаруашылық, нақты ұйымдастырылғаны жергілікті колхозға 142 шаруашылық және дербес 29 шаруа қожалықтары ұйымдастырылған, барлық ұйымдастырылғаны 171 шаруа қожалықтары. Олар: Трудовик - 66, Родникновый -35, Им. Чатаева - 18, Искра - 2, Сов. Степь - 19, Чуйков - 2, Ленинский путь - 29 шаруа қожалықтары болған.Тайпақ ауданы бойынша ұйымдастырылған корейлік шаруашылық болған жоқ, бірақ районда 17 шаруашылық, колхоз келісімімен және аймақтық ұйымдармен Гурьев ауданынан Якорь колхозына барған. Барлық облыс бойынша ұйымдастырылған 259 шаруа қожалықтары болған, олардың нақты ұйымдастырылғаны 404 [4].

Ал, 1938 жылы 22-ші қыркүйегінде Қазақ КСР Халық комиссариаты кеңесі мен Орталық комитетінің №33/110 «Қоныс аударуға басшылық жасау мен ауыл шаруашылық және балық колхоздарына қоныс аударушыларды шаруашылыққа орналастыру туралы» қаулы пайда болды. Қаулыда қоныс аударуды ұйымдастыру және оған басшылық жасау, ауыл шаруашылық колхоздарына қоныс аударушыларды толық шаруашылыққа орналастыру, жерлерді пайдалануға қамтамассыз ету, балық аулайтын колхоздардарда үй және өндірістік құрылысты басқару Егіншілік халық комиссариатына тапсырылды.

Қоныс аударуды оперативтік басқару және көшкендердің шаруашылығын ұйымдастыру үшін Егіншілік халық комиссариатының құрамынан 1938 жылдың 20-ші қыркүйегінен бастап Қоныс аудару басқармасы құрылды. Қоныс аудару басқармасына мынадай міндеттер жүктелген болатын: қоныс аударудың жер қорларын анықтау, шаруашылықтарды нақты орналастыру, жерлерді пайдалануға дайындық жүргізу, жерді суландыруға бақылау және тексеру жүргізу, қоныс аударушыларға үй, өндірістік, мәдени-тұрмыстық құрылыстардың жүргізілуіне оперативтік және техникалық басшылық жасау, қоныс аударған колхоздардың шаруашылығын ұйымдастыру, колхоздарға қоныс аударушылардың шаруашылығын нығайтуға бөлінген қаржыларының жұмсалуына бақылау орнату [5]. Ал 1938 жылы 1 қазаннан бастап қалдырмай облыстар мен аудандарға қоныс аударушылардың орналасуын тексеру үшін жауапты қызметкерлерді іссапарға жіберу көзделді [6].

1938 жылы 3 наурызда Халық Комссарлар Комитетінің «Ақтөбе облысына корей шаруашылықтарын орналастыру туралы» қаулысына сәйкес Ақтөбе облысында 1285 шаруашылық, оның 1000 шаруашылығы Ярмұхамедов совхозына, 285 шаруашылық қалған өнеркәсіп, мемлекеттік кооперативтік мекемелерге және МТС-ға орналастырылған. Бұл Ярмұхамедов совхозына уақытша шаруашылықтарды жайғастыра отырып, оларды қадағалау облыстық атқару комитетіне тапсырылды. Қызылорда облысындағы Қармақшы ауданынан Ярмұхаммедов совхозына 183 корей шаруашылықтары көшіп келген. Дәл қазіргі уақытта, Ярмұхаммедов совхозында дербес кәріс колхоздары келіп орналасқан. Атап айтсақ, Сталин атындағы колхозда 258 шаруашылық көлемінде болса, оның ішінде корейлердің ескі 91 шаруашылығы және Қармақшы ауданынан келген 87 шаруашылық бар. «20 лет Великого Октября» колхозына 44 шаруашылық қоныстандырылды. Барлығы 222 корейлік, 36 қазақ шаруашылығы. Жоспарланған осы 277 шаруашылықтарына 12835 гектар жер телімі пайдалануға беру жоспарланған. «20 лет Великого Октября» колхозында 2 пункте 42 қазақ шаруашылығына құрылыс жүргізілмеген. Себебі, біріншіден, шаруашылықтарды сумен қамтамасыз етпеген, екіншіден кәріс шаруашылықтарына жұмысшы қажет болған. Ал III интернационал колхозына 207 шаруашылық келген. Бұнда 83 шаруашылық корейлердікі болса, Қармақшы ауданындағы «Новый мир» колхозынан 93 шаруашылық келген. Барлығы 179 корей, 28 қазақ шаруашылықтары жайғасқан. III интернационал колхозына мал шаруашылығы үшін ірі қара мал берілген және 12433 гектар жер бөлінген. Шіліктісай колхозына жалпы

115 шаруашылық, олардың 80 корей, 34 қазақ шаруашылықтары болды. Осы кезеңде 88 шаруа қожалығына корей шаруашылықтарындағы тұрғындар үшін үй салу жоспарланған. «Красный октябр» колхозында 177 шаруашылық, олардың 65 корей шаруашылықтарының бұрынғы құрамы, Тұщыарық колхозынан келген 14 шаруашылық бар. Жалпы 70 корей, 38 қазақ шаруашылықтары болған. Аталған колхоздағы депортацияланғандар үшін 552 тұрғын үй салу көзделген. Бұл үшін құрылысқа қосымша колхоздарға Қызылорда облысынан 183 отбасы қоныс аударылған[3].

Қиыр Шығыстағы кәрістер ұлттық ерекшелік бойынша қуғындалудың ауыр зардабын көргендердің алғашқысы, олар 1935 жылы, сосын 1937 жылы қуғынға ұшыраған болатын. 1936 жылдың ақпанында Украинадан Қазақстанға 15 мың неміс және поляк колхоз шаруашылығы көшірілді. 1937-1938 жылдардың соңында Қазақстанға Армения мен Әзірбайжаннан көшірілген күрдтердің, арміндардың, түріктердің, ассириялықтардың және өзге де ұлттардың 1 121 шаруашылығы орналастырылды. Қарашада осы аудандардан республикаға екі мың жанұялы ірандықтар көшірілді. Олардың барлығы Оңтүстік Қазақстан және Алматы облыстары территорияларынан пана тапты. Батыс Қазақстанға иран шаруашылықтарын көшіру көзделмеді[7].

Бақсай ауданына, ауылдық аймаққа Редут, Сорочинка, Сарайшық, Жалғансай, Томан, Бақсай, Карман, Яман, Көктоғай (Жайық өзенінің оң жағалауы) – 325 шаруашылық, олардың ішінен корей балық колхозы «Павлов» және «Авангард» - 240 шаруашылық көлемінде, ауданда қолданыстағы балық аулау шаруашылықтары - 85 шаруашылық.

Гурьев қаласында корей балық аулау колхозында III –Интернационал – 80 шаруашылық, мемлекеттік балық аулау өнеркәсіптерінде: Ук Треста (балықзауыты) жүйесі бойынша – 100 шаруашылық. «Каганович» комбинатының жүйесінде (станционарлық балық шаруашылығы): Каменный, Камынин, Самовий т.б. – 80 шаруашылық және Гурьев мотор балық шаруашылық станциясы – 35 шаруашылық.Осы шаруашылықтар бойынша кооперативті кәсіпорындар жүйесінде (артелдер) – 50 отбасы, мемлекеттік кооперативтік мекемелер мен ұйымдарда -56 отбасы орналасқан.

Есбол ауданында, ауылдық жерлерде: Өрлік, Кулагин, Гребенщик, Елтай, Горск, Индер – 120 шаруашылық болған [2].

Қоныс аударудың екінші кезеңі, кәрістерді тұрақты мекендеріне орналастырудың қалай өткендігі жөнінде облыстық атқарушы комитеттің 1938 жылдың 15 желтоқсанындағы баяндама хатынан білуге болады. Баяндамада Гурьев облысында 454 шаруашылығы 4 дербес балық аулайтын кәріс колхозы ұйымдастырылды. Бұлар бақсай ауданындағы – «Авангард», «Павлов», Теңіз ауданындағы – «Сучан», «Трудрыба». 1938 жылдың қаңтарында қоныс аударылған 112 жеке шаруашылықтан Гурьев қаласының маңынан, балық аулайтын Сомовий кәсіпшілігінде «Память Ильича» атындағы корей колхозы ұйымдастырылды. 94 корей шаруашылығы Бақсай ауданының балық аулайтын 4 жергілікті колхозына («Алға», «Сенімді жол», Теңіздік Киров атындағы, «Социализм жолы Путь к социализму») орналастырылды. Сонымен бірге 74 шаруашылық Есбол ауданының 5 жергілікті мал шаруашылығы колхозына («Елтай», «Екпінді», «Социализм», Красин атындағы, Степан Разин атындағы) орналастырылды. 37 шаруашылық Теңіз ауданындағы Шортанбай балық заводына орналастырылды. Гурьев қаласында, әр түрлі мекемелерге 271 шаруашылық жайғасқан. Сондай-ақ, баяндама хатта негізінен «Гурьев облысына қоныс аударылушы кәрістердің 1322 шаруашылығы емес, 1304 шаруашылық келді: бұған себеп КазКСР ХКК 1938 жылдың 3 наурызында келген №123 жеделхатта көрсетілгендей Оңтүстіктен келуі керек 56 шаруашылықтық орнына, іс жүзінде 38 шаруашылықтың келуінен болды («III Интернационал» колхозы)» деп айтылады [6].

Дәл осы уақытта, Ал Батыс Қазақстан облысық мұрағат құжаттарында сақталған мәліметтер бойынша 1938 жылдары 15 наурызда кәріс шаруашылықтары болған. Мәселен оны мына мәліметтерден көруге болады.

1. Ілбішін аудандағы барлық шаруашылық саны-205,адам саны-1016.

90 шаруашылықтарға 473 адам шаруа қожалықтарында орналасқан, мекемелерде 65 шаруашылық 289 адам.

2. Теректі ауданы бойынша барлық шаруашылық саны-195, адам саны-623. Оларда орналасқан колхоздарда 114 шаруашылық - 402 адам. Мекемелер мен кәсіпорындарда 40 шаруашылық 125 адам.

3. Бөрлі ауданында барлық шаруашылық 51, адам саны-153. Оларда орналасқаны 25 шаруашылық. Мекемелер мен кәсіпорындарда 26 шаруашылық.

1939 жылы 10 шілдедегі құпия Халық Комиссарлар Комитетінің қаулысында Ақтөбе, Гурьев, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан облыстарындағы корей қоныстанушыларына арналған азық-түлік несиесі туралы қаулысында Гурьев облысының ұйымдастырушы комитеті-5 т, Ақтөбе облысының атқару комитеті-10 т шаруашылыққа қажетті несие беріліп оны 1939 жылдың аяғына дейін 10 пайызын қайтару керектігі жөнінде қаулы шығарады [8].

Мұрағат құжаттарында көрінетіндей кәрістерді орналастыратын жерлерде қазақтарды мәжбүрлеп отырықшыландыру науқандары жүргізіліп жатқан болатын, ол жерлерде 1937 жылға дейін 1400 үй салынуы керек, ал іс жүзінде оның 551- бітіп тұрды, отырықшыландыру бөлімдерінің әр түрлі инстанцияларынан осы тәріздес жеделхаттар келіп жатты: «Қазіргі таңда құрылыс жұмыстары үшін бірде бір кубаметр ағаштар алынған жоқ» және 1938 жылға дейін отырықшыланып жатқан елге 1937 жылы бітпей қалған 620, басталмаған 229 үйге қоса 6800 үй тұрғызу керек болды, барлығы 13 840 нысан. Осы уақытта Қазақстан халқы 30-шы жылдардағы қасіретті аштықтан енді-енді өзіне келіп жатқан еді. 1938 жылдың 1 қаңтары бойынша Қазақстанға аштық жылдары көшіп кеткен Өзбекстаннан, Қырғызстаннан, Түрменстаннан және Еділдің Орталық бөлігінен 1736 жаңұя қазақтар қайтып оралған. Сол себептен өңірлерге мектеп,тұрғын-үй көптеп салу құрылысын тездету шараларын қолға алу керек [9].

Депортацияланғаннемістергекелетінболсақсоғысқарсаңындаолархолхоздарменсовхоздарға орналастырылды. Бұл мәселе бойынша қылмыстық ішкі істер халық комиссариатының басшысы Вахрушевке тез арада оларды қабылдайтын және орналастыратын, сонымен қатар еңбекке қолдану үшін арнайы даярлық жұмыстарын жүргізу қажеттігі бұйырылады. Негізінен депортацияланған немістер сол жылдары 120 мыңы еңбек армиясына орналастырылады. Соғыс кезінде құрылған еңбек армиясы қатарында жұмыс істеген депортацияланғандар соғыс аяқталғанға дейін халық шаруашылығын қалпына келтіруге ат салысты.Батыс Қазақстан облысында тұратын немістерді 1941 жылы Тасқұдық, Жаңатаң, Жаңатұрмыс, Жемпейті, Оралтөбе, Бұлдырты совхоздарына, №177 көне зауытына және тағыда басқа шаруашылықтарға орналастырылды. Ал 1942-1943 жылдары Ақтөбе облысы бойынша немістер 13342 неміс шаруашылыққа орналасады. 1943 жылы алғашқы айларда Ақтөбедегі комбинатқа 336 неміс келеді. Соғыс жылдары Ақтөбе ферроқорытпа зауытында, Кемпірсай, Никельтау кеніштерінде т.б өнеркәсіп обьектілерінде немістер жұмыс істеді [10].

Ауыл шаруашылығынан қалпына келтіру жұмыстарына оқыған, тәжірибелі мамандар қажет еді. Оларды жұмыс жасап тұрған мұнай өндеу және машина жасау заводтарына, электростанцияларға, «Нармонданақ» (наркомнефть) кәсіпорындары жүйесінен тыс компрессорлар мен қазандық қондырғыларына жұмысқа жіберуге тыйым салынды. Немістердің жұмысқа шығуы, жатақханаға келуі міндетті тексерілетін күнделікті нақты және қатаң тіркеу жүргізілді [11].

Батыс Қазақстанға депортацияланғандар арасында шаруашылыққа орналстыру, еңбекке тарту барысында өлім-жітім көп болды. Осы себепке байланысты Батыс Қазақстанға көшіріліп келгеннен кейін көшірілген халықтардың саны түрлі деректерде түрліше, көбінесе саны төмендетіліп берілген. 1944-1945 жылдары басқа да шешен-ингуш, кырым татарлары Гурьев облысында қоныс аударылушылардың аз ғана бөлігі, 18 жаңұя 422 адам «Қазақстанмұнайкомбинат» бірлестігі жүйесіне, Доссор, Байшонас, Сағыз, Шұбаркұдық, Қосшағыл, Қаратон және басқа да кәсіпшіліктеріне сонымен қатар «Қазақмұнайқұрылыс» тресінің әр түрлі нысандарына жұмысқа орналастырылды. Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің

1944 жылғы 2 маусымдағы №5984 қаулысына сәйкес қырымдық болгар, грек және армяндарды облыстар мен республиканың өнеркәсіп кәсіпорындарына, көмекші шаруашылықтарға, ауыл шаруашылығына бағыттау көзделіп, оның ішінде Гурьев облысына болгар, грек, армян түрлі кәсіпорындар мен мекемелерде жергілікті халықпен бірге жұмыс жасады [10].

Қорытындылай келе, депортацияланған халықтарды жергілікті шаруашылықтарға орналастырып олар арзан жұмысшы күші ретінде ауыл шаруашылығы мен өндіріс орындарының ең ауыр салаларында еңбек етті. Бұл саясаттың артында арзан күш жұмысшыларды ауыл шаруашылығын дамыту мен маман кадрлардың тегін еңбегін пайдалану мақсаты жатты. Аталған кезеңдегі шаруашылықтарды орналастыру барысында кемшіліктер жеткілікті болды. Олардың қатарында қоныс аудару және халықтарды депортациялауды ұйымдастырудағы мекемелердің қателігін, әзірлік жұмыстарының жүргізілмеуі деп айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

ҚР ОММ. 1490 –қор, 7-іс, тізім -2.

Атырау облыстық мемлекеттік мұрағаты. - 855-қор, 1-тізбе, 180-іс

Из истории депортаций. Казахстан. 1935-1939 гг. Сборник документов. – Алматы: LEM, 2014. – 740 с.

Батыс Қазақстан Орталық Мемлекеттік Мұрағаты. - 850-қор, 1-тізбе, 68-іс.

Нұрман.Ш.Т. «Кеңестік биліктің Қазақстандағы қоныс аудару саясатының тарихы (1921-1941 жж.)» т.ғ.к., ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертация. Алматы., 2004.-141 б.

Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Мұрағаты. -1490-қор, 1-т, 7-іс

Калыбекова М. Казахстан как объект переселения депортированных народов (1937-1956 гг.): Исторический аспект: дисс… канд. ист. наук. – Алматы, 2005. – 156 с

Қазақстан Республикасының Президенті Мұрағаты. -708-қ, 1-тізбе, 53-іс.

Г.Кан. Корейцы в Казахстан: депортация и обретение новой родины.-Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы: Алматы, Ғылым.- 1998.- 195 с.

Кыдыралина Ж.У. Спецпереселенцы и трудармейцы в Западном Казахстане (1937-1957 г.г). Тарих ғылымдарының кандидаты атағын алу үшін дайындаған диссертациясы. Алматы. 2000. - 151 б.

Қыдыралина Ж.У. Депортированные в Казахстан народы: история и современность. Алматы: Ғылым.- 1999. – 187 с.

УДК. 908(571.1)

ВОВЛЕЧЕНИЕ ЗАНЯТИЕ ХОЗЯЙСТВОМ ДЕПОРТИРОВАННЫХ НАРОДОВ В ЗАПАДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ РЕГИОН

Қайралы Қ.Қ., Рысбеков Т.З.

Западно Казахстанский государственный университет имени М.Утемисова, г.Уральск.

Аннотация: *В статье рассматривается вопрос о депортированных корейцах, немцах, чеченцов, ингушей и т.д. на территорий Западного Казахстана в 1937-1945 годы*

Ключевые слова: *депортация, хозяйство, стройтельство.*

ӘОЖ 908(571.1)

ТӘУЕЛСІЗДІКТЕН КЕЙІНГІ «ОМЕГА» ЗАУЫТЫНЫҢ «ОҢАЛТУ» ПРОЦЕСІ (1990-2003 Ж.Ж.)

Қонысбаева А.Қ.,Рысбеков Т.З.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада тәуелсіздіктен кейінгі жылдарда Батыс Қазақстан облысындағы «омега» зауытының жағдайы жөнінде жазылған.*

Негізгі сөздер: *КСРО, омега, зауыт, өнеркәсіп*

КСРО ыдырап, Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін «Омега» аспап жасау зауыт ірі мемлекеттік тапсырыстардан айырылды, борыштар өсіп, болмашы жалақылармен күн көрді. Қазақстан экономикасы бұрынғысынша техникалық прогреске қабілетсіз, қарабайыр әдіспен дамыды. Бірақ, осыған қарамастан республиканың басшылығы ірі өнеркәсіп орнының, комбинаттардың, зауыттардың қатарға қосылғаны туралы зор жігерленген рухта есеп беріп отырды.

1990 жылы бетбұрыс заманы мен КСРО-ның ыдырау кезеңінде «Омега» аспап жасау зауыт өзінің басты тапсырысшысы- КСРО ӘТФ-тен айырылып, өмір сүрудің ауыр уақыты туды. Солбір қиын кезеңде зауыт басшылығында Сафрыгин Михаил Михаилович (1990-1992жж) директорлық қызметте болды. Зауыт ұжымына оған басшылық еткен М.Сафрыгинның мойнына кәсіпорынды сақтау және оның дамуының алдағы жолдарын таңдау бойынша үлкен жауапкершілік жатты.Өнеркәсіп Сафрыгин М.М басшылығымен 1991 жылы «Омега» Қазақстан Республикасы Өнеркәсіп министрлігінің құрамына кірді. Содан кейінгі жылдары зауыт негізгі өндірістің тоқтап қалуы сияқты қиын кезеңді бастан кешірді. Жаңадан соққан леп жұмысшылардың санын бірден екі мың адамға дейін қысқартты, сонан соң зауытта тек екі жүз маман ғана қалған. Бірақ зауыт басшылығы мойымай, Қазақстанның аумағынан азаматтық өнім өндірісінің жаңа түрлерін және жаңа тапсырыс берушілерді өз бетінше іздеуді жалғастырды. Энергия ресурстарын үнемдеу, қызметтің бағыттырын анықтау бойынша іс-шаралар өткізілді. Әскери тапсырыстар жоққа жуық болды, жұмыс істейтіндердің саны бірден қысқартылды, алайда, зауыттың жоғары техникалық әлеуеті, ұжым мен оның басшысының кәсіпқойлығы болды. Олар бөлімшелердің басшылары мен жұмысшылардың негізін сақтауға, оларды ниеттемтердің командасына біріктіруге мүмкіндік берді. Айырбастау үдерістерінің зауытта басталуына орай медицина техникасының бұйымдары (кардиологиялық есептеу кешендері) тұрмыстың электр техникалық және радио-электр аппаратура (шаңсорғыштар, радиоқабылдағыштар, жеке радиостанциялар), балалардың электорнды және пластмасса ойыншықтары, шаруашылық-тұрмыстық мақсаттағы тауарлар саяжай және қосалқы шаруа қожалықтарына арналған механикаландыру құралдары (мотокопсытқыштар, ұн елеуштер) шығарылды. Зауыт басшылығы балама өнім іздеумен белсене айналысты. 1991жылдан бастап 1995 жылға дейін КСРО-ның ыдырауы кезінде «Омега» зауыты негізгі өндірістің тоқтап, Ресейден тапсырыстар түспей қалуының қиын кезеңін бастан кешірді [1].

1992 жылы зауыт басшылығына директор Болат Молдашев Ғинаяұлының (1992-1995жж) оралып, «Банкротқа ұшырау туралы» заңның шегінде «оңалту» рәсімін жасауға баруға шешім шығарды. Оңалту директоры керек емес ғимараттар мен имараттарды өткізу туралы шешім қабылдады. Зауытта жұмыс істейтіндердің саны бірден қысқарды. Зауыт азаматтың өнім шығарудың жаңа түрлері мен жаңа тапсырыс берушілерді Қазақстан Республикасынан өзі іздей бастады. Мұнай-газ өндіретін салалар мен басқа да тұтынушылардың мұқтаждықтарын қамтамасыз ету үшін SKEMA италияндық фирмасымен бірлесіп МСС 2000 РС 2000 бірыңғайланған тіреуштердің базасында (0,4кв) кернеудегі электр қуатын басқаратын және

тарататын қалқандарды өндіруді ұйымдастырды. Шкафтардың сапасының еуропалық сертификаты бар және Sehkeider electric, ABB, Siemens фирмаларының сапалы тораптарымен және аспаптарымен жинақталады [2].

Б.Молдашевтың басшылығымен (1992-1995жж) зауыт өндірісі халық тұтынатын тауарлар шығару жолында «Омега» прибор жасау зауыты өзінше еңбек етіп келді [3]. Әсіресе бұрынғы қорғаныс министрлігінің қарамағынан шығып, республикаға бағынғалы өріс кеңейді. Дегенмен, соңғы жылдары зауыт сан проблема алдынан шығып, діттеген жерден шыға алмай келе жатқаныда жасырын емес.

Тұрмыста қолданылатын «Жайық» шаңсорғышына деген сұраныс жақсы, зауыт ұжымы оны өзінше сапалы шығаруға көңіл бөліп жүр. Оның жетілдірген жаңа түрі осы екінші тоқсан ішінде шығара бастайды. 1992 жылы «Жайықтың» айына 1500 данасы шығарылса, алдағы уақытта осы көрсеткішті 5000 данаға жеткізілді [4].

Ал халық тұтынатын тауарлар шығаратын цех уақыт ырғағына орай өсіп, өз алдына бөлініп, кәсіпорын ретінде бой көрсете бастады. Цех халық тұтынатын тауарлардың жаңа түрін шығарды. Ол үшін өндіріс алаңы кеңейтіліп, жұмыс процестері жетілдіріле, күрделене түсті. Соның ішінде негізгі көрсеткіштердің бірі компьютерлі балалар ойыншықтарын шығару болып қала берді. Оннан аса элекрлі-механикалық ойыншық шығарылды. Оның бәрі де бұрынғы кезде жақсы өтіп келгені белгілі. Өнімдер бұл күндерде бұрынғы Одақтағы елдерге жөнелтіліп жатады. Кәсіпорында шығарған бұйымдарға деген сұраныс әзірге жаман емес.

Сондай-ақ, 1992 жылы зауыт өндірісінде жаңадан ойыншықтың екі түрін игерді. Оның бірі «Импульс». Ол да жасөспірімдер ойын дамытуға, қабілетін ұштауға негізделген. Ал ойыншықтардың қымбатшылығы болса, облыстағы кәсіпорынды материал мен жабдықтаушы Орал мемлекеттік бас жабдықтау басқармасына тікелей байланысты, (басқарушысы В.Горский) қолдағы барын 30 процент үстеме қосып сатылды. Мүмкіндік болып жатса, басқа өндіріс орындарымен бартерлік айыр басқа да баруға да тура келеді.Мысалы, бір кездегі автомобиль сайысы ойыншығы 15 сом тұрса, оның кейінгі бағасы 310 сомнан асады. Мұның ішінді материалдық қымбатшылығы, алыстан келетіндігі әрі оған 28 процент республика салығы қосылатындығы, дүкеннің сатқаны үшін 25-30 процент және үстеленетіні бар. Болмаса «Жайық» шаңсорғышы, былайша айтқанда 1250 сом тұруы керек. Жаңағы екі өсімді қосқанда ол да екі мың сомға жақындап қалады.

1992 жылдың аяғына таман зауыт «Арман» шаңсорғышын өндірісте игеріп, дүкендерге шығара бастады. Оны құрастыратын жүйе монтаждалып, жүйеде жұмыс істейтін маман жұмысшылар жинақталды.

Осы бір өтпелі ауыр кезеңнің ауыртпашылығына қарамастан, зауыт тоқтамастан жұмыс ізін жалғастырып келеді [5].

Сондай-ақ, «Омега» зауыты «Қазақстан Темір Жолы» РММ мұқтаждықтары үшін отын аппаратурасының қосалқы бөлшектер номенкластурасы, жылдамдық өлшеуіштер, радиотехникалық бұйымдар, су сорғысының біліктері байланыстырғыш және торсиялық біліктер, поршеньді саусақтар, электровоздардың бақылаушыларына тісті доңғалақтар мен жұдырықшалы тығырықтар өндіру кеңейтілді. «Қазақтелеком» ААҚ мұқтаждықтары үшін үздіксіз коректі антенналар, «Курс-6» релелі аппаратурасына арналған толқын шығаратын жолдардың және УСВУ-К блоктардың элементтері кеңейтіледі, сондай-ақ релелі регистрлер электронды (ЭР-2000, ЭРА-М) регистрлерге ауыстырылды және де «Қазақстантрактор» ААҚ үшін «САЗД» басқару блоктары, тракторлардың электр сымдарының ширақтары және сымдары кеңейтіледі. Сөйтіп, зауыт ауыл шаруашылығы машиналары мен оның жинақтаушы бұйымдарына тұрақты сұраныс болған жағдайда облыстың агро өнеркәсіптік кешені үшін қажетті техниканы өндіруді игере алатынын көрсетті [4].

Ал, 1993 жылдың желтоқсанында ҚР Экономика және сауда министрлігі Қорғаныс өнеркәсібі комитетінің сенімгерлік басқаруымен ол «Омега» ашық типтегі акционерлік қоғамы болып қайта құрылды.

1993 ж – «Омега» прибор жасау зауыты өзін-өзі ақтау жолында ізденіп, тұтынушыларға аса қажет бұйымдарды көптеп игерумен жете шұғылдануда. «Омега» прибор жасау зауыты бұрынғы Қорғаныс министрлігінен алынып, Республика иелігіне көшкелі халық тұтынатын тауарларды жаңадан игеру, оның түрлерін жетілдіру жолында шығармашылықпен ізденуде.

Өткен жылы омегалықтар осы заманғы сұранысқа ие бағдарламалы қондырғы әрі электронды сағатты радиоқабылдағыш шығаруда игерген болатын. Қазір ол өнім қала дүкендеріне түсе бастады. Радиоқабылдағыш жалпы 16 түрлі қызмет көрсете алады.

Зауытта осы тектес өнімге «Пеленг» атты шағын радиостанция қосылды. Онымен бір жиіліктегі екі, одан да көп радиостанция арқылы радио байланысын орнатуға болады. Бес шақырым аралығында екінші жақты тыңдауға әрі кері сөйлесуге болады. Ең бастысы бұл радиобайланыс балықшылар, құрылысшылар, ауыл еңбеккерлері үшін таптырмас дәнекер. Оның алғашқы тобы – 200 данасы сауда нүктелеріне түсе бастады [7].

Зауыт 1993 жылы ішінде тағы бір жаңа өнімді игерді. Ол автомобильге арналған шағын тоңазтқыш, оны өндіретін конвейер де әзірленді. Алайда зауыт үшін аса қажет полиостроиль материалы түспеуде. Оны бұдан бұрын Ресейден алып келсек, енді олар зауытқа бермей теріс айналуда. Сол себепті өтімі жақсы балаларға арналған телефон, автомобиль жарысы, балалар шаңсорғышы ойыншықтарын қажетінше шығара алмай келді.

Аталмыш ойыншықтар балалардың ойын дамытуға жақсы көмектеседі. Ал оны көптеп өндіру үшін кәсіпорынға шикізат қажет-ақ. Зауытта материал болса ойыншықтар

Әйтсе де зауыттың қаржы жағынан көріп отырған қиыншылығы аз емес. Дегенмен, омегалықтардың талпынысы жақсы ақ. Тек қажетті материал, шикізат іздестіріліп, ойлаған жоспарлар тез жүзеге асырылсын [8].

Қазіргі уақыт әркіммен ұлтарақтай жер болса да үй айналысып, шарбақ ішін, саяжайды жақсылап игеруді қажет етуде. Осыған орай омегалықтар моторлы жер қопсытқыш (культнватор) шығаруды қолға алған болатын. Шағын ғана салмағы 35 килограмдық велосипед моторы орнатылған топырақ қопсытқышпен ерінбесең әп-сәтте қыруар шаруаны тез игеруге болады. Тұтынуға ыңғайлы әрі жеңіл осы құралды автомобильдің жүк салғышына бөлшектеп салып алуға болады, өзі көп отын жақпайды.Келесі айда қала дүкендеріне алғашқы 100-ден аса топырақ қопсатқыш түсе бастады. Сөйтіп, зауыт ұжымы өз жұмысын еш тоқтатқан емес [9].

«Омега» аспап жасау зауыты басшылығына Имангалиев Миржан Бижанович (1995-1998жж) келген болатын.Өнеркәсіп 1995-1998 жылдары экономиканың жалпы құлдырау жағдайларында зауыттың бюджетке берешегі 245 млн теңгені құрады. Қалыптасқан жағдайда төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және оны таратуды болдырмау мақсатында «Банкротқа ұшырау туралы» ҚР-дың 1997 жылғы 21 қаңтардағы №67-1 Заңына сәйкес «Омега» ААҚ-ны оңалту рәсімі қаралады [2]. «Омега» ААҚ «ҚазақстанТемірЖолы» ҰҚ ЖАҚ-пен 1997 жылдан бастап қозғалғыш құрам мен Сигнал беру және байланыс басқармасы үшін қосалқы бөлшектер дайындау бойынша жұмыс істеп келеді. Осы жылдар бойы зауытта жылдар зауытта жұмыс бір күн де тоқтаған емес. БұлИмангалиев Миржан Бижанович басшылық еткен зауыт ұжымы мен оның жақын көмекшілерінің арқасында мүмкін болды. Ұжым марапатты зауыт дәстүрлерін жоғалытпады. Мұнда зауытты кім салғанын, кімнің көп жылдар бойы оның цехтарында еңбек еткенін ұмытпайды. Әкімшілік және Соғыс пен еңбек ардагерлері кеңесі Ұлы Отан соғысына қатысушыларыға, жалғыз басты зейнеткерлер мен мүгедектерге моральдық және материалдық көмек көрсетеді, зауыт қала басшылығымен кездесулер ұйымдастырады.

2000 жылы зауыт «Омега» аспап жасайтын зауыты» АҚ болып қайта құрылып, «Қазақстан Инжиниринг» ҰҚ» АҚ құрамына кірді. Қазіргі уақытта бұл ірі холдингтік құрылым республиканың ірі әскери өнеркәсіптік мекемелерінде бірыңғай қаржылық өндірістік және технологиялық саясатты қамтамасыз етеді. «Қазақстан Инжинирингке» 25 қорғаныс өнеркәсіптік кешенінің Қазақстандық мекемелері кірді [4].

2001 жылдың қыркүйегінде Skema Spa Италия компаниясы мен «Омега» ААҚ мұнай-газ өнеркәсібі мен энергетика нысандарының мұқтаждықтары үшін MCC-2000, PC-2000 базасында

төменгі кернеудегі электр тарату қалқандарын өндіруді дайындау бойынша «Бірлескен келісімге» қол қойды. 2002 жылдың қазанында «Ынтымақтастық пен коммерциялық қызмет туралы шартқа» қол қойылды. 2002 жылыдың қарашысында Орал қаласындағы өндірістік аландарды жарақтандыруды аяқтау үшін Италиядан технологиялық жабдық алынды. 2003 жылы жоспарланған жұмыстардың көлемі 300 мың доллардан кем емес соманы құрайды [2].

2002 жылы «Омега» ААҚ бастама көтеріп «Ішетін суды реагентсіз әзірлеу қондырғыларын» өндіруді игеруге кірісті. «ТАЗА СУ» қондырғысының техникалық құжаттамасы (техникалық жағдайлар, негізгі тораптап мен блоктардың сызбанұсқалары) бастапқы судың химиялық құрамы мен өңделетін судың көлемдерін негізге алып, сүзгілердің құрамдарын есептеу бойынша әдістемелік құжаттама әзірленді.«Таза су» облыстың бағдарламасында 6 жоба жоспарланып, «Омега» ААҚ дайындаған «Таза Су» қондырғысын 36 млн.теңгеге өндіру көлемі қаралды. Бұл қондырғы Атырау, Қарағанды облыстары қызығушылықтарын білдірді [1].

Үкімет Басшысының Тапсырмасы (2002 жылғы 22 сәуірдегі №17-34/11-412 хаттама) және оның орынбасарының тапсырмасы (2002 жылғы 13 ақпандағы №17-11/11-167 хаттама) орындалмай қалды.Зауыт мүдесі үшін қабылданған 2002 жылы желтоқсанда Индустрия мен сауда Министрі М.Т.Есенбаевтың (26 желтоқсан), одан кейін Премьер-Министрдің орынбасары А.С.Павловтың (27 желтоқсан) кеңестерінде қабылданған шешімдер бұрынғы қарыздардың қандайда болмасын жолмен шешілетіндігі туралы ешқандай үміт бермеді [2].

Ал, 2003 жылдың желтоқсан айында «Омега» ААҚ қайта тіркеліп ««Омега» аспап жасау зауыты» Акционерлік қоғамы болып өзгерді. (мемлекеттік қайта тіркеу куәлігі - В сериясы № 471-1926-АО мезгілі 02.12.2003ж). Оның 90% акциясы мемлекеттің, ал 10% акциясы «Омега» ААҚ-ның қызметкерлердің үлесіне тиді. Зауытта конверсиялық үдерістердің басталуына байланысты медицина техникасының бұйымдарын (кардиологиялық есептеу кешені), тұрмыстық электр техникалық және радиоэлектронды аппаратура (шаңсорғыштар, радиоқабылдағыштар, жеке радиостанциялар), саяжай және қосалқы шаруа қожалықтары үшін механикаландыру құралдыры (мотоқопсатқыштар, ұн елеушіштер), балалардың электронды және пластмасса ойыншықтары, шаруашылық-

Зауыттың көптеген жылдар бойы қорғаныс өнеркәсібі үшін арнайы бұйымдар шығару кезінде жинақталған үлкен іс-тәжірбиесі кәсіпорын азаматтық өнім шығаруға алғаш қадам басқан күннен бастап оларды пайдалануға сенімді етіп шығаруға, оған кепілді және сервисті қызмет көрсетуді қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Кәсіпорын оңалту рәсімінен өтті. Ондаған миллион теңге болған жалақы бойынша борыштар өтелді, борыштар республикалық және жергілікті бюджетке төленді.Алайда, оңталудан кейінгі кезең «Мемлекеттік сатып алу туралы» ҚР Заңының жетілмегендігінен шарттары жузеге асыру қиындықтарына байланысты айналым қаржыларының тапшылығымен ұштасты. Соған қарамастан, зауыттықтар дамуға құлаш сермеді.Әлеуметтік саламен айналысты: медициналық пункт ашылды, буфеттің жұмысы қалпына келтірілді. Денсаулықтың қайтып оралуының белгісі-ашыққаныңды сезу. Зауыт жас мамандар тапшылығын бастан кешірді: инженер-технологтарға, конструкторларға, білікті жұмысшыларға «Омега»- тағдырдың соқырларға төтеп біліп, аз көлемдерде болса да өнім шығаруда жалғастырған аздығын Қазақстан Қорғаныс кәсіпорындарының бірі.

Зауыт Ресейдің, Украинаның, Белоруссияның өнеркәсіптік кәсіпорындарымен кең байланысының болуы және тиімді географиялық жағдайда орналасуы оның шикізат материалдары және жинақтаушы бұйымдар жеткізуге байланысты шешу кезінде белгілі бір басымдықтар береді.«Омега» зауытында бәсекелестікке қабілетті өнім шығаруды қамтамасыз ету үшін қажет жағдай бар.

Зауыттың келешекке арналған тағы бір бағыты-халықты таза ішетін сумен қамтамасыз ету үшін 2003 жылы «Ақ бұлақ» мемлекеттік бағдарламасы аясында басталған суды тазалау және әзірлеуге арналған қондырғыларды дайындау жөніндегі өндіріс. Бұл қондырғы суды фильтрлеу мен ультракүлгін стерилизациялаудың оңтайлы үйлесуінің арқасында суды тазалаудың жаңа технологиясы бойынша дайындалады, соның нәтижесінде адам организміне

зиянды зардаптардан құтылуға мүмкіндік береді. Осы тазалау әдісі судың макрокұрылымын және оның шынайы табиғи сапасын сақтайды.Ішетін суды әзірлеу қондырғысы үздіксіз режимде жұмыс істей берді және судың мөлдірлігін, түссізденуін, жұмсаруын, құрамындағы металлдардың, тұздардың жойылуын, тұздың кетуін және зарарсыздандыруын қамтамасыз етеді. Бұл түпнұсқалық технология өзінің құрамында ғылымның ең заманауи жетістіктерін пайдаланған және медициналық экологиялық талаптарға да сай келеді.

«Омега» зауыты өзінің заманауи тарихын Тәуелсіз Қазақстанмен бірге жазады және өңдейтін және қорғаныс өнеркәсібінің дамуына, сондай-ақ мемлекеттің күшейтілген индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын орындауға мүмкіндік бере отырып ел экономикасына өз үлесін қосып келеді.

Әдебиеттер тізімі:

«Омега» зауыты мұрағаты. Историческая справка по приборостроительному заводу «Омега». Анықтама №2.

«Омега» зауытымұрағаты.«Омега» ААҚ-ны оңалту рәсімін қолдану бойынша түсіндірме жазба.

Сабиров. Г. Аға туралы әңгіме // Орал өңірі.- 2010. - №3. - 27 тамыз.

«Омега» аспап жасау заутының ресми сайты -http://www.aopzomega.kz/kz

Дудник В. Ойыншық шығару да оңай емес: «Омега» прибор жасау зауытына қарасты шағын кәсіпорын «Пигманың» халіқалай?// Орал өңірі. - 1992.- №2. - 14 сәуір.

Құялин. Таптырмас көмекші «Омега» зауыты «Пеленг» атты шағын радиостанция жасап шығаруда// Орал өңірі.- 1993. - №3. - 1 маусым.

Шаймарданов. Қ Тауарлар көбейетін болады: Омега зауыты «Жайық» радиоқабылдағыш, сөмке, тоңазытқыш шығара бастады //Орал өңірі.- 1993. - №3. - 29 маусым.

Қыдыров. Қ. Жер жыртуға қолайлы: Омега зауыты жер қопсытқыш культиватор шығаруды қолға алды// Орал өңірі.-1993. - №3. - 1 маусым.

Попов Ф. «Омеговский потенциал»// Пульс города.-2000. - №2. - 22 июня.

УДК. 908(571.1)

ПРОЦЕСС «РЕАБИЛИТАЦИИ» НА ЗАВОДЕ «ОМЕГА» ПОСЛЕ НЕЗАВИСИМОСТИ. (1990-2003 г.г.)

Қонысбаева А.Қ.,Рысбеков Т.З.

Западно Казахстанский государственный университет имени М.Утемисова, г. Уральск.

Аннотация:*В статье проведено исследование состояние завода «Омега» после независи мости Казахстана. Его состояние, развитие и перспективы.*

Ключевые слова: *КСРО, Омега, завод, предприятия.*

УДК 16.01.11

ЭТНОГЕНЕЗ КАЗАХСКОГО ЭТНОСА В ОРЕНБУРЖЬЕ И ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ

Курманова Ж.Б., Волошинов А.В.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск
Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А.

Аннотация: *В данной статье дается характеристика национально-культурной автономии, которая является важным средством удовлетворения этнических запросов. Автором исследуется работа ассамблеи казахов России по дальнейшей консолидации российских казахов, сохранению и развитию национальной культуры и языка, а также работе по вопросам взаимодействия с органами государственной власти Российской Федерации и Республики Казахстан.*

Ключевые слова: *Национальная самоидентификация, диаспора, ирредента, миграция, этнические запросы,традиции народа, численность казахов на территории РФ, оралманы.*

Новый социально-экономический и политический статус казахов России связанный с распадом СССР, поставил их в новые условия. В СССР казахи, проживающие в Российской Федерации, не считали себя диаспорой, ибо Россия была частью общего государства – Советского Союза. Появление на мировой арене независимого государства Республики Казахстан изменило статус казахов России, которые теперь стали называться «этническим меньшинством», а потом и «диаспорой» или «ирредентой», т.е. предпринималась попытка объединить под этими терминами все казахское населением проживающих вне территории своей исторической родины. Вместе с тем, это вызвало рост их национального самосознания, резко актуализировав национальные чувства, возвысило их, придавало им новые, созидательные импульсы. Теперь объектом их пристального внимания стали российско-казахстанские отношения, которые приобрели характер межгосударственного взаимодействия и взаимосвязи. Они понимают, что их политический и социальный статус в новых условиях определяется уровнем и этих отношений. Они также глубоко озабочены проблемами сохранения и развития единого экономического, политического и культурного пространства России и Казахстана, и глубоко переживали введения гражданства новых государств, таможенных и пограничных служб.

Одной из форм самоопределения народов является национально-культурная автономия, которая является важным средством удовлетворения этнических запросов, и в этом смысле она предупреждает возможности конфликтов на национальной почве и выступает инструментом достижения межнациональной стабильности. Как правило, она создается в местах компактного проживания этноса, выступает за сохранение и развитие культуры и обеспечивает более полное участие представителей национальных общин не только в культурной, но и в общественно-политической жизни. Через национально-культурные объединения казахские общества обращаются в органы государственной власти и органы местного управления. Члены национально-культурных обществ могут избирать депутатов для представления своих национально-культурных интересов, принимать участие в деятельности образовательных, научных и культурных учреждений [1].

После провозглашения независимости Республики Казахстан, в пределах России, в основном в приграничных с Казахстаном районах, осталось большое количество этнических казахов, предки которых жили там до колонизации, либо переселились на эти территории уже во времена Российской империи и СССР. Казахи являются коренными жителями южных регионов России.

Казахи являются четвертым по численности тюркским этносом России после татар, башкир

и чувашей и одиннадцатым среди этносов страны.Численность и удельный вес казахов в России согласно переписям населения приведена в таблице 1.

Таблица 1.

Численность и удельный вес казахов в Россиисогласно переписям населения

1979	%	1989	%	1999	%	2009	%	2015	%	2017	%
356646	0,33	382431	0,35	477820	0,37	518060	0,38	635865	0,43	653962	0,45

Численность казахов в Российской Федерации по переписи 2002 года составила 654 тысячи человек, при этом число мужчин и женщин примерно одинаково. Это составляет 0,45% всего населения страны. При этом 67,5% казахов проживает в сельской местности (у русских только 23,3%). Казахское население России относительно молодо – средний возраст 30,2 года (для сравнения у русских – 37,6 года, у чеченцев – 22,8 лет). Большинство браков у казахов в сельской местности заключается внутри казахского этноса, в городах значительно число межнациональных браков.

Большинство казахов России владеют казахским языком, в сельской местности – более 90%, в городах - меньше. Почти все казахи (98,3%) свободно владеют и русским, так как только незначительная часть российских казахов проживает в районах, где они образует большинство населения. Также одной из основных причин слабого уровня владения родным языком российских казахов, являются то обстоятельство, что русский является языком школьного обучения даже в тех местностях, где казахи составляют абсолютное большинство населения. Школ с преподаванием казахского языка немного, и даже в них он преподается обычно факультативно.

Казахи, приезжающие из Казахстана, обычно селятся или гостят у родственников или знакомых, проживающих на российской территории не одно поколение. По данным Агентства Республики Казахстан по статистике в 2008 году из страны выехало более 2 тыс. этнических казахов, въехало свыше 7000 оралманов.

В Оренбургской области проживает 125,5 тысяч казахов, что составляет 5,76% населения области, это третья по численности после русских и татар национальная общность области. В области имеется 18 школ с казахским языком. Большинство казахов занято в сельском хозяйстве, также они составляют большинство младшего персонала в лечебных учреждениях технического персонала в учебных заведениях.

В советский период в РСФСР существенно около 200 школ с преподаванием на казахском языке. Однако, с началом перехода к всеобщему обязательному среднему образованию, начало которому было положено Постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы» (1966), все казахские школы были перепрофилированы в школы с преподаванием на русском языке. При этом было введено изучение казахского языка как факультативного предмета [2].

В Оренбургской области казахский язык изучается в 45 школах (в том числе и факультативно), в Омской области – имеется 17 школ с преподаванием казахского языка. В Алтайском крае существует единственная в Российской Федерации школа с преподаванием на казахском языке.

Думается, создание единого федерального центра казахов России - есть показатель возросшего национального самосознания и гражданской активности. На наш взгляд, вместе с тем, возросла и ответственность лидеров и активистов казахских национальных организаций России перед обществом и государством. Работа ФНКА казахов России заключается не только в том, чтобы способствовать дальнейшей консолидации российских казахов, сохранению и развитию национальной культуры и языка, но и проведение дальнейшей работы по вопросам взаимодействия с органами государственной власти Российской Федерации и Республики

Казахстан, по широкому вовлечению молодежи, с целью обеспечения преемственности поколений, а также противодействия любым формам политического экстремизма, расовой, национальной и религиозной нетерпимости.

Предприниматели играют важнейшую роль в формировании вектора отношений с Казахстаном. Трансгосударственное коммерческое взаимодействие наиболее интенсивно протекает именно в приграничных областях. В области работают 17 совместных российско-казахстанских предприятий – представителей пяти регионов Казахстана. В целом, в настоящее время, нельзя не отметить высокий уровень связей между приграничными областями, где действуют более 3 100 совместных предприятий (суммарно на долю прямых межрегиональных связей, по информации российской стороны, приходится до 70% двустороннего товарооборота).

Это способствует сохранению довольно высокого уровня гражданской идентичности у российских казахов. Например, по материалам опроса в Оренбургской области показал, что 78,7% русских и 68,3% казахов чувствуют себя прежде всего, гражданами России и лишь 6,8% и 15,3 %, соответственно, - представителями своей национальности [3].

В Оренбургской области издается газета на казахском языке «Айкап», функционируют 12 казахских национально-культурных обществ. Среди них: Оренбургская областная общественная организация казахов «Ак-жаик», Ассоциация казахов Оренбуржья, Оренбургская городская общественная культурно-просветительская организация казахов «Дастур» и др. В Домах культуры работают более 25 самодеятельных творческих казахских коллективов.

Основными проблемами казахского населения РФ продолжают оставаться:

- востребованность обучения в дошкольных организациях и общеобразовательной школе на родном языке.
- сохранение языковых, культурно-исторических традиции народа, активизация духовно-культурных связей с исторической родиной.
- налаживание деловых связей с представителями бизнеса в Казахстане.
- вопросы культурно-просветительской работы с соотечественниками, развитие телерадиовещания и органов печати на казахском языке.

На сегодняшний день газеты на казахском языке в Российской Федерации издаются только в трех областях: Омской, Астраханской и Оренбургской. Существуют трудности по своевременной доставке казахстанской прессы. Телерадиовещание организованно в четырех областях: Курганской, Челябинской, Астраханской и Оренбургской. В то же время прием казахстанских телепередач во многих других сопредельных районах России по техническим и финансовым причинам затруднен.

Следует особо отметить, что казахи уже частично подверглись культурной и языковой ассимиляции, так как в обществе нет потребности в знании языка. Что же касается этнического самосознания, то оно есть очень устойчивый элемент национального бытия.

В целом, в Казахстане отсутствует четкая и разработанная стратегия и политика в отношении казахского населения в России, что, обусловлено особенностями казахстанской диаспоральной политики. Более того, казахи в России никогда не рассматривались в качестве самостоятельного фактора, который бы способствовал продвижению интересов Казахстана в России, где они компактно проживают уже на протяжении веков. Когда мы говорим об отношениях с ФРГ, мы постоянно утверждаем, что выехавшие в ФРГ немцы могут играть роль моста между Казахстаном и Германией, потому что они знают язык, менталитет, имеют много друзей, родственников в Казахстане, в то же время, когда мы говорим о казахах или казахстанцах, которые проживают в России, о такой роли моста мы обычно умалчиваем. В настоящее время назрела необходимость более углубленной разработки детализации основных направлений государственной политики в отношении этнических казахов, проживающих в России.У казахстанского руководства есть достаточно возможностей и оснований для постановки вопроса российских казахов в рамках переговорного процесса по интеграции. Тема соотечественников должна в той или иной степени «сопровождать» все серьезные переговоры и отразиться в двусторонних соглашениях [4].

Одним из главных признаков этнической общности является этническое самосознание. Вопрос о самосознании казахов в России является важным и спорным. В этнологической науке принято различать этнические и этнографические группы. Если группа населения, имеющая особенности в культуре и быту, обладает к тому же особым самосознанием, ее называют этнической, если же нет – то этнографической. На этом основании, например, казахов Алтая именуют этнической группой, отличной от казахов Казахстана. Такие же отличия отмечены Проваторовой О.А. у казахов Сибири – 92,5% казахов этого региона отличают себя по языку от казахов, живущих в Казахстане и Поволжья, но их причисляют к этнографическим группам. Это говорит об отсутствии четкого критерия научной классификации групп казахского населения в различных регионах России [5].

Наиболее значимым среди структурных элементов этнического самосознания является этническая идентификация. Процесс сохранения национальной идентичности у этнических меньшинств характеризуется несколькими критериями, такими как: наличие и степень развития семейно-брачных установок, уровень метизации, сохранение национального языка и культуры.

Список литературы:

Наумова О.Б. Современные этнокультурные процессы у казахов в многонациональных районах Казахстана: Авторефер. Дис.., канд ист. наук. – М.: Логос, 1991. - 56 с.

Федорова А.В. Казахи Южного Урала: история и современность. Оренбург: Димур, 2004. - 198 с.

Назарбаев Н.А.Взгляд в будущее: модернизацияобщественного сознания» // Казахстанская правда. - 2017. - № 319-320. -12 апреля.

Государственная программа функционирования языков в Республике Казахстан на 2001-2010 гг. // Казахстанская правда. - 2001. - № 47-48. - 17 февраля.

Адорно Т.В. К логике социальных наук // Вопр. философии. – 1992. – №10. – С. 76–86.

ӘОЖ16.01.11

ЭТНОГЕНЕЗДІҢ ҚАЗАҚ ЭТНИКАЛЫҚ ОРЫНБОРДА ТОПТЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК МӘСЕЛЕСІ

Курманова Ж.Б.,.Волошинов А.В.
БатысҚазақстаниннновациялық-технологиялықуниверситеті, Орал қ.
.Ю.А.Гагарин атындағы Саратов мемлекеттіктехнологиялықуниверситеті

Аннотация: *Бұл қағаз этникалық сұрауларды қанағаттандыру маңызды құралы болып табылатын, ұлттық-мәдени автономияларының сипаттайды. авторы ресейлік қазақтар Қордың жұмысын қадағалайды, ұлттық мәдениеті мен тілін орыс қазақтар, сақтау және дамыту одан әрі нығайтуға ықпал ғана емес, сонымен қатар Ресей Федерациясының мемлекеттік билік органдары мен Қазақстан Республикасының өзара іс-қимыл жөніндегі жұмыс одан әрі жүзеге асыру.*

Негізгі сөздер: *ұлттық сана, диаспорасы ирредента, көші-қон, этникалық талаптар мен халқының салт-дәстүрлерін, Ресейде қазақтардың саны, репатрианттар.*

УДК 908(571.1)

ЗАРОЖДЕНИЕ МЕДЕЦИНСКОГО И САНИТАРНО-ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В ОРЕНБУРГСКОЙ ГУБЕРНИИ В НАЧАЛЕ XIX в.

Мифтеева Д.М., *Любичанковский С. В.
Оренбургского государственного педагогического университета, г. Оренбург
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск.

Аннотация: *Исторический опыт Оренбургского края дореформенного периода по борьбе с приходящими из-за границы (из казахских степей и Средней Азии) эпидемиями и эпизоотиями является совершенно не изученным, тогда как сегодня, Оренбургская область вновь, как и первой половине XIX века, стала пограничной территорией, этот исторический опыт является чрезвычайно востребованным.*

В предлагаемой работе представлено изучение таких сторон становления противоэпидемической региональной службы (изучение изменения отношения простого населения многонационального края и духовенства к проводимым властям мероприятиям), которые напрямую внесут вклад в развитие таких актуальных в отечественной исторической науке направлений, как история повседневности и история этноконфессиональной политики России.

Ключевые слова: *медицинское обеспечение, Оренбургская губерния, санитарно-эпидемиологические мероприятия, эпидемии, азиатская холера, оспопрививание.*

Особую роль в социальной сфере играет система организации оказания медицинской помощи населению. В дореволюционной России не существовало самостоятельной государственной структуры в системе здравоохранения, не существовало в целом и санитарно-эпидемиологической службы. Именно в начале XIX столетия были заложены предпосылки для возникновения будущих государственных органов в этой области.

Начало становления системы эпидемиологического надзора и профилактики инфекционных заболеваний непосредственно было связано с ликвидациями эпидемиологических вспышек, которыми был так богат XIX век. К началу столетия на территории Оренбургской губернии регистрировались такие эпидемии как: оспа, холера, малярия, тифы, грипп и дифтерия.

Стоит сказать, что большинство эпидемиологических волн на территории Южного Урала соответствовали аналогичным в Российской империи. Так с начала 30-х годов XIX столетия в России 5 длительных холерных пандемий, растянулись на продолжительных 33 холерных года, из них 17 лет холера господствовала на территории Оренбургской губернии [1]. Развитие азиатской холеры носило преимущественно волнообразный характер, когда пик максимального количества заболевших сменялся временным затишьем. Именно в период борьбы с эпидемией холеры врачи-практики пришли к заключению, что противоэпидемических мероприятий, которые носили чрезвычайный характер недостаточно. Таким образом, первоочередной задачей вставшей в этот сложный период перед губернскими властями стало развитие социального направления борьбы с эпидемиями. В первую очередь это было связанно с улучшением санитарного состояния региона.

Особую роль в развитии профилактики инфекционных заболеваний имело внедрение практики оспопрививания в Оренбургской губернии. Натуральная оспа в отличие от холеры не была заносной инфекцией, она являлась постоянным феноменом в народной жизни. Лишь регулярный мониторинг этого заболевания и внедрение вакцинации позволило к концу XIX – началу XX вв. существенно снизить показатели смертности от оспы в крае.

Таким образом, на территории Оренбургской губернии в исследуемый период наблюдались различные эпидемии, отличавшиеся как по степени интенсивности, так и по показателям

смертности. Одним из основных направлений в деятельности врачей XIX-XX вв. стал поиск причин и источников инфекционных заболеваний.

ДляОренбургскойгубернииоднойизглавныхпричинпоявленияэпидемийсталоееприграничное расположение, в частности, со среднеазиатскими государствами. Стоит сказать, что в 1829 г. в г. Оренбург холера проникла именно с территории средней Азии посредством торговых караванов из Бухары. Меновой двор также стал одним из главных центров распространения эпидемий. Именно на меновом дворе торговали бухарцы, хивинцы, киргиз-кайсаки и т.д. Обмен такими товарами, как шерсть, скот, мех таило опасность заражения инфекционными заболеваниями, в том числе сибирской язвой.

Особую роль в появлении эпидемий имело санитарное состояние Оренбургской губернии, а также социальные условия жизни и быта населения. Отсутствие отхожих мест, водопровода, питье сырой и загрязненной воды из Урала и т.д., превращало город в центр распространения многочисленных эпидемий и эпизоотий.

В начале XIX в. в городе Оренбурге городской больницы не имелось, на всю губернию работал лишь один госпиталь. По всей области наблюдалась нехватка квалифицированных медицинских работников. При необходимости устройства больницы правительство взывало чаще всего к благотворительной помощи населения. Во всеподданнейшем отчете оренбургского военного губернатора за 1829 г. указывается, что в губернии по штату 15 врачей, но на самом деле их всего было 9, повивальных бабок полагалось 13, на самом деле их было 8,всего 3 вольнопрактикующих врача и один губернский ветеринарный врач [2].

Ревизия, проведенная по настоянию военного губернатора после первой вспышки холеры в губернии выявила не только нехватку самих медицинских учреждений в крае, но и значительные проблемы в устройстве больниц и госпиталей. «В Уфе в больнице приказа общественного призрения воздух тяжелый для дыхания, белье толстое и то нечистое, халаты кровью замаранные; порции же при ревизии не были представлены. Солома в тюфяках, как объявил лекарь Сергачев, переменяется только два раза в год; в Челябе – больница хотя и имеется, но очень ветха и вместо нее необходимо построить новую; в Белебее нет никакого для больных заведения, а они размещаются по квартирам и продовольствуются казенным провиантом; в Бугульме хотя и находиться дом для помещения больных, но без всякого присмотра, ибо больные содержаться неопрятно, имеют белье черное и толстое, палаты нечистые и невыметенные, медик и фельдшер в больнице бывают редко и лечение производиться худо; в Бугуруслане больные также находятся безо всякого присмотра и при оных не только нет медика или фельдшера, но даже и медикаментов и бинтов для перевязывания больных» [3].

Проводимые противоэпидемические мероприятия в России к началу XIX столетия носили в большей степени бессистемный и безрезультативный характер. Определенное влияние оказывало и то, что большинство инфекционных заболеваний оставались еще практически не изученными.

Наиболее отчетливо эти процессы проявились в период эпидемии холеры в Оренбургской губернии 1829-1833 гг., когда «азиатская гостья» впервые в истории проникла на территорию Российской империи. Не смотря на то, что отечественным медикам после эпидемии понадобились десятилетия наблюдений и изучения специфики этого инфекционного заболевания для того чтобы суметь впоследствии выработать успешную методику борьбы с холерой, именно в этот период губернскими властями были заложены организационные основы противоэпидемической деятельности в крае.

После появления в 1829 г. в городе Оренбурге эпидемии холеры администрация края во главе с губернатором П.К. Эссеном инициировала введение противоэпидемических мероприятий в крае. 29 августа 1830 г. в Оренбурге была образована Центральная комиссия по борьбе с эпидемией. Положение об образовании данной комиссии было утверждено на основании доклада МВД, Императором Николаем I. Центральная комиссия была создана для координации действий всех местных противоэпидемических органов, начальником комиссии был назначен граф А.А. Закревский [2].

12 сентября Комитет Министров утвердил повсеместно чумные правила – единственно известные и проверенные к тому времени на территории России средства борьбы с эпидемиями. По данным правилам по территории губернии строились заново или выделялись уже существующие на тот момент помещения, в которых размещались обсервационные пункты для обеззараживания людей, товаров, почты и т.д. Посредством иррегулярных войск губернии устраивались пикеты, караулы и кордоны. Основным методом борьбы с эпидемией считалось применение карантина. Он устанавливался на основе статей 239 и 261 «Высочайшего о предосторожностях, которые принимать должно в таком месте, где находиться моровая язва, для уменьшения бедствий, могущих причиняться от оная» [2]. По данному «наставлению» по всей губернии устанавливались «кордоны и пикеты, которые содержались большей частью иррегулярными войсками – казаками, башкирами, калмыками, в некоторых местах земской полицией и самим населением в виде натуральной повинности. Снабжение оцепленных мест продовольствием, фуражом, топливом легло на обязанности войскового начальства, земской полиции, кантонного начальства» [4].

Именно в период «первый волны» холеры, в губернии по приказу председателя комиссии графа А.А. Закревского стали образовываться первые противоэпидемические органы. Они создавались на основе циркуляра «Об учреждении в пораженных эпидемией губерниях губернских и уездных комитетов по борьбе с холерой» [3]. Пораженные холерой уезды были разделены на кварталы, за каждым кварталом был закреплен смотритель из местных дворян или отставных чиновников. В обязанности этих смотрителей входило: наблюдение за исполнением постановлений изданных комитетом, доводить до сведения комитетов о злоупотреблениях и неисправностях в исполнении требований карантинного устава, также о ходе эпидемии.

Холерные комитеты создавались по прототипам оспенных комитетов. В Оренбургской губернии первый оспенный комитет был создан в соответствии с указом от 3 мая 1811 г. «О распространении прививании коровьей оспы в губерниях» [5]. Губернские оспенные комитеты, как и впоследствии холерные подчинялись непосредственно губернатору и Министерству Внутренних Дел.

В свою очередь в уездах создавались Уездные оспенные комитеты, в состав которых входили: представители дворянства, купечества, духовенства, врачебной управы. В циркулярном предписании Гражданским губернаторам относительно прививания оспы от 1815 г. указывалось: «Возложить на обязанность Оспенных комитетов стараться, чтобы в течении трех лет не оставалось ни одного дитяти, коему бы не привита оспа, исключая родившихся в последней трети последнего года» [6]. Списки с записями о родившихся младенцах оспенным комитетам должны были предоставлять представители духовенства края. Комитетам было позволено: «Употреблять всевозможные по местному усмотрению средства, и принимать деятельнейшие меры, выбор коих предоставляется благоразумию членов и усердию их общему делу» [1].

В непосредственные обязанности оспенного комитета входил не только учет привитых или оставшихся не привитыми оспой младенцев, но и полноценное обеспечение оспопрививателей всем необходимым для их продуктивной деятельности: от «свежей оспенной материи» до полного набора с инструментами [3].

Значительную помощь оспенным комитетам в приобретении материи и инструментов на территории России и, в частности в Оренбургском крае, оказывало Императорское Вольное Экономическое общество (ВЭО). При данной организации был создан специальный отдел «Попечительство о сохранении здоровья человеческого и всяких домашних животных», основной задачей которого являлось – распространение оспопрививания.

В 1827 г. ВЭО препроводило 1000 экземпляров постановлений «О привитии оспы» в Оренбургскую губернию для распространения у калмыцкого народа. Примечательным здесь является то, что данные наставления были подготовлены изначально на калмыцком языке: «В Астраханской губернии у калмыков, в некоторых улусах свирепствует натуральная оспа, снабдить их на природном их языках кратким и ясным о том наставлением, напечатано оного

потребное число экземпляров на калмыцком языках, и препровождено таковых 4 000 листков к господину Астраханскому губернатору для раздачи по всем улусам. Если определенное число калмыков находятся в казачьей службе кои состоит в Оренбургской губернии, то ВЭО обязанностью своею сочло препроводить и к вам 1000 экземпляров обозначенного краткого наставления о привитии предохранительной оспы на калмыцком языках, просим учинить зависящее от вас распоряжение, о раздаче оных». Данные экземпляры впоследствии по указу губернатора П.К. Эссена были переданы калмыцко-казачьему сотнику Аристову для осуществления рассылки по всем улусам: «Дабы не противились оспопрививанию, прочим хранить и выдавать по мере надобности» [7].

К факторам, негативно влияющим на процесс внедрения вакцинации можно отнести довольно низкий уровень развития медицинского дела в Оренбургской губернии в начале XIX в. наблюдалась острая нехватка в квалифицированных медицинских работниках, большинство населенных пунктов оставалось не охваченными врачебной помощью. В лучшем случае на уезд приходился один врач и его ученик, процесс оспопрививания стал дополнительным бременем для врачей и так перегруженным профессиональными обязанностями. В результате, Медицинский департамент предложил обучать лекарских учеников и поручать им проведение вакцинации [8].

Лекарские ученики должны были набираться по желанию или назначаться, преимущественно из грамотных сирот или из воспитанников Воспитательного Дома, возраст которых указывался от 18-25 лет. В обязанности оспопрививателей входило: «рачительно принимать предохранительную оспу в указанном ему участке и доставлять в Окружное Управление полугодовые именные списки о младенцах, коим привита оспа» [3].

Обучением оспопрививателей назначали заниматься Окружных врачей. Известны, также, многочисленные факты набора оспопрививателей в губернии из крестьянского сословия, казаков и вольнопрактикующих лекарей. Так, в 1827 г. государственный крестьянин Лушников в своем прошении сам выразил желание отправиться в киргиз-кайсакскую Орду для проведения оспопрививания: «Приглашают они меня к себе в кочевья, и приглашением побудясь приносить пользу всякому народу, сроком на один год, неугодным будет через кого следует направить, для прививания магометанским детям оспы» [3, л. 1-1 об.]. 13 марта 1828 г. из МВД на имя Гражданского губернатора пришло наставление «О содействии к распространению оспопрививания в удельных имениях». В данном документе указывалось: «Управляющему удельными Конторами выбирать грамотных крестьян по одному на каждую тысячу душ, и отсылать их для обучения оспопрививанию в ближайшие Оспенные Комитеты» [9].

Оспопрививатели, коновалы и повивальные бабки обязаны были иметь практическое образование «не на словах книг, а на самом деле приобрести те сведенья и навык которые необходимы для их занятий» [10]. Отчеты о выполненной оспенными учениками работе заполнялись строго по утвержденной форме – «именные списки», в них указывалось количество вновь родившихся младенцев и скольким из них была привита оспа.

Обязательным было «Что бы оспенные ученики, получая из столичных Правлений списки по этой форме содержали их в исправности и неукоснительно в свое время делали в них надлежащие отметки» [10]. Наиболее усердных и талантливых оспопрививатели обязательно награждали, так в циркуляре от ноября 1815 г. из Департамента Министерства Полиции на имя Оренбургского военного губернатора указывалось, что «для поощрения тех лекарских учеников и частных людей, классных чинов не имеющих, также и самих крестьян, кои прививают оспу в течении года не менее как тысячи младенцам, назначать в подарок инструменты, сделанные по одобренному образцу» [5]. 16 февраля 1826 г. Императором Николаем I была учреждена высшая награда, которой мог удостоиться оспопрививатель – медаль «За привитие оспы» золотого и серебряного литья.

Стоит сказать, что для оказания содействия медицинским работникам и чиновничьим лицам в проведении противоэпидемических мероприятий священнослужителям довольно часто

приходилось разъезжать по губернии со своими проповедями и наставлениями. «Население вообще недружелюбно встречало врачей, особенно башкиры и татары, так что требовалось не раз вмешательство Духовного магометанского собрания, что бы успокоить волнения». Подобный случай произошел в деревне Иликсазы Мензелинского уезда. Жители этой деревни не желали допускать начальство к медицинскому осмотру. В помощь врачам и чиновникам из Уфы был командирован член Духовного собрания, однако он не смог успокоить население, и поэтому 24 октября в помощь ему был послан Оренбургский муфтий. «Только ему удалось успокоить население; впрочем, он действовал весьма двусмысленно и кажется, в душе был на стороне населения» [3].

Паническое поведение в период чрезвычайных ситуаций свойственно людям всех национальностей и вероисповеданий. Безусловно, что у людей охваченных паникой доминирует инстинкт самосохранения, а основными характеристиками панического поведения является всевозрастающая легковерность, внушаемость, а также предпочтение слухов официальной информации. Все данные процессы нашли отражение в период холерной эпидемии начала XIX в. Значительный вклад в борьбу с психической эпидемией внесло духовенство края, которое выполняло функции связующего элемента между администрацией и врачами, с одной стороны, и населением края, с другой. Разъясняя сущность нового заболевания, необходимость отказа от самолечения народными средствами и обращения к медицинской помощи, объясняя населению ложность укоренившихся в их сознании предрассудков по отношению к эпидемиям и средствам борьбы с ними, духовенство оказало значительную помощь губернским властям в проведении противоэпидемических мероприятий и избавления в 1833 году края от холеры.

Не просвещенное в плане вакцинации население губернии относились с недоверием и к медицинским работникам и к их новому методу лечения, что соответственно мешало проведению успешного оспопрививания на территории губернии. Особенно, сильное выражение данные процессы приняли в Уральском уезде Оренбургской губернии, где большая часть мусульманского населения выступало против данного мероприятия. О противодействии оспопрививанию свидетельствует донесение губернского оспенного комитета: «Что оного башкирский народ, вовсе отвергают оспопрививание, что противно сие магометянскому их закону и что ваше Сиятельство на донесение о том верхнеуральского земства исправника предписать изволили, что ежели башкирцам сие спасительное от гибели детей средство кажется противна закону, дабы не возродить в них большее неудовольствия, то предмет сей приостановить на некоторое время. Дабы они в течение его могли смотреть и узнать совершенно происходимую от того пользу» [3].

В целом, к началу XIX в. в Оренбургской губернии сформировалась и полноценно функционировала система вакцинопрофилактики натуральной оспы. Были учреждены основные врачебно-вспомогательные органы, порядок подготовки медицинских кадров и непосредственно оспопрививателей давала существенные результаты. Не смотря на многочисленные объективно-субъективные факторы затормаживающие процесс внедрения новой методики профилактики, в целом, к середине XIX в. общий уровень заболеваний и смертности от натуральной оспы в крае был понижен.

Таким образом, можно заключить, что на возникновение эпидемий и эпизоотий в Оренбургской губернии свое влияние оказывало совокупность географических, природно-климатических и социально-экономических причин. Отсутствие квалифицированных медицинских работников в крае, эпидемические вспышки, расширение торговых связей требовали более разработанную государственную политику в области санитарно-эпидемиологического надзора.

К наиболее ранним санитарно-эпидемиологическим службам на территории Оренбургской губернии можно отнести карантины. Основной функцией которых, являлось сдерживание распространения инфекционных заболеваний. Функции санитарно-эпидемиологического надзора в этот период осуществляли врачебные управы, холерные и оспенные комитеты, приказы общественного призрения, однако в этот период они еще не представляли целостной и организованной структуры.

Список литературы:
Васильев К.Г., Сегал А.Е. История эпидемий в России. М.,1960. 397 с.
Попов А.В. Холера 1829 – 1833 годов в Оренбургском крае / А.В. Попов // Труды Оренбургской ученой архивной комиссии. Оренбург, 1910. Вып.21. 361 с.
Государственный архив Оренбургской области. Ф.6.Оп.4.Д.9653д
Собрание актов и наблюдений // Труды Оренбургской ученой архивной комиссии – Оренбург: 1836. 305 с.
ГАОО. Ф. 6. Оп. 3. Д. 4933
ГАОО. Ф. 6. Оп. 4. Д. 9253
ГАОО. Ф. 6. Оп. 4. Д. 9231
ГАОО. Ф. 6. Оп. 5. Д. 11382
ГАОО. Ф. 6. Оп. 4. Д. 9653/7
ГАОО. Ф. 6. Оп. 4. Д. 11708
Павловская Л. Холерные годы в России: ист. очерк / Л. Павловская. СПб., 1893. 93 с.
ГАОО. Ф. 6. Оп. 3. Д. 4933
ГАОО. Ф. 6. Оп.5. Д. 10798/9
Черемшанский Б.М. Описание Оренбургской губернии в хозяйственно-статистическом этнографическом и промышленном отношении. Уфа: 1859. 264 с.

ӘОЖ 908(571.1)

XIX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДА ОРЕНБУРГ ГУБЕРНИЯСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ЖӘНЕ САНИТАРЛЫҚ-ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫҚ ҚАМТАМАССЫЗ ЕТУДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Мифтеева Д.М., *Любичанковский С. В.
Орынбор мемлекеттік педагогикалық университеті, Орынбор қ.
Батыс Қазақстан иновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Осы мақалада ұлттық тарих ғылымында осындай маңызды бағыттардың дамуына тікелей ықпал ететін, күнделікті өмір тарихы мен Ресейдің этноконфессионалдық саясатының тарихы сияқты эпизоотияға қарсы аймақтық қызметтің пайда болуының осындай аспектілерін зерттеу (көпұлтты жер мен халықтың діни өкілдерінің билік жүргізетін шараларға деген көзқарасының өзгеруін зерттеу) ұсынылған.*

Негізгі сөздер: *медициналық қамтамассыз ету, Орынбор губерниясы, санитарлық-эпидемиологиялық шара, азиялық азиатская тырысқақ, вакцинация.*

ӘОЖ 94(574)

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ЖОҒАРЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ КОЛЛЕДЖІНІҢ ТАНЫМАЛ ТҮЛЕГІ ХАМЗА ЖҰМАТОВ – БІРТУАР ТҰЛҒА

Оспанова А., Рысбеков Т.З.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада ғасырлық тарихы бар оқу орнының әлемге танымал болған түлегі хамза Жұматұлының өмірбаяны, қызметі, ғылыми еңбектері мен тәжірибелі өнегесі, медицина ғылымына қосқан өлшеусіз үлесі, ғылыми атақтары туралы жазылған.*

Негізгі сөздер: *Танымал түлек, медициналық колледж, вирусолог, ғалым, денсаулық сақтау*

Қазақстан Республикасының медициналық білім беру жүйесі үшін 2016 жыл атаулы жылдардың бірі болды. Олай дейтініміз 1916 жылдың қараша айында Орал қаласында, алғаш рет қазақ даласында халықтың өмірі мен денсаулығын қорғау үшін медицина мамандарын дайындауды қамтамасыз ететін оқу орны – Қазан төңкерісінен кейін Қазақ өлкелік медициналық техникумі атауына ауысқан Орал зем фельдшерлік-акушерлік мектебі құрылды [1].

Бүкілодақтық Орталық Атқару Комитетінің нұсқауы бойынша 1923 жылдың 14 мамырында Орал фельдшерлік-акушерлік мектебі Орынборға көшіріледі, ол сол жерде 1929 жылға дейін болып, “Қазақ өлкелік медициналық техникум” атағын алады.

1929 жылы медициналық техникум қайтадан Орал қаласына көшіріледі.

1954 жылдан бастап фельдшерлік-акушерлік мектептің атауы өзгертіліп, медициналық училище атауына ауыстырылады. Бұл атау 1996 жылдың 14 маусымына дейін сақталады. 1996 жылдан бастап осы оқу орны “Батыс Қазақстан медициналық колледж” деп аталды [2].

100 жыл ішінде оқу орны тамаша дара жолдан өтті, 23 мыңнан астам орта медициналық қызметкерлерді түлетті [1]. 1930-1931 оқу жылдарында бітірген түлектер тек батыс аймағына ғана емес, сонымен қатар Павлодар, Қостанай, Ақмола, Қызылорда, Семей, Алматы, Орынбор қалаларына жіберілген. Бұл Орал медициналық техникумының маман даярлауда сол кездері Республикада маңызды рөл атқарғандығын көрсетеді. Колледж түлектері халқымыздың денсаулығын сақтау ісіне лайықты үлес қосты және әлі де қосуда. Оқу орнын бітірушілері арасында денсаулық наркомы. Денсаулық министрі, академиктер мен профессорлар бар [2].

Еліміздегі ғасырлық тарихы бар оқу орындарының бірі де бірегейі Батыс Қазақстан Жоғары медициналық колледжі өзінің жүріп өткен тарихымен, жеткен жетістігімен ғана емес, әлемге танымал болған, тұлға ретінде қалыптасып, медицина ғылымында өшпес із қалдырған түлектерімен марқаяды. Есімдері әлемге танымал белгілі Кеңес эпидемиологы, денсаулық сақтау саласын ұйымдастырушы, КСРО, ҚазКСР академиялық медициналық ғылымдарының корреспондент мүшесі, Қазақ КСР, Қарақалпақ КСР еңбек сіңірген қайраткері – Қарақұлов Ишанбай Қарақұлұлын, медицина ғылымдарының докторы, профессор, бала психиатры мамандығы бойынша профессор атағын алған алғашқы қазақ әйелі – Илешова Разалия Галиевнаны, Москва қаласындахалықтар достығы Университетінде емдеу факультетінің деканы болған, профессор Николай Алексеевич Тюринді атап өткен жөн. Осындай түлектер арасынан вирусолог, академик Жұматов Хамза Жұматовичті ерекшелеп айтқан дұрыс.

Жұматов Хамза Жұматұлы – аса көрнекті ғалым, ғылымның талантты ұйымдастырушысы, Қазақстандағы вирусологияның іргесін қалаушы, медицина ғылымының докторы (1954), профессор (1958), КСРО-ның Медицина ғылымы академиясының (КСРО МҒА) корреспондент-мүшесі (1961), Қазақ КСР Ғылым Академиясының академигі (1967), Қазақ КСР ғылымының еңбегі сіңген қайраткері (1961), Қазақ ССР-ның Мемлекеттік сыйлығының лауреаты (1974) [3].

Хамза Жұматов 1912 жылдың 15 қазанында Павлодар облысы Баянауыл ауданының Ақбеттау ауылында шаруа отбасында дүниеге келді. Бастауыш білімді ауыл мектебінде

бастап, орта мектепті Павлодар қаласында бітірді. 1930-1931 жылдары ол Орал қаласындағы Қазақ өлкелік медицина техникумының курсанты болды. 1937 жылы Алматы қаласындағы Қазақ мемлекеттік медицина институтының емдеу факультетін үздік белгісімен бітіріп, микробиология кафедрасына аспирантураға түсті. Кейіннен ассистент, доцент міндеттерін атқарды. 1944 жылы «Пиогенді стафилококкалардың антигендік қасиеттері» тақырыбына диссертация қорғады [4].

Х.Ж. Жұматов 1945-1947 жылдар аралығында А.А. Смородинцев басқаратын А.М. Горький атындағы бүкілодақтық экспериментальды медицина институтының вирусология бөлімінде аға ғылыми қызметкер болып істеді. Сонымен қатар осы мезгілде Мәскеу қаласында КСРО медицина ғылымдары академиясының Д.И. Ивановский атындағы вирусология институтының докторанттары қатарына ілікті. 1947-1950 жылдары КСРО МҒА Ленинградтағы экспериментальды медицина институтында аға ғылыми қызметкер болып жұмыс атқарды. Осы көлемді ғылыми еңбектері барысында Х.Ж. Жұматов вирустарға қарсы иммунитетте фагоциттік және гуморальдық факторлардың рөлін анықтау үшін зерттеулердің тиімді әрі оңтайлы жаңа әдістерін ұсынды. Нәтижесінде ірі және орта көлемді вирустардың қабыну ошағында лейкоциттердің ферменттерінің әсерінен өзгеріске ұшырап жойылмайтыны дәлелденді [5].

КСРО денсаулық сақтау Министрлігінің шешімімен Х.Ж. Жұматов 1951 жылы КСРО денсаулық сақтау министрлігіне қарайтын Қазақ эпидемиология, микробиология және гигиена институты (ҚЭМГИ) директорының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасарлығына тағайындалды. Ол 1951 жылы Қазақ эпидемиология, микробиология және гигиена институтында Қазақстандағы тұңғыш вирусология зертханасын ашты. Бұл зертхана 1968 жылы құрамында бірнеше мамандандырылған зертханалардан тұратын бөлімге айналды. Х.Ж. Жұматовтың басшылығымен 1955 жылы ҚСРО Ғылым Академиясының «Өлкелік Патология институтында» екінші вирусологиялық зертхана ашылып, соңынан 1956 жылы қайта ашылған КСРО Ғылым Академиясының «Микробиология және вирусология институты» құрамына енгізілді. Хамза Жұматұлы өмірінің соңына дейін жоғарыда аталған екі вирусологиялық ұжымдардағы ғылыми жұмыстарға басшылық етті [6].

Х.Ж. Жұматов сонымен қатар полиомиэлит індетіне қарсы жұмыстарға да үлкен үлес қосты. Бұл ағартушы ҚЭМГИ және Мәскеу Вирусологиялық Институтының ғалымдарымен бірлесе отырып алғаш рет Қазақстанда полиомиелитке қарсы тірі вакцинаны қолданудың иммунологиялық және эпидемиологиялық тұрғыдан тиімділігін дәлелдеп, вакцинаны денсаулық сақтау саласының тәжірибесіне енгізді, соның нәтижесінде бұл инфекциямен ауырғандар саны, әсіресе жас өспірімдер арасында анағұрлым төмендеді.

Арбовирустар және арбовирусты инфекцияларды зерттеу мәселелері де академик Х.Ж. Жұматовтың есімімен тығыз байланысты. Аурудың республика аймағындағы табиғи ошақтары және вирусты тасымалдауда құстар мен буынаяқтылардың рөлі анықталды, арбовирустардың бұрын ғылымға белгісіз жаңа штамдары бөлініп, серологиялық анықтау әдістері жетілдірілді [7].

Хамза Жұматовтың басшылығымен бактериалды және табиғи ошақтық инфекциялардың аумақтық эпидемиологиясы, этиологиясы, патогенезі және диагностикасы жан жақты зерттелді. Республикамыздың әртүрлі географиялық аймақтарында оның басшылығымен адамдардың дифтериямен, із сүзегімен, жіті өтетін ішек инфекцияларымен, токсоплазмоз, лептоспироз, риккетсиозбен ауыру себептері зерттеліп, денсаулық сақтау тәжирибесіне, ол инфекциялардан ауырудың санын азайтуға немесе толықтай жоюға бағытталған, ғылыми негізделген шаралар жүйесі енгізілді [8].

Академик Х.Ж. Жұматовтың көп жылғы ғылыми-қоғамдық еңбегі және Қазақстандағы вирусология ғылыми саласының құрылуына, дамуына қосқан елеулі еңбегі КСРО және ҚСР үкіметімен жоғары бағаланды. Ол екі рет «Құрмет белгісі» (1961, 1967) орденімен, КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының грамотасымен (1962), көптеген медальдармен марапатталды.

Оған «КСРО ғылымына еңбегі сіңген қайраткері» атағы берілді және Кеңес Социалистік Республикалар Одағы Мемлекеттік сыйлығының иегері.

Х.Ж. Жұматовтың атымен аталған Қазақстан Республикасының Денсаулық Сақтау Министрлігі гигиена және эпидемиология ғылыми орталығы – И.И. Мечников атындағы Бүкілодақтық эпидемиологтардың, микробиологтардың, инфекционистердің ғылыми медициналық қоғамының «Құрмет кітабына» енгізілген, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық медицина университетінің «Алтын қор» және «Данқ залына» жазылған [7].

Қазіргі таңда Батыс Қазақстан медициналық колледжі Қазақстанның медициналық колледждерінің арасында мейірбикелік білім беру ісі және оны инновациялық дамытуда және заман сұранысына сай жоғары білікті мамандарды дайындауда көш бастап келеді. Еліміздің батыс аймақтарындағы базалық оқу орны бола отырып, қазіргі таңда Денсаулық сақтау министрлігінің қолданбалы бакалавриатты енгізу жөніндегі сынамалы жобаны жүзеге асыруға қатысуда. Колледж түлектері республика колледждерінің үздік бітірушілері болып бірнеше мәрте жарияланды. Колледж өз тарихында Хамза Жұматовтай өнегелі өмір кешіп, медицина ғылымы саласына өлшеусіз үлес қосып, өшпес із қалдырған шәкірттерін өз жетістігі деп санайды. Әр кезеңде оларды өскелең ұрпаққа үлгі етіп отырады. Танымал түлектері колледждің мұражайында алтын әріптермен жазулы.

Әдебиеттер тізімі:

Шумбалов Н.М. История становления Западно-Казахстанского медицинского колледжа. // Ақжайық өңірі медициналық журналы. – 2016. - № 1(13).- 12-15 с.

Батыс Қазақстан энциклопедиясы. Алматы: Арыс. 2002., - 390-391 бб.

Душманов С.Х. История здравоохранения Западного Казахстана. – Ақтөбе.- 2003 . 221-222 с.

Казахстан. Национальная энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы,2005. – 64 с.

Профессор Х.Жуматов (к 50-летию со дня рождения)// Здравоохранения Казахстана. – 1962. - №12. - 61 с.

Большая Медицинская Энциклопедия (БМЭ), под редакцией Петровского Б.В., 3 шығарылым, 8 том, 200 с.

УДК94(574)

ИЗВЕСТНЫЙ ВЫПУСКНИК ЗАПАДНО - КАЗАХСТАНСКОГО ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА ХАМЗА ЖУМАТОВ - ВЫДАЮЩАЯСЯ ЛИЧНОСТЬ

Оспанова А.М., Рысбеков Т.З.
Западно- Казахстанский государственный университет имени М.Утемисова, г. Уральск

Аннотация: *В статье представлена информация об образцовой жизни и работе, о научных трудах, о неизмеримом вкладе в медицинскую науку, о научных достижениях всемирно известного выпускника учебного заведения с вековой историей Хамзе Жуматулы*

Ключевые слова: *известныйвыпускник, медицинский колледж, вирусолог, ученый.*

ӘОЖ 94 (574)

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТЫ

Шинтимирова А., Балыкова А.М.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін дүниежүзіне танылған мемлекет болды. Ұлы Отан соғысы жылдары елдерді еріксіз көшіру науқанынан Қазақстан көп этносты мемлекет болып, бүгінгі күні оны мекендейтін ұлттардың өз Отанына айналды. Тоталитарлық жүйеде миллиондаған азаматтардың тағдыры тәлкек болып, заман қасіретін арқалап, алғашында жеке адамдар қудаланса, кейіннен бұл саясат шекаралық аймақтағы тұтастай халықтарды туған жерінен айырып, басқа аймаққа күшпен жер аудартты.*

Негізгі сөздер: *Тоталитарлық жүйе, халықтар мен этникалық топтар, күштеп көшіру, этнодемографиялық құрылым.*

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін дүниежүзіне танылған мемлекет болды. Ұлы Отан соғысы жылдары елдерді еріксіз көшіру науқанынан Қазақстан көп этносты мемлекет болып, бүгінгі күні оны мекендейтін ұлттардың өз Отанына айналды. Тоталитарлық жүйеде миллиондаған азаматтардың тағдыры тәлкек болып, заман қасіретін арқалап, алғашында жеке адамдар қудаланса, кейіннен бұл саясат шекаралық аймақтағы тұтастай халықтарды туған жерінен айырып, басқа аймаққа күшпен жер аудартты. Оларды қоныстандырған жердің негізгі қатарына Қазақстан кірді. Қазақстандықтар Ұлы Отан соғысына дейін де тоталитарлық жүйенің нақты орталығы болып келді. Себебі қазақ халқының ашаршылық жылдары, ұжымдастыру кезеңі, қуғын-сүргін уақытындағы демографиялық өзгеріске ұшыратқан кеңестік дәуірдің терең саясатының бір көрінісін - Ұлы Отан соғысы жылдарында басқа ұлт өкілдерін күштеп шоғырландыру арқылы тағы да жүзеге аса түскенін байқатады. Сондай-ақ, кейіннен ақпан-наурыз пленумының шешімімен ағылып келіп жатқан халықтардың шоғырлануымен толықтырды.

Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде гитлерлік әскер мен режимге жәрдемдесті деген сылтаумен Еділ бойындағы немістер, Солтүстік Кавказ, Қырым жағалауын мекендеуші біраз халықтар қудаланып, туған жерінен тыс, Қазақстан жеріне орналастырылды.

Егер осындай адамдар немесе жеке бір топтар болған жағдайда тек соларға ғана заң жолымен шара қолданудың орнына кеңес үкіметі тұтастай халықтар мен этникалық топтарды жер аударуы, олардың соғыс жағдайында өздері аймақтарына әсерін тигізген ауыр да күрделі саяси мәселе болғандығы ақиқат.Орналасқан жерлерінде көшірілген-дердің саяси құқықтық жағдайының ауыр болғандығы жергілікті халыққа да¬ батты. Қоныс аударылғандарға өз¬де¬рімен бірге көтере алатындай ғана өз зат¬тарымен азық-түлік алып жүрулеріне рұқсат етілді. Сондықтан соғыс кезінде мате¬риалдық және азық-түлік жергілікті халық өздерінде тапшы болса да соғыс қасіретіне төтеп бере отырып, келген халықтармен керек-жарақтарымен бөлісе білді. Осындай кешегі әкімшіл-әміршіл кезеңнің жаппай бүкіл халықты күштеп көшіру саясаты халықтардың жеке ел ретінде өркендеуіне көп кері әсерін тигізді.

Кеңес өкіметінің күштеп қоныс аудару саясатына алдымен кәрістер ілікті. Бұл науқанның алғашқы кезеңі 1935 жылы жүзеге асты.

Жапон өкіметі соғыс тұсында шекара маңындағы кәрістерге сенімсіздікпен елдің ішіне қарай көшірсе, Кеңес үкіметі де жапон армиясына жасырын қызмет атқарулары мүмкін деген күдікпен кеңестік кәрістерді жер аударды. Кәрістерді жер аудару науқанының екінші кезеңі, 1937 жылы жалғасты. Онда Қиыр Шығысты мекендейтін кәрістердің 98 454 адамы бар 20 789 отбасы көшірілді. Осы жылдың соңына қарай Әзірбайжан, Армян республикаларынан

шекараға жақын орналастырылған күрд, армян, парсы, түрік халықтарының кейбір өкілдері Қазақстанға жер аударылса, Қырым татарларының көпшілігі Өзбекстанға көшіріліп әкелінді. Ал, 1940 жылы республикаға 102 мыңдай поляктар орналастырылды [1].

1941 жылы Кеңес - Герман соғысы кезінде халықтарды жер аударудан Кеңес өкіметі, тоталитарлық жүйе ерекше «тәжірибе» жинақтады. Мәселен, Кеңес Үкіметі Президиумының 1941 жылы 28 тамыз қаулысында Еділ бойында тұрып жатқан немістерді қоныс аударуға ұйғарды. Осы қаулыдан кейін Ленинград аймағынан 96000 мың адам немістер мен финдерді жер аудару көзделіп, олардың 15000 адамын Қазақстанға жіберуге ұйғарылған. 1941 жылдың 6 қыркүйегінен басталған күштеп көшіруге бес күннің ішінде Мәскеу қаласынан және Мәскеу облыстарынан 8617 немісті және Ростов облыстарынан 21400 немісті Қазақстанның Қарағанды облысына (4000 адам, Жамбыл облысына (8000 адам), Қызылорда облысына (8000 адам), Оңтүстік Қазақстан облыстарына (10017 адам) жер аударды. Қаулы шыққан жылдың 21 қыркүйегінде енді Краснодар аймағынан 34287, Орджоникидзе аймағынан 95489, Тула облысынан 3208, Кабардин-Балкар АССР-інен 5327, Северо-Осетия АССР-інен 2929 адам немістерді жер аударған. Ондағы адамдарды Қазақ ССР-іне қабылдау және орналастыру үшін 15000000 сом бөлінді. Осы жылдың 22 қыркүйегінде немістерден Қазақстан Республикасына Запорож облысынан 63000 адам, Сталин облысынан 41000 адам және Ворошиловград облысынан 5487 адамды жер аударды. Ал осы жылдың 8 қазанында немістерді Грузия Республикасынан 23580 адам, Әзірбайжан Республикасынан 22741 адам және Армян Республикасынан 212 адам көшірілсе, 22 қазанда Дағыстан Республикасынан немістерден 4000 адам және Шешен-Ингуш АССР-інен 574 адам немістерді жер аударды [2]. Себебі, Кеңес Одағы Жоғарғы Кеңесі Президиумының «Поволжьеде тұрып жатқан немістерді қоныс аудару» туралы жарлығында: «бұл аймақта тұрып жатқан немістердің Герман үкіметінің тапсырмасымен шпиондық жұмыстар істейді», - деген сылтау тағылды. Ол кезде бұл жұмыс әлі жүргізілген жоқ еді. Ал оларды жазалау науқаны одан бұрын басталып та кеткен болатын. 1941-1945 жылдары КСРО-да 1,4 млн.-дай неміс ұлтының азаматтары тұрған. Кейіннен соғыс басталғаннан кейін бұл этнос жан-жаққа күштеп таратылды және неміс автономиясы жойылды. Ал, бірақ неміс автономиясын жою жайлы бұл іс-қағазда ешнәрсе айтылмаған.

1941-1942 жылдары Қазақстанға немістердің 1 209 430 адамы қоныс аударылды.

Халықты депортациялау кезінде мұндай кеш жарияланған қаулымен келісуге де болмайды, әрбірінен осындай «кінә» тауып, оларды өзінің бұрынғы автономиясы жерінен айырып, еліміздің басқа өңіріне қоныс аудару, әрине жөнсіздік болып отырғаны сөзсіз еді. Мұндай қаулылардың қатарына Жоғарғы Кеңестің 1943 жылғы 12 қазандағы «Қарашай Автономиялық облысын жою және оның территориясын административтік қайта құру» туралы жарлығында: неміс басқыншыларының Қарашай Республикасына басып кірген кезде көптеген қарашайлықтар опасыздық көрсетіп, сатқындық жасаған. Көптеген адамдарды немістерге ұстап берген, неміс-фашистерінің құрған ұйымына кіріп, Кеңес Үкіметіне қарсы соғысқан.

Немістердің Закавказье асуынан өтер кезде, оларға жол көрсетіп, тиісті жерлеріне дейін алып барған. Ал неміс басқыншылары бұл жерден қуылғаннан кейін, үкімет құрығынан қашып жүрген, бандиттерді, гитлер-фашистерінің агенттерін қудалау, ұстау басталды», - деп атап көрсетілген. Осыған байланысты бұл ұлтты қатаң жазалау мақсатымен, 62 842 адам тұрғыны бар Қарашай Автономиялық облысын жойып жіберді. Шынайы көзқараспен қараған кезде бұл құжат сын көтермейді. Жарлықта айтылғандай «көптеген қарашайлықтар» Кеңес Одағының басқа аудандарына қоныс аударылады делінген. Сөйтіп олардың қазақ жеріне 36 309 адамы ілікті. Ал қоныс аударылғандардың барлығы қарашай ұлты еді. Міне, осындай қаулылардың қатарына 1943 жылы 27 желтоқсандағы «Қалмақ Автономиясын жою және РСФСР құрамында Астрахань облысын құру», 1944 жылы 7 наурыздағы «Шешен-ингуш Автономиялық Республикасын жою және оның территориялық әкімшілік құрылымы», 1944 жылы 8 сәуірдегі «Кабардин-балқар Республикасында тұратын балқарларды қоныс аудару», «Кабардин-балқар Республикасын Кабардин Автономиялық Республикасы деп қайта өзгерту» және басқалар

жатты [3,97]. Міне, осындай ойдан жасалған заңға байланысты күштеп қоныс аудару негізгі операциясы Ұлы Отан соғысы кезінде іске асырылып, бүкіл соғыс кезеңінде (1946 жылғы есеп бойынша) КСРО-да жалпы жер аударылған 2 463 940 адам болса, (ал басқа деректерде 2 826 419 адам), олардың ішінде Қазақстан Республикасына жер аударылған халықтардың жалпы саны 1 млн. 200 мың адамға жеткен. Сонда кейбір құжаттарда көрсетілгендей, күштеп көшірілген халықтардың тең жартысынан көбі Қазақстанға жөнелтіліп отырған. Сөйтіп, екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында және соғыс жылдарында Қазақстанға жер аударылған корей, шешен, ингуш, түрік, балқар, Қырым татарлары және басқа халықтар мен этникалық топтар өкілдері соғыс кезінде еріксіз көшірілсе, соғыстан кейінгі ақпан-наурыз пленумы бойынша да келген халықтар тұрақтап, еліміз көп ұлтты мемлекетке айналды. Бүгіндері Тәуелсіз Қазақстанымызда өз Отаны ретінде көптеген этностар тату-тәтті өмір сүруде.

Тәуелсіздік жағдайында Қазақстан Республикасының халқының этнодемографиялық құрылымы көп өзгеріске ұшырады. Ол этникалық топтардың табиғи өсімі қарқынындағы айырмашылық пен көші-қон ықпалына байланысты болды. 1999 жылғы халық санағы бойынша Қазақстанда 130 этнос тіркелген [4]. Жалпы халық санының ішінде үлесі 1 пайыздан асатын этностар орыстар, украиндықтар, өзбектер, ұйғырлар, татарлар, немістер тіркелген. Барлық халық санының ішінде үлесі 1 пайызға жетпейтін этностар кәрістер, белорусстар, әзірбайжандар, түріктер, поляктар, дүнгендер, курдтар бар. Қазақстан халқының этнодемографиялық құрылымының ерекшелігі Қазақстанның әртүрлі облыстарында халықтың этникалық құрылымы ерекше болып отыр. Тәуелсіздік жылдарында республиканың оңтүстік облыстарында халық құрылымында ауқымды өзгерістер болды. Оңтүстік облыстарға оралмандар көптеп келсе, керсінше, аймақта өмір сүріп келген орыстардың көпшілігі Ресейге қоныс аударды. Ал Солтүстік Қазақстан облысында жалпы халық құрылымында орыстар мен украиндықтардың үлесі 56 %, қазақтар 31,42 % құрайды. Ал Қызылорда облысында қазақтар облыс халқының 95,22 %, орыстар 2,25%, кәрістер 1,33% құрап отыр [5]. Қазақстанда кешенді қоныстану ареалындағы ерекшелік өзбектер мен ұйғырларға тән болып отыр. Өзбектердің көпшілігі Оңтүстік Қазақстан облысында өмір сүріп жатыр. Сайрам ауданы мен Түркістан қаласында өзбектер халықтың 61,14 және 52,86 пайыздарын құрайды. Шымкент, Кентау қалалары мен Төлеби, Мақтарал, Сарыағаш аудандарында өзбектер көптеп шоғырланған. Ұйғыр диаспорасы негізінен Алматы қаласы мен Алматы облысының Ұйғыр, Жаркент, Еңбекшіқазақ, Талғар аудандарында орналасқан.

Сондықтан, колхоздарға 2320 отбасы 12053 адам, совхоздарға 607 отбасы 2717 адам, ал мұнай саласына 73 отбасы 365 адам, көмір шахтасына 733 отбасы 3023 адам, Никельтау кенішіне 37 отбасы, 165 адам, трансорт саласына 126 отбасы 589 адам, өнеркәсіп отельдеріне 33 отбасы 480 адам, ал қалған 140 отбасы әр түрлі шаруашылық мекемелеріне орналастырылады. Бұлардың арасында мамандар саны 436, нақтыласақ: токарь-10 адам, слесарь-4 адам, бұрғылаушы -3, тракторшы-6 адам, ұсташы-91 адам, етікші-46 адам, тігінші-48 адам, темір ұсталары-28 адам, электр дәнекерлеуші-5, монтер-2, мұғалім-124 адам, есепші-36, бағбандар-5, сырашы-1, аспазшы-1, столяр-1, агроном-1, зоотехник-2, мал дәрігері -6 адам, медицина қызметкерлері 2, суретші-1 адам болған. Бұлардың өз мамандықтары бойынша Ақтөбе облысына жұмысқа орналасқандары 6 тракторшы, 91 ағаш шебері, 46 етікші, 27 тігінші, 38 темір жонушы, 1 электр дәнекерлеуші, 4 бағбан, 2 столяр, 2 хоотехник, 6 мал дәрігері, 1 агроном, 2 медицина қызметкерлері. Сонымен қатар Неміс тұрақтары Гурьев облысында 1942 жылдың желтоқсанында еңбек колоналарының құрамында пайда болды, олар еңбек майданына 1942 жылдың 7 қазанындағы Мемлекеттік Қорғаныс Комитеті №2383 қаулысына сәйкес мобилизацияланған еді. Каспий маңындағы кәсіпшіліктерде, «Қазмұнайқұрылыс» тресінің құрылыс-жобалау бөлімшелерінде жұмыс жасады. Мұрағат деректері мобилизацияланғандардың қызметтері жөнінде ақпараттар береді.

2007 жылы республикадағы басты үш этностың жас топтары арасында халық саны мен құрылымы мынадай болды: қазақ халқы ішінде 0-14 жас аралығындағы балалар 28,3%, 15-64

жас аралығындағылар 67,2%, 65 жастан асқандар 4,5% болды. Орыстар арасында 0-14 жас аралығындағы балалар 15,9%, 15-64 жас аралығындағы адамдар 70,3%, 65 жастан асқандар 13,8%, украиндықтарда сәйкесінше 13,9%, 66,7%, 19,4% болды [6,81]. Осы мәліметтерге сай 0-14 жас аралығындағы балалардың үлесі қазақ халқында жоғары болып отыр. Тұтас республика халқы ішінде 0-14 жас аралығындағы балалар үлесі өзбектерде басым болып, 34% құрайды. 65 жастан асқандар үлесі украиндықтарда жоғары. Өзбектерде 65 жастан асқандар үлесі 4,3 % құрайды. Соған байланысты «демографиялық жас» этнос өзбектер деуге болады. Демографиялық қартайған, 65 жастан асқан адамдар саны жоғары этностар орыстар (13,8%), украиндықтар (19,4%), немістер (8,8%), татарлар (14,2%) болып отыр. Бұл этностарда еңбекке қабілетті жастағы халыққа түсетін демографиялық жүктеме де жоғары. Халықтың орташа жасы республикада 1999-2009 жылдар арасында 30,3 жастан 31,6 жасқа көтерілді.

Әдебиеттер тізімі:

Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін. - Алматы: Атамұра, 2002. - 544 б.

Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. - Алматы: Арыс, 1998. - 414 с.

Кдыралина Ж.У. Депортированные народы в Казахстан. - Алматы: Ғылым, 1999. -188 с.

Пашков С.В., Шурр А.В. Современные этнодемографические процессы в Казахстане. - Петропавловск: СКГУ им. М.Козыбаев, 2015. - 110 с.

Якушева Ю.В. Динамика межэтнических отношений в Казахстан (1991-2010гг). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. - Москва, 2015. -33 с.

Мусабаев А.Н. Этнодемографические процессы в Казахстане: политологический анализ. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политологических наук. - Алматы, 2009. -174 с.

УДК 94 (574)

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТЫ

Шинтимирова А., Балыкова А.М.
Западно-Казахстанский инновацино-технологический университет. г.Уральск.

Аннотация: *После обретения независимости Казахстан стал признанным миром. Казахстан является многонациональным государством в кампании по принудительной эвакуации стран в годы Великой Отечественной войны, и сегодня она является родиной народов, населяющих ее.В тоталитарной системе судьба миллионов людей была ошеломляющей, с наступлением эпохи, и вначале люди подвергались преследованиям, затем эта политика депортировала все население из приграничного региона в другой регион.*

Ключевые слова: *тоталитарная система, народы и этнические группы, насильственное выселение, этнодемографическая структура.*

ӘОЖ 373 (072)

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕ СӨЙЛЕМДЕГІ БАЯНДАУЫШТЫҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ МӘНІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Еркін Б.Е.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі бастауыш пен баяндауыштың қатынасы, предикаттылық мәселесі, баяндауыштың грамматикалық ерекшелігі мен қызметі баяндалады.*

Негізгі сөздер: *Грамматика, сөйлем, сөйлем мүшелері, бас мүшелер, бастауыш, баяндауыш, предикаттылық, модальдік, коммуникативтілік.*

Тілдерді салыстырмалы түрде зерттеу, әсіресе, олардың қазіргі кездегі семантикалық және грамматикалық құрылысының ерекшеліктерін айқындау тіл білімінің маңызды мәселелерінің бірі болып табылады және тек теориялық қана емес, практикалық та маңызы зор. Қазіргі әлемде шетел тілдерін зерттеу де ерекше мәнге ие және оларды ана тілін білмей меңгеру көптеген кедергілер тудырады. Демек, шетел тілдерін зерттеуді қазір ана тілінің берік негізінде жүзеге асыру керек. Осымен байланысты шетел тілдерін зерттеу үшін ана тілінің, яғни қазақ тілінің грамматикалық мәні мен өзіндік ерекшеліктері білімді жетік және жан-жақты меңгеріп, оны шет тілімен, яғни ағылшын тілімен салыстыра білу қажет. Бұл шет тілін меңгеру мен қолдануда кездесетін кедергілерді жеңіл игеруге, сондай-ақ қазақ тілінен ағылшын тіліне немесе керісінше ағылшын тілінен қазақ тіліне аударма жасау мәселелерін табысты шешуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда ағылшын тілі әлем халықтарының қатынас құралына айналды, сондықтан оны әлемнің басқа тілдерімен салыстыра зерттеудің теориялық және практикалық маңызы өте зор. Кез келген тілдің өзге шетелдіктердің үйренуі үшін өзіндік қиындықтары болады. Тілді үйренуде және ағылшын тілінен қазақ тіліне немесе қазақ тілінен ағылшын тіліне аударма жасауда кездесетін сондай қиындықтардың бірі сөйлемнің құрылысын дұрыс түсінбеу, яғни сөйлемнің мағынасын да қате түсіну. Шынында, шетел тіліндегі сөйлемдердің жекелеген сөздері мен сөз тіркестері жастар мен жас аудармашыларға түсінікті болғанымен, олар көп жағдайда сөйлемді логикалық жағынан түсінуде және сөйлем мазмұнының мәнін анықтауда қиындыққа тап болып жатады, нәтижесінде олар ана тілінде сөйлем құруға қиналады, сондықтан шетел тіліндегі сөйлемнің мазмұны бұзылады. Ағылшын тілін меңгеру процесі мұндай жағдайлардың себебі тілде сөйлем құрамындағы элементтер арасындағы түрлі қатынастарды (субъектілік, предикаттық, себептік, мақсаттық, шарттық, т.б.) толық түсінбеуден болатынын көрсетіп отыр. Осы тұрғыдан келгенде, ағылшын және қазақ тілдеріндегі баяндауыштарды зерттеу қажеттігі туады, өйткені оның грамматикалық ерекшеліктерін жақсы білу оны дұрыс түсінуге және сөйлемде дұрыс қолдануға, әрі дұрыс аударма жасауға мүмкіндік береді.

Сөйлем синтаксистің негізгі грамматикалық категорияларының бірі ретінде сөйлеудің негізгі единицасы болып табылады және өзге сөйлем мүшелерімен белгілі бір құрылымдық байланыстарымен сипатталады. В.А.Виноградов айтқандай, «сөйлем – ойды қалыптастырудың, жеткізудің және хабарлаудың басты құралы болып табылатын, белгілі бір тілдің грамматикалық заңдылықтар бойынша түзілген сөйлеудің единицасы» [1].

Сөйлем және оның грамматикалық ерекшеліктері туралы орыс және қазақ тіл білімінің тілші-ғалымдары А.А.Шахматов, А.А.Реформатский, В.Д.Аракин, В.В.Бабайцева, А.Б.Шапиро, А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, М.Балақаев, Р.Әміров, М.Серғалиев, т.б. өте терең талдау жасайды.

Көптеген тілші-ғалымдар өз еңбектерінде бастауыш пен баяндауышты жай сөйлемнің орталық сөйлем мүшесі деп санайды. Мысалы, В.Д.Аракин «екі құрамды сөйлемдегі бастауыш пен баяндауыш бір-бірімен предикативтік байланыс арқылы тіркеседі, ол әр тілде әртүрлі көрініс табады. Демек, сөйлем бастауыш пен баяндауыштың семантика-синтаксистік тіркесуі нәтижесінде құралады. Бұл екі компонент сөйлемнің негізгі ядросын құрайды. Грамматика туралы ғылымда оларды өзара байланысты предикативтік топ деп атайды» деп жазады [2].

Сөйлем, ең алдымен, коммуникативтік қызмет атқарады. Сөйлемнің коммуникативтік қызметі – бұл ақпаратты, ойды, хабарды жеткізу құралы. Сөйлемнің мұндай басты ерекшелігі оның маңызды аспектісі – предикативтілік арқылы беріледі. Сөйлемнің осы белгісі көрнекті тілші-ғалымдардың назарын аудартады. Әрбір сөйлемнің өзіндік ерекше қызметі болады. Сөйлемнің бас мүшелері – бастауыш пен баяндауыш арасындағы қатынас сөйлемнің предикативтілігінің белгісі деп саналады. А.В.Бондарко сөйлемнің предикативтілігінің ерекшелігі сөйлемнің белсенді мүшелерінің қатынасы арқылы білдіріледі деп есептейді. В.В.Виноградов модальдік категориясын білдіретін етістіктің рай, шақ және жақ категорияларын сөйлемнің предикативтілігі деп санайды.

Қазақ тіл білімінің ғалымдары М.Балақаев, Р.Әміров, Т.Сайрамбаев, т.б. предикативтілік пен сөйлемнің басқа белгілеріне ерекше көңіл бөледі. Мысалы, М.Балақаев предикативтік қатынасты сөйлем құрауға негіз болатын, әрі сол сөйлемді сөзден, сөз тіркесінен бөлек бірлік екенін айқындайтын белгі ретінде анықтайды [3]. Р.Әміров те «сөйлемнің негізгі белгісі ретінде предикативтілікті, ал оны құрауға шақ, жақ, рай формалары қатынасады», - дейді [4].

Т.Сайрамбаев сөйлемнің негізгі белгісі ретінде предикативтілік, модальділік, интонация - үшеуін бірдей жатқызады. «Олардың бір-бірімен тең немесе бірінен-бірі басыңқы қызметте дейтін пікір олардың ішкі ерекшеліктерін ескермеуден туса керек дейді. Ең алдымен, предикативтілік - сөйлемге тән басты қасиет. Предикативтілікке көбіне шақ, жақ мәселесі негіз болады. Осы екеуі арқылы предикативтілік жүзеге асады. Предикативтілік негізінен мына үш нәрсенің байланысы: 1. Субъект пен предикат арасындағы (логикалық аспект). 2. Тема мен рема арасындағы (коммуникативтік аспект).

3. Бастауыш пен баяндауыш арасындағы (грамматикалық аспект)» [5].

Сонымен, предикативтілік сөйлемнің негізгі белгісі болып табылады. Ол сөйлемнің шақ, жақ, модальдік белгілері арқылы беріледі. Аталған белгілер сөйлемнің қалыптасуында негізгі факторлар болады. Әсіресе, модальділік сөйлемнің өте маңызды белгісі болып саналады.

Сөйтіп, бастауыш пен баяндауыштың өзара байланысы сөйлемнің предикативтік тобын құрайды. Қазақ және ағылшын тілдерінде предикативтік топ саны (бастауыш пен баяндауышқа байланысты) біреу, екеу немесе бірнеше болуы мүмкін.

Жай сөйлемнің негізін бастауыш пен баяндауыш құрайды. Бастауыш сөйлемде бас мүше, ал баяндауыш бастауышқа бағынышты бас мүшенің бірі болып табылады. Алайда баяндауыш бастауышқа бағынышты дегенімізбен, баяндауыштың қатынасуынсыз толық құрамды сөйлем болмайды. Сөйлемнің маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, бастауыш пен баяндауыш сөйлемнің бас мүшелері деп аталады.

Бастауыштың грамматикалық белгісі баяндауыш арқылы көрінеді және етістік тұлғалары арқылы не өзге сөз таптары арқылы беріледі. Қазақ және ағылшын тілдерінде баяндауыштың белгілері ұқсас, әрі олар мынадай сұрақтарға жауап береді: не істеді?, не қылды?, қайтті? кім?, не?, қайда?, қашан? қалай?, қандай? (what does the subject do?, what is done to the subject?, what is it?, who is it?, what is it like?). Бұл сұрақтар сөйлемде баяндауыш қандай сөз таптарынан жасалатынына және қандай түрлі семантика-грамматикалық қызмет атқаратынына байланысты қойылады.

Бастауыш пен баяндауыш өзара тығыз байланысты. Көптеген лингвистердің пікірінше, сөйлемнің тұрлаулы мүшелері арасында бастауыш - бас мүше, баяндауыш - бастауышқа бағынышты бас мүше.

Жалпы тіл білімінде бастауыш пен баяндауыштың өзара байланысы туралы түрлі ғылыми

көзқарастар бар. «Бір жағынан, грамматикалық жақ пен сандық категориясы тұрғысынан бастауышқа баяндауыш бағыныңқы қатынаста, ал екінші жағынан тілде жақ категориясы берілсе, баяндауыш бастауышқа ғана емес, толықтауышқа да бағыныңқы болады. Бұдан басқа кейбір тілдерде бастауыш мүлдем жоқ сөйлемдер де болады».

Белгілі бір тұлғадағы баяндауыш ретінде жұмсалған бастауыштарға мынадай мысалдар келтіруге болады: орыс тілінде – идет дождь, ағылшын тілінде – it is raining, неміс тілінде – es regnet, француз тілінде – it pleut, қазақ тілінде – жаңбыр жауа бастады.

Қазақ және ағылшын тілдерінің құрылысы бөлек болғанымен, яғни ағылшын тіліндегі сөйлемде баяндауыш бастауыштан кейін, ал қазақ тілінде сөйлемнің соңында орналасқанымен, екі тілде де олардың семантикалық мағынасы бірдей. Қазақ тілінде мынадай тұлғада беріледі: етістіктің негізі + а + бастады, ал ағылшын тілінде: to be + основа глагола + ing.

А.М.Камчатновтың ойынша, баяндауыш сөйлемнің негізгі құраушы бөлігі болып табылады, ал екі құрамды жай сөйлемдер үшін бастауыш пен баяндауыштың қатынасуы міндетті.

Кейбір лингвистер осымен байланысты, яғни екі құрамды жай сөйлемдер үшін бастауыш пен баяндауыштың байланысын ескере отырып, «сөйлемнің қалыптасуы мен берілуі үшін екі бас мүше де бірдей дәрежеде негізгі болып табылады» деп есептейді.

Сөйлемде баяндауыш бастауышқа бағынышты мүше деген пікір негізінен дұрыс, өйткені ол бағыныңқылық грамматикалық жақ категориясына байланысты болады және етістіктің жалғаулары арқылы беріледі.

Қазақ тілінде сөйлемде бастауыш болмаса, жақ категориясы, яғни істі орындаушы баяндауыш арқылы (етістік жалғауы жалғанған) анықталады: орындадым, армандайды, т.б. Аталған етістіктің жалғаулары жекеше бірінші жақтағы және көпше үшінші жақтағы іс-әрекетті білдіреді. Мұндай грамматикалық тұлға ағылшын тілінде байқалмайды, себебі ол тілде жіктік жалғауы жоқ.

Қазақ және ағылшын тілдерінде сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі маңызды орын алады. Ол төмендегідей үш қызметті атқарады:

1. Синтаксистік 2. Коммуникативтік 3. Стилистикалық

Синтаксистік қызмет – сөйлемнің негізгі қызметі. Ол аталған сөйлем мүшесі сөйлемнің бас мүшесінің қайсысына немесе өзге сөйлем мүшелеріне жататынына байланысты болады, сондай-ақ сөйлемдегі сөздердің орны мен орналасу тәртібі анықталады. Қазақ және ағылшын тілдерінде бұл мәселе көптеген тілші-ғалымдардың зерттеулері мен еңбектерінде қарастырылған.

Ол еңбектерде сөйлем мүшелерінің орын тәртібіне талдау жасалған, инверсия құбылысы, сондай-ақ сөйлемнің бас мүшелері мен өзге сөйлем мүшелерінің байланысы қарастырылған. Өйткені екі құрамды жай сөйлемдерде сөйлем мүшелері түрлі позицияда орналасады және түрлі қызмет атқарады.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі бас мүшелердің орны тұрақты, яғни сөйлемде бастауыш пен баяндауыш арнайы бір позицияда орналасады, дегенмен аталған тілдерде олардың арасында белгілі бір айырмашылықтар да бар. Әдетте, қазіргі қазақ әдеби тілінде екі құрамды жай сөйлемдерде баяндауыш негізінен сөйлемнің соңында, кейде ортасында не басында келеді және жақ категориясына сәйкес анықталады. Проза мен поэзия тілінде сөздердің орналасу тәртібі әртүрлі, яғни прозада баяндауыштың орны тұрақты, сөйлемнің соңында тұрады. Мысалы: Бір күні Кәлен көшті кісі аяғы баспайтын қалың құм арасына орналастырады. Бізді ешкім таныстырмады, өзіміз танысайық.

Ал поэтикалық шығармаларда баяндауыштың орны еркін, яғни сөйлемнің басында да, ортасында да, соңында да келе береді. Мысалы: Тыңда, дала, Жамбылды, Тыңда,Қастек, Қаскелең (Ж.Ж.). Мен көрдім ұзын қайың құлағанын (Абай). Кел, балалар, оқылық, Оқығанды көңілге ықыласпен тоқылық(Ы.Алтынсарин).

Қазақ тілінен айырмашылығы ағылшын тілі сөйлемдерінде баяндауыштың белгілі бір орны болады, яғни көбіне баяндауыш бастауыштан кейін орналасады. Мысалы:

The fellow hada key; and, what`s more, he hasit still. I sawhim use it, not a week ago'. He is thinkingof someone else.' And Mrs. Pennimangave her niece a delicate little kiss. You must bevery gracious to him'. I wasglad of it. I never likedlong walks, especially on cold afternoons.

Жоғарыда айтылғандай, бастауыш пен баяндауыш сөйлемнің негізгі орталығы, бас мүшелері болып табылады. Салыстырылып отырған тілдерде олардың арасында және сөйлемнің оған бағынышты мүшелері арасында сөйлемді толықтырып отыратын өзара тығыз байланыс болады. Ондай байланыс көбіне тоықтауыш пен пысықтауыштың көмегімен жүзеге асады. Толықтауыш пен пысықтауыш қазақ тілінде сөйлемнің құрылымдық орталығын кеңейтеді. Сонымен қатар ағылшын тілінде бастауыш пен баяндауыштың арасында басқа сөздер тобы да қолданылуы мүмкін. Оған ең алдымен, іс-әрекеттің мезгілін білдіретін үстеулер (usually, always, sometimes т.б.) жатады. Кей жағдайда қимыл-сын үстеулері, сондай-ақ басқа сөздер қолданылуы мүмкін. Мысалы:

She sometimes goes to seehim. His father hardly gets upfrom his place. I always go to seehim, Pa.

Баяндауыш бірнеше сөздермен берілетін сөйлемдерде үстеудің орны өзгеретінін де ескеру қажет. Ондай жағдайда үстеу көбіне көмекші етістіктен (бірінші) кейін орналасады. Мысалы: В качестве примера автор высказывания приводит следующие предложения: As Head of Department, you will always be heldresponsible for result of your staff` s work. The exhibits have never been takenout of the museum.

Демек, ағылшын тіліне қарағанда, қазақ тілінде баяндауыштың орны еркін деп айтуға болады. Осымен байланысты ағылшын тілімен салыстырғанда, қазақ тілінде сөйлемдегі сөздердің орны еркін сипатқа ие, ал ағылшын тілінде тұрақты сипатқа ие. Мұның өзі түпнұсқа тілден аударма жасаған кезде ұқсас нұсқаларды мұқият таңдауды қажет етеді.

Қорыта айтқанда, қазақ және ағылшын тіліндегі баяндауыштар - жасалу жолы мен сөйлемдегі орны жағынан бір-біріне ұқсастықтары да, өзіндік ерекшеліктері де бар сөйлем мүшелері.

Әдебиеттер тізімі:

В. В. Виноградов. Основные вопросы синтаксиса предложения: (на материале русского языка). - М.: Аспект Пресс, 2015. – 231-с.

В. Д. Аракин. Сравнительная типология английского и русскогоязыков: учебное пособие для студентов педагогических, институтов по специальности иностранные языки. Л.: Просвещение, 1999. - 259-с.

М.Балақаев. Қазіргі қазақ тілі. - А.: Санат, 2004. - 135-б.

Р.Әміров. Жай сөйлем синтаксисі. - А.: Ғылым, 1998. – 27-б.

Т.Сайрамбаев. Сөйлемнің тұрлаулы мүшелері. - А.: Ана тілі, 1991. - 104-б.

УДК 373 (072)

ГРАММАТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИИ СКАЗУЕМОГО В ПРЕДЛОЖЕНИИ КАЗАХСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Еркін Б.Е.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается отношение подлежащего и сказуемого в казахском и английском языках, проблема предикативности, грамматическая особенность и функции сказуемого.*

Ключевые слова: *грамматика, предложение, члены педложения, главные члены, подлежащее, сказуемые, предикативность, модальность, коммуникативность.*

УДК 16.01.11

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕСЕННОГО МАТЕРИАЛА НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ПОНЯТИЯ КУЛЬТУРЫ ИЗУЧАЕМОГО ЯЗЫКА

Есполов Т.О.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье даются способы использования аутентичных песен и музыки на уроках иностранного яызка для повышения социокультурной компетенции учащихся. Использованиепесенвобучениианглийскомуязыкуможетстатьпедагогическиминструментом, который способен, с одной стороны, снять языковой барьер, интенсифицировать процесс обучения, сделать его активным, плодотворным и приближенным к естественному процессу коммуникации на изучаемом языке, что способствует развитию аудитивных и других речевых навыков у обучаемых.*

Ключевые слова: *Песня, музыка, аудирование, социокультурная компетенция, культура, поп-культура, Битлз, слушание.*

Английская песня – прекрасное методическое средство для формирования различных навыков и первичных знаний о другой культуре. Ее используют для различных целей, в том числе: для формирования фонетических, лексико-грамматических навыков, совершенствования произношения и навыков аудирования.

Но для того, чтобы песня сыграла свою положительную роль, нужно придерживаться определенного алгоритма ее использования. Начинать нужно с тщательного отбора песни. Здесь следует придерживаться некоторых принципов, а именно: песня должна быть аутентичной, она должна соответствовать возрасту и интересам учащихся (в идеальном варианте – выбрана самими учениками). Также необходимо соответствие песни уровню языка учащихся, методическая ценность песни и некоторая корреляция с учебными программами. Если выбор песни соответствует данным принципам, то потенциально она может быть очень полезной. Далее учитель разрабатывает систему упражнений по данной песне.

После прослушивания, которому должен предшествовать подготовительный этап, так как прослушивание песни представляет собой аудирование достаточно сложного уровня, учитель проводит какие-либо задания, в зависимости от цели, им поставленной. Если перед преподавателем стоит цель формирования социокультурной компетенции, то и система упражнений будет направлена на то, чтобы сосредоточить внимание учащихся на тех элементах культуроведческой информации, которые содержатся в тексте.

При соблюдении данного алгоритма, эффективность использования песни будет высокой. Необходимо также помнить, что не только текст песни представляет для нас интерес, но и сама музыка, которая может создать благоприятную креативную атмосферу в классе, стимулировать воображение учащихся.

Для развития социокультурной компетенции важно наличие в тексте следующих сведений: география и история страны изучаемого языка, факты политической и социальной жизни, факты повседневной жизни, наличие этнокультурной информации, различного рода символики, наличие информации о поведенческой культуре, включающей особенности поведения в различных ситуациях, разговорные формулы, нормы и ценности общества. В большинстве своем все эти факты в той или иной степени нашли свое отражение в текстах песен. Так, например, существует множество песен, отражающих проблемы общества. Проблема насаждения американской культуры отражена в песне группы “Ред Хот Чили Пеперз” “Калифорникация”. Слова “Понятно, Голливуд проводит калифорникацию” свидетельствуют о политике культурного центра Америки навязать, продать свою культуру в другие страны.

Данная проблема затронула и нашу страну. На основе этой песни можно обратить внимание учащихся на существующую проблему, обсудить ее.

В песне “Taxman”, “Beatles”, выражается точка зрения на налоговую политику Великобритании (1960-е года XX-го века). Это ироническая песня, в ней встречаются такие слова: “Вы водите машину – я обложу налогом дороги, Вы пытаетесь присесть – я обложу налогом сиденье. Вы замерзли – обложу налогом тепло. Хотите прогуляться – я обложу налогом ваши ноги”. В тексте встречаются такие слова, как: пять процентов (имеется в виду налоговая ставка), пенни – денежная единица Великобритании.

Бытовые привычки раскрываются в некоторых песнях. Это могут быть привычки в еде, одежде, образе жизни. Привычка британцев пить чай, при этом в определенное время отражена в песне “Англичанин в Нью-Йорке” (“Я не пью кофе, я пью мой дорогой чай”), песнях “Битлз” (“Графиня всегда улыбалась и всегда опаздывала к чаю” – в строке выражена чудаковатость графини с точки зрения англичанина), “Крэнбэриз” (“Когда я пила свой чай, со мною что-то вдруг случилось”). Из этих строк можно сделать вывод, что чай для британца – часть повседневного быта. Американцы, напротив, любят кофе. Встречаются названия спиртных напитков, употребляемых в этих странах – whisky, rye, gin.

Некоторые особенности обстановки, собственности также отражены в песнях. Бытовая культура Казахстана в силу некоторых причин отличается от таковой в Великобритании и США, поэтому некоторые реалии в окружении американцев и британцев могут быть незнакомы русскому человеку. Так, например, в одной из песен встречается упоминание о каминной полке. Учащиеся должны узнать, что камин и каминная полка, на которой тикают часы, - часть обстановки дома любого британца, и что повествование в песне ведется об обычном жителе Англии. Из песен можно узнать о том, как проводят время в стране изучаемого языка. Например, в песнях часто встречается понятие “party” – вечеринка. Нужно объяснить учащимся, что вечеринка в англоязычной стране проводится у кого-либо дома. На вечеринку приглашается большое количество людей, однако без приглашения приходить считается невежливым. Это отличается от того, как люди развлекаются в нашей стране.

В песне “Англичанин в Нью-Йорке” вырисован традиционный образ английского джентльмена, неспешно прогуливающегося с тростью в руках по улицам Нью-Йорка. Здесь, британский джентльмен, верный своим традиционным взглядам, встречается с непониманием американского общества. С помощью этой песни можно отследить становление британского менталитета: какие факторы могли повлиять на него, какой идеал поведения возник у британцев в историческом развитии (образ джентльмена и леди), наконец исчезло ли это явление, или же просто джентльмены изменили манеру одеваться.

Таким образом, очевидно, что песенный материал действительно богат информацией, необходимой для развития социокультурной компетенции, с помощью песни действительно можно поднять ее уровень.

В условиях жестких временных рамок учебного плана одной из задач учителя становится эффективное использование учебного времени таким образом, чтобы в максимальной степени выполнять учебные задачи. Таким образом, перед нами встает проблема: как можно максимально эффективно использовать учебное время, используя интересные, мотивирующие виды работы, в данном случае аутентичный музыкальный материал. Как решение данной проблемы можно предложить несколько видов работы с песней, обладающей интересующей нас информацией.

Первый вид – работа с целой песней. Для того чтобы использовать в классе данный вид работы, необходимо иметь в наличии англоязычную песню, действительно насыщенную социокультурной информацией. Однако довольно сложно найти такую песню, которая отвечала бы сразу нескольким требованиям: была бы интересной учащимся, и обладала бы методической ценностью. Другим видом работы может стать использование коротких отрывков песни в течение небольшого количества времени на уроке. Такой вид работы целесообразно использовать в

качестве иллюстрации того или иного явления, которому посвящен урок. Отрывок из песни можно использовать, например, в качестве предисловия к какой-либо теме. Однако наиболее методически обоснованным можно считать такой вид работы, как использование попурри. Попурри – это “нарезка” фрагментов различных песен, которые содержат какие-либо факты жизни страны изучаемого языка, объединенные одной тематикой. Это может быть, к примеру, религия страны изучаемого языка, политическая система, культура, досуг и тому подобное. С помощью попурри будет легче представить информацию, собрать ее воедино. Недостатком данного вида работы является необходимость в технических средствах и большие временные затраты (кроме основной работы необходимо еще найти песни, содержащие в своих текстах нужную информацию и представляющие при этом интерес для молодежи). Однако это может окупиться, так как использование песни является огромным стимулом для учеников.

Творческое использование аутентичных песенных материалов способствует успешному обучению фонетике, лексике, грамматике, аудированию, говорению и письменной речи. Благодаря использованию аутентичных песенных материалов, произвольно или целенаправленно, но достаточно быстро и эмоционально происходит знакомство учащихся с элементами социальной и общей культуры Англии, а также с социокультурными и лингвострановедческими особенностями стран-англофонов.

Используя аутентичные песенные материалы в процессе обучения иностранным языкам необходимо помнить, что их нужно выбирать в соответствии с возрастом обучаемых, этапом обучения, тематикой других учебных материалов и сопровождать учебными заданиями. Следует учитывать также то, что песни – незаменимое средство для создания благоприятного психологического климата и эмоциональной атмосферы на уроке, для снятия напряжения и восстановления работоспособности обучаемых.

Список литературы

Елухина Н. В. Обучение слушанию иноязычной речи. // ИЯШ – 1995, № 5 с. 20 – 23.

Карпиченкова Е.П. Роль музыки и песен в изучении английского языка. Иностранные языки в школе. № 5. 1990. С.45-46.

Лингво-лаборатория «Амальгама» https://www.amalgama-lab.com

AZLyrics https://www.azlyrics.com/

УДК 16.01.11

ӘН МАТЕРИАЛДАРЫН ОҚЫТЫЛАТЫН ТІЛ МӘДЕНИЕТІН ТҮСІНУ ҮШІН ҚОЛДАНУ

Есполов Т.О.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада аутентикалық әндер мен музыканың шет тілі сабағында социо-мәдени құзыреттілікті арттыру мақсатында қолдану жолдары ұсынылады.. Автордың ойынша, шет тіліндегі әндерді қолдану бір жағынан, тілдік кедергіні жоюға көмектесетін, оқу процесін қарқындататын, сабақтарды қызықтырақ қылатын педагогикалық құрал. Бұл оқушылардың аудитивтік және басқа да тілдік қабілеттерін дамытуға септігін тигізеді.*

Кілт сөздер: *Ән, музыка, тыңдалым, социо-мәдени құзыреттілік, мәдениет, поп-мәдениет, Битлз, тыңдау.*

УДК 16.01.11

THE EFFECTS OF BACKGROUND MUSIC IN THE CLASSROOM

Yespolov T. O.
West Kazakhstan Innovative Technological University, Uralsk

Abstract: *Students are faced with their own problems that school becomes a lower priority. Students are in need of a safe and comfortable environment, so they can learn. Music can be a tool used to create a more ideal learning environment by setting or changing the mood. Background music can be played during all classroom activities, lecture, individual work and cooperative groups.*

Key words: *Song, music, listening, culture, pop-culture, classroom, class environment, rhyme, rhythm.*

In recent years more attention is paid to the process of learning a foreign language using the art form as music. On the one hand, it forms an aesthetic attitude to reality, carries a spiritual origin, emotional saturation, a huge energy potential, which allows you to create a soulful atmosphere in the classroom. On the other hand, speech and music have the same parameters and intonation, accent, phrasal structure, pauses, pitch, tempo. This similarity is explained by the fact that the primary basis of speech and music is the same physical phenomenon – sound.

Another important factor is the need to use music in learning a foreign language. According to both domestic and foreign psychologists, music is one of the most effective ways to remember linguistic material, as it represents a kind of activity that involves both hemispheres of the brain, which in turn contributes to the storage of the studied material and, as experience shows, its faster reproduction. An important feature of the development of memory in children of primary school age is a sharper distinction than in adults, channels of perception and memorization of information. The class always has children – visual, auditory, kinesthetic and children with the lack of a clear tendency to any particular type of perception, or mixed type. In addition, almost all students at this age developed, unlike adults, tactile memory. Working in such a class, especially at the initial stage, when involuntary attention in children clearly prevails over arbitrary attention, the teacher is simply obliged to use all possible means, including music and song. The use of song and music material allows you to save time lesson to introduce new lexical or grammatical units, relying on several channels of perception simultaneously. Music and songs in the musical accompaniment perfectly perceived by the auditory, and if the song is accompanied by movements (and almost always children's songs and dances too), then it is easily remembered and kinesthetically. If the song to pick up pictures on the plot, it will not be a problem and visuals with the memorization of the song to use the tactile memory of the child can use finger games. The complex presentation of new information, in addition to the problem of removing the difficulties of perception, at the same time develops in children those channels of perception that they are underdeveloped. Based on visual images, children with a well-developed visual channel of perception develop hearing, as they always hear the music and sounds of a foreign language, accompanying these visual images. Doing warm-up, dancing or playing a certain game to the music and accompanied by English phrases, children-kinesthetics get used to remember the necessary for the game or song words and sentences. Methodical advantages of song creativity in teaching a foreign language, and not only foreign, are obvious. It is known that in Ancient Greece many of the texts were forgotten singing, and in many schools of France and the United States it is practiced now. The same can be said about India, where currently in primary school alphabet and arithmetic are taught singing. Recently, in our country, special attention has been paid to the study of songs and musical phrases in the formation of speech competence of younger schoolchildren. Rhyming speech for primary school children is more familiar and natural than for older students, precisely because it is easier for them to remember the information in a rhymed form. This psychological characteristics of students of

primary school age and should be actively used to teach them English. Now published and widely used manuals containing poems and rhymes both in English and in a mixed Russian-English version for learning English letters, words, grammatical concepts.

Lexical unit, grammatical structure, enclosed in rhythmically rhymed form, contribute to its effective assimilation, develop clarity and fluency of pronunciation. Working with rhymes is one of the ways to develop sound associations in children, so it is advisable not just to memorize a particular song, rhyming, and use a number of techniques with rhymes corresponding to this age. For example, in the collection «Songs for toddlers. Enjoy Learning English»as an example given rhyming «I have a lorry». In a certain context, children learn the phrase «Don't worry». The teacher prepares cards with the image of transport: CAR, LORRY, BICYCLE, TRAIN, BUS, shows cards to children, clearly pronouncing the name of the image and asks children to choose the word that sounds like «Don't worry». The images of the songs that are presented with pictures for coloring and find your display in the job after learning the song. Children are also encouraged to write the first letters of words. This task causes the need to compare the literal composition of the given words with the words of the drawings. In this task, you need to include rhyming words, the alphabetic composition of which is the same, it not only develops, but also enhances the alphanumeric sound associations in children.

Such tasks correspond to psychophysical features of pupils of primary school age as they are based on visually-effective and visually-figurative thinking therefore there is a formation of mental actions of pupils.

Music makes it easy to penetrate into the emotional world of the child, concentrates his attention on the most important linguistic phenomena. To use songs as an effective learning tool, a teacher must give up the habit of singing songs from the beginning to the end with the same emotions. Each new performance of songs must be accompanied by a rethinking of its content, new direction, new props.

Using songs and music we can expand the child's memory without any violence, the most natural way for this age.

As for the development and training of long-term memory, psychologists have long proved that a person remembers well what he experienced emotionally. Children like to sing, dance, play – it's natural for them to learn the ways of the world. Therefore, any lost or sung lexical unit survived by them, passed through their consciousness, is associated with the personal emotions of the child, it becomes personally significant for him-and therefore will be remembered forever.

It is worth mentioning the finger games. And fingers can represent anything you want: bears dancing on the bed, fungus, running horses, galloping Bunny. It is well known that the activity of the speech centers of the brain, their ability to develop strongly depends on the involvement of the fingers. Finger movements have on the language is much more influential than any other child's movements: running, jumping, etc. In the ordinary course of business most often involves the thumb, index and middle fingers. The last two – nameless and pinky-usually remain idle, and after all their role in activization of speech centers not less than the others. It is necessary to try to involve all five fingers of each hand in the movement in the used games. It is desirable to balance the three types of finger movements: compression, tension, and relaxation. Practically in any song-game it is possible to use fingers, it is necessary only to show imagination.

With the help of musical material, we can easily create a psychologically comfortable environment in English lessons. The influence of music on the mental processes of the human body is well known, studied by psychologists, doctors, teachers and is widely used in the process of teaching not only foreign languages. To create a psychologically comfortable, creative atmosphere in the classroom involved musical and song material.

For example, when conducting large written works, especially if the lesson is at the end of the day or after lessons, in which children write a lot – Russian or mathematics – it is good to use background music, contributing to the removal of psychological stress and switch children to another subject. Music is better to choose a calm, melodious, without sudden change of pace.

Solving problems of psychological character, at the same time it is possible to acquaint pupils with

English classical music, and with Russian classical music. Music for switching students from one type of work to another should be more energetic or with changing rhythm. Especially for younger students, when it is difficult to calm them after some outdoor games in the classroom or after the competition. You can include any funny familiar song, where the verses are repeated, slightly varying. And sometimes you can turn on a completely new song for children, talk about it for 1-2 minutes, and then quietly go to the planned type of work. Currently, the use of health-saving technologies is of particular importance, so musical pauses-warm – UPS, exercises to music or with a song-is a necessary element of the lesson that meets modern educational requirements. The choice of English songs to charging or pause the workout is extensive, they are associated with the movement, with the theme of the material being studied («Head and Shoulders, Knees and Toes...» or «Put Your Finger on Your Nose…»)

Thus, the use of songs in English lessons not only contributes to the development of linguistic competence, creative abilities, forms an active personality, but also brings emotional flavor to the lesson and helps students to dive into a foreign language culture.

References

T.M.Vesselova, English songs, sing and study. Singand learn English Grammar! KARO, St. Petersburg, 2006.

A.A.Pinegin, I.V.Zagumanova, English for kids, let's be friends! "Start", «Levels», Moscow, 2000.

Mary Charrington. Christmas Fun. Songs and activities for children. OXFORD. UniversityPress, 2004.

Карпиченкова Е.П. Учебное пособие "MyHome" из серии «Английский язык с мамой». ВШМиФ «Авангард». М., 1992.

Карпиченкова Е.П. Учебное пособие "ThingsIlike" из серии «Английский язык с мамой». ВШМиФ «Авангард». М., 1992.

Карпиченкова Е.П. Учебное пособие "HereIam" из серии «Английский язык с мамой». ВМШиФ «Авангард». М., 1992.

Carol Skinner. EXCELLENT! Starter. Longman. 2003.

Coralyn Bradshaw and Jill Hadfield. EXCELLENT-1. Longman. 2003.

Coralyn Bradshaw and Jill Hadfield/ EXCELLENT! – 3. Longman. 2004.

УДК 16.01.11

ЭФФЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФОНОВОЙ МУЗЫКИ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Есполов Т.О.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *учащиеся сталкиваются с собственными проблемами, что школа становится более низкоприоритетной. Студенты нуждаются в безопасной и комфортной обстановке, чтобы они могли учиться. Музыка может быть инструментом, используемым для создания более идеальной среды обучения путем установки или изменения настроения. Фоновая музыка может быть воспроизведена во время всех аудиторных мероприятий, лекций, индивидуальной работы и совместных групп.*

Ключевые слова: *песня, музыка, аудирование, культура, поп-культура, класс, классная среда, рифма, ритм.*

УДК 16.31.51

ПРОЦЕСС ЗАИМСТВОВАНИЯ СЛОВА ИЗ ДРУГОГО ЯЗЫКА

Кенжегалиева Д.Р., Абдульманов А.А.
Западно – Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье расмотрен процесс использования заимствованных слов с английского языка. Рассмотренны противоположные мнения о использовании заимсвенных слов.*

Ключевые слова: *заимствование, термины, терминотрворчество, наименование, самосознание, процесс.*

Явление заимствования – это процесс, возникающий как последствие интеграции народов. Приобщаясь к чему-то новому, люди, естественно, начинают принимать и усваивать. Так же и слова, как и предметы, начинают проникать в язык, привлекая своей новизной, необходимостью. И. И.Козловец, исследуя вопрос озаимствовании финансово-кредитной терминологии на русском языке, рассматривает процесс заимствования в терминологиикак объективный фактор ее развития. Считает, что процесс является одним из способов пополнения словарного состава любого языка на протяжении всей истории ее существования[1].

О.П.Сологуб говорила о том, что заимствование является процессом долговременным, постепенным, предусматривающий ряд этапов и стадий приобретения иноязычным структурным элементом морфемных свойств в русском языке и выделила несколько таких этапов. Указала что, на начальной стадии иноязычные элементы выделяются лишь как регулярно повторяющиеся отрезки в ряде слов. Например, русским языком в последнее время заимствуется большой поток английских слов с суффиксом -инг- (маркетинг, киднэппинг, холдинг, кастинг, боулинг, лизинг и т.д.). Однако, на русской почве этот отрезок еще не сформировался как полноценный суффикс.

Заимствованный иноязычный структурный элемент, будучи в языке начинает формироваться как самостоятельная морфема, так как слова, включающие данный компонент, уже четко осознаются в языке с точки зрения их состава, структуры. Они еще не получили широкого распространения в языке, но тем не менее уже сформировались их словообразовательные значении. Выделяется и четко осознается производящая база [2].

В дальнейшей стадии иноязычный структурный элемент уже прочно завоевывает свои позиции в системе языка. Это можно сказать, например, о приставке супер- (суперэффективный, суперэластичный, супернегативный, суперрепортаж, супераншлаг, суперкомпьютер - суперновый, супермощный, супержвачка, супермама, супербомба, суперличность, супергерой).

Со временем морфемы иноязычного происхождения начинают развивать свою словообразующую активность, становятся все более продуктивными, притягивая к себе все большее число основ для образования новых слов, в том числе и на русской почве, тем самым расширяя свое значение и развивая многозначность. Например, суффикс -ист- прочно утвердился в русском языке, поскольку является чрезвычайно продуктивной словообразовательной единицей (журналист, металлист, очеркист, танкист и т.д.). Можно привести несколько примеров элементов, которые стали продуктивными в русском языке.

1. Суффикс инг (ing) – имеет значение действия по глаголу – в русском языке заимствуется большой поток слов с этим суффиксом (маркетинг, киднэппинг, китбоксинг, боулинг, лизинг и т. д.);
2. Мейкер – имеет значение тот, кто выполняет действие, (плеймейкер на футболе, ньюсмейкер, хитмейкер, клипмейкер и имиджмейкер).
3. Структурный элемент «гейт» - значение: скандал, связанный с каким – либо лицом или государством (Уотергейт, герангейт, Моникагейт, Панамагейт).

4. Суффикс – «ист» (ist) - характеризует лицо с различных сторон: по отношению к объекту или роду занятий, по сфере деятельности, по склонности и т. д. (пианист, журналист, скандалист и т. д.)

5. Суффикс «ер» (er) – суффикс существительного (постер, байкер, брокер, тостер, шейкер, спикер).

6. Суффикс «бельн», «абельн», «ибельн» от able – значение имеющий способность, качество (комфортабельный, транспортабельный, презентабельный).

7. Приставка «супер» от «super», значение «сверх», образует слова и на базе русских слов (супермаркет, супербоевик, суперзвезда и т. д.)

В результате иноязычные слова окончательно ассимилируются в русском языке и приобретают все большее распространение в различных речевых сферах, в первую очередь в языке масс-медиа [2].

Ученые-лингвисты заимствования в языке группируют как оправданные и неоправданные. Оправданные заимствования означают понятия, ранее не существовавшие в языке. Например, как «шоколад», «галоши», «телефон» и многие другие слова, которых в языке не было. Эти вещи вошли в обиход, и, соответственно, слова, обозначающие их, появились в языке. Оправданные заимствования чаще встречаются в торговле, науке и технике.

Исследователь В. М.Аристова, рассматривая процесс заимствования на примере английской лексики в русский язык, выделяет 3 этапа внедрения. Как было определено ученым, это – проникновение, усвоение, укоренение. При проникновении заимствованное слово, попадая в лексический оборот, адаптируется к нормам русского языка.При укоренении происходит полная адаптация слова и оно активно употребляется в языке. Заимствованное понятие приобретает разные оттенки значения, появляется аббревиатура и однокоренные слова.

Ученый В.Г.Муромцева процесс заимствования характеризует как освоение иноязычного слова и разделяет следующим образом: 1. Графический; 2. Фонетический; 3. Грамматический; 4. Лексический.

Графическое освоение слова - передача его на письме средствами русского алфавита, русскими буквами (meeting - митинг). Это является своеобразным соединением фонетического и грамматического процессов освоения. Графическое освоение английских заимствований в русском языком происходит обычно в 2 этапа: 1. передача латинского написания кириллицей 2. дальнейшее изменение правописания в соответствии с нормами русского языка. Например,: scanner - сканнер – сканер [3]. Примерами фонетического и грамматического освоения являются слова джаз и кекс. Лексическое освоение-освоение значения слова (клоун).

В.Клюкач в своей статье «Англицизм в русском языке: история и перспективы, примеры. Влияние англицизмов на современный русский язык», делает вывод, что влияние англицизмов на современный русский язык носит как позитивный, так и негативный характер. Внедрять заимствования, безусловно, нужно, но это не должно быть засорением языка. Для этого следует понимать значение англицизмов и применять только в случае необходимости. Только тогда родной язык будет развиваться [4].

Большей части в языке заимствованию поддаются слова-термины. Так как термин выражает целое понятие порой очень трудно найти аналог в языке. Плюс к этому, если процесс интеграции происходит быстрым темпом, отражение научных сфер у соприкасающихся языков слабое и в каком-то языке развитие какой-либо сферы науки доминирует, происходит заимствование. Труды европейских ученых-терминологов показывают, что нет особой необходимости вводить интернациональные слова, если есть принятые национальные. По мнению китайского мудреца СюньКуан, терминотворчество основано на человеческой способности к познанию. Способность «различать вещи» рассматривается им как качество, присущее только человеку и выделяющее его из остальной «Тьмы вещей» («Вань у», □□ Wànwù). Первая ступень познания, по Сюнь-цзы, — это чувственное восприятие «вещей», вторая — рациональное «размышление». Термин «Шуюйсюэ» в значении «Терминоведение» способствует упорядочению категориально-

понятийного аппарата китайского терминоведения. Как для китайских терминоведов, так и для зарубежных исследователей китайского терминоведения необходимо изучать объект терминоведения с китайской точки зрения, т.е. с позиций особенностей китайского языка.

Процесс заимствования, прежде всего, должно быть нацелено на развитие категориально-понятийного аппарата национального языка. Поэтому необходимо заимствовать понятие и обозначать собственным словесным кодом. Также не следует изгонять заимствованные слова, если они, не нарушая законы языка, поддаваясь транслитерации, хорошо входят в терминологическую систему.

В итоге, хочется подчеркнуть, что процесс заимствования в условиях интеграции и научно-технического прогресса неизбежное явление.На сегодняшний день при заимствовании активно используется метод калькирования. При калькировании могут быть приняты в язык не все части иноязычного слова, а только одна часть; телевидение образовано из греч. tele — “далеко, вдаль” и русск. видение и так далее. Введенные в язык, как и полные иностранные слова, так и элементы подвергаются транскрибированию и транслитерации. Очень важно находить альтернативы в языке не только к лексическим единицам, но и языковым элементам. Что в науке называется межъязыковой корреляцией.Например, русские суффиксы -ель, -чик/щик/'ник, -ец и т. п. коррелируют с английскими суффиксами -er/or, -ist; русские префиксы не-, без- прямо ассоциируются с английскими приставками un-, in/im-, non-. и т.д.

Ведение терминологических и лексикологических работ представляет собой создание норм и закономерности безвредного заимствования терминов и новых наименований.

Список литературы:

И.И.Козловец. Заимствования в финансово-кредитной терминологии. http://orbook.ru/index-3509.htm

О. П.Сологуб. Усвоение иноязычных структурных элементов в русском языке. (Наука. Университет. 2002. Материалы Третьей научной конференции. - Новосибирск, 2002. - С. 130-134). http://philology.ru/linguistics2/sologub-02.htm

В.Г.Муромцева. Развитие лексики украинского литературного языка во второй половине XIX - начале XX в - Харьков, 1985 - С 61-62

В.Клюкач. «Англицизм в русском языке: история и перспективы, примеры. Влияние англицизмов на современный русский язык». http://fb.ru/article/248171/anglitsizm-v-russkom-yazyike-istoriya-i-perspektivyi-primeryi-vliyanie-anglitsizmov-na-sovremennyiy-russkiy-yazyik

УДК 16.31.51

БАСҚА ТІЛДЕН ЕНГІН КІРМЕ СӨЗДЕРДІН ЖҮЙЕСІ

Кенжегалиева Д.Р., Абдульманов А.А.
Батыс Қазақстан инновациялық - технологиялық университеті , Орал қ.

Аннотация: *Мақалада ағылшын кірме сөздердің қолданылу жайы және тілдегі терминжасам мәселесі қозғалған. Кірме сөз қабылдау не қабылдамау туралы әр түрлі қайшы пікірлер талқыланған.*

Негізгі сөздер: *кірме создер, термин, терминжасам, атуы, өзін-өзі тану, процесс.*

УДК 16.01.11

USING GAMES IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS TO INCREASE MOTIVATION AMONG STUDENTS

Nadirova E.S., Mamyrov A.I.
West Kazakhstan Innovative-Technological University

Abstract: *The article aims to consider the effect of the use of games in English lessons. The aim is to reveal and justify the possibility of using games in the process of teaching a foreign language.Much attention is paid to the history of the origin of the game and the importance of use in the classroom.*

Key words: *game, methodical problems, framework, subject conditions, value, joy.*

The game is a kind of social practice, effective reproduction of life phenomena outside the real practical setting. She always speaks in two time dimensions: in the present and in the future, giving momentary joy and it serves to meet the urgent needs of the individual. In it life situations are modeled, properties, qualities, States, abilities, abilities necessary for the person to perform social, professional and creative functions are fixed [1].

1. Philosophical concept of the game and EE methodical problems

The psychological theory of activities within the framework of the views of A. S. Vygotsky and A. N. Leontiev distinguishes three main types of human activity: labour, learning and play. All these species are closely interconnected. Analysis of psychological and pedagogical literature on the theory of the game as a whole allows us to present the spectrum of EE destination for the development and self-realization of students. German psychologist K. Gross calls games an elementary school of behavior. For him, no matter what external or internal factors motivated the game, their meaning is to become for students of the school of life. Game-objectively-primary spontaneous school, seeming chaos, giving the child the opportunity to get acquainted with the traditions of behavior of people around him. Brilliant researcher of the game B Elkonin believes that the game is social in nature and direct saturation and projected to reflect the world of adults. Calling the game» arithmetic of social relations», D. B. Elkonin interprets the game as an activity that occurs at a certain stage, as one of the leading forms of development of mental functions and ways of knowing the world of adults by a child [2].

The game is an ancient cultural achievement. It exists as long as society exists. And the life of each individual is also accompanied by a game. Nowadays, the game has become not only an independent activity, but also a universal EE tool in almost all spheres of social life: Economics, politics, management, science and, without a doubt, in the field of education [3].

2. The cause of the game

A. N. Leontiev in «the Psychological foundations of preschool games» describes the process of the emergence of children's games are as follows: in the course of activity of the child there is a «contradiction between the rapid development he needs in action with objects, on the one hand, and development involved in these operations (i.e. methods of action). The child wants to drive the car himself, he wants to row a boat, but cannot carry out this action... because he does not own and cannot master the operations required by the real substantive conditions of this action... This is a contradiction... can be resolved at the child only in one-only type of activity, namely in game activity, in game… [4].

Only in a game action can the required operations be replaced by other operations, and its subject conditions by other subject conditions, the content of the action itself being retained.»

In the early stages of the development of society, the concept of the game in the sense as we understand now did not exist. Children at that time grew up quickly, and «game» they had a specific

activity, as in adults. They did, studied (imitated) everything adults do, although they did not care. This situation was due to the simplicity of the world, science and society [5].

With the development of science and progress, there was a need for serious learning; there were complex social relations between people, and, consequently, problems in the development of children. Now, to get settled in this world, he resorted to the concept of role, with which you can be anyone without fear of life [6].

3. The value of the game

«Without the game there, and can not be a full-fledged mental development. The game is a huge light window through which the spiritual world of the child is poured a lively stream of ideas, concepts. The game is a spark that ignites the light of inquisitiveness and curiosity.» V. A. Sukhomlinsky.

The game is a traditional, recognized method of training and education... This is a unique tool of non-violent education of children. The game meets the natural needs and desires of the child, and therefore with ee help he will learn with pleasure. Many teachers note the great potential of the game as a means of learning English. Thanks to games all cognitive processes of pupils are activated: attention, memory, thinking, creative abilities develop. Experience shows that the most interesting games for younger students are games that make them think, giving them the opportunity to test and develop their abilities, to compete with other students. The participation of younger students in such games contributes to their self-affirmation, develops perseverance, desire for success.

Thus, the game situation provokes the student to make certain, albeit minimal, efforts to achieve success. Thus, the game promotes the development of the strong-willed sphere of the individual. It is also impossible to ignore the fact that the game unites people. It helps to carry out mutual communication of all participants, which, in turn, contributes to the formation of the team and the development of interpersonal relations within it. In addition, most importantly, the motive of the game lies in the game itself. It is enough to say to the teacher: «Let's play!»as pupils there is a desire to be involved in game activity.

4. Game function

Playing activity in the learning process performs the following functions::

The educational function consists in the development of memory, attention, perception of information, the development of General skills, and it also contributes to the development of foreign language skills. This means that the game as a specially organized activity that requires emotional and mental stress, as well as the ability to make a decision (what to do, what to say, how to win, etc.). The desire to solve these problems exacerbates the mental activity of students, i.e. the game is fraught with rich educational opportunities.

The educational function consists in education of such quality as the attentive, humane relation to the partner; also develops a sense of mutual aid and mutual support. Students are introduced phrase-cliche speech etiquette for improvisation of verbal abuse to each other in a foreign language that helps education of such quality, as politeness.

An entertaining function is to create a favorable atmosphere in the classroom, turning the lesson into an interesting and unusual event, an exciting adventure, and sometimes into a fairy-tale world. Communicative function is to create an atmosphere of foreign language communication, to unite the group of students, to establish new emotional and communicative relations based on interaction in a foreign language. Relaxation function - removal of emotional stress caused by the load on the nervous system at intensive training to a foreign language.

Psychological function consists in formation of skills of preparation of the physiological state for more effective activity, and reorganization of mentality for mastering of big volumes of information. Motivational and motivational motivates and stimulates educational activities, has a positive impact on the personality of the student, expands his Outlook, develops thinking, creative activity, etc.

5. Peculiarities of communicative games in a foreign language lesson

We already know about the educational function of the game. Using games as a means of learning in the learning process, many prominent educators have rightly pointed out that they contain great

potential. Playing forms of work contribute to the creation of a favorable psychological climate in the classroom and intensify the activities of students. In the game, more fully and at times suddenly manifest abilities. The use of games in foreign language lessons is also not new. Yet, despite the obvious attractiveness of learning games, they are not sufficiently used in foreign language lessons, have not become a genuine means of learning, part of the overall system. Practice shows that games often serve as an entertaining moment in the classroom, teachers resort to them most likely in order to relieve the fatigue of students, using them only as a discharge. This leads us once again to focus teachers ' attention on some aspects of the problem. What is the game in a foreign language lesson in terms of EE content and structure, what are ee opportunities and impact mechanism? On the one hand, the game is due to a number of rules defining EE plot.

References

1.Berne E. Games people play. People who play games: Per. C English. Bern E. L., Lenizdat-2005

2. Burova I. I., Burov A.V. Learn English when playing. For children 4-6 years. - SPb.: Neva Publishing House-2006

3. Vereshchagina I. N., Pritykina T. A. Notebook in English for independent work-M., Enlightenment-2008

4. Age and pedagogical psychology. Under red. Petrovsky A. V. – M., Education – 2009

5. Geipert C. a revolution in the consciousness: Children, computers and fruitful ideas. Pedagogy – 2009

6. Winter I. A. Psychology of teaching foreign languages at school. - Moscow: Enlightenment-2012

7. Konysheva A.V. Modern methods of teaching English./ Konyshev V. A.-Mn.: Tetra Systems-2012

8. Konysheva A.V. the Game method in teaching a foreign language./ Konyshev V. A. - SPb.: KARO, Mn. publishing house «Four quarters» - 2006

9. Krasil'nikova V. C., Grosheva Z. N. Kids games UK - M-2010

10. Makiko E. A. Handbook of foreign language teacher./ Makiko E. A, Babinski. Minsk-2008

11. Methods of teaching foreign languages in high school: Textbook / GEZ N. I., Lyakhovitsky M. V., Mirolyubov A. A. et al. - M.: Higher school, 2006.

12. Handbook of a foreign language teacher. - Minsk: Higher school-2008

13. Rogova G. V. , Rabinovich F. M. , Saharova T. E. Methods of teaching foreign languages in high school. - M: Enlightenment-2010.

УДК 16.01.11

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГР НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ У УЧАЩИХСЯ

Надирова Э.С., Мамыров А.И.

Западно Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье ставится задача рассмотреть эффект применения игр на уроках английского языка. Целью является раскрыть и обосновать возможности применения игр в процессе обучения иностранному языку.Значительное внимание уделяется к истории происхождения игры и важности испоьзования на уроках.*

Ключевые слова: *игра, методические проблемы, рамки, предметные условия, ценность, радость.*

ӘӨЖ: 821. 512. 122

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ТІЛ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тулеуова А.М.
БатысҚазақстанинновациялық-технологиялықуниверситеті, Орал қ.

Аннотация:*Мақала тіл мен мәдениет сабақтастығы мәселесіне заманауи көзқарасты қарастыруға арналған. Тілдің кез келген ұлттың мәдениетінің маңызды элементтерінің, этникалық танымды сақтаудың маңызды факторының бірі болып табылатындығы айқындалған. Ұлттық тіл мен ұлттық мәдениеттің ажырамас бірлігі халық өмірінде әр түрлі көрініс табады. Мәдениет саласындағы өзгерістер тілден көрініс тауып, ал тілдік даму өз кезегінде мәдени үдерістер барысын ілгерілетіндігіне байланысты, тіл деректері мен мәдени таным қатаң шектеуге келмейтіндігі талдап көрсетілген.*

Негізгі сөздер: *рухани жаңғыру, ұлттық мәдениет, тіл, ұлттық код, ұғым, мағына, таңба, ұлттық дүниетаным.*

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев ұлттық рух пен ұлттық сананың кемелденуіне, ұлттық салт-дәстүріміз бен тіліміздің, мәдениетімізді сақтауға, бағалауға, бағалай отырып, жаңғырта дамытуға үндейтін, іргелі бағдарламалық бағыттағы құжат -»Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында жаһандану дәуіріндегі қазақстандық мәдениеттің бүгіні мен болашағына үлкен мән береді: «Біз XXI ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек, «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыруға тиіспіз[1]. Әлем бізді қара алтынмен немесе сыртқы сая¯сат¯тағы ірі бастамаларымызбен ғана емес, мәдени жетістіктерімізбен де тануы керек». «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» - ең алдымен, еліміздің Біртұтас ұлт болуын мақсат етіп, соған барар жолдағы ұлттың рухани болмысының мәні қалай болуы керек, нені негізге алып, қандай базалық құндылықтарды сақтауымыз қажет, ертеңгі ұрпаққа табыстар мұрамыздың сипаты қандай болуы керек, бүгінгі жастар мұраты қандай, батысқа еліктеу Еліміздің болашақ межесіне үлгі бола ала ма деген бүгінде қазақ қоғамын іштей толғандырып жүрген басты мәселелердің шешімі мен оның бағдары осы бағдарламада кеңінен қозғалып, тиянақталған. XX ғасырдағы батыстық жаңғырудың үлгісі бүгінгі егемен қазақ еліне үлгі бола алмайды дейді Елбасы, өйткені «жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу».

Ұлттық код – ең алдымен, тілде, сосын дәстүріміз бен салтымызды, мінезімізді айқындайтын ділде, ұлттық мәдениетте. Ұлттық кодта парыз бен әділдік қатар сомдалып, Ж. Баласағұни, М. Қашқари, А. Иасауи, Абай мен Шаһкәрім, Ақымет пен Әлихан, Мағжан мен Міржақып шығармашылығы арқылы халыққа дәріптелген, астары мен арқауы мықты оралымды сөз өрнегімен, ұғынықты тілмен өрілген.»Қазіргі тіл біліміндегі зерттеулерде қарастырылып жүрген жаңа бағыттың бірі тіл мен мәдениет байланысына арналған. Көптеген зерттеу еңбектерінде тілдегі ұлттық танымды, ұлттық рухты, ұлттық құндылықтарды дамытуға бағытталған жұмыстар сөз болып келеді. Бірқатар зерттеушілер тіл – мәдениетті танытушы құрал ғана емес, тілдің бойын¯да оның (мәдениеттің) арқауын құрап, негізін қалайтын ұлттық рухтың ізін айқындап тұратын ұлы күш бар. Ұлттық мәдениеттің тірегі тілде. Қазақ халқының этностық, ұлттық мәдениеті, негізінен тілде көрініс тапқан. Осы орайда тіл – ұлттық болмысымен қалыптасқан төл мәдениетіміз сақталған негізгі көздердің бірі екенін айтады «[2].

Бұл туралы Ғ. Мүсірепов: «Ана тілінен айырылған адам өз халқы жасаған мәдени мұраның бәрінен құралақан қалады» - деген болатын. Осылайша, тіл -мәдени мұраларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырушы құрал. Тілші-ғалым Ә.Қайдар: «Кез келген тілдің қоғамда өзара байланысты үш түрлі қызметі бар. Оның басты қызметі – коммуникативтік, яғни қоғам

мүшелерінің өзара қарым-қатынас жасап, бір-бірін түсінуі, пікір алысуы үшін қажетті қызметі. Оның екінші қызметі – көркем шығарма тіліне тән, адам баласына образ арқылы ерекше әсер ететін, ләззат сыйлайтын эстетикалық қызметі. Тілдің бұл қызметі, әрине қаламгердің шеберлігіне, сөз саптау мәдениетіне тікелей байланыс¯ты. Ал тілдің үшінші бір қызметі, ғылыми терминмен айтқанда аккумулятивті қызметі деп аталады. Ол – тілдің ғасырлар бойы дүниеге келіп, қалыптасқан барлық сөз байлығын өз бойына жиып, сөйтіп оны келешек ұрпаққа асыл мұра ретінде түгел жеткізіп отыратын қасиеті…тіл фактілері мен деректері – тұла бойы тұнып тұрған тарих. Сондықтан этностың өткендегі тарихы мен этнографиялық байлығын біз ең алдымен содан іздеуіміз керек» дейді. Жалпы тілші-ғалым, ғалымдардың пікірін жинақтай келе, мәдениет пен тілдің бір-бірімен байланысы күрделі, өте тығыздығын көреміз. Себебі, тіл - адам баласына берілген рухани құндылық. Бір қырынан алғанда, мәдениет пен тілдің байланысы мазмұн мен пішіннің байланысы секілді. Тіл – мәдениеттің өмір сүру формасы болса, мәдениет – оның ішкі мазмұны. Сондықтан да, тіл мен мәдениетті бір-бірімен бөліп қарауға болмайтын құбылыс деуімізге болады.

В.Гумбольд өзінің «Тіл және мәдениет философиясы» деген еңбегінде: «Ұлттың өзіне тән іштей данышпан рухы бар, сол рухтың ерекшелігін сыртқа шығарып, сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа беруші күш – тіл»– деп оның рухани маңыздылығын ерекше бөліп көрсетеді. Осыған ұқсас ойды М.Арынның тәрбие туралы толғауларынан да кездестіреміз. Ол: «Тіл дегеніміз белгілі бір халықтың жинаған рухани қазынасының жиынтығы, соның бәрін сақтайтын қойма іспетті. Қойма дегенде ойға оралады, сол жинаған байлықты ұрпақтан-ұрпаққа тіл жеткізіп беріп отырмаса, әр ұрпақ өзінің рухани өмірін жаңадан бастаған болар еді», – дейді.

Әлемнің ұлттық-тілдік бейнесінде әрбір ұлттың өз ұғым-түсінігі трек ететін сүйеніші – тұжырымдамалары, үлгілері, сол ұлтқа тән басқа да қасиеттер оның ұлттық ділі арқылы жүзеге асады». Біз өзімізге беймәлім немесе алғаш көрген, танып білген, естіп көңілге тоқыған немесе оқып зерделеген зат пен құбылысқа және оның ұғымына «осыған мен ат қояйыншы» деген саналы ниетпен емес, олардың бәрімізге бірден аңғарылатын сыртқы-ішкі көптеген белгілерін, сыр-сипаттарын санамызға қабылдай отырып, өзіміздің ұлттық таным-түсінігіміз бойынша жан дүниемізге жақын басты белгілерін ғана атауға негіз етіп алып, әйтеуір, өз тілімізде айтып-жеткізу үшін ат қоямыз. Бір қызығы – атау қоюға таңдалып алынатын белгілер әр ұлтта әрқилы болып келеді екен.

Ат қоюға негіз болатын осы бір уәждемені (мотивизацияны) түсінбеушілік салалық ғылымдардың терминдер сөздігін құрастырушылар мен термин туралы пікір айтушыларды қателікке ұрындырып жүр. Олар қазақтың тұрмыс-тіршілігіне жаңадан енген зат пен ұғым атауларының бөгде тілде солай аталуына негіз болған белгілерін ғана ескеріп, соны біреу қазақшалаған жаңа атаудың бойынан іздейді немесе өзі соған атау қоя қалса, соны сіңірмек болып әуре болады. Сөйтіп, қандайлық бір себепке негізделіп қойылғанына қарамастан, кез келген атау – әр ұлттың дыбыстық жүйесіндегі төл дыбыстардың табиғи қалыптасқан өзіндік тіркесіміне сәйкес жасалынатын ұғымның сыртқы жамылғысы, шартты таңбасы екенін қаперден шығарып, көбінесе, мағыналық тура аудармаға бой алдырып, соны өз пайымдауларынша дұрыс деп санап, түрлі келеңсіздікке ұрынып жатады.

Осы орайда орыстың көрнекті ғалымы, ф.ғ.д., профессор Л.А. Новиковтың таңба мен мағынаның, ұғым мен заттың бір-бірлерімен қарым-қатынасы жайында айтқан ғылыми тұжырымын келтірейік. Ол өзінің «Сөз өнері» деген еңбегінде былай дейді: «Зат пен таңбаның арасында тікелей байланыс жоқ. Олар өз арамағына (ұғым) арқылы байланысады. Қандай да болсын бір затқа атау беру үшін, оны ең әуелі белгілі мөлшерде пайымдап алу керек.

Міне, сол себептен бәрімізге ортақ зат немесе нәрсе түрлі тілде түрліше аталады. Мысалы: орыстың «подснежник» (қар асатында өсетінгүл) деген сөзі ағылшынша «Snowdop» (қарға тамған тамшы), французша «perse-nege» (қар тесетін гүл), немісше «Schneeg-lockchen» (қар қоңырауы) деп аталады» (Искусство слова. М., 1991 г., 11 б.).Бұдан кез келген зат пен ол туралы ұғым барша ұлтқа ортақ болатынын жақсы аңғарамыз. Мысалға келтірілген заты да

бізге таныс. Осы өсімдік туралы біздің ұғымымыз да олардікінен бәлендей алшақ кетпейді, бірақ біз оған ат қоярда оның көптеген сыр-сипатының ішінен біздің өлкеге тән қасиетіне қатысты белгіні ғана уәждеме етіп алғанбыз. Сондықтан да ол, әлбетте, ұлттық таным-түсінік бойынша, тілімізде «бәйшешек» (бәй – алғашқы, шешек – гүл) деп аталады.

Ата-бабамыз ағылшын тілінде «ostrch», ал орыс тілінде «страус» деп аталатын құсты тұңғыш көргенде оның ең әуелі құс екеніне көңіл аударғаны анық және құс болғанда орасан үлкен екеніне мән берген. Өзінің танып-білген өміріндегі ең үлкен жануар түйе болған соң, соған ұқсатып, екеуінің бейнесін астастырып (ассосатциялап), «түйеқұс» деп атаған. «Түйетауық (күрке-тауық)», «түйетабан (өсім.)», «түйежапырақ (өсім.)» сияқты т.б. сөздердің де атауында осындай ұлттық таным жатыр [3].

Біз өмір сүріп жатқан заманда тек тілді үйренумен шектеліп қалу мүмкін емес. Бүгінгі тіл үйрету әдістемесінде үйреніп отырған тілді сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетімен байланыстыра оқыту қажеттілігі туындап отыр. Әлемдік байланыста қарым-қатынасқа түсу үшін саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени тұрғыдағы таным-түсініктердің болуы маңызды рөл атқарады. Үйреніп отырған тілде сөйлеуші елдің тарихын, дәстүрін, мәдениетін үйрену – тіл үйретудегі маңызды элементтердің бірі. Халық тарихын да, ұлттық мәдениеттің дамуын да, тіпті халықтық ойлаудың қалыптасуын да біз тек тіл арқылы анықтай аламыз.

«Қазіргі кезеңде халықаралық байланысы күшті барлық елдерде тілдік қатынас мәселесіне ерекше мән беріліп отыр. Тілдік қатынастың бүкіләлемдік маңызы ел мен елдің, ұлт пен ұлттың саяси байланысына жан-жақты жол ашудан көрінеді» [4]. Қазіргі қоғамда тіл үйренудің, тіл арқылы түсінісудің ерекше мәні, атқарар қызметі бар. Тіл қарым-қатынастың құралы бола тұра, адамдарың қоғамдық, әлеуметтік қызметін сұрыптауға, психофизиологиялық ерекшеліктерін анықтауға, мәдени нормаларын жүйелеуге мүмкіндік береді. Себебі тіл мен қоғам тығыз байланысты қарастырылатын, адамзат өмірінде маңызды орын алатын құбылыстар.

Кез келген тіл қоғамның дамуына, өзгеруіне қалай әсер етсе, қоғам да тілдің сөздік құрамының толығуына, кемелдене дамуына немесе, керісінше тілдің тоқырауына ықпал етері сөзсіз. Оның айғағы ретінде тілдік реформаларды, тіл туралы заңдарды және әр жердегі тілдік жағдайды сөз етуге болады. Барлық тілдерде кездесетін дерлік кірме сөздер де сол қоғамдық жағдайлардың, халықаралық қатынастардың дамып жетілу жемісі. Демек, тілдік қатынас – тілдің әлеуметтік қызметін нақтылайтын адамдар қарым-қатынасының ерекше түрі.

Әлемдегі саяси-әлеуметтік мәселелерден тыс қалмаудың бірден бір жолы – ақпарат алмасу. Сондықтан тіл білу арқылы адамдар дүние жүзіндегі қоғамдық, экономикалық, саяси жаңалықтармен, ақпараттармен хабардар болады. Тілді меңгеру оның қоғамдық табиғатын, өмірлік қажеттілігін ескеруден басталады. А.Байтұрсынұлы айтқандай, «тіл – адамның адамдық белгісінің зоры». Тілдің әлеуметтік саралануы, қоғамның тілге саналы түрде әсер етуі, тілдік жағдай тілдің қоғамдық құбылыс ретіндегі қызметін айшықтай түседі. Яғни адамзат баласының болашақ үшін қоғамдық, мәдени-әлеуметтік, экономикалық т.б. күресі, сан ғасырлық тарихы, рухани жаңғырулары ұрпақтан-ұрпаққа сол ұлттың тілінде сақталуы арқылы жетеді. Ана тілінің өміршеңдік қызметінің қуаты мен құдіреті негізінде жаңа ұрпақ ұлтымыздың көне тарихы мәдениетін дұрыс танып білуге бастау алады. Осы бастаулар кешенді тіл ғылымының көкжиегінде ұлттық мәдениеттің көзі ретінде тағылымдық мәні зор ұлттық тлдің өн бойынан табылады. Осымен байланысты тіл табиғатының қыр-сыры өзге ғылым салаларымен (философия, әлеуметтану, мәдениеттану, этнография, т.б.) тығыз қарым-қатынастың негізінде танылып, зерделеніп отыр.

Өйткені ұлттық тілдің болмысын шынайы тану үшін тілдің өзіндік заңдылықтарын білу жеткіліксіз, оның түпкі тамыры сол тілде сөйлеуші этностың ғасырлар бойғы тарихымен, тұрмыс-салтымен, мәдениетімен, дәстүрлі менталитетімен тікелей байланысты екені сөзсіз. Сондықтан тілді үйретуде сол этностың дүниетанымымен, мәдениетімен, тарихымен біріктіре қарастыру мәселесі туындайды.

Тіл мен ой - біртұтас ұғымдар. Тілдің ойды жарыққа шығарып, жеткізу қызметі сол

ойдың қабылдаушы тарапынан қабылдану тетіктері арқылы жүзеге асады. Мұның негізінде тіл де өзінің қоғамдағы қарым-қатынас құралы ретіндегі негізгі қызметін атқара алады. Тіл мен ойлаудың бірлігінің арнасында қарастырылатын өзекті мәселенің бірі – тіл мен оның дүниетанымдық қызметі. Қоғамның қай сатысында болсын, тіл мен ой бірлігінің егіз дамып, өзара байланысып, ұлттық болмысты айқындап, тілде көрініс табуы заңды құбылыс. Кез келген халықтың этномәдени тұрмысын ұлттық тілдің жетегінде, әлеуметтік мәдениеттің ауқымында, дүниетанымын қоғамдық ғылымдар аясында сөз ету мәселесі этнолингвистика ғылымында қарастырылғанымен, осы құбылыстың қоғамдағы әлеуметтік-мәдени өрісі – лингвомәдениеттанудың үлесіне тиіп отыр. Нәтижесінде тіл мен мәдениеттің шекарасында халық тілі мен ұлт мәдениеті, ұлт мәдениеті арасындағы қызметі анықталады. Бұл тілдің адамға, оның жан дүниесіне көркем тіл арқылы ерекше әсер ететін эстетикалық қызметімен астасады. Осымен байланысты қазақ тілінің дүниетанымдық қызметін өзгетілді дәрісханада үйретудің маңызы зор. Дүниетанымның жинақы бой көрсетер жері – ұлттық дүниетаным.

Сондықтан жалпы адамзатқа тән дүниетанымның ұлттық ерекшелігін анықтау, құрылымын зерделеу – жалпы адамзаттық дүниетанымға қосқан үлкен үлес. Ұлттық дүниетаным қайталанбайтын құбылыс. Ол сол ұлттың бүкіл бітім-болмысымен, қоршаған ортасымен, ділімен, шаруашылық жүйесімен, тіпті, табиғат құбылыстарымен тығыз байланысты. Әрине, ұлттық дүниетаным – тарихи өзгеріп отыратын жүйе.

Әр мәдениетте дүние, қоршаған ортаға деген сан қилы көзқарас, түсінік қалыптасады. Себебі әр мәдениет заманына, діліне моральдік нормаларына қарай адамға, өмір-өлімге, адамның іс-әрекетіне, сұлулыққа тағы да басқа әр халықтың басында бар негізгі құндылықтарға байланысты өзінің көзқарас жүйесін қалыптастырады. Міне, осы көзқарастың көрінетін, таралатын, сақталатын құралы – тіл.

Елбасымыз таяу жылдардағы басты міндеттердің бірі және негізгісі ретінде қазақ жазуын латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын біртіндеп бастау керектігін нақтылайды. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап айтыла бастаған бұл мәселенің қазір шешілетін сәті келгендей. Әлеуметтік желілердегі кешелі-бүгінді жазылып жатқан пікірлер легін саралау да, көпшіліктің бұл реформаны қолдайтынын аңғартады.

Қазақ жазуының өткен тарихы қиын. Қазақ еліне өз өктемдігі мен өкімдігін жүргізгісі келгендердің барлығы оның рухани болмысына жасайтын шабуылын, ең алдымен, жазуды өшіруден бастаған екен. Кез келген жазу сол ұлттың дәстүрлі мәдениетін, елдігін, тарихи жадын сақтайтын жәдігер екенін ескерсек, мұның мәнісі түсінікті де. Араб жаулаушылары атының тұяғы жеткен жерлердің барлығында түркілік таңбаларды жоюға күш салыпты, орыс колонизаторлары қазақ еліне кең тараған араб жазуымен, араб мәдениетімен күресіп, жазуды өшіріп, ақыры өз әліпбиін енгізген. А. Байтұрсынұлының төте жазуының тағдыры қалай болғаны бүгінгі көзі ашық қауымға белгілі. Қазақтың қайран тілі көшпенді ғұмыр-тіршіліктің арқасында жазуға мойынсұнбағандықтан, өзге тілдердің ырқына көне қоймай, өз болмыс-бітімін сақтай дами берген. Ал қазіргі Тәуелсіз еліміз әлемдік өркениетте өзіндік орнын белгілеп, алдыңғы қатарға шығу үшін ұйымдасуда. «Тарихтың темір қақпанына түспеу үшін» эволюциялық даму бағытымен, өркендей дамуды басты бағдар ретінде белгілеп, ұлттық құндылықтарды ұлықтауды қалайды. Қазір бірінші сыныпқа барған балалардың 90 пайыздайы қазақ сыныптарында отыр, жоғары оқу орындарындағы аудиторияларда қазақ топтары 85-90 пайызды құрайды. Демек, латын әліпбиіне көшудің ең басты алғышарттары орындалды деуге толық негіз бар. Ендігі басты мәселе қазақ әліпбиінің жаңа графикадағы бірыңғай стандартты нұсқасын қабылдау. Біздің пайымдауымызша, мұндай стандарт бізде бар. Ол Ахмет Байтұрсынұлы жасаған әліпбидің негізін сақтайтын латынша таңбалық нұсқалары. Қазіргі тілші ғалымдар емлелер мен жазу ережелерінде бірізділік болатындай жақсы емлелерді өзара анықтап алып халыққа ұсынуы тиіс.

«Бұқаралық мәдениеттің теріс әсерлерін кеміту мақсатында»классикалық маңызы төмен, ұлттық болмыс пен психикаға кері әсерін тигізетін өнер мен музыкадағы өнімдер ағымына

бақылау қою, оны жүзеге асыру аппараттарын жұмылдырған жөн деген пікірлерді де осы мақала тақырыбына қатысты дереккөздерден байқауға болады. Атап айтқанда: - қала мен республикалық маңызы бар және облыстардағы атқарушы орган мен мәдениет институттарының бақылауын күшейту;

- сараптама және ақпараттар жинақтау бөлімін жетілдіру; - ұлттық психология мен сана-сезімге кері факторларды болдырмаудың әкімшілік бөлімдерін жұмылдыру т.б. [5].

Мәдениет негізі мен этностық жады арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беріледі. Қандай да бір ұлт мәдениетінің түп-тамыры тіл екенін ескерсек, жоғарыда аталған және төменде аталмақ проблемалардың барлығында да тіл мәселесі кезек күттірмес өзектілігімен айқындалады. Мәдениеттің қазақстандық дағдарысынан өту, жергілікті халық - қазақ халқының ұлттық болмысы мен мәдени дамуының формацияларына негізделген, жаңа замандық талаптарға сәйкес мәдениет институттарының құрылымдарымен ошақтарын дамыту мен жетілдіру функцияларын анықтайтын, жан-жақты зерделенген тұғырнаманы жасау. Ол уақыттық-кеңістік ауқымында мөлшерленер болса - стратегиялық мақсат-мүдделер мен ағымдық ұстанымдар қатарлы бағдарлардан құралмақ: Стратегиялық міндет: тіл, дін, діл тұтастығы. Осы үш ерекшелікті басқа ұлт өкілдерінің ұйытқысы ретінде қолдану арқылы ынтымақтастықты дамыта отырып, жалпы мемлекеттік сүйіспеншілікке жетелеу қажет.

Әдебиеттер тізімі:

ҚР Президентінің ресми сайты [Электрондық қор] /Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы.- 12 сәуір, 2017. - Қатынау режимі: http://www.akorda.kz.

«Ана тілі « газеті [Электрондық қор]/А. Мырзаханова. Тіл және мәдениет.-24 желтоқсан, 2015 ж. Қатынау режимі: http://anatili.kazgazeta.kz

Abai. kz. ақпараттық порталы [Электрондық қор]/Бейбіт Исхан. Ұлттық таным жаңғыруы үшін тіл жетілуі тиіс. -27 ақпан, 2015. - Қатынау режимі: http://abai.kz

Оразбаева Ф.Ш. Тіл әлемі. Мақалалар, зерттеулер. –Алматы: АнАрыс, 2009. -368 б.

tengrinews сайты [Электрондық қор]/Рухани жаңғыру: тіл мен діл мәселелері.-19 маусым, 2017. -Қатынау режимі::https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/ruhani-jangyiru-tl-men-dl-maseleler-281200/

УДК: 821. 512. 122

ДУХОВНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ: ВОПРОСЫ ВЗАИММОСВЯЗАННОСТИ ЯЗЫКА И НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Тулеуова А.М.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Статья посвящена освещению современных подходов на проблему взаимодействия языка и культуры. Показано, что язык является одним из важнейших элементов культуры любого народа, что он является важнейшим фактором сохранения этнического самосознания.Проанализировано, что языковые факты и феномены культуры не поддаются строгому разграничению, потому что изменения, происходящие в сфере культуры, отражаются в языке, а языковые эволюции в свою очередь стимулируют ход культурных процессов.*

Ключевые слова: *духовная модернизация, национальная культура, язык, национальный код, понятие, значение, знак, национальное мировоззрение.*

УДК: 378 : 340.132(574.1)

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ

Аралбеков Г.Б.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *антикоррупционная культура является одним из важных элементов системы духовной культуры. Человек как субъект культуры является носителем трудовой, политической, правовой, этической, эстетической, нравственной и др. культур, которые, тесно взаимодействуя между собой, в различных сочетаниях образуют причудливые симбиозы. В системе культуры антикоррупционная культура занимает особое место, выполняя специфические функции и сохраняя в определенной мере целостность и сплоченность общества.*

Ключевые слова: *антикоррупционная культура, духовная культура, антикоррупционные меры, антикоррупционное образование, право, воспитательная работа, сознание, студенческая молодежь, антикоррупционная установка.*

Актуальность исследовательской темы является необходимость формирования антикоррупционной культуры у подрастающего поколения, значимость развития правовой культуры личности, развитие навыков критического анализа коррупционных явлений, целесообразность противодействия коррупции в пределах своей компетенции, необходимость сохранения и укрепления в обществе системы ценностей, отражающей нетерпимость к коррупции.

Цели и задачи исследовательской темы является создание атмосферы нетерпимости к любым проявлениям коррупции и формирование антикоррупционной культуры у молодежи Республики Казахстан.

Для достижения поставленной цели ставятся следующие задачи:

- Развития правового сознания и правовой культуры молодежи.
- Просвещение и воспитательная работа по формированию у молодого поколения антикоррупционного сознания.
- Формирование антикоррупционного сознания личности.

Достижение целей Стратегии «Казахстан-2050» возможно только бескомпромиссной борьбой с коррупцией. Как сказал Президент РК: «Государство и общество должны единым фронтом выступить против коррупции. Коррупция – не просто правонарушение. Она подрывает веру в эффективность государства и является прямой угрозой национальной безопасности» [1].

Коррупция угрожает фундаментальной ценности нашего государства – Независимости, благодаря которой стали возможны все успехи Казахстана.

Антикоррупционные меры зачастую воспринимаются как бессистемная, поверхностная работа с низким результатом. По мнению населения, борьба с коррупцией – это задача государства. Подобное отношение, укоренившиеся в обществе недоверие и стереотипы значительно ослабляют противодействие коррупции.

Между тем, без наличия у граждан антикоррупционной культуры, стойкого иммунитета к коррупции, ее публичного порицания невозможно достижение желаемого результата. Каждый казахстанец, каждая семья должны понимать, что борьба с коррупцией – дело всего общества, каждого гражданина.

Поэтому с раннего детства надо прививать любовь к Родине, уважение к окружающим

и традициям, стремление к знаниям и труду, порядочность и честность. Испокон веков эти чувства в крови у нашего народа.

Поэтому именно процесс воспитания и образования является основой формирования антикоррупционной культуры человека. Главная роль здесь отведена семье и сфере образования. Каждый родитель, каждый учитель должны быть достойным примером для детей, помогать в выборе истинных ценностей.

Модель антикоррупционного образования и воспитания должна быть выстроена вокруг таких фундаментальных понятий, как «Закон», «Справедливость», «Равноправие». Антикоррупционное поведение должно формироваться на всех уровнях образования.

Для подрастающего поколения только честный и добросовестный труд должен стать главным мерилом успешности, высоких достижений, знаний и материального благополучия.

Эффективность формирования антикоррупционного сознания у детей дошкольного и младшего школьного возраста возможна в контексте общей системы нравственного воспитания при следующих условиях:

- использовании в комплексе разнообразных средств и методов воспитания, позволяющих детям глубже осознать гуманную сущность прав человека, его обязанностей, норм и правил поведения;
- создании в группе детей атмосферы, стимулирующей проявление гуманных чувств и уважительных отношений;
- обеспечении преемственности воспитательных усилий педагогов и родителей [2].

Основное внимание в этом возрасте необходимо уделять этическому компоненту образования – раскрытию содержания и значения нравственных ценностей и формированию гуманистических нравственных ориентаций подростков. Именно гуманистические нравственные ориентиры, если они сложились на начальном этапе системы нравственного образования и воспитания, должны стать фундаментом для формирования в средних классах в процессе правового образования социально полезных оценок правовых явлений, позитивных правовых чувств и установок.

Исходя из этого, именно средний школьный возраст рассматривается как решающий в формировании системы правовых знаний обучающихся, ядром которых являются права, свободы и обязанности граждан Республики Казахстан.

Способы получения и предоставления информации по антикоррупционному просвещению подростков могут быть теми же, что и в целом во всем школьном социальном образовании и воспитании: классные часы, беседы с различными людьми (сотрудниками правоохранительных органов, свидетелями, политиками, государственными служащими); лекции, диспуты, дискуссии на тему противодействия различным формам коррупции в повседневной жизни; деловые игры; обсуждение на уроках и факультативных занятиях проблем, связанных с гражданственностью и патриотизмом, понятиями морали и нравственности, просмотр киноматериалов и др. [1]. При этом важно, чтобы основной акцент был сделан не на том, чтобы как можно больше знать, а на том, чтобы уметь как можно более точно оценивать.

Немаловажно предложить обучающимся примерные вопросы и задания, темы творческих работ и т. п., которые позволят углубить и конкретизировать знания в данной области. Они могут быть предложены при обсуждении на уроке, в качестве домашнего задания, поскольку требуют работы с дополнительной литературой, ресурсами Интернета и т. д. При изучении тем учителю необходимо расставлять смысловые акценты, выявлять отношение учащихся к проблеме коррупции, формировать у них правовое сознание и поведение.

Поэтому формирование правового сознания, которое послужит базой для профилактики коррупции, является основной задачей на данном этапе.

При организации профилактической работы следует обратить внимание на групповые виды деятельности (имитационные и деловые игры), учитывающие стереотипы общественной жизни.

Принципиально важную роль в формировании антикоррупционной культуры играет работа с подрастающим поколением. Только внедрение с самого раннего возраста антикоррупционных стандартов поведения позволит искоренить это социальное зло.

На современном этапе деятельность человека, направленная на повышение комфортности его существования, одновременно является источником формирования негативного поведения, стремления с помощью незаконной деятельности приобрести блага. В этой связи неприятие и предупреждение коррупции перестает быть уделом только специалистов-профессионалов и становится проблемой каждого человека.

Недопонимание значимости проблем предупреждения коррупции ведет к тому, что с каждым годом возрастает социальная несправедливость, растет пренебрежение законностью, ухудшается экологическая ситуация и т.п. Многие из негативных явлений в обществе - следствие коррупции

Просвещение и воспитательная работа по формированию у молодого поколения антикоррупционного сознания являются частью государственной антикоррупционной политики по устранению (минимизации) причин и условий, порождающих и питающих коррупцию в разных сферах жизни казахстанского общества.

Формирование антикоррупционного сознания личности – это непрерывный процесс, основными направлениями которого являются: 1) привитие антикоррупционных ценностей, 2) формирование соответствующих моральных убеждений, качеств и чувств, 3) развитие необходимых моральных потребностей и привычек [3].

На сегодняшний день выделяются следующие основные компоненты системы антикоррупционного воспитания в образовательном учреждении:

- отсутствие случаев коррупционного поведения в образовательном учреждении;
- антикоррупционное просвещение;
- обретение опыта решения жизненных проблем на основе взаимодействия субъектов образования;
- педагогическая деятельность по формированию у обучающихся антикоррупционного сознания

Правовое воспитание – это целенаправленное и систематическое влияние на сознание и поведение ребенка с целью формирования у него правовой воспитанности, то есть комплексного качества личности, которое характеризуется наличием и степенью форсированности у дошкольников и младших школьников глубоких и устойчивых правовых знаний и убеждений в правильном правовом поведении, реализация которого в практической деятельности отвечает требованиям общества

Студенческая молодежь – самая развивающаяся, динамичная, энергичная часть нашего общества. Именно она в самом ближайшем будущем займет места как в сфере производства, так и в сфере управления, и от ее активной общественной позиции и непримиримости к коррупции зависит процветание и прогрессивное развитие страны. Осознание молодежью коррупции как проблемы и прочно сформированное антикоррупционное поведение способны задать соответствующие стандарты и сформировать общественные ценности, которые в будущем окажут позитивное влияние на качество государственного управления.

Ведущая роль в становлении антикоррупционной культуры молодежи, в полной мере отвечающей задачам построения правового государства, отводится системе высшего образования. Антикоррупционная проблематика более чем актуальна в студенческой молодежной среде, чутко реагирующей на факты очевидной несправедливости.

Усиление антикоррупционной составляющей при преподавании учебных дисциплин, предусматривающих изучение правовых и морально-этических аспектов управленческой деятельности в государственных образовательных учреждениях высшего и послевузовского профессионального образования, указывается в качестве одной из первоочередных задач в Программе противодействия коррупции на 2015– 2025 годы в разделе «Меры противодействия коррупции. Формирование антикоррупционной культуры, образования и воспитания».

Антикоррупционная составляющая образовательных программ предполагает создание специальной системы обучения, разъясняющей политический, общественный вред коррупции, возможные последствия участия в ней и направленной на формирование у студенческой молодежи антикоррупционного мировоззрения, повышение уровня их правосознания и правовой культуры.

В формировании антикоррупционного правосознания студентов значительная доля отводится воспитательному процессу. Поэтому крайне важным представляется планирование и проведение социально значимых мероприятий антикоррупционной направленности (акции, движения, тренинги, диспуты, конференции), пополняющих знания студентов в области антикоррупционной политики Республики Казахстан и о негативных последствиях коррупционных отношений и формирующих антикоррупционную установку [2]. Эта задача должна быть возложена как на ответственных за воспитательный процесс работников вуза, так и непосредственно на самих студентов и их общественные формирования.

Важная роль должна отводиться научным исследованиям обучающихся, самостоятельному поиску решений противодействия коррупции и презентации в различных формах своего видения коррупции, ее причин и методов борьбы, а также вовлечению их в проектную деятельность.

Список литературы:

Основы антикоррупционной культуры : Учебное пособие / Б.С. Абдрасилов.-Астана, 2016.-176 с.

Антикоррупционное воспитание: система воспитательной работы по формированию у учащихся антикоррупционного мировоззрения в образовательном учреждении: методические рекомендации / Е. Н. Барышников, Н. В. Григорян, Л. М. Беловицкая, М. В. Бойкина, под науч. ред. С. В. Жолована. – СПб: СПб АППО, 2010. – (Петербургский опыт общего образования). – 56 с.

Зубра А. С. Формирование культуры личности: пособие / А. С. Зубра. – Минск : Высшая школа, 2004. – 206 с.

УДК: 378: 340.132(574.1)

ЖАСТАРДЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аралбеков Г.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет рухани мәдениет жүйесінің маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Адам мәдениет субъектісі ретінде еңбек, саяси, этикалық, эстетикалық, адамгершілік және басқа мәдениеттердің жанашыры болып табылады, ол өзара тығыз байланысты, ал әртүрлі үйлесімде кіртияз симбиозды қалыптастырады. Мәдениет жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет айрықша функцияларды орындап, қоғамның белгілі біртұтастығы мен ұйымшылдығын сақтай отырып, ерекше орыналады.*

Негізгі сөздер: *жемқорлыққа қарсы мәдениет, рухани мәдениет, жемқорлыққа қарсы шаралар, жемқорлыққа қарсы білім беру, құқық, тәрбие жұмыстар, сана, студентік жастар, жемқорлыққа қарсы бағдар.*

ӘОЖ: 378 : 340.132(574.1)

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ – СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС НЕГІЗІ

Сарсенова А.Ж.
БатысҚазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру қазіргі кезде өзекті болып отыр. Бұл мақалада жасатардың құқықтық мәдениетін өалыптастырудың негізі көрсетілді. Құқықтық білімді жетілдірудің жолдары көрсетілді.*

Негізгі сөздер: *жастар,құқық, сана, мәдениет, рухани жаңғыру, сыбайлас жемқорлық, заң, тәртіп, дүниетаным.*

Құқықтық мәдениет қамтамасыз етілмеген жерде шынайы бостандық пен жеке тұлғаның қауіпсіздігі, азаматтық белсенділіктің болуы мүмкін емес.

Жастардың құқықтық белсенділігі жоғары болуы үшін жалпы азаматтық қоғам өз деңгейіне көтерілуге тиіс. Азаматтық, құқықтық қоғам қалыптасуы керек. Жастар өз құқығын білмейінше белсенді бола алмайды. Сондықтан да, қоғамда құқықтық сауаттылықты арттыруға көбірек көңіл бөлінуі тиіс.

Отандық мемлекеттіліктің жаңа даму сатысы, меншік түрінің өзгеруі, экономикалық реттеудің тәсілдерінің өзгеруі құқықтық тәрбие нысанының әдеттегі қалыптасқан салттарының өзгеруін талап етеді. Алайда бұрынғы қалыптасқан ережелерді жаңа талаптарға сай етіп өзгерту де жаңа құқықтық тәрбиенің алдына қойған негізгі мақсаттардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында - Қазақстан Республикасы өзінің демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыратыны аталған. Бұл еліміз үшін мәртебелі мақсат. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Конституциясының 1 – бабында: «Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», - деп баян етілген[1].

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуының басты алғышарттарының бірі – азаматтардың құқықтық білімін жетілдіру, құқықтық мәдиениетін қалыптастыру, әсіресе оның құрамды бөлігі – адам құқығының мәдениеті. Адам құқықтары туралы ақпаратпен жүйелі қамтамасыз етудің қажеттілігі маңызды екенін ескерсек, онда бұл салада адам құқығы мәдениетін қалыптастыруда маңызды құралдың бірі – білім беру ұжымдары десек қателеспейміз.

Жастар – бұл кез келген заманауи мемлекеттің стратегиялық әлеуеті. Еліміздің қазіргі жастары жаңа жағдайда – тәуелсіздік алып, өсіп өркендеген, демократиялық реформалар мен нарықтық түрленуден соң тәрбиеленіп, ер жетті. Сондықтан да жастар саясатына қатысты мәселелерді шешуде мазмұны жағынан принципті түрде алғанда жаңартылған, қазіргі заманауи тәсілдерге сәйкестікті талап етеді. Мемлекеттік жастар саясаты – әрбір жастың Қазақстан Республикасының аумағында жарамды Ата Заңмен, өзге де нормативті құқықтық актілермен бекітілген, әлеуметтік-экономикалық, саяси, жеке бас еркіндігі мен құқығын мойындауға негізделеді.

Жас ұрпаққа Қазақстанның мемлекеттік дамуының негізгі идеялары және Конституцияны, өзге де заңдарды сақтап, құрметтеуге үйрету және жастар құқығы мен мүдделерін қорғау қоғамда құқықтық мәдениетті қалыптастыруға үндейді. Жас азаматтың тұлға болып қалыптасуы үшін жағдай туғызып, білім саласында, еңбекте, жұмыспен қамтуда, әлеуметтік қорғауда кепілдіктерді қамтамасыз ету үшін мемлекетіміз барлық күш-жігерін бағыттайды.

Сонымен қатар, отбасы, оқу орындары, бұқаралық ақпарат құралдары, үкіметтік емес сектор – Қазақстанымызды гүлдендірудің кепілі болып табылатын жас ұрпақта отаншылдық,

кәсібилік, ұқыптылық, жауапкершілік сынды қасиеттердің болуы жолында ұштасуы қажет.

Жас ұрпақтың әлеуметтік белсенділігінің артуы, саналы құқықтық және саяси мәдениетін қалыптастыруы, олардың өмірлік көзқарастарын қайта қарауы кезінде, өмірлік қағидасы күшті, рухты болып бекітілуі мемлекеттік жастар саясатының алға қойған жұмысы – мемлекеттік үкіметтік органдардың және азаматтық қоғамның өзге де институттарының басым бағыттарының бірі саналады.

Мемлекетіміз жастарға құқықтың тәрбие беру ісіне көңіл бөліп келеді. Қазақстан заңдарына терең құрмет сезімін қалыптастыру, оларды сөзсіз сақтау және орындау - ұзақ уақыт тәрбие жұмысын жүргізудің жемісі. Көбіне құқықтық сананың төмендегі, материалдық және рухани игіліктер жайлы түсінбеушілік қоғамға жат қылықтарды туғызатыны сөзсіз.

Қазіргі студент - ертеңгі маман, өндіріс жетекшісі, басшы. Демек, жоғары білімі бар, саналы азамат кәсіби мамандықпен қатар құқықытық тәрбиені терең ұғынуы керек. Адамның құқықтық мәдениеті — күрделі психологиялық құбылыс. Бұл құбылыс қоғамның, мемлекеттің көптеген маңызды салаларында көрінеді. Ең бастысы - адамгершілікті қалыптастыруда орынды тәртіп және мінез-құлық тәрбиесінің жоғары деңгейінде болуы

Құқықты құрметтеу, әділдікті, жауапкершілікті, заңдылықты, сезіну - адам тұлғасының жоғарыдан көрінуі болып табылады. Заңдылықты сезіну құқықтық мәдениеттің құрамы екендігін түсіну қиын емес дей келе, заңды білмеу - құқықтық мәдениеттің елеулі кемшілігі. Құқықтық мәдениет жастардың жан-жақты құқықтық білімдерінің болуын талап етеді

Сана – объективті шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғарғы нысаны. Сана адамның өз болмысы мен объективті дүниенің мән-жайын, мазмұнын, ұғымын білуінде белсенді қызмет атқаратын психикалық процестердің заңды нәтижесі болып табылады. Сана – шындықты бейнелеудің механизмі мен нысандарын тарихи дамудың сатыларына сәйкес айқындайтын философия, социология және психологияның және жалпы танымның ең басты категорияларының бірі.

Құқықтық сана – қоғамдық сананың бір түрі. Саяси жане моральдық санамен тығыз байланысты. Мазмұны жағынан тиісті мемлекетте қолданылып отырған құқық нормалары, заңдық пен құқықтық тәртібі қылмыс және оны жазалау. қоғам мүшелерінің құқықтары мен көзқарастары жатады. Антогонистік қоғамда таптардың өзіне тән құқықтық санасы болады. оның мазмұны әр таптың қоғамның экономикалық, саяси, мәдени өмірінде алатын орнына байланысты.

Жалпы әлсіз құқықтық мәдениет жағдайында жемқорлық құқық бұзушылық пен қылмыс жасау үшін қолайлы орта сақталады, сондықтан қоғамның құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін көтеру алға қойылуы тиіс. Жоғары құқықтық мәдениет қалыптастыру саласындағы қызмет екі бағытта жүруі тиіс: біріншісі - кәсіби заңгерлерді дайындау сапасын көтеру, құқық қорғау органдары қызметкерлерін қоса алғандағы мемлекеттік аппарат қызметкерлеріне құқықтық білім беру; екіншісі - ел халқын құқықтық тұрғыдан ағарту.

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев белгілеген «Рухани жаңғыру» жалпы ұлттық идеясының құндылықтары қазақстандық қоғамды біріктіруші ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті құруда негізін қалаушы болып табылады. Бұл – азаматтық тендік, еңбекқорлық, ғалым мен білім ғибраты, зайырлы ел – толеранттылық елі сияқты құндылықта[2].

Мемлекеттік - құқықтық жүйенің жаңғыруы, ең алдымен, қазақ халқына дамудың тарихи түп – тамырына жүгінуді, адамгершілік, заңға мойынсұғушылық, әділдік және қазақ халқының тіршілік әрекетінің құқықтық саласына ежелден тән болған басқа да әлеуметтік құндылықтарының жоғалған мұраттарын іздеу мен қалпына келтіруділталап етеді.

Ұлттық негіздер адамдардың рационалды, иррационалды, құндылықты, әлеуметтік тәртібінің санаттары туралы негізгі ұғымдарды қалыптастырады. Ұлттық негіздер әртүрлі халықтардың осы белгілері қалай сезілуі мен іске асырылуынан көрінеді. Бұл айырмашылықтар әр халықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетіндегі айырмашылықтарды болжайды, себебі қалыптасқан мінез-құлық нормалары мен дәстүрлері сыбайлас жемқорлыққа қарсы

мәдениетке ауысады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері қоғамның жалқаулық, парақорлық, ұрлық, әділетсіздік және басқалар сияқты кеселдерін айыптау нормаларында көрінеді.

Әлеуметтік нормалар, ар-ождан мен абырой ұғымдары. Әлеуметтік тіршілік иесі мен саналы адам оны айналасындағылар қалай қабылдайды деп ойланады. Оның тәртібі қоғам белгілейтін және оның тәртібін бақылау функциясын атқаратын әлеуметтік нормалармен реттеледі. Қоғам мен адамның мұндай рухани байланысы ар-намыс пен абырой ұғымдарында білінеді. Ар-намыс пен абыройды сақтау мәселелері қоғамдық және жеке сананың әрдайым ерекше бақылауында болды. Ар-намыс пен адами абыройын сақтау – көптеген халықтың шынайы өмір сүру мәні. Бұл қағидаттар сақталып және ұрпақтан ұрпаққа беріліп, осы күнге дейін өзінің әлеуметтік мәнін жоғалтпаған халық нақылдарынан көрінеді.

Жас ұрпақтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру жөніндегі ағарту және тәрбиелеу жұмыстары қазақстандық қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында сыбайлас жемқорлықты туғызатын және соған себеп болатын себептер мен шарттарды жою (барынша азайту) жөніндегі мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың бір бөлігі болып табылады. Бұл тұрғыдан алғанда білім берудің аса маңызды бағыты сыбайлас жемқорлық көріністерін қабылдамайтын білім беру ортасын құру, сыбайлас жемқорлықты қабылдамайтын моральдық деңгейі жоғары, адамгершілігі мүліксіз азаматтарды тәрбиелеу болуға тиіс. Бүгінде жас ұрпаққа білім беру мен тәрбиелеу жұмысының теориясы мен практикасына басқаша зер салу керек. Азаматтық қоғамды нығайту және дамыту, құқықтық көзқарас тұрғысынан сауатты, өзінің азаматтық құқықтары мен міндеттері туралы қажетті ілімдерге ие, бұл білімдерді күнделікті өмірде қолдануға қабілетті, сыбайлас жемқорлықты өзінің азаматтық құқықтарының бұзылуы деп түсінетін және бұл құқықтарды қорғауға дайын азаматтарды тәрбиелеу қажеттілігі Қазақстанның барлық білім беру мекемелерінің өзекті міндеті болып отыр. Бұл үшін, ең алдымен әртүрлі жас топтарындағы балалар мен жастарға сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мен тәрбие әдістері мен құралдарының мақсатын, олардың мазмұнының, нысандарының ерекшеліктерін педагогикалық тұрғыдан қайта салмақтау қажет.

Жоғары оқу орындарындағы адамгершілігі жоғары рухани тұлғаны қалыптастыру жөніндегі тәрбие жұмыстарының барынша маңызды бағыттарының бірі студент жастардың құқықтық санасын көтеруге, әлеуметтік қатынастар мәдениетін қалыптастыруға бағытталған шаралар жүйесі арқылы жүзеге асырылатын құқықтық тәрбие мен құқық бұзушылықтың алдын алу болып табылады. Ал егер осы оқу орындарынан білікті мамандар дайындалып шықпайтын болса және ондай қызметкердің халыққа қызмет көрсетуі, тіпті ондай адамның құқық қорғау органдарында жұмыс жасауы мемлекетіміз үшін аса зор пайда тигізбейтіні де ақиқат.

Оқу-тәрбие үдерісінде құқықтық мәдениетті қалыптастыру тек студенттерді құқықтық білім және түсініктермен қаруландыруды ғана білдірмейді, сонымен қатар іс-әрекетте жүзеге асатын күнделікті заңды мінез-құлық дағдылары, біліктері мен әдеттері негізінде құқықтық салада белсенді ұстанымдарын тәрбиелеуді білдіреді. Құқықтық тәрбие - бұл тәрбиеленушілерде терең және тұрақты сенімдер мен сезімдерді, жоғары құқықтық мәдениетті, заңдық қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру мақсатында олардың санасына, психологиясына, барлық қоғамдық өмір құрылысына, идеологиялық факторларға нақты бағытталған жүйелі әсер ету.

Студенттер арасында құқықтық тәртіпті бұзушылықтың алдын-алу үшін жүргізілетін шаралар:

- тәртіп бұзушының теріс мінез-құлқын қалыптастыруға ықпал ететін жағдайды жою;
- студенттің тәрбиесін, өмір жағдайын, ортасын сауықтыру;
- оқу,еңбек іс-әрекетін тиімді ұйымдастыру;
- отан қорғау, туған елдің күш-қуатын молайту, сөз, баспа-сөз бостандығы мәселелері жөнінде тәрбиелік іс-шараларды өткізу.

Құқықтың мәселелерді сөз ету, оны тыңдаушысына жеткізіп бере білу аса қиын өнер. Бұған

тек қана білімді болу жеткіліксіз, сонымен бірге тәжірибелі, көпті көрген, адамдардық жүрегіне барар кілтті таба білер тәрбиеші болу маңызды.

Студенттің университеттегі өмірі тұлғаның азаматтық қалыптасуының шешуші кезеңі болып табылады. Осы жылдары адамгершілігі, дүниетінымы, сенімдері, ұжымшылдығы, тәртіптілігі, өзіне және басқаға талап қоюы, адалдығы мен шыншылдығы, қайырымдылығы мен ұстамдылығы, жігерлілігі мен батылдығы қалыптасады.

Адамның құқықтық мәдениеті дегеніміз - орынды тәртіп пен мінез-құлық, жан-

жақты құқықтың білімдерімен заңды құрметтеу, құқықты қорғау іс-әрекетінің терең бірлігі.

Саналы тәртіп пен мінез-құлықтарды құқықтың мәдениеттің іргетасы деп қарасақ, ол көркемөнер мәдениетімен қатынастар, сезімдер деңгейінде тікелей байланысады. Сезімдер әлемі эстетикалық қатынастарда негізгі рөл ойнайды. Әдебиет пен өнер бізге көркем бейнелерімен әсер етеді, оларды сезім арқылы қабылдаймыз. Өнердің көмегімен, әсіресе, өдебиет арқылы әлемді, қоғамдық қатынастарды танимыз.

Құқықтың мәдениеттің осы екі деңгейіне көтерілген, яғни құқықтың білімді меңгерген, заңды құрметтейтін адам заңға қайшы келетін әрекеттерден аулақ болады. Тек қана заңға сәйкес жүру дағдысы пайда болады. Мұны заңға мойынсұғушылық дейді. Бұл деңгейлік сатыда ішкі қозғаушы күш - адамның ұяты, ар-ожданы. Ұят, ар-ождан және сенімдер адамның мәдениеті тек қана заңға мойынсұну емес, заңды қорғау үшін тұрақты белсенді әрекетке қатысуға дайын тұру.

Құқықты құрметтеу, әділдікті, борышты, жауапкершілікті, заңдылықты, сезіну - адам тұлғасының жоғарыдан көрінуі. Осыдан келіп заңдылықты сезіну құқықтық мәдениеттің құрамы екендігін түсіну қиын емес.

Қазіргі кезеңде қоғамның бірте-бірте демократиялық дамуы жалпы білім беретін орта оқу орынде мектеп басшыларынан, мұғалімдерден құқықтық тәрбиені зор шеберлікпен, шығармашылықпен іске асыруды талап етеді.

Құқықтың тәрбиені заман талаптарына сай жүргізу үшін ең алдымен тәрбиелік жұмыстардың озат тәжірибесін терең зерттеп, нәтижесін оқу және тәрбие жұмыстарында ұтымды, жинақты етіп пайдаланып, оңтайлы формалар, әдістер мен тәсілдерді іздестіру қажет.

Тәрбиенің жалпы әдістері негізінде құқықтың тәрбие әдістері үш топқа бөлінеді:

Сөздік ақпараттық әдістері: дәріс, әңгіме, әңгімелесу, өнеге, түсіндіру, дәлелдеу, насихаттау, бекерге шығару.

Бұл әдістің тиімділігі нақты материалды студенттерге түсінікті тілде мазмұндай білуге байланысты. Ұқтыру, машықтандыру әдістері: үйрету, тапсырма, жаттықтыру, талап. Бұл әдістер студенттердің іс-әрекеттері мотивтерінің қалыптасуына мүмкіндік туғызады.

Ынталандыру және тежелуәдістері тобы: ынталандыру әдістепрі, тежелу әдістері (жазалаудық түрлері). Сонымен топтарда көрсетілген әдістердің бірлігі жалпы тәрбие жүйесінде болымды нәтиже береді.

А.С.Макаренконың: «анағұрлым қиын тиетін қайта тәрбиелеу жұмысына оралмау үшін, әуелден дұрыс тәрбие беруге тырысу керек» деген пікірін ұмытпаған жөн [3].

Адамның құқықтық санасы мен мәдениетін дамыту құқықтық тәрбиенің негізгі мақсаты болып табылады.

Демократияны жетілдіру мемлекеттің және қоғамдық өмірдін құқықтық негізін бекітуге тікелей тәуелді. Мемлекет және қоғам өмірінің құқықтық негізін бекіту процесі төмендегідей маңызды шараларды жүзеге асыруды қажет етеді:

- заңдылықтарды үздіксіз жетілдіру;
- заңның орындалуын бекіту;
- қоғамдық тәртіп орнатуға әрбір азамат, бүкіл халық қатынасуы қажет;
- жеке адамның, бүкіл жұртшылықтың мәдениетін котеру;
- заң қызметкерлерінің сөз бен ісінің бірлігі, тұлғасынын кіршіксіз таза болуы.

Бұдан заңдылық пен құқықтық тәртіптің бекітілуіне қамқорлық тікелей мемлекет мойында

болу қажеттігі шығады. Қоғамның қандай қоғам екендігіне баға беру көп жағдайда адам тұлғасының құқықтық мәдениетінің деңгейімен айқындалады.

Талантты педагог В.А.Сухомлинскийдің «қоғамды мазасыздандырып отырған құбылыстардың басты себебі мектептегі оқу жылдарындағы зиялылық мұраттарының бишаралығы және қуыс кеуделілігінің негізінде дамып отырған жас өспірімдер мен жастар арасындағы маскүнемдік, бұзақылық, уақытты мағынасыз өткізу» деген тұжырымымен толық келісуге болады[4].

Адамның жалпы мәдениеті мен оның құқықтық мәдениетінің арасында тығыз байланыс бар. Құқықтық мәдениет мазмұны жалпы адамзаттық рухани мәдениет мазмұнына енеді, бірақ өзіндік ерекшеліктерін сақтайды.

Әдебиеттер тізімі:

Баққұлов, С. Д. Құқық негіздері: оқу құрал / С. Д. Баққұлов А. : Атамура , 2004. – 317 б.

Назарбаев Н.Ә. Баршаға бірдей осы заманғы мемлекет: Бес институттық реформа: «Нұр Отан» партиясының XVI съезіндегі баяндама // Егемен Қазақстан. 2015. 12 наурыз.

Калыбекова А. Народная мудрость казахов по воспитанию. Изд. 3-е. – Алматы: БАУР, 2011. – 512 с.

Измайлов А. Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. http://bibliotekar.kz/narodnaja-/2-trudovoe-vospitanie-narodno.html, 10.04.2015.

УДК: 378 : 340.132(574.1)

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ – СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС НЕГІЗІ

Сарсенова А.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Проблема формирования правовой культуры молодежи является актуальной. В этой статье рассматривается значимость формирования правовой культуры. Освещены пути дальнейшего совершенствования, а также методы и виды правового воспитания.*

Ключевые слова:*молодежь, право, сознание, духовная модернизация, культура, коррупция, закон, порядо, мировоззрение.*

Правила для авторов по оформлению статьи для публикации в научном журнале «Вестник ЗКИТУ»

Научный журнал «Вестник ЗКИТУ» является периодическим изданием Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета. Журнал выходит ежеквартально, статьи публикуются на казахском, русском и английском языках. Основная тематическая направленность журнала – публикация научных, научно-методических и производственных статей. В журнале публикуются результаты научных исследований по основным приоритетным направлениям науки.

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций Республики Казахстан – № 16782-Ж. от 07. 12. 2017 г. (г.Астана), Комитетом государственного контроля в области связи, информатизации и средств массовой информации.

Статья должна содержать оригинальный материал, отражающий результаты исследований автора (ов).

При подготовке статей в журнал необходимо руководствоваться следующими правилами:

1. Статья должна быть оформлена в строгом соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов». Объем – не более 5 полных страниц формата А4, шрифт – размер 12 кегль, обычный, Times New Roman, межстрочный интервал – 1,0. Поля страницы: сверху и внизу по 2 см, справа 1,5, слева 3 см. Слева – УДК; по центру название статьи ЗАГЛАВНЫМИ буквами жирным шрифтом; ниже через пробел фамилия, и.о. автора (ов), строчными буквами; ниже через пробел полное название учреждения, в котором выполнена работа, город; аннотация – на языке текста публикуемого материала; ключевые слова. Ниже через пробел – текст статьи. Список литературы приводится в конце текста, по мере упоминания в тексте и оформляется в соответствии с требованиями ГОСТ. Последняя страница должна быть заполнена полностью. В конце статьи должно быть резюме и ключевые слова (к статье на казахском языке – на русском, к статье на русском языке - на казахском).

2. Статья, в обязательном порядке, подписывается всеми авторами (не более четырех авторов). В одном номере журнала допускается публикация не более 2 статей одного автора.

3. На отдельном листе следует привести сведения об авторах (организация, должность, ученая степень, адрес, контактный телефон).

4. К статье обязательно прилагается рецензия ученого, который не входит в состав редакционной коллегии журнала и ведет исследования в областях, близких с тематикой статьи. Кроме того, заполняется экспертное заключение о возможности опубликования статьи, утвержденное проректором по научной работе.

Статьи, отправленные позже указанного срока и несоответствующие требованиям, не принимаются. Редакционная коллегия журнала оставляет за собой право выбора и опубликования научной статьи.

Стоимость опубликования одной статьи составляет 3000 тенге. Рукописи и электронные варианты со скан-копией квитанции об оплате следует направлять по адресу:

090009, г. Уральск, проспект Достык-Дружба, 194.

Научный журнал Вестник ЗКИТУ

Телефон 50-99-90. E-mail: vestnik@wkitu.kz

Банковские реквизиты при перечислении денежных средств за опубликование статей:

ЧВПОУ «Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет»

г. Уральск, пр. Достык, 194.

Тел: 8 (7112) 50 99 90

БИН 150940012491,

БИК KCJBKZKX

ИИК KZ438560000009539266 (KZT)

АО «Банк ЦентрКредит» Филиал в г.Уральск БИН банка 980841000096

СОДЕРЖАНИЕ

Естественные науки

Бисенова Г. Т., Тулеуова Р. Н. Қоршаған ортаның тұрақты дамуы үшін экологиялық білімнің маңызы..... 3
Жубаналиева Л.У. Бастауыш мектепте жаңа технологияларды математика сабағында қолдану..... 7
Жумағалиев И.К., Буланаева М.М. Тары және қарақұмық дақылынан алынған арнайы ұнның маңыздылығы..... 11
Зотова О.А. Приграничное расселение в Западно-Казахстанской области..... 14
Кенесарина К.Х.Полевые исследования экологического состояния степных сообществ в пределах Западно-Казахстанской области..... 18
Кенжегалиева М.Б. Разработка ранних методов диагностики нарушений ферментативных процессов в рубце у бычков мясных пород..... 22
Тажбаева Д.Т. Батыс Қазақстан облысының кейбір шаруашылықтарындағы иттердің эхинококкозбен залалдануы бойынша зерттеу жұмыстары..... 25
Тапишев М.С.Батыс Қазақстан облысы территориясындағы Қамыс - Самар көлдері жүйесіндегі құстардың алуантүрлілігі..... 30

Технические науки

Беккалиев Н.М., Утебалиева Н.З. Қабырға керамикасы технологиясында металлургия қалдықтарын қолдану..... 33
Биниязов А. М., Сарсенбаева Л. Х. Поддержание работоспособности автомобильных форсированных двигателей обеспечением функционального состояния смазочной системы в эксплуатации 38
Жиналиев А.Е.Современные энергосбегающие технологии и способы энергосбережения..... 43
Жумашева И.А., Мергенова Б.К. Автономды электрмен жабдықтау жүйесінің жұмыс алгоритмін және құрылымын жасау..... 48
Жубаншев Б.У., Аманова Б.Н., Губайдуллин К.Ж. Предотвращение осложнений при осуществлении транспортировки по морским трубопроводам высокопарафинистой нефти 53
Кадирова Ж.К., Мұхамбетов А.А., Мулдагалиева А.М. Шингл алгоритмі. Шингл алгоритмі арқылы мәтіннің түпнұсқасын табу әдісі..... 56
Кажияхметова А.А., Рамазанова К.М., Ведищев С.М. Обзор конструкций шнековых дозаторов с различными способами регулирования выдачи..... 60
Калешева Г.Е., Губайдуллин К. Ж., Зарипов А.Т. Анализ технологии добычи высоковязкой нефти на месторождениях Республики Казахстан 63
Ким А.В., Ихсанов К.А. Повышение надежности работы погружных электроцентробежных насосов (ПЭЦН) для добычи нефти..... 66
Магауов А.Т. Формирование коммуникативных компетенций у будущих электриков..... 70
Махметов Б.М., Мулдашев М.А. К применению растительных масел в качествек моторного топлива для дизельных двигателей..... 74
Шамраева Е.О., Клименко К.П Исследование WAVELET-методов обработки изображения..... 78

Экономические науки

Айтуганов Т., Габдуалиева Р.С. Анализ стратегии предприятия в зависимости от жизненного цикла предприятия..... 83
Амангали Г., Габдуалиева Р.С.Роль государства в содействии развития реального сектора экономики региона..... 87
Ахметжанов А.М., Ким А.А.Казахстанская практика оценки земли..... 90

Бадашева З.Х., Махмудов А.Д.Совершенствование методов управления затратами в АО «Западно – Казахстанская РЭК»..... 93
Бисенгалиев С.С. Особенности льготного автокредитования в РК..... 97
Gabdualiev A., Gabdualieva R. Features of implementation and development of technologies of renewable energy sources.....101
Габдуллин Д., Габдуалиева Р.С.Особенности управления спортивной школой как учреждением дополнительного образования детей.....104
Губайдуллина С.С., Султангужиева А.Ж. Экономические и социальные проблемы занятости в Республике Казахстан.....107
Демешева А., Султангужиева А.Ж. Особенности и перспективы развития малого и среднего бизнеса в Казахстане.....112
Әжіғалиев М.А., Изимкулов К.А. Развитие малого и среднего бизнеса - основа экономики любой страны.....117
Жалмагамбетова Д.К., Султангужиева А.Ж.Совершенствование системы мотивации труда работников.....121
Журумухамедов Б.Б., Габдуалиева Р.С.Корпоративная стратегия организаций.....124
Зиналиева М.З., Калиева Ж.А.Экологическая составляющая концепции устойчивого развития.....127
Камалова А.М. Состояние агропродовольственной системы Западно- Казахстанской области.....132
Негметуллин А. Қ., Ерниязов Р.А. Современное состояние рынка сельскохозяйственной продукции (на примере Казталовского района).....138
Негметуллин А. Қ., Ерниязов Р.А. Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту мәселелері (Казталов ауданы мысалында).....138
Нургалиев Н.К. Кредитная политика коммерческого банка на современном этапе 141
Салаватова Д.А., Мансурова М.А. Инвестиции в развитие и обучение персонала.....145
Салыкова Н.Е., Айдаралиева А.А. Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы мен оны несиелендіру мәселелері.....149
Сулейменова А.Б., Изимкулов К.А. Налоговое регулирование в Республике Казахстан 152
Сулейменова А.Б., Изимкулов К.А.Международный опыт налогового регулирования субъектов малого и среднего бизнеса.....155
Сұлтан Л. Е.,Толебаева Б.Т.,Хеммон Р.Б.Жұмыссыздық және халықты жұмыспен қамту мәсел елері.....159
Толебаева Б.Т., Байдешева Г.М., Хеммон Р.Б. Қазақстан Республикасында халықтың өмір сүру сапасы деңгейінің серпіні.....164
Толебаева Б.Т.,Усманова Р.К., Хеммон Р.Б. Тұрғын үй нарығының дамуының табиғи-экономикалық жағдайлары 168
Тулеугалиева Ж.К., Джумашева Г.Г. Навыки эффективной презентации при анализе финансовых показателей.....173
Успанова А.М.,Мансурова М.А.Реорганизация системы управления персоналом на предприятиях.....176
Утегенов К.У., Мансурова М.А.Организация системы оплаты труда на предприятиях нефтегазовой отрасли.....179
Утралеев Р., Махмудов А.Д. Повышение инвестиционной привлекательности региона для зарубежных компаний.....182
Хайржан Ж. А. Основные функции рынка труда в современном обществе 186
Шукуров Н.С., Мансурова М.А. Использование опыта зарубежных стран в управлении персоналом.....189

Педагогические и психологические науки

Аймағанбетова А.Б., Кинжекова Р.С. Студенттердің шығармашылық қабілет дамыту

мәселесінің психологиялық әдебиеттердегі көрінісі.....193
Бегимгужина Л.С., Ахметов М.Г.Мектеп жасына дейінгі балалардың салауатты өмір салтын қалыптастыру.....197
Жакенова Г., Джонисова Г.Қ. Инклюзивті білім беру жағдайында мектеп жасына дейінгі арнайы білімді қажет ететін балаларды әлеуметтендіру.....201
Қадырғалиева Г.Р., Сапашева К.Х. Эмпатия как профессиональное качество психолога.....205
Камиева А.Г., Сапашева К.Х. Сыныптан тыс жұмыстар жүйесінің рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудағы мүмкіндіктері.....208
КәрімбаеваЖ.А., Ахметов М.Г. Оқу іс-әрекеті барысында ақыл – ойы баяу дамыған оқушылардың қабылдауын қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық ерекшеліктері 213
Кусаинова Д.Ж., Букаткина М.Н. Роль начального иноязычного образования в становлении полиязычной личности младшего школьника.....216
Клименко Т.И., Жетимеков Е.Т. Процесс подготовки студентов вуза специальности «физическая культура и спорт» к воспитательной работе в ДЮСШ.....220
Пересветов Н.Н.,Макашев Ш.А. Роль краеведения в профессиональной подготовке будующих специалистов.....223
Разахова Ф.Ж. XXI ғасырдағы жастардың ұлттық санасын жаңғырту аспектілері 226
Юсупова А.С., Обыденкина Л.В. Внедрение формативного оценивания, как фактор активизации развивающего потенциала обучения.....229

Исторические науки

Габулова Д.Н., Құраманалин С.Б.М.Вяткиннің Сырым Датұлы қозғалысын зерттеуі.....232
Жайлы А.Х., Құраманалин С.Б. Исатай Тайманұлы көтерілісінің советтік тарихнамада зерттелуі.....235
Қайралы Қ.Қ., Рысбеков Т.З. Батыс Қазақстан аймағына жер аударылған халықтардың енбекке аралусы (1937-1945 жж.).....240
Қонысбаева А.Қ., Рысбеков Т.З. Тәуелсіздіктен кейінгі «ОМЕГА» зауытының «ОҢАЛТУ» процесі (1990-2003 жж.).....245
Курманова Ж.Б. Этногенез казахского этноса в Оренбуржье и проблема национальной самоидентификации.....250
Мифтеева Д.М., Любичанковский С.В.Зарождение медецинского и санитарно-эпидемиологического обеспечения населения в Оренбургской губернии в началеXIX в....254
Оспанова Асемгүл, Рысбеков Т.З. Батыс Қазақстан жоғары медициналық колледжінің танымал түлегі Хамза Жұматов – біртуар тұлға.....260
Шинтимирова Айнұр, Балыкова А.М. Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан халқының этнодемографиялық сипаты.....263

Филологические науки

Еркін Б.Е. Қазақ және ағылшын тілдерінде сөйлемдегі баяндауыштың грамматикалық мәні мен қызметі.....267
Есполов Т.О. Использование песенного материала на уроках английского языка для понятия культуры изучаемого языка.....271
Yespolov T. O. The effects of background music in the classroom.....274
Кенжегалиева Д.Р., Абдульманов А.А. Процесс заимствования слова из другого языка 277
NadirovaE.S., MamyrovA.I. Usinggamesinforeignlanguagelessonstoincreasemotivationamongstudents.....280
Тулеуова А.М. Рухани жаңғыру: тіл және ұлттық мәдениет мәселелері.....283

Юридические науки

Аралбеков Г.Б. Формирование антикоррупционной культуры молодежи.....288
Сарсенова А.Ж. Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру – сыбайлас жемқорлықпен күрес негізі.....292

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің хабаршысы
Ғылыми журнал

Вестник Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета
Научный журнал

Bulletin of West Kazakhstan Innovative Technological University

Scientific journal

Подписано к печати 21.05.2018 г.
Формат ….. Объем…. п.л.
Усл.п.л. 36,7. Уч.-изд.л. 30,2
Тираж 100 экз. Заказ № ……

Отпечатано типографией ……
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
090006, Орал қаласы, Достық-Дружба көш., 194

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
090006, г. Уральск, ул. Достык-Дружба, 194